

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

**Göç Nedeniyle
Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında
Oluşan Değişimler:
Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme**

Janyl-Myrza BAPAEVA
2502080429

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şeyma GÜNGÖR

İstanbul-2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Janly-Myrza BAPAEVA Numarası : 2502080429

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Fatma Şeyma GÜNGÖR

Tez Savunma Tarihi : 07.10.2015 Saati : 11.00

Tez Başlığı : Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi
Verilerine Göre Bir İnceleme

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Fatma Şeyma GÜNGÖR		Kabul
2-Prof. Dr. Hatice TÖREN		Kabul
3-Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN		Kabul
4-Prof. Dr. Tanju ORAL SEYHAN		Kabul
5-Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ		
2-Doç. Dr. Ferhat ASLAN		

ÖZ

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ SOSYO-KÜLTÜREL YAPISINDA OLUŞAN DEĞİŞİMLER: HALKBİLİMİ VERİLERİNE GÖRE BİR İNCELEME

JANYL MYRZA BAPAEVA

Bu çalışma, ulus aşırı göçün göçmenlerin sosyo-kültürel yapısına etkisini ortaya koymak için gerçekleştirilmiştir. Göç; genel anlamıyla sosyal, ekonomik, politik, kültürel, çevresel veya bireysel nedenlerle yapılan geçici veya kalıcı yer değiştirmedir. Sosyal yapı, sosyal kurumlar ve aralarındaki ilişkilerden, kültürel yapı ise kültürü oluşturan maddî-manevî birim ve bütünlerden oluşmaktadır. Sosyo-kültürel yapı, iç ve dış faktörlere bağlı olarak değişebilen dinamik bir sistemdir.

1978’de Sovyet ordusunun Afganistan’a girmesiyle, Afganistan Pamir’inde yaşayan Kırgızların bir kısmı Pakistan’a, 1982’de ise Pakistan’dan Türkiye’ye göç etmişlerdir. Van’a yerleşenler ve zamanla Van Kırgızları diye anılan Kırgızların bir kısmı daha sonra İstanbul’a göç ederek, Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerine yerleşmişlerdir. Bu göçler ile Kırgız topluluğu farklı coğrafi ve etno-kültürel çevre ile karşı karşıya kalmanın maddî ve manevî zorluklarını yaşamışlardır.

Çalışmada öncelikle göç nedeniyle göçmenlerin temel sosyal kurumlarında oluşan değişimlerin nitelikleri, göçmenlerin göç edilen topluma sosyal entegrasyon düzeyleri araştırılmıştır. Sonra, 2010-2015 yılları arasında Van Kırgızları arasında derlenen geçiş törenleri ve halk edebiyatı örnekleri, değişen ve değişmeyen öğeleri belirlemek için Afganistan (Pamir) ve Kırgızistan’dan (Çonj Alay) örneklerle karşılaştırılarak incelenmiştir. Disiplinler arası nitelikte olan çalışmada sahada derleme, Entegrasyon Teorisi; Karşılaştırma Yöntemi, Metin Merkezli Tarihî-Coğrafi Fin Yöntemi, Yapısalcı Yöntem; Bağlam Merkezli Performans ve İşlevsel Halkbilimi Yöntemleri, Edebî Metin Tetkik Yöntemleri kullanılmıştır.

Sahada elde edilen bulguların değerlendirilmesi, bizi şu sonuçlara götürmüştür:

1) Kırgız göçmenlerin Türkiye toplumuna uyumu *çoklu entegrasyon* ve *asimilasyon* şeklinde gerçekleşmektedir;

2) Geçiş törenlerinde görülen değişimler daha çok yapısal niteliktedir. Kültürel kimliği korumada geçiş törenleri önemli rol oynamaktadırlar.

3) Kırgız dilinin işlevselliği daraltmıştır ve bu ortamda kendini yenileyemeyen sözlü gelenek ürünleri yok olmak üzeredir.

Anahtar Kelimeler: Pamir Kırgızları, Van Kırgızları, sosyo-kültürel değişme, etno-kültürel kimlik, entegrasyon.

ABSTRACT

CHANGE IN SOCIO-CULTURAL STRUCTURE OF THE VAN KYRGYZ DUE TO MIGRATION: A RESEARCH ACCORDING TO FOLKLORIC MATERIAL

JANYL MYRZA BAPAEVA

The study was set out to explore the impact of transnational migration on socio-cultural structure of migrants. Migration is in general sense temporary or permanent change of place of residence due to social, economic, political, cultural, environmental or individual reasons. Social structure refers to social institutions and the relationships between them. Cultural structure refers to material and moral units and systems forming culture. Socio-cultural structure is a dynamic system that can change depending on internal and external factors.

In 1978 following the entry of the Soviet army into Afghanistan, a part of the Pamir Kyrgyz who lived in Afghanistan's Pamir area migrated to Pakistan and later to Turkey in 1982. This ethnic group settled in the province of Van, for which in time they came to be called the Van Kyrgyz. In time, a part of Van Kyrgyz migrated to Istanbul and settled in Zeytinburnu and Bağcılar districts. Due to these external and internal migrations this Kyrgyz community faced different material and moral challenges brought by different geographic and ethno-cultural environment.

The study seeks to know the character of the change in basic social institutions of migrants occurring due to migration and their social integration level into host country. This study also focuses on the change in rites of passages and oral lores. Folkloric material compiled among the Van Kyrgyz during the period 2010-2015 was compared with samples in Afghanistan (Pamir region) and Kyrgyzstan (Cong Alai region). Research methods of this interdisciplinary study include fieldwork, the Social integration theory, Push-pull theory; the comparative method, text-based Historical-Geographical Finnish method, the morphological method, context-based Performance theory and Functionalist method, Literary texts examination method.

Evaluation of the findings shows that:

- 1) Adaptation of Kyrgyz migrants in Turkey is realized in the form of multi-community integration and assimilation;
- 2) Alterations in the rites of passage have structural character. Rites of passage play an important role in maintaining cultural identity.
- 3) The functionality of the Kyrgyz language is reduced and in these conditions oral lores can not renew themselves and are subject to disappearance.

Key words: Pamir Kyrgyz, Van Kyrgyz, socio-cultural change, ethno-cultural identity, integration.

ÖN SÖZ

Tarihî süreçte coğrafi, politik, ekonomik ve sosyal nedenle Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları dışında kalan Kırgız etnik grupları Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin, Moğolistan, Rusya, Ukrayna, Afganistan, Türkiye gibi uzak ve yakın ülkelerin yurttaşlığına geçmişlerdir.

“Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme” adlı tezimizin amacı, 1978’de Afganistan’ın Pamir bölgesinden çıkıp Pakistan’a, daha sonra 1982’de Türkiye’ye göç eden Kırgızların, halkbilimi alt dallarından geçiş törenleri ve sözlü gelenek ürünlerinden hareketle sosyo-kültürel yapılarında oluşan değişimleri belirlemektir.

Tezimiz, gerçekleştirilen saha çalışması ve bulguların değerlendirilmesi sonucunda, göçün gerçekten değişime neden olduğunu ve bu değişimin, etno-kültürel kimliğin kısmen kaybolması yönünde gerçekleştiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Göç nedeniyle Van Kırgızlarının sosyo-kültürel yapısında 1982-2015 yılları arasında oluşan değişimleri ortaya koymak için gerçekleştirilen bu çalışmada şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

- 1) Göçmenlerin göç edilen ülkeye uyumu nasıl gerçekleşmektedir?
- 2) Geçiş törenleri (evlenme, doğum, ölüm) 1978 göç öncesi Afganistan Pamirindeki uygulamalarla karşılaştırıldığında nasıl değişmiştir? Kırgız (etno-kültürel) kimliği korumada geçiş törenlerinin rolü nedir?
- 3) Halk edebiyatı eserlerinin (masallar, Manas destanı varyantı, aşk türküleri) Kırgızistan’da İçkilik ağzında yaratmalarla ortaklık, benzerlik ve farklılıkları nelerdir? Halk edebiyatının Kırgız (etno-kültürel) kimliği korumada rolü nedir?

Çalışmamız “Giriş” kısmından sonra beş bölümden meydana gelmektedir. Tezimizin giriş kısmında araştırmaya zemin teşkil etmek üzere kavramsal çerçeve ve araştırmada kullanılan yöntemler hakkında kısa bilgi verilmiştir. Birinci bölümünde Kırgızların, Pamir Kırgızlarının ve Van Kırgızlarının yaşadıkları coğrafi şartlar ve sosyo-kültürel yapılarıyla ilgili genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde geçiş törenleri (evlenme, doğum, ölüm), 1978 göç öncesi Pamir’deki pratikler ile karşılaştırılarak anlatılmıştır. Üçüncü bölümde halk edebiyatı manzum türlerinden aşk türküleri ve ağıtlar, dördüncü bölümde manzum epik türe örnek olarak Manas destanı (varyantı)

ve beşinci bölümde mensur türlerden masallar ve efsaneler üzerinde durulmuş, bu eserler Kırgızistan'dan örneklerle karşılaştırılarak incelenmiştir. Böylece, zaman-mekân-insan değişimi çizgisinde Kırgız kültürünün değişen ve değişmeyen öğeleri bulunmaya çalışılmıştır. Tez, sonuç ve değerlendirmeden sonra kaynak kişiler listesi, ekler ve kaynakça ile son bulmaktadır.

Tezde yer alan bilgiler, yazılı kaynakların yanı sıra saha çalışmasında sözlü, görsel ve maddî kaynaklardan derlenmiştir. 2012 yılının Temmuz ayında Kırgızistan'ın Oş ili Çoň Alay ilçesine bağlı 5 köyde halk edebiyatı eserleri derlenmiştir. Bu köylerde derleme yapılmasının nedeni, Van Kırgızlarının aslı olan Pamir Kırgızlarının etnik yapısına XIX. yy. sonu-XX. yy. başında Çoň Alay bölgesinden Afganistan Pamirine göç eden Kırgızların bulunmasıdır. Ayrıca, Oş Devlet Üniversitesi arşivinde bulunan ve geçmişte derlenmiş bazı edebî metinlerden faydalanılmıştır. Coğrafi konumun zorluğu nedeniyle Afganistan Pamiri'ne gidilememiştir. Pamir Kırgızları ile ilgili bilgi, 1978'den önce bölgeye giden araştırmacıların çalışmalarından; 2010'dan beri bu topluluğa insanî yardım götüren yardım kuruluşlarının yayınladığı raporlar, makaleler, belgeseller ve haber programlarından; sosyalizasyon sürecini Pamir'de geçiren birinci kuşak göçmenlerden elde edilmiştir. Van Kırgızları arasında saha çalışması 2010-2015 yılları arasında Ulupamir köyünde ve İstanbul'da Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde yaşayan Kırgız göçmenlerle birçok kez görüşerek gerçekleştirilmiştir. Sahada gözlem (tabî ve sunî ortamda) ve mülakat (yönlendirilmiş, seçmeli, seçmesiz) yöntemleriyle sözlü tarih ve sözlü gelenek ile ilgili malzeme temin edilmiştir. Ayrıca, yazılı kaynaklar, görsel kaynaklar (belgeseller, TV programları, fotoğraflar) ve maddî kaynaklardan (barınak, beslenme, giyim vb. unsurlar) yararlanılmıştır.

Araştırma sırasında görüştüğüm Van Kırgızlarına; özellikle, beni ailesinden biri kabul edip ilgilenen Ulupamir köyü eski muhtarı Kasimbek Varol ve hanımı Asil Varol'a teşekkür ederim.

Tezimi yöneten, şahsiyetiyle bana her zaman ilham veren ve teşvik eden sevgili Hocam Prof. Dr. Şeyma Güngör'e müteşekkirim.

Çalışmamın başından sonuna kadar desteklerini her zaman üzerimde hissettiğim sevgili anneanneme, babama ve anneme ne kadar teşekkür etsem azdır.

İstanbul, 2015

Janyl Myrza BAPAEVA

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xivv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN, PAMİR (AFGANİSTAN) VE VAN (TÜRKİYE)

KIRGIZLARI.....16

1.1. Kırgızistan ve Kırgızlar	177
1.1.1. Coğrafi Çevre	17
1.1.2. Siyasî Tarih.....	18
1.1.3. Kırgızistan Kırgızlarında Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar	222
1.1.3.1 Aile.....	22
1.1.3.2. Din	28
1.1.3.3. Ekonomi	29
1.1.3.4. Siyaset	31
1.1.3.5. Eğitim.....	36
1.2. Saha Çalışması Yapılan Oş İli Çonç Alay İlçesi Köyleri Hakkında Genel Bilgiler	37
1.2.1. Coğrafi Çevre	37
1.2.2. Siyasî Tarih.....	38
1.2.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar.....	40
1.2.3.1. Aile.....	40
1.2.3.2. Din	40
1.2.3.3. Ekonomi	40
1.2.3.4. Siyaset	41

1.2.3.5. Eğitim.....	42
1.3. Pamir (Afganistan) Kırgızları	42
1.3.1. Coğrafi Çevre	43
1.3.2. Siyasî Tarih.....	43
1.3.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar	45
1.3.3.1. Aile.....	45
1.3.3.2. Din	45
1.3.3.3. Ekonomi	46
1.3.3.4. Siyaset	47
1.3.3.5. Eğitim.....	49
1.3.3.6. Pamir Kırgızlarının Pakistan Dönemi.....	49
1.4. Türkiye (Van) Kırgızları	54
1.4.1. Van Ulupamir'de Yaşayan Kırgızlar	54
1.4.1.1. Coğrafi Çevre	55
1.4.1.2. Tarih.....	55
1.4.1.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar	56
1.4.1.3.1. Aile	56
1.4.1.3.2. Din.....	57
1.4.1.3.3. Ekonomi.....	57
1.4.1.3.4. Siyaset.....	58
1.4.1.3.5. Eğitim	60
1.4.2. Van Ulupamir'den İstanbul'a Göç Eden Kırgızlar	61
1.4.2.1. Coğrafi Çevre	62
1.4.2.2. Tarih.....	65
1.4.2.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar	66
1.4.2.3.1. Aile	66
1.4.2.3.2. Din.....	68
1.4.2.3.3. Ekonomi.....	68
1.4.2.3.4. Siyaset.....	70
1.4.2.3.5. Eğitim	70
1.5. Pamir (Afganistan) Kırgızları ve Türkiye Kırgızlarında Aile, Din, Ekonomi, Siyaset ve Eğitim Kurumlarının Karşılaştırılması.....	71
1.5.1. Aile.....	71
1.5.2. Din.....	72

1.5.3. Ekonomi	73
1.5.4. Siyaset	74
1.5.5. Eğitim.....	75
1.6. Sonuçların Kuşaklara göre Sosyal Entegrasyon Bağlamında Değerlendirilmesi...	76
1.6.1. Sosyal-Ekonomik-Politik Konum.....	77
1.6.2. Kültürleşme	79
1.6.3. Kimlik ve Aidiyet Hissi	80
1.6.4. İletişim.....	81

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ GEÇİŞ TÖRENLERİNDE OLUŞAN DEĞİŞMELER.....84

2.1. Gelenekler-Görenekler ve Geçiş Törenleri	85
2.1.1. Doğum ve Çocuk	87
2.1.2. Göç Öncesi Pamir Kırgızlarında Doğum ve Çocuk.....	87
2.1.3. Pakistan’a Göç Döneminde Doğum ve Çocuk.....	91
2.1.4. Türkiye’ye Göç Sonrası Van Kırgızlarında Doğum ve Çocuk	91
2.2. Evlenme	93
2.2.1. Pamir Kırgızlarında Evlenme	94
2.2.2. Pakistan’a Göç Sırasında Evlenme	91
2.2.3. Van Kırgızlarında Evlenme	91
2.3. Ölüm.....	87
2.3.1. Pamir Kırgızlarında Ölüm	110
2.3.2. Pakistan Döneminde Ölüm.....	114
2.3.3. Van Kırgızlarında Ölüm.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ AŞK TÜRKÜLERİ VE AĞITLARINDA OLUŞAN DEĞİŞMELER.....120

3.1. Aşk Türkülerinin Mukayesesi.....	127

3.1.1. Aşk Türkülerinin İşlevleri	127
3.1.2. Aşk Türkülerinin Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam	128
3.1.3. Aşk Türkülerini Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri.....	129
3.1.4. Sözel Metin Özellikleri	130
3.2. Ağıtların Mukayesesi	161
3.2.1. Ağıtların İşlevleri.....	173
3.2.2. Ağıtların Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam	173
3.2.3. Ağıtları Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri	175
3.2.4. Sözel Metin Özellikleri	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANAS DESTANI VARYANTLARININ MUKAYESESİ.....201

4.1. Epik Destanın İşlevleri	201
4.2. Epik Destanın Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam	202
4.3. Destan Anlatıcılarının Özellikleri	211
4.4. Sözel Metin Özellikleri	219

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ MASALLARINDA VE EFSANELERİNDE OLUŞAN DEĞİŞMELER.....330

5.1. Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Masallarında Oluşan Değişmeler	330
5.1.1. Masalların İşlevleri	330
5.1.2. Masalların Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam.....	332
5.1.3. Masalları Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri.....	333
5.1.4. Sözel Metin Özellikleri	333
5.2. Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Efsanelerinde Oluşan Değişmeler.....	365
5.2.1. Efsanelerin İşlevleri	365
5.2.2. Efsanelerin Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam	365
5.2.3. Efsane Oluşturanların ve İcra Edenlerin Özellikleri.....	366
5.2.4. Sözel Metin Özellikleri	367

SONUÇ.....	380
BİBLİYOGRAFYA	381
EKLER.....	412
KAYNAK KİŞİLER TABLOSU.....	426
ÖZGEÇMİŞ.....	428

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

1) Saha Çalışması Yapılan Oş İli Çoş Alay İlçesi Köyleri

1. Çoş Alay Vadisi
2. Kara Mık Köyü
3. Daroot Korgon Köyü
4. Çak Köyü
5. Carbaşı Köyü
6. Cekendi Köyü

2) Van Kırgızları/ Ulupamir köyü

- 1 Kırgız Kültür Şöleni
2. İki katlı betonarme ev
3. Birinci kuşak göçmen Kırgızlar
4. İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşak göçmen Kırgızlar
5. Korucular
6. Yemek yapan hanım
7. Geleneksel pilav
- 8- 16 Evlenme merasimi
- 17-19. Mezar türleri

3) Van Kırgızları/ İstanbul

1. Ulupamir'den İstanbul'a çalışmaya gelen Kırgız gençler
2. Van Kırgızları yemek yerken yer sofrası kullanmaktadırlar
3. Evde iş yapan Kırgız hanım
4. Hoca Ahmed Yasevi İlim ve İrfan Vakfında Düğün Sofrası/ Bağcılar
5. Kocasının evine ilk adımını atarken geline "tatlı dilli" olması için kaymak yedirilir
6. İstanbul'da Kırgız gençlerinin düğünü
7. Gelin alayı

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.tz.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına hazırlayan
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
km.	: Kilometre
km²	: Kilometre kare
m.	: Metre
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M. Ö.	: Milâttan önce
M. S.	: Milâttan sonra
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayımcı yok

GİRİŞ

Tezin konusu; günümüzde Afganistan topraklarında yer alan Pamir'den 1978'te 1300 kişilik grupla önce Pakistan'a, sonra 1982'de 1138 kişilik bir kabileyle Türkiye'ye göç eden Pamir Kırgızlarının sosyo-kültürel yapısında oluşan değişimi, halkbilimi verilerini temel alarak incelemek ve değerlendirmektir.

Araştırmanın amacı: Dış ve iç göçlerin göçmenlerin sosyo-kültürel yapısında az veya çok değişime sebep olduğu, birçok araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu mevzuu temel alan çalışmamızın amacı, bir toplumun/ulusun sosyo-kültürel niteliklerini en iyi şekilde ortaya koyan bilim alanlarından biri olan halkbilimi materyal ve inceleme yöntemlerinden hareketle, göçün etkisini, özellikle de sebep olduğu değişimi ortaya koymaktır.

Araştırmanın önemi: Bir toplumun/ulusun varlığı sosyo-kültürel kimliğini devam ettirmesiyle mümkün olabilir. Kırgızistan'da ve Pamir'de yaşayan Kırgızların kendilerine ait kültürleri olduğu malumdur. Fakat Pamir'den ayrılıp başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalan Kırgızların, ana yurtlarından ayrılıp Türkiye'ye yerleşmeleri ile yıllar geçtikçe sosyo-kültürel kimliklerini kaybetmekte olduğu gözlemlenmektedir. Tezimiz; bu konuya halkbilimi bakış noktasından yaklaşarak, durumun ciddiyetini ortaya koyması, Kırgızların yeni yurtlarındaki şartlara uyum sağlarken diğer taraftan kimliklerini kaybetmeden yaşamaları için gerekli tedbirlerin alınmasına dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın sınırları ve örneklendirilmesi: Çalışmamızın araştırma sınırları Kırgızistan Oş ili Çonj Alay ilçesi, Afganistan Pamir bölgesi, Türkiye Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyü ve İstanbul'un Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde ikamet etmekte olan Kırgızları kapsamaktadır. İnceleme ve karşılaştırma, konuyla ilgili genel bibliyografik taramadan elde edilen bilgi ve adı geçen bölgelerden örnek olarak seçilen yazılı ve sözlü materyal üzerinden yürütülmüştür.

Göçün, göçmenlerin yaşamlarında neden olduğu değişimi tespit etmek için çalışmamızda, tez kapsamında folklorun bütün alanlarını incelemek mümkün olmadığından, halkbilimi alt dallarından geçiş dönemleri (evlenme, doğum, ölüm) ve sözlü gelenek türlerinden; manzum lirik eserlerden aşk türküleri ve ağıtları, manzum ve manzum-mensur epik türlerden Manas destanını, mensur türlerden masal

ve efsane örneklerini ele aldık. Araştırmamızda geçiş dönemlerini seçmemizin başlıca sebebi, folklor çalışmaları kadrosunda, sosyo-kültürel değişimi yoğun şekilde yansıtan en önemli inceleme alanı olmasıdır. Geçiş dönemleri, kurumlar sosyolojisinin temel birimi olan aile başta olmak üzere, eğitim, ekonomi, siyaset, din hakkında çok yönlü bilgi sağlaması, gelenekleri, uygulamaları, toplumun hayata bakış tarzını aksettirmesi bakımlarından tezimiz konusu ile yakından ilgilidir. Halk edebiyatı örnekleri ise; yüzyıllardır veya yakın zamanda, oluştuğu ortamı, oluşturan ve dinleyen, tekrar eden kişi/kişilerin duygu ve düşüncesini canlı bir şekilde yansıttığı gibi, belge niteliğine sahip olması açılarından da ayrıca önem arz etmektedir.

Malzemenin elde edilmesi: Çalışmaya önce konuyla ilgili bibliyografik malzeme taranıp gerekli bilgiler elde edilerek başlanmıştır. Sonra Çoş Alay ilçesine bağlı 5 köyde sözlü edebiyat türleri örnekleri derlenip deşifre edilmiştir. Türkiye’de Van ili Ulupamir köyünde, ayrıca İstanbul’da Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde yaşamakta olan Kırgızlar arasında da alan araştırmasında belirli konularda yaş gruplarına göre röportajlar yapılmış, görsel ve sözlü materyal elde edilmiştir.

Saha çalışmasında ne yazık ki yeterli derecede sözel metin elde edilememiştir. Bunun en önemli nedeni, talep olmadığı için eserlerin yıllardır icra edilmemesi ve yaşanan icracıların hafızalarının zayıflamasıdır. Kaynak kişilerin eserleri hatırlamakta zorluk çekmeleri, icranın akıcılığını ve metinlerin bütünlüğünü bozmuştur. Diğer bir sebep ise, kimi kaynak kişilerin daha önce yapılan derlemelerde kendilerinin istismar edildiklerini ileri sürerek bizimle görüşmek istememeleridir.

Araştırmanın metotları: Tezimizde kullandığımız yöntemlerin başında alan araştırması gelmektedir. Bu metot kuralları içinde, gözlem ve karşılıklı görüşme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Karşılıklı görüşmeler, zaman zaman doğal, zaman zaman da yapay ortamda gerçekleşmiştir. Konu ile ilgili bant kayıtlarının yanında fotoğraf, ayrıca az da olsa maddî materyal elde edilmiştir. Deşifre edilen sözlü metinlerden Kırgızca olanlar ayrıca Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Elde edilen bütün malzeme tekrar gözden geçirilerek tasnif edilmiş, tezimizde kullanılacak olan örnekler ayrılmıştır. Geçiş törenlerine ait malzeme halkbilimi yöntemlerinin yanı sıra kurumlar sosyolojisine göre ayrılarak sosyo-kültürel açıdan tetkik edilmiştir. Halk edebiyatı metinleri, metin merkezli halkbilimi yöntemlerinden Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi, Yapısalcı Yöntem; Bağlam Merkezli Halkbilimi Yöntemlerinden Performans ve İşlevsel Halkbilimi Yöntemleri kullanılmıştır. Tezimizde yer alan

metinler edebi metin inceleme yöntemiyle incelenmiş, karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve:

Çalışmamızın bu kısmında; tezimize temel oluşturmak amacıyla, sosyo-kültürel yapı ve sosyo-kültürel değişme, tez konusunu ilgilendiren yönleriyle kısaca anlatıldıktan sonra, sosyo-kültürel değişme sebeplerinden birisi olan göç ve göçün sosyo-kültürel değişmeyi etkileyen faktörleri izah edilmiş, nihayet halkbilimi, halkbilimi-göç ilişkisi ve göçmen folkloru üzerinde durulmuştur.

Sosyo-Kültürel Yapı: Toplum, birlikte yaşayan, belli amaçlar için işbirliği yapan insanların tümü demektir.¹ “Toplumsal yapı, toplumu oluşturan başlıca öğeleri, bu öğelerin toplum içindeki yerlerini ve aralarındaki ilişkileri, işleyişlerindeki düzenlilikleri anlatan bir kavramdır”.² Çeşitli öğelerden oluşan bir sistem olan toplumsal yapıda, bir öğenin değişmesi öteki öğeleri de etkiler.

Kültür, hayatın her yönüne ilişkin olduğu için sosyal bilimlerde en çok tanımı yapılmış bir kavramdır, Latince “ekip biçmek” anlamında olan *cultura* kelimesinden gelir.³ Genel anlamıyla kültür, “Bilimsel anlamda uygarlık; beşerî alanda eğitim; estetik alanda güzel sanatlar; maddî (teknolojik) ve biyolojik alanda üretme, tarım, çoğaltma ve yetiştirmedir”.⁴ Bir cemiyetin sahip olduğu maddî manevî kıymetlerden oluşan kültür, o topluma ait her bilgiyi, değer ölçülerini, alışkanlıkları, zihniyeti içine alır. “Bütün bunlar birlikte, o cemiyetin mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder”.⁵ Kültürün alt kültür, üst kültür, millî kültür, etnik kültür, çok kültürlülük, kitle kültürü, ortak kültür gibi türleri, insanlar arasında birleştirici ve farklılaştırıcı, kimlik belirleyici gibi işlevleri vardır.

“Kültürel yapı, toplumsal yapıdan ayrı olarak belli bir toplum ya da grup üyelerinin ortak davranışlarını yöneten, örgütlenmiş bir seri normatif değerlerdir.”⁶

Sosyo-Kültürel Değişme: Önceki durumdan ve davranıştan farklılaşmaya değişme denilir. “Toplumda ve insanda gözlenen başkalaşmalar, farklılaşmalar

¹ Taylan Akkayan, **Göç ve Değişme**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, s. 9-10.

² Gönül İçli, **Sosyolojiye Giriş**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2002, s. 66.

³ Şaban Kızıldağ, **Medya Çocukları: Pop Müzikten Popüler Kültüre**, İstanbul, Şehir Yayınları, 2001, s. 21.

⁴ Mermi Uygur, **Kültür Kavramı**, 1. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 17.

⁵ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1959, s. 45.

⁶ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 34.

değişme olarak nitelenebilir.”⁷ Sosyal anlamda değişme, serbest ve zorunlu olur. “Serbest değişme, belirli bir toplumun içten veya dıştan bir zorlama olmaksızın, temasa geldiği kültür veya kültürlerin öğelerini veya kalıplarını benimsemesi sonucukültüründe meydana çıkan değişimleri ifade eden bir süreçtir”.⁸ “Zorunlu değişimler; iç ya da dış baskılar sonunda alınan kültür öğelerinin oluşturdıkları değişimlerdir”.⁹ Bu bağlamda, tezimize konu olan etnik grubun yaşadığı değişimler serbest değişim özellikleri taşır.

Sosyal değişme; toplumun temel özelliklerinden biridir; her gün toplumda küçük-büyük değişimler yaşanır. “Toplumsal değişme, toplumun yapısını oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bunları belirleyen toplumsal kurumların değişmesi olarak tanımlanabilir”.¹⁰ Doğa koşulları, bilim ve teknoloji, kitle iletişim araçları, kültür, nüfus, ekonomi gibi etkenler toplumsal değişme yönünü belirler.

Toplumlar içsel ve dışsal nedenlerden dolayı devamlı bir değişim içinde olurlar. Toplumsal değişmeyi etkileyen içsel etkenler, toplumdaki ekonomik, politik, hukuksal, dinsel, ideolojik vb. dinamiklerdir. Dışsal nedenler, toplumun başka toplumlarla olan ekonomik, politik, kültürel vb. ilişkilerinden kaynaklanır. Bir toplumsal değişme, her iki etkeni dikkate alarak değerlendirilmelidir.

Toplumsal değişme zorunlu olarak bir kolektif fenomendir; toplumsal örgütün bütününe veya bileşenlerinin birçoğunu kapsamalıdır. Toplumsal değişmede bir yapı değişikliği olmalıdır.¹¹ Yapı değişiminin gerçekleşmesi için toplumsal değişme devamlı olmalıdır.

Kültürel değişme; keşif, icat, çeşitlenme veya yayılma yoluyla, serbest veya güdümlü olarak, bir toplumun maddî ve manevî kültürünü bir tipten başka bir tipe şekillendiren bir süreçtir.¹² Bu tür değişme, kültürün bir veya birkaç biriminde ortaya çıkar ve zamanla tüm yapıyı etkiler.

Sosyo-kültürel değişme; sosyal kurumlarda, kurumlar arası ilişkilerde ve kültürü oluşturan, maddî ve manevî kültür, ünite ve komplekslerindeki değişmedir.¹³ Sosyo-kültürel değişmede insan, zaman, mekân-çevre en önemli faktörlerdir.

⁷ Mahmut Tezcan, **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 129, 1984, s. 2.

⁸ Ülker Gürkan, **Sosyal Değişmeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 280, Sevinç Matbaası, 1969, s. 469.

⁹ Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s. 150.

¹⁰ Tezcan, a.g.e., s. 3.

¹¹ Önal Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, İzmir, Üniversite Kitapları, 1994, s. 142-143.

¹² Akkayan, a.g.e., s. 10.

¹³ Akkayan, a.e., s. 10.

Araştırmacıların, üzerinde durdukları ve aynı zamanda sosyo-kültürel sistemin nelerden oluştuğu konusunda fikir vermekte olan değişme konularından bazıları şunlardır: Toplumsal rol ve statülerdeki değişmeler, ekonomik varlıklardaki değişmeler, nüfus artış hızındaki değişmeler, üretim ilişkilerindeki değişmeler, aile ve akrabalık ilişkilerindeki değişmeler, dinsel kurumların değişmesi, gelenek göreneklerin değişmesi, teknolojik değişmeler, eğitim kurumundaki değişmeler, kişilik değişmeleri, sanatta değişmeler, çocuk yetiştirme yöntemlerinde değişmeler, cinsel davranış, tutum ve değerlerinde değişmeler, kitle iletişim sistemlerindeki değişmeler, dilde değişmeler.¹⁴

Sosyo-Kültürel Değişme Sebepleri: Bir toplumun sosyo-kültürel yapısında değişmeler, iç ve dış dinamizmlere bağlı olarak gerçekleşir. Değişmenin nedenleri olarak göç, farklı kültürlerin teması, doğal ve sosyal olaylar, nüfusta azalma – çoğalma, politik ve ekonomik gelişmeler, teknoloji, kitle iletişim araçları, ihtiyaç gibi faktörler gösterilebilir. Bu etkenlerden en önemli olanlarından birisi tezimizin konu olan göçtür.

Göç: Göç, çok yönlü bir olgudur ve başta sosyoloji, antropoloji, halkbilimi ve psikoloji olmak üzere birkaç bilim dalını yakından ilgilendirir. İlmî literatürde, iki mekân arasında yer değiştirme, sosyal hareketlilik ve toplumsal değişme süreci olan göç ile ilgili birçok tanım vardır. Onların arasından tezimizde önem arz edenleri tanıtalım:

Sosyoloji; göçü, doğal ve toplumsal nedenlerle insanların yer değiştirmesi ve bunun etkisi olarak demografik, yapısal vb. değişmeler açısından ele alır. “Göç (migration), birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleridir. Göçler daha çok sosyal, iktisadi, politik ve eğitsel nedenlerin sonucunda meydana gelir”.¹⁵

Kültürel antropoloji, göçe kültürel bir olgu ve süreçler bütünü olarak yaklaşır ve “Göç kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden (şehir, köy, gibi) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır”¹⁶ olarak tanımlar.

¹⁴ Tezcan, a.g.e., s. 3.

¹⁵ Sezgin Kızılcılık ve Yaşar Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Emre Yayıncılık, Konya, 1992, s. 185.

¹⁶ Akkayan, a.g.e., s. 20.

Halkbiliminde göç; “Göç, ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel, kültürel ya da bireysel nedenlerle (boş zamanları değerlendirme/ dinlenme, aile parçalanması, çatışma, şiddet, terör, korku ve töre vb.), bir yerden başka bir yere yapılan geçici, kısa ya da uzun süreli yerleşim ve barınma amacı güden, istemli/zorunlu bir yatay hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir”.¹⁷

Psikoloji, göç olayının içinde yer alan insanların psikolojik boyutuyla ilgilenir.

“Göç, basit anlamda fiziksel bir yer değiştirme değildir. Bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine, bir yaşam örüntüsünden diğerine geçmek demektir. Göç edenler üzerindeki en etkili bağlamsal değişiklikler, sosyal destek ağlarında, sosyo-ekonomik statüde, kültürel ortamda ve kişiler arası ilişkilerde meydana gelen değişikliklerdir. Göç, göç edenin gerçek toplumundaki sosyal destek ağlarını koparır ve farklı bir topluma uyum sağlama gibi zorlu bir görevi de ona yükler. Ayrıca buna ek olarak, göç edenlerin alışık olmadıkları bir toplumun içerisinde sosyo-ekonomik anlamda ekonomik olarak hayatta kalma ve sosyal ortamla da baş etmek durumunda kalırlar. Bu kökten koparıcı deneyimlere, yeni bir dil öğrenme zorunluluğu, göç edilen toplumun değerlerine uyma gibi problemler de eşlik etmektedir”.¹⁸

İnsanın ve toplumun yaşam şartlarına bağlı olarak göç türleri vardır. Faktörlerine göre birçok farklı göç tasnif yapılmıştır. Burada tezimize en yakın göç türlerini tanıtmakla iktifa edeceğiz. Van Kırğızlarının yaşadığı/ yaşamakta olduğu göçler, nüfus hareketini sağlayan etkenlere göre *serbest/ gönüllü göç*¹⁹ ve nüfus hareketinin yöneldiği siyasal alana göre *iç göç* ve *dış göç* özellikleri taşır.

Serbest göç; fertlerin daha iyi hayat şartları, iş imkânları, malî olanaklar, emniyet, istikrar ve çeşitli sosyal imkânlarla ulaşma isteğiyle serbestçe yer değiştirmesidir.²⁰

İç göç, bir ülkenin sınırları içerisinde bölge, kent, köy ve kasaba gibi bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleridir. İç göçlerle bölgelerin ve illerin nüfusunda artma ya da azalma söz konusudur, ülkenin toplam

¹⁷ Sabri Çakır, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Aralık 2011, Sayı:24, s. 132.

¹⁸ Psk. Burçak Demirkan, “Göç ve Göç Psikolojisi”, (Çevrimiçi) http://www.tavsiyedyorum.com/makale_7838.htm, 14 Haziran 2014.

¹⁹ Söz konusu topluluğun yaşadığı dış göçü, *sürgün* olarak değerlendiren araştırmacılar var. Biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü Kırğızlar, can güvenliği için Pamir’i terk etmek zorunda kalsalar da, bunu devletlerin zorlaması ile değil kendi kararları ile yapmışlardır.

²⁰ Akkayan, a.g.e, s. 22.

nüfusunda ise değişme olmaz. Dış göç, bir ülkenin sınırlarını aşarak başka bir ülkeye çalışmak, yerleşmek veya uzun süre kalmak amacıyla yapılan nüfus hareketidir.

Sosyo-Kültürel Kimlik: “Kimlik, bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlandırmasıdır”.²¹ Kimlik zamana, mekana ve içinde yaşanılan topluma göre değişebilir. Kültür, insanın bireysel ve toplumsal kimliklerini belirler.

Toplumsal (sosyal) kimlik, sosyal bir gruba aidiyet bilincidir. Toplumsal kimliğin temelinde ortak bir dil ve ortak bir simgesel sistem aracılığıyla ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılım yatar. Ortak bilgi ve belleğe, ortaklığı belli eden her şey (anlatılar, gelenekler, danslar, nakışlar vs.) girer. Toplumsal kimliğin varlığını belli bir kültürel sistem sürdürür. Ortak kimliğin dayandığı kültürel sistem, simgelerle gösterilen ortaklığın tamamıdır ve kuşaklar boyunca sürdürülür. İnsan gruplaşmaları, biyolojik temellerden çok simgesel temellere dayandığı için insan birkaç sosyal gruba aynı zamanda üye olabilir. Bu nedenle kültürel sistemler çokçeşitli, kendi içinde ise çok şekilli ve sistemlidirler.²²

Kimlik Oluşumu ve Göçmen Kuşaklar: Bireyin toplum içinde yaşamak için kuralları öğrenme ve uygulama süreci olan sosyalleşme, insan yaşamında ömür boyu devam etmekle birlikte, insan yaşamında kimlik oluşumu açısından kritik bir evre vardır. Bu evre ile ilgili değişik dönemlendirmeler olmakla birlikte kimlik çalışmaları ile tanınan Erikson, bu kritik evreyi, 12-18 yaş arası olarak değerlendirmiştir. Günümüz koşullarında, Erikson’un kimlik oluşumuyla ilgili belirlediği bu zaman dilimi, daha erken başlayabilir ve biraz daha geç tamamlanabilir.²³ Bu bağlamda, birinci kuşak göçmenler, yeni çevreye kişilikleri şekillenmiş olarak, ikinci kuşak göçmenler ise kişilikleri oluşma aşamasında girerler. Dolayısıyla, birinci kuşağa göre ikinci kuşak göçmenlerin yeni ülkeye uyum sağlamaları daha kolaydır.²⁴

Bu görüşten yararlanarak ve tezimizde 18 yaş “yetişkinliğe geçiş” olarak kabul ederek, “kuşak” kavramını şu şekilde sınırlandıracağız:

²¹ Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007, s. 11.

²² Jan Assman, **Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 139.

²³ Anık, **a.g.e.**, s. 219.

²⁴ Anık, **a.e.**, s. 219.

Birinci kuşak göçmenler: Kimlik oluşumu sürecinde sosyalleşmeyi Pamir’de geçirdikten sonra Türkiye’ye göç edenler, yani Türkiye’ye geldiklerinde 18 yaşın üzerinde olanlar.

İkinci kuşak göçmenler: Sosyalleşme sürecinin ilk aşamalarının (bebeklik, çocukluk, gençlik) birinde Pamir’den Türkiye’ye göç edenler, yani Türkiye’ye geldiklerinde 18 yaşın altında olanlar.

Üçüncü kuşak göçmenler: Türkiye’de doğan, sosyalleşme ve kimlik edinme süreçlerini Türkiye’de geçiren/ geçirmekte olanlar. Başka bir ifadeyle, 1982-2000 yılları arasında doğanlar.

Dördüncü kuşak göçmenler: 2000-2018 yılları arasında doğanları kapsar.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, göçmen topluluklar içerisinde her yeni kuşakta, yerli toplum ile ilişkiler sıklaşır ve yoğunlaşır; göçmen toplulukların içinde bulundukları kapalı yapı giderek daha açık hale gelir. Yerli toplumsal çevreyle ilişki ve etkileşim düzeyinin artması, yeni kuşaklarda yerli toplumun dilinin daha iyi öğrenilmesini ve uyumun da artmasını sağlar.²⁵

Halkbilimi ve Göç İlişkisi:

Tezimizin konusu halkbilimi dallarından bazılarında faydalanan Pamir-Van Kırgızlarının sosyo-kültürel değişimlerini belirlemek olduğu için, bu kısımda halkbilimi (folklor) üzerinde daha geniş durulmuştur.

1846’da William John Thoms’un ortaya attığı *folklor* (*Folk* “halk” + *Lore* “bilgi”), geniş anlamı ile; toplumun maddî ve manevî olarak ortaya koyduğu geleneksel ve anonim kültür olgularının tümü, dar anlamı ile sadece sözlü gelenek eserlerinin tür ve şekil sistemidir.²⁶ *Folkloristika*, folkloru inceleyen bir bilim dalıdır ve Türkçe karşılığı **halkbilimi**²⁷ terimidir.

Çeşitli alanlarda farklı anlamlarda kullanılan halkbilimi teriminde yer alan “halk” kavramını, Amerikalı halkbilimci Alan Dundes şöyle tanımlar: “*Halk terimi, en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün –ortak meslek, dil veya din olabilir- ne olduğu önemli değildir. Bu faktörden daha önemli olan nokta ise, herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun*

²⁵ H. Musa Taşdelen, “Avrupa Türkleri Açısından Siyasi Katılım: Bir Gelecek Perspektifi”, **50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, Türkler ve Siyasi Katılım**, Amsterdam, Uitgeverij Turkevi, 2007, s. 43-44.

²⁶ Sulayman Kayırov, **Folklor Üzerine Yazılar**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bışkek, 2009, s. 10.

²⁷ *Halkbilimi* terimi aynı zamanda *etnoloji* bilim dalı için kullanılmaktadır.

kendine ait kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır”.²⁸ Halk grubu, bir aile kadar küçük olabileceği gibi millet kadar geniş de olabilir. Başka bir ifadeyle “*Halk kavramı başlangıçtan itibaren oluşturulan ve içeriği ve kalıbı sürekli yenilenip geliştirilen, gelenek, görenek, inanç ve anlayışını devam ettiren veya devam ettirmeye çalışan bütün grupları, yani milleti içine almaktadır*”.²⁹

Halka ait bilgiyi kendine özgü yöntemlerle inceleyen bilim dalı, halk bilimidir. “*Halkbilimi bir topluluğun geleneksel ve anonim dünya görüşünü ve bunun dışı vurumları olarak kabul edilen, söze, harekete ve nesneye dayalı olarak ifade edilen her türlü anlamlı formu ve bunların oluşumları, geliştirilip ve pekiştirilmelerine yönelik iletişim olaylarının içinde konu edildiği bir bilim alanıdır*”.³⁰

Folkloristikanın önemini halkbilimci Sedat Veyis Örnek şöyle açıklamıştır: “*Bir ülkenin, bir yöre halkının, bir etnik grubun yaşamının bütününi kapsayan ve temelinde o halkı oluşturan insanların ortak davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklamada; geleneksel ve törensel yaşamı düzenleyen, zenginleştiren, renklendiren bir dizi beceriyi, beğeniyi, yaratıyı, töreyi, zamanımıza uygulanan gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptamada; bu kültürün atardamarlarını yakalayarak bunlardan özgün ve çağdaş yaratmalar çıkarmada halkbilimin rolü ve önemi birinci derecededir*”.³¹

Folklorun özellikleri: Folklor ürünleri oluşum, gelişim ve aktarım açısından şu özelliklere sahiptir:

1. Söz’lü³² olma: İnsanların ana iletişim aracı olan dil, seslerden oluşur ve temelde sözlüdür. Folklor, sözlü kültür ortamında üretilir ve tüketilir. Sözlü kültür ortamı, birincil sözlü kültür ve ikincil sözlü kültür olarak ikiye ayrılır. *Birincil sözlü kültür*; insanların yüz yüze ve ses sese dayanarak iletişim kurdukları ortamdır.³³ Zamanla insan, sözlü kültürden önce yazıya, sonra elektronik bilgi işlemine

²⁸ Alan Dundes, “Halk Kimdir?”, Çev. Metin Ekici, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara, Millî Folklor Yayınları, 2003, s. 10.

²⁹ Metin Ekici, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara, Geleneksel Yayınları, 2004, s. 10-11.

³⁰ Çobanoğlu, a.g.e., s. 4.

³¹ Sedat Veyis Örnek, **Türk Halkbilimi**, Ankara, İşbankası Yayınları, 1977, s. 16.

³² Sözler, başlı başına bir olay, bir eylemdir. Güç kullanmadan ses çıkmaz. Her tür ses ve özellikle canlı organizmaların içinden çıkan sesli söylem “dinamiktir”. Sözlü kültürde insanlar, kelimeleri belirli bir güç tarafından harekete geçirilen şeyler olarak algılarlar ve kelimelerin büyüğü bir güç taşıdığına inanırlar. Matbaa kültüründe insanlar, kelimelerin sözlü ve “güçlü” olduklarını unutur, düz bir yüzeye indirirler. (Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür. Sözüün Teknolojileşmesi**, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, s. 47-48).

³³ Ong, a.g.e., s. 23.

geçmiştir. Varlığı yazı ve matbaa teknolojilerine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü sözlü kültür, *ikincil sözlü kültürdür*.³⁴

En fazla beş bin yıllık yazılı kültür ortamı ve son elli yılın ikinci yarısında ortaya çıkan elektronik kültür ortamı düşünülürse, sözlü kültür ortamının önemi ortadadır.³⁵ “Sözlü anlatım, yazısız da var olur, nitekim her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman var olamaz. Bilincimizin ayrılmaz bir parçası olan konuşma yeteneği, yazının icadından çok önce, bilincin ilk aşamalarından itibaren insanları büyülemiştir.”³⁶ Konuşma, yazının icadından yüzyıllar sonra da büyüünden bir nebze kaybetmemiştir.³⁷

2. Geleneğe bağlılık: Her folklor ürünü, belirli bir şekil içinde varlığını sürdürmesini sağlayan ve diğerlerinden ayırıcı özellikler kazandıran bir geleneğe bağlıdır. Gelenekler, ait oldukları toplumla uyumlu ve süreklidirler; toplumun ihtiyaçlarına göre değişirler.

3. Çeşitlenme özelliği: Sözlü anlatımlar, edinimler, öğrenimler ve tecrübeler neredeyse daima dil yolu ile anlaşarak gerçekleştirilir. Folklor ürünleri, türlerine göre bir kalıba/ iskelete sahipse de her seferinde yeniden yaratılırlar, dolayısıyla çeşitlenebilir özelliktedirler. Ürünün/sunumun içerik ve yapısında, yaratıcı ve ortamının –bireysel, bölgesel, durumsal, dönemsel- özelliklerine göre belli bir derecede değişim oluşur. Böylece sözlü iletişime dayalı folklor ürünlerin, eş metinleri (varyant) veya benzer metinleri (versiyon) ortaya çıkar.

4. Anonimlik özelliği: Her bir folklor ürününün zamanla unutilan ilk yaratıcısı vardır. Yaratılan eser, sözlü yayılımında içerik, yapı ve işlevinde değişimlere uğrar.

5. Kalıplaşma özelliği: Folklor ürünleri, türlerine, geleneklerine uygun biçimde kalıplar, anlatım veya kompozisyon öğeleri yaratırlar. Bunlar, folklor ürününün iskeletini oluşturur.³⁸

6. Çok malzemeli/ *senkretik* olma özelliği: Yunanca “birleşmek, kaynaşmak” anlamında *synkretismós* sözcüğünden türetilen “senkretizm” terimi, sözlü gelenek araştırmalarında üç yönde kullanılır: Eski döneme ait kültür unsurlarının, inanç ve dinin, sanatsallık ve yararsallığının parçalanmaz bir bütünlük halinde bulunması; folklorun geleneksel türlerinde söz, müzik, oyun ve mimiğin

³⁴ Ong, a.g.e., s. 15.

³⁵ Çobanoğlu, a.g.e., s. 124.

³⁶ Ong, a.g.e.,

³⁷ Ong, a.g.e., s. 21.

³⁸ Çobanoğlu, a.g.e., s. 7-8.

oluşturduğu bir bütünlük; sözlü gelenek türlerinin senkretizmi, başka bir ifadeyle, destansı, lirik ve dram eserlerinin tür niteliğini gösteren özelliklerinin iç içe girmiş olması.³⁹

Folklor ürünleri sözlü kültür ortamında “tamamen sözlü”, “kısmen sözlü” ve “tamamen sözsüz” olarak aktarılır: Malzemesi tamamen söze dayanan kültür ürünleri: efsaneler, masallar, halk hikâyeleri, destanlar, atasözleri, bilmece ve türküler v.b. Malzemesi kısmen söze dayanan kültür ürünleri: merasimler, inanç ve âdetler, seyirlik oyunlar, danslar ve şenlikler v.b. Tamamen sözsüz olan kültür ürünleri: mimarlık, el sanatları, giyim-kuşam v.b.⁴⁰

Folklorun alt dalları: Folklor ürünleri yapı, içerik, işlev, etki, yayılma ve başka ölçütlere göre türlere ayrılırlar. Tür, gelenekselleşmiş bir üretim/ sunum şeklidir. Folklor ürünlerini birkaç ana grupta toplamak ve onları kendi içinde türlere ayırmak mümkündür. Bunlar, aynı zamanda halkbilimi çalışmalarının kadrosunu oluşturur. Folklorun başlıca alt dalları şunlardır:

- I. Köy, kasaba ve kent yaşamı (monografiler)
- II. Yerleşim-yerleşim türleri
 1. Sürekli yerleşim (köy, kasaba, kent)
 2. Geçici yerleşim (yaylak-kışlak)
- III. Barınak-konut (Halk mimarisi)
- IV. Taşıtlar-taşıma teknikleri
- V. Ekonomi Türleri
- VI. Beslenme-mutfak-kiler
- VII. Ölçme, tartma, hesaplama birimleri, zaman ve mesafe kavramları
- VIII. Halk sanatları ve zanaatları
- IX. Giyim-kuşam-süs
- X. Halk bilgisi
- XI. Halk inançları, töreler, âdetler, gelenekler, görenekler
- XII. Geçiş dönemleri
 1. Doğum
 2. Çocuk
 3. Evlenme

³⁹ Kayıpov, a.g.e., s. 133-134.

⁴⁰ İsmail Gökem, **Halk Hikâyeleri Araştırmaları/ Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000, s.

4. Ölüm

- XIII. Bayramlar-karşılamlar-uğurlamalar
- XIV. Kalıp hareketler (tavırlar, jestler, mimikler), kalıp sözler ve sesler
- XV. Dernekler, kuruluşlar, dayanışma ve yardımlaşma
- XVI. Dinsel-büyüsel içerikli inançlar, işlemler
- XVII. Halk edebiyatı
- XVIII. Halk tiyatrosu (geleneksel tiyatro)
- XIX. Halk müziği ve müzik araçları
- XX. Çocuk oyunları ve oyuncakları
- XXI. Halk eğlenceleri, sporlar
- XXII. Adlar.⁴¹

Folklorun işlevleri: Sözlü kültür, toplumun içinde bulunduğu sosyal, kültürel, ekonomik, politik koşullar doğrultusunda biçimlenir. Bu bağlam, sözlü ya da sözsüz bütün dışavurumların ihtivasını, manasını, şeklini ve işlevini belirler. Bağlama göre çeşitlenebilmekle birlikte sözlü kültür ürünlerinin başlıca işlevleri şunlardır:

1. Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirmek;
2. Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermek;
3. Eğitim, yani kültürü genç kuşaklara taşımak;
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için, bir kaçıp kurtulma mekanizması.⁴²

5. Kültürün aksayan yönlerini eleştirmek.⁴³

6. Farklı kültür çevrelerinin kesiştiği alanda, kültürel kimlik sağlamak. Sözlü kültür ortamında kültürel kimlik kuşaktan kuşağa sözlü olarak, yani yüz yüze aktarılır. Kültürel kimlik, aynı ortak kültürü paylaşan insanların “Ben kimim?” ve “Biz kimiz?” sorularını yanıtlayan kimliğidir. Bireyin içine doğduğu toplumun beslenme, barınma, iletişim, üreme, inanç, değer sistemleri ve kendini geliştirme ve gerçekleştirme yolları ile ilgili edindiği bilgiler ve edimler ona kültürel kimlik kazandırır.

⁴¹ Örnek, a.g.e., s. 17-20

⁴² William Bascom, “Folklorun Dört İşlevi”, Çev. Ferya Çalış, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Haz. M. Öcal Oğuz, Ankara, Geleneksel Yayınları, 2005, s. 138-143.

⁴³ İlhan Başgöz, “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonskiyonu)”, **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara, 1996

Halkbilmi-Göç İlişkisi: Folklorun özelliklerinden biri çeşitlenebilir olmasıdır. Folklor ürünü her sunumda, ait olduğu tür çerçevesinde yeniden yaratılır. Bunun sonucunda içeriğinde ve yapısında belirli derecede bir değişim oluşur. Folklor ürününün değişmesi, geniş anlamda toplumun içsel ve dışsal dinamiklerine, dar anlamda bağlama bağlıdır. Söz konusu içsel nedenler toplumdaki sosyal, ekonomik, politik, hukuksal, dinsel, ideolojik vb. durumdur; dışsal nedenler ise toplumun başka toplumlarla olan sosyal, ekonomik, politik, kültürel ilişkileridir. Bağlam anlatıcının/ göstericinin, dinleyicinin/ izleyicinin ve anlatım/ gösterim ortamının özellikleri ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle, folklorik ürünün değişmesi, doğal yolla ve sosyo-kültürel değişimle gerçekleşir. Göç, genel anlamıyla sosyal, ekonomik, politik, kültürel, çevresel ve bireysel nedenlerle yapılan geçici veya kalıcı yer değiştirmedir. Bu yer değiştirme, toplumun içsel ve dışsal dinamiklerini doğrudan etkiler ve sosyo-kültürel değişmeyi tetikler.

Göç Nedeniyle Sosyo-Kültürel Değişmeyi Etkileyen Faktörler:

Coğrafya faktörü: Topluluklar, coğrafi çevreler üzerinde yerleşirler. Coğrafi koşullar (dağ, bozkır, akarsı, orman, göl, deniz) insanların düşünme ve davranış biçimlerini belirler ve yaşamlarını doğrudan etkiler. İnsan, zaman içinde geliştirdiği teknikler bütünü olarak kültür sayesinde çevreden yararlanmayı öğrenir. Göç ile fizikî ve coğrafi çevrenin değişmesi yerleşim, üretim-tüketim, beslenme, giyinme ve diğer alanlarda değişmelere yol açar.

Bilim ve teknoloji faktörü: Bugün dünyanın pek çok ülkesinde iletişim, ulaşım, kitle haberleşme araçları, eğitim ve sağlık alanlarındaki gelişmeler gözlemlenebilir. Ancak teknik, yani maddî alandaki gelişmeler, manevî alanlar için söz konusu olmayabilir.⁴⁴ Mesela, sanayileşme sosyolog Güngör'e göre, sosyo-kültür çevrenin unsuru olan geleneklerin ve göreneklerin değişmesinin ana nedenidir: "... Bugün dünya teknolojik gelişme ile paralel ve aynı hızda bir sosyal değişmeyi başaramadığı için büyük bir buhran içinde bulunmaktadır; dünyanın maddî çehresi büyük bir hızla ve büyük ölçülerde değişiyor, ama bizim manevî değerlerimiz ya bu değişimin gerisinde kalıyor veya teknolojik değişme birtakım sun'î, sahte değerlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlıyor... Bu değişme, hem örf ve âdetlerin kıymet ve itibarını kaybetmesine yol açmakta, hem onların yerine yenilerini koyma imkânı vermemektedir".⁴⁵

⁴⁴ Octavio Paz, **Modern İnsan ve Edebiyat**, Çev. Turhan Ilgaz, Remzi Kitabevi, 1993, s. 9-23

⁴⁵ Güngör, a.g.e., s. 96.

Demografi Faktörü: Sosyal çevrenin temel birimi insandır. Her iş insan tarafından yapılır ve insan için yapılır; insan beyni ile tasarlanır, insan eli ile üretilir. İnsanların bütünü olarak nüfus, toplumun gücünü belirler. Göç nedeniyle nüfusun nicelik (küçüklüğü veya büyüklüğü) ve niteliklerinde (eğitim-öğretim düzeyi) oluşan değişimler, sosyal yaşam alanında değişimleri beraberinde getirir.

Kültür Faktörü: Sosyolojik açıdan bakıldığında, göçmenler bir bölgeye ilk yerleştiklerinde bölgenin yerlisi olanlar yeni gelenleri dışlarlar. Yerlilerin bu “davetsiz misafirlere” karşı tutumu, gelenlerin içine kapanmasına yol açar ve eski yurtlarına özlemlerini arttırır. Bu ağır sosyal psikoloji aşamasında göçmenler, savunma mekanizması olarak özgün kültürlerine sarılırlar ve kültürel kimliklerini korurlar. Zamanla yerliler ve göçmenler arasında gerilim azalır ve bütünleşmeye gidilebilir.⁴⁶ Ancak göçün, karşılaşan kültürlerin ‘benzeşmesi’ kadar, ‘ayrışması’ ile sonuçlanabileceğini de belirtmek gerekir.⁴⁷

Göç alan topluma uyum sürecinde göçmenlerin özgün kültürlerinde küçük-büyük değişimlerin oluşması doğaldır. İki kültürün karşılaşmasının sonucu, karşılaşan kültürlerin niteliklerine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, kültürler karşılıklı olarak birbirini besleyebilir (etkileşim, kültürel alış-veriş) veya kültürlerin biri alıcı, diğeri verici konumda olur (etkilenme).

Göç hemen hemen daima göçmenlerin yaşamlarını, alışlageldik algılama tarzlarında bir kopuş yaratacak biçimde değiştirir:

Dilde değişme: Hem günlük iletişim aracı, hem kültürün “geçmiş-bugün-gelecek köprüsü” olarak dil, etkileşime en açık alandır.

Değer sisteminde değişme: Yeni ortam, eski normların sürdürülmesi için uygun olmayabilir veya eskiden dikkate alınmayan değerler önem kazanabilir vs.

Gereksinimlerde değişme: Halk kültürü geçmişten günümüze gelen değişmez bir kalıp değildir, toplumun bugünkü gereksinimlerini karşılayan bir sosyal kurumdur. Ortam koşullarına bağlı olarak folklorun işlevleri ya pasifleşirler, ya aktifleşirler.

Kimlik algısında değişme: Göçmen, “yerliden” farklı olduğunu görünce kimlik arayışına girer. Neticede, göçmen topluluğunda kültürel kimlik yeniden şekillenmeye başlar. Kimlik, bireyin kendisini dinî, kültürel, millî ya da siyasî olsun, sosyal olarak bilinen bir grubun üyesi olarak takdim etmesi şeklinde görülmekte ve

⁴⁶ Alangu, 1970, s. 25-27.

⁴⁷ Aydın, a.g.e., 342.

sosyal varlığın zorunlu bir veçhesi olarak anlaşılmaktadır. Kimlik, bireye ait bir karakteristik olmayıp, bireyin içinde yaşadığı sosyo-kültürel ilişkiler bağlamında başkalarını tanıdıkça gelişen, ben'i başkaları ile karşılaştırma süreci sonunda ulaşılan bir duyuş, düşünüş ve davranış kompleksidir.⁴⁸ İnsan, kimliğe bazı boyutlarda diğer insanlara benzemek, bazı boyutlarda ise onlardan farklılaşmak için gerek duyar. Kimlik, bireysel çapta kişisel gelişim, toplumsal çapta ise kültür ile bağlantılıdır. Kültürel kimlik, kimlik ve kültürün bileşkesidir.

⁴⁸ Nilgün Çelebi, “Kimlik, Şimdi”, **Türk Yurdu**, Sayı 66, Şubat, 1993, s. 44.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN, PAMİR (AFGANİSTAN) VE VAN (TÜRKİYE) KIRGIZLARI

Bu bölümde Kırgızlar ve Kırgızistan hakkında temel bilgi verildikten sonra, siyasi ayırım sebebiyle Afganistan'ın Pamir Bölgesinde kalan Kırgızlar, daha sonra Pamir'den Pakistan'a göçen Kırgızlar ve Pakistan'dan Türkiye'ye göçen Kırgızların yaşadıkları coğrafya, geçirdikleri tarih ve geliştirdikleri sosyo-kültürel yapıları hakkında bilgi verilecek, daha sonra, tezin kapsamı ve amacına uygun olarak göçün etkilerini tespit etmek amacıyla, Afganistan Kırgızları ve Türkiye Kırgızlarında aile, boy (siyaset), dil, din, eğitim sosyal kurumları, karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Kırgız Etnonimi: Kırgızlar, Orta Asya'nın en eski halklarından biridir. Halk inancına göre Kırgızlar, kırk kızdan türemiştir ve "Kırgız" adı, "kırk" ve "kız" kelimelerinden ibarettir. Kırgız adı, Çin kaynaklarında "Ki-ku", "Kie-Ku", "Ki-ka-sse"; Eski Türk abidelerinden Kültigin yazıtında "Kırkız", Bilge Kağan, Tonyukuk, Moyon-Çur, Suci yazıtlarında "Kırgız"; Arap kaynaklarında "Hırkız", Fars kaynaklarında "Hırhız", "Kırkız", Bizans kaynaklarında (Bizans elçisinin Batı Türk Kağanlığını ziyareti ile ilgili yazılarında) "Herkiz" şeklinde geçer. Kırgızlar, XVII-XIX. yy.da Kalmuk ve Çinliler tarafından "burut" olarak anılmışlardır.⁴⁹

Kırgız etnoniminin etimolojisi ile ilgili pek çok görüş vardır. Radloff'a göre Kırgız adı, "kırk" ve "yüz" sözcüklerinden oluşur ve "kırk grup" anlamına gelir. Aristov'a göre Usunların gerçek adı Kırgız'dır. Banzarov, Ligeti, Abramzon'a göre Kırgız sözcüğü, "kırk" sayısına iz çoğul ekinin getirilmesiyle oluşur ve "kırk boyu"u ifade eder. Atlasov, Murat Remzi, Berezin, Munkaşi ve Şupka'ya göre "kırk" sayısına "Uuz" (Oğuz) adının eklenmesiyle ortaya çıkan "Kırguz" kelimesi, Kırgız biçimine dönüşmüştür. Ayrıca, Kırgız kelimesi, yan yana gelen "kır" (dağ yamacı) ve "Oğuz", "kırk" ve "cüz" (yüz, çehre), "kırk" ve "er", "kara" ve "gız"

⁴⁹ Mehmet Kıldıroğlu, "Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No. 159, Ankara, 2005, s. 208-213.

sözcüklerinin dönüşümü ile anlatılır.⁵⁰ Kırgız etnonimi, Orta Asya'da boy birliklerinin ortaya çıktığı döneme denk gelmektedir.⁵¹

1.1. Kırgızistan ve Kırgızlar:

1.1.1.Coğrafi Çevre: Kırgızistan, 71-80 doğu boylamı ve 39-43 kuzey enleminde, kuzey-doğusunda Tanrı dağları⁵² ve güney-batısında Pamir Alay dağ silsilesi⁵³ arasında yer alır. Ülke kuzeyde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ile komşudur.⁵⁴ Yüzölçümü, 198.500 km²'dir.⁵⁵

Kırgızistan yüksek dağ sıralarına ve derin vadilere sahiptir. Toplam yüzölçümünün %94'ünden fazlası deniz seviyesinden en az 1000 m, yaklaşık %40'ı en az 3000 m. yüksektir, ortalama rakım 2750 m, nüfusunun çoğunluğu 1800 m. daha yüksekte yaşamaktadır.⁵⁶

Ülkenin en önemli nehirleri Narın (535 km), Çüy (221 km) ve Çatkal (205 km); en büyük gölleri *Issık Kөл*⁵⁷ (636 km²), *Soň Kөл* (275 km²) ve *Çatır Kөл* (175 km²).

Kırgızistan'ın genel bitki örtüsünü orman, bozkır, çayır ve su bitkileri oluşturur. Bitki örtüsünde görülen başlıca türler ise çam, ceviz, fıstık, huş ağacı, akağaç ve kavaktır. Güneybatı Tanrı Dağında bulunan ceviz ormanı özel bir öneme sahiptir.⁵⁸

⁵⁰ Aydın İdil, **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi**, Bışkek, 2007, s. 7-9.

⁵¹ S. M. Abramzon, **K Semantike Kirgizskih Etnonimov**, SAE, No: 3, Frunze, 1963, s. 124-124.

⁵² Doğu batı yönünde 2000 km uzunluğunda ve 400 km genişliğinde bir kara kitlesi olan Tanrı Dağları'nın yaklaşık üçte ikisi Kırgızistan toprakları içinde yer almaktadır. Tanrı Dağları doğu, batı, kuzey, güney ve orta kısımlar olmak üzere beş bölüme ayrılır.

⁵³ Pamir Alay Dağları'nda bulunan zirveler (mesela, Pobeda zirvesi 7439 m) özellikle dağcılık açısından önemlidir.

⁵⁴ Kırgızistan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 3878 km. Kırgızistan'ın Kazakistan ile sınır uzunluğu 1051 km, Çin Halk Cumhuriyeti ile 858 km, Özbekistan ile 1099 km ve Tacikistan ile 870 km.

⁵⁵ Kırgızistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki uzaklık 454 km, doğu ile batısı arasındaki uzaklık ise 925 km.

⁵⁶ Bölgede 7000 m aşan iki zirve (Teňri ve Pobeda), 6000 m aşan 23 zirve ve 5000 m aşan 80 zirve bulunmaktadır.

⁵⁷ 668 m derinliği ile dünyanın en derin göllerinden biri olan Issık Göl, aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci krater gölüdür. Issık Göl, kuzeyden ve güneyden Tanrı Dağları tarafından çevrelenmiştir ve 80 civarında irili ufaklı akarsu göle dökmetedir. Issık Gölün biraz tuzlu olan suyu soğuk havalarda donmaz ve çevre iklimi kışın ılıman, yazın serin yapar. "Orta Asya'nın incisi" olarak anılan Issık Göl, yerli ve yabancı turistler için çekim merkezidir.

⁵⁸ Tuğrul Somuncuoğlu, "Kırgızistan Ülke Raporu", **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**, Ankara, Nisan 2011, http://www.een.kso.org.tr/up/dene/Kirgizistan_ülke_raporu_2011.pdf, s. 2, 19 Eylül 2014.

Ülke genelinde karasal iklim hâkimdir. İklim, dağlık bölgelerde ve vadilerde yüksekliklerine göre değişiklik gösterir. Yaz – kış ve gece – gündüz ısı farkı fazladır (kışın gece hava - 30 °C, -35 ° C iner).

1.1.2. Siyasî Tarih: Paleolitik Çağ - M.S. IV.yy.: Kırgızistan coğrafyasında tarih, taş devrine kadar uzanır. Bu devre ait kalıntılara çeşitli bölgelerde rastlamak mümkündür. Bronz çağında Kırgızistan topraklarında hayvancılığa ve tarımcılığa dayanan Andron (M.Ö. XVII - IX. yy.) ve tarım temelli Çust olmak üzere iki büyük medeniyet hâkim olmuştur. M.Ö. 1000 yıllık dönemde Orta Asya’da hayvancılıkla uğraşan Saklar, M.Ö. VI-II. yy.da Hazar Denizi’nden Tanrı Dağları ve’li nehrine kadar uzanan bölgede oturmuşlardır. Sakların ikinci grubu ise Kuzey Hindistan’dan Alay ve Fergana vadisine kadar uzanan bölgede yaşamışlardır.⁵⁹

M.Ö. III. yy.a kadar Çin’in kuzeyinden Baykal gölüne kadar uzanan bölgede, çoğunluğu Türk dili konuşan göçebe boyların yaşadığı bilinir. M.Ö. 209’da bu boyların başına Mete Han geçmiştir ve kısa sürede batıda Yüeci ve Vusun, kuzeyde Hunyu, Siyuşe, Dinlin, Gegun ve Simli kavimlerine, güneyde Çin’e kadar olan bölgelere hâkim olmuştur. Gegunlar, Kırgızlardır.⁶⁰

Çin tarihçisi Sıma Tsyen (M.Ö 145-86.y.), Orta Asya ve Doğu Türkistan ile ilgili “Tarihî Kayıtlar” adlı eserinde Kırgızların M.Ö II. yy.da bugünkü Kırgızistan’dan doğuya ve kuzey -doğuya uzanan bölgede Kienkun (Ge-gun, Kik-kun) adında bir devlet kurduğunu belirtir.⁶¹

Erken dönem Kırgızların siyasî tarihi, Moğolistan topraklarında ilk büyük göçebe imparatorluğu kuran Hunlar ile yakın ilişki içinde olmuştur.⁶² M.Ö. I. yy. ortasında Hunların baskısıyla Kırgızlar yukarı Yenisey’de Kem ve Kemçik bölgesinde Köğmen dağlarının kuzeyine (bugünkü Tannu-Ola) yerleşmişlerdir.⁶³ Hunlar, kısa bir süre sonra Yenisey bölgesinden günümüzdeki Kırgızistan çevresine göç etmişlerdir. M.Ö. 36’da Çinliler Hunlara saldırmış ve bölgede egemen olmuşlardır.⁶⁴ M.S. I-IV. yy.da Kırgızların durumu ile ilgili kaynaklar yetersizdir.

Hakas Devleti (IV-VI. yy. ikinci yarısı): IV. yy.da Hun İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra Kırgızlar “Hakas devleti” adında büyük bir devlet

⁵⁹ **İstoriya Kirgizskoi SSSR**, C. I, Frunze, 1984, s. 78-146.

⁶⁰ İdil, a.g.e, s. 13.

⁶¹ Osmonov Ö., Mirzakmatova A., **Kırgızistan Tarihi: Uruntuu Uçurlar**, Bışkek, 2000, s. 13.

⁶² Oktay Belli, **Kırgızistan’da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2003, s. 5.

⁶³ **Kırgızdar I-II**, Ed. Keleş Cusupov, Bışkek, 1991, s. 107

⁶⁴ İdil, a.g.e., s. 14.

kurmuşlardır.⁶⁵ Çin kaynaklarına göre Hia-kia-sseu devleti, doğuda Kurikan, güneyde Tibet ve batıda Karluklar ile komşudur. Yaklaşık olarak 560'da, Kırgızlar Gök Türklerle tâbi olmuşlardır.⁶⁶ Gök Türklerin duraklama döneminde(630-680) Kırgızlar İç Asya'yı yönetmek isteyen Çin devleti ile temasa geçmişlerdir. 710'da Gök Türkler Kırgızları yenilgiye uğratmışlardır.⁶⁷ 744'te Doğu Göktürkleri, 758'de Karlukları ve Basmılları yenerek bölgeye hâkim olan Uygurlar, 758'de Kırgızların 50000 kişilik ordusunu da yenmişlerdir.⁶⁸

Ulu Kırgız Devleti (840-920): Kırgızlar, 840'da Uygurları mağlup ederek Ötüken'de Kırgız Kağanlığı kurmuşlardır. Siyasî ve askerî olarak güçlenen Kırgızların hâkimiyeti Güney Sibiryâ, Moğolistan, Baykal boyunun büyük bir kısmı, İrtiş ırmağı boyu, Kaşgar, Isık Göl ve Talas'a kadar uzanmıştır. Barthold bu dönemi "*Ulu Kırgız Devleti Dönemi*" olarak adlandırmıştır.⁶⁹ Moğolistan'ı doğu ve güneydoğudan işgale başlayan Kitanlar (Karahıtaylar), 920'de Kırgızlardan Ötüken'i almıştır.⁷⁰

Yenisey Kırgızları ve Tanrı Dağları Kırgızları (X-XV. yy.): Ötüken'de etkinliğini yitiren Kırgızlar, eski ata yurtları Yenisey'e beş yüzyıldan fazla çekilmişlerdir.⁷¹ XI. yy.dan sonra Kırgızların siyasi tarihi, Yenisey Kırgızları ve Tanrı Dağları Kırgızları olarak iki bölgede ele alınabilir. X-XI. yy.da Tanrı Dağları Kırgızlarının önemli bir kısmı Yagma etnik grupları ile birlikte Karahanlıların hâkimiyeti altına girmiştir.⁷² Yenisey Kırgızları XIII. yy. başında Moğollara boyun eğmişlerdir; onların yaşadığı bölge ilk başta Cengiz Han'ı büyük oğlu Cuçi Han'ın, daha sonra küçük oğlu Tuluy Han'ın denetimine verilmiştir. Tanrı Dağı Kırgızları ise, Orta Asya'daki diğer bazı Türk boyları ile birlikte Cengiz Han'ı ikinci oğlu Çağatay Han'ı ulusuna dâhil edilmiştir.⁷³

⁶⁵ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, TTK Yayınları, , 1998, s. 39.

⁶⁶ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ankara, Karam Araştırma ve Yayıncılık, 2002, s. 147.

⁶⁷ Drompp, a.g.m., s. 398-399.

⁶⁸ İdil, a.g.e., s. 6.

⁶⁹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: W. W. Barthold, **Kırgız Cana Kırgızstan Tarihü Boyunça Tandalma Emgekter**, Haz. Ö. Karaev, Bışkek, 1997, s. 27-36.

⁷⁰ Mehmet Saray, **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, Ankara, TİKA Yayınları, 2004, s. 25.

⁷¹ Barthold, a.g.e., s. 37.

⁷² Anvar Baytur, **Kırgız Tarihının Leksiyaları I-II**, Bışkek, 1992, s. 12.

⁷³ Osmonov, Mızakmatova, a.g.e., s. 98-102.

Yeniseyli Kırgızların o devirlerde dört ulusa ve ona bağlı ilçelere bölünmüştür.⁷⁴Tanrı Dağları Kırgızları, XIV. yüzyılın son çeyreğinde Emir Timur'un hâkimiyeti altına girmişlerdir. Daha sonra Kırgızların bir kısmı 1425'lerde Fergana vadisinde Ebu'l-Hayr'ın kurduğu Özbek devletinin egemenliğine girmişler, ancak Ebu'l-Hayr Kırgızları Moğollara karşı yeterince koruyamayınca onlar Kazak bozkırlarına çekilmişlerdir.

Kırgız Hanlığı (XV. yy. ikinci yarısı - XVI. yy. başı): XV. yy. ikinci yarısı ile XVI. yy. başında Kuzey ve Orta Tanrı Dağları Kırgızları *Kırgız Hanlığı* kurmuşlardır. Bu hanlığın başında, Ahmed Han/ Alaca Han (1484-1504), Sultan Halil Han (1504-1516) ve Muhammed Kırgız Han (1517-1533) bulunmuştur. Son hanın 1533'te Moğollara esir düşmesiyle bu devlet ortadan kaldırılmıştır.⁷⁵XVII-XVIII. yy.da Kırgızlar, Kazaklar ve Özbekler birlikte Kalmuklar ve Cungarlar'ın istilâsına karşı savaşımlardır.⁷⁶

Hokand Hanlığı İçinde Kırgızlar (XVIII-XIX. yy. ikinci yarısı): Güney Kırgızları XVIII. yy. başlarında Hokand Hanlığına bağlanmışlardır. Fergana vadisindeki Hokand Hanlığı nüfusunun çoğunluğunu Özbekler, geri kalanını ise diğer Türk boyları oluşturmuştur. Hanlığa daha sonradan katılan Kırgızlar, özellikle hanlık ordusunda ileri kademelere yükselmişler, askeri teşkilatlara tamamen hâkim olarak neredeyse devletin sahibi durumuna gelmişlerdir. Hokand Hanlığında Kırgızların bu saygın durumu, XVIII. yy. ortalarına doğru Yenisey'den 3-4 bin çadırılık Kırgız'ın İli vadisine göç etmesine neden olmuştur.⁷⁷ Ömer Han'ın oğlu Hokand Hanı Muhammed Ali'nin Buhara emiri Nasrullah Han tarafından öldürülmesi, idareciler arasında iktidar mücadeleleri iç karışıklığa yol açmıştır. İktidar mücadelesi anlaşmazlık sırasında Ruslar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırgız topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.

Rusya İmparatorluğu İçinde Kırgızlar (1862-1917): Ruslar 1862'de Bişkek'te bir askerî garnizon kurmuşlardır ve kuzey Kırgızistan'ın büyük bölümünü ele geçirmişlerdir. 1864'te Hokand'a bağlı Türkistan, Evliya-Ata, Çimkent'e kadar askerî sefer düzenlemişlerdir ve bölgeyi "Türkistan Bölgesi" adı ile Orenburg'a bağlı askerî valiliğe dönüştürmüşlerdir. 1867'de Taşkent merkezli ve Sırderya, Fergana,

⁷⁴ Viktor Butanayev, İrina Butanayeva, **Yenisey Kırgızları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, s. 143-144.

⁷⁵ Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s. 105.

⁷⁶ T. K. Çorotegin, T. N. Omurbekov, **İstoriya Kırgızstana**, Bişkek, Tehnologiya, 2003, s. 124-129.

⁷⁷ Saray, a.g.e., s. 43-44.

Semer kand, Yedisu ve Hazar ötesi (Türkmenistan) bölgelerini içine alan Türkistan Genel Valiliği kurmuşlardır. 1873-1876 yıllarında Hokand'da Kırgızların Rus idaresine karşı ayaklanmaları başarısız olmuştur ve 1876'da Rusların eline geçen Hokand Hanlığı, Türkistan Genel Valiliğine bağlı "Fergana Bölgesi" olmuştur.

Sovyetler Birliği İçinde Kırgızlar (1917-1991): 1917 Bolşevik Devriminden sonra 1918'de Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Orta Asya'nın millî devletlere bölünmesi aşamasında Kırgızistan, 1924'te *Kara-Kırgız*⁷⁸ *Muhtar Bölgesi*, 1925'te *Kırgız Muhtar Bölgesi*, 1926'de *Kırgızistan Muhtar Cumhuriyeti*, 1936'da *Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* statüsü ile Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olmuştur.⁷⁹

Kırgızistan Cumhuriyeti: Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırgızistan, 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti ve Kırgız Cumhuriyeti kuruldu. Devletin ilk başkanı Prof. Dr. Askar Akaev'dir, ilk Anayasası 5 Mayıs 1992'de kabul edilmiştir. Kırgızistan, Sovyetler Birliğinden kalan sistemde pek çok politik, ekonomik ve sosyal reformlar gerçekleştirmiştir. Kırgız Cumhuriyeti, yaklaşık 140 ülke ile diplomatik ilişki içindedir ve Bağımsız Devletler Topluluğu, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı, UNESCO, Şanghay İşbirliği Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü, İslam Kalkınma Bankası gibi birçok bölgesel ve uluslar arası kuruluşu üyedir.

Kırgızistan Haritası

Kaynak: <http://www.turkiye-rehberi.net/harita/kirgizistan-haritasi.asp>

⁷⁸ Ruslar, Kırgız topraklarını işgal etmeye başladıklarında, benzerliklerinden dolayı Kırgızlara "Kazak" demişler. 1855'te ulaştıkları Tanrı Dağlarında karşılaştıkları Kırgızları "Kara Kırgız" olarak adlandırmışlar.

⁷⁹ Reşid Rahmeti Arat, "Kırgızistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 739.

Kırgızistan Bayrağı⁸⁰

Kırgızistan Arması⁸¹

1.1.3. Kırgızistan Kırgızlarında Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar: Tezimizde, göç eden Kırgız toplumundaki değişimi belirlemek amacıyla halkbilimi alt dallarından geçiş törenlerinin ve halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesinde, temel sosyal kurumlar önemli yer tuttuğundan ilgili konuya genişçe yer ayrılmıştır.

1.1.3.1. Aile: Aileye Kırgızcada *üy bülöö* denir. “Ev” anlamındaki *üy* sözcüğü Eski Türkçe metinlerde *eb*⁸² şeklinde geçmektedir. “Aile efradı” anlamına gelen *bülöö* sözcüğü, eski Türkçe’deki *bodun* teriminin yerine Çince kaynaklarda kullanılan *buluo* kelimesi ile bağlantılı olduğu görüşü vardır. *Bodun*, “boy” anlamındaki *bod* sözcüğünün çoğuludur. Çince terim *buluo*, *bu* ve *luo* imlerinden oluşur. *Bu* imlemi, Çince’de “kısım, parça” anlamındadır ve Hun devrinde Hun grupları için kullanılmıştır.⁸³ Kırgızlarda “hane” anlamında *tütün* sözcüğü, “tüt-” fiilinden türeyen isim olarak “evin bacasından çıkan duman”a işaret eder.⁸⁴

Evlenme türleri: Kırgızlarda aile, *egzogami* ilkesine göre kurulur, yani erkek, kendi *urukunun* dışında bir kızla evlenir. *Uruk* (soy), baba tarafından yedinci

⁸⁰ Bayrakta kırmızı zemin üzerinde sarı güneş bolluk ve bereketi, 40 nur 40 Kırgız boyunu, ortada güneş üzerindeki çapraz 3 çizgili bölüm ise geleneksel Kırgız çadırının tepesindeki *tündük*’ü temsil eder. Göçebe çadırının penceresi ve bacası işlevini gören tündükten eve *kut* (Tanrı’nın verdiği güç) girdiğine inanılır. Bayrak, 3 Mart 1992’de kabul edilmiştir.

⁸¹ Armada resmedilen kanatları açık kartal cömertliği, keskin bakışları dağlık Kırgızistan’ın yapısını, ortadaki göl ise yaşam kaynağını ifade eder. Arma, 14 Ocak 1994’te kabul edilmiştir.

⁸² Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2010, s. 136-137.

⁸³ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: İsenbike Togan, “Boy Devlet İlişkileri ve Buluo (Bölük) Meselesi”, *Halil İnalçık Armağanı-I Tarih Araştırmaları*, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 43-86.

⁸⁴ İlhan Şahin, *Nomads and Nomadism New Approaches in Kyrgyz and Ottoman Nomadic Studies*, Tokyo, Graduate School of Humanities and Sociology, The University of Tokyo, 2013, pp. 22-23.

ataya kadar uzanan kan bağıdır. Anne tarafından akrabalarla izdivaç mümkün olmakla birlikte istisnaî bir vakadır. Eski evlenme biçimlerinden biri, henüz doğmayan çocuklar için anne-babalarının dünür olması (*bel kuda*) ve beşik kertmesidir (*beşik kuda*). Her ikisinde yıllar boyu müstakbel gelin için *kalıñ* ödenir. Bu bağlamda “*Biröönün toogun ceseñ kaz bayla/ Kalıñ ceseñ kız bayla*” (Birinin tavuğunu yemek istersen kaz besle/ Kalıñ yemek istersen kız besle) atasözü doğmuştur. *Levirat* (ölen erkek kardeşin karısı ile evlenmek), *sororat* (baldız ile evlenmek), *kayçı kuda* (çapraz dünür; karşılıklı kız alan ve kız veren dünürler, birbirine kalın ödemezler), *küç küyöö* (gelin için çalışan damat; oğlu olmayan veya mülküne bakacak işçiye muhtaç olan kişi, kalın ödeyemeyen fakir bir erkeği evinde 2-3 yıl çalıştırır, sonra kızı ile evlendirir), *ala kaçuu* (kız kaçırma; kız için kalın ödeme durumu yoksa önce bir kısmı ödenir, sonra kız ile anlaşılır ve kız kaçar. Bundan sonra erkeğin babası, kızın babasına özür dilemek için gider (*aldına tüşüü*), barıştıktan sonra kızın annesi çeyizi ile erkeğin evine gider. Böyle durumlarda kalın kat kat ödenir. Kız tarafı zor ile kızı geri götürebilir ve iki boy arasında kavga çıkabilir).⁸⁵

Kalın: *Kalıñ*, Kırgızlarda evlenmenin ana şartıdır. Damat ailesinin hayvan, ekin, para biçiminde ödediği kalını, gelin ailesi genelde çeyiz hazırlamak için harcar. Tarihte *kalıñ*, damadın soyu (*uruk*) tarafından gelinin soyuna ödenmiştir. Başlık parasının miktarı, ailelerin sosyo-ekonomik durumuna bağlıdır. Evlilikler genelde “dengi dengine” yapılmakla birlikte, fakir erkekler ya geç evlenirler ya hiç evlenmezler.⁸⁶

Aile içi ilişkiler: Mutlu bir aileye giden yolun uyumlu yoldaş seçmekten geçtiği şu atasözünde dile getirilmiştir:

“Algan carı caraşsa

Karı katın caş bolor

Kara katın ak bolor

Erdirin köñülü tok bolor

Cakaları ak bolor

Kılğan işi cup bolor”

“Aldığı yâr yakışsa

Yaşlı kadın genç olur

Kara kadın ak olur

Erin gönlü tok olur

Yakası temiz olur

Yaptığı işi kolay olur”

⁸⁵ S. M. Abramzon, **Kırgız cana Kırgızstan Tarih Boyunça Tandalma Emgekter**, Çev. S. Mambetaliev, D. Sulaymankulov, S. Makenov, Bişkek, Kırgızstan-Soros Fondu, 1999, s.

⁸⁶ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, C. I, Ankara, TTK Yayınları, 1998, s. 348.

Karı-koca ilişkisi: Kırgız ailesi ataerkildir. Koca ve baba konumundaki erkek, aile reisidir. Ailenin gereksinimlerini karşılamak, evin dışındaki işleri düzenlemekle mükelleftir. Kırgız kadını, Orta Asya'nın yerleşik toplumları ile kıyasla, ev ve toplum işleri ile uğraşabilen, erkeklerin arasına girebilen bir kadındır. Hanım, beyine adı ile değil, “*bayım*” (beyim), “*abışka*” (ihtiyar), “*kocoyunum*” (sahibim), kocası ise ona “*canagı*” (o), “*bizdin üydöğü*” (bizim evdeki) diye hitap eder. “Gündüz birlikte hırlamak, gece birlikte horlamak” şeklinde tarif edilebilen karı- koca ilişkisinde *ıntımak* (ittifak) esastır. Aksi takdirde:

“Intımagı çok cubaylar

Süylögönü akırık menen bakırık

Biri birin sıylabay

Tapkandarı berekesi çok sanırık”

“Anlaşamayan karı-kocanın

Konuşmaları hakaretten ibaret

Birbirine saygı duymayanların

Kazandıkları bereketsiz paçavra”

Ebeveyn-evlat ilişkisi: Kırgız ailesinde çok çocuk sahibi olmak, idealdir. Çocuksuzluk hoş görülmediği için çocuksuz aileler, akrabaların çocuklarını evlatlık edinirler (*asırap aluu*). Soyu (*uruk*) sürdürmek ve babaya boy (*uruu*) içinde statü sağlamak açısından ailede erkek çocuğun önemi “*Uulu cektun muunu çok*”(Oğlu olmayanın soyu olmaz) atasözünde belirtilmiştir.

Ailede doğan ilk çocuğa *tun bala* denir. *Tun bala*, hal ve hareketiyle kardeşlerine misal teşkil etmelidir. Ortak sorumlulukları aile birliğini korumak ve gelenekleri devam ettirmek olan oğullar arasında ailenin iç ve dış işleriyle ilgili görevler paylaşılır. Ailenin en küçük çocuğuna *kence* denir. *Kence uul*, evlenince anne-babası ile birlikte oturur ve baba evinin mirasçısıdır.⁸⁷ Erkek, ailesi yanı sıra halkı için faydalı olduğunda gerçek bir erkek olarak telakki edilir: “*Er eldin körkü, tokoy cerdin körkü*” (Erkek halkın süsü, orman yerin süsü), “*Er emgegin el bilet, el emgegin cer bilet*” (Erkeğin emeğini halk bilir, halkın emeğini toprak bilir), “*Er cigit coo betinde*” (Er yiğit savaşta). Ailede kız çocuğunun yüksek konumu ve bir hanımefendi olarak yetiştirilmesine verilen önem “*Kızdın kırk çaçı uluu/ kızga kırk üydö tıyuu*” (Kızın kırk örgü saçı uludur/ Kıza kırk evde terbiye verilir) atasözünde özetlenmiştir.

Çocukları topluma kazandıran anne-babanın, temel gereksinimleri karşılayıcı ve eğitici işlevleri “*Ataŋda bolso karaysıŋ/ alakanıŋda bolso calaysıŋ*” (Babanda varsa bakarsın, avucunda varsa yalarsın), “*Atanın salgan colu bar/ Enenin*

⁸⁷ Şahin, a.g.e., s. 25-26

tikken tonu bar” (Babanın yaptığı yol var/ Ananın diktiği don var), *“Atıñ barda cer tanı/ Atañ barda el taanı”* (Atın varken yer tanı/ Atan varken el tanı), *“Enesin körüp kızın al/ Eşiğin körüp törgö öt”* (Anasına bak kızını al/ Eşiğine bak başköşeye geç) atasözlerinde belirtilmiştir.

Ebeveyn-evlat münasebetlerinde küçükler büyüklere karşı son derece saygılıdırlar, onların rızasını ve hayır duasını almak onların kanına işlemiştir. Halk arasında *Ataңdın atağın ıçıgaruu kubanıç, eneñdin atağın ıçıgaruu bakıt* (Babanın adını duyurmak kıvanç, annenin adını duyurmak baht) toplumda anne-babanın rolü ise *“Atasın sıylagan abiyir tabat/ enesin sıylagan elge cagat”* (Babasını sayan şeref bulur/ Anasını sayan halk tarafından sevilir) denir. Aile reisi ölünce yerine büyük veya bilge oğlu geçer. Baba sözünü dinlemeyen oğul, biraz mal verilerek aileden kovulur.

Aile içi düzen:Aile düzenini en güzel sergileyen yer, sofradır. Yemekte başköşede (*tör*) baba, onun solunda *baybiçe* oturur. Baybiçenin yanında sırayla kızları, (kocalarının yaşlarına göre) gelinleri oturur. Babanın sağında büyükten küçüğe doğru oğulları yer alır. Kazanın dibinde en küçük gelin veya kuma yemek servisi yaparlar. Baba, anne, büyük oğul ve kızlar için yemek (haşlanmış et) ortak bir tabakta sunulur. Diğer oğullar için ayrı bir tabak sunulur. Gelinler, kazanın dibindeki yemeği yerler. Baba ve anne, yemek az olsun çok olsun daima “tabak tüp” (tabağın dibi) bırakmak ve gelinlerine vermek zorundalar.⁸⁸

Akrabalık: Çekirdek ailenin dışında akrabalar üçe bölünür: baba tarafından (*atalaşı*), anne tarafından (*eneleş*) ve nikâh bağı ile dünürler (*kuda söök*). Toplumda “atalaşı” akrabalık, günlük yaşamda ise “eneleş” akrabalık önemlidir. *“Atalaştan altoo bolguça, eneleştin eköö bol”* (Baba tarafından altı akrabaya göre anne tarafından iki akraba daha hayırlıdır) denir. Birey, toplumda konumunu, dolayısıyla haklarını ve görevlerini bilmek için “yedi atasını” bilmelidir. Ceddini bilene *“tegini bilgen”* (soyunu bilen), bilmeyene ise *“makoo”* (ahmak), *“kul”* (köle) denir.

Aile türleri: Kırgız aile yapısı, oluşum ve gelişim süreçlerinde değişimler geçirmiştir. İlk toplumların olduğu eski çağda Kırgız ailesi, boydur. Sayan-Alтай, Doğu Kazakistan ve Tanrı Dağları coğrafyasında anaerkil yapıdan ataerkil yapıya Karasuk çağında (M.Ö. 1200-700 yıllar) geçilmiştir. İlkel kabile ilişkilerinin yerine M.Ö. VI-III. yy.da toplumda tabakalar oluşmuştur. Boyların içinde geniş ataerkil

⁸⁸ Abramzon, a.g.e., s.

aileler doğmuştur. V-X.yy.da baskın olan ataerkil geniş aile, X-XI. yy.dan sonra değişmeye başlamıştır ve çekirdek aile ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Çekirdek ailenin ortaya çıkışından bugüne kadar geleneksel toplum (1917'ye kadar), sanayileşmiş Sovyet toplumu (1917-1991) ve modern toplum (1991'den sonra) olmak üzere üç dönemde Kırgız ailesinin bazı özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

Yenisey yazıtlarının çoğunda önce hanımlar, sonra oğullar, sonra baba, anne ve dede zikredilmiştir.⁹⁰ Bu durum, o devirde Kırgız ailesinde ve toplumunda kıza, kadına, özellikle ilk hanıma ve ondan doğan çocuğa verilen önem gösterir. Aile töre ile korunmuştur.

Hokand Hanlığına (XVIII-XIX. yy. ikinci yarısı) tâbî Kırgızlar arasında sosyal statüye göre *bay*, *manap* (idareci zengin) ve *dıykan* (çiftçi) ailesi; hane halkına geniş ve çekirdek aile; otorite kriterine göre ataerkil aile türleri olmuştur.

Zamanın zihniyetine göre görev olarak algılanan evlilikler erken yaşta yapılmıştır. Erkek, başka *uruktan* bir kızın ailesine *kalıñ* öder. Kalın miktarı anlaşmayla belirlenir. Zenginler birden fazla zevce alabilmiştir; beyin ilk hanımı *baybiçe* evi çekip çevirir, kumaları, gelinleri ve kızlarının hizmeti, edep ve ahlakından sorumlu olmuştur.

Aile, töre ve dinî hükümler ile korunmuştur; aileyi bozan boşanma veya zina ağır günahdır. Boşanma, maddî olarak kadın erkeğe bağlı olduğundan tek taraflı - erkeğin üç kere “talak” demesi ile- yapılabilmiştir. Barışmak isterse ara nikâh ile nikâhını tazeleyip geri evlenebilmiştir. Kadın, kalını iade etmek zorunda kalacağı için boşanmaktan kaçınmıştır. Eğer erkek kadına bakamayacak durumda veya

⁸⁹ Abramzon, a.g.e., s.

⁹⁰ Yenisey yazıtlarında geçen akrabalık terimleri şunlardır:

Hanımlar: Toplumda kadının konumu yüksektir. Yenisey yazıtlarında eş ve hanım manasında altı kelime mevcut “quñcuy”, “abçı”, “kişi”, “yotuz”, “nina” ve “eş”. Çince *kon-çy* “prenses” ve *kung chu* “imparatorun kızı” anlamındaki bu sözcükler, Gök Türkler ve Kırgızlar tarafından kullanılmıştır. Kırgız kağanı Bars Beg’in quñcuy’i Türk kağanının kızıydı.

Oğullar: Yazıtlarda, aile içinde kendisine atfedilen önem bakımından ikinci sırada oğullar - “ogul”, “oglan”, “uri(urı) - gelir. Mezar taşlarının çoğunda oğulların, hanımlardan sonra zikredilmesi, ailede ilk eşe ve ondan doğan çocuğa önem verildiğini gösterir.

Baba, Anne, Dede: Yenisey yazıtlarında aile üyeleri sıralamasında oğullardan sonra baba “qañ”, anne “öq” ve baba tarafından dede “ata” anılır.

Akrabalar: Yazıtlarda geçen yakın ve uzak akraba terimleri: “açı-ıçı” (büyük kardeş), “ini” (küçük erkek kardeş), “ikiz” (ikizler) , “qadaş” (kan kardeş), “adaş” (arkadaş, savaş arkadaşı), “qadin” (kaynana), “küdagü” (damat), “kelin” (gelin), “tünür” (kaynata), “töran” (bayan tarafına özgü), “jure” (kayınbirader).

Er, asker: “är” (er) erkek, “ärän” (eren) asker sözcüğü otuz iki Yenisey yazıtında geçer. Bunlarda savaşçının erdemleri, başarıları, ülke için hizmeti ve canını feda etmesi beyan edilir.

kadının muamelesinden memnun değilse ayrılabilir, o durumda kalın iade edilmemiştir. Eğer kadın boşanmak isterse, *biylerin* mahkemesine başvurmuştur.⁹¹

XIX. yy. ikinci yarısında Rusya İmparatorluğu ve yaklaşık yarım yüzyıl sonra Sovyet yönetiminin getirdiği yeni yaşayış biçimi ailede gelenek ile yenilik kavgası başlatmıştır. Özellikle sosyal, ekonomik, politik ve kültürel tezatlar ve çalkantılarla dolu Sovyet döneminde (1917-1991) diğer halklar gibi Kırgızlar da yeni kimlikler arayış ve inşa süreçlerine girmişlerdir.

Sovyet döneminde “aile devlet için” var olmuştur; aile kurumu, devlet denetimi altına alınmıştır. Her bölgede eğitim ve meslek kursları açılarak kadının eğitimine vurgu yapılmıştır; kadının etkinlik alanı ailenin dışına, toplum düzeyine çıkartılmıştır. Görücü usulü evlenme, kalın, çok eşlilik kaldırılmış, evlenme yaşı yükseltilmiştir. Devlet, çocuğun sosyalleşmesi ve eğitim süreçlerini de üstlenmiştir. Kadının ev hanımı rolünden sıyrılması ve toplumsal işlere katılması ile ailede erkek otoritesi devam etmekle birlikte kadın-erkek eşitliği oluşmuştur. “Çalışan anne”, yani hem eğitim alan, hem devlet için çalışan, hem çocuklarına bakan, hem aile içinde kocasıyla eşit iş bölümü yapan kadın tipi yaygınlaşmıştır. Devlet evlendirme dairesinde kıyılan resmî nikâh, tarafların birinin isteğiyle devlet mahkemesinde sonlandırılabilir olmuştur.

Stalin’in toplumda farklı/ karşıt fikirlere sahip olanlara/ olabileceklere karşı uyguladığı baskı, sürgün ve “ayıklama/ temizlik” politikasından sonra ve II. Dünya Savaşı kadın toplumda “öne itilmiştir”. Bu dönemde erkek nüfusunun azalması, dul kadın ve bekâr kızların sayısının artması, aile kurma motivasyonunu değiştirmiştir. Aileler, sağlıklı ve dengeli bir karardan çok partner yetersizliği ortamında yalnız kalmak korkusu ile kurulmuştur ve sağlıksız olmuştur. Özellikle şehirlerde geniş ailelerden ayrılan çekirdek ailelerin sayısı artmıştır.

Bağımsızlık döneminde siyasî sınırların açılması, serbest pazar ekonomisine geçiş, modernleşme, demokratikleşme, şehirleşme, küreselleşme, teknoloji ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi yerel ve küresel dinamikler Kırgız aile kurumu için ciddî imtihan mahiyetindedir. Evlilikte bireycilik, özgürlük, tüketicilik

⁹¹ Boşanma davası ile Kırgızistan’ın kuzeyinde geleneksel mahkeme, güneyinde ise şeriat kurallarına başvurulmuştur. Geleneksel mahkemede ancak şu durumlarda boşanmak mümkündür: 1) kocasının iktidarsızlığını ispatlamak, 2) kocasının karısına 6 ay 13 gün boyu yemek ve giyim vermemesi, 3) kocasının şiddet kullanması, 4) kadının ev işlerini göremeyecek kadar bedensel engellerinin olması, 5) karı-kocanın birinin zihinsel hasta olması. Bu durumlarda *biyler*, kalını veya çeyizi geri ödeterek boşanmaya izin vermişlerdir. Bu mahkemeler, genelde erkek tarafını tutmuşlardır. Kocasını boşayan kadın, çeyizini ve çocuklarını götürememiştir.

gibi değerler öne çıkmıştır; romantik duygulara vurgu yapıldığı için ailenin istikrarı, mantıktan ziyade tarafların hislerine bağlıdır. Ayrıca, nikâhsız beraberlikler çoğalmıştır.

Sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak ailede çocuk yapma yaşı artmıştır, çocuk sayısı azalmıştır, çocuğun sosyalizasyonunda anne-baba kadar kitle iletişim araçları da yer almıştır. Özellikle işsizlik ve yoksulluk oranı yüksek kırsal kesimde çoğu anne-babanın para kazanmak için birkaç işte çalışması, emek göçmeni olarak uzak ve yakın bölgelere gitmesi aile üyeleri arasında diyalogu azaltmaktadır. Hem anne-baba, hem devlet gözetiminden uzak kalan çocuklar, toplumda “niteliksiz” bireylerin sayısını arttırmaktadır.

1.1.3.2. Din: Çin kaynaklarına göre eski Kırgızlar, çok tanrıya taparlar, su ve ağaç iyelerine kurban keserler, insanüstü kuvvete sahip olduğuna inandıkları ve *gan* dedikleri manevî reise hürmet ederler, ölünün çevresinde üç defa dönerler ve bedenini yakıp kemiklerini bir yıl sonra gömerlerdi.⁹² Kırgızlar totemizm, Zoroastrizm, Teñricilik, Şamanizm, atalar kültü, Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık (Nestorian), İslam gibi inanç ve din sistemlerini benimsemişlerdir.

Eski çağda Kırgızlar belirli hayvan (ren geyiği, kurt, dağ keçisi, mitolojik deve, pars, yılan, ayı) ve kuşlardan (kartal, baykuş) türediklerine inanmışlardır ve koruyucu güç (totem) olarak bunların kemiklerini veya kanatlarını itina ile muhafaza etmişlerdir.

Teñricilik inanç sisteminde gök başta olmak üzere doğa güçleri merkezdedir. Gök, Yaradandır, Tanrıdır. Kâinat, Kök Teñir’in elindedir; varlık da darlık da O’ndan gelir. Tabiat cisimlerinin ruhları (iyeleri) vardır ve Güneş, Ay, Yer, Su, Dağ, Ateş iyelerine hürmet edilir. Teñir’in eşi Umay ana, aile ocağını korur.

Kırgızların arasında saygın konumda bulunan şaman, iyi ve kötü ruhlarla irtibata geçerek, hastaları sağaltır ve kehanetlerde bulunur. Erkek şamanlar “bakşı” ve kadın şamanlar “bübü”, güçlerine göre *ak* ve *kara* olarak ikiye ayrılırlar.

“Ölüm, insanın bedenini yok eder, insanın ruhu ölümsüzdür” inancından ataların ervahı kültü doğmuştur. Buna göre, atalar ölse de ruhları aileye ve soya göz kulak olur; ölümlerini peşinden kötü söz söylenmez, ruhlarına hürmet edilir.⁹³

İslam bugünkü Kırgızistan topraklarında IX-XII. yy.da geldiyse de, göçebe halk arasında benimsenmesi yüzyıllar almıştır. XVI. yy.da Osmanlı seyyahı Seyfî,

⁹² D. W. Eberhard, **Çin’in Şimal Komşuları**, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara, 1942, s. 69.

⁹³ Ö. C. Osmonov, **Kırgızistan Tarihi**, Bişkek, 2008, s. 115-118.

Kırgızlar için “ne Müslüman, ne kâfir” demiştir. Kırgızların arasında İslam’ın yayılmasında Fergana vadisinin yerli ahalisi ve Hokand Hanlığı etkili olmuştur. XVII. yy.da Cungarların Tanrı Dağlarını istilâsından Fergana’ya sığınan Kırgızlar, vadide Müslüman ahaliden etkilenmiştir. XVIII-XIX. yy.da Hokand Hanlığına katılan Kırgızlar, devletin dini yayma siyasetine - stratejik bölgelerde mescit kurmak ve hizmet için molla tayin etmek - tâbi oldular. Göçebe Kırgızlar, kalelerin içinde kurulan mescitlere sık gelmemek ve manasını derin idrak etmemekle birlikte XIX. yy.da İslamî kaideleri öğrenmeye başlamıştır.

Bugün Kırgızistan’da yaşayan Kırgızların büyük bölümü, ehl-i sünnet müslüman olup, Hanefî mezhebi esaslarına göre amel ederler. Bununla birlikte yaşamın her alanında eski Türk inanış unsurlarına rastlamak mümkündür. Nüfusun din esastaki görüntüsü incelendiğinde %75’i Müslüman, %20’si Rus Ortodoks ve %5’i diğcr inançlara sahip bireylerden oluşmaktadır.⁹⁴

Kırgızistan Cumhuriyeti’nin din alanında stratejisini belirleyecek yaklaşımı yoktur; devleti, toplumu ve din alanını çeşitli tarikat ve dışarıdan gelen ideolojik etkilerden korumak için net belirlenmiş yasal temeller de mevcut değildir. Bu durum, radikal dinî cemaatlere/ hareketlere Kırgızistan’da faaliyetlerini kontrolsüz bir şekilde yürütmesine imkân vermektedir.

1.1.3.3. Ekonomi: Kırgızlar, çok eski dönemlerden beri hayvancılığa dayalı konar-göçer yaşam sürdürmüşlerdir ve sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî ve askerî düzenini buna göre kurmuşlardır. Göçebe barınağı keçe çadır (*boz üy*), kolay kurulan ve toplanan, doğal ve sosyal koşullara göre bir bölgeden ikinci bir bölgeye kolay taşınan, yazın serin ve kışın sıcak tutan özelliktedir. Çoğu bilim adamına göre göçebelik, Kırgızların çok eski bir kavim olmasına rağmen bugüne de varlığını sürdürmesinin nedenlerinden biridir. Çünkü göçebelik tabiatın rahminde yaşamak, onu dinlemek, onu anlamak ve onunla uyum içinde var olmak demektir.

Tarih sürecinde devamlı değişme geçiren Kırgızların yaşam biçimleri, ayrı bir araştırma konusudur. Biz burada karşılaştırmak için IX-X.yy.da kurulan ve sınırları Güney Sibirya, Moğolistan, Kaşgar, Isık Göl ve Talas’a kadar uzanan Ulu Kırgız Devleti dönemi ve 1991’den sonraki Kırgızistan Cumhuriyeti dönemi hakkında malumat vermek istiyoruz.

⁹⁴ Beşirli, a.g.m., s. 317.

Yenisey Kırgızları, XIII. yy. başlarında Moğol istilasına kadar muazzam bir Yenisey uygarlığına imza atmışlardır: hayvancılığın yanı sıra, sulama sisteminden yararlanarak tarımcılıkta çok ilerlemişler, oturdukları bölgenin verimli topraklarında darı, arpa çeşitleri ve buğday ekmişler, tahta ve demir sabanlar kullanmışlar; maden, demir, kalay ve altın işçiliğini geliştirmişler.⁹⁵ Kırgız devletinin kurulduğu 840'tan sonra dış ülkeler ile yoğun ilişkiler yürütülmüştür. Kırgız kağanının dış ülkelerle mektuplaşmalarını hazırlayan ve Tibet, Kitan ve Çin'e gidip eğitim alan kâtip kadrosu vardı. Halk arasında da okuma-yazma gelişmiştir. Onların çok yüksek kültüre sahip oldukları Arap müellifleri tarafından da kaydedilmiş, ibadethaneleri, mükemmel takvimleri, muntazam askerleri ve yazıları tespit edilmiştir.⁹⁶ Kırgızlar, bozkır halkları, Araplar, Tibetliler ve Karluklarla ilişki kurarak ticareti geliştirmişler ve IX-X.yy.da İpek Yolu'nun büyük bir güzergâhını kendi kontrolü altına almışlardır.⁹⁷

1991'de bağımsız bir cumhuriyet olan Kırgızistan ekonomisi, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla tek merkezli planlama düzeninden serbest pazar ekonomisine geçmiştir. Sanayi ve tarım sektöründe özelleştirmeye gidilmiştir. Bu ekonomik ve politik reformlar, sosyal yapıda değişmelere yol açmıştır: Sovyet döneminde kolhozda çalışan işçiler yerine, özelleştirmeden yararlanarak arazi sahibi olan irili ufaklı çiftçiler çıkmıştır. Kentlerde Sovyetlerden kalan sanayi işletmeleri kapanmıştır ve işçileri ticaret ve hizmet sektörüne atılmıştır. Mal, hizmet, iş gücü rekabeti başlamıştır; döviz kuru serbest bırakılmıştır, ulusal para som tedavüle girmiştir (1993). 1991-1995 döneminde ülkede enflasyon, işsizlik, yoksulluk artmıştır. Böylece, Sovyet sisteminde yetişen insanlar kendilerini karmaşık bir siyasi ve iktisadi durumda bulmuşlardır. 1996'dan itibaren ülkenin ekonomik durumu düzelmeye başlamıştır.

Bugün Kırgızistan'da tarımcılık, hayvancılık ve madencilik sektörleri ön plandadır. İnşaat, turizm (Issık Göl'de otel turizmi, yayla turizmi, avcılık turizmi, dağcılık, kültürel turizm ve başka çeşitleri), enerji, ulaştırma, ticaret ve catering gibi hizmet sektörlerinde büyüme gözlemlenmektedir.

Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, şekerpancarı, mısır, tütün, patates, kenevir, hububat, ipek, sebze ve meyvedir. Akarsular ülkenin başlıca gelir kaynağını

⁹⁵ Roux, a.g.e., s. 207-208.

⁹⁶ İnan, a.g.e., s. 51.

⁹⁷ Erşahin, 435.

oluşturmaktadır. Toplam su kaynağı hacmi 47 km³, komşu ülkeler ile anlaşmalar uyarınca Kırgızistan bu kaynağın 12 km³ (%90 tarımda, %7 sanayide, %3 içme suyu dâhil diğer alanlarda) kullanmaktadır.⁹⁸ Akarsular üzerinde kurulan hidroelektrik santralleri⁹⁹ ekonomiye önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Kırgızistan'da Orta Asya'nın en büyük ipek koza işleme tesisleri ve ipekli kumaş fabrikası bulunmaktadır. Arıcılık gelişmiştir ve yüksek kalitede bal üretilmektedir.

Kırgızistan'ın başlıca ihracat mahsulleri: demirdışı metaller (esas olarak altın) ve madenler, yün eşyalar, tarım ürünleri, elektrik enerjisi ve bazı mühendislik ürünleridir. İthal ettiği ürünler ise petrol, doğalgaz, demirli metaller, kimyasallar, makine aksamaları, odun ve kağıt ürünleri, bazı gıda maddeleri ve bazı inşaat malzemeleridir. En çok ticaret yaptığı ülkeler: Özbekistan, Kazakistan, Çin, Rusya.

Kırgızistan'da çalışmakta olan 2.2 milyon civarındaki işgücünün %32.4'ü tarım, %39.5'i hizmetler, %12.5'i ise sanayi sektöründe çalışmaktadır.¹⁰⁰

1.1.3.4. Siyaset: Boylar:Siyaset, toplum yönetimini ilgilendiren olayların bütünüdür. Kırgız toplum yapısı, *üy bülöö* (aile) → *uruk* (soy) → *uruu* (boy) → *oŋ kanat - sol kanat* ("sağ kanat" ve "sol kanat" olarak adlandırılan boy birlikleri) → *Kırgız ulutu* (ulus) biçimindedir. Eski çağlardan XIX.yy. ortalarına kadar Kırgızların sosyo-politik düzeni uruu sistemi prensiplerine göre yapılanmıştır Her Kırgız kendini, mensubu olduğu aile ve uruk ile beraber tanıtır. Bu katmanlı kimlik, göçebe hayat tarzının izini taşır.¹⁰¹

Uruk (soy), Kırgızlarda yedinci ataya kadar uzanan kan bağından oluşan çizgidir. Uruk terimi yerine "bir atanın tohumundan olanlar" anlamında *tukum* ve "bir atanın oğulları" anlamında *uul* kelimeleri; bir uruk üyeleri için ise "bir atanın çocukları" anlamında *bir atanın baldarı* ifadesi de kullanılır. Uruk üyeleri birbiriyle akraba olduğu için uruk içi evlilikler yasaktır. Ailede kız çocukları, evlendikten sonra kocasının *urukuna* girer. Bu bağlamda "*Çıkkın kız çiyden tışkırı*" (Evli kız evden dışarı) ve evli kızın çocukları için "*Ceenden el bolboyt*" (Yeğenden halk olmaz)

⁹⁸ Hayati Beşirli, "Kırgızistan'ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. Güz (15), 2011, s. 315.

⁹⁹ Ülkede elektrik ihtiyacı kışın artmaktadır, çünkü doğalgaz tesisatı bulunmayan bölgelerde ısıtma sistemi elektrik enerjisine bağlıdır.

¹⁰⁰ Beşirli, a.g.m., s. 323.

¹⁰¹ Buna benzer katmanlı kimlik yapılanması Anadolu'da Yörük veya Türkmen göçebe gruplarda da görülür: aileden başlayarak cemaat, bölük, mahalle, oba gibi yapılanmalardan sonra bir boya ve nihayetinde Türkmen veya Yörük'e, oradan da idaresinde bulunan devlete kadar uzanır. Bkz.: İlhan Şahin, "Sözlü Tarih Kaynaklarına Göre Avrasya Göçebe Gruplarının Oluşum Süreci: Kırgız Göçebeleri Örneği", **Central Eurasian Studies: Past, Present and Future**, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 447.

anlayışı vardır. Uruk üyeleri arasında maddî ve manevî dayanışma olmalıdır ki buna *tuugançılık* (akrabalık ilişkileri) denir.

Uruu (boy), belirli bir bölgede yoğunlaşan, üyeleri arasında hakikî değil hayalî ve müşterek şecereye dayalı kan bağı olan ve *uruka* göre daha büyük bir topluluktur. Uruu üyeleri arasında sosyal ve politik meselelerde birlik ve dayanışma olmalıdır ki buna *uruuçuluk* (boyculuk, *tribalism*) denir. Uruunun *kuşçu kurcunu* olarak adlandırılan ve uruunun önde gelenlerince doldurulan ortak fonu vardır. Bu fon, uruu temsilcilerini ülkenin yerel ve merkezî yönetim kurumlarında desteklemek için kullanılır.

Tarih sürecinde boylar, *kanat* denen boy birlikleri oluşturmuşlardır. Bazı tarihçilere göre Kırgızlar *oŋ* (sağ) *kanat*, *sol kanat* ve *içkilik* (merkez) olmak üzere üç büyük boy birliğine bölünmüşlerdir. Bu görüşe göre *oŋ* (sağ) *kanata* Tagay, Adıgine, Munguş, Sarbagış, Bugu, Moŋoldor, Tınımseyt, Sayak, Çerik, Cediger, Azık, Bağış, Solto, Karabagış gibi boylar (*uruular*) girer; yerleşim alanı Kırgızistan'ın kuzey ve doğu bölgeleridir.¹⁰² *Sol kanat* birliği Saruu, Kuşçu, Munduz, Basız, Onbagış, Kıtay, Cetigen ve Töböy boylarından oluşur; yerleşim alanı Kırgızistan'ın kuzey tarafı, daha çok Talas bölgesidir.¹⁰³ *İçkilik* boy birliğine Kıpçak, Nayman, Teyit, Kesek, Boston, Noygut, Töölös (Döölös), Avat ve başka boylar girer; yerleşim alanı Kırgızistan'ın Calal-Abad, Oş, Batken gibi güney bölgeleridir.¹⁰⁴

Tarihçi Anvar Mokeev 16.yy. ait Farsça ve 18.yy. ait Çince kaynaklarda, Tian Şan'da (Tanrı Dağları) yaşayan Kırgız boylarının tâbi oldukları *Kırgız* ve *Otuz Uul* birliklerinden söz edildiğini ve bunların *oŋ kanat* ve *sol kanat*'a mukabil olduğunu belirtmiştir. Tian Şan dağlarının güneyinde yerleşen boylar Otuz Uul, kuzeyinde oturanlar ise Kırgız olarak adlandırılmıştır. Mokeev'e göre Kırgız boyları üçlü değil, ikili etno-siyasî teşkilat oluşturmuşlardır. *İçkilik* terimi ise sağ ve sol kanatların ortasındaki “merkez” değil, Kırgızların yaşadığı coğrafyadan batıda kalan topraklara işaret etmekte olup “iç tarafta kalan” (*iç* + *ki* aitlik eki + *lik*) anlamındadır.¹⁰⁵

XIX.yy. ikinci yarısından 1917 yılına kadar Kırgız yurdu Rusya İmparatorluğunun bir parçası olmuştur. 1867 Yedisu ve Sırderya illerini yönetim yasası ve *volost* (bölge) olarak adlandırılan yeni idari birimler, eski boy birliklerinin

¹⁰² Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s. 134.

¹⁰³ Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s.160

¹⁰⁴ Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁵ Mokeev, a.g.m., s. 469.

yerine geçmiştir. Yeni idarî-coğrafi sistem, yerleşik yaşama geçmeye başlayan Kırgız toplumunun sosyal, politik ve ekonomik yapısında boyların etkisini sınırlandırmaya yöneliktir.¹⁰⁶

1917-1990 yılları arasında komünist ideoloji çerçevesinde toplum yaşamının her alanında radikal değişimler söz konusudur. 1930’larda hayvancılıkla uğraşan konar-göçer toplumu kolektifleştirme ve yerleşik yaşama zorlama, konar-göçer ekonomisini yıkmıştır ve boyculuğunun sosyo-ekonomik temelini yok etmiştir. Bununla birlikte uruu gelenekleri kendini korumuştur ve sosyalizmin yönetim ve ekonomik birimi olan *kolhozlarda* (devlet çiftlikleri) ilişkiler *uruu* ve *uruk* anlaşmalarına bağlı olmuştur. Ayrıca, dinden uzaklaştırılma, boyculuk kalıtını korumuştur.¹⁰⁷

Bölgecilik, Sovyet öncesi ve Sovyet döneminde tarih ve kültür özelliklerine dayanmaktaydı. Güneyli Kırgızlar, komşuları Özbek ve Tacikler ile etkileşim sonucunda yerleşik, tarımcı ve İslam dinine görece bağlıydılar. Kuzeyli Kırgızlar ise Rus kültüründen etkilenmiş ve İslamî kaideleri daha yüzeysel ve biçimsel uygulamışlardır.

Sovyet döneminde ülke yönetimi Moskova’dan tayin edildiği için bölgecilik sadece kültürel ve tarihî karakter taşımıştır. Bağımsızlık döneminde ise ülke yönetimi için kuzey ve güney boyları arasında rekabet başlamıştır. Böylece, ülkenin millî ideolojinin yokluğu ve gelişmemiş sivil toplum ortamında parlamenter ya da cumhurbaşkanı seçimlerinde adayların soy, boy ve bölge aidiyeti önemli rol oynamaktadır.¹⁰⁸

Sosyal statüler ve roller: Toplum, belirli bir ülkede yaşayan, ortak bir siyasî yönetime bağlı olan ve çevrelerindeki öteki gruplardan ayrı bir kimliklerinin olduğunun farkında olan bir insan grubudur.¹⁰⁹ Toplumsal ahlak, bir toplumun üyelerinin uyumlu biçimde bir arada yaşamasını sağlamak için düzenlenmiş kanunlar, kurallar ve davranış standartlarıdır.¹¹⁰ Toplumsal hiyerarşi, toplumsal örgütlerde iktidarın ve görevlerin kademelendirilmesi ve alt-üst ilişkilerine göre

¹⁰⁶ Mokeev, a.g.m., s. 470.

¹⁰⁷ Mokeev, a.g.m., s. 470.

¹⁰⁸ Mokeev, a.g.m., s. 471.

¹⁰⁹ **Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, Ed. Erhan Arda, İstanbul, Alfa, 2003, s. 586.

¹¹⁰ **Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, Ed. Erhan Arda, İstanbul, Alfa, 2003, s. 588.

düzenlenmesidir.¹¹¹ Toplumda “alt yapı”, maddî üretim alanlarını, “üst yapı” ise manevî, siyasî ve düşünsel alanları ifade eder.¹¹²

Kırgızlarda toplumsal hiyerarşi ile ilgili yazılı kaynaklarda ulaştığımız bilgiler şunlardır:

Yenisey yazıtlarından Kırgız toplumunun üst (*biy*), orta (*bodun*) ve alt (*qarabodun*) tabakalarından müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

Kağan, vatan telakki edilen bir toprak parçası olan *eli* koruyan ve “halk” kavramına müteakabil *budunu* yöneten idarecidir. Çin kaynaklarına göre hükümdarı diğerlerinden özel baş giysisi, işlemeli yün kaftan, kemerindeki bıçak ve kılıç ayırır.

Bey, zengin idarecidir. Yazılı kaynaklara göre beyler, toplumda hayvanların büyük bölümüne sahipti; aralarında sayısız mal-mülke sahip olanlar vardı. Toplumda varlıklı olmak önemlidir. Yenisey yazıtlarında varlık “*barım*”, çadır “*sakiz adaqliy*”, büyükbaş hayvan “*jilqi*”, küçükbaş hayvan ise para ile ölçülür. Toplumda azınlık olan beyler, çoğunluk olan budun ve kara budunu yönetmiştir.

Budun/Bodun, siyasî, askerî, idarî sisteme sahip içtimaî birliktir. *Kara budun*, hizmet edenlerin büyük bölümüdür. Toplumun çoğunluğunu oluşturan budun için Kırgız yazıtlarının on sekizinde “...*qarabodinim*..”, “...*qarabodinim-a*...”, “...*bagimbodunimga*..”, “...*bodinimga bökmadim*...”, “*kümül bodunim*...” ifadeleri geçer. Beyler, boduna “Ey kara budun, çalışkan ol! El’in kurallarını bozma!” çağrısında bulunurlar. Halk, deri giyim giyer ve şapka takmaz. Kışın ağaç kabuğu ile kaplı ağaç evlerde otururlar.

Savaş ve yağma koşulları, toplumda zenginleri ve fakirleri birlikte göç etmeye, bir arada oturmaya, düzenlemiştir, fakat her ailenin kendine ait oturacak yeri olmuştur. Bir boy birliğine ait toprak, uruk (soy) ve uruu (boy) arasında paylaşılarak kullanılır. Bu bölünen alan, babadan oğullarına geçer. Mevsime göre toprak, kışlak (*kıştoo*), ilkbahar otlak alanı (*cazdoo*), yaylak (cayloo), sonbahar otlak alanı (*küzdöö*) ayrılır. Bunları beyler taksim eder.

Kul ve *kün*, savaşta esir alınan veya hediye (*tartuu*) olarak sunulan erkek (*kul*) ve kadın (*kün*) köleler şehirlerin kurulmasında, tarım işlerinde ve kitabelerin hazırlanmasında çalışmışlardır.

¹¹¹ <http://www.filozof.net/Turkce/felsefe/sosyoloji/721-hiyerarshi-nedir-hiyerarshi-ne-demektir-hiyerarshi-kavraminin-tanimi-tarihi-cikisi-tarihte-hiyerarshi.html>

¹¹² Sezgin Kızılçelik, Yaşar Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Ankara, Atilla Kitabevi, 1994, s. 419.

Çin kaynaklarına göre Kırgız toplumsal ahlak yasaları (*töre*) çok serttir. Savaşta kaçanlar, görevleri iyi yapmayanlar, vatana ihanet edenler, hırsızlık yapanlar idam edilir. Çocuklara küçüklükten ana görevin ülkeyi korumak olduğunu öğretilir. Kağanlıkta her delikanlı, geleceğinden kendisi sorumludur; gayreti ile toplumsal hiyerarşide yükselebilir.

XIX.yy.ikinci yarısı - XX. yy. başında sosyal statü ve roller: Eski Çin kaynaklarında Kırgızların Aco tarafından yönetildiğine dair bilgiler vardır.¹¹³

Manap, toplumun siyasî önderidir, etki alanı tüm Kırgızları değil, belirli bir bölgeyi kapsar. Halk arasında itibarına göre *çoñ* (ulu) *manap*, *orto* (orta) *manap* ve *çala* (küçük) *manap*'lar vardı. Askeri güce sahip olan *çoñ manap*, boyları dışdüşmanlara karşı korurdu. Manap, seçim veya miras yoluyla belirlenir. XIX. yy. ikinci yarısında Rusya İmparatorluğu Kırgız topraklarına girdiğinde çoğu *manapların* Ruslarla işbirliğine girdiği bilinir.

Biy, boy aksakallarından seçilir ve bölgeyi yönetir. *Biy*, geleneksel yasa ve kurallara bağlı olarak siyasî ve hukukî davalara bakar.

Baatır, “bahadır” anlamına gelen bu makam sahibi genelde *manap* ve *biy*'in aldığı hükümleri uygular. Olağanüstü durumda (savaş vs.) halkı etkileyecek karar alabilir.

Aksakal, köy (*ayıl*) gibi küçük toplulukları yönetilir. *Aksakaldar keñeşi* (*aksakallar meclisi*), boyların ortak sorunlarını çözmek için *ayıl aksakalları* bir araya gelir ve aldıkları kararı *manap*'a sunarlar.¹¹⁴

Sovyet döneminde (1917-1991) sosyal statüler ve roller: XX.yy. birinci çeyreğinde Sovyet hükümetinin kurulmasıyla geleneksel idare tasfiye edilmiştir. 1991'e kadar Kırgızistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yönetim sistemine göre yönetilmiştir.

Bağımsızlık döneminde sosyal statüler ve roller: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Gorbaçov yönetimi ile başlatılan demokratikleşme sürecinde 31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgızistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi kabul edilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti Devlet Yönetim Sistemi şu şekildedir:

¹¹³ Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s. 8.

¹¹⁴ Urstanbekov, Çoroev, a.g.e., s.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası: 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilmiştir. 7 Haziran 2010 tarihinde kabul edilen yeni anayasa ile başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçilmiştir.

Cumhurbaşkanı-Devlet Başkanı: Yeni Anayasaya ile bir kimsenin birden fazla dönem Cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri 6 yıl arayla yapılmaktadır. Başbakan: Coomart Otorbayev. Yasama; Cogorku Keleş (Parlamento), Halk Temsilcileri Meclisi (70 milletvekili) ve Yasama Meclisi (35 milletvekili) olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. Milletvekilleri beş yılda bir seçilmektedir

Bakanlıklar: Tarım Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Ekoloji ve Olağanüstü Hal Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, İş ve Sosyal İşler Bakanlığı, Devlet Hakları ve Adalet Bakanlığı, Turizm ve Spor Bakanlığı, Ulaştırma ve İletişim Bakanlığı.

İdari olarak ülke, Çuy, Issık Göl, Narın, Talas, Celal-Abad, Oş ve Batken olarak 7 vilayete (Oblast) bölünmüştür. Özel statüye sahip başkent Bişkek ve Oş şehirleri kendilerini çevreleyen Çuy ve Oş vilayetleri haricindedirler.

1.1.3.5. Eğitim: XX. yy. başına kadar konar-göçer yaşam sürdüren Kırgızlar arasında örgün eğitim olmamıştır. Medreselerde ve XIX. yy. son çeyreğinde Rusya İmparatorluğunun kurduğu Rus-Tuzem mekteplerinde eğitim almak, herkese tanınmayan bir ayrıcalıktı. Sovyet hükümetinin kurulmasıyla zorunlu örgün eğitime geçilmiştir ve kısa sürede çeşitli bilim, sanat dallarında büyük gelişmeler kaydedilmiştir.

Kırgızistan Cumhuriyetinin eğitim sistemi, 1992’de kabul edilen Eğitim Yasası ve ilgili kararnamelere dayanır. İşbu yasaya göre Kırgızistan Cumhuriyetinin her vatandaşı, ırk, din, dil, sosyal fark gözetmeksizin öğrenim görme hakkına sahiptir.

Kırgızistan’ın eğitim sistemi birkaç kademeden oluşur: okul öncesi eğitim (kreş, ana sınıfı, çocuk yuvası), temel eğitim (ilkokul, ortaokul, lise), teknik-meslek eğitimi ve yüksek öğrenim. Plana dayalı ekonomiden serbest ekonomiye geçiş ile eğitim sistemi değişme sürecine girmiştir. Teknik-meslek okulları belirli bir mesleğe yönelik eğitim verir. Yüksek öğretimde dış ülkelerle yapılan anlaşmalar çerçevesinde

öğrenci ve öğretim kadrosu mübadelesi, uluslar arası çapta bilimsel toplantılar gerçekleştirilmektedir.¹¹⁵

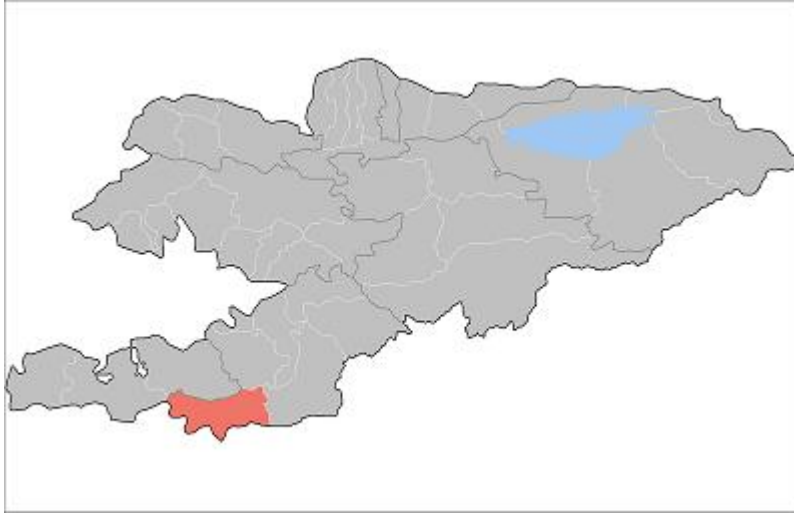
1.2. Saha Çalışması Yapılan Oş İli Çon Alay İlçesi Köyleri Hakkında

Genel Bilgiler:

Bu bölümde tezimiz kapsamında halk edebiyatı eserleri derlediğimiz Kırgızistan'da Oş ili Çon Alay ilçesine bağlı Daroot Korgon, Carbaşı, Cekendi, Çak, Kara Mık köyleri hakkında genel bilgi sunulacaktır. Bu köylerde derleme yapmamızın nedeni, Van Kırgızlarının aslı olan Pamir Kırgızlarının etnik yapısına XIX. yy. sonu-XX. yy. başında Çon Alay bölgesinden Afganistan Pamirine göç eden Kırgızların bulunmasıdır.

1.2.1. Coğrafi Çevre: Çon Alay ilçesi, Kırgızistan'ın güneyinde Pamir-Alay dağ silsilesinin eteğinde Çon Alay vadisinde yer alır. Bölge, güneyde Tacikistan ile komşudur. İlçe alanı 4860 km²'dir. Bölge, deniz seviyesinden 2200-3200 m yüksektedir. Karasal iklimin hâkim olduğu vadide yılın en sıcak mevsimi (+27°) 15 Haziran-15 Ağustos arasına, en soğuk mevsimi (-32; -42°) ise Ocak-Şubat aylarına denk gelir.¹¹⁶ Çon Alay ilçesine bağlı 21 köy vardır.

Haritata Çon Alay ilçesi, kırmızı renk ile belirtilmiştir.

Kaynak: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чон-Алайский_район

¹¹⁵ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Ulan Brimkulov, "Eğitim ve Reformlar", **Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 156-166.

¹¹⁶ Musa Sapaev, **Toolor Cana Ayalzat Tagdırı**, Bişkek, 1998, s. 11-12.

a. Daroot-Korgon, Çoň Alay ilçesinin merkezidir. Köy, il merkezi Oş'tan güneye doğru 300 km uzakta, Tacikistan ile doğal sınır teşkil eden Alay sıradağının eteğinde, deniz seviyesinden 2480 m yüksekte, Kızıl Suu nehrinin kenarında yer almaktadır.

Eskiden beri yayla olarak kullanılan bu topraklarda geçici (mevsimsel) yerleşimden kalıcı yerleşime Sovyet döneminde geçmiştir. Son 50-60 yılda köy alanı % 100'den fazla genişlemiştir. 1992'de Daroot Korgon'a "ilçe merkezi" statüsünün verilmesiyle birlikte gelişmesi için yatırımlar yapılmaya başlamıştır.

b. Carbaşı, ilçe merkezinden 9 km. batıda ve il merkezinden 309 km. uzaklıkta, deniz seviyesinden 2450 m. yükseklikte, Kızıl Suu nehrinin kenarında bulunmaktadır. Köyden Oş (Kırgızistan)-Komsomolabad (Tacikistan) kara yolu geçmektedir. Kışın şiddetli kar yağışından dolayı yollar bir ila birkaç günlüğüne kapanabilir.

Carbaşı, alan ve hane sayısına (453 hane) göre ilçenin büyük köylerinden biridir. Verimsiz araziden verimli yaşam alanına dönüştürülen köy son 50 yılda % 150 büyümüştür.

c. Cekendi, Cekendi muhtarlığına bağlı bir köydür. Köy, ilçe merkezinden 37 km. batıda, Alay sıradağının eteğinde, deniz seviyesinden 2350 m. yüksekte, Kızıl Suu nehrinin kenarında, Şibe ile Karamık köylerinin ortasında yer almaktadır.

Alan ve hane sayısına göre (319) Cekendi, ilçenin orta köylerinden biridir. Köy iki parseli ayrılmıştır: alt Köl ve üst Dektir (Batman-Köl). Son 50 yılda nüfus 3 kat artmıştır ve otlakların % 60 insanların yaşam alanına dönüştürülmüştür.

d. Çak, Çoň Alay muhtarlığına bağlı bir köydür. İlçe merkezinden 8 km kuzey-batıda, il merkezinden 308 km uzaklıkta, deniz seviyesinden 2450 m. yükseklikte yer almaktadır. Köyün güneyinde Kök Suu ve Kızıl-Suu nehirleri birleşmektedir.

e. Karamık köyü, Cekendi muhtarlığına bağlı bir köydür. Köy, ilçe merkezinden 48 km. batıda, Tacikistan sınırında Alay dağ sisteminin eteğinde, deniz seviyesinden 2280 m. yükseklikte bulunmaktadır. Köyün güneyinden akan Ak-Suu deresi, Kızıl-Suu nehrine dökmetedir.

1.2.2. Siyasî Tarih: Çoň Alay vadisinde tarih Sibiry'a dan Hindistan'a kadar yayılan Saka medeniyetine kadar uzanır. Burada İskit medeniyetinin kalıntıları -su kanalları, kurganlar- bulunmuştur. "Alay" sıradağının adının da Sakalardan kaldığı görüşü vardır. Acem hükümdarı II. Dara, Büyük İpek Yoluna hâkim olma

maksadıyla Sakaları mağlup ederek Orta Asya'dan sürmüştür. Alay, M.S. VI-VII. yy.da Göktürk Kağanlığı, X-XIII. yy.da Karahanlı Devleti, XIII-XIV. yy.da Cengizhan İmparatorluğu ve daha sonra Cungan Hanlığı içinde yer almıştır ve yayla olarak kullanılmıştır. 1271'de Alay'dan geçen meşhur İtalyan seyyah Marco Polo, vadiyi diz boyu otların yetiştiği, teke, keçi, ayı, tilki gibi yabanî hayvanların yaşadığı ve su kenarlarında altı-yedi çadırlik obaların kurulduğu yer olarak tasvir etmiştir.¹¹⁷

Alay yaylası, iki yüzyıl kadar Hokand Hanlığı hudutlarına dâhil edilmiştir. XIX. yy.-XX. yy. başında Rusya ve İngiltere, içinde Alay'ın da yer aldığı Orta Asya coğrafyasını hem sanayi hammadde hem endüstriyel ürünler pazarı olarak görmüştür. Bu nedenle doğunun en büyük sömürgecisi İngiltere, Hindistan'la sınır ülkeleri (Afganistan, İran, Buhara, Hive, Hokand ve Çin'in batı eyaletleri) ele geçirmek istemiştir. Rusya İmparatorluğu ise Orta Asya'ya Rusları iskân siyaseti yürüttüğü için İngiltere'nin Afganistan ve Çin'in batısına ilerlemesini engellemiştir. 1876'da Hokand Hanlığını ortadan kaldıran Rusya, Çin ile sınırını Pamir-Alay üzerinde çizmiştir (1894).¹¹⁸ Alay, Fergana Valiliği içinde yer almıştır.¹¹⁹ XIX. yy.da Rus seyyahların Alay vadisine “Vısokiy Alay” (Yüksek Alay), “Bol'soy Alay” (Büyük Alay) demelerinden dolayı bölge literatüre Çoñ Alay (Büyük Alay) olarak geçmiştir.¹²⁰

İngiltere, Rusya ve Çin'in Kırgız topraklarına göz koyduğu ve uluslararası ilişkilerin hassas olduğu bu dönemde, beşerî ve askerî açıdan zayıf konumda olan Çoñ Alay'daki Kırgızları Kurmancan Datka¹²¹ yıllarca savaşız yönetmiştir.

Sovyet hükümetinin kurduğu Kırgız Özerk Bölgesinde 1926'da bölgede merkezi Karavan köyü olan İçkilik ilçesi (*volost'*) oluşturulmuştur ve Çoñ Alay buraya dâhil edilmiştir. 1928'de İçkilik ilçesi ile Molotov ilçesi birleştirilmiştir. 1936'da Çoñ Alay'a ilçe statüsü verilmiştir. 1958'de Nikita Khruşev'in “iri ekonomik ilçe kurma” uygulamasına göre Alay, Gülçö ve Çoñ Alay birleştirilmiştir ve Alay ilçesini oluşturulmuştur. Bağımsız Kırgızistan döneminde Çoñ Alay, Oş iline bağlı bir ilçe olmuştur (1992).¹²²

¹¹⁷ Sapaev, a.g.e., s. 11-12.

¹¹⁸ Tursunay Ömürzakova, **Kurmancan Datka. Door, İnsan, İşmerdüülük**, Bişkek, 2002, s.

¹¹⁹ Sapaev, a.g.e., s. 11-12.

¹²⁰ Sapaev, a.g.e., s. 11-12.

¹²¹ Datka, Hokand Hanlığında handan sonra dördüncü idari mevkidir. Datka kelimesi Farsça'da “hakikat arayan” manasına gelir. Bkz: Ömürzakova, a.g.e., s. 111.

¹²² Sapaev, a.g.e., s. 11-12.

1.2.3.Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar: Saha araştırması yaptığımız Çoş Alay ilçesine bağı köylerin sosyal yapısı birbirine yakındır.

1.2.3.1. Aile: Çoş Alay köylerinde hane halkı kriterine göre çekirdek ve geniş aile türleri vardır. Otorite kriterine göre aile yapısı ataerkindir. Baba, ailenin reisidir ve aile içi münasebetler hanımın ve çocukların ona hürmet etmeleri üzerine kurulur. Erkek, ailenin geçimini sağlar, evin dışındaki işlerle uğraşır ve evin içindeki önemli kararları alır. Kadın, evin içini çekip çevirir ve çocukları eğitir. Yayla-kışla göçlerinde aile fertleri müşterek hareket ederler.

1.2.3.2. Din: Çoş Alay halkı İslam'a bağıdır. Aynı zamanda onların günlük yaşamında etkili olan halk inanışları da vardır.

1.2.3.3. Ekonomi: Köylülerin başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Köylere ve hanelere göre farklılık arz etmekle birlikte her hane 5 ila 100 arası küçükbaş hayvan (koyun, keçi), 3 ila 15 arası büyükbaş hayvan (inek, yak) besler. Koyun ve keçi et ve yün, inek ve yak süt ürünleri (tereyağı, yoğurt, kurutulmuş süzme yoğurt olan *kurut*), at ve eşekler ise ulaşım ve taşıma için kullanılır. Yerel yönetim yıllık hayvan vergisi uygulamaktadır(mesela, büyük baş hayvan için 100 som, küçükbaş hayvan için 20-30 som). Nakit ve ihtiyaç maddelerine değış-tokuş şeklinde hayvan ticareti başka illerden gelen tüccarlarla yapılır. Kümes kuşları besleyenlerin oranı azdır. Yazın köylülerin yarısından fazlası hayvanlarla birlikte yakın yaylalara göç ederler. Bazı köylüler bakım ve korumasını üstlenmek koşuluyla meraları yerel yönetimden kiralayabilirler. İlçede hayvancılığı desteklemek ve geliştirmek için "FMCC", "Ayılbank", "Kompanyon", "Finka" gibi kredi veren bankalar ve finans kuruluşları vardır.

Sert iklim tarımcılık için elverişli değıldir. Tarlalarda patates, buğday, saman için korunga, arpa ve yonca yetiştirilir. Ağa Han Vakfının kurduğı Kırgız Dağılık Bölgeleri Geliştirme ve Destekleme Vakfı projesiyle 2008'den beri halk domates, lahana ve diğere sebze türleri yetiştirmeye başlamıştır.

Ağaçlardan selvi, söğüt, karaağaç, az sayıda elma, kayısı, yabani kuş üzümü, erik ve kiraz vardır. Köylüler son baharda ilaç olarak kullanmak için deniz topalak meyvesini toplarlar.

Av alanı köylere uzak olduğı için avcılık yapılmamaktadır.

Hayvancılıkla uğraşanların dışında köylerde öğretmen, hekim, hemşire, mühendis, iş adamı, çiftçi, şoför, asker mesleğini yapanlar ve yurtiçi-yurtdışına çalışmaya giden işçiler vardır.

Köylerin başlıca sorunlarına sel, heyelan, kar fırtınası, deprem, kamu binaların depreme karşı dayanıksız olması, işsizlik ve gençlerin dışarıya toplu göçü, temiz içme suyun yokluğu, il merkezinin uzaklığı ve gıda maddelerinin pahalılığı girer.¹²³

1.2.3.4. Siyaset: Boylar: Çoñ Alay'ın etnik yapısı homojendir; burada İçkilik Kırgızları yaşar.¹²⁴ Sosyo-politik nedenlerle Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin, Afganistan ve Türkiye'ye dağılan İçkilik boy birliğine Teyit, Nayman, Kesek, Kıpçak, Noygut, Boston, Döölös, Avat, Kañdı, Orgu boyları (*uruu*) girer. Çoñ Alay'da eskiden beri Teyit, Sarı Teyit, Kızıl Baş, Kara Teyit, Kırışaa, Nayman, Kıpçak uruuları ikamet eder.

Sosyal statüler ve roller: Köylerde devlet idaresini muhtarlık temsil eder. Çoñ Alay ilçesinde 21 köyün yerel yönetimi üç muhtarlığa (*ayıl ökmötü*) bağlıdır: Çoñ Alay muhtarlığı (merkezi Daroot Korgon köyü), Cekendi muhtarlığı (merkezi Kara Mık köyü), Kaşkasuu muhtarlığı (merkezi Kaşkasuu köyü).

Her köyde kamu meseleleri idarî meclis, Aksakallar Meclisi, Gençlik Kolları, Kadın Kolları temsilcileri ile müzakere edilir. Oylama sonucuna göre muhtar (*ayıl başçı*) bir karar alır. Çoñ Alay, doğal afetler açısından riskli bir bölgedir. 2007'de uluslar arası Ağa Han Vakfının girişimiyle 2007'de kurulan Kırgız Dağlık Bölgeleri Geliştirme ve Destekleme Vakfı (MSDSPKG) ve "Pamir" Afet Koordinasyon Ekibi, bölgenin ekonomik ve jeolojik özelliklerini araştırarak, halka

¹²³ Bu bilgiler, Avrupa Birliği'nin "Çevre Koruma Ve Enerji Dâhil Doğal Kaynakların İstikrarlı Yönetimi" programı çerçevesinde "Deniz Seviyesinden Yüksek Bölge Risklerinin Azaltılmasıyla Yoksulluk Derecesinin Düşürülmesi (Pamir) Projesi" ekibi tarafından hazırlanan "Doğal Kaynakların İstikrarlı Yönetimi İçin Jeolojik Tehlike Risklerinin Ve Sosyoekonomik Hassasiyetin Ölçülmesi" raporundan alınmıştır. Rapor, 14.05.2012-25.05.2012 tarihleri arasında hazırlanmış olup, 30.05.2012 tarihinde sunulmuştur.

Raporu hazırlayanlar: Umaraliev Abdurasulcan (proje koordinatörü), Akaev Kubanıç (kıdemli jeolog), Mendibaev Bakay (yardımcı jeolog).

¹²⁴ 2012 yılı için nüfus verileri (yukarıda adı geçen rapordan alınmıştır):

Köy adı	Hane sayısı	Nüfus	
		Erkek	Kadın
	891	2386	2559
Carbaşı	453	1507	1671
Cekendi	319	787	717
Çak	375	908	996
Karamık	550	1382	1379

danışmanlık hizmeti sunmaktadırlar. Olağanüstü haller için gönüllülerden Köy Kurtarma Ekibi kurulmuştur, kamu örgütlenmesi düzenlemiştir.

1.2.3.5.Eğitim: Köylerin çoğunda çocuk yuvası (*bala bakça*) ve ortaöğretim okulları (*mektep*) vardır. Bazı köylerde kültür merkezi ve spor kulüpleri etkindir.

1.3. Pamir (Afganistan) Kırgızları:

Afganistan'ın Pamir bölgesi, coğrafya olarak dünyanın en zor yaşam alanıdır. Burayı yurt edinen Kırgızlara komşu kavimler “Pamir’in cehenneminde yaşayanlar” demektedirler.

Haritada: Wakhan Koridoru’nun kuzey sınırı, Pamir Kırgızlarının yaşadığı bölgedir.

Kaynak: <http://www.theroofoftheworld.com/context.html>

1.3.1. Coğrafi Çevre: Pamir, büyük bölümü Tacikistan ve Kırgızistan’da, daha küçük bölümü Çin ve Afganistan’da kalan; Orta Asya’nın Türk ve Türk olmayan halkları tarafından meskûn edilen dağlık bir bölgedir.

Pamir kelimesi, Farsça *pa-i mir* “dağ zirvelerinin ayağı” ifadesinden gelmektedir. Bu bölgeye *bâm-ı dünya* (Farsça “dünyanın damı”) da denmektedir.¹²⁵

Pamir bölgesi, 71°-76° doğu boylamları ve 37°-40° kuzey enlemleri arasında, 100.000 km² bir alanı kaplamakta olup dünyanın en büyük dağ düğümü olarak görülür. Ortalama yüksekliği 3.500 metreyi bulan yüksek platolardan oluşan Pamir bölgesinde, 7.000 metreyi aşan zirveler de yer almaktadır. Bu zirvelerden en yüksek olanlar Lenin (7.127 m.), Garmo (7.490), Mustağ Ata (7.860 m.)’dir.¹²⁶

¹²⁵ “Pamir” Mad., **The Encyclopedia Americana**, Vol. 21, Americana Corporation, 1968, p. 220.

¹²⁶ “Pamir” Mad., **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 350.

Himalaya-Alp dağ sistemine bağlı olan Pamir dağ kütesinin doğudan batıya uzunluğu yaklaşık 400 kilometre, kuzeyden güneye ise yaklaşık 225 kilometredir. Pamir, 7500 km²'yi aşan bir alanı kaplayan buzuluyla kutup bölgesinden sonra dünyanın en geniş buzulunu üzerinde bulundurur. Ayrıca çöküntü havzalarında birçok göl de bulundurur.¹²⁷

Pamir Kırgızları, Afganistan'ın kuzey-doğu ucunda bulunan Pamir dağlık bölgesinde yaşarlar. Bu bölge *Zor Pamir* (Büyük Pamir) ve *Kıçık Pamir* (Küçük Pamir) olarak ikiye ayrılır. Büyük Pamir kuzeyden *Zor Köl* (Lake Victoria) ve *Pamir* (Oxus river/ Amuderya) nehri ile sınırlıdır. Küçük Pamir ise Aksu platosunun kuzey-batı tarafıdır. Birbirine paralel iki vadinin ortasından geçen Wakhan dağ silsilesi ve vadisi tabii bir huduttur. İki bölge arasında geçiş, 17200-17400 feet yüksek ve buzullarla kaplı bu dağlarda Temmuz-Ağustos dışında imkânsızdır.¹²⁸ Vahan/ Wakhan vadisi, Afganistan'ın Badahşan vilayetinden kuzey-doğuya doğru uzayan dar bölgeyi oluşturur. Vadi, adını Wakhan nehrinden alır.¹²⁹

Pamir'de Kırgızların yaşam alanı deniz seviyesinden 4000-5000 m. yüksekliktedir. Bu bölgede hayvanların yiyebileceği kısıboylu otlardan başka bitki yetişmez.

1.3.2. Siyasî Tarih: Kayıpov'a göre, Pamir Kırgızları içinde yüzyıllardır Afganistan Pamirinde yaşayan Kırgızlar, XIX. yy. ortası - XX. yy. başında siyasî sebeplerden dolayı Kırgızistan'dan Pamir'e göç eden Kırgızlar ve Doğu Türkistan'dan gelen Kırgızlar olmak üzere en az grup vardır.

a. Pamir'in yerlileri: Kırgızların Pamir'in eski mukimleri olduğuna delalet eden tarihî kaynaklar vardır. Mesela, 1575 tarihli Hâfız ve Tanişa'nın "Abdullahnâme" adlı eserine göre Kırgızlar XII. yy. Pamir'in doğusunda konar-göçer yaşam sürdürmüşlerdir; Buhara hanı Abdullah'ın XVI. yy. II. yarısında Badaşhan, Şuhnan, Ruşan hanlıklarına akınları Pamir Kırgızlarını etkilememiştir.¹³⁰ Kalmukların Doğu Türkistan ve Tanrı Dağlarına hâkim olduğu XVII.yy. II. yarısında Galdan han Pamir'de Murgap nehri ve Ak Baytal'a kadar ilerlemiştir, ama kısa süre sonra geri çekilmiştir. Kalmuklardan sonra Doğu Türkistan'ı ele geçiren (1759) Kaşgarlıların Pamir Kırgızlarını işgal teşebbüsleri netice vermemiştir. Bunun sebebi,

¹²⁷ "Pamir" Mad., **Büyük Larousse**, C. 18, Gelişim Yayınları, İstanbul, t.y., s. 9126.

¹²⁸ Nazif Shahrani, "Kirghiz Pastoral Nomads of The Afghan Pamirs: An Ecological and Ethnographic Overview", **Folk**, Volume 18, Kobenhavn, 1976, p. 130-131.

¹²⁹ Çetin Pekaçar, "Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı", yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 1995, s. 2.

¹³⁰ Bkz.: Saparbaev, Temirkulov, a.g.e., s. 5

Pamir Kırgızlarının biylerin idaresinde boylar halinde dağınık yaşamalarıdır. XVIII-XIX. yy.da Pamir Kırgızlarının coğrafi yerleşimi boy sistemine göre düzenlenmiştir; her boyun sahip olduğu yayla ve kışlaları vardı.¹³¹

XX. yy. başındaki tarihî-siyasî şartlarda Kırgızların yaşadığı Pamir bölgesi Tacikistan, Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında bölünmüştür. *“Böylece, farklı ülkelerin sınırları içerisinde bulunan Kırgız boylarının aralarındaki iletişim o ülkelerin siyasi tutumlarından dolayı bir müddet kopukluğa uğrayınca, daha önce var olan dil ve kültür alanındaki yöresel farklılıklar gittikçe derinleşerek, literatürde yeni etnik isim ile anılmaya başlamalarına temel oluşturmuştur. Pamir Kırgızları, Kızılsu Kırgızları, Cergetal Kırgızları gibi terimler işte bu sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır”*.¹³²

b. XIX. yy. ortası - XX. yy. ilk çeyreğinde siyasî sebeplerden dolayı Kırgızistan’dan Pamir’e göç eden Kırgız aileler: Kırgız topraklarını işgal eden Rusya İmparatorluğu ve Sovyet hükümetlerine karşı mücadele eden ve mağlup olan şahıslar ve takipçileri, vatanlarından Afganistan, Hindistan, İran, Arabistan, Türkiye gibi ülkelere göç etmeye mecbur kalmışlardır. Kırgızistan’ın Çoñ Alay bölgesinden Afganistan’ın Pamir’ine son toplu göç 1933’te yapılmıştır. Ataları 1930’larda Çoñ Alay’dan Pamir’e göç eden Muhammed Cuma Güven şunları anlatmaktadır (01.11.2011): *“Atalarım Pamir’e Çoñ Alay’ın Çak köyünden gelmişler. Babam Gülatbay Afganistan’da vefat etti. Annem Gülan’ın babası Taşıbay Amin Bolşevik zamanında şehit olmuş. Babamın babası ise yakalanmak üzereyken Çin’e kaçmış. Çin’de bir süre kaldıktan sonra Pamir’e gelmiş. Elli-altmış yıl Pamir’de kaldık. [1995 yılında] Manas-1000 kutlamalarında davetiye ile Kırgızistan’a gittim. Bir ay kaldım. Çoñ Alay’a gittim, akrabalarımı buldum. Babam kaçarken evini dayıma bırakmış. 125 yaşında Ceenbek adında dayım o evde oturuyor. Bana ‘Bu zamana kadar bu eve baktım. Ataların bana çok iyilik yaptı. Ben büyüdüm, çoluk-çocuğum oldu. Onlar da evlendi. Evin bana emanetti, onu sana teslim edeyim, gel otur. Hükümetin verdiği toprak da var, o arsayı sana vereyim’ dedi”*.

c. Doğu Türkistan’dan gelen Kırgızlar: XX.yy. ortalarında Çin’de yaşanan siyasî ve iktisadî istikrarsızlık, Doğu Türkistan’ın Kızılsu, Akçiy, Danbaş gibi bölgelerinde eskiden beri yaşayan Kırgızların bir kısmını Pamir’e göçe zorlamıştır. Hanife Cihangir (15.12.2011): *“Ben Çinli Kırgızlardayım. Çin’de Taşkorgon’a yakın Çarlin ilçesi Pasrabat köyünde oturuyorduk. Ayıtmambet adlı amcam ikimiz 60. yılı Çin’den kaçarak Pamir’e geldik. Çin’in zulmünden kaçtık. O dönemde Çin, komünizme geçti. Aslında*

¹³¹ Saparbaev, Temirkulov, a.g.e., s. 7

¹³² Sulayman Kayıpov, **Folklor Üzerine Yazılar**, Bışkek, 2009, s. 148

komünizm Rusya’da başlamıştı. Çinliler Rusların yolunu tutarak eski hükümeti devirerek yeni hükümet kurdular. Mao Dze Dun hükümetin başına geçti. Mao Dze Dun döneminde halkın mülkü ellerinden alındı, kooperasyonlar, kolhozlar kuruldu. Halk her alanda işçi olarak çalıştırıldı. Çok çalıştırılmanın karşılığında az yemek verildiği için çok insan açlıktan öldü. Biz o zorluklara dayanmayıp kaçtık. Kaçtığımızda ben 17-18 yaşlarındaydım. Yaya, yolumuzu şaşırarak, o kır, bu kır derken Pamir’e bir haftada ulaştık. Hiçbir şey bulup yiyemedik. Bir iki geyiğin yavrusunu yakalayıp yedik. Bahar idi. Geyiklerin yavruladığı dönem idi”.

1.3.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar:

1.3.3.1. Aile: Pamir’de en küçük sosyo-ekonomik birim olarak *üy* (ev, hane), hem bir dış yapıdır (çadır), hem bir iç yapıdır (aile). Sünnî Müslüman olan Pamir Kırgızlarında aile, İslam öncesi örf-âdetler ve İslamî kaidelere göre kurulur ve korunur. Pamir’de *üy*, otorite kriterine göre ataerkildir. Hane halkı kriterine göre çekirdek ve geniş aile türleri vardır.

Aile ve toplum, birbirini karşılıklı etkileyen sistemlerdir. 1978 göçü, Pamir’de bugüne kadar süren nüfus ve aile krizine neden olmuştur. Pamir’de kadın nüfus erkek nüfustan azdır ve ergen erkeklerin %60 bekârdır. Bunun sebebi, küçük yaşta (12-13) evlendirilen kızların ve kadınların doğum sırasında ölümleri ve çocuk ölümleridir. Kız az olduğu için evlenmek isteyen erkek, kızın ailesine 120-200 koyun *kalın* ödemelidir. Yoksul erkekler, evlenebilmek için yıllarca başlık parası biriktirirler.

Başlık parası biriktiremedikleri için evlenemeyen erkek çok, diğer yandan, varlıklılar arasında çokeşlilik vardır. Kubatbek Aliakbar (35 y.) “*Burada zenginlerin 2-3 hanımı olabilir. Biz ise evlenemiyoruz. Bu yüzden Kırgızistan’a gitmek, aile kurmak ve soyumuzu devam ettirmek istiyoruz*”. Kencebay Süyünbay oğlu (25 y.) “*Fakire kız bulmak çok zor. Malın-mülkün olsa kız bulunur. Bizde o yok işte...*”. Aliakbar Mirsultan oğlu “*15 yaşında evlendim. 3 kız, 4 oğlum var. O dönemde karım için 100 koyun verdim. Şimdi daha pahalı. Allah’tan bir hanımım var; ikincisine malım yetmez*”. Başka bir talihsizlik misali, ömür boyu kalın toplayan ve 48 yaşında evlenebilen Caanbay Abdrasul’dur. Düğünden çok geçmeden hanımı ağır hastalanmıştır. “*Karım, soğuktan hastalandı. Bedensel engelli oldu. Doğum yapamaz. Son koyunu satarak onu tedavi için Türkiye’ye götürdüm. Yardımcı olamadılar*”.¹³³

¹³³ “Pamirskie Kırgızı-Holostyatskaya Jizn”, (Çevrimiçi) www.ktrk.kg

Pamir’de akraba evlilikleri yaygındır. Bu konuda Pamir Kırgızlarından Ergeşbay Moldo oğlu, “*Yakın akrabalar evleniyorlar. Ancak kızın ve erkeğin sütanneleri ortaksa, evlenemezler*” ve Abdurasul İmarali oğlu “*Kadınların azlığından muzdaribiz. Yedi atadan sonra evlenmek gerektiğini biliyoruz, lakin mecburuz. Kız bulunmadığı için şeriata göre iki-üç atadan sonra çocukları evlendiriyorlar. Kırgızistan’a gidersek bekârların aile kurabileceklerine ümit ediyoruz*” demişlerdir.¹³⁴

Pamir’deki akrabalarını mütemadiyen ziyaret eden Van Kırgızı Hakim Galip (30.10.2014) şunları anlatmıştır: “*Ben çok söyledim kızların 18-20 yaşına gelmelerini beklemelerini. Dinlemiyorlar. Kız yok. Eskiden zenginler 2-3 karı alabilirlerdi. Şimdi kız zengine de yok, fakire de yok. Çapraz düğün (kayçı kuda) olanlar var. Kalın çok pahalı. 12-15 cambı ya da 120-150 koyun; 1 cambı 10 koyun değerindedir. Evlilikler görücü usulü yapılır. Zenginler kalını hemen veriyorlar ve 2-3 ayda düğün yapılır. Kızın babası, kızına eyer takımı koşulmuş at ve çeyizini verir. Yeni evli çifti başka bir çadıra ayırırlar. Şimdi çadır sayısı çok. Değiş-tokuşla Çin’den çadırlar getirmişler*”.

1.3.3.2. Din: Pamir Kırgızları Hanefî mezhebine mensup ehl-i sünnet Müslümanlar. İslam, coğrafik olarak soyutlanmış olan Kırgızlar için eğitim ve sosyalleşme aracıdır.

1.3.3.3. Ekonomi: Pamir Kırgızları yak, iki hörgüçlü Baktriyan devesi, at, eşek, koyun, keçi ve köpek beslerler. Küçük Pamir’de vadinin güneşli tarafına Kırgızcada *küngöy*, gölgeli tarafına *terskey*, nehrin kıyısına ise *suunun boyu* denir. Bu üç bölgeden her biri özellikle kış, yaz, ilkbahar ve sonbahar göçlerinde kullanılan birer ekolojik sistemdir. Kırgızlar, Kasım’dan Haziran’a kadar süren kışı Wakhan vadisinin güneşli tarafında (*küngöy*) geçirirler. Hayvanların doğum mevsimi olan Mart-Haziran, zor bir dönemdir. Yazın (Temmuz-Eylül) Küçük Pamir’de Kırgızlar yaylaya vadinin gölgeli tarafına çıkarlar. Kışa hazırlık yazın başlar. Kışın Pamir’de insan boyunda kar yağdığında hem insanlar hem hayvanlar zorlanmaktadır; hayvanların telef olduğu bu döneme *cut* denir. Hayvanlar için ot toplama (*çöp çabuu*) ve konar-göçer yaşam biçiminin “olmazsa olmazı” keçe yapımı (*kiyiz kılui*) kış hazırlıklarının önemli bölümüdür. Yayladan kışlaya göç edip yerleştikten sonra kış için yakıt, erzak depolama başlar. Bunların hepsi grup çalışması talep eder.¹³⁵

¹³⁴ “Pamirskie Kırgızı-Holostyatskaya Jizn”, (Çevrimiçi) www.ktrk.kg

¹³⁵ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: M. Nazif Mohib Shahrani, **The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan. Adaptation to Closed Frontiers**, University of Washington Press, 1979, p. 99-117.

Sahip olunan hayvan miktarına göre 1978 göçünden önce Pamir Kırgızları arasında zenginler, orta halliler ve fakirler (hizmetkârlar) var iken bugün durum değişmiştir. Türkiye'ye göç eden Hakim Galip (30.10.2014) şöyle anlatmaktadır: *“Pamir’den çıktığımda 28 yaşındaydım. Küçük Pamir’de dayılarım var. Pamir’e 2-3 yılda bir akraba ziyaretine gidiyorum. 3 ay kalıp dönüyorum. Bizim zamanımızda orada insan çoktu, şimdi çok az. Bizim yaştakilerden kimse kalmadı. Birkaç zengini var, birkaç fakiri var. Çok tembeller. Herkes kendi işiyle uğraştığı için zenginler koyunlarını güttürmek için çoban bulamıyorlar; bulduklarına ayda bir koyun bir keçi veriyorlar. Bizim zamanımızda “sart” dediğimiz tayfa vardı, her evde onlardan 2-3 hizmetçi vardı; biri koyun güder, biri at güder vs. Şimdi ise insan bulamadıkları için bazı zenginler çobanlık yapıyorlar. Bizim zamanımızda Pakistan ile ticaret yapardık. Kimin durumu iyiydi, kimin ise kötüydü. Şimdi ise durumları iyi; Pakistan ile ticaretin haricinde Afganistan ve Kırgızistan’dan mütemediyen yardım gelmektedir”.*

Pamir Kırgızları keçe çadırlarda, kışın ise cerkepe denen toprak evlerde otururlar. Yakıt olarak tezek ve göñ (preslenmiş ve parçalar halinde kurutulmuş hayvan atıkları) kullanılır.

Pamir Kırgızlarının beslenmesi et, süt ve un mamullerinden ibarettir. Menü haşlanmış koyun, sığır, at eti; süttten yoğurt, süzme yoğurt, kurutulmuş süzme yoğurt (kurut); *un kattama, kazan kattama, oromo, may tokoç, togolok boorsok* ve başka yemeklerden oluşur. Yakın eti ve sütü kullanılır. Kısraklar yüksek rakıma dayanmadığı için kırmızı üretimi yoktur.

Hayvan ürünleri (et, peynir, tereyağı, deri, yün) yak ve atlara yüklenerek Sarhad, İşkeşim, Handud, ve Kabil’e götürülür ve yiyecek (un, çay, pirinç v.s.), giyim-kuşam, araç-gereç ve başka ihtiyaç mahsullerine değiş-tokuş yapılır. Ayrıca, yazın yaylalara Vakhi, Peştü, Tacik, Özbek seyyar satıcılar gelirler.

Hakim Galip (30.10.2014): *“Pamir’de her evde güneş enerjisiyle çalışan elektrik, cep telefonu, televizyon, bilgisayar var. Bilgisayarda sadece oyun oynuyorlar, çünkü internet yok. Bilgisayarları Kırgızistan’ın bir milletvekili ve Afganistan’ın bir milletvekili getirmiş”.*

Pamir, resmî olarak dünyanın en zor ulaşım bölgesi olarak kabul edilmiştir. Kırgız obalarına tekerlekli araçların gidemediği yollardan binek hayvanla üç-dört günde ulaşılır. Pamir’de ulaşım ve taşıma araçları, deve, yak, at ve eşektir.

1.3.3.4. Siyaset: Boylar: Pamir Kırgızları, Kırgızların *Oñ kanat* (sağ kanat), *Sol kanat* (sol kanat), *İçkilik* (merkez) boy sitemine göre İçkilik boy birliğinde yer alırlar.

Afgan Pamirini yurt edinen Kesek (Büyük Pamir) ve Teyit (K  k Pamir), sayıca daha az olan Kıpçak ve Nayman kendi içinde alt gruplara (*kiçik uruk*) ayrılırlar.¹³⁶

Sosyal Statüler ve Roller: Pamir’de toplumsal düzen t re,  eriat ve Afganistan kanunları ile sağlanmaktadır. Afganistan Devleti Pamir Kırğızlarının yönetimini bir hanlık olarak kabul etmiştir.

Han: Pamir Kırğızlarının geleneksel yönetim sisteminde en üst makamdr. Hanlık babadan oğula geçer. Hanın dış ve i  olmak üzere iki ana görevi vardır. Birincisi, dış dünya ile ilişki kurmak ve Kırğızları dışarıda temsil etmek. Dış i lerle ilgili olarak han, Afganistan’da monar i döneminde yılda bir kere Kabil’de  ahı ve başbakanı ziyaret ederdi. Afgan hükümeti Rahmankul’a ‘‘Pa ban-i Pamir’’ (Pamir’in koruyucusu, sahibi) unvanını verdi, Sovyetler ve Çin’e karşı kendilerini savunmaları için Kırğız erkeklerini zorunlu iki senelik askerlikten muaf tuttu. Han, Kabil hükümeti ile istikrarlı ilişkiler kurabildi ve Afganistan’da Kırğızlara sağlam bir konum sağlayabildi. Hanın ikinci görevi, halkı içten idare etmektir. Rahmankul K  k Pamir’de hastaların tedavisi, miras payla tırma, aile içinde ve aileler arasında sorunları çözme gibi tebaasının günlük hayatıyla ilgilendirdi. Rahmankul handan sonra Pamir Kırğızlarını uzun süre Abdura it han yönetmiştir. Abdura it’in vefatından sonra yerine oğlu hacı R  an geçmiştir.

Biy: Hanın kararlarını uygular. Halkın problemlerini hana iletir.

Karyedar/ aksakal: Büyük Pamir’de yönetim sorumlusu. Mazide *biy* olarak da anılan bu aksakallar aile içi meselelerinden mesuller.¹³⁷

Aksakallar meclisi: Kırğızların genelini ilgilendiren sorunlar aksakallar meclisinde g r   l r. Meclise han, karyedarlar, aksakallar, zengin beyler, hocalar ve mollalar girer.

Reis-i   ra: Afganistan hükümeti Kırğızlar içinden bölgeyi idare etmek için 8 reis tayin etmiştir.

Milletvekili: Afganistan Parlamentosunda azınlık statüsünde olan Kırğızlara iki koltuk ayrılmıştır.

¹³⁶ Remy Dor, **Oogan Pamirindeki Kırğızlar**,  ev. ve Ed. P. Kazıbayev, Bişkek, Kırğızstan Yayınları, 1993, s. 16.

¹³⁷ Muhammed Cuma Güven (01.10.2011): ‘‘Bizi be  guruba ayırmı lardı: Akcıl ı, Dara ı, Munara ı ve başkaları. Her gurubun kendi aksakalı vardı. Bizim gibi alaydan gelenlere Alay ı veya Kızılba lar derlerdi. Rahmankul Han ise Ko korlara mensuptu.’’

Hakim Galip (30.10.2014): Merhum Abduraşit hanın oğlu Rûşan hacı bulunur. Ona yardım eden aksakallar 25-40 yaşlarında, bizim yaşımda aksakal yok. Ayrıca, “Amerika ve Afganistan işbirliği yapıp, köylere reis-i şûra tayin etmiş”. Reis-i şûra, halkın seçtiği aksakala hükümetin verdiği resmî bir mevki olup, mesul olduğu 3-4 köyde her tür meseleyi çözmekle mükelleftir. Seçimler dört yılda bir yapılır.

1.3.3.5. Eğitim: Eski dönemlerde Pamir Kırgızları arasında Endican, Kaşgar, Yarkent gibi şehirlerde İslam şeriatı ve zanaat (kuyumculuk, gümüşçülük, ayakkabıcılık ve halı dokuma) öğrenenler olmuştur. Hudutların kapanmasıyla Kırgızlar kültürel açıdan soyutlanmış oldular, çünkü iklim, dil ve etnik farklılıklar sebebiyle Afgan şehirlerinde tahsil almak tercih edilmemiştir.

Pamir’de çocuklara mollalar eğitim vermiştir. Halk arasında Çağatay edebiyatı eserleri okunmuştur. Abdulhalim Vatan (11.12.2011): *“Biz Pamir’de mollalardan eğitim alıp, Arap harfleri öğrenirdik. Kırgızca’yı Arap harfleri ile yazardık. Farsça öğrenirdik. Taşkent, Buhara, Semerkant’ta neşredilen kitaplar gelirdi, onları okurduk. Mesela, Nevai’nin kitaplarını okurduk.”*

Bugün Munara köyünde Afganistan devlet ortaokulu vardır. Sert iklim sebebiyle okul 4.5 ay açıktır. Müfredatta Afganistan’ın resmî dilleri Peştuca (Afganca) ve Darice (Farsça), din ve ahlak dersleri, tarih, coğrafya, matematik var; Kırgız dili okutulmaz. Kiçi Pamir’de 136 öğrenci var (2014). Her gün okula çevre köylerden yaya 4-5 saat yol yürüyen öğrenciler var. Pamir Kırgızları, öğretmen ve doktor yetiştirmek için yetişkin çocuklarını Kırgızistan’a yollamak isterlerse de yolun uzak oluşu ve eğitimin pahalı oluşu sebebiyle pek az genç üniversite eğitimi alabilmektedir. Pamir Kırgızları kızların evde dinin esaslarını öğrenmelerini yeterli görerek devlet okulunda okutmak istememektedirler.¹³⁸

1.3.4. Pamir Kırgızlarının Pakistan Dönemi:

Sovyet ordusu Nisan 1978’de Afganistan’da bir darbe gerçekleştirmiştir. Bu olağanüstü durumda Sovyet hükümeti tarafından “düşman” olarak kabul edilen Pamir Kırgızlarının hanı Rahmankul ulu meclis toplayarak şu konuşmayı yapmıştır:

“Ey sevgili halkım, ben vatanımı, içinde doğup büyüdüğüm güzel halkımı ardımda bırakıp gitmek istemiyorum. Fakat artık burada kalmam mümkün değil. Ruslar bundan sonra Afganistan’ı rahat bırakmayacaktır. Pamir’deyse istedikleri tek şey benim. İşte bu yüzden

¹³⁸ “Kırgızı, zateriannie v Pamire”, <http://www.sary-kol.ru/stati/pamir/kyrgyzy-zateriannye-v-pamire.html>

sizden izin istiyorum. Ailemi de alarak başka bir ülkeye gidersem sorunun çözüleceğini düşünüyorum. Ben, siz halkıma ve devletim olarak gördüğüm Afganistan'a hizmet etmeye çalıştım. Biz baskıcı yönetime baş eğmemek için bu yolu seçtik. Rus siyaseti daima bizim aleyhimize olmuştur. Buna rağmen onlara güvendidik ve bu hatamızın bedeli ağır oldu. 1937'de pek çok değerli Kırgız aydını ve devlet adamı hapse atıldı. Milliyetçi, Turancı, pantürkçü olmakla suçlandı. En sonunda öldürüp bir köşeye atıldı. Bir mezarları bile olmadı. Rus yönetimine boyun eğmemek için vatanımızdan ayrıldık. Burada azınlıkta olmamıza rağmen Afganistan hükümeti bize adil davrandı. İç işlerimize karışmadı. Aksine bize yardımcı oldu. Ben Rusların buraya kadar uzanabileceklerini düşünmemiştim. Fakat şimdi bu topraklara da hâkim olacaklar. Onları tanıyorum ve onlara asla güvenmiyorum. Başka bir ülkeye gitmeyi tek çözüm olarak görüyorum. Eğer benimle gelmek isteyen varsa bunun kararını size bırakıyorum. İleride neler olacağını bilmiyoruz. Ayrıca Rusların aradığı siz değilsiniz, benim. O yüzden kalmanız belki sizin için daha iyi olacaktır. Bütün malımı mülkümü sizlere bırakacağım. Herkesi buraya topladım çünkü sizlerden izin istiyorum. Aksakallardan dua talebinde bulunuyorum. Allah selamet verir, sağ kalırsak görüşürüz!...¹³⁹

Meclis Pamir'den göç etme kararını almıştır ve böylece 1300 (bazı kaynaklara göre 1500¹⁴⁰) Kırgız, on binden fazla hayvandan oluşan sürülerini alarak Rahmankul han ile beraber Pakistan'a yol almıştır. Bu süreci Abdülhalim Vatan şöyle anlatmaktadır:

“Afganistan'ın Babek Kamran adlı cumhurbaşkanı vardı. Abdulkadir adlı komutan Rusların yardımı ile devrim yaptı ve hükümeti ele geçirdi. Bakanları öldürdü. Sonra komünist geldi. Komünist ne yapar? Zenginin malını alır fakire verir. Bizim atalarımız eskiden zenginmiş. Her şeyi bırakıp kaçmışlar. Kırgızlara böyle zulmetmiş: önce malını alır, malından sonra canını alır. Rus'un zulmünden Pakistan'a kaçtık. Çünkü [eskiden kalan] korku vardı. Ağabeyim o zaman aksakal idi. Gece aksakallar toplandı, erkeklerden 200 asker tayin edildi, ellerine tüfek verildi, gece önce hayvanlarımızı sürdük, atlara ve develere eşyaları yükleyip kaçtık. Keçe çadırlar sökülmedi. Her şeyi götürmek mümkün değil. Yüksek dağlar, karlı kayalar bar. Pakistan en uzakta kalanlar için 4 günlük mesafede. Pakistan ile eskiden bağlantımız vardı. Hacı Rahmankul önce adamlarını yolladı, “Geleceğiz” dedi, Pakistan ile anlaştıktan sonra yola çıktık“.

Göç, Sovyet sınırındaki askerlerine obaların boşaldığını fark ettirmeden gerçekleştirilmiştir. Bunun için obalarda çadırlar sökülmemiş, ocaklar söndürülmemiş, hayvanların bir bölümü otaklarda bırakılmıştır. Önce sınıra en yakın

¹³⁹ Bayas Tural, Ayımkan Camankulova, **Rahmankul Han ve Dönemi**, Çev. Ayşe Nur Kırgız, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014, s. 59-60.

¹⁴⁰ E. Tursunov, **Acal Aytıp Kelbeyt**, Bışkek, Biyiktik, 2004, s. 102.

oba gece vakti sınırı geçmiş, bu obadan boşalan yere ona en yakın bir diğer oba geçmiştir. Böylece her oba bir diğerinin yerine geçerek aşama aşama sınır geçilmiştir.¹⁴¹

Pakistan Dönemi: Pakistan’da Kırgızlar kavurucu sıcakın ve kirli suların içine düştüler. Bir ayda 170 kişi koleradan yaşamını yitirdi.¹⁴² O günleri Abdulhalim Galip, (11.12.2011) şöyle anlatmaktadır:

“Kırgızlar Pakistan’da üç grup olarak yerleştiler: Gilgit’te 200, Çıtırkan’da 100, Misker’de 60-70 ev (...) [Biz] Gilgit şehrinin kenarında bir kampta yaşadık. Yakınımızda bir ırmak akardı. Üzerinde bir köprü vardı. Şehir, köprünün öteki tarafında bir kilometre uzaktaydı. Yanımızda Kencüttük dediğimiz yerli halk vardı (...) Orada [kampta] tuvalet ve banyo yok. O ırmağa girip abdestini de yaparsın, yıkanırsın da, biraz ileri gidip içme suyunu da alırsın, çünkü başka içme suyu yok. Pislik. Ondan çok kişi öldü(...)

Sağlık: *“Doktor Pakistan’ın kendisinde yok. Hastaneleri Türkiye’nin gecekondularına benzer. İlaç bulunmaz. Doktora gitsen bile derdine deva yok ki. İlaçları kendileri üretip satan eczaneler vardı. Bir yerin ağrırsa yaşlı kadınlar şifalı bitkilerle tedavi etmeye çalışırlar.*

*“[Rahmankul han] Her gün sabah ev ev gezerek ‘Tazasıyarbı?’ (Hastalıktan beri misiniz, temiz misiniz?) diye soruyordu. Bu soru, ‘koleraya yakalanan kimsem yok, değil mi?’ demekti aslında. O günden sonra Pamir Kırgızlarında ‘Tazasıyarbı?’ diye hal hatır sormak âdet oldu”.*¹⁴³

Barınma: *“Pakistan’da sıcaktan ötürü koyunlarımızı, yaklarımızı, atlarımızı, develerimizi satmaya mecbur kaldık. Pakistan’da kaldığımız sürece Birleşmiş Milletlerin verdiği çadırlarda kaldık. Pakistan fakir bir ülke, orada Türkiye’deki gibi evler yok. Yerli halkın kendisinin oturacağı evleri yok, giyecekleri giyim yok. Kendileri ağaçların dibinde, orada-burada yaşıyorlar (...) Çadırları bir yıldan sonra verdiler. O zamana kadar her yerde kaldık. Sartların evinde, duvarın dibinde, barakalarda, çalılıklarda. Kilimlerimizden çadır yaptık. Bir yerde on hane, bir yerde beş hane olarak dağıldık”.*

Beslenme: *“Bir dönüm-iki dönüm arsası olan Pakistanlı tanıdıklarımız, komşularımız vardı. Bize sebze verirlerdi. Elma, erik ağaçları vardı. Bize bedava verirlerdi. Onlar bize yardım ederlerdi, biz onlara. Pakistan’ın halkı iyidir. Pakistan dağlıktır ve keçi çok olur. Keçi ile **gömüş** çok kesilir. Hayvan beslemek istersen kumda-taşa ne besleyebilirsin ki?! Biz o zaman gençtik. Yazın kardeşlerimle yaylaya çıkardık. Orada su daha temizdi. Beş-altı keçi*

¹⁴¹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Bayas Tural, Ayımkan Camankulova, **Rahmankul Han ve Dönemi**, Çev. Ayşe Nur Kırgız, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014, s. 59-63.

¹⁴² T. Turdubaev, “Vojd Zaoblaçnıh Koçeviy”, **Veçerniy Bişkek**, 19.05.1998.

¹⁴³ Tural, Camankulova, a.g.e., s. 64.

aldık. Yazın ayran yapıp içerdik. Kışın çadıra dönerdik. Fakat herkesin hayvan alıp yaylaya çıkmak için imkânı yoktu”.

Evlenme: “Biz Pakistan’da 1978 yılında evlendik. Ben 25, yoldaşım ise 15 yaşındaydık. Biz Pakistan’da mülteciydik. Mültecilere Kırgızlar “Kıpçuruun”¹⁴⁴ derler. Muhacir olduğumuz için düğünümüz kendi yurdumuz Pamir’deki gibi olmadı tabii. Bunların ailesi İstanbul ile Ulupamir arasındaki mesafe kadar uzak Misker köyünde idiler. Ben ise Gilgit şehrindeydim. Eşimi araba ile getirdim. Ailelerimiz Pamir’den tanışıyorlardı. Önce elçi gönderdim. Anne-babasını rızasını aldıktan sonra koyun kestik. Pakistan parası ile 500 kaldar kalın verdik. Halkı çağırdık. Hayır-dualarını aldık. Düğünümüz yaptık o kadar. Pamir’de ise düğüne tüm köy davet edilir, gök börü oynardık. Pakistan’da buna imkân yoktu. Üstümüzde evimiz yok, altımızda atımız yoktu”.

Geçinme: “Pakistan’da bize yeterince yardım verilmedi. BM bize çadır verdi. Pakistan hükümeti bir iki ayda her yuvaya 50 kg civarında buğday verdi. Dört yılda dört kere verdi. O buğdayı biz Gilgit’te değirmende parayla öğüterek un yapıyorduk. Bir küçük kamyon verdi. Para, kıyafet yardımı söz konusu değildi. Arabistan’da Ahmet Hacı adlı bir Kırgız var. O, yardım toplayıp, ne kadar Kırgız varsa kişi başına 100 kaldar para verdi. O zaman Rusların Afganistan’a girdiği dönemdi. Pakistan’a her taraftan altı-yedi milyona yakın mülteci sığındı. Pakistan’ın her tarafında mülteci vardı. Onların hepsine nasıl yetiştirilebilirdi ki! Birleşmiş Milletlerden gelen yardımdan arta kalanı bize ulaşıyordu. Biz Afganistan’ın doğusundaydık, batıdaysa savaş vardı. Savaşa Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan’ın gençlerini asker alarak yolladılar. Bu savaşta Müslüman ile Müslümanın savaştığını sonra anladılar. Biz kazma kürek ile inşaatta ve nerede, ne iş bulursak çalıştık. Kendi paramızı kendimiz kazandık(...) Kadınlar yorgan-döşek dikerlerdi, biz de dışarı çıkıp satardık”.

Yerliler ile iletişim: “Onların dili Urduca, çok hızlı öğrendik bu dili. Kırgızlar nereye gittiyse yerli halkın dilini çok çabuk öğrendiler”.

Eğitim: “Çocuklarımızı Pakistan hükümeti okuttu. Çadırlarda okul açtı, öğretmen verdi. Mektepte öğlene kadar Pakistan’ın resmî dili Urduca, öğleden sonra İngilizce dersleri vardı. Kızlar ayrı, erkekler ayrı”.

“Rahmankul hanın gözlerden irak yerlerde gizli gizli ağladığı çok oldu. Yaptığı doğru muydu yanlış mıydı, bilmiyordu. Eğer Ruslar Afganistan’a girmemiş olsaydı buralara hiç gelmezlerdi. Baskıcı Rus yönetimine ne kadar dış gösterse de ne yazık ki Rahmankul han onlara daha fazla direnemezdi. Düşmanın elinde her türlü silah vardı. Eğer o silahlar Kırgızların elinde olsaydı iş başka türlü olurdu. Şu

garipliğe bakın ki Ruslar hem vatanlarını işgal etmiş hem de buna direnenleri “basmaçı” olmakla suçlamıştı!”.¹⁴⁵

Alışılmadık sıcak iklim, sağlıksız koşullar ve bulaşıcı hastalıklardan ölenlerden geriye yaklaşık 1300 kişi kaldı; Afganistan’a 30 aile geri döndü. Çözüm arayan Rahmankul han, Amerika Birleşik Devletleri Pakistan elçiliğine şu dilekçe ile başvurdu:

“Amerikan Elçiliğine

Muhterem Elçi Bey,

Biz, Pamir’den gelen Kırgız boyları olarak 1978 Eylül’ünden beri Gilgit şehrinin çeşitli yerlerinde yaşamaktayız.

Sıkıntılı dönemlerde bize yardım ettiği için Pakistan Hükümetine minnettarız. Fakat sorunlarımız tümüyle çözülmüş değil. Buranın şartları ve iklimi bize uygun değil.

Ayrıca, Pakistan’daki ağır yaşam koşulları içinde hayatımızı devam ettirmekte zorlanıyoruz. Örneğin, geçen ay 100’den fazla kadın ve çocuk öldü. Bu yüzden sizden ve Amerika Birleşik Devletlerinin ilgili organlarından, ABD’ye yerleşmemiz konusunda yardım etmenizi rica ederim.

Tüm içtenlikle teşekkür ederim.

Kırgızların lideri Rahmankul Han.

Pakistan, Islamabad

*07.04.1980. Gilgit, Kaşmir Pazarı”*¹⁴⁶

Aradan beş ay geçtikten sonra bu mesele ile ilgilenen Amerikan yetkiliden şu cevap gelir:

“Rahmankul Hacıya

Saygıdeğer Rahmankul Hacı,

Bu mektubu yazarken çok zorlandım. Çünkü ABD’nin ilgili organına ‘Kırgızların Alaska’ya Götürülmesi’ konusundaki ricanızı bildirdim. Yetkili bazı kişilerle görüştim. Fakat bir netice çıkmadı.

Senatör Ted Stevens mektubuma verdiği cevapta ‘Kırgız boylarının Alaska’ya yerleştirilmesi halinde pek çok hukuki ve sosyal problem ortaya çıkar. Bu iş uygulamaya konulamaz’ demiş.

Siz ve halkınızın durumu hep aklımda. Sizler gururlu ve kimseye boyun eğmek istemeyen bir milletsiniz. Özgürlüğünüze ne kadar kıymet verdiğinizi tarih bize gösteriyor. Bundan dolayı size hürmet ediyor ve sizi takdir ediyoruz.

¹⁴⁵ Tural, Camankulova, a.g.e., s. 64.

¹⁴⁶ Tural, Camankulova, a.g.e., s. 96.

Onur ve haysiyet petrolden, tanktan ve roketten daha üstündür. Çünkü petrol, tank ve roket insanların kendi icadı. Bunların doğru hedefler doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Fakat büyük devlet adamlarının içinde onurlu ve cesur insanlara saygı duymanın ne demek olduğunu bilmeyenler çok. Onlar, Kırgızları Alaska'ya yerleştirmenin önemini şu an göremiyorlar. Vakti gelince anlayacaklar. Fakat bunu ne zaman olacağını tam olarak söyleyemem. Ümidinizi kesmeyin.

Muhterem Rahmankul Hacı, ben ve arkadaşlarım bundan sonra sizlere yardım etmeye çalışacağız.

İslamabad'daki konsolosluk aracılığıyla bu mektubu size ulaştıracaklar. Mektubuma cevap yazacağınız ümit ediyorum. Sizinle ve halkınızla görüşmeyi isterim.

Sizin ömrünüz uzun, halkınızın talihi de güzel olacak.

16 Eylül 1980. Alaska. Anchogaze.

Mister Huci Leddi".¹⁴⁷

Alaska'ya göç ile ilgili iki yıl süren sonuçsuz yazışmalardan¹⁴⁸ sonra Rahmankul han Türkiye hükümetine müracaat etmiştir. Müracaatı kabul eden Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından Türkmen, Özbek ve Kırgız mültecileri yerleştirme sürecini düzenlemek için Afgan Mültecileri Göç Koordinasyonu Üst Komitesi kurulmuştur.

1.4. Türkiye (Van) Kırgızları:

1982'de ise Pakistan'dan Türkiye'ye göç eden Pamir Kırgızlarının büyük bölümü Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyüne yerleştirilmiştir. Türkiye'de yeni yurdun adı, eskisinin yerine geçerek, etnik grup "Van Kırgızları" olarak anılmaya başlamıştır.

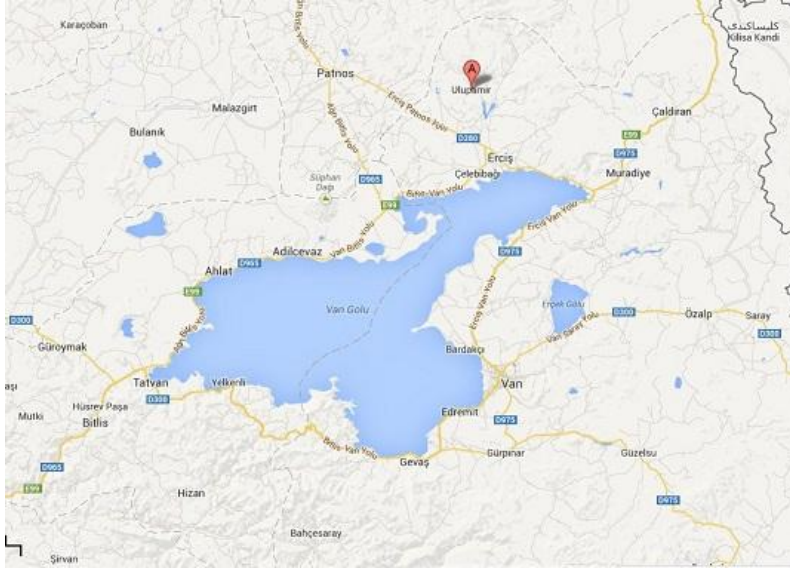
1.4.1. Van Ulupamir'de Yaşayan Kırgızlar:

Türkiye'ye göçen Kırgızların topluca yaşadığı Ulupamir, Van Büyükşehir Belediyesi Erciş ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁴⁷ Tural, Camankulova, **a.g.e.**, s. 97-98.

¹⁴⁸ Yazışma metinleri için bkz: Tural, Camankulova, **a.g.e.**, s. 99-102.

Van ili ve Ulupamir'in konumu

Kaynak: http://www.arasikackm.com/ulupamir-van_van-merkez_arasi

1.4.1.1. Coğrafi Çevre: Ulupamir köyü, Doğu Anadolu bölgesinde Van iline bağlı Erciş ilçesinin 26 km. kuzey-batısında yer alır. Kavaktepesi'nin eteğindeki (1900 m.) köyün etrafı yüksek dağlarla -Muratbaşı (3510), Aladağlar (3351) ve Tendürek (3680)- çevrilidir. Köyün kuzeyinde Erzurum-Kars platosu geçer. Köyün aşağısında Altundere (eski adı Zeylan) deresi akar. Köy karasal iklimi etki alanı içerisindedir: kışları sert ve yoğun kar yağışlı, yazların ise Temmuz ve Ağustos aylarında sıcak geçer.¹⁴⁹

1.4.1.2. Tarih: Pamir Kırğızları “1982 yılında 2641 sayılı kanunla Türkiye’ye getirildiler. Söz konusu kanunla Van ili, Erciş ilçesi dâhilindeki Altundere Tarım işletme müdürlüğüne ait yaklaşık 34400 dekarlık alan içerisine tarımsal iskâna tabi tutulmaları karara bağlanmıştır. 298 ailenin 202 Erçek gölü kıyısındaki Karagündüz köyüne; diğer 96 aile ise, Malatya ili, Merkez ilçe Yetiltepe köyünde geçici iskâna tabi tutulmuşlardır”.¹⁵⁰ Altı yıl ayrı yaşayan Pamir Kırğızları, 1987’de iskân projesinin tamamlanmasıyla kendilerine tahsis edilen Altındere köyünde bir araya getirildiler. Köyün adı sakinlerin isteğiyle, siyasî sebeplerle göç ettikleri Afganistan Pamiri’ni hatıralarda yaşatmak için “Ulupamir” olarak değiştirilmiştir.

¹⁴⁹ Özdemir Tuncay, “Türkistan’dan Anadolu’ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskân Örneği: Ulupamir”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 32, İstanbul-1997, s. 161-183.

¹⁵⁰ Ahmet Bilgili, “Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi,-Ulupamir Örneği”, *Bilik Dergisi*, 2/Yaz 96, s. 247-254.

Kasimbek Varol, Ulupamir köyü eski muhtarı (01.07.2013): *“Şu anda Ulupamir köyünün bulunduğu yer eskiden devlet çiftliği olmuştur. Devlet İskan Müdürlüğü Rahmankul han ve aksakallar heyetine burayı göstermiş. Heyet beğenmiş. 1983’te köyün temeli atıldı, 1987’de bitti. 1987’de topluluk yeni kurulmuş köye taşındı”.*

1.4.1.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar:

1.4.1.3.1. Aile: Birinci kuşaktaki göçmenlerin hemen hemen hepsi görücü usulüyle erken yaşta evlenmişlerdir. Muhammed Cuma Güven kendi hikâyesini şöyle anlatmaktadır (12.12.2011): *“Evlendiğimde ben on üç, eşim on dört yaşındaydı. Biz birlikte büyüdük. Bir birimizle kavga etmezdik, ileri geri konuşmazdık. Genelde Kırgızlarda gelinlerin işi zordur. “Siz onu yapmıyorsunuz, ölene kadar uyuyorsunuz, namaz kalmıyorsunuz” diye evden kovarlardı. Bunu da bizim iyiliğimiz için yaparlardı. Yoksa biz namaz kılarsak, sevabı onlara değil bizedir. Biz iyilik yapsak, onunun ebedi karşılığı onlara değil bizedir. Biz eve gece vakti döner, saklanır uyurduk veya gündüzleri evden ekmek çalarak karnımızı doyururduk. İki insan birbirine güvenirse, başkası zorluk çıkarsa da bir şey olmaz. Anne babamızın bize söylediklerini biz çocuklarımız evlendiğinde onlara aktarıyoruz: “Aramızdaki ittifakı yitirmeyin. İyi günde kötü-günde, açlıkta-toklukta, hastalıkta-sağlıkta beraber olun. İnsanın başına iyi gün de gelir. Kötü gün de gelir. Paralı da olur, parasız da, hasta da olur sağ da. Bu yüzden her zaman dayanışma olmalı. Siz birbirinize güç kuvvet vererek iyi geçinirseniz, çocuklarınız da iyi terbiye alır, kendiniz de iyi olursunuz. Küçük bir şey için kavga ederseniz huzur içinde yaşayamazsanız. İyilik yaparsanız iyilik görürsünüz. Bizim dini inancımıza göre, bu dünyada kötülük de yaparsan, iyilikte yaparsan akıbetini hem bu dünyada, hem ahirette görürsün.” Fakat şimdi insanlar eskisi gibi değil. Biraz bozuldular.”*

Göçmenlerin anlatımlarına göre son on yıldır gençler kendi aralarında anlaşarak evlenmektedirler. Evlenme yaşı kızlarda en erken 18 (lise mezunu), ortalama 22-24’tür; erkeklerde ise en erken 20 (askerlik görevini yerine getirmiş), ortalama 22-28’dir.

Hane halkı kriterine göre Ulupamir’de çekirdek aile ve geniş aile türleri (üç kuşaklı, iki kuşaklı, akrabalar ile birlikte oturma v.b.) vardır. Otorite kriterine göre aile yapısı, ataerkildir. Ailede otorite, en yaşlı erkektir; aile üyeleri ona karşı son derece saygılıdır.

Koca eve gelir sağlar, evin ihtiyaçlarını karşılar ve evi dışarıda temsil eder. Hanım, haneyi çekip çevirir. Kadın ve erkek davranışları, ayıptan kaçınmaya ve aile namusunu korumaya yönelik toplumsal normlarla sınırlandırılmıştır. Karı-koca ilişkisi bağlamında 50 yaş ve üzeri erkeklerin “ben merkezli” (*kızıl kamçı*), 50 yaştan

küçüklerin ise daha anlayışlı olduğu görülmektedir. Orta yaştaki çiftler arasında karşılıklı yardımlaşma vardır. Bu görev paylaşımı ve erkeklerin kadınlara ev içinde yardım etmesi, gençlere doğru artmaktadır. Ev hanımı rolünden sıyrılıp çalışan kadınların (35 yaş ve altı) ortaya çıkması, önemli bir değişimdir.

1.4.1.3.2. Din: Van Kırgızları Hanefi mezhebine mensup ehl-i sünnet Müslümanlar. Din ile ilgili temel bilgiler ve ibadetler ailede öğretilir. Muhammed Cuma Güven (12.12.2011): “*Mollalardan duyduklarımızı çocuklarımıza aktarmak bizde âdettir. İki hak var. Allah, birinin hakkını başkasına hak kılmaz. Öbürü, kul hakkıdır. Birinin arkasından dedikodu yaparsan, gıybet edersen, iftira atarsan gidip kendisinden af dileyene kadar Allahü Teâlâ affetmez. Bunlardan çok korkarız*”. İsteyenler Diyanet İşlerine bağlı Kuran kursunda Kuran okumayı öğrenmektedirler. 1987’de kurulan köy camisi 2013’te yıkılıp yeniden kurulmuştur. Köyün imamı Abdülbâkî Canver uzun yıllardır görevini yerine getirmektedir. Van Kırgızları dinî bayramlarda mutlak surette akraba, komşu, kabir ziyaretleri yaparlar.

Ulupamir’de Nakşibendî tarikatı müritleri vardır; onlara halk arasında *sopu* (sufi) denmektedir. *Sopu*’lar kendileri kurdukları dergâhta toplanmaktadırlar. Dergâhta iki katlı binanın üst katı erkekler, alt katı kadınlar için düzenlenmiştir. Tarikat mensupları, geleneksel dinî anlayış ve yaşayıştan daha katı tutum benimsemişlerdir.

1.4.1.3.3. Ekonomi: Hayvancılık: Ulupamir’in arazisi tarım için uygun değildir, hayvancılığa daha elverişlidir. Köylüler hububatın büyük kısmını dışarıdan temin ederler. Her eve tahsis edilen küçük bahçede sebze ekilir. Köy sakinlerinin çoğu hayvan (koyun, keçi, at, sığır) besler. Hayvancılığın ticarî hedefi yoktur. Koyun, keçi, inek beslenilir, sütü, yünü, eti değerlendirilir. Hayvanlar, etraftaki meralarda otlatılır. Yazın, hayvanların kışlık otlarını hazırlamak için *çöp çabuu* “ot biçme” sezonudur.

Van Kırgızlarının mutfağı Kırgız ve Türk yemeklerinden oluşur. Toplu yemeklerde (düğün vs.) geleneksel Kırgız yemekleri göş (haşlanmış et), aş (pilav), *boorsok* (yağda kızartılmış mayalı hamur) sunulur. Günlük öğünlerde hanımlar Türk yemekleri de hazırlarlar. İçecek olarak en çok *kara çay* (çay), *katık çay/ ak çay* (sütlü çay) ve meşrubat (“Cola”, “Fanta”) tüketilir. Geleneksel Kırgız içecekleri *kımız, carma, bozo*’nun yapılmamaktadır.

İskân projesi çerçevesinde tümü iki katlı betonarme, üst kat insanlar, alt kat ise hayvanlar için tasarlanan meskenler inşa edilmiştir.¹⁵¹ Evlerin içi geleneksel ve modern tarzda düzenlenmiştir. Köyde sabit telefon hattı, internet hattı ve uydu antenleri vardır.

Köyde kadınlar geleneksel kıyafetlerle dolaşırlar, genç kızlar ise duruma göre modern veya geleneksel giyinirler. Orta yaş üstü kadınlar başlarına *şapak* ve *ak oromol* (beyaz yazma) takarlar, genç kızlar ise saçlarını kırmızı/ pembe başörtüsü ile örterler. Kızların çeyizinde yerli hanımların değil, Kırgızistan'dan getirtilen parçaların sayısı her yıl artmaktadır. Erkeklerin (düğünde damat ve sağdıçları dışında) özgün giyimleri yoktur. Bazen orta yaş üstü erkeklerin yaşadıkları yerlere ait (Pamir, Pakistan) şapka türleri taşıdıkları görülür.

Türkiye'de yerleşik yaşama geçen Kırgızlarının hayat tarzlarında göçebeliğin bazı unsurları yok olmuştur, bazıları ise değişik derecelerde korunmuştur. Mesela, arabaya geçiş ile at ulaşım aracı olmaktan çıkmış olsa da zevk için beslenilir. Köyde yüzden fazla at vardır. At, erkeklerin geleneksel eğlencesi olan atlı oyunlarda (*kökbörü/ ulak tartış/buzkaşı*) kullanılır. Ulupamir kökbörü takımı, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde gösteri yaparak Kırgız kültürünü tanıtmaktadır; ekipten 5 eleman Türkiye kökbörü millî takımı üyesidir.

Ulupamir'lilerin gelir kaynaklarından bazıları şunlardır: koruculuk, halı dokumacılığı, dikiş atölyesi, küçük çapta ticaret, Ulupamir-Erciş hattı minibüs şoförü, Erciş Belediyesinde görevli, hemşirelik ve başka illerde öğretmen, ordu görevlisi, işletmeci, güvenlik görevlisi.

Ulupamir köyü, en yakın ilçe merkezi Erciş'e bağlıdır. Erciş çarşısı, kültürel, sosyoekonomik düzeylerde işlev gören son derece önemli mekanizmadır. Alışveriş, gezi, akraba ziyareti, dış dünyaya daha fazla açılma fırsatı verir. Ulupamir'den Erciş ve Van'a asfalt yolda minibüsler geçer. Erciş'te devlet kurumları vardır. Devlet makamları, il merkezi Van'a ve bu kanaldan Türkiye'nin başkenti Ankara'ya bağlıdır.

1.4.1.3.4. Siyaset: Boylar: *Teyit, Kesek, Boston, Nayman, Kıpçak, Töölös*. Uruk ve uruu sistemi, aile kurmada, günlük ve törensel iletişimde önemini korumaktadır. Her urukun ve urunun üyeleri dayanışma içindedirler.

¹⁵¹ Ulupamir'in eski muhtarı Kasımbek Varol (01.07.2013): “Alt katı ahır, üst katı ev olarak inşa edilen iki katlı evler, dönemin parasıyla 7000 liraya, 5-20 yıl ödeme vadesi ile verildi. O dönemde paranın değeri düştü ve 7000 lira 700 lira oldu. Böylece, evleri ucuza aldık”.

“Van Kırgızlarının sözlü ve yazılı geleneğinde sistemli anlatılan sancıra türü bulunmamaktadır. Ancak bu Kırgız topluluğunun sözlü anlatılarında uruu (boy), uruk (soy), ata (göbek), top (grup) gibi etnik hiyerarşi sisteminin esas kavramları hâlâ yaşatılmaktadır. Fakat Kırgızistan’daki gibi, Âdem’den başlayıp daha sonra Kırgızların Oñ (sağ), Sol (sol) ve İçkilik (Merkezî) gibi üçe ayırarak anlatma geleneği unutulmuştur. Doğrudan her boyun uruklara, urukların atalıklara ayrılmasından başlayarak anlatılır”.¹⁵²

Van Kırgızlarında uruuları (boyları) oluşturan uruklar şunlardır:¹⁵³

1) Teyit uruusuna Sariteyit, Karateyit, Çalteyit, Camanteyit, Çapanteyit ve Arıkteyit urukları girer.

2) Kesek boyu Şaabulut, Cıgcım, Şaltak, Kuralay, Koşkulak, Çamgarak, Kızılayak, Moşko, Mamaçar, Baykesek, Gıdırşa uruklarından meydana gelir.

3) Boston urusu Moloy Boston, Sarıbaşıl Boston, Gence Boston, Karagence, Sarıgence uruklarından oluşur.

4) Nayman boyu, Kögeçki Nayman, Cerde Nayman, Cooru Nayman, Coonput Nayman, Kön Nayman, Kuran Nayman, Däydibarak Nayman, Çöö Nayman, Böö Nayman, Arık Nayman, İnırçak Nayman boylarından ibarettir.

5) Kıpçak urusuna ait sadece iki aile vardır: Öztürk ve Şanlı. 1930’larda Pamir’e yerleşen Kıpçak boyu mensuplarının sayıları hem Afganistan’da hem Türkiye’de azdır.

6) Töölös boyuna giren birkaç aile bazen *Kalmak* olarak anılmaktadırlar. Töölöslerin diğer Kırgız boylarından farklı ve garipsenen bazı âdetleri “*Töölös törünü berveyt/ Ölsö görünü berveyt*” (Töölös evinin başköşesini kimseye vermez/ Mezarına [Töölös bıyundan olmayan] kimseyi defnettirmez) ve “*Töölöskö töönün hadırı çok*” (Töölös için devenin değeri yok) deyimlerini doğurmuştur. Diğer boylara göre konar-göçer olmadıklarını, evlerinde başköşede kendilerinden başka kimseyi oturtmadıklarını ve mezarlıklarında başka boydan birinin cenazesini defnettirmediklerini gösteren bu bilgiler, zamanında Moğol kökenli Oyrat (Kalmık) Beyliğine tâbi Töölöslerin Doğu Türkistan’a, sonra da Pamir’e yerleştikleri olasılığını ortaya çıkarmaktadır. “Boy mezarlığı” geleneği Sibiry Türkleri içinde Töölösler’de vardır.¹⁵⁴

¹⁵² Kayıpvov, a.g.e., s. 151.

¹⁵³ Konuyla ilgilidaha fazla bilgi için bkz: Kayıpvov, a.g.e., s. 151-158.

¹⁵⁴ Kayıpvov, a.g.e., s. 158.

ilk ve ortaokul vardır. Lise, meslek ve yüksek eğitim için başka ilçe ve illere gidilmektedir.

1.4.2. Van Ulupamir'den İstanbul'a Göç Eden Kırgızlar:

Göç, birçok konuda göçmenlerin bilincini uyandırır. İnsanlar, doğup büyüdükları yerde başka halklarla mukayese imkânı az ise, mevcut hayat şartlarını ve idareyi doğal kabul ederler ve sorgulamazlar. Yaşam düzenine yabancı oldukları başka ülkeye göç ettiklerinde ilk başta sosyo-ekonomik yapının alt bölümünde yer alırlar. Bunun farkına varınca, sosyal yapı içinde yükselmek (meslek sahibi olmak, mal sahibi olmak, tahsil almak vb.) için çabalamaya başlarlar. Göçmenlere özgü bu duruma Ulupamir'den İstanbul'a göç eden Van Kırgızları örnektir.

Günümüzde Ulupamir köyü, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göç vermektedir. Ulupamir'de genç nüfus ile birlikte işsizliğin artışı göçün başlıca nedenidir. Kalifiye olmayan kişilerin yanı sıra eğitilmiş ve meslek sahibi gençlerin daha iyi bir yaşam standardı arayışında göçü bir çıkış yolu olarak sunmaktadır. Aileler, çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak amacıyla daha çok imkan sunan bölgelere göç etmektedirler.

beni ikinci turdan dövdüler. Fatma tekrar öğretmeni çağırdı; öğretmen gidince beni üçüncü turdan dövdüler. Sınıfı içten kapatılar; bir daha, bir daha. Sonunda öğretmen Bıçkıl'ı fena dövdü. Akşam Bıçkıl hadiseyi ağabeylerine yetiştirdi. Ağabeyleri gelip bizi bir dövdüler ki... Ama her gün, her gün olmaz ki! Küçük bir çocuğun ya! Tek düşüncemiz "Bugün nasıl az dayak yesek?" iken ders çalışma isteği mi kalır? Üç yıl bu psikolojide geçti. Yemek sırasında "Siz olmasaydınız, biz bir tabak fazla yerdik" diye kızarlar, banyoda suya yaklaştırmazlar, daha neler neler... O okul, okuldan çok, çok çocuklu ailelerin "Devlet baksın" düşüncesiyle çocuklarını bıraktıkları yetiştirme yurdu gibiydi; çoğu, dönem tatillerinde bile okuldan ayrılmıyordu.

O dönemde bizim anne-babalar eğitimin önemini bilmiyorlardı, bu konuda çocuklar ile ilgilenmiyorlardı. Mesela, başka okulları araştırıp, bizi oraya götürebilirlerdi. Bizim sadece "okuyor" adımız vardı.

1987'de Ulupamir kuruldu, ortaokul açıldı ve bizden sonraki kuşaklar artık rahat okudu. Biz ise "kayıp" nesiliz.

"Ben her hafta okula gider, öğretmenlerle görüşür, çocuklarımıza göz-kulak olmalarını rica ederdim". "Öğretmenler yirmi dört saat öğrencilerin başında bekleyemez. Akşam yatakhane nöbetçi öğretmen saat sekizden sonra uyur. Sabaha kadar senin başına gelenlerden kimsenin haberi yok; "sen sağ ben selamet".

"Kürt öğrenciler bizi döver, biz öğretmenlere anlatır, öğretmenler Kürt öğrencileri döver, onlar ise dönüp bizi döverlerdi. Mesela, F.A. adında Türkçe öğretmeni vardı. Orijinal bir teröristti. "Ben sizi sevmiyorum", "Derslerde istediğiniz kadar başarılı olun, ben size düşük not veririm" derdi.

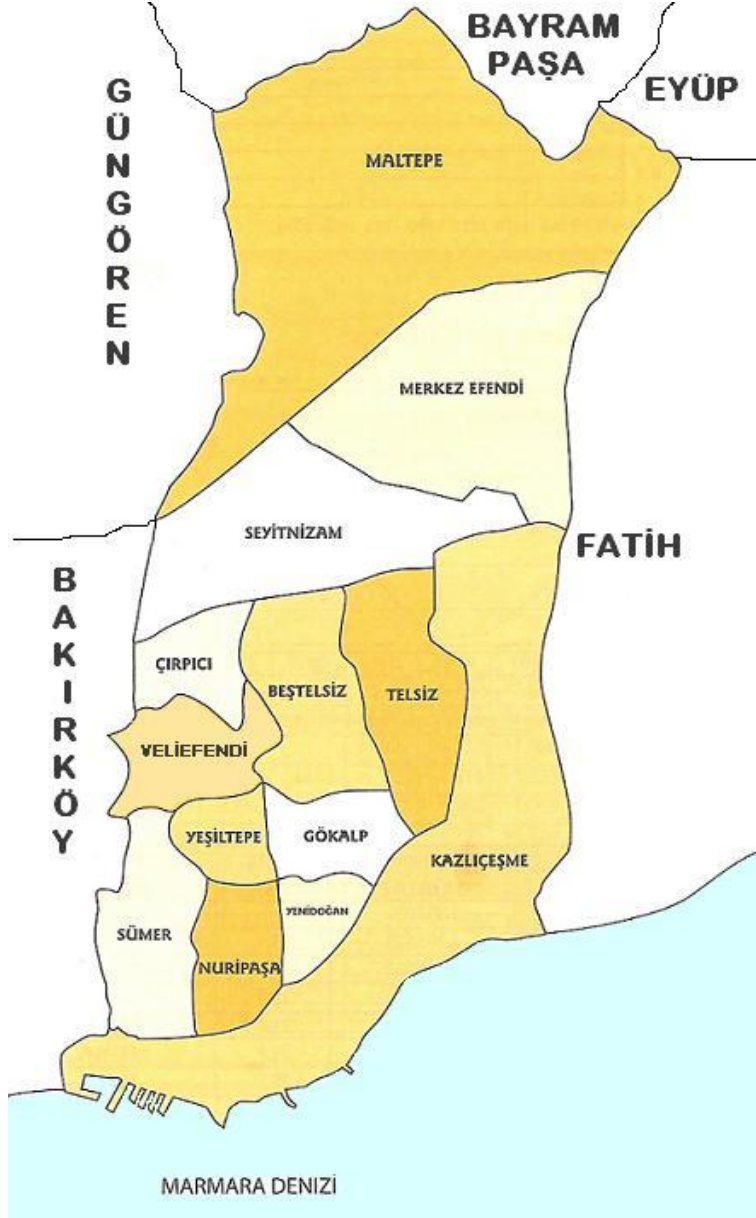
Kürt öğrenciler sadece Kırgız öğrencileri değil, "Biz "Cudidağ Üniversitesi"¹⁵⁶ öğrencileriyiz" diye öğretmenleri de tehdit ederlerdi. Sınıfta bir öğrenci, matematik öğretmenini dövdü. Daha sonra, derslere katılmadığı halde, hiç zayıf notu olmadan sınıfı geçti.

J: Kız öğrencilerin durumu nasıldı?

D: Aynı tas aynı hamam. Onların çoğu ilk dönem okulu terk etti. Okula devam eden tek kız Feride "Merdivenden inerken peşime tekme ata ata indirirlerdi" diye anlatırdı."

1.4.2.1. Coğrafi Çevre: İstanbul'a göç eden Van Kırızları, ağırlıklı olarak Zeytinburnu ve Bağcılar belediyelerine bağlı semtlerde oturmaktadırlar.

Zeytinburnu İlçesi:

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Zeytinburnu_Mahalleler.JPG

İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan Zeytinburnu, doğuda Fatih, kuzeydoğuda Eyüp, kuzeyde Bayrampaşa, kuzey-batıda Esenler, batıda Bakırköy ve Güngören ilçeleri, güneyde Marmara Denizi ile kuşatılan bir ilçedir. İlçe arazisini batıda Çırpıcı Deresi, doğuda ise Zeytinburnu'nu tarihî yarımadadan ayıran kara surları sınırlar.

İlçenin yüzölçümü 11.16 km²'dir. Sokak sayısı 970, cadde sayısı 59'dur. 2013'te Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre Zeytinburnu'nda 293.313 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir.

İskândan önce ilçe toprakları, İstanbul halkının dinlenme ve sebze yetiştirme yeri olarak kullanılmıştır. 1940'larda başlayan yoğun sanayileşmeye ve şehirleşme sürecinde Zeytinburnu, göç dalgası ile aşırı ve plansız bir şekilde büyümüştür.

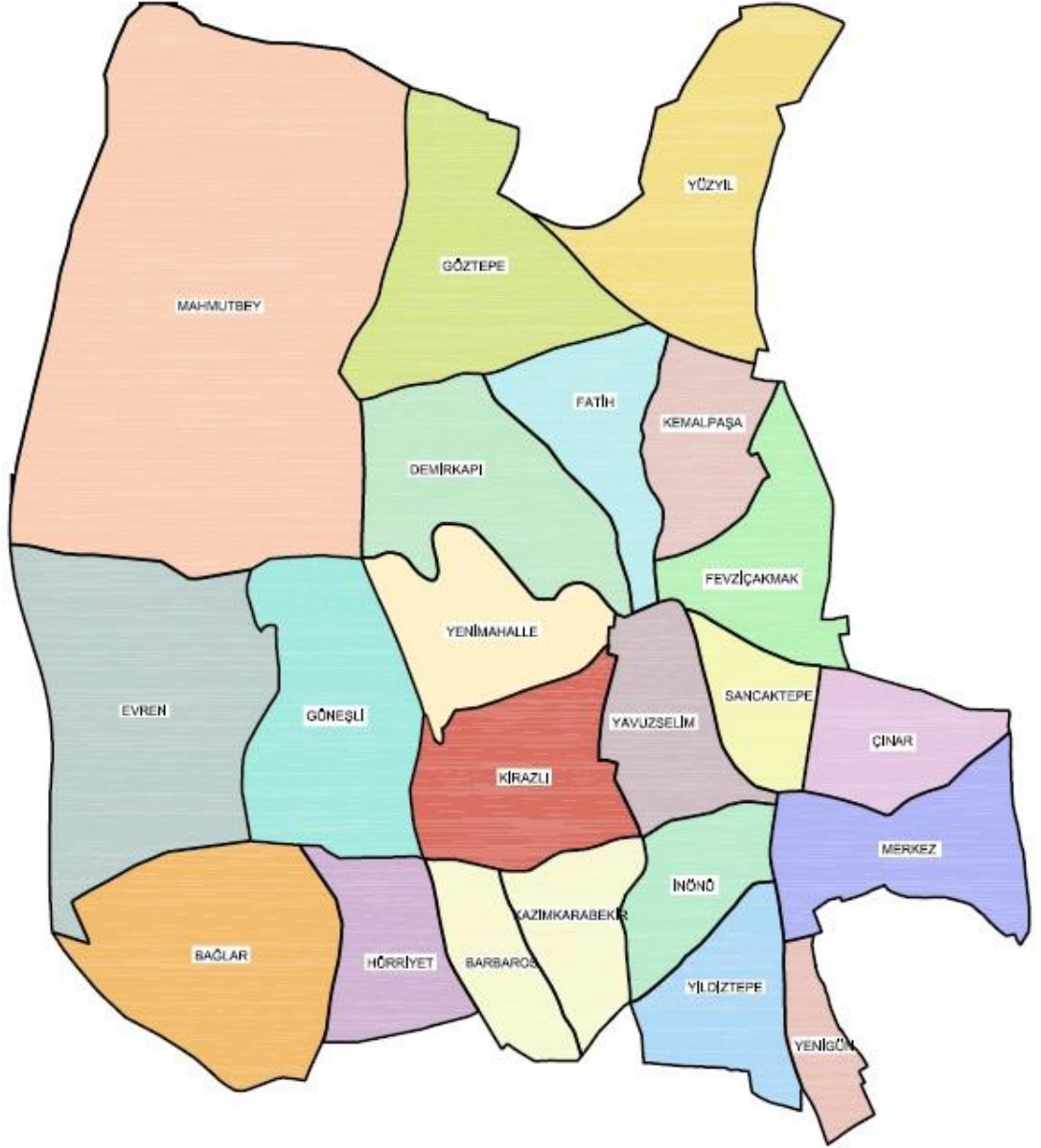
Zeytinburnu'nda Türkiye'nin tüm illerinden insanlar olduğu gibi, zorunlu ya da gönüllü dış göç Batı Trakya, eski Yugoslavya ve Orta Asya Türkleri¹⁵⁷ yaşamaktadır.

Orta Asya'da geçimlerini hayvancılık yolu ile sağlayan Türk nüfus, göçten sonra dericilikle uğraşmaya başlamış. Bunun yanında Türkistan kökenliler bugün Zeytinburnu'nda plastik sanayi ile de uğraşmaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Zeytinburnu'nda ağırlıklı olarak Kazak Türkleri bulunmaktadır. Altay-Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Kazaklar XX. yy. ilk yarısında Çin'de komünizm rejiminden kaçarak 1952-1952 yıllarında Türkiye'ye göç etmişlerdir ve Zeytinburnu'na yerleştirilmişlerdir. 1982'den sonra ilçeye Afganistan kökenli Özbek, Türkmen ve Kırgızlar oturmaya başlamıştır.

¹⁵⁸ www.zeytinburnu.com.tr, 28 Nisan 2014.

Bağcılar İlçesi:

Kaynak: <http://kentseldonusum.bagcilar.bel.tr/projeler/detay/Bagcilar-Mahalle-Haritasi>

İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan Bağcılar, güneyde Bahçelievler, batıda Küçükçekmece, doğuda Güngören, kuzeyde Esenler ilçeleri ile kuşatılan bir ilçedir. Arazi, Türkiye'nin en önemli otobanı TEM ile E-5 yolu arasında bulunmaktadır.

Bağcılar, Osmanlı döneminde çoğunlukla Rumların yaşadığı Mahmutbey Nahiyesi köylerinden biri olmuştur. Yöre halkı, geçimini bağ ve bostan işleriyle sağlamıştır.

İlçenin yüzölçümü 22 km²'dir. İlçede mahalle sayısı 22, sokak sayısı 2.695, cadde sayısı 99, bulvar sayısı 1'dir. Bağcılar, İstanbul'un ilçeleri arasında en yüksek nüfus yoğunluğuna sahiptir. Nüfus, 2015 verilerine göre 754.623'tür.¹⁵⁹

1924'te yapılan mübadele anlaşması gereğince Mahmutbey ve Bağcılardaki birçok yere Yunanistan'ın Selanik kentinden gelen Türkler, 1929'da ise Bulgaristan'ın Varna kentinden gelen Türkler buraya yerleşmişlerdir.

1975'ten sonra ilçe, Anadolu'dan İstanbul'a başlayan göç dalgası nedeni ile aşırı ve plânsız büyümüş, 1990'lara dek hiç bir alt yapısı olmayan büyük bir çarpık kente dönüşmüştür. 1992'de ilçe statüsünü alan Bağcılar'da modern şehirciliğe geçiş çalışmaları yapılmış ve bugün büyük ölçüde altyapı problemleri çözülmüştür.

Bugün İstanbul'un 4. büyük ilçesi haline gelen Bağcılar, artık önemli bir ticaret ve sanayi merkezidir. Başta tekstil, gıda, metal ve basın sanayi gibi önemli sektörler olmak üzere değişik amaçlı atölyeler, ticarethaneler ve İSTOÇ, Oto-Center, Massit gibi ticaret merkezleri burada yer almaktadır.¹⁶⁰

1.4.2.2. Tarih: İşsizlik nedeniyle 1990'ların başında başta Malatya¹⁶¹ ve İstanbul olmak üzere başka il ve ilçelere Ulupamir'den emek göçü başlamıştır. İlk bireysel göçler, bir girişim sonucu spontane karakterdedir. Fevzi Galip (27.11.2014): *“Ortaokuldan sonra İstanbul'a geldim. “Bizim zamanda ortaokulu bitirip, okumayacağım dediğin zaman çalışmaya ya İstanbul'a ya Malatya'ya gidiyordun. Amcam, ağabeyim İstanbul'daydı. Amcamın evi vardı”.*

Para kazanmak için İstanbul'a gelen genç bekâr erkeklerin eğitim düzeyi düşük olduğu için vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmışlardır. Çoğu, Zeytinburnu'nda Kazakların¹⁶² deri atölyelerine işçi olarak girmişlerdir. Göçmenlerin ilk olarak Kazak işverenlere başvurmalarının nedeni kültürel yakınlıktır. *“Kazaklarla kolay anlaşıyor, kolay kaynaşıyoruz. İlk geldiğimizde Türklerle çalışmak sıkıntılıydı. Daha çok çalıştırıp, daha az ücret ödüyorlardı. Standart 08.00-17.00 arası çalışman gerekiyorsa, 08.00-24.00 arası çalıştıranlar vardı”.* (Özgür Tamer, 20.11. 2014)

İlk göçmenlerin İstanbul'da karşılaştıkları diğer sorun, barınma olmuştur. Gelenler, bekârlara kiralık ev verilmediğinden kalabalık olarak bodrum katlarda

¹⁵⁹ <http://www.bagcilar.bel.tr/>, 05.06. 2015.

¹⁶⁰ <http://www.turkcebilgi.com/bagcilar>, 5 Haziran 2015.

¹⁶¹ Malatya'ya gitmenin nedeni, daha önce yerleşen Kırgızların bulunması ve kayısı toplama işinin olmasıdır.

¹⁶² Zeytinburnu'nda oturan Kazak göçmenler, 1952'den sonra Çin, Hindistan ve Pakistan üzerinden Türkiye'ye göç etmişlerdir. 3 grup olarak gelen Kazaklar, İstanbul'un Zeytinburnu ilçesi dâhil Türkiye'nin çeşitli yerlerine yerleştirilmişlerdir. Geçim sağlamak için dericilik ve plastik imalat sektörüne yönelmişlerdir. 1990'lardan sonra Zeytinburnu, dericilik merkezi olmuştur.

oturmuşlardır. Belirli bir düzen kurabilen işçilerin, İstanbul'daki iş olanaklarını köyde anlatması ve yanlarına diğer aile üyelerini de çekmesiyle göç, zincirleme olmuştur. Böylece, İstanbul'da bekâr erkek işçilerin yanı sıra ailelerin de sayısı artmıştır.

Muhammed Cuma Güven (11.12.2011):*“Bundan on dört yıl önce ailece İstanbul'a taşındık. Başında bir hastalığı olan bir kızım vardı. Onun derdinden geldik. Devlet hastanelerine götürdük. Beyninde bir damar kopmuş, uçları bitişmiş, kan dolaşmaz olmuş. “Bunu Amerika veya Avrupa'ya götürmezseniz, bizde bunu tedavi edecek imkânlar yok” dediler. İlaçlarla bir yıl, iki yıl daha yaşadı. Sonra dünya değişti. O vefat edince çocuklarım “Malımız kalmadı. Ev var, toprak var, yine de hayvanlarla uğraşmaktansa şehirde çabalayalım” dediler. O zaman oğullarım da kızlarım da bekar. Böylece, burada kaldık, çalıştık, kismetmiş, bu evi satın aldık. O dönemde deri işi iyiydi, deride çalıştık. Şimdi ise deride bir şey kalmadı. Böylece, köye dönmedik. Orada da evim var, kızım var, akrabalarım var”.*

Van Kırgızlarının çoğu İstanbul'u kalıcı yaşama yeri değil, geçici çalışma yeri olarak görmektedirler. *“İstanbul'dan gitmeyi düşünüyoruz. İstanbul başlı başına bir stres. Sosyal bir şeyimiz yok. [Çalışmaktan] Çocuklarımızı doğru dürüst göremiyoruz, [ailemizle] zaman geçiremiyoruz”* (Fevzi Galip, 20.11. 2014). Nitekim son yıllarda Ankara, Yozgat, Van, Erciş'te toplu konut projeleri çerçevesinde pek çok Kırgız göçmen İstanbul'dan taşınmıştır.

1.4.2.3. Kültürel Unsurlar Açısından Temel Sosyal Kurumlar:

1.4.2.3.1. Aile: Ulupamir'den İstanbul'a çalışmaya gelen ve evlenme yaşında olan erkekler genelde köydeki kızlarla arkadaşlık kurmayı ve evlendikten sonra hanımın evde oturmasını tercih etmektedirler.

Aile kurmaya karar veren erkeğin ve kızın aileleri İstanbul'da oturuyorlarsa nişan ve düğün İstanbul'da yapılmaktadır. Şehir şartlarında bu merasimler oldukça sadeleştirilmektedir. Düğünler genelde Bağcılar ilçesi Güneşli semti Evren mahallesinde göçmen Kazaklar tarafından kurulan Hoca Ahmed Yesevî İlim ve İrfan Vakfında yapılmaktadır. Düğünde vakfın salonunda erkeklere ve kadınlara ayrı yer sofralarında etli pilav ikram edilmektedir, damat ve gelinin imam nikâhı kıyılmaktadır. Eğer evlenecek çiftin aileleri farklı yerlerde (mesela, erkek Ulupamir'de, kız İstanbul'da) oturuyorlarsa, nişan ve düğün kız tarafının istediği yerde yapılmaktadır.

İstanbul, uluslararası evliliklerin en çok yapıldığı yerdir. Van Kırgızları, dışarıdan kız almaktan çok dışarıya kız veren bir topluluktur. Muhammed Cuma Güven (01.10.2011): *“İki kızımı Türk’lerle evlendirdim. Biri Karadenizli, diğeri Konyalı. Dindar, iyi insanlar. Allah’a şükür, iyi geçiniyorlar, çocukları var. Gençler tanışmışlar, birbirini beğenmişler. Kız istemeye geldiler. O zaman onlara “Biz Kırgız’ız. Kapımız herkese açık, misafirimiz çok olur. Sonra “Sizin geleniniz-gideniniz çokmuş, akrabalarınız çokmuş. Kalabalık oldu, gürültü oldu demeyin” dedim. “Biz at eti yeriz. Siz de yer misiniz?” diye sordum. “Siz yiyorsanız biz niye yemeyelim?” diye onu da yediler. İşte böylece evlendiler”.*

Erkekler, Kırgız kültürünü koruma konusunda tutucudurlar. Davut Kılıç (12.05.2013): *“Evlilik, sadece iki kişiyi değil aileleri ve toplumları da ilgilendirir. Erkekler kendi gelenekleri ve göreneklerine daha çok bağlı olduğu için bu konuda tutucudurlar. Dikkatli adım atıyor, ilerisini düşünüyor, çoluk-çocuğum nasıl olur, ailem nasıl olur diye düşünüyorlar. Kızlar için ise evlilik, anlık duygusallık meselesidir. Bir anlık duyguya kapılıp, daha sonra sıkıntı çekenler var. Kızları aldatmak daha kolay. Bir genç karşısına çıkıp çok kolay bir şekilde aldatabiliyor. Halbuki daha sonra gencin sıkıntıları olduğu ortaya çıkıyor. Maddî durumu, sağlık durumunda sorun olduğu, kendi toplumunda kız alamadığı gibi gerçekler ortaya çıkıyor”.*

Abdülmetin Keskin, (10.10.2013): *“30 yıl içinde Türkler ve Kazaklar ile evlilikler yapıldı. Tarihî şartlar sebebiyle hep kendi aramızda evlenegeldik. Artık kan değiştirmek gerek. Kökünü unutmazlarsa gençlerin başka halklar ile evliliklerine karşı değilim. Yine de Kırgızistan’daki Kırgızlarla daha fazla evlilik yapılmasını isterim”.*

İstanbul’da çekirdek aile ve geniş aile (iki kuşaklı aile, üç kuşaklı aile, akrabalar ile birlikte oturulan aile) türleri vardır. Değişen sosyo-ekonomik koşullar ile Kırgız aile yapısında da değişiklik olmuştur. Özellikle genç ailelerde karı-koca ve ebeveyn-evlat ilişkileri, geleneksel “koca” ve “baba” merkezli değildir, kadınlar ve çocuklar da söz sahibidir. Davut Kılıç (12.05.2013): *“Türkiye’ye göç ettikten sonra Van Kırgızlarında gördüğüm en önemli değişim, kadınların erkeklere kendi isteklerini daha kolay yapturmaları, biraz daha egemen olmaya başlamalarıdır. Aksakalların pasifleştiklerini gördüm. Bunun sebebi, araya çağdaş hukukun girmesidir. Bir yerde hukuk ne ise, halk da odur. Her şey hukuka bağlıdır. Burada kadın boşanmak istese, çok rahat kocasına rest çekip, mahkemeye başvurup, boşanabilir. Eskiden bir mesele ile ilgili aksakallar toplanır, karar verir, herkes o karara baş eğdi. İkinci sebep, çocukların eğitim seviyesinin yükselmesidir. Alınan eğitim illa doğrudur demiyorum. Öyle veya böyle, eğitim seviyesi yükseldi, eskiden*

insanlar sadece Kuran okumasını bilirdi, o kadar.” Evli erkekler, yaşam koşullarından ötürü kadınların çalışmasına izin vermektedirler. Fevzi Galip (28.05.2014): “Eşimin çalışmasını istiyor musun istemiyor musun diye sorarsan istemem. Niye? Evdeki işlerle, çocuklarla ilgileysin isterim. Ama hayat şartları çalışmasını gerektiriyor. Bir de eşimin mesleği var, modelist. Bir de işyerinin güvenli bir yer olduğunu biliyorum, patronuyla gidip konuşabiliyorum, herkesi tanıyorum ediyorum. O yüzden rahatım”.

Aile yapısında “norm değişikliğinin” önemli nedenlerinden biri medyadır. Sanayileşmiş ülkelerde “tüketici toplum” yaratmayı hedefleyen ekonomik ve politik sistem, medya aracılığıyla kamuoyunu yönlendirmektedir. Medya; dizi, magazin, türlü yarışma ve başka programları ile kendine bir kültür çevresi yaratmaktadır ve neredeyse yaşamın her alanında değerlerin ölçütü haline gelmektedir. Böylece, *“Kendi sorunlarımızın ve problemlerimizin sebeplerini anlayacak bir bilgilenme yerine; ucuz eğlence ve magazin münafıklığı olmak gibi tuhaf ama gerçek bir kendini bilmezliğe itildik”*.¹⁶³

1.4.2.3.2. Din: İstanbul’da yaşayan Van Kırğızların çoğu ailede öğrendikleri dinî yaşayışlarını sürdürmektedirler. Bunun dışında Nakşibendî tarikatine ve İsmail Ağa Cemaatine intisap edenler vardır. Çocuklar ve gençler din bilgilerini ailede ve dışarıda örgün ve yaygın eğitim kurumlarında almaktadırlar. Evli hanımlar ikamet ettikleri mahallelerdeki Kuran kurslarına gitmektedirler, dinî sohbetlere katılmaktadırlar.

Ramazan ve Kurban bayramlarına büyük önem verilmektedir. Bayramlarda erkekler topluca Bayram namazına giderler. Kadınlar sofrayı açar, geleneksel etli pilav hazırlarlar. 3-4 gün boyunca *“Ayt maarek!”* (İyd Mübarek) diye Kırğızlar, Kazaklar ve Türkler birbirlerine bayramlaşmaya giderler.

1.4.2.3.3. Ekonomi: İstanbul’a çalışmaya gelen gençlerin *“%70 erkek, %30 kız diyebiliriz”*. (Davut Kılıç, 20.11.2014). Bayanların çoğu hemşiredir; bunun dışında markette kasiyerlik, güvenlik elemanı, modelist ve başka işlerde çalışanlar vardır. Evli hanımlar ise genelde eve iş (hazır giyime düğme dikmek, nakış işlemek vb) almaktadırlar. Üniversite mezunu öğretim görevlisi ve doktor olan hanımlar da vardır.

2014’te yaşanan Ukrayna-Rusya krizi deri sektörünü olumsuz etkilemiştir ve orta ve küçük ölçekli işletmeler kapanmıştır. Bu nedenle dericilikte çalışan erkekler plastik imalat, tekstil imalat, güvenlik görevlisi gibi alanlara yönelmişlerdir.

¹⁶³ Göksel Aymaz, **Popüler Gerilim**, İstanbul, Yeni Hayat Yayıncılık, 2004, s. 103.

İşverenlerin yanında işçi olarak çalışanların yanı sıra, sayıca az olsa da kendi işyerlerini (baskı atölyesi, halı yıkama vb.) kuran göçmenler de vardır.

Köyde aileyi desteklemek için İstanbul'a çalışmaya gelen işçilerin çoğu eğitimlerini yarıda bırakmıştır. Genelde ailede büyük erkek kardeş, küçük kardeşlerini okutmak için sorumluluğu kendi üzerine almaktadır. *"Her ailede bir fedai çıkar, o da genelde büyük erkek kardeş olur. Anne babam bana "Oku" dediler. Ama düşündüm ki iki küçük kardeşim okulda bana göre daha başarılılar. Onların ilerlemesini istedim. Kendi kararımla onlara destek olmak için işe girdim".* (Ömer Kesikli, 16.10.2014)

İstanbul'da Van Kırgızları, birkaç bekârın bir arada oturduğu *bekâr evi* ve aile şeklinde Bağcılar ve Zeytinburnu ilçelerinde farklı mahallelerde dağınık oturmaktadırlar. Göçmenlerin çoğu kiracıdır, ev sahiplerinin sayısı azdır. *"[İstanbul'da Van Kırgızlarının]Çoğu kiracıdır. Ev olmazsa, iş olmazsa yaşam zordur. Çalışıp kazandığının hepsini kiraya ödersin. Köyden gelip iş bulamadan dönenler de var. Bizim durumumuz Allah'a şükür iyi. Bu evi satın alalı beş sene oldu."* (Muhammed Cuma Güven, 01.10.2011). "Dört duvar arasında sıkışıp kalmak", dışarıda insan ve taşıt kalabalığından dolayı istediği zaman dışarı çıkamamak, diğer Kırgızlarla uzaklıktan dolayı sık görüşmemek, "tuvaletini bile evin içinde yapmak" gibi nedenlerden dolayı apartman dairesinde oturmak yaşlılar için dezavantajdır. Bu sebeple yazın Ulupamir'e gitmeyi tercih etmektedirler.

Kırgızlar yemeği evde ortak yer sofrasında yemektedirler. Günlük hayatta Türk yemeklerine ağırlık verilirken, özel günlerde sofrada Kırgız yemekleri ikram edilmektedir. Yemekten sonra edilen dua: *"Kudayım bereket bersin, dastorkonubuz bol bolsun, caştarga ömür bersin, ihval bersin, Omoktun ömürü, Mamaktın malın bersin, ziyada bolsun, bardığı sağlık-mutluluk bolsun, Kuday Taala tilegen tilegibizdi bersin, tınç-aman koysun. Oomin!"*¹⁶⁴

Günlük yaşamda modern tarzda giyinen göçmenler, özel günlerde (genelde kadınlar) geleneksel kıyafetler giymektedirler. Tesettür, evli hanımlar için şart, genç kızlar için isteğe bağlıdır.

Sosyal aktivite olarak Kırgız gençler, düzenli futbol maçları yapmaktadırlar, Ulupamir Yardımlaşma Derneğinde toplanmaktadırlar, Kırgızistanlı iş adamlarının

¹⁶⁴ "Hüdâ'm bereket versin, soframız bol bolsun, gençlere ömür versin, ikbal versin, Omok'un ömrünü, Mamak'ın malını versin, ziyade olsun, her şey sağlık-mutluluk olsun, Hüdâ Teâlâ dilediğimizi versin, esenlik versin. Âmin!"

kurduğu Kırgızistan Dostluk ve Kültür Derneği'nin düzenlediği etkinliklere katılmaktadırlar. Hafta içi iş ve okulda geçiren aile üyeleri, hafta sonu diğer aileleri ziyaret etmektedirler ve(ya) tüm aile için eğlence seçenekleri bulunan Alış Veriş Merkezlerinde gitmektedirler.

Çekik gözler esasında belirlenen yerli halktan farklı fizikî görünüm, göçmenler için çoğu zaman avantaj, bazen dezavantajdır. Avantaj “Siz eski Türkler gibisiniz”, “atalarımız çekik gözlü olmuştur”, dezavantaj ise “Çinli”, “Japon” şeklindeki algıdan kaynaklanmaktadır.

1.4.2.3.4. Siyaset: Boylar: İstanbul'da yaşayan Van Kırgızları, geleneksel boy sistemini devam ettirmektedirler.

Sosyal statüler ve roller: İstanbul'da bir Kırgız göçmen, “kendi kaderinin efendisidir”; göçmenler arasında “yöneten-yönetilen” sistemi yoktur. Sadece düğün, cenaze, bayram-seyran gibi toplu görüşmelerde yaşa bağlı hiyerarşi (*aksakal* ve *karasakal*) dikkate alınmaktadır ve üyüğe hürmet, küçüğe izzet gösterilmektedir.

Büyüğe saygı Kırgız kültürünün önemli ögesi olmakla birlikte, Türkiye'ye göç, yaşlının aile içindeki otoritesinin azalmasına yol açmıştır. Çünkü sanayileşmiş toplumda üretim sürecine katkı sağlayamamaları, fiziksel ve ekonomik olarak çocuklara bağımlı olmaları, kadının çalışması, eğitim alanındaki gelişmeler yaşlılara ilişkin değerlerin ve geleneklerin değişmesine neden olmaktadır.

Hakan Vatan (27.11.2014): “*Aksakalların, gençlerin saygısızlığı konusunda haklı olduğu durumlar vardır. Mesela, büyüklerin yanında laubali davranırsın, adam girdiğinde elini-ayağını toparlamazsın, adama selam vermezsin, minibüste yer vermezsin; bunlar saygısızlık. Ama aksakalların da gençlerin önünü açması lazım, fikirleriyle gençleri desteklemesi lazım. Mesela, düğünde “toguz tabak”¹⁶⁵ âdetini kaldıralım, [âdete göre] yemeğe [daha doğrusu, yemeği yapan kız tarafından akrabalara] verilen parayı gelin ve damada verelim dediğimizde aksakallar bunu saygısızlık olarak görüyorlar. Hâlbuki bu bir fikirdir, zıt bir fikirdir. Zıt bir fikir, illa hürmetsizlik manasına gelmez. Aksakalların eski yaşamı tekdüzeydi, hayvanını güdüyor, ocakta ekmeğini pişiriyor, bugün geçse yarın “Allah kerim”. Günümüzde gençlerde gelecek kaygısı var; işi düşünüyor, ev kirasını düşünüyor, hesabını-kitabını buna göre yapıyor. Özetle, aksakalların çözeceği işler ve gençlerin çözeceği işler var. Aksakallar gençlerin işine karışınca anlaşmazlık çıkıyor”.*

1.4.2.3.5. Eğitim: İstanbul'da yaşayan Kırgız ailelerde çocukların eğitimine büyük önem vermektedirler. Bunu nedeni, birinci ve ikinci kuşaktaki göçmenler,

¹⁶⁵ Toguz tabak: “dokuz tabak” düğünde gelin akrabalarının damat akrabalarına para karşılığında sunduğu yemek dolu tabaklar.

eğitimsiz veya eğitim düzeyi düşük olduğu için ağır işlerde çalışmışlardır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında ilerlemesi için eğitimin önemini anlayan ebeveynler evlatların tahsil almaya teşvik etmektedirler. Bu anlayışın oluşmasında İstanbul'un rekabetçi ortamının payı büyüktür. İstanbul'da oturan okul yaşındaki Van Kırgızları, metropolün kazandırdığı vizyon ile üniversite kazanmak, yüksek eğitim almak için çabalamaktadırlar. Fevzi Galip (20.10.2014): *“Bizim çocukların okuyamamasından şikâyetçiyim. Mesela, liseden 25 kişi mezun olsa 15 üniversite kazanıyor, geri kalanları kazanamıyor. Bunun nedeni isteksizlik. İsteseler, çalışsalar, kazanırlar. Burada aile teşviki de, maddî durum da bahane. Boşluyorlar, rahat rahat takılıyorlar, sonra kaybediyorlar ”.*

Van Kırgızlarında ailede kardeşler arasında dayanışma güçlüdür ve kardeşlerini okutmak için sorumluluk alan büyük kardeşler vardır. Ömer Kesikli (30.11.2014): *“Her ailede bir fedai çıkar, o da genelde büyük erkek kardeş olur. Anne babam bana “Oku” dediler. Ama ben düşündüm, iki küçük kardeşim okulda bana göre daha başarılılar. Onların ilerlemesini istedim. Kendi kararımla onlara destek olmak için işe girdim.*

1.5. Pamir (Afganistan) Kırgızları ve Türkiye Kırgızlarında Aile, Din, Ekonomi, Siyaset ve Eğitim Kurumlarının Karşılaştırılması:

1.5.1. Aile: Evlenme, Pamir Kırgızlarında örf-âdet ve din, Van Kırgızlarında ise örf-âdet, din ve Türkiye Cumhuriyeti kanunları çerçevesinde yapılmaktadır. Aile, Pamir Kırgızlarında görücü usulü ile kurulur. Van Kırgızları içinde birinci kuşaktakiler görücü usulü, ikinci kuşaktakiler görücü usulü ve tanışarak-konuşarak evlenmişlerdir, kendi isteklerini gerçekleştirmeye başlayan üçüncü kuşaktakiler ise daha çok “aşk evliliğinden” yanalar. Kalın miktarı Pamir’de ortalama 120-150 koyun, Van Kırgızlarında ise bugün 1000 dolar olarak belirlenmiştir.

Pamir Kırgızları, “Dünyanın damı” adlandırılan bölgede gezegenin geri kalan bölümünden yalıtılmış olarak yaşadıkları için akraba evlilikleri yapmaktadırlar. Kadın az olduğu için üreme potansiyeli olan erkeklerin yarıdan fazlası bekârdır. Kızlar 12-13 yaşlarında evlendirilmektedir. Diğer yandan, varlıklılar arasında çokeşlilik vardır.

Van Kırgızlarında evlenecek yaşta kızların ve erkeklerin orantısı dengelidir, dolayısıyla çoğunluk “*Tuugandan kuda bolboit*” (“Akrahadan dünür olmaz”) anlayışıyla akraba evliliklerine yanaşmamaktadırlar. Van Kırgızları, yapılacak evliliklerde etnik ve dinî kimliğe dikkat etmektedirler. Erkekler, kültürel özelliklerin devamı açısından topluluk içinden kızlarla evlenirken, Kazak ve Türk erkeklerle aile kuran kızların sayısı elliye geçmiştir. Kırgızistan’lı damat sayısı 1 iken, Kırgızistan’lı gelin sayısı 10’a yaklaşmıştır. Pamir’de buluş çağına girenler evlendirilebilirdi; günümüzde evlenme yaşı kızlarda en erken 18 (lise mezunu), ortalama 22-24, erkeklerde 20 (askerliğini bitirmiş), ortalama 22-28. Nişanda ve düğünde Kırgız gelenekleri içine sindirilmiş Türk âdetleri de yapılır. Dinî ve resmî nikâh ile aile, hem geleneksel hem medenî hukuk açısından güvenceye alınmıştır.

Hane halkı kriterine göre Pamir Kırgızlarında *üy*, çekirdek aile ve geniş aileye ayrılır. Geniş aile, kendi içinde üç kuşaklı, eksik ve çok eşliliğin temelinde büyük aileden oluşabilir. Van Kırgızlarında ise geniş ailenin yanı sıra çekirdek aileler de yaygındır. Ailede çocuk sayısı azalmıştır. Otorite kriterine göre aile yapısı ataerkildir; Pamir Kırgızlarında baba mutlak söz sahibidir, Van Kırgızlarında ise aile içinde karar alımına, gelir dışındaki konularda tüm aile üyeleri katılabilmektedir. Üretim biçimin değişmesi, yani geleneksel ev içi üretim ve hayvancılıktan pazar için kitle üretim, hizmet ve sanayi sektörüne geçiş, aile içi ilişkileri etkilemiştir. Geleneksel yapıya uygun olarak ev içi işler ve çocuk bakımından kadın sorumludur. Bunun yanı sıra okuyan ve çalışan kadın sayısının artmasıyla eşitlikçiliğe gidilmektedir.

1.5.2. Din: Pamir Kırgızları ve Van Kırgızları ehl-i sünnet Müslüman olup Hanefî mezhebine mensupturlar. Pamir Kırgızları, temel din eğitimini ailede alırlar, yerli molladan ve Afgan devlet okulunda Kuran okumayı öğrenirler.

Van Kırgızları arasında İslam iki şekilde mevcuttur: halkın çoğunun yaşadığı geleneksel İslam ve Nakşibendî tarikatının öğretileri. Bugün Ulupamir’de din eğitimi Diyanet İşlerine bağlı görevliler tarafından Kuran kursunda verilmektedir.

Ulupamir’de geleneksel dinî anlayış ve yaşayıştan daha radikal tutumlu Nakşibendî tarikatı müritleri vardır. Tarikat öğretileri ve bazı örf-âdetler, farklı değerlere vurgu yaptıkları için müritler ve ikilemde kalabilmektedirler.

İstanbul’a göçen Kırgızların çoğu geleneksel din anlayışına sahiptir. Nakşibendî ve Mahmut Efendi cemaatlerine katılanlar vardır. Çocuklar ve gençler

din bilgilerini ailede ve dışarıda örgün ve yaygın eğitim kurumlarında almaktadırlar. Evli hanımların çoğu mahallede Kuran kursuna gitmekte, dinî sohbetlere katılmaktadırlar.

1.5.3. Ekonomi: Pamir Kırgızlarının yaşam düzeni hayvancılık üzerine kurulmuştur. Pamir coğrafyası ve doğa kaynakları yalnız özel cins hayvanlar (semiz kuyruklu koyun, keçi, yak, at ve iki hörgüçlü Baktriyan devesi) için uygundur. Otlaklar, mevsime göre senede 3-4 defa (baharda *baardoo*, yazın *cayloo*, sonbaharda *küzdöö*, kışın *kıştoo*) değiştirilir. Pamir Kırgızları *boz üy* denen keçe çadırda, kışın ise *cerkepe* denen toprak evde otururlar. Yakıt olarak tezek ve *göñ* (preslenmiş ve parçalar halinde kurutulmuş hayvan atıkları) kullanılır. Pamir Kırgızlarının beslenmesi et, süt ve un mamullerinden ibarettir. Hayvan ürünleri (et, peynir, tereyağı, deri, yün) yak ve atlara yüklenerek Vahan köylerine götürülür ve ihtiyaç mahsullerine değiş-tokuş yapılır. Pamir’de ulaşım ve taşıma araçları, deve, yak, at ve eşektir.

Pamir’de konar-göçer hayat tarzı sürdüren Kırgızlar, Türkiye’de yerleşik yaşama geçtiler. Ulupamir köyünde sakinlerinin çoğu hayvan (koyun, keçi, at, sığır) beslemekle birlikte bunun ticarî hedefi yoktur. Van Kırgızlarının mutfağı Kırgız ve Türk yemeklerinden oluşur. Köylüler iki katlı betonarme, üst kat insanlar, alt kat ise hayvanlar için tasarlanan evlerde otururlar. Köyde kadınlar geleneksel kıyafetlerle dolaşırlar, genç kızlar ise duruma göre modern veya geleneksel giyinirler. Köyde sabit telefon, telsiz telefon, internet ve uydu antenleri bulunur. Ulupamir’lilerin gelir kaynaklarından bazıları şunlardır: koruculuk, halı dokumacılığı, dikiş atölyesi, küçük çapta ticaret, Ulupamir-Erciş hattı minibüs şoförü, Erciş Belediyesinde görevli, hemşirelik ve başka illerde öğretmen, ordu görevlisi, işletmeci, güvenlik görevlisi.

İstanbul’a geçici veya kalıcı olarak göç eden Van Kırgızları arasında erkeklerin çoğu plastik, tekstil ve deri sektörlerinde çalışmaktadırlar, bayanların çoğu ise hemşerilik yapmaktadırlar. Bunun dışında markette kasiyerlik, güvenlik elemanı, modelist ve başka işlerde çalışanlar vardır. Evli hanımlar ise genelde eve iş (hazır giyime düğme dikmek, nakış işlemek vb) almaktadırlar. İstanbul’da ailelerin yanısıra birkaç erkeğin paylaştığı *bekâr evleri* vardır. Göçmenlerin çoğu kirada oturur, ev satın alanların sayısı azdır.

İstanbul’da yaşayan Kırgız gençler Ulupamir Yardımlaşma Derneği kurup, Van Kırgızlarını tanıtmak için etkinlikleri gerçekleştirir, Ulupamir’deki öğrenciler için kırtasiye yardımı toplamaktadırlar.

1.5.4. Siyaset: Boylar: Pamir Kırgızları ve Van Kırgızlarının etnik yapısı *Teyit, Kesek, Nayman, Kıpçak, Töölös* boylarından oluşmaktadır. Her boy (*uruu*), soy (*uruk*), göbek (*ata*), grup (*top*) gibi alt gruplara ayrılmaktadır.

Boy, Kırgız sosyal yapısının ana birimlerinden biridir. Boy kurumu, yaklaşıma göre topluma yarar ya da zarar getirir. Bugün Kırgızlar arasında boy içi ilişkiler dayanışmaya dayalı iken, boylar arasındaki ilişkiler rekabete dayalıdır. Dolayısıyla boylar arası ilişki, bugünün ekonomik ve politik bağlamında toplumda bölünmüşlük aracıdır. Kırgız toplumunda boy kimliği, ulus kimliğinden daha belirleyicidir. Boyculuk, idarecilerin iktidarı sürdürmelerinde önemli rol oynamaktadır. Siyasette boyculuk toplumun değil boyun çıkarları için kullanıldığında, yani dayanışma değil rekabet söz konusu olduğunda, bütünleşme ve gelişme söz konusu olamaz.

Sosyal statüler ve roller: Pamir’de yönetim halk geleneği, şariat ve Afganistan kanunlarına göre yürütülmektedir. Afganistan Devleti Pamir Kırgızlarının yönetimini bir hanlık olarak kabul etmiştir.

Toplumsal hiyerarşinin tepesinde bulunan *han*, Kırgızları dışarıda temsil eder ve iç sorunlarla ilgilenir. İç sorunların çözümünde hana *aksakallar meclisi* yardım eder. *Aksakallar meclisi*, pek çok yaptırım yetkisi olan bir kuruldur. Afganistan hükümeti, bölgeyi denetlemek için 8 reis tayin etmiştir (*reis-i şûra*). Ayrıca, Afganistan Parlamentosunda bir Kırgız *milletvekili* bulunmaktadır, Afganistan ordusunda ise Kırgız komutan görev yapmaktadır.

Van Kırgızları, Türkiye Cumhuriyeti yönetim sistemine geçmiştir. Kimsenin doğuştan bir statüsü yoktur, kazanılan statü vardır. Ulupamir köyü, Van ili Erciş ilçesine bağlı bir muhtarlıktır. Devlet ile köylü arasında bağlantıyı muhtar sağlamaktadır. Muhtar, köylü tarafından seçilir ve devlet tarafından onaylanır.

Töreyi temsilen *aksakallar meclisi*, aile içinde, aileler arasında ve boylar arasında sorunları çözmektedir. Bu halk hukuk kurumu, eskiye göre etkisini yitirmektedir. Türkiye’nin çeşitli illerinde eğitim ve iş imkânları, kitle iletişim araçları ikinci ve üçüncü kuşaktakilere yeni bakış açıları kazandırmaktadır. Gençler, büyüklerin aktardığı eski kavram ve değerleri, gelenek ve görenekleri, bugünün realite prizmasından geçirerek değerlendirmektedirler. Bu bağlamda “biz duygusu” yerine “ben duygusu”, manevî değerlerin yerine maddî değerler, törenin yerine hukuk, itaatçilik yerine bağımsızlık önem kazanmaktadır. Bu noktada kuşaklar arası çatışma yaşanmaktadır ve karşılıklı suçlamalar doğmaktadır. Yaşlılar, gençleri

saygısızlıkla, gençler ise bazı durumlarda yaşlıların gerekçelerini yersiz ve yetersiz bulmaktadırlar.

Kuşaklar arası çatışmayı sosyolog Erol Güngör şöyle değerlendirmektedir: *“İki nesil arasındaki anlaşmazlık toplumun bütününi, yani bir önceki neslin de bir sonraki neslin de büyük çoğunluğunu içine alan ve o nesil boyunca devamlı olan bir anlaşmazlıktır. Yeni bir neslin gelmesiyle toplumun genel karakterinde de değişme görülür. Fakat günlük hayatta farklı nesiller derken çok defa toplumun olgun yaş çağındakilere ait kültürle delikanlılık ve gençlik çağındakilerin kültürleri arasındaki uyumsuzluk kastedilmektedir. Bu uyumsuzluktan şikâyet edenler toplumun yaşlı üyeleridir ve kendileri de delikanlı çağında iken yaşlılarla uyuşamadıklarını genellikle unutmuş görünürler. Delikanlılık çağındakilerin yaşlılarınkine uymayan tutum ve davranışları çok defa belli bir yaş devresine mahsustur; o devreden sonra toplumun yetişkin kültürüne intibak ederek uyumsuzluk yıllarını geride bırakırlar. Bu haliyle yaş grupları arasındaki çatışma (ihtilaf) her toplumda rastlanan bir durumdur”.*¹⁶⁶

1.5.5. Eğitim: Pamir Kırgızları, Afganistan hükümetinin Munara köyünde açtığı mektepte 4-5 aylık sürede tarih, coğrafya, matematik, din ve ahlak, Afganistan’ın resmî dilleri Peştuca (Afganca) ve Darice (Farsça) okutulmaktadır. Kırgız dili dersi yoktur. Kızların evde namaz surelerini ezberlemesi kâfi kabul edilip, okula gönderilmezler.

Pamir Kırgızları, çocuklarını iki nedenle Afgan üniversitelerine yollamamaktadırlar: 1) yol uzak; 2) Afganistan şehirlerinde okul masraflarını çoğu karşılayamamaktadır. Pamir Kırgızları arasında devlet eğitimi alan ilk kişi, hanın oğlu Hacirahim Abdulcelil’dir. O, Afganistan ordusu sınır güvenliğinde komutandır. Pamir Kırgızları, öğretmen ve doktor yetiştirmek için yetişkin çocuklarını Kırgızistan’a yollamak istemektedirler.

Van Kırgızları arasında birinci kuşaktakiler Türkiye’de örgün eğitim almamıştır. İkinci kuşaktakiler arasında, yerli öğrencilerin dışlama ve şiddet uygulamaları, maddî sıkıntılar sebebiyle ortaokulu veya liseyi terk edenler olmuştur. Eğitim açısından ikinci kuşak kendini “kayıp nesil” olarak görmektedir, çünkü eğitim düzeyleri düşük olduğu için sosyal yapının en alt bölümünde yer almışlardır. Göçmenler, düşük sosyal ve ekonomik durumlarının farkına varınca, sosyal yapı içinde yükselmek için çabalamaya başlarlar. Bu bağlamda, ikinci kuşak Kırgızlar, kendinden sonra gelenlerin eğitimine önem ve destek vermektedirler.

¹⁶⁶ Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken, İstanbul, 1998, s. 83

Ulupamir’de 650-700 öğrenci kapasiteli ilk ve ortaokul vardır, lise eğitimi için diğer ilçe ve illere gidilmektedir. Üniversite eğitimi alanların sayısı artmaktadır. Kırgızistan üniversitelerinde okuyanlar vardır.

Van Kırgızlarının sosyo-kültürel yapısına ilişkin bu bulguları, topluluk için gelecekte ne anlama gelebileceğini değerlendirmek için kuşaklara göre toplum ile uyum durumunu göstermek istiyoruz.

1.6. Sonuçların Kuşaklara göre Sosyal Entegrasyon Bağlamında Değerlendirilmesi:

Sosyolojik açıdan bakıldığında, göçmenler bir bölgeye yerleştiklerinde, yerliler onları hemen kabul etmezler ve dışlarlar. Bu durum, göçmenlerin kendi içlerine kapanmalarına yol açar. Bu durum, göçmen topluluğun dillerini yaşatmalarını ve evliliklerini kendi içlerinde yapmalarını sağlayarak kültürel kimliklerini korur. Ancak her yeni kuşakta göçmenlerin yerli toplum ile ilişkileri yoğunlaşır ve göçmenlerin içinde bulundukları kapalı yapı giderek daha açık hale gelir, toplumla bütünleşmeye gidilir.

Göçmen topluluk ve yerli toplum arasında uyum sürecini aydınlatmak için Esser’in entegrasyon teorisinden yararlanacağız. Almanya’daki Türklerin sosyal entegrasyonu konusunda çalışmaları ile öne çıkan Esser’e göre sosyal entegrasyonu oluşturan dört boyut vardır: sosyal-ekonomik-politik konum, kültürleşme, kimlik ve iletişim.

1) Sosyal-ekonomik-politik konum: Topluma yeni katılan bireyin sosyal, ekonomik ve politik konumu ve hakları;

2) Kültürleşme: Gelenekler, dil gibi çeşitli konularda yeni bir toplumun kültürü ile köken kültürün etkileşimi;

3) Etkileşim: Topluma yeni katılan üyelerin kendi toplumu ve yeni toplumun üyeleri ile etkileşimi;

4) Kimlik: Kişinin kendisini toplumsal bir gruba aidiyet hissi.

Sosyal entegrasyon bu dört boyuta ve bunlar arasındaki etkileşime bağlıdır. Bu boyutların gerçekleşme şekline göre entegrasyon dört farklı biçimde gerçekleşir:

a) Çoklu entegrasyon: Her iki kültüre uyum söz konusudur.

b) Segrasyon: Köken kültüre uyum baskındır.

c) Asimilasyon: Ağırlıklı olarak yeni kültüre uyum.

d) Marjinalleşme: Her iki kültürü de reddetme.

Esser'e göre, sosyal entegrasyon asimilasyon ve segrasyon şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁶⁷ Ancak elde ettiğimiz bulgulara dayanarak, Van Kırğızlarının Türkiye toplumuna uyum sürecinin, çoklu entegrasyon ve asimilasyon biçiminde gerçekleştiği görüşündeyiz.

Gerçekleştirdiğimiz araştırmada Van Kırğızlarında göçmen toplulukların tipik özelliklerine rastlanmıştır. Yani, birinci kuşaktakiler, ulusal kimlik bilincini doğduğu topraklarda edindikten sonra başka bir ulusun topraklarında yaşamaya başladıkları için Pamir'de edindikleri sosyal ve kültürel değerlere büyük oranda sahip çıkmaktadırlar. Göç sürecinde beşerî ve maddî kayıplar geçirmeleri, ilk yerleştirildikleri dönemde (ve halen) yerliler tarafından dışlanmaları, eğitimsiz ve mesleksiz olmaları, Türkler ile kültürel karşılaşma durumlarının sınırlı olması dışarıya karşı genel bir içe kapanmaya neden olmuştur. Sosyalleşmenin önemli bir kısmını Pamir'de geçiren birinci kuşak, memlekete karşı özlem duygusunu içinde hep taşımıştır.

Göçmen topluluğun bu içe kapanıklığı sosyal koşullardan dolayı uzun sürmemiştir. Köyde işsizlik ve orta eğitimi başka illerde alma zorunluluğu, başka illere geçici göçleri başlatmıştır. Böylece göçmenlerin yerli toplum ile ilişkileri gittikçe sıklaşmıştır ve toplumla entegrasyona gidilmiştir.

1.6.1. Sosyal-Ekonomik-Politik Konum:

Eğitim: Sosyal entegrasyonun ilk boyutu olan sosyal-ekonomik-politik konum içerisinde eğitim önemli bir yere sahiptir. Birinci kuşaktakiler Türkiye'de örgün eğitim almamıştır. Bu kuşaktaki ebeveynlerin genelde eğitimsiz olması, ikinci kuşaktaki çocuklarına olumlu katkıda bulunmalarına engel olmuştur.

İkinci kuşaktakilerin eğitim düzeylerinde ebeveynlerle kıyasla bazı olumlu değişimler var. Bu kuşaktakilerin çoğu Erciş yatılı devlet ortaokulunda yerli öğrencilerden dışlama ve şiddet gördükleri için eğitimi iletmemişlerdir. Aralarından yüksek eğitim alıp doktor ve öğretim görevli olanları vardır. Eğitim açısından ikincikuşak kendini "kayıp nesil" olarak görmektedir, çünkü eğitim düzeyleri düşük olduğu için sosyal yapının en alt bölümünde yer almışlardır. Göçmenler, düşük sosyal ve ekonomik durumlarının farkına varınca, sosyal yapı içinde yükselmek için çabalamaya başlarlar. Hayatı güvenceye almak, mal sahibi

¹⁶⁷ H. Esser, "Integration and Ethnic Stratification", **Towards Emerging Ethnic Classes in Europe? Volume 1 Workshop Proceedings, Project Conclusions, Integration and Ethnic Stratification, Ethnic Economy and Social Exclusion**, ed. H. Esser, I. Light, C. Petry and G. Pieri, Germany, 2000.

olmak için meslek sahibi olmaya, eğitim almaya, girişimcilikte bulunmaya odaklanırlar. Bu bağlamda, ikinci kuşak Kırgızlar, kendinden sonra gelenlerin eğitimine önem ve destek vermektedirler.

Üçüncü kuşaktakilerin büyük kısmı Türkiye’de (örgün veya yaygın) eğitim almaktadırlar. 1987’den beri Ulupamir’de 650-700 öğrenci kapasiteli ilk ve ortaokul vardır, lise ve üniversite yıllarını farklı illerde geçirmektedirler, Türkiyeliler ile ilişkileri, önceki kuşaklara göre çok daha fazladır. Üniversite eğitimi alanların sayısı artmaktadır. Kırgızistan üniversitelerinde okuyanlar vardır.

Meslekler: İlk yıllarda geçim, köyde devletin her aileye verdiği maaş ve birkaç hayvanla sürdürülen hayvancılıkla sağlanmıştır. 1985’te ülkede köy korucu sistemi yürürlüğe girince, bazı erkekler korucu olmuştur. İkinci kuşaktakilerin çoğu köyde koruculuğa geçmişlerdir. Ayrıca Malatya’da kayısı tarlalarında, İstanbul’da deri ve plastik atölyelerinde, çeşitli şehirlerde inşaatta çalışmışlardır.

Bugün Van Kırgızlarının yaptıkları meslekler başlangıçtakine göre çeşitlenmiştir. Ulupamir’de insanların iştigal ettiği alanlar: koruculuk, halı dokumacılığı, dikiş atölyesi, küçük çapta ticaret, Ulupamir-Erciş hattında minibüs şoförü, Erciş Belediyesinde görevli, hemşirelik, bakkal sahibi. İstanbul’da göçmen erkeklerin çoğu plastik, tekstil ve deri sektörlerinde çalışmaktadırlar, bayanların çoğu ise hemşerilik yapmaktadırlar. Bunun dışında markette kasiyerlik, güvenlik elemanı, modelist ve başka işlerde çalışanlar vardır. Evli hanımlar ise genelde eve iş (hazır giyime düğme dikmek, nakış işlemek vb) almaktadırlar. Türkiye’nin çeşitli ilçe ve illerinde öğretmen, öğretim görevlisi, doktor, ordu görevlisi, güvenlik görevlisi, aşçı olarak çalışanlar ve küçük işyeri açanlar vardır. Teknik eleman olan, kendi işyerini kuran ve üniversite mezunu profesyonel mesleklerde çalışan Van Kırgızlarının sayısındaki artış ile Kırgızlar Türkiye’de çeşitli kademelerde kendilerini göstermektedirler.

Yaşanılan mekânlar: Toplu olarak Van Kırgızları Ulupamir’de iskan projesi çerçevesinde satın aldıkları müstakil evlerde oturmaktadırlar. Grup olarak Ankara ve Yozgat ili Yenifakılı ilçesinde kredi ile TOKİ’den daire edinenler var. İstanbul’a göç edenler, yeni ortamda aynı kültürel havzaya mensup Kazaklar ile daha kolay iletişim kurdukları ve kendilerini daha güvende hissettikleri için onların yoğun yaşadıkları Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde oturmayı tercih etmişlerdir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Aynı etnik kimliği paylaşanların, göç edilen ülkede genelde bir arada oturmaları “etnik koloni” olarak adlandırılır. Etnik koloni, metropolde oluşan yabancı toplulukların kendi iç dinamikleriyle

İstanbul ve diğer illerde göçmenlerin çoğu toplu konutlardaki kiralık dairelerde yaşamaktadırlar. Büyükşehirde daire satın alanlar azdır.

1.6.2. Kültürleşme:

Sosyal entegrasyonun bir diğer boyutunu oluşturan kültürleşme konusunda bugün Van Kırgızlarının Kırgız kültürünü devam ettirme oranı, Türk kültürünü benimseme oranından daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak bu durum alanlara ve kuşaklara göre değişmektedir. Dil, din, müzik, sözlü türler, mutfak kültür karşılaşmasında en çok etkilenen, en çok tahribata uğrayan alanlardır. Köyde örf, Türk âdetler eklenmekle birlikte, görece korunmaktadır.

Öncelikle, Van Kırgızlarının aslı olan Pamir Kırgızlarının, “dünyadan yalıtılmış” dağlık Pamir bölgesinde hiçbir çağdaş devlet sisteminin dokunmadığı bakir, renkli, özgün ve zengin bir gelenek-görenek bütünlüğüne sahip olduğunu hatırlatmak gerekir. Bugün Van Kırgızları içinde kök kültürün taşıyıcısı ve koruyucusu yaşlı kuşaktır; bugüne kadar Ulupamir’de gelenek-göreneklerin bir kısmının korunmuş olması, büyük ölçüde, yaşlı kuşak temsilcilerinin var olması ve topluluğun homojen olarak bir arada yaşamasına bağlıdır. Pamir’den gelen yaşlıların sayısı gitgide azalması kültür aktarımı açısından bir kayıptır. Bunu devam ettirmesi gereken gençler ise [yaşlıların tabiriyle] “özene özene özünü kaybetmiş” ve “bir kanadı kırık kuş” durumdadır.

Dil, kültürel kimlik belirtme araçlarından biridir. Kırgızca katıksız konuşanlar birinci kuşaktakiler olup, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler Kırgızca-Türkçe melez bir dil konuşmaktadırlar. Kırgızca konuşmaya başladıklarında ise Türkçe düşündüklerini Kırgızcaya çevirmeye çalıştıkları, karşılığını bulamadığı kelimeler ile birlikte karma cümleler kurdukları görülmektedir. Sosyal ağda (Facebook) gençler arasında iletişim dili Türkçe ağırlıklıdır.

Kültürleşmede din alanında, Türkiye’de çeşitli İslamî Sünnî cemaatler ile temas şeklinde görülmektedir.

nasıl cemaatleşmeye doğru gittiklerini açıklar. Etnik koloni modeline göre, topluluğun içinde bulunduğu sosyal ağlar ve ilişkiler, bireylerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik oluşturulmuş ve koloni içinde sadece dış etkenlerden oluşmayan, toplumun iç dinamiklerinden de oluşan süreçlerin varlığını göstermektedir. Koloni içindeki bireyleri göç alan ülkedeki yerli halkla ve kendi içlerindeki etkileşim ile çeşitli sosyal ağlar ve mekanizmalar geliştirmektedirler. Etnik koloni modeli, kimine göre göçmenlerin toplumla uyumunu kolaylaştırmakta, kimine göre kendi içinde dayanışma içerisine giren göçmenlerin göç alan ülkeyle bütünleşmelerini geciktirmekte, kimine göre de yerli halktan izole bir halde yaşanılmasından ötürü gettolaşmaya neden olmakta ve dolayısıyla bütünleşmeyi engellemektedir.(Bkz: Mehmet Anık, **Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, İstanbul, Açılımkitap, 2012, s. 202-203.)

1.6.3. Kimlik ve Aidiyet Hissi:

Sosyal entegrasyonun bir diğer boyutunu oluşturan kimlik konusunda şu tespitlere ulaştık:

Kırgız göçmenler, kimliklerini çoklu kültürel aidiyete göre inşa etmektedirler. Başka bir ifadeyle, tek biçimci kimlik anlayışı yerine, çoklu kimlik kavramı kullanılmaktadır. Göçmenlerin çoğu, Pamir, Kırgızistan ve Türkiye olmak üzere üç yönlü aidiyet geliştirmişlerdir.

Üçüncü kuşaktakilerin köken kültüre aidiyet konusunda Pamir ve Kırgızistan'da sosyal çevreleri (akran arkadaş grubu), duygusal olarak bağ kurabilecek geçmişleri yoktur ve gelecek düşünceleri yoktur. Geleceklerini belirsizliklerle dolu ana yurt(lar)da değil, içinde doğup büyüdüğü Türkiye'de kurmak isterler. Pamir veya Kırgızistan, üçüncü kuşaktakiler için yaşamaktan çok gezilecek bir yerdir. Üçüncü kuşak Van Kırgızlarının asimilasyona uğramaya başladığı söylenebilir. Satıbalı Tamer (20.10.2014): *“Pamir’e ve Kırgızistan’a yaşamaya değil, atalarımızın geldiği yerleri görmeye gitmek isterim. Kırgızistan’ı merak ediyorum, tabii. Mesela, yemeklerini. Kırgızistan ile bir bağ kurmuyorum. Kendimi Türkiye’ye ait hissediyorum, ama Kırgızlığımdan kopmuş değilim. “Ben artık Türkleştim, Kırgızlıktan bana ne!” demiyorum”.*

Van Kırgızlarının en kapsamlı sosyal kimliği Kırgızlık'tır. Türkiye'de başka etnik gruplara kendilerini “Kırgız” veya “Kırgız Türkü” olarak tanıtır. Van Kırgızları, Türk kimliğini gururla taşımakta ve mesela, Türk ordusunda askerlik yapan erkekleri bir ağızdan *“İnsan, yaşadığı toprağa bedel ödemelidir. Bir Türk askeri olmak benim için şereftir”* demektedirler. Başka ülkelerden Kırgızlar ile bir araya geldiklerinde ise kendilerini “Türkiyalık Kırgız”, “Vandık Kırgız” diye tanımlarlar.

Van Kırgızları arasında tespit edilen alt sosyal kimliklerin bazıları şunlardır: Van Kırgızlarında eskiden beri cinsiyet, yaş ve boy (*uruk*) varlığını sürdüren önemli sosyal kimliklerdir. Mesela, toplu yemeklerde kadın ve erkek ayrı olmak üzere yaşlıların (*aksakal*) ve gençlerin (*karasakal*) yerleri ve kesilen hayvanın hangi parçasını yiyecekleri, hiyerarşik bir sisteme bağlıdır. Bu kural bozulmaz. Kırgızlar, özellikle yaşlılar, tanışınca hemen “Hangi boydansın?” diye sorarlar. Van Kırgızlarının mensup olduğu boylar: Teyit, Kesek, Boston, Nayman, Kıpçak, Töölös. Bu büyük gruplar, kendi içinde altgruplara ayrılırlar. Uruklar arasındaki ilişkiyi ayrıca yazabilirsiniz.

Ulupamir’de atalarının yurtlarına göre *Alaycı* “Alay’cı”, *Pamılçı* “Pamir’ci” ve Türkiye’ye ilk yerleştirildikleri bölgeye¹⁶⁹ göre *Malatyaçı* “Malatya’cı” gibi gruplar var. Hattâ, Ulupamir’de evlerin bir kısmı beyaz, bir kısmı sarıdır. Sarı evlerde Malatyacılar oturur.

Türkiye’ye geldikten sonra oluşan sosyal kimliklerin bazıları:

-Parti üyesi (ağırlıklı olarak MHP ve AKP)

-Futbol takımı taraftarı (Kırgız delikanlıları, sosyal ağda Galatasaray, Fenerbahçe ve Beşiktaş’a sevgi veya nefret ifadelerini esirgemezler)

-Kökbörü oyuncusu (millî atlı spor oyunu Kökbörünü iyi oynayanların saygın statüleri vardır)

-Tarikat üyesi (Nakşebendî, Mahmut Efendi)

-Korucu (Ulupamir’de korucu erkek sayısı çoktur)

-Asker (Afganistan’da Kırgızlar askerlikten muaftılar)

-Öğrenci (ortaöğretim, yükseköğretim).

1.6.4. İletişim:

Sosyal entegrasyonun boyutlarından biri olan iletişim konusunda Van Kırgızlarının kendi aralarında iletişim ortamları, Türkiyelilerle iletişim ortamlarından daha yüksektir. Özellikle, birinci kuşaktakilerin Pamir ve Kırgızistan ile olan bağlarından kopmaması, kendi aralarında Kırgızca konuşmaları, Kırgız toplumu içinde yaşamlarını devam ettirmeleri ve Kırgız komşu ve akrabalarının varlığı gibi koşullar bir arada düşünüldüğünde bu beklenen bir durumdur. Ulupamir’de insanlar arası iletişim yüz yüzedir, köylüler her gün birbirine girip çıkarlar. İstanbul’da Kırgızlar Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde dağınık oturmaktadırlar. Hafta içi sabahdan akşama kadar iş düzeninde Kırgızlar birbirleriyle ancak hafta sonu, bayramlarda, özel günlerde görüşmektedirler. Delikanlılar kendi aralarında haftada bir futbol maçı düzenlemektedirler; kızlar boş zamanlarda bir araya gelip alış-verişe çıkmaktadırlar; aileler, birbirini ziyaret etmektedirler. İkinci ve üçüncü kuşaktakilerin ise Türkiye’de yaşam kurma mücadelesi, okulda, işte, sokakta, askerlikte Türklerle iletişimi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Türk kültürü ve kimliğini benimseme söz konusudur.

Yerli halktan farklı fizikî görünüm -çekik gözler- kaynak kişiler tarafından çoğu zaman avantaj, bazen dezavantaj olarak değerlendirmektedirler. Avantaj “Siz

¹⁶⁹ Ulupamir köyü kurulana kadar, topluluk geçici olarak ayrı yerlere bölünmüştür.

eski Türkler gibisiniz”, “atalarımız çekik gözlü olmuştur”, dezavantaj ise “Çinli”, “Japon” şeklindeki algıdan kaynaklanmaktadır.

Ulusötesi bağlar/ ulusötesicilik: Van Kırgızları, sadece Türkiye’nin içindeki ilişkilerle değil, aynı zamanda Pamir ve Kırgızistan bağları üzerinden günlük yaşamlarını oluşturmaktadırlar. Her iki veya üç ülkede birden yaşamak, her ülkenin özelliklerini birden taşımak ve devam ettirmek için belirli etkinlikler gerçekleştirmektedirler. Bunlar kimlik, ekonomi, politika, din, medya ve başka birçok alanı kapsar. Ulusötesi bağların sürdürülmesinde iletişim ve ulaştırma teknolojilerinin rolü büyüktür. Van Kırgızları ana dilde yayın yapan Kırgız kanalı El TR ve aralıklı olarak Kırgızca program sunan TRT Avaz’ı kanallarını izlemektedirler, o ülkelerdeki gelişmeleri internetten takip etmektedirler.

Van Kırgızları, Pamir’de ve Kırgızistan’da akraba ve arkadaşları ile bağlarını sürdürmektedirler. Pamir’e akraba ziyaretine gitmek, Pamir’den akrabalarını birkaç aylığına getirmek, telefonla konuşmaktadırlar. Kırgızistan’ı görmek, gezmek, akrabaları bulmak, okumak, evlenmek için gidip gelmektedirler. Kırgızlar ile sosyal ilişkileri devam ettirmek Ulupamir Yardımlaşma Derneği kurdular. Ayrıca, Kırgızistan Dostluk ve Kültür Derneğinin düzenlediği kültürel etkinliklere katılmaktalar.

Pamir’deki ve Kırgızistan’daki akrabalar ve arkadaşlar ile bağlantılar, göçmenlerin ilk geldikleri dönemde kaynakların yetersizliği nedeniyle hemen kurulmamıştır. İlk kültürel şok atlatıldıktan sonra, aralarından belli bir birikime ve sosyal çevreye sahip girişimci göçmenler Kırgızistan’dan geleneksel kıyafet, hediye eşya, keçe çadır vs. getirip satmaya başlamıştır. Türkiye’de Kırgız yemekleri yapan lokanta açma girişimleri olmuştur. İki ya da daha fazla ülkede olmaları girişimci göçmenler için açık bir iş alanıdır. Girişimci ruhlu göçmenlerin sayesinde sadece Ulupamir’de oynanan *kökbörü/ ulak tarış/ buzkaşı* atlı spor oyunu, halka ve resmî makamlara tanıtılarak Türkiye kökbörü millî takımı kurulmuştur ve takım üyelerinin bir bölümü Kırgızdır.

“Bu yıl kökbörü millî takımında Kırgızistan’a gittim. Uçaktan indiğimde o kadar duygulandım ki gözlerim doldu. Anlamak için o anı yaşamak lazım. Toprağını öptüm, suyunu içtim. Isık Göl’e, Kırçındı yaylasına gittik. Yaylada örf-âdetlerle Kırgız’ın özünü gördüm. At eti yedik, kımız içtik. Yaylada Kırgız kültürü, [başkent] Bişkek’te Batı kültürü hâkim. “Keşke buralarda kalabilseydim” diye düşündüm. Bir daha yurtdışına çıkma durumum olursa yine

Kırgızistan'a giderim. Türkiye Cumhuriyetinden Allah razı olsun, memleketimizi görmeye vesile oldu".

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ GEÇİŞ TÖRENLERİNDE OLUŞAN DEĞİŞMELER

İletişim; dil ve davranışa dayanan, insanın toplumla bütünleşmesini sağlayan bir yetenektir. İnsan, yaşamı boyunca devamlı türlü durumlar ile karşılaşır ve içinde bulunduğu duruma göre bir iletişim biçimi kullanır. Farklı iletişim tarzları içinde folklor, “*küçük topluluklar arasında kurulan sanatsal (artistic) iletişim*”dir.¹⁷⁰

Sanatsal iletişimi, diğer (sanatsal olmayan) iletişim türlerinden ayıran özellik, dili, davranışı ve el becerisini muayyen bir maksatla ustaca kullanmaktır; belirli bir anlamı belirli bir biçimde dışa vurmadır. Sanatsal iletişime, dile bağlı sözlü sanat (verbal art); davranışlara bağlı dini ve din dışı ritüeller, doğum, evlenme, ölümle ilgili törenler, oyunlar ve benzeri faaliyetler (nonverbal art); insanların ürettikleri maddî kültür unsurları (material culture) girer. Sanatsal iletişim, muhteva, şekil, icra ve hedef kitlesine göre “yüksek kültür” (high culture), “halk kültürü” (folk culture) veya “popüler kültür” (popular culture) niteliğinde olur.¹⁷¹

Sanatsal bir iletişim olarak bir folklor olayının icrası üç unsurdan oluşur:

1. Kişisel boyut (anlatıcı/ oynayıcı/ üretici)
2. Sosyal boyut (dinleyici/ izleyici/ kullanıcı)
3. Söz/ gösteri/ ürün boyutu (anlatılan/ gösterilen/ üretilen).¹⁷²

Kültürün, yönlendirici ve nakledici işlevleri vardır. Kültür, ortak öğeler aracılığıyla bireylere kimlik kazandırır ve bireyleri “biz” olmaya yönlendirir. Diğer yandan, ortak bilgiyi ve ortak geçmişin anılarını naklederek, “biz”in, yani sosyal grubun sürekliliğini sağlar. “*Her kültür, bağlayıcı yapı olarak adlandırdığımız bir şey oluşturur. Bu yapı, hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir “sembolik anlam dünyası” yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine*

¹⁷⁰ Amos, 1971, s. 13.

¹⁷¹ Çobanoğlu, a.g.e., s. 302-303.

¹⁷² Çobanoğlu, a.g.e., s. 301-302;

bağlar".¹⁷³ *Bağlayıcı yapı*, kendini örf-âdetlerde ve tarih anlatıları, efsaneler, destanlar gibi sözlü gelenek türlerinde gösterir.

Toplumsal kimlik, "Biz kimiz?", "Nereden geliyoruz?", "Evrendeki yerimiz neresi?" gibi sorulara yanıt veren *formatif* bilgi (mit, efsane, kahramanlık destanı vb.) ve "Ne yapmalıyız?", "Neye göre hareket etmeliyiz?" gibi suallere cevap veren *normatif* bilgi (değerler, normlar) sistemlerinden oluşur. Normatif bilgi, günlük yaşamda karar almak, sonuca varmak, adaleti sağlamak için yardım ederek yaşam biçimini yaratır. Formatif bilgi ise ortak yaşananları tekrar ederek, insanların şuurunu şekillendirerek, insanlara kimlik kazandırarak yaşamın anlamını yaratır. Bir sosyal grubun kimliğini sürdürmesi için gereken kültürel anlam, kendiliğinden üretilmez. Onu, kültürel belleğin aracı olan törensel iletişim (ritüel) ortamında (yeniden) üretmek gerekir. Böylece ritüel, kimliği kollayan bilginin yeniden üretiminden ve dolaşımından sorumludur ve kimlik sisteminin alt yapısını oluşturur. Toplumsal kimlik, gündelik iletişimden uzak yüceltilmiş törensel iletişimle ilgilidir.¹⁷⁴

Bu bölümde önce geçiş törenleri ile ilgili genel bilgi verilmiştir; sonra göç öncesi Pamir Kırgızları ve göç sonrası Van Kırgızları arasında, iletişim aracı olarak sosyo-kültürel yapı ve kimliği yansıtan geçiş törenlerinden evlenme, doğum ve ölüm ve onlarla ilgili uygulamalar ele alınmıştır. Ayrıca, geçiş törenleri örneklerinden hareketle, farklı etnik ortamın ve kültürel küreselleşmenin Van Kırgızlarının toplumsal kimliğine etkileri araştırılmıştır, nihayet göç nedeniyle geçiş törenlerinde değişen ve değişmeyen unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır.

2.1. Gelenekler-Görenekler ve Geçiş Törenleri:

Gelenek "*Bir toplulukta, nesilden nesle aktarılarak gelen ve bu vasfından dolayı saygı duyulan bilgi, davranış şekilleri, kültür değerleri vb., an'ane*"dir.¹⁷⁵ Görenek ise "*İnsanların birbirine bakarak yaptıkları şey, âdet, usûl, alışılmış olan ve yapılagelen iş, davranış*"tır.¹⁷⁶ Ritüel, "*dinî, ideolojik veya sosyal maksatlar için, her zaman aynı minval üzere ve benzer bir şekilde periyodik olarak veya belirli dönemlerde tertiplenen*"¹⁷⁷ tören, toplantıdır. Ritüel, amaca göre aileden topluma

¹⁷³ Jan Assman, **Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 21.

¹⁷⁴ Assman, a.g.e., s. 140-143

¹⁷⁵ **Temel Türkçe Sözlük/ Kâmus-ı Türkî'nin Sâdeleştirilmiş ve Genişletilmiş Basımı**, Ed. Prof. Dr. Mertol Tulum, C. II, İstanbul, Tercüman Genel Kültür Yayınları, 1991, s. 410

¹⁷⁶ Seyyar, a.g.e., s. 433.

¹⁷⁷ Seyyar, a.g.e., s. 777.

kadar türlü sosyal gruplar içinde açık veya gizli, gönüllü veya zorunlu olarak gerçekleştirilir. Yapılma amaçlarına ve dönemlerine göre ayrılan ritüel türleri arasında geçiş törenleri, “*Yer, durum (statü), sosyal pozisyon ve yaş ile ilgili değişimlere eşlik eden*”¹⁷⁸ uygulamalardır.

İnsan, doğum ile başlayan ve ölüm ile sona eren dünyevî hayatında bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi doğal ve evlilik, mesleki çalışma, emeklilik gibi toplumların kendi koşullarına göre oluşturdukları yapay dönemlerden geçer. Geçiş törenleri, toplumda bireyin çeşitli boyutlarda bir dönemin sonuna gelişini ve sonraki döneme geçişini, yeni konuma ilişkin sorumluluklarını simgeler halinde sunan bir dizi gelenekler ve göreneklerdir. Geçiş, geniş anlamda, “bir yerden bir yere geçme”, “yer değiştirme” olgularını içerirken, dar anlamda “başka bir hüviyete bürünme, değişme”, hatta “ebedî âleme göçme” ve “ölme” gibi manalarda kullanılmaktadır. Latince “başlangıç”, “başlama”, “giriş” manasında *initium* kelimesinden gelen *inisiyasyon*, bireyin yaşadığı toplum içerisindeki sosyal statüsünün değişim aşamasına; eskinin bitişine yeninin başlangıcına işaret etmektedir. İnisiyasyondan beklenen, kişinin alıcı (çocuk/ muhtaç) konumundan sosyal ve kültürel geleneklerin elçisi (ebeveyn, öğretmen) konumuna “geçmesi”dir”.¹⁷⁹

Geçiş Törenlerinin Özellikleri: Geçiş törenleri, bireyi toplumun belirli katmanlarına kabulü ile ilgili olup, bireyin kişiliğini (akıl, irade, disiplin, sabır vb.) ölçen sınav niteliğindedir.¹⁸⁰ Folklor ürünü olarak geçiş törenleri, “eski” ve “aktarıcı” olmanın yanın sıra, her icrada yeniden yaratıldıkları için “yaratıcı” ve “değişebilir” özelliktedirler.

Geçiş Törenlerinin İşlevleri: Geçiş törenlerinin gerçekleştirdiği başlıca işlevler şunlardır:

- 1) Toplum içinde yaşayan insana, birey olarak konumunu gösterirler.
- 2) Toplumsal kimlik/ aidiyet kazandırır: Ritüellerin icrası esnasında kelimeler, semboller, jestler, mimikler ile kolektif katılım sağlanır ve katılımcılar arasında grup bilinci yükselir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Sözlüğü**, Adana, Karahan Kitabevi, 2014, s. 201.

¹⁷⁹ Meral Ozan, “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”, **Millî Folklor**, C. 12, Yıl: 23, S: 91, Güz 2011, s. 73-74.

¹⁸⁰ Ozan, a.g.m., s. 74

¹⁸¹ Assman, a.g.e., s. 44.

3) Toplumsal hafızaya ait birtakım öğeleri bir düzen çerçevesinde hatırlatarak kültürü ve kimliği sürdürürler. *“Toplumsal hafıza ya da sosyal bellek, toplumu meydana getiren, etkileyen birçok unsuru bünyesinde barındıran büyük bir hatırlama, varolma alanıdır. Bu büyük alan birçok katmandan oluşur ki, bu katmanların en etkili olanı kültürel bellektir”*.¹⁸²

2.1.1. Doğum ve Çocuk:

*“Karındaki balanın han bolorun kim bilet,
Beşiktegi balanın bek bolorun kim bilet.”*
Karındaki çocuğun han olacağını kim bilir,
Beşikteki çocuğun bey olacağını kim bilir.
(Kırgız atasözü)

“Balaluu üy-bazar, balasız üy-mazar” (Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar) atasözünde dile getirildiği gibi çocuk, soyu sürdürdüğü için doğum, ailede son derece önemli bir olaydır. Çocuğu evin kutu olarak gören Kırgızlarda aileye yeni bir üyenin gelmesi, mutluluk kaynağıdır.

2.1.2. Göç Öncesi Pamir Kırgızlarında Doğum ve Çocuk:

Çocuk doğurmak, ailede kadının konumunu yükselttiği gibi, çocuksuzluk aile saadetini bozar. Erkek, senelerce doğurmayan zevcesinin rızasıyla kuma (*tokool*) alabilir. Kuma, evlenmenin tüm koşulları yerine getirilerek alınır; şayet kuma dul bir kadınsa, sade bir düğün yapılır. Kadın, kısır olduğu anlaşılan kocayı boşayabilir. Halk arasında kısır erkeğe *kuu baş* denir.¹⁸³

Çocuksuzluğa Çare Arama: Kısırlığın kaynağı, genelde, kocada değil karıda aranır. Kadının başvurduğu tek çözüm yolu halk tababetidir. Tedavi tekniklerinin bazıları şunlardır:

Koyun kesilir, karnı sıcak olarak alınır, ikiye yarılr, üzerine bez örtülür. Hamile kalamayan kadın bunun üzerine iki saat oturur. Taze koyun karnının sıcaklığı kadın bedenine geçer, terletir.

Geceleyin çiğ yumurta kırılır, sıvısı siyah yünün üstüne dökülür. Bu yün, doğurmayan kadının alt karın bölgesine sarılır. Sabahleyin yünün yumurtanın

¹⁸² Nezir Temur, “Kültürel Bellek Bağlamında Deve Oyunu”, **Millî Kültür**, C. 12, Yıl: 23, S: 90, Yaz 2011, s. 156-163.

¹⁸³ Rémy Dor, **Oogan Pamirindeki Kırgızlar**, Çev. ve Ed. P. Kazıbayev, Bişkek, Kırgızistan Yayınları, 1993, s. 44.

beyazını veya sarısını çekmesine göre kısırlığın sebebi tahmin edilir. Halk tababetinde hastalıklar “soğuk” ve “sıcak” olarak ikiye ayrılır. İrisbübü Şanlı (16.12.2010): “Eğer illet “soğuk” ise yün, yumurtanın sarısını emer, “sıcak” ise beyazını emer. Böylece, kadının “soğuk”tan veya “sıcak”tan hamile kalamadığı belli olur”.

Koyunun içyağı eritilir, kadının karın bölgesine sıvanır. Üzerine yün konulur, sarılır.

Gebe kalan gelin, âdaba göre aile büyüklerinden utanır ve bir süre onlara görünmez.

Doğum: Doğum yaşam alanı olan keçe çadırdaki (boz üy) yapılır. Çadırın ortasına yerden tavana uzanan direk (*bakan*) saplanır. Gebe, ebenin yardımı ile ayakta, direğe tutunarak doğum yapar. Doğum sırasında ailenin erkekleri uzağa giderler. Dünyaya gelen bebek, kız ise çadırın tavan deliğinden (*tündük*) direğin (*bakan*) çatal ucunu, erkek ise düz ucunu çıkarırlar. Böylece, çocuğun cinsiyetini duyurulur. Lohusa bayılırsa keskin kokuyla ayıltmak için yaşlıların terli şapkalarını (*tebetey*) koklatırlar veya “Alkarısı bastı” (*Kara bastı*) düşüncesiyle dışarıda tüfekle havaya ateş ederler, ağlamaklı ses çıkarması için köpeği döverler. (Abdülhalim Vatan, 07.07.2014).

Doğum haberi, önce babaya, sonra atla bir-iki günlük yol olsa da başka köylerdeki tüm akrabalara müjdelendir. Müjde için maddî mükâfat istemek (*süyünçü suroo*) kadim bir adettir ve baba, hayırlı haber getirene küçükbaş veya büyükbaş hayvan verir; evlatsızlıktan muzdarip bir baba ise müjdeciden hiçbir şey esirgemez. “Büyük Pamir’de Calil köyünde babanın, çocuğu kırk gün sonra görebileceğini söylediler. Sebebi, doğum yapan kadın kırk gün sonra tam olarak temizlenir. Diğer Kırgızlar ise bebeği doğumdan birkaç saat sonra yıkayıp babasına gösterirler”.¹⁸⁴ Âdaba göre baba, aile büyüklerinden utanır ve bir süre onlara görünmemeye çalışır, onların yanında çocuğuna sevmez.

Centek Toy: Aile, sevincini halk ile paylaşmak için ziyafet(*centek toy*) verir. Koyun kesilir, *boorsok*¹⁸⁵ pişirilir, *ak çay* demlenir, *tirşek çaçili*¹⁸⁶ saçılır. Davetli kadınlar ve erkekler ayrı sofralarda ağırlanırlar.

¹⁸⁴ Dor, a.g.e., s. 45.

¹⁸⁵ *Boorsok*: mayalı hamurdan küçük parçalar şeklinde yağda kızartılarak yapılan ekmek çeşidi.

¹⁸⁶ *Çaçili*: saç. Düğün, doğum gibi bayramlarda ev sahipleri kadınlar tabaklara doldurulan şekerleri gelen misafirlere doğru saçarlar.

Beşik Toy: Göbek bağı düştükten sonra bebeği beşiğe beleme merasimi (*beşik toy*) yapılır. Aile, koyun keser, sofraya hazırlar (pılav, haşlanmış et, boorsok), obadaki kadınları davet eder. Anne tarafından akrabalar beşik getirirler. Yaşlı kadınlar beşiği tütsülerler. Bebeği ilk defa beşiğe babaanne, anneanne veya bunlar yok ise yaşça büyük hala, teyze beler. Çocuk, bir yaşına kadar kundaklanır (*çulgaktoo*).

Ad Verme: Doğumdan 10-15 gün sonra çocuğa ad koyulur. İsim, erkek evlada toyda, kız çocuğa ise aile içi törende molla veya babası, dedesi, amcası tarafından verilir. Ad, bebeğin kulağına dört kere “Allahü ekber” zikriyle koyulur.¹⁸⁷

Pamir’de Kırgızca (Turgan, Uluk, Tunuk vb.), İslam’dan dolayı Arapça, kültürel etkileşimden dolayı Farsça isimler yaygındır. Bir ailede çocuk durmuyorsa, başka bir ifadeyle ölüyorsa, o aileye kötü ruhların musallat olduğuna inanılır. Kötü ruhları uzaklaştırmak için bebeğe nahoş bir lakap takılır veya büyütmesi için bir akrabaya verilir.

Çocuğun İlk Saçının Alınması: Çocuk doğduktan 40 gün sonra saç ustura ile alınır. Koyun kesilir, halka ziyafet verilir. Bu ritüelde aksakallar çocuğu ellerine alırlar ve sırayla ustura ile çocuğun saçını alırlar. Her biri bebeğe ya koyun ya keçi armağan eder (*mal ençilöö*).

Nezr/ Adak (*nazırı berüü*): Hastalanan çocuğun iyileşmesi için aile bir adak adar. Bunun için bir koyun keser, köydeki yaşlılara yemek verir ve dua alır. İki-üç aylık bebek sürekli ağlıyorsa (*kıydırgı*) tecrübeli biri ona hacamat yapar.

Çocuğun İlk Dişinin Çıkması: Çocuğun ilk dişi çıktığında *mişyek* töreni yapılır. Küçük çocuklar çağırılır, dişi yeni çıkan çocuk oturtulur, başı örtülür, “Dişleri buğday gibi çıksın” sözleriyle başından aşağı buğday dökülür, diğer çocuklar buğdayı toplayıp yerler.

Çocuğun İlk Adımı: İlk adımlarını atan çocuk için ayak bağlama (*but tuşoo*) töreni yapılır. Toy yapılır. Koşabilen çocuklar bir yere, yeni yürümeye başlayan ve ayakları urgan ile bağlanan çocuk ise uzakta bir yere yerleştirilir. Bu urgan bağını kesmek için çocuklar koşuda yarışır. İlk gelen çocuk, bıçak ile urganı keser ve “Çocuğumuz senin gibi hızlı olsun” duasıyla hediye alır.

Doğum Günü Kutlaması Niteliğinde Bir Tören: Bazı aileler 3-4 yaşındaki çocuğu, dünyaya geldiği toprak ile bağ kursun diye, göbek bağının

¹⁸⁷ Dor, a.g.e., s. 45.

kesildiği yere götürüp toprakta yuvarlatırlar. Doğum günü kutlamasını andıran bu törende koyun kesilir ve halka ziyafet verilir. (Abdülhalim Vatan, 07.07.2014).

Erken çocukluk, oyun dönemidir. Çocukların evde oyalanmayıp dışarıda oynamalarını sağlamak için var olan tek tük oyuncakları kışa kadar sandıkta saklarlar.¹⁸⁸ Oyuncak olarak ahşaptan ve hamurdan hayvan figürleri yapılır. Zamanla küçük aile ferdine âdab-ı muâşeret öğretilir.

Sünnet: Erkek çocuk 3 ila 7 yaş arasında yazın sünnet edilir (*sünnötkö oturguzuu*). Koyun kesilir, *tokoç*, *boorsok* pişirilir, halka yemek (*toy*) verilir, *tirşek çäçili* (şekerden saç) saçılır, *ulak tartış* oynanır. Sünneti usta gerçekleştirir. Sünnet düğününe gelenler, çocuğa “*Musulman bolgonuñ maarek bolsun! Moldo bolgonuñ maarek bolsun!*” Müslüman olman mübarek olsun! Molla olman mübarek olsun!” sözleriyle para (*pul*), kumaş (*sooda*), kaftan (*çapan*), pantolon (*şım*), yakın akrabaları ise hayvan (*mal ençi*) hediye ederler. Ameliyat yerine küçükbaş hayvanın karın yağın (*çarbı*) çiğneyip koyarlar ve orası yaklaşık bir ayda iyileşir. (Abdülhalim Vatan, 07.07.2014).

Sünnet, çocukluğa vedadır. Sünnet edilen çocuk, yazın hayvan güder, tezek toplar, annesi inek, keçi, koyun sağarken yardım eder; kışın ise molladan İslam dini dersleri alır. Erkek, aile reisi olarak yetiştirilir.¹⁸⁹

Saç Örne: Kırgızlarda kıza verilen değere “*Kızdın kırk çacı uluu!*” Kızın kırk saç uludur” deyimi delalet eder. 6-7 yaşına gelen kızın saç kırk örgü - önde on, arkada otuz - örülür (*kırk çaç*), örgülere boncuk dizilir, gümüş yüzük bağlanır, üzerine kırmızı başörtü takılır. Koyun kesilir, *toy* düzenlenir. Bu, kız için çocukluğun bittiğinin göstergesidir. Artık o, annesinin sağ koludur: ocağı temizler, su getirir, ekmek yapar, bulaşık yıkar, küçük kardeşlerine bakar; yemek yapmak, dikmek, dokumak, işlemek gibi bir kızın bilmesi gereken işleri öğrenir. Kız “*Kızga kırk üydö kısıuu bar!*” Kıza kırk evde kısıtlama var” anlayışıyla büyütülür. (Irisbübü Şanlı, 16.12.2010).

Pamir’de küçük kardeş, büyüğe saygıda kusur etmez, bir sözünü iki ettirmez, ondan yardım ve öğüt alır. Ergenliğin ilk belirtileri ile genç, topluluğun etkin bir üyesi olur.

¹⁸⁸ Dor, a.g.e., s. 46.

¹⁸⁹ Dor, a.g.e., s. 47.

2.1.3. Pakistan’a Göç Sırasında Doğum ve Çocuk:

Pakistan’da mülteciler, bulundukları muhitlerde sağlık görevlilerinin gözetiminde doğum yapmışlardır. Aile, doğum nedeniyle düzenlediği centek toy için (koyun bulunmadığı için) kasaptan et satın almıştır ve çevredekileri yemeğe çağırmıştır. Misafirler bebeğe para (Pakistan parası *kaldar*), kumaş gibi hediyeler getirmiştir. 3-4 gün sonra davet edilen molla çocuğa isim vermiştir. Kırkı çıkınca sofrayı hazırlayıp, halkı davet edip bebeği beşiğe beleme merasimi yapılmıştır. Beşik, beşik yapan ustadan satın alınır veya çocuğu büyüyen başka bir aileden ödünç alınmıştır. Her tür kötülükten korumak için beşik *adıraşman* adlı bitki ile tütsülenmiştir. Çocuğun ilk saçını saygın bir aksakal ustura ile almıştır. Aksakal, çocuğa 5-10 *kaldar* hediye etmiştir, aksakala ise kaftan (*çapan*) hediye edilmiştir. Özetle, Pakistan’da mülteci Kırgızlar, imkânları dâhilinde çocuklar için geçiş törenlerini düzenlemişlerdir.

*“Pakistan’da lohusalar şifahanede doğum yapardı. [Yaşadığı] çadırda doğuranlar için parayla kadın doktor çağırırlardı. Çocuk büyürken elden geldiği kadar merasimler yapılırdı. Erkek çocukları içimizden Asan usta sünnet ederdi. Kız çocukların saçları [kırk örgü] örülürdü.”*¹⁹⁰ (Kuttubübü Ersöz, 14.06.2015)

2.1.4. Van Kırgızlarında Doğum ve Çocuk:

Çocuksuzluğa Çare Arama: Van Kırgızları arasında çocuk sahibi olamayan karı-koca doktora başvururlar. İrisbübü Şanlı (16.12.2010): *“Çocuk durmayan evde yeni doğan bebeği yedi günlüğüne başka bir kadına verirler. Yedi gündün sonra bir kovaya tezek, bir kovaya ise çocuğu koyarak tartarlar. Tezek dolu kovayı o kadına verip “Çocuğumuzu tezeğe, boka satın aldık” derler”*.

Doğum: Ulupamir’li kadınlar, genelde, Erciş Devlet Hastanesinde doğum yaparlar. Doğum haberi, anında iletişim araçları (telefon, internet) ile yakın ve uzak akrabalara duyurulur. Ulupamir’de lohusa ve bebeği hastaneden arabayla evine getirirler. Evin önünde şoför arabanın kapısını açmaz, görümlük (*köründük*) ister. Doğum yapan kadının kaynanası ona hediye verir. *“Benim kaynanam şoföre tavuk verdi. Arabaya saçı¹⁹¹ saçtı. Sonra beni indirdiler”* (Asil Varol, 28.08.2012). Baba,

¹⁹⁰ *“Pakistanda azize şifahanada tuuyt ede. [Caşagan] çatırda tuugandarga pul menen azize doktor kıcırp kelişet. Kırk kündön kişin nan-pan kılıp, el kıcırp balanı beşikke bölöşöt. Bala zoroygongo çeyin koldon kelişinçe ırım-cırımdarı casalat. Erkek baldardı özübüzdün Asan usta aladaçu. Kızdardın çaçın örcübüz.”*

¹⁹¹ Türk mitolojisinde çok önemli bir yere sahip olan kurban, kanlı ve kansız olmak üzere iki biçimde görülür. Evrensel bir ibadet olan kurban, mitolojik devirde oluşan *“Bir kurban verilerek ona can bahşedilmediği hiçbir şey süremez”* mantığına dayanır. Kansız kurbanın bir türü saçıdır.

çocuğu görmek için hanımına görümlük (*köründük*) verir. Günümüzde baba, daha ilk günden çocuk bakımında anneye yardım eder. Bebek, eskisi gibi kundaklanmaz, hazır giyim giyer.

Centek Toy: Aile, çocuğun dünyaya gelişini kutlamak için koyun *centek* toy verir. Geleneksel olarak koyun kesilir, şekerden saçı saçılır. Toyda bebeğin ağzına *sarı may* (tereyağı) sürülür (*oozantuu*).

Beşik Toy: Van Kızılları, bebeği beşiğe beleme merasimini Pamir'den getirdikleri şekilde sürdürmektedirler. Bu ritüelde “Çocuk ağırbaşlı büyüsün” diye önce beşiğin içine ağır bir nesne koyulur. Sonra, kız çocuğu “Bahtın açık olsun. *Baybiçe*¹⁹² ol!”, erkek çocuğu ise “Zengin ol. Hudâ Teâlâ hidayet yoluna koysun, salih Müslüman ol. Kötülük yoluna girme, iyilik yolunda ilerle. Hudâ Teâlâ alnına kötü yol yazmasın!” dualarıyla beşiğe belendir. Beşiğe beleme esnasında “Çocuk sakın olsun!” diye hiç kimse yerinden kalkmaz ve konuşmaz. Beşiğin üzeri örtülür ve ninni (*aldehy*) eşliğinde sallanır (Asil Varol, 28.08.2012):

Aldehy, balam, aldehy!

Aldehy, yavrum, aldehy!

Ak beşikce cat, bala

Ak beşiğe yat, yavru

Çakmağın çak, bala

Çakmağını çak, yavru

Balamdın atı Baatırhan

Yavrumun adı Baatırhan

Alsa koldu taldırgan

Alsa kolu yoran

Süysö meer kandırgan.

Sevse gönül doyuran.

Ad Verme: Ulupamir'de doğduktan 4-5 gün sonra bebeğin sağ kulağına ezan, sol kulağına tekbir söylenir ve isim verilir. Ad, dinî veya siyasî görüş, niyet, dilek, inanca göre seçilir. Mesela, Arapça, Farsça isimler yanı sıra Türkiye'de Türkçe adlar eklenmiştir. Bu bağlamda, 1982'den sonra doğanlar arasında Türkçülük akımında önemli isimleri (Alparslan, Atilla, Ertuğrul vb.) taşıyanlar dikkat çekicidir.

Çocuğun İlk Saçının Alınması: Van Kızılları 40 günlük bebeğin ilk saçını alma törenini ender yapmaktadırlar. Çocuğun kafasının arkasında beyaz bir şerit oluşursa “*bıcı boluptur/ bıcı olmuş*” derler. Ailesi bir koyun keser, bağırsaklarına *bıcı*¹⁹³ doldurur, pişirir, yaşlıları çağırır. Yaşlı bir erkek veya kadın, çocuğun bez ile örtülü başının üstünde “*Men kayıttım, sen da kayt/ Ben döndüm, sen*

“Mahiyet itibariyle saç, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibariyle bir cins kurbandır”. (Bkz. Selahaddin Bekki, “Türk Mitolojisinde Kurban”, **Akademik Araştırmalar** 3, 1996, s. 13.

¹⁹² Baybiçe: Yaşlı ve saygın kadın.

¹⁹³ Bıcı: koyun bağırsağına ince kıyılmış karaciğer, soğan ve pirinçten harç koyularak haşlanan yemek.

de dön!” diyerek bııcıyı veya sıcak ev ekmeğini keser. Yemeğin sıcaklığı çocuğun başına geçmelidir. Sonra ustura ile çocuğun saçını alır. “Bıcısı kayıtsın/ *Bıcısı dönsün*” diye pişirilen yemeği gelenlere dağıtırlar, ev ahalisi ise yemez, yerlerse “*kaytpayt/ dönmez*” inancı vardır. (İrisbübü Şanlı, 16.12.2010)

Nezr/ Adak (*nazırı berüü*): Van Kırgızları arasında hastalanan çocuğu hastaneye götürmenin yanı sıra iyileşmesi için adak adama âdeti hâlâ vardır. Bunun için aile tavuk veya koyun keser, halka ziyafet vererek duasını alır.

Çocuğun İlk Dişinin Çıkması: Van Kırgızları, çocuğun ilk dişi çıktığında Pamir’de yapıldığı gibi *mişyek* töreni düzenlemektedirler.

Çocuğun İlk Adımı: Çocuk ilk adımlarını atmaya başladığında annesi “*Baskanıña çaçılı kıldım!*” (“Yürümene saçı saçtım!”) sözleriyle dışarıda çocuklara şekerlerden saçı saçar.

Doğum Günü: Ulupamir’de ilkokul öğrencisi, okula yaş pasta ve meşrubat getirerek öğretmeni ve sınıf arkadaşlarıyla birlikte doğum günü kutlar.

Sünnet: Van Kırgızları erkek çocuklarını hastanede sünnet ettirirler. Evde sünnet odası süslenir. Geleneksel *sünnöt toy* verilir, gelenler çocuğa hediyeler getirir. Sünnet edilen çocuğa altın takmak, Türkiye’de başlayan bir âdettir.

Saç Örne: Van Kırgızlarında kız çocuklarına kırk örgü töreni yapanlar azdır.

Görüldüğü gibi, göç nedeniyle çocuğun doğumu ve büyüme aşamalarında bazı âdetler (çocuğu ilk kırk gün kimseye göstermemek, ilk saçının alınması, ilk dişinin çıkması, ilk adımını atması v.b.) yok olmuştur ve olmaktadır, yeni törenler (mesela, okulda yaş pasta ile doğum günü kutlamak) uygulanmaktadır.

2.2. Evlenme

“Birinci baylık den soluk,

Ekinçi baylık ak cooluk”.

Birinci zenginlik sağlık,

İkinci zenginlik beyaz yazma.¹⁹⁴

(Kırgız atasözü)

Evlenmek, toplumun varlığını sürdürmesi ve toplumda düzenin korunması için o toplumun üyeleri olan bir erkek ve bir kadının ortak bir kararla biyo-sosyal

¹⁹⁴ Kırgızlarda evlenen bayan beyaz yazma takar.

statülerini değiştirmesidir. Aşama aşama gerçekleşen evlenme, geleneksel kültürde en önemli ve en renkli geçiş törenidir.

2.2.1. Göç Öncesi Pamir Kırgızlarında Evlenme:

Eş Seçimi: Pamir’de ebeveyn, evladının kiminle aile kuracağına karar verir. Ailede erkek çocuğu evlendirme kararı alındıktan sonra genelde kadın akrabalar kız aramaya başlar. Eş seçiminde etnik, sosyal ve akrabalık etkenler önemlidir. Bu bağlamda, tüm Kırgız köyler küçük ve insan sayısı az olduğu için evlenme yaşında olanların sayısı fazla değildir. Nadiren, Pamir Kırgızları arasında münasip kız bulunmadığında diğer Türk halklarından (Uygur, Kazak, Özbek ve Türkmen) kız alınır. Sosyal olarak çiftler birbirine denk olmalıdır. Eskiden beri mevcut akrabalık şartına göre: Baba soyundan beş atasına kadar akraba olan kız ve erkek evlenemez.

Birbirine dünür olan erkek ve kadın evlenemez. Sütkardeş olan kız ve erkek evlenemez. Anne soyundan iki atadan sonra akraba olan kız ve erkek evlenebilir.

Kız, eş seçme konusunda anne-babasının sözüne uyar, erkek ise kızı beğenmezse bunu amcasına (*aba*) veya babasının arkadaşına (*ayaş ata*) söyleyip, niyetten döndürebilir. Ancak, söz kesildiyse ve kalın ödendiye, geri adım atılmaz. Delikanlının, hoşlandığı kız ile evlenmesi, istisnâdır.¹⁹⁵ Pamir’de evlenme yaşı erkekler için 18-20, kızlar için 14-16’dır. 25 yaşına geldiğinde kadın 5-6 çocuk annesi olur.

Kız İsteme: Pamir’de anne-baba, iki-üç saygın aksakalı elçi olarak kızın ailesine yollar. Erkeğin babası kız istemeye gitmez, çünkü red cevabı alırsa kırgınlık olur ve aileler arası ilişkiler bozulabilir. Elçiler “*Hayırlı bir iş için geldik. Elden gelen elçiyiz, yurttan gelen dünürüz. Elçilikte ayıp yok, dünürçülükte horluk yok. Oğlumuzu oğul edinin kendinize. Ne dersiniz?*”¹⁹⁶ diye meseleyi masaya yatırır.

Kızın anne-babası “Akrabalar meclisinde müşavere edelim. Onlar uygun görür mü görmez mi, bir danışalım” diye cevap verir. Kızın ailesi, mensup olduğu boyun büyükleriyle meseleyi görüşür ve bir karara gelir. Elçiler “Maslahatınız bitti mi? Ne karar aldınız?” diye onları üç-dört kere ziyaret ederler. Cevap müspet ise Pamir’de kızın ailesi koyun keser ve elçileri üçüncü veya dördüncü ziyaretlerinde ağırılar, onlara birer kaftan (*çapan*) giydirir. Yemeğin sonunda baba, kızına hayır

¹⁹⁵ Rémy Dor, **Oogan Pamirindeki Kırgızlar**, Çev. ve Ed. P. Kazıbayev, Bışkek, Kırgızstan Yayınları, 1993, s. 33-34.

¹⁹⁶ “*Elden kelgen elçibiz, curttan kelgen cuuçubuz. Elçilikte ayıp cok, cuuçulukta korduk cok. Uulubuzdu uul kılıp algıla. Emne deysinjer?*”

duada bulunur. Bu, rızanın üstü kapalı ifadesidir. Orada nişan ve düğün tarihleri belirlenir, şartlar konuşulur.¹⁹⁷

Söz Kesme: Pamir’de rıza alındıktan sonra erkeğin annesi, kızın ailesini ziyaret eder ve kıza altın küpe takar (*sırğa saluu*). Böylece, taraflar arasında söz kesilir.

Başlık Parası: Söz kesiminden sonra erkek tarafı kızın ailesine başlık parası verir. *"Kalın vermeyene kız vermezler. "Ben kızımı bu adamın oğluna veririm, o da kızını benim oğluma verir" şeklinde "değiş-tokuş" yapan aileler var, onlara "çapraz dünür" (kayçı kuda) denir. Bu durumda başlık parası talep edilmez, sadece düğün yapılır. "Varlıklı varlığı ile; fakir, gücünün yettiği ile" misali fakir, zengin kızını almaya yeltenmez. Orada evlat, ebeveynin seçtiği şahısla aile kurar. Zenginler kendi aralarında, fakirler kendi aralarında dünür olurlar".(Toyluk Adıgüzel, 10.06.2014).*

Nişan (Pata Toy)¹⁹⁸: Nişan, belirlenen tarihte kız evinde yapılır. Ziyafet verilir, misafirler davet edilir. Kadınlara ve erkeklere ayrı odalarda sofralar açılır. Damadın annesi geline geleneksel elbise giydirir, altın küpe, gümüş takı¹⁹⁹, mercan ve sedef gerdanlık²⁰⁰ takar. Pamir’de erkeğe yüzük takılmaz. Misafirler damat ve geline *pata* (hayır dua) verirler. Bekâr kız, *kelek* denilen şapkanın üstüne pembe veya kırmızı yazma takar. Kelek üzerinde beyaz yazma, evli kadının belirtisidir. Nişan, düğünden birkaç hafta, birkaç gün, hatta bir gün önce yapılır.

Düğün (Zor Toy): Düğün tarihi yaklaşıncı damat atıyla köyleri gezer ve halkı düğüne davet eder. Görüştüğü insanlar ise tebrik mahiyetinde ona hediye (kumal, yüzük vs.) verirler.²⁰¹ Düğün, ailelerin maddî durumuna göre bir ila üç gün sürer. Gelin ve damat iki başka köyden ise, düğünün bir kısmı erkeğin köyünde, büyük kısmı ise kızın köyünde geçer.

Düğün günü sabah namazından sonra damat evinde koyun kesilir, kazanlar asılır, et pişirilir, sütlü çay hazırlanır, sofralar açılır, halka yemek verilir. Kadınlar ve erkekler ayrı sofralarda otururlar.

¹⁹⁷ Dor, a.g.e., s. 40.

¹⁹⁸ Pata/ bata: etimolojik olarak Kur’ân’ın ilk sûresi olan “Fâtiha” kelimesidir, Kırgızcada “hayır dua” anlamında kullanılır. Pamir ve Van Kırgızlarında nişan, bir anlamda halktan hayır dua alma törenidir.

¹⁹⁹ Pamir’de zerkârlığı Endican’da öğrenen Zeynal, Dubana, Isabek gibi ustalar vardı. *Ser* (altın parça), *cambı* (Çin’den getirilen gümüş para), *çervon* (gümüş Rus parası) eriterek bilezik, küpe, yüzük gibi süs eşyaları yapardı. Kızını evlendirecek olan aile ustayı evine çağırır, gerekenleri yaptırdı. Kaynak kişi: Abdulhalim Vatan, 15.07.2014.

²⁰⁰ Sedef-mercan gerdanlığı, damadın annesi *sırğa tizüü* denilen merasimle hazırlatır. Bunun için bir koyun kesilir, pilav yapılır, köydeki kadınlar gerdanlık yapmak için çağırılır. Yemek yedikten sonra kadınlar sedef ve mercanlardan gerdanlık yaparlar. Ortasına altın kolye takarlar.

²⁰¹ Dor, a.g.e., s. 37.

Düğün günü sabahı damadın iki yengesi *kız körüü* için gelir. Bu âdetle elbise, sedef ve mercan gerdanlık, yüzük getirirler. Damat, iki sağdıç ile birlikte evden çıkarlar, ağır ağır gelin evine doğru yürürler, iki sağdıç yüksek sesle *ölöñ ve düürö* söyler. Sağdıç olarak *ölöñ* söylemeyi bilen evli erkekleri seçerler söylerler (*ırdatuu*). Öğlene doğru menzile gelmelidirler. *Ölöñ*, düğünlerde söylenen türküdür. Üçü de elinde birer kırmızı yağlık (*kol cooluk*) tutar.

Düğün alayı yolda iki yerde mola verir. İlkinde, gelinin yengeleri sofa getirirler, damat ve sağdıçlara ikramda bulunurlar. İkincisinde, gelinin erkek arkabaları bir bohçada damat için yeni giyim (*kiyit*) getirirler. Bohçanın içinde takım elbise, gömlek, ayakkabı, çorap, geleneksel kaftan (*çapan*), sarık için beyaz bez, kırmızı yağlık (*cooluk*) vardır. Sağdıçlar, oracıkta damadın eski kıyafetlerini çıkartıp yenilerini giydirirler. O esnada erkek tarafı akrabaların bohçayı sıkı tutmaları lazım ki etrafı saran kız tarafı akrabalar bohçadan bir parça çalmasınlar. Eğer kaptırırlarsa onu parayla geri alabilirler. Bu âdetin adı *tonoo* (çalma). Damadın baba evinden çıktığı kıyafeti, ki o da yenidir, gelinin akrabaları kendi aralarında paylaşırlar.

Bohçadan çıkan beyaz bez damadın başına sarık olarak sarılır (*selle/ selde*). Damat kaftanı (*çapan*), özel anlamlar taşıyan nakışlarla işlenir. Kaftanın üstünden, damadın beline işlemeli büyük kırmızı yağlık sarılır. Sağdıçlara atlas kumaştan sade *çapan* giydirilir.

Pamir’de oğlunu evlendirecek olan baba, komşulara düğün gününü bildirir. Komşular şeker, yüzük, tarak, ayna, sabun, iplik gibi ufak-tefek hediyeler getirerek *şeker-cüzdük* (şeker-yüzük) sandığını doldururlar. Şeker-cüzdük sandığını, düğün günü damadın annesi eşliğinde kızın evine götürülür ve kadın misafirlere dağıtılır. Hediye sandığı haricinde ikram olarak bir koyunun haşlanmış eti götürülür. Gelin, arkadaşlarıyla birlikte başka odada eğlenir. Bir ara onlar evin önüne çıkarlar. Misafirler bir çember oluşturur, kızları ortaya oturtur, üstünden kırmızı bir bez çeker, bir nevi çadır oluştururlar. Kaynananın getirdiği et bir tabakta sunulur ve geline bir parça yedirilir. Misafirlerin arasında *ölöñ* söylemeyi bilen bir erkek bulunmalıdır. Ona bir tabakta *çäçili*²⁰² getirilir. O, gelin için *ölöñ* söylemeye başlar, aynı zamanda bir eliyle tabaktaki şekerleri etrafa saçar (*çäçila çäçuu* âdeti). *Ölöñ*de evden ayrılmaya dair hüznü mısralar dile getirildiği için gelin ve arkadaşları ağlarlar veya ağlamaklı sesler çıkarırlar (*kız kınşlatuu* âdeti)

²⁰² *Çäçili*: bir tabağa yığılan şeker, *boorsok*, demir paradan oluşan saç. Düğünde “Bolluk olsun!” dileğiyle insanların üzerine saçılır.

Ölünden bir parça (Şehriban Aslan, 11.06.2012):

<i>Yıglama kız yıglama oo toy seniki</i>	Ağlama kız, ağlama oo, düğün seninkidir
<i>Kara sakal kıl murut oo er seniki</i>	Kara sakallı, kıl bıyıklı oo er, seninkidir
<i>Burulgurdun enesi oo burulsançı</i>	Dönmeyecek olanın anası, oo dönsene
<i>Burma çaçıñ ketti dep oo muñaysançı</i>	Örgü saçlı [kızın] gitti diye oo üzölsene
<i>Kayrılğırdın enesi oo kayrılсанчы</i>	Dönmeyecek olanın anası, dönsene
<i>Kara çaçıñ ketti dep oo kayğırsanчы</i>	Siyah saçlın gitti diye sıkılsana

Damat alayı gelin evine yaklaştığında, *toguz tabak* (dokuz tabak) âdetini yerine getirmek için onları komşu bir eve alırlar. Orada damat, gelinin yengesi girdiğinde ayağa kalkar ve yenge izin verene kadar oturmaz. Sofraya tabaklarda gelin tarafının yaptığı yemekler getirilir. Bu âdette Pamir’de haşlama ete ağırlık verilir. Damat ve sağdıçlar her tabaktan yemek tattıktan sonra sağdıçlar ev sahibine her tepsi için “Bu kimin tabağı?” diye sorarlar. “Bu, gelinin kız kardeşinin tabağıdır”, “Bu, gelinin ablasının tabağıdır”, “Bu, gelinin yengesinin tabağıdır” şeklinde izahat verilir. Sağdıçlar, her tabak için yanına para bırakırlar. En çok para gelinin annesinin tepsisi için bırakılır. Geleneğin adı “dokuz tabak” ise de dokuz sayısı semboliktir, gelinin akrabalarına göre tabak sayısı azalır veya çoğalır.

Nikâh (nike)²⁰³ gelin evinde kıyılır. Damat alayı gelin evine gelince herkes içeri girer, damat dışarıda, kapının önünde oturur. Bir ayağının altına bıçak koyar. Bu eski avcılık aleti erkeğin, ailesini geçindireceğine delalet eder.

Pamir’de aile, düğünde kızı için beyaz bir çadır diker (*akörgö*). Gelin, yengeleriyle birlikte o çadırdaki kırmızı perdenin (*köşögö*) arkasında oturur. *Köşögönün* arkası, gelinin mahremiyet bölgesidir. Eğer ailenin, kızı için ayrı bir çadırı yoksa, evin içinde *köşögö* çekilir ve gelin onun arkasına geçer.

Düğünde Oyunlar²⁰⁴: Pamir’de düğünlerde oynanan “*aşaldı talaşmay*”, “*un çaçmay*” gibi eğlence türlerine kısaca değinelim:

²⁰³ Nike: Nikâh kelimesinin Kırgızcadaki şekli.

²⁰⁴ “Geleneksel kültür, evliliği en önemli geçiş töreni olarak kabul etmiştir. Bu nedenle hem olgu, hem törensel uygulamalar itibarıyla düğün, doğum ve ölüme göre bünyesinde daha fazla mitolojik öğeler barındırmaktadır. Diğer pek çok uygulama gibi düğün kavgaları da mitolojik kökenlere sahiptir. Düğün kavgaları genellikle çocukları evlenen “dünür” iki aile veya akrabaları arasında çıkmaktadır... Evlilikte kavgalar, genellikle düğünle birlikte başlamaktadır. Düğünlerde yaşanan bu kavgaların sebebi, kültür kodlarımızla ilgilidir. Bunun sebebini mitolojik şuuraltında aramak gerekir. Geleneksel kültüre göre düğünle birlikte kaos durumu oluşmaktadır. bu kaos durumunun göstergelerinden biri, gelin ile damadın karşı taraf için “yabancı” sayılmasıdır. Yabancı olarak kabul edilen gelinin yabancılığını gidermeye yönelik uygulamalarla düğün kavgaları, kaosu ortadan kaldırıp düzeni tekrar yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Mitopoetik görüşe göre düğünle birlikte düzensizlik başlamakta ve belli bir süre uyum bozulmaktadır. Bu, geçici bir sarsıntıdır. Buna göre gelinin baba evinden gelin alma alayıyla birlikte çıkmasıyla başlayan düzensizlik,

Un çaçmay'da (un saçma) erkeğin akrabaları kız evine yaklaşıncı “Dünürler geldi” diye haber verilir. Kız ve erkek tarafı çantalara doldurulan unu avuçlayıp birbirine atmaya başlarlar. Ortalık bir anda karışır, konuklar için bu büyük bir eğlencedir. Un, yeni evlenenler çoluk-çocuğu ile tokluk içinde yaşasınlar dileği ile saçılır.

Aşaldı talaşmay (aşaldı kapma) oyununda da katılımcılar gelin tarafı ve damat tarafı diye ikiye ayrılırlar. Hedef, ortaya atılan etli kemiği kapmak ve rakibe kaptırmayarak karşı tarafın (gelin tarafı damadın, damat tarafı ise gelinin) evine atmaktır.

Pamir'deyken oynanan ve Ulupamir'de Kırgızca doğaçlama şiir söyleyen söz ustası gençler bulunmadığı için yapılmayan eski bir düğün oyunu hakkında bilgi vermek yerinde olur:

Calgan oyun (yalan oyunu): Düğünde bir kız veya gelin bir yiğidin boynuna yağlık atar. Yiğit, o yağlıkla başka bir kızın eline vurur ve doğaçlama şarkı söyler. Şarkıda mutlaka bir yalan söylenmelidir. Bu şart yerine getirilmezse yiğit kaybeder ve ceza öder.

“Pamir'de bir düğünde Moldobay adlı oynak bir delikanlı genç bir kadına şu şarkıyı söylemiş:

<i>Başıñ kiçik kazanday</i>	Kafan küçük, kazan gibi,
<i>Tetiktigiñ men aytsam</i>	Çevikliliğini söylersem
<i>Balbiraysıñ basalbay</i>	Sallanıyor, yürüyemiyorsun.
<i>Tamagiñ appak kömürdöy</i>	Gerdanın beyaz, kömür gibi
<i>Bedeniñ cumşak temirdey</i>	Bedenin yumuşak, demir gibi,
<i>Murduñ kiçik muştumday</i>	Burnun küçük, yumruk gibi,
<i>Muruntan Kuday tuş kılбай</i>	Hüdâ bana yâr etseydi

*ancak genç evlilerin gelinin ailesinin evine çeşitli hediyelerle dönmesiyle son bulmaktadır. Bu dönüşle birlikte bozulan harmoni geri dönmekte ve düzen yeniden kurulmaktadır. Düğünle birlikte başlayan düzensizlik, yeni evlilerin gelinin ailesinin yanında bir müddet kaldıktan sonra kendi evlerine gitmesiyle giderilmekte ve uyum gelmektedir. Geleneksel dünya görüşünde kadının değişimi, değişimlerin en önemlisi olarak görülmektedir. Geleneksel kültür açısından tam bir kaos ortamı da demek olan kadın değişiminin bu önemine bağlı olarak boyların birbirine rakip olması, karşılıklı yarışmaları, şakalaşmaları, birbirleriyle dalga geçmeleri ve kavga etmeleri gibi bazı uygulamalar kültürel tarihin derinliklerinde oluşmuştur. İlerleyen süreç içinde bu ritüellerin birçoğu, asıl ortaya çıkış psiko-sosyal durumları unutulmuş oyun gibi algılanır ve âdeta bir bayram havasında uygulanır olmuştur. Ancak, psikolojik ortamları ilk başlangıcındaki gibi aynen yaşamaya devam etmektedir. Düğün kavgaları bu psikolojinin depreşmesiyle ortaya çıkmaktadır”. (Bkz.: Metin Ergun, “Düğün Kavgalarının Mitolojik Kökenleri”, **MİLLÎ FOLKLOR**, C. 13, Yıl: 26, S: 101, Bahar 2014, s. 60-72)*

Kadının akrabaları bu lafa gücenmiş ve iki taraf arasında tartışma çıkmış. O olaydan sonra bu oyun oynanmaz olmuş”. (Şehriban Aslan, 11.06.2012).

Düğününe coşku katan, elbette, “*ulak tartış/ kökbörü*” oyunudur. Bu oyun, geniş meydana kalabalık atlı grup tarafından oynanır. Düğünde bu oyun için damat tarafı bir teke veya keçi alır. Hayvan kesilir, derisi yüzülmeden içi temizlenir, kesilen yeri dikilir, ayakları diz eklemlerinden kesilip atılır. Bir eleman bu bedeni meydanın ortasına bırakır. Bir işaretle onlarca atlı aynı anda keçiye doğru at koşturur ve onu kapmaya çalışır. Keçeyi yerden kaldırıp, belirlenen noktaya götürüp bırakan binici oyunu kazanır. Kazanana ödül (*pättä*) verilir. “*Ödül olarak Pamir’de öküz, inek, koyun, kuzu koyulur. Türkiye’de buna imkân yok, geleneği yaşatmak adına küçük bir şey verilir. Burada yapılan, geleneğin aslı değil, kopyasıdır*”. (Saadat Kayakeser, 10.06.2014)

Gerdek: Düğünden sonra gerdeğe bu *köşögönün* arkasında girilir.

Pamir’de yeni evlenen çifti *otko kirgizüü* (ocağa girdirme) merasimi yapılır. Düğünden birkaç gün sonra damadın ve gelinin akrabaları sırayla çifti evlerinde ağırlar, hediyeler verirler. Bununla, gelinin ve damadın yeni akrabalarla yakından tanışması, alışması amaçlanır.

“*Kırgızcada ot kelimesinin esas anlamı “ateş”tir. Kelimeyi Türkiye Türkçesine direkt çevirdiğimizde “ateşe sokmak”, “ateşe girdirmek” anlamlarına gelen bu geleneğin kökeninin ateş kültüyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Eski dönemlerde Kırgızlarda yeni gelen gelinin kocasının evinin ocağındaki ateşe yağ dökerek üç kere eğildiği bilinmektedir. Günümüzdeki otko kirgizüü geleneğinin işte bu adetle ilgisinin olduğu düşünülebilir. Öte yandan Kırgızlarda otun öçpösün “ateşin sönmesin (anl.: evin-barkın dağılmasın)” duasında görüldüğü gibi, ot’un aynı zamanda “ev-bark, ocak” anlamı da mevcuttur. Dolayısıyla, otko kirgiz-’deki ot kelimesinin bu anlamda kullanılmış olabileceği ihtimali de vardır*”.²⁰⁵

İlk olarak, gelinin ailesi damadı “ateşe girdirir”. Nikâh kıyıldığı günün akşamı damat, kayın babasının evine davet edilir. O zaman, ilk defa o eve girecektir. Damat, *ölöñ* söyleyen sağdıçları, akrabaları, arkadaşları ile birlikte gelir Fakat evin kapısı kapalıdır. Damat, kapıya vurur, girmek için izin ister. Kapıyı açana para verir ve herkes gelin odasına geçer.

Gelinin başı kırmızı bir bezle örtülü olur. Damat, onun yüzünü açar. Damadın annesi, gelinin annesine görümlük parası (*köründük*) verir. Sonra karı-

²⁰⁵ Mayrambek Orozobaev, “Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı”, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010, s. 281.

kocayı yan yana koyup kırmızı bir bez ile bağlarlar. Bu âdetin adı *küyöö tañdı* (damat bağlama).

Bu vaziyette karı-koca birbirinin ayağına basmaya çalışırlar. *But basmay* (ayak basma) adı verilen bu âdete göre öbürünün ayağına ilk kim basarsa, ailede onun sözü geçeceğine inanılır.

Akşam yemeğinde *aş* (pilav) ikram edilir.

Yemekten sonra misafirler dağılır. Damat, üç günlüğüne gelin evinde kalır. Karı-kocayı gerdek odasında kapatırlar. Burada koca, karısına 5 âdet yüzük takar. Üç gün boyunca kimse onları rahatsız etmez, onlar da dışarı çıkmazlar. Yiyecek- içecekleri oda kapısına bırakılır.

Düğün Sonrası: Dördüncü gün damadın iki yengesi gelinin evine gelirler ve yatağı toplarlar (*töşök cıyuu*). Yengelerin yatak toplaması, aslında gelinin bekâret kanını²⁰⁶ kontrol etmeleridir. Damat, yengeleriyle beraber babasının evine döner. Hanımı ise çeyizi hazır olana kadar baba evinde kalır. Çeyiz hazırlama süresi, aslında damadı tanıma fırsatıdır; çünkü bu zaman diliminde koca, zevcesini sık sık ziyaret eder. Gelinin ailesi, onlar için ayrı bir çadır (*ak örgö*) diker. Böylece, gelinin ailesi ve damat yakından tanışır ve kaynaşır.

“Pamir’de düğünden sonra bir-iki ay, hattâ bir yıla kadar koca evine gitmeyen gelinler var. Bunun sebebi, çeyizin henüz hazır olmamasıdır. Bu durumda erkek tarafı durumu anlayış ve saygı ile karşılar. Gelinin göçü ihtısamlı olur. Babası kızını ata veya deveye bindirir, eyer takımını gümüş işlemelerle süsletir, çeyiz sandığına cambı²⁰⁷ ve tilla²⁰⁸ koyar. Eskiden cambı ile tilla Çin’den getirilirdi. O devirde bir cambının değeri 10-12 koyun idi. Pamir’de cambı ile tilla zenginlik göstergesi olarak sandıkta muhafaza edilirdi ve zor durumlar dışında pek kullanılmazdı. Pakistan’da muhacirlik döneminde onları değerinden çok düşük fiyata bozdurduk”. (Züpün Anapiyabay kızı, 14.06.2012)

Çeyizi hazır olan gelini yengeleri kaynatasının evine götürürler. Gelin geldikten sonra akrabalar *otko kirgizüü* (ocağa girdirmek) için sırayla onları misafirliğe davet ederler.

²⁰⁶ “Kan” olgusu antropolojik açıdan bireysel dönüşüme kaynaklık eder. Kan ve soyun devamı arasındaki ilişki, üç geçiş dönemi ile ilgilidir: kızlar için âdet kanaması, erkekler için sünnet törenleri, evlilik kurumunda bekâret kanı ve soyu devam ettiren doğum kanı. (Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Evrim Ölçer Özünel, “‘Kan’ Olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü”, *Millî Folklor*, C. 9, Yıl: 17, S: 65, Bahar, 2005, s. 40-45.)

²⁰⁷ Cambı: muhtelif şekillerde ve muhtelif ağırlıklarda olan ve Çin’de para yerine kullanılan gümüş dökme parçaları.

²⁰⁸ Tilla: altın sikke.

Pamir’de varlıklı ailenin oğlu, evlendikten sonra kendi evine ve malına sahip olur ve ekonomik açıdan anne-babasından bir derece bağımsızlık kazanır. Bununla birlikte, anne-babasına ve kaynata-kaynanasına karşı aynı sevgi ve saygıyı korurlar. Koca, aileyi geçindirme, hayvanları besleme ve evin dış işlerinden mesuldür. Karı-koca birbirine adları ile değil, sevgi ifade eden sözcükler ile hitap etmelidir; çocuk sahibi olduktan sonra birbirini çocukların adlarıyla “Falanın babası” ve “Fılanın annesi” diye çağırırlar.

Kırgızlarda bir gelinden kocasına, kaynata, kaynana, kayınlarına ve görümcelerine hürmet ve hizmet beklenir. Genelde gelin, kocasının ailesiyle kısa sürede kaynaşır.

2.2.2. Pakistan’a Göç Döneminde Evlenme:

Pakistan’da evlenen Kuttubübu Ersöz (12.06.2015) o günleri şöyle anlatmaktadır:

“O dönemde sevmek yok. Anne-baban, aksakallar ne derse o, kim derse o. Aşk meşk belâsı yok. yok. “Ere varmak buymuş” diye ses çıkarmadan yaşamı sürdürürdük. Şimdi görüyoruz: bir bakıyorsun âşıklar, bir bakıyorsun düşmanlar.

Bizi [kocam ve beni] Rahmankul han evlendirmişti. Yedi yaşında annemi kaybettim, beni Rahmankul dayım büyüttü. Onun [kocasının] babası ölmüş, annesi evlenmiş; o da hanın evinde büyümüştü. Babası ile han dostmuş. Rahmankul, babamı yanına çağırılmış, arkadaşının oğlundan söz etmiş ve “İkisini evlendirelim” demiş. Bana küpe taktılar. Hanın evinde düğün oldu. Pakistan’da koyun kolay bulunmaz. Kasaptan et getirildi, pilav yapıldı, ahali davet edildi, nişan ve düğün aynı gün yapıldı. Kalın yok, düğün eğlencesi yok. Muhaciriz, dağılmışız; kalın nerede, “dokuz tabak” nerede, oyun nerede? Fakat düğünden sonra 3 günümüz [gerdek var. Nereye gidersek gidelim, onu bırakmayız (gülüyor). Sonra Pakistanlı birinin evine kiraya çıktık. Daha sonra [mültecilere] çadırlar dağıtıldı, çadırda yaşadık.”²⁰⁹

²⁰⁹ *“O kâmda süymök çok. Ata-eneñ, aksakaldar emne dese oşo, kim dese oşo. Süydüm, küydüm degen balää çok. Erge bargan uşul eken dep unçukpai çaşay berebiz. Emi körüp catabız: süygöndör emi ele muştasa ketet.*

Bizdi Rahmankul tagam üylögön. Ceti çaşımda enem ötüp ketip, meni Rahmankul tagam zoroytkon. Anın [küyöösünün] atası ölüp kalıp, enesi erge tiyip ketip, o da han acımdın üyündö zoroygon. Atası menen han acım dos eken. Rahmankul, atamdı kıcırp, ayaş balasın ayıp, “Eköönü üylöp koyolu” deptir. Maga sırğa salıştı. Han acımdın üyündö toy boldu. Pakistanda koy tabıla koybos. Kasaptan et alıp kelip, paloo kalıp, kişi kıcırp pata toy, zor toy bir kündö ele boldu. Kalın çok, oyun çok. Maacur bolup tozup cürsök kalın kayda, “toguz tabak” kayda, oyun kayda?! Birok toydon kiyin 3 kün otko kirgizüü bar. Onu kayda bolso alıp cüröbüz (külöt). Kiyin pakistandık biröönün üyünö kiraga çıgıp kettik. Kiyin bir çatır keldi, çatırda çaşap cürdük”.

2.2.3. Türkiye'ye Göç Sonrası Van Kırgızlarında Evlenme:

Çeşitli halk ve inanç sistemlerine mensup insanların bir arada yaşadığı Türkiye'de düğün âdetleri yöreden yöreye değişerek, renkli mozaik oluşturur. Mozağin bir parçası da Van Kırgızları'dır. Van Kırgızlarının evlenme âdetlerinin bazıları hakkında, ilk olarak, Süleyman Kayıpov “Ölön ve Dürö Türküleri Üzerine”²¹⁰ adlı makalesinde bilgi vermiştir. Araştırmacı, çalışmasında düğünde söylenen *ölön* ve *dürö* türlerini yapı ve içerik bakımından incelemiştir. Bu bölümde “Evlenme” konusu daha ayrıntılı ele alınmıştır, çünkü Ulupamir’de düğünlerde gözlem yapma olanağı olmuştur.²¹¹ Evlenme ile ilgili gözlemlenen âdetler, Ulupamir köyü için geçerlidir.²¹²

Pamir’den çıktıkları 1978’den bu yana farklı etnik ortamlarda yaşamak, Van Kırgızlarının düğünlerine değişiklikler getirmiştir. Yine de, yaşlıların sözlerine göre, Ulupamir köyünde Pamir’deyken yapılan düğün geleneklerinin ana özellikleri korunmuştur.

Eş Seçimi: Van Kırgızları gençleri ise kendi beğenisine göre tanışırlar, anlaşırılar ve evlenme kararına gelirler. Aile kurmak isteyen genç, munasip gelin adayı bulduğunda niyetini yengesine (ağabeyinin veya amcasının eşi) açar. Yenge, bu haberi anne-babaya iletir.

Kız İsteme: Ulupamir’de kız isteme âdeti, Pamir’deki ile hemen hemen aynıdır. Burada da erkek iki-üç saygın aksakalı elçi olarak kızın ailesine yollar. Kızın anne-babası akrabalara danışmak için izin ister. Daha sonra kız tarafı, boyun büyükleriyle meseleyi görüşür ve bir karara varırlar. Ulupamir’de cevap olumlu kızın ağabeyi veya dayısı elçilere “Verdik” der. Elçiler “*Kulduk!*”²¹³ derler.

²¹⁰ Süleyman Kayıpov, “*Ölön ve Dürö Türküleri Üzerine*”, **Folklor Üzerine Yazılar**, Bışkek, 2009, s. 167-194.

²¹¹ Konu için ana materyal, 10-17 Haziran 2012 tarihleri arasında Ulupamir’de saha araştırmasında biriktirildi. Bunun yanı sıra 2010-2012 yılları arasında Ulupamir’de ve İstanbul’da kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden istifade edildi.

²¹² İstanbul, Ankara, Malatya gibi büyük şehirlerde yaşayan Van Kırgızları, yaşadıkları yerin şartlarına göre dünya evine girerler. Kaynak kişi: Atilla Güven: “*İstanbul’da “Filanca gün falancanın düğünü var” diye haber verilir. Belirlenen tarihte koyun kesilir, pilav yapılır ve Kazakların Ahmet Yesevî Derneğinde halka yemek verilir, hayır duası alınır ve sonra konuklar dağılırlar. Ailelerin isteğine bağlı olarak Türklerinki gibi salon düğünü de yapılıyor artık. Salon düğününde bir pasta olur, bir de meyve suyu. Davetliler biraz oynarlar, sonra sıra para takmaya gelir. Son beş yılda düğünde Türklerinki gibi para takma âdeti başladı. Eskiden kadın-erkek bir arada oynamazdı, artık oynuyorlar. Eskiden bizde olmayan şeyler yavaş yavaş çıkıyor. Mesela, geçende Güneşli’de bir düğünde nikâh memuru imzalar atıldıktan sonra “Şimdi damat gelini öpüyor” dedi. Hem gelin hem damat kıpkırmızı kesildiler. Nikâh memuru şaka karışık ısrar edince damat utana sıkıla öptü hanımını”.*

²¹³ Kulduk: harfiyen “kulluk”, “Kulunuzuz” manasında şükran ifadesi.

Söz Kesme: Pamir’de olduğu gibi Ulupamir’de de rıza alındıktan sonra erkeğin annesi, kızın ailesini ziyaret eder ve kıza söz kesildiğini ifade amacıyla altın küpe takar (*sırğa saluu*).

Başlık Parası: Söz kesiminden sonra erkek tarafı kızın ailesine başlık parası verir. Pakistan’da ağır yaşam koşulları nedeniyle kaldırılan başlık parası uygulaması Türkiye’de yeniden yürürlüğe girmiştir. “*Burada süt hakkına bin dolar öderler. Bu standarttır. Eskiden varlıklılar iki bin, üç bin dolar verebilirdi, fakirler ise veremezdi. Aksakallar meclisi tek fiyat belirledi, bin dolar. Sekiz yıldır zengini de fakiri de bu parayı öder*”. (Abdulhalim Vatan, 10.06.2014). Dünürler kız evine yemeğe gelirler, bir zarfın içinde parayı sofraya koyarlar, nişan ve düğün tarihleri belirlenir. Süt hakkı için alınan parayla kızın çeyizi hazırlanır.

Nişan (Pata Toy)²¹⁴: Nişan, genel olarak Pamir geleneklerinin devamı mahiyetindedir. Nişan, düğünden birkaç hafta, birkaç gün, hatta bir gün önce yapılır.

Kız evinde gerçekleştirilir. Kadınlara ve erkeklere ayrı odalarda sofralar açılır. Damadın annesi geline geleneksel elbise giydirir, altın küpe, gümüş takı²¹⁵, mercan ve sedef gerdanlık²¹⁶ takar. Ulupamir’de son yıllarda gelin tarafı damada yüzük takmaya başlamıştır. Pamir’de olduğu gibi, damat ve geline hayır dualar edilir ve nişanlanana kız *kelek* denilen şapkanın üstüne pembe veya kırmızı yazma takar.

Düğün (Zor Toy): Kaynak kişilerin genel anlatımına göre ve Remy Dor’un “Oogan Pamirindeki Kırgızdar” kitabında verilen bilgiye göre düğün, yapı olarak Pamir’de ve Ulupamir’de aynıdır, içerik olarak bir takım âdetler belirli derecede değişime uğramış, çıkarılmış ve eklenmiştir. Dolayısıyla burada ortak bir düğün “senaryosu” üzerinden farklılıkları göstereceğiz:

Ulupamir’de düğün yaklaşınca damat ve gelin tarafından iki kişi birlikte köyü dolaşırlar ve halkı düğüne davet ederler. Ulupamir köyünde düğün kızın ve erkeğin yaşadığı mahallelerde geçer ve bir gün sürer.

²¹⁴ Pata/ bata: etimolojik olarak Kur’ân’ın ilk sûresi olan “Fâtiha” kelimesidir, Kırgızcada “hayır dua” anlamında kullanılır. Pamir ve Van Kırgızlarında nişan, bir anlamda halktan hayır dua alma törenidir.

²¹⁵ “Pamir’de zerkârlığı Endican’da öğrenen Zeynal, Dubana, Isabek gibi ustalar vardı. *Ser* (altın parça), *cambı* (Çin’den getirilen gümüş para), *çervon* (gümüş Rus parası) eriterek bilezik, küpe, yüzük gibi süs eşyaları yapardı. Kızını evlendirecek olan aile ustayı evine çağırır, gerekenleri yaptırdı.” Kaynak kişi: Abdulhalim Vatan, 15.07.2014.

²¹⁶ Sedef-mercan gerdanlığı, damadın annesi *sırğa tizüü* denilen merasimle hazırlatır. Bunun için bir koyun kesilir, pilav yapılır, köydeki kadınlar gerdanlık yapmak için çağırılır. Yemek yedikten sonra kadınlar sedef ve mercanlardan gerdanlık yaparlar. Ortasına altın kolye takarlar.

Düğün günü sabah namazından sonra damat evinde koyun kesilir, kazanlar asılır, et pişirilir, sütlü çay hazırlanır, sofralar açılır, halka yemek verilir. Kadınlar ve erkekler ayrı sofralarda otururlar.

Düğün sabahı damadın iki yengesi *kız körüü* için gelir. Bu âdette elbise, sedef ve mercan gerdanlık, yüzük getirirler. Düğün sabahı damat, iki sağdıç ile birlikte evden çıkarlar, ağır ağır gelin evine doğru yürürler, iki sağdıç yüksek sesle *ölöñ ve dürö* söyler. Sağdıç olarak *ölöñ* söylemeyi bilen evli erkekleri seçerler söylerler (*ırdatuu*). Öğlene doğru menzile gelmelidirler. *Ölöñ*, Van Kırgızlarının sözlü edebiyatında düğünlerde söylenen türküdür. Üçü de elinde birer kırmızı yağlık (*kol cooluk*) tutar.

Düğün alayı yolda iki yerde mola verir. İlkinde, gelinin yengeleri sofra getirirler, damat ve sağdıçlara ikramda bulunurlar. İkincisinde, gelinin erkek arkabaları bir bohçada damat için yeni giyim (*kiyit*) getirirler. Bohçanın içinde takım elbise, gömlek, ayakkabı, çorap, geleneksel kaftan (*çapan*), sarık için beyaz bez, kırmızı yağlık (*cooluk*) vardır. Sağdıçlar, oracıkta damadın eski kıyafetlerini çıkartıp yenilerini giydirirler. O esnada erkek tarafı akrabaların bohçayı sıkı tutmaları lazım ki etrafı saran kız tarafı akrabalar bohçadan bir parça çalmasınlar. Eğer kaptırırlarsa onu parayla geri alabilirler. Bu âdetin adı *tonoo* (çalma). Damadın baba evinden çıktığı kıyafeti, ki o da yenidir, gelinin akrabaları kendi aralarında paylaşırlar.

Bohçadan çıkan beyaz bez damadın başına sarık olarak sarılır (*selle/ selde*). Ulupamir’de sarığın yerine Kırgızistan’dan getirilen beyaz keçe kalpak giydirenler vardır. Damat kaftanı (*çapan*), özel anlamlar taşıyan nakışlarla işlenir. Kaftanın üstünden, damadın beline işlemeli büyük kırmızı yağlık sarılır. Sağdıçlara atlas kumaştan sade *çapan* giydirilir.

Ulupamir’de damat düğün kıyafeti giydikten sonra misafirler sırayla yanına gelir, kutlayarak üzerine para takarlar. Köylülerin sözlerine göre, Pamir’de bu Türk âdeti son beş yıldır var.

Bu sırada gelin evinde kadın akraba, arkadaş, komşular toplanırlar. Damadın annesi hediyelerle dolu (kaftan, bez, başörtü, takı, ayna, tarak, iplik, sabun vs.) *şeker-cüzdük* (şeker-yüzük) sandığı ve bir çuval pişmiş koyun eti getirir. Ulupamir’de aile, *şeker-cüzdük* sandığını kendi hazırlar. Kızın annesi “*Kudagıy!*”²¹⁷ Ahali toplandı. *Şeker-cüzdük* çıkart” der. Damadın annesi sandığı ortaya koyar, yaşlı

²¹⁷ Kudagıy: Gelinin ve damadın anneleri ve yaşlı kadın akrabaları.

hanımlara izzet göstererek kaftan, beyaz kumaş (*aktık*), başörtü hediye eder; ufak hediyeleri ise tabaklara doldurup oturanlara uzatır, herkes birer parça alır. Bu geleneğin adı *şeker-cüzdük* (şeker-yüzük). Çuvalı yaşlı ve saygın kadınlar açar, eti hiyerarşiye göre oturanlara paylaşırlar.

Gelin, arkadaşlarıyla birlikte başka odada eğlenir. Ulupamir’de kızlar, genelde, Türk müzikleri eşliğinde gönül açarlar. Bir ara onlar evin önüne çıkarlar. Misafirler bir çember oluşturur, kızları ortaya oturtur, üstünden kırmızı bir bez çeker, bir nevi çadır oluştururlar. Kaynananın getirdiği et bir tabakta sunulur ve geline bir parça yedirilir. Misafirlerin arasında *ölöñ* söylemeyi bilen bir erkek bulunmalıdır. Ona bir tabakta *çaçili*²¹⁸ getirilir. O, gelin için *ölöñ* söylemeye başlar, aynı zamanda bir eliyle tabaktaki şekerleri etrafa saçar (*çaçıla çaçuu* âdeti). *Ölöñ*de evden ayrılmaya dair hüznü mısralar dile getirildiği için gelin ve arkadaşları ağlarlar veya ağlamaklı sesler çıkarırlar (*kız kınşılattuu* âdeti).

Damat alayı gelin evine yaklaştığında, *toguz tabak* (dokuz tabak) âdetini yerine getirmek için onları komşu bir eve alırlar. Orada damat, gelinin yengesi girdiğinde ayağa kalkar ve yenge izin verene kadar oturmaz. Sofraya tabaklarda gelin tarafının yaptığı yemekler getirilir. Ulupamir’de *mantı*, *kattama*, *aş*, *çabatı* getirilir. Damat ve sağdıçlar her tabaktan yemek tattıktan sonra sağdıçlar ev sahibine her tepsi için “Bu kimin tabağı?” diye sorarlar. “Bu, gelinin kız kardeşinin tabağıdır”, “Bu, gelinin ablasının tabağıdır”, “Bu, gelinin yengesinin tabağıdır” şeklinde izahat verilir. Sağdıçlar, her tabak için yanına para bırakırlar. En çok para gelinin annesinin tepsisi için bırakılır. Geleneğin adı “dokuz tabak” ise de dokuz sayısı semboliktir, gelinin akrabalarına göre tabak sayısı azalır veya çoğalır.

Damat alayı gelin evine gelince herkes içeri girer, damat dışarıda, kapının önünde oturur. Bir ayağının altına bıçak koyar. Bu eski avcılık aleti erkeğin, ailesini geçindireceğine delalet eder.

Ulupamir’de gelin odası olarak yaşanan betonarme evin bir odası hazırlanır, içine *köşögö* asılır.

Nikâh (Nike) : Nikâhtan önce “*ökül ata*”lar²¹⁹ belirlenir. Nikâhın yapılacağı odada molla misafirlerin içinden orta yaşta veya yaşlı birkaç saygın erkek adayın

²¹⁸ *Çaçili*: bir tabağa yığılan şeker, *boorsok*, demir paradan oluşan saç. Düğünde “Bolluk olsun!” dileğiyle insanların üzerine saçılır.

²¹⁹ *Ökül ata*, baba yarısı kabul edilip, yeni kurulan aileye göz kulak olacak şahıstır. *Ökül ata-ökül bala*

adını söyler. İki yardımcı erkek (*elçi*), ayrı yerlerde oturan gelinin ve damadın yanlarına gider, isimleri sayar “Vekil baba olarak kimi seçersin?” diye sorarlar. Nikâhın kıyılacağı odada gelinin vekil babasının ve damadın vekil babasının adları açıklanır.

Sonra iki *ökül ata* başlık parası pazarlığı²²⁰ yaparlar. Mizaha dayalı bu pazarlık şu şekilde geçer:

Oğlanın vekil babası kızın vekil babasına sorar:

- Ne dersin şimdi?

Kızın vekil babası cevap verir:

- Kalın, 500 tilla²²¹, bir at, bir deve, bir tüfek, bir köpek, bir de kuş.

- 500 tilla çok fazla.

- Kız almak böyledir!

- Ben kaldıramam.

- O halde beş yüzün yüzünden peygamberlerin yüzü-suyu hürmeti için vazgeçtim, yüzünden sahabelerin yüzü-suyu hürmeti için vazgeçtim, yüzünden evliyaların yüzü-suyu hürmeti için vazgeçtim, yüzünden atalarımızın yüzü-suyu hürmeti için vazgeçtim, yüzünden şurada oturanların yüzü-suyu hürmeti için vazgeçtim,- diye beş yüz altından yedi altına²²² kadar inerler.

- Kalan deveye yükümü yükledim, ata kızımı bindirdim. Geyik avlasın diye tüfeği damadın omzuna astım, köpeği bağlayıp ipini damadın eline verdim.

- Kuş kaldı?

- Kuşun karşılığı budur! Nikâhı buna kıyalım! – der ve cebinden para çıkartıp kızın vekil babasının eline verir.

Ökül atalar aynı zamanda nikâh şahitleridir.

İmamın önüne beyaz bez parçası serilir, üstüne su dolu kâse konulur. Kâsenin içine iki parça ekmek (*boorsok*) atılır. Gelin ve damattan izdivaç için rıza alınır. İmam, nikah duasını okur, “Allahü ekber!” diyerek nikah kıyar. Böylece, damat ve gelin ayrı odalarda oturarak evlenmiş olurlar. Yengeler, kâseyi geline ve damada götürür, suyu içirir, ekmeği yedirirler.

(vekil baba-vekil çocuk) ilişkisinde “baba” evlenen “çocuğunun” maddî-manevî destekçisidir. “Çocuk”, “babasına” ömür boyu saygıda kusur etmez. Van Kırgızlarından farklı olarak, Kırgızistan’da yeni evlenen çiftin *ökül ata-ökül ene*’si (vekil anne-baba) olur. Vekil anne-babayı damadın kendi anne-babası seçer.

²²⁰ Hatırlatalım, gerçekte başlık parası söz kesiminden hemen sonra verilir.

²²¹ Tilla: altın sikke.

²²² Abdulhalim Vatan (14.07.2014): Nikahta vekil babaların pazarlık yapmasından sonra *sözde* beş yüz tilladan kalan yedi tilla, kızın mehridir (*määr*). Gelin, koca evine taşındıktan sonra kocası ona “Altınını alacak mısın, helal edecek misin?” diye sorar. Nikah parasını almak gelinin hakkıdır, ama genelde o, edebinden helal ederler. Buna iki kişi şahit (*gübö/güvö*) olur.

Nikâhtan sonra damat kendi evine gider. Misafirler ise gelin evinde düğün sofrasına otururlar.

Düğünde Oyunlar²²³: Ulupamir’de gök börü dışında diğer oyunlar ender oynanır.

Gerdek:Kaynak kişilerin genel anlatımına göre Pamir’de ve Ulupamir’de yeni evlenen çifti *otko kirgizüü* (ocağa girdirme) merasimi aynıdır.

İlk olarak, gelinin ailesi damadı “ateşe girdirir”. Nikah kıyıldığı günün akşamı damat, kayın babasının evine davet edilir. O zaman, ilk defa o eve girecektir. Damat, *ölöñ* söyleyen sağdıçları, arkabaları, arkadaşları ile birlikte gelir Fakat evin kapısı kapalıdır. Damat, kapıya vurur, girmek için izin ister. Kapıyı açana para verir ve herkes gelin odasına geçer.

Gelinin başı kırmızı bir bezle örtülü olur. Damat, onun yüzünü açar. Damadın annesi, gelinin annesine görümlük parası (*köründük*) verir. Sonra karı-kocayı yan yana koyup kırmızı bir bez ile bağlarlar. Bu âdetin adı *küyöö tañdı* (damat bağlama)

Bu vaziyette karı-koca birbirinin ayağına basmaya çalışırlar. *But basmay* (ayak basma) adı verilen bu âdete göre öbürünün ayağına ilk kim basarsa, ailede onun sözü geçeceğine inanılır.

Akşam yemeğinde *aş* (pilav) ikram edilir.

Yemekten sonra misafirler dağılır. Damat, üç günlüğüne gelin evinde kalır. Karı-kocayı gerdek odasında kapatırlar. Burada koca, karısına 5 âdet yüzük takar. Üç gün boyunca kimse onları rahatsız etmez, onlar da dışarı çıkmazlar. Yiyecek-içecekleri oda kapısına bırakılır.

²²³ “Geleneksel kültür, evliliği en önemli geçiş töreni olarak kabul etmiştir. Bu nedenle hem olgu, hem törensel uygulamalar itibarıyla düğün, doğum ve ölüme göre bünyesinde daha fazla mitolojik öğeler barındırmaktadır. Diğer pek çok uygulama gibi düğün kavgaları da mitolojik kökenlere sahiptir. Düğün kavgaları genellikle çocukları evlenen “dünür” iki aile veya akrabaları arasında çıkmaktadır... Evlilikte kavgalar, genellikle düğünle birlikte başlamaktadır. Düğünlerde yaşanan bu kavgaların sebebi, kültür kodlarımızla ilgilidir. Bunun sebebini mitolojik şuuraltında aramak gerekir. Geleneksel kültüre göre düğünle birlikte kaos durumu oluşmaktadır. bu kaos durumunun göstergelerinden biri, gelin ile damadın karşı taraf için “yabancı” sayılmasıdır. Yabancı olarak kabul edilen gelinin yabancılığını gidermeye yönelik uygulamalarla düğün kavgaları, kaosu ortadan kaldırıp düzeni tekrar yerine getirmeyi amaçlamaktadır...Düğünle birlikte başlayan düzensizlik, yeni evlilerin gelinin ailesinin yanında bir müddet kaldıktan sonra kendi evlerine gitmesiyle giderilmekte ve uyum gelmektedir. Geleneksel kültür açısından tam bir kaos ortamı da demek olan kadın değişiminin bu önemine bağlı olarak boyların birbirine rakip olması, karşılıklı yarışmaları, şakalaşmaları, birbirleriyle dalga geçmeleri ve kavga etmeleri gibi bazı uygulamalar kültürel tarihin derinliklerinde oluşmuştur. İlerleyen süreç içinde bu ritüellerin birçoğu, asıl ortaya çıkış psiko-sosyal durumları unutulularak oyun gibi algılanır ve âdeti bir bayram havasında uygulanır olmuştur. ” (Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Metin Ergun, “Düğün Kavgalarının Mitolojik Kökenleri”, **Millî Folklor**, C. 13, Yıl: 26, S: 101, Bahar 2014, s. 60-72)

Düğün Sonrası: Dördüncü gün damadın yengeleri gelip, yatağı toplarlar. *Töşök cıyuu* (döşek yığma/ yatak toplama) geleneğinde yatağın üstüne “bolluk ve bereket olsun” diye şeker ve bozuk para saçılır. Yüksek sesle dua edilir:

"Aldındı bala bassın, arkañdı mal bassın. Kuday Taala ıntımañtıu küindördü minyasar kılın, idayat colgo salsın. Balaluu bol, çakaluu bol. Kazanıñ kaynap tursun, kabagıñ caynap tursun. Düşmanıñ kıyada bolsun, döölötüñ biyada bolsun. Allahu ekber'!"

(“Arkanı mal bassın, önünü çocuk bassın. Hudâ Teâlâ barış içinde günleri bağışlasın, hidayet yoluna koysun. Çoluklu-çocuklu ol. Kazanın hep kaynasın, yüzün hep gülsün. Düşmanın piyade olsun, devletin [saadetin] ziyade olsun. Allahü ekber!”)

Damat, yengeleriyle birlikte baba evine döner. Orada bir koyun kesilir, halka ziyafet verilir. Hanımı ise başına kelek giyer, beyaz başörtü takar ve çeyizi hazır olana kadar, bir-iki hafta baba evinde kalır.

Çeyizi hazır olan kızın, koca evine gitme zamanı gelir. Annesi, kızını bu nasihat ile uğurlar:

Ak şıbak bolsoñ nakşı bol

Alganıñ menen cakşı bol

Kök şıbak bolsoñ nakşı bol

Küyöön menen cakşı bol

Altından beşik ırğap öt

Alganıñ menen cırğap öt

Kümüştçö beşik ırğap öt

Küyöön menen cırğap öt

Tündük boyu ot caksan

Tütün kılbay öçürgün

Katuu iyrik kep uksan

Tupeyil bolboy keçirgin

Kapşıt boyu ot çaksak

Karañgı kılbay öçürgün

Katuu iyrek söz uksan

Kapa bolboy keçirgin

Beyaz kır pelini isen yumuşak ol

Alanın ile uyumlu ol

Yeşil kır pelini isen yumuşak ol

Kocan ile uyumlu ol

Altından beşik sallayarak yaşa

Alanın ile saadet içinde yaşa

Gümüştten beşik sallayarak yaşa

Kocan ile saadet içinde yaşa

Tündük²²⁴ boyu ateş yakarsan

İs bırakmadan söndüröver

Sert, soğuk söz duyarsan

Kin tutma, affediver.

Kapşıt²²⁵ boyu ateş yakarsan

İs bırakmadan söndüröver

Sert, soğuk söz duyarsan

Hayıflanma, affediver.

²²⁴ Tündük: keçe evin tepesindeki yuvarlak delik.

²²⁵ Kapşıt: keçe evin alt kenarı.

Ve arkasından ağıt yakar (Turgan Kutlu, 11.12.2011):

<i>Süt üstündö kaymagıñ</i>	Süt üstünde kaymağın
<i>Cük üstündö aynegıñ</i>	Yük üstünde aynan
<i>Ak sandıgım kulp ede ay</i>	Ak sandığımın kilidi idi ay
<i>Ak üyümdün kutu ede ay</i>	Ak evimin kutu ²²⁶ idi ay
<i>Kök sandıgım kulp ede oy</i>	Gök sandığımın kilidi idi ay
<i>Kök üyümdün kutu ede ay</i>	Gök evimin kutu idi ay
<i>Ak sandıktan kulp ketti ay</i>	Ak sandıktan kilit gitti ay
<i>Ak üyümdön kut ketti ay</i>	Gök evimden kut gitti ay
<i>Kök sandıktan kulp ketti ay</i>	Gök sandıktan kilit gitti ay
<i>Kök üyümdön kut ketti ay.</i>	Ak evimden kut gitti ay.

Kıza büyükler “Kaynanana ve kaynatana iyi bak ki, kızından ve oğlundan hizmet göresin. Kaynana ve kaynatana asla çekişme. Evin içinde olanları dışarıda anlatma” öğütler verirler. Ulupamir’de ise gelin, baba evinden koca evine araba ile getirilir.

Gelin, yengeleri eşliğinde kaynatasının evine girer. Kaynatası ve kaynanası, gelinin yüzünü görmek için yengelere görümlük verirler. Gelin, çeyiz ile birlikte *şeker-cüzdük* sandığı da getirir. “Sandıkta ne varmış?” diye gelinin getirdiklerine bakmak için kadınlar toplanır. Düğünde yapıldığı gibi, burada da sandığın içindekileri tabaklara doldurup misafirlere dağıtırlar.

Kaynatasının evine ilk defa girerken gelinin “dili tatlı olsun” diye ağzına kaymak sürülür (*oozandırıuu*), gelin kaynata ve kaynanasına eğilerek selam verir, ellerini öper. Aynı günüşbaşı yapar; büyük kazanda *şoola*(pilav türü) pişirir ve misafirlere ikram eder.

Gelin geldikten sonra akrabalar *otko kirgizüü* (ocağa girdirmek) için sırayla onları misafirliğe davet ederler.

Aile müessesesine itina ile yaklaşan Kırgızlarda boşanma, istisnâ bir haldir. Ulupamir köyü muhtarı Kasımbek Varol’un sözlerine göre “*Türkiye’de yaşadığımız otuz yıl içinde üç kere boşanma olayı oldu*”. Aile içinde anlaşmazlık yaşanır, aksakallar meclisi devreye girer. Karı-kocaya öğüt vermek, kabahatli olana ceza vermek gibi duruma göre yaklaşım ile sorun çözülür.

²²⁶ Kut: Kırgızcada “1. mit. İnanişâ göre geceleyin çok istisna olarak keçe çadırın *tündük* (çadırın tepesindeki yuvarlak pencere) kısmından erimiş kurşun gibi kırmızı renkte *kolomto*’ya (çadırın içindeki ocak) düşen hususî varlık; 2. Uğur, baht, talih, şans; 3. Can, ruh; 4. *Cerg*. (II) Saça takılan sivri, yuvarlak şekillerdeki gümüş süs”. (Bkz: Mayrambek Orozobaev, Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010, s. 264).

2.3. Ölüm:

“Can Kudaydıki
Mal baydıki”/
Can Hüdâ’nın
Mal zenginini.
(Kırgız atasözü)

2.3.1. Pamir Kırgızlarında Ölüm:

Ölüm öncesi: Pamir Kırgızları arasında doğal ve sosyal koşullar nedeniyle ölüm oranı yüksektir. 4000-5000 m. yüksekte bulunan yaşam alanında oksijen oranı %60’tır. Halkın çoğu oksijen yetersizliği hastasıdır. Meyve-sebze yokluğu ve tek tip beslenme ise kansızlığın ve vitamin yetersizliğinin nedenidir.²²⁷ Erkeklerin yaş ortalaması 45, kadınların ise 42’dir.²²⁸ Kışın aşırı soğukta yaşlıların çoğu yaşamlarını yitirmektedir, yetişkinler arasında tansiyon, kalp, kulak, burun, boğaz, eklem hastalıkları yaygındır. Aralarında hekim bulunmadığı için “her derde deva” olarak afyon²²⁹ kullanılmaktadır.

Afganistan hükümeti, Pamir vilayetine ulaşım ve sağlık hizmeti sağlamamaktadır. 2009’dan beri birkaç Kırgız ve uluslar arası kurum Pamir Kırgızlarına ihtiyaç maddeleri ve hekimler götürmektedir. Pamir’e ancak Eylül-Kasım arasında gidilebilir; yazın taşkın akarsulardan, kışın ise kar ve fırtınadan yollar kapalıdır. Dağınık yerleşimden dolayı geçmişte²³⁰ ve günümüzde²³¹ bölgede

²²⁷ (Çevrimiçi) <http://www.sary-kol.ru/stati/pamir/malo-kto-iz-etnicheskikh-kyrgyzov-na-pamire-dozhivaet-do-60-let.html>

²²⁸ “Kırgızı, zatoryannie v Pamire”, (Çevrimiçi) <http://www.sary-kol.ru/stati/pamir/kyrgyzy-zateriannye-v-pamire.html>

²²⁹ Pamir Kırgızları arasında afyon (*kara dari, tariék*) bağımlılığı söz konusudur. Afyonu Afgan tüccarlar getirmektedir ve hayvanlara değiş-tokuş yapmaktadır. Kırgızların afyona bağımlılığı, sağlık ve ekonomi için büyük zarardır. Afyon gibi uyuşturucu maddeler “...ilk alındıkları zaman, derhal bir rahatlama ve keyif verir. Kişi bu sayede belki 5-6 saat için bütün dertlerini ve ağrılarını unuttur, elde edemediği şeylere kavuşmanın verdiği tatmin duygusu içindedir. Fakat ilacın tesiri sona erdiği zaman, eski durum olduğu gibi geri döner; üstelik bir de buna suçluluk duygusu eklenir. Asıl dram bu noktadan itibaren başlar. İnsan tekrar aynı rahatlık ve keyfe erişebilmek için, yeniden ilaç almak üzere karşı konması çok güç bir istek duyar, ama bu sefer daha fazla miktarda (yüksek dozda) alması gerekir. Fakat uzun müddet ve yüksek dozda kullanılan afyon (morfin) sinir sistemini ve diğer bazı fizyolojik fonksiyonları bozar ve zehirlenmeye, nihayet ölüme sebep olur” (Bkz.: Erol Güngör, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul, Ötüken, 1995, s. 77.)

²³⁰ 1978 göç öncesi verilere bakacak olursak, F. Rock’a göre 1970’lerin başında Pamir’de nüfus 340 hane/ 1700 kişi (hane ortalama 5 kişi), Farsight’a göre nüfus 2380 kişi (hane ortalama 7 kişi). (Bkz: Remy Dor, **Oogan Pamirindegi Kırgızlar**, Çev. ve Ed. P. Kazıbayev, Bışkek, Kırgızistan Yayınları, 1993, s. 11.); Nazif Şahrani’ye göre 1972-1974 arasında Pamir Kırgızlarının sayısı 2000 civarındadır. (Bkz: Nazif Şahrani, “*Kirghiz Pastoral Nomads of The Afghan Pamirs: An Ecological and Ethnographic Overview*”, **Folk**, Volume 18, Kobenhavn, 1976, p. 129.) 1978’de Pamir’den göç ettiklerinde Hacı Rahmankul Han’a bağlı olarak yaşayan Kırgızların sayısı 500 çadırdan (1700 kişi) ibaretti.” (Bkz: Pekaçar, a.g.e., s. 3.) Bu konuda Dor, Afganistan’dan 1300

bulunan araştırmacılar ve yardım götüren kurumlar nüfusa dair tahminî rakamlar göstermişlerdir.

“Etnik Kırgızların nüfusu azalmaktadır. Bebek ve anne ölümü ve akraba evliliklerinden kaynaklanan gen bozuklukları yaygındır”.²³² “Erken yaşta (10-12 yaş) evlendirilen kızların çoğu düşük yapar. Kışın -50° havada kadınlar bu ince elbiselerle dolaşırlar, soğuktan korunmak için ise bedenlerine koyun yağı sürerler. Sonuç; çoğu kadın hastalığının nedeni soğuk algınlığıdır.”²³³

Nesli tükenmekte olan Pamir Kırgızları Pamir’den gitmek istediklerini dile getirmektedirler. Pamir’e akraba ziyaretine giden Van Kırgızlarından Kasımbek Varol bu söylemin çelişkili olduğunu ifade etmiştir (23.04.2014): *“2000-3000 yakı olan zenginler düzeni bozmak, yeni bir yere gitmek, çalışmak istemez elbette. Onlar için hava hoş. Afyon içerler, yan yatarlar. Yoksulluktan zenginlere hizmetçi olan, imkânı olmadığı için aile kuramayan fakirler ve gelecekte halk olarak yok olacaklarını düşünenler Pamir’den kurtulmak isterler. Ben Pamir’e iki kere gittim, dertlere müşterek çare bulmak için reislerle toplantı yaptım. Birleşmiş Milletler kurumuna dilekçe yazmak istedim. Toplantıda konuşulanların katılımcılar tarafından ciddiye alınmadığını, onlar tarafından somut adımlar atılmadığını görünce gitme istekleri kuru bir söz olduğunu anladım. Afyon*

Kırgız’ın çıktığını, bunlardan 100 kişinin Pakistan’a öldüğünü, diğer 100 kişinin Pamir’e geri döndüğünü, Türkiye’ye ise 1138 kişinin geldiğini bildirmektedir. (Bkz: Remy Dor, “Les Kirghiz de Turquie”, **Turcica**, Vol. 18 (1986), p. 191-192 (Türkçesi: Yılmaz, L.: “Türkiye Kırgızları”, *Tarih ve Toplum*, 9 (54), Haziran 1988, s. 20 (348).

²³¹ 2011’de “Kırgız Butağı” kurumunun sunduğu veriler şudur:

Küçük Pamir’de	2011’de hayatta olanlar	2001-2011 arasında hayatını kaybedenler
Çocuk	378	455
Kadın		43
Erkek	342	6
Toplam	720	504

Bu bilgiler, “Kırgız Butağı” vakfının çektiği **“Pamir Kırgızları”** (2. Film, No 1815, 23.12.2011) adlı belgeselinden alındı. Kırgızistan’da kurulan “Kırgız Butağı” vakfı, Pamir Kırgızlarından haber almak, yardım etmek amacıyla kendi aralarında para toplayarak 9 kişilik ekip gıda, giyim yardımı götürür. Kırgızistan’dan Pamir bölgesine Tacikistan ve Afganistan sınırlarını geçerek gidilir. Araba ile Tacikistan’da Vahan Koridorunun girişinde Sarhad yerleşimine kadar gidilir. Oradan atlarla Vahan Koridorunda ilerleyerek 4 günde Kırgızların yaşadığı Pamir yaylalarına ulaşılır.

2012’de nüfus Büyük Pamir’de 1100, Küçük Pamir’de ise 700 olarak gösterilmiştir. (Bkz.: Jeffrey Waalkees başkanlığında Pamir Kırgızlarına insanî yardım götüren CDI (Crosslink Development International) kurumu.)

Halkın verdiği bilgiye göre bugün Büyük Pamir’de 1500 ve Küçük Pamir’de ise 1700 kişi yaşamaktadır. (Bkz. “Mı sdalali tselyu svoevremennoe prinyatie mer vo izbejanie vimiraniya pamirskik kırgızov”, (Çevrimiçi) www.sary-kol.ru/stati/pamir/my-sdalali-tseliu-svoevremennoe-priniatie-mer-vo-izbezhanie-vymiraniia-pamirskikh-kyrgyzov.html.)

²³² “Mı sdalali tselyu svoevremennoe prinyatie mer vo izbejanie vimiraniya pamirskik kırgızov”, (Çevrimiçi) www.sary-kol.ru/stati/pamir/my-sdalali-tseliu-svoevremennoe-priniatie-mer-vo-izbezhanie-vymiraniia-pamirskikh-kyrgyzov.html.

²³³ “Pamirlik Kırgızdar. Kantip Saktap Kalabız?”, www.ktrk.kg, 07.07.2014.

içenlerin birkaçını hastaneye götürdüm, birkaç gün sonra kaçtılar. Kısacası, onların sorunları, çıkmak istemedikleri kısır bir döngüdür”.

Pamir Kırgızlarının Kırgızistan’a göç etmesi meselesi ile ilgili Kırgız Cumhuriyeti Millet Meclisi üyesi Mirlan Bakirov “*Kırgızistan’a gelmek isteyenler elçiliğe başvurabilir. Evrakları tamamlayanlar için bu imkân var. Fakat onların hayvanları var ve hayvanlarla birlikte göç etme niyetindeler. Bunun için ise Afganistan ve Kırgızistan ortasında yer alan Tacikistan ile görüşmek gerek. Bu mesele zamanla çözülür. Yeni okul yılında 10-20 çocuk getirip okutmayı düşünüyoruz. Onların en büyük hayalleri öğretmen ve doktor olmak*”²³⁴ demiştir.

Tarihî, coğrafi ve sosyal şartlardan dolayı zorluklara karşı fizyolojik ve psikolojik dayanıklılık geliştiren Kırgızlar, hastalığa odaklanmazlar ve hastayken ilgi beklemezler. Hatta cinlerin musallat olduğu fikriyle hasta, tehlikeli görülür ve mümkün olduğu kadar yalıtılır.²³⁵ Yaşlılık, hastalık, kaza, doğum ve başka bir sebeple hayatı sona eren bir insana, geride kalanlar muayyen bir usule göre muamelat yaparlar.

Ölüm Olayının Duyurulması: Ölüm haberini, ailenin erkeklerine aksakallar, kadınlarına ise yaşlı kadınlar, üstü kapalı bir şekilde duyururlar (*uguzuu*). Acı haber, uzaktaki akrabalara atlı haberci (*çabarmen*) ile ulaştırılır. Köy ahalisi hemen o eve baş sağlığı dilemeye (*könül aytuu, köz körgözüü*) gelir. Kadınlar ölenin evinde, erkekler ise başka bir evde toplanırlar Ölü çadırın bir tarafına yatırılır, üzerine perde (*köşögö*) çekilir. Uzaktaki akrabalar gelene kadar ceset şişmesin diye karnına bıçak konur. (Abdulhalim Vatan, 15.07.2014)

Ölü Yıkama ve Kefenleme: Defnetmeden evvel cesedi, eğer erkek ise saygın bir aksakal, kadın ise saygın bir hanım su ve sabun ile yıkar. Bunun karşılığında değerli bir armağan -mesela, altın ipliklerle işlenmiş kaftan (*kımkap çapan*)- alır. Yıkama esnasında molla dua okur. Yıkandıktan sonra ceset, erkeğe üç, kadınsa beş parça bez ile kefenlenir. Kefenleme esnasında molla dua okur. (Abdulhalim Vatan, 15.07.2014)

Ölü ile Helalleşme: Pamir Kırgızları merhumun dinî borçlarının (kazaya bıraktığı namaz, tutamadığı oruç vb.) ailesinin temizlemesi gerektiğini düşünürler. Aile, merhuma ait dokuz hususî eşyayı (gözlük, makas, kap-kacak vs.) akraba

²³⁴ “Mı sdelali tselyu svoevremennoe prinyatie mer vo izbejanie vimiraniya pamirskik kirgizov”, (Çevrimiçi) www.sary-kol.ru/stati/pamir/my-sdelali-tceliu-svoevremennoe-priniatie-mer-vo-izbezhanie-vymiraniia-pamirskikh-kyrgyzov.html

²³⁵ Dor, a.g.e., s. 47-48.

olmayan kişilere “*Künöösü keçsin! Günahı affedilsin!*” diye dağıtır (*toguz tozutuu, skat*). Eğer aile varlıklıysa, en büyüğü deve ve en küçüğü keçi olmak üzere dokuz hayvan bağışlar. Bunun için cenaze dışarı çıkartılır, sağ tarafına bir deve veya at getirilir, sol tarafına ise molla geçer. Hayvanın zinciri, ölünün üzerinden mollaya uzatılır. Akrabalar mollaya “*Biz, merhumun günahlarının Allah huzurunda affedilmesi için kefaletinizi arz ederiz*” derler. Molla üç kere “Evet” der. Molla, zincirinden tuttuğu atı veya deveyi evine götürür.²³⁶ Diğer hayvanlar halk arasında paylaştırılır. Böylece, merhumun günahlarının bedeli ödendiği kabul edilir.

Abdullah Çürpö (30.07.2014): “*Pamir’de ölenin yaşarken kılamadığı namaz, tutamadığı oruç borcu için “doora” duası okunur. Merhum, erkek ise yaşından 9 yıl, kadın ise 12 yıl eksiltir. Bu, onun buluş çağına ermediği günahsız yılları. Molla, kalan yıl sayısınca dua okur ve yılları tayin edilen insanlar arasında paylaştırır. Bunun için cenaze evden dışarı çıkartılır, etrafında cenaze namazına gelenler oturur. Merhumun ailesi deve mi at mı bir hayvan getirir, cenazenin bir tarafına yerleştirir. Molla, dua okur, tayin edilen adama “Merhumun bir yıllık namaz kefaletini kabul ediyor musun?” der. Öteki “Kabul ediyorum” der. Hayvanı ona verir, o, hayvanı evine götürür. Böylece, ölenin borcu dokuz hayvan ile diriler arasında paylaştırılır. Mollaya hizmeti karşılığında tay veya başka hayvan verilir.*”²³⁷

Ölü Gömme: Mezar için Kırgızlar *mazar, mürzö, gör, cay*, mezarlığa ise *cayhana* derler. Seyitvakkas Tanyeri, (14.12.2010) “*Pamir’de merhumu toprağa vermek için kabrin hazır olmasını beklerler. Toprak don, taşlı. Yarım günde kazılanı var, bir günde kazılanı var. Kadın kabri yetişkin erkeğin göğüs hizasına, erkeğinki bele ve çocuğunki dize kadar kazılır. Kadın bedeni erkeğe göre ince yapılı olduğu için hızlı çürür ve etrafa kötü koku yayılmasın diye daha derine gömülür*”. Mezar kazanlara rahmetlinin ailesi “*O dünyası carık bolsun! O dünyası aydın olsun!*” diye ayna verirler ve kaftan (*çapan*) giydirirler.

Pamir’de ölüyü bineğe (at, öküz, deve) yükleyip ataların gömüldüğü yere götürürler. Sarı Şıbak, Bozoy Kümböz ve başka mezarlıklar var. Ölü, başı Kibleye

²³⁶ Dor, a.g.e., s. 49.

²³⁷ “*Pamulda ölgöndün tirüüsündö okubay kalgan namaz, karmabay kalgan orozo karızı üçün doora dubası okutulat. Ölgön erekte bolso çaşınan 9 cıl, azize bolso 12 cıl alinat. Al – balagatka kire elek künöösüz cıldarı. Andan kiyin kaçça cıl kalsa, moldo oşonco colu doora duasin okuyt, cıldardı tayındalğan adamdarga bölüp beret. Anın üçün sööktü eşikke çıkarat, tegerekte namazga kelgen adamdar oturat. Ölgöndün üy-bülösü töö bolobu, at bolobu bir mal alıp kelet, sööktün bir canına koyot. Moldo dua okuyt, tayındalğan adamga “Bir cıldık namaz kefaletin kabul aldınby?” deyt. “Kabıl aldım” deyt. Maldı aga beret, al alıp ketet. Oşentip murdardın karızın toguz mal menen tirüülörgö bölöt. Moldogo namaz, doora akısıga tay ce başka mal berilet.*”

bakacak şekilde kabre yatırılır ve toprak ile gömülür. Mezarın başına ve sonuna iki taş konulur.

Ölü Yemeği: İnsanın öldüğü gün ailesi, hayvan keser ve taziyeye gelenlere yemek verir. Aynı şekilde üçüncü gün *üçtük*, yedinci gün *cetilik*, gündüzü ve geceyi birer gün sayarak yirmi gün sonra *kırtık* yemeği ve bir yıl sonra *cıl aş*ı verir. Bir yıla kadar aile, her Cuma pilav, *boorsok*, *tokoç* pişirir ve yemeden önce kokusu Fatiha ile birlikte ölenin ruhuna gönderilir (*cıt çıgaruu*).

Ölümlle İlgili Kültürel Unsurlar: Pamir’de kadınlar siyah (kimi kaynak kişilere göre sarı, yeşil, mavi) elbise giyerek, ağıt yakarak yas tutarlar. Erkeklerin giyiminde değişiklik olmaz. Onlar “Ölen kişinin yeraltında saç ve sakalı uzar” inancıyla kırk gün saç ve sakal bırakırlar. Kırkı çıktıktan sonra komşular, dünürler, akrabalar yas tutan ailenin yasını açar (*azasın açuu*): koyun keserek onları davet eder, erkeklerin saç-sakalını tıraş eder (*kırkın sındıruu*), kadınlara yeni elbise verir ve “*Cakşılık bolsun! Cakşılıkta körüşölü!*” İyilik olsun. İyiliklerde görüşelim” gibi dileklerde bulunurlar. Bu âdetler, buluğ çağına girmemiş, oruç ve namaz farz kılınmamış (12 yaşından küçük) çocuklar için yapılmaz. (Abdulhalim Vatan, 07.07.2014)

Cenaze çıkan obada iki hafta nişan, düğün, beşik toy gibi törenler yasaktır. Merhumun akrabasıyla karşılaşan kimse, mutlaka bir Fatiha okur.²³⁸

2.3.2. Pakistan Döneminde Ölüm:

Pakistan’da sıcak iklim, kirli içme suyu gibi nedenlerden dolayı çoğu Kırgız göçmen yaşamını yitirmiştir. O dönemi Kuttubübu Ersöz (04.06.2015) şöyle anlatmaktadır: “Çoğu tifodan öldü. Hükümet bir kabristan ayırmıştı. Ölenleri aynı gün minibüse yükleyip, mezarlığa götürüp toprağa verirlerdi. “Toguz tozutuu” Pakistan’da uygulamadan kalktı. Üçlük, yedilik, kırklık ve bir yıl boyunca Cumalık ölü yemeği vermek devam etti. Pakistan’lı komşular üç gün boyunca ekmek pişirir, çay demler ve merhumun yakınlarına ikram ederdi. Biz de öyle yaptık”.²³⁹

Pakistan’da ölü yıkama ve kefenlemede değişiklik olmamakla birlikte, sıcak hava nedeniyle cenaze kısa zamanda defnedilmiştir. Mezar kazmaya çoğu zaman yerliler de yardım etmiştir. Mültecilerin bir birikimi olmadığı için ölü ile helalleşmek

²³⁸ Dor, a.g.e., s. 51.

²³⁹ “Köbü iç ötmödön öldü. Ökmöt cayhana bölüp bergen. Ölgöndördü oşol ele kün minibüske salıp barıp koyup kelişet. Toguz tozutuu Pakistanda kalgan. Üçtük, cetilik, kırtık, bir cıl boyunca cumalık berilet. Pakistandık komşular üç kün boyu nanın casap, çayın kaynatıp kelip, markumdun cakındarına beret ede. Biz da şondoy kıldık”.

için *toğuz tozutu* âdeti yapılmamıştır. Yas tutan ailede kadınlar elbisesinin rengini değiştirir, erkekler ise saç-sakal uzatmışlardır. Kırk günden sonra komşuları ve akrabaları kadınlara yeni elbiseler giydirerek, erkeklerin saç-sakalını alarak o ailenin yasını sonlandırmışlardır.

2.3.3. Van Kırgızlarında Ölüm:

Ölüm Öncesi: Türkiye’de yaşam kalitesi (beslenme, barınma, sağlık) Pamir’e göre yüksek olduğu için Van Kırgızları arasında ölüm oranı dengelenmiştir, yaş ortalaması yükselmiştir, erken yaşta evlilik kaldırılmıştır, akraba evlilikleri azalmıştır, anne ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmiştir. Bu etkenler nüfus artışını sağlamıştır.²⁴⁰

Bugün Van Kırgızları arasında genelde yaşlılık ve ağır hastalıklardan kaynaklanan ölüm olayları görülür.

Ölüm Olayının Duyurulması: Ölüm olayı gerçekleştikten sonra üzücü haberi aile fertlerine duyurma şekli, komşuların ve akrabaların o aileye taziye bildirmeye gelmesi âdeti Pamir Kırgızları ile aynıdır. Van Kırgızları cenazeyi bekletmezler, olabildiğince çabuk toprağa verirler. *“Dine göre cenazeyi bekletmezler, çünkü ceset bozulur ve ruh zorlanır. Kışın biraz bekletilebilir, yazın ise hangi saatte vefat ettiyse hemen mezarı kazılır ve hemen gömülür. Ceset evin içinde kalırsa günahıdır. Dinde vefat eden biri için mezar, artık onun evidir. O yüzden mevtayı hemen evine ulaştırmak zorundayız. Bugün biri vefat ettiğinde uzaktaki akrabalarına cep telefonuyla haber verirler. Mesela, bir insan gece vefat ettiyse uzaktaki akrabalarına “Sabah saat 10-11’e kadar gel, gelemezsen biz onu defnedeceğiz” derler”*. (Seyitvakkas Tanyeri, 14.12.2010).

Ölü Yıkama ve Kefenleme: Ceset yıkama ve kefenleme biçimi Pamir’deki uygulama ile aynıdır. Kefenleme şekli şudur: *“Kadınlar beş kefene sarılır: biri uzun, biri kaftan (“çapan”), biri elbise (“köynök”), biri beli sarmak için (“beldemçi”), biri başı sarmak için (çaçkep) için kullanılır. Erkekler üç parça kefene sarılır: bir kaftan (“çapan”), bir gömlek (“köynök”), bir iç don (“ştan”) yerine kullanılır. Kefenlenirken insanın yüzü kısmen açık bırakılır”*. (Seyitvakkas Tanyeri, 14.12.2010).

Ölü ile Helalleşme: Kefenlenen cenaze dışarı çıkartılır, temiz yere konulur. Molla, erkeklere cenaze namazı kıldırır. Molla, orada bulunanlara “Merhum nasıl biriydi?” diye sorar. Merhumu öbür dünyaya uğurlayanlar, hak helal etme maksadıyla, bir ağızdan “İyi biriydi” derler. Eğer ölenin ödeyemediği borçları varsa,

²⁴⁰ 1982’de Türkiye’ye 1137 kişiyi bulan 310 Kırgız ailesi göç etmiştir (Bkz.: Milliyet, 1982, 9 Haziran.). Net veri bulunmamakla birlikte 2013’te Van Kırgızlarının nüfusu 3100-3200 civarındadır (Kaynak kişi: Kasimbek Varol, Ulupamir köyü eski muhtarı, 01.07.2013)

yakınları bunu üstlenirler. Helalleşmeden sonra erkekler cenazeyi köy mezarlığına götürürler. Molla, cenazeyi mezara koyarken Kuran'dan sureler okur.

Ölü Gömme: Ulupamir'de toprak yumuşak olduğu için kazılan mezar çukurunun (*saganak*) duvarlarına kerpiç döşenir, aksi halde yağmurda toprak göçebilir. Köye bitişik olan kabristanda iki tarz mezar mevcuttur:

a. Pamir'deki uygulama: Kabrin başına ve ayağına orta büyüklükte iki yassı taş yerleştirilir. Kadın ile erkek mezarları taşların konumuna göre ayırt edilir. Kadın kabrinde baştaki taş, çukura dikey, ayaktaki ise çukura yataydır. Erkek kabrinde tam tersi: baştaki taş çukura yatay, ayaktaki ise dikeydir. Bu taşlara ilaveten mezarın başucuna künne, doğum ve ölüm tarihi yazılmış mermer bir levha bulunabilir.

b. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan dikdörtgen mermer mezar.

Van Kırğızlarında “*Gösterişli kabir yapmak, çevresine duvar örmek dinen yasaktır*” görüşü hâkimdir. Sadece Hacı Rahmankul Hanın kabri etrafına hürmeten koruyucu duvar inşa edilmiştir. Bunun dışında kabristanda etrafı duvar ile çevrilmiş bir mezar daha var. Anlatılanlara göre bu, tarihte buralarda yaşamış bir Kürt şeyhin mezarıdır ve bazen dışarıdan ziyaretçi gelir, köy halkı ise yatır ile ilgilenmez.

Ölü Yemeği: Akrabasını kaybeden ailei komşuları üç gün maddî ve manevî desteklerler: para toplarlar, sofraya açarlar ve taziye gelenleri karşılarlar. Üç gün boyu cenaze evinde Kuran okunur; hatim indirenlere seccade, elbise hediye edilir. Başsağlığı dilemeye gelen kadınlar, ölenin yas tutan (*sıyıtka oturgan*) kadın akrabalarına kumaş (*sooda*) getirirler. Yas tutan aile merhumun hürmetine üçlük, yedilik, kırkılık ve yıllık yemeği verir. Bir yıla kadar her Cuma pilav yapılır ve Fatih ile merhumun ruhuna ikram edilir (*cır çıgaruu*).

Ölümle İlgili Kültürel Unsurlar: Abdulhalim Vatan (07.07.2014): “*Atalarımızın zamanında biri ölen ailede çadırı (keçe ev) siyah keçe ile örterlermiş, kadınlar ve kızlar siyah giyinirlermiş. Dinde cenazede ayrı elbise giymek, “Sen öldürdün” diye Yaradan’a isyan etmek anlamına gelir. Artık “Dinde cenazede elbise değiştirmek iyi değilmiş, bırakalım” diyorlar*”. Bugün yuas tutan erkekler arasında çalışanlar, kırk gün saç ve sakal bırakmamaktadırlar; işyerinden izin aldığı gün sayısınca tıraş olmamaktadırlar. Kırk yas gününden sonra akrabalar, Pamir'de yapıldığı gibi ailenin yasını açar (*aza açuu, kırkın sındıruu*).

Karşılaştırma:

Geçiş Törenlerinde Değişen ve Değişmeyen Unsurlar: Türkiye'ye göç nedeniyle Van Kırgızlarının doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili gelenek-göreneklerinde tespit ettiğimiz değişimler şunlardır:

Doğum:

- Geçmişte Pamir'de kısırlılığı gidermek için şifacılar (*emçi-domçu*), bugün Ulupamir'de ise doktora başvurulur.
- Pamir'de doğum, çadırdaki ebe tarafından, bugün Ulupamir'de ise Erciş hastanesinde gerçekleştirilir.
- Pamir'de doğumu uzaktaki akrabalara müjdelemek için ulak (*çabarman*) gönderilirken, bugün Ulupamir'de cep telefonu veya internet kullanılır.
- Pamir'de Kırgızca, Arapça, Farsça adlar yaygınken, Van Kırgızları gençleri arasında öz Türkçe isimler de verilir.
- Pamir'de bebek bir yaşına kadar beşiğe belenirken, bugün Van Kırgızlarında beşiğin bebek yatağı işlevi eskimiştir. Beşik, *beşik toy*'da kültürel bir simge olarak kullanılmaktadır.
- Pamir'deki yeni doğan bebeği kırk gün aile fertleri haricinde kimseye göstermeme âdeti Van Kırgızlarında unutulmuştur; kızların saçlarını beş kâkül, on kâkül örme gibi âdetleri nadir yapılmaktadır.
- Pamir'de doğum günü kutlanmaz, Ulupamir'de ise okula yaş pasta ve meşrubat getirerek öğretmeni ve sınıf arkadaşlarıyla birlikte doğum günü kutlamak geleneği doğmuştur.
- Pamir'de erkek çocuğu usta, Ulupamir'de ise doktor sünnet eder.
- Pamir'de sünnet edilen çocuğa giyim, hayvan hediye edilir, Van Kırgızlarında ise Türk usulü altın takma âdeti var.
- Eskiden çocuk sahibi olan çift, adabından günlerce aile erbabının karşısına çıkmazmış ve çocuğu büyüklerin yanında sevmezmiş. Günümüzde bu âdetler yoktur.

Evlenme:

- Pamir'de ve Türkiye'de ilk yıllarda Kırgız gençler görücü usulü ile aile kurarken günümüzde eş seçimi gençlerin elindedir.
- Pamir'de geçim kaynağı ve iş bölümü, hayvancılığa dayalıdır ve ergenlik çağına girenler evlendirilir. Ulupamir'de ise evlenmek için erkek askerliğini bitirmeli ve meslek sahibi olmalıdır, kız ise en az lise mezunu olmalıdır.

- Geçmişte Pamir’de erkek tarafı, maddî durumuna göre kız ailesine başlık parasını verirken, Ulupamir’de toplumda denge sağlamak için kalın miktarı standartlaştırılmıştır (1000 Amerikan doları).
- Pamir’de nişan töreninde sadece kıza, Türkiye’de ise hem kıza hem erkeğe yüzük takılır. Eskiden nişanda kız, erkek tarafının getirdiği elbiseyi giyerken, günümüzde iki taraf birlikte çarşıya çıkarlar ve kızın beğendiği takımı erkek tarafı alır.
- Ulupamir’de düğün öncesi kına gecesi yapanlar vardır. Bu, Kırgız evlenme âdetlerine eklenen bir Türk geleneğidir.
- Düğünde gelin ailesinin damada giydirdiği takımın içinde beyaz sarığın (*sällä/säldä*) yerine son yıllarda Kırgızistan’dan getirilen keçe kalpaklar da kullanılmaya başlamıştır. Genel olarak Van Kırgızları arasında Kırgızistan’dan getirilen geleneksel nakışlı eşyalar rağbettedir.
- Düğünde kız evinde kızlar için düzenlenen eğlenceye, çoğunlukla, Türk müzik ve oyunları eşlik etmektedir.
- Düğünde sofrada Kırgız ana yemeklerin yanı sıra sütlü ve sade çay ile birlikte Türk tatlıları (pasta, kek vs) ikram edilmektedir.
- Düğünde geleneksel oyunlardan hazır cevaplık, söz ustalığı gerektiren calgan oyun unutulmuştur, bedensel güç ve hız gerektiren aşaldı, un çaçmay gibi oyunlar isteğe bağlı olarak oynanmaktadır. Düğünlerin ve usta binicilerin vazgeçilmez eğlencesi kökbörü oyununda ödüller sembolik özellik taşımaktadır. Eskiden kökbörüde ödül olarak küçük veya büyükbaş hayvan koyulur.
- Eskiden gelin kaynana ve kaynatasını eğilerek selamlardı. Mollalar Allah’tan başka kimseye eğilmemek lazım dedikten sonra Allah’ın karşısında günahkâr olmayalım diye o âdet bırakıldı.

Ölüm

- Pamir’de ölüm haberini uzaktaki köylerin aksakallarına ulak (*çabarman*) iletir, aksakal ise uygun dille akrabalara duyurur. Günümüzde gelişmiş iletişim araçları ile her tür haber anında yayılır.
- Pamir’de ölü, uzaktan akrabaların gelmesi için 3 gün bekletilir. Ulupamir’de ise cenaze, olabildiğince çabuk toprağa verilir.

- Pamir’de merhumun dinî borçlarının (kılınmayan namaz, tutulmayan oruç) temizlenmesi için ailesi, onun dokuz özel eşyasını akraba olmayan kişilere dağıtır. Ulupamir’de ise bu âdet yoktur. İnsanlar bir ağızdan “Helal ettim” diyerek merhumun hayattaki kabahatlerini affederler. Maddî bir hak söz konusu ise merhumun akrabaları borçları üstlenirler.
- Pamir’de merhumun ailesi, başsağlığı dilemeye gelenlere ilk günden hayvan kesip yemek verirken, günümüzde üç güne kadar bunu komşular üstlenir.
- Eskiden kadınlar ölenin arkasından saatlerce, günlerce ağıt yakarken, günümüzde “dinen caiz değil” anlayışı ve gençlerin öğrenmek istemeyişi ile ağıtlar yaşlı kadınlarca ender yakılır.
- Eskiden yas tutan kadınlar karalara bürünürken, günümüzde “Bu, Allah’a karşı isyandır” düşüncesiyle cenazede özel kıyafet giyilmemektedir

Geçiş Törenlerinde Değişmeyen Kültürel Unsurlar:

- Sosyal dayanışma: Doğum, düğün ve ölüm gibi olaylarda eskiden olduğu gibi günümüzde de akrabalar ve komşular aileyi yalnız bırakmaz ve destekler.
- Nikâh kıyarken söylenen geleneksel atışma: Düğünde nikâh merasiminde gelinin ve damadın *ökül ata’larının*(vekil babaları) söyledikleri kalıp şeklindeki atışma değişmemiştir.
- Kökbörü oyunu: Eskiden düğünde oynanan oyunlardan birçoğu günümüzde oynanmamaktadır. Fakat “*kökbörü*” oyunu düğünün “olmazsa olmaz” unsurudur.
- Ad takma (*at tergöö*): Gelin, âdaba göre kocasına, kaynatasına, kaynanasına, kayınlarına ve görümcelerine isimleri ile değil, onları tanımlayan başka bir ifade ile hitap eder. Mesela, kocasına “Oğlumun/ kızımın babası” şeklinde seslenir, ismini dile getirirse “Sanki doğurup büyüttüğü çocuğu ile konuşuyor” diye, özellikle yaşlılar, hoş karşılamazlar.
- Ölü yıkama, kefenleme ve gömme âdetlerinde değişim yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ AŞK TÜRKÜLERİ VE AĞITLARINDA OLUŞAN DEĞİŞMELER

Tezimizin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümleri Kırgızların göç sebebiyle sözlü edebi ürünlerindeki değişimlerin belirlenmesine ayrılmıştır. Bu sebeple bu bölümde konuya zemin oluşturmak amacıyla önce Kırgız dili ve edebiyatı hakkında genel bilgi verildikten sonra Kırgız sözlü geleneği ve sözlü edebiyatı ana hatlarıyla dile getirilecektir. Daha sonra Kırgız sözlü edebiyatı manzum lirik türlerinden Pamir ve Van Kırgızlarından seçilen aşk türküleri ve ağıtlar; oluşum ortamı, icracı, sözel metin açılarından incelenecek, çıkan sonuçlar özellikle sosyo-kültürel açıdan karşılaştırılacaktır.

Kırgız Dili ve Edebiyatı:

Kırgız Dili: Orta Asya coğrafyasına ait olmakla birlikte Güney Sibirya lehçelerine yakındır ve Türk dillerinin Doğu Hun dilleri arasında Kırgız Kıpçak grubuna girer. Sibirya’da Kırgızlarla genetik ilişkisi bulunan Tofa, Tuba, Yakut, Hakas, Altay ve Şor halklarının çoğu Eski Türk lehçelerinin *d/t* ve *z/s* özelliklerini korumuş ve eski *r* dillerinden ve çağdaş *y* dillerinden farklı bir grup oluşturmuştur. Kırgız Türkçesi, eski Türk lehçelerinin ana özelliklerini koruma yönüyle Türk dil ailesinde en muhafazakâr olanıdır ve Eski Türkçeye en yakın lehçelerden biridir.

Kırgızlar, eski çağlarda Orhun Yenisey alfabesinin kuzey varyantını, Karahanlılar döneminden itibaren ise Arap alfabesini kullanmışlardır. 1928’de Latin alfabesine geçen Kırgızlar, 1940’tan beri Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Kırgızcada kuzey, güney-doğu ve güney batı olmak üzere üç diyalekt vardır. Kırgız yazı dili kuzey ağzı temelinde oluşturulmuştur.²⁴¹

Tezimizin konusunu oluşturan Pamir ve Van Kırgızlarının Kırgızcası, bir güney Kırgız ağzı olan İçkilik ağzıdır; fakat Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağzı ile Kırgızistan’da konuşulan İçkilik ağzı arasında bir takım ayrılıklar vardır. Bu

²⁴¹ Ahmatov T., Ömüralieva S., **Kırgız Tili, Fonetika-Leksika**, Frunze, 1990, s. 3.

ayrılığı, başka nedenlere de bağlayabilmekle beraber uzun süre coğrafi ve siyasi olarak ayrı olmakla açıklamak mümkündür.²⁴²

Güney Kırgız ağızları ile standart Kırgızca arasında en büyük fark, başlıca alıntı kelimelerde görülmek üzere ä (açık e) ünlüsünün varlığı ve belli ses gruplarının büzülmesi olayında yuvarlak uzun ünlüye geçişin ilk basamağını oluşturan diftonglaşmanın, başka bir deyişle /ow/, /öw/, /uw/, /üw/ kayan ünlülerin bulunuşudur. Söz varlığı bakımından en belirgin fark Özbek Türkçesi ve Tacikçe ile komşuluklarından dolayı Güney Kırgız ağızlarında Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin nispeten yoğun oluşudur. Bunun dışındaki farklar ünlü ünsüz fonemlerdeki, genellikle benzeşme ve benzeşmezlikten kaynaklanan dağılımlı değişimler ve çeşitli sözlük ayrılıklarından ibarettir.²⁴³

İçkilik Kırgızlarının konuşma dilindeki farklı ağız özelliklerinin ortaya çıkışında, kullanımında ve yerleşmesinde kontakta bulunan Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesinin doğrudan etkisi vardır.²⁴⁴

Kırgız Edebiyatı: Eski çağlarda sözlü olarak oluşmuş, söz'ün gücüne inanan ve toplumun manevî rehberleri olan bakşılar, ozanlar tarafından zaman ve mekân içinde geliştirilmiş, X.yy.da Kırgız toprakları olan Talas'ta Türklerin topluca İslamiyet'i kabulünden sonra varlığını, eski ve yeni fikriyat hudutlarını harmanlayarak söz ve yazı aracılığıyla sürdürme gelmiştir. İslam'ın kabulü, Kırgızların eski dünya görüşlerine yeni bakış açısı kazandırmıştır; insan, toplum, dünya, tabiat, hayat ile ilgili eski değer ve davranışları kısmen yenilemiş, kısmen yok etmiştir. Bunun sonucunda, ortak Türk yazıtlarından dil ve içerik olarak farklı, İslam merkezli Arapça ve Farsça tarihî, edebî, felsefî eserler kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Kırgız edebiyatı, İslamiyet'ten önce Orkun, Yenisey ve Talas yazıtları; İslamiyet'ten sonra Yusuf Has Hacib **Kutadgu Bilig**, Kaşgarlı Mahmud **Dîvân-î Lügâti't-Türk**, Ahmet Yasevî'nin hikmetleri, Ali Şir Nevâî, Muhammed Bâbü'r ve diğer meşhur ediplerin eserlerini ihtiva eden müşterek Türk edebiyatının mirasçısıdır.

Kırgız araştırmacılar tarihin şartları ve taleplerine göre şekillenen Kırgız edebiyatını başlıca üç ana dala ayırırlar: Eski çağlardan beri var olan sözlü gelenek (*oozeki çığarmaçılık*), VIII. yy.dan beri devam eden âşıklık geleneği (*akındık*

²⁴² Ayşe Nur Kırgız, "Van Ulupamir Kırgız Ağızı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin-Sözlük)", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, 2009, s. 2.

²⁴³ Kırgız, a.g.e., s. 2.

²⁴⁴ Kırgız, a.g.e., s. 2.

poezia), ortak Türk edebî eserlerine dayanan ve XX. yy. başından itibaren olgunlaşmaya başlayan yazılı edebiyat (*cazma adabiyat*)²⁴⁵.

Çalışmanın niteliği gereği Kırgız sözlü geleneği, âşıklık geleneği ve yazılı edebiyat hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz.

Sözlü gelenek: Kırgız tarihi ve folkloru ile ilgili bilgi aldığımız önemli kaynaklardan birisi, XVI. yy.da Sayfeddin Aksı Kentî tarafından kaleme aldığı **Mecmuâti't-Tevârih** adlı eser olmakla birlikte, Kırgız sözlü gelenek ürünlerini ilk derleyen, yayımlayan ve araştıran, XIX. yy. ikinci yarısından itibaren bölgeye gelen Rusya İmparatorluğuna tabi bilim adamları W. Radloff ve Ç. Velihanov'dur. XX. yy. ilk yarısında devlet kuruluşlarınca yürütülen sistemli araştırmalar sonucunda Kırgız sözlü geleneğinin, sosyal bilimlerin birçok dalına kaynak niteliğinde muazzam millî miras olduğu ortaya çıkmıştır.

Halkbilimci S. Kayıpvov, halk edebiyatı eserlerini *oozeki anjelemeler/ eldik proza* (sözlü hikâyeler/ halk nesri), *epikalık*²⁴⁶ ırlar/ *comoktor* (epik şiirler/ destanlar), *lirikalık ırlar* (lirik şiirler/ türküler), ölçülü sözler (*paremiolojik eserler*), çocuk folkloru ve oyunlar türlerine (*türküm; janr*) ayırmaktadır.²⁴⁷

Sözlü hikâyelere (*oozeki anjelemer*) zararlı veya zararsız olduğu düşünülen türlü ruhlar (albarstı), insanüstü *ceztirmek, calgız köz*, cin, peri vb. varlıkları tahkiye eden mitolojik hikâyeler/ *mifologiyalık anjelemeler*; olayların ve objelerin ortaya çıkışını ve özelliklerini açıklayan efsaneler/ *ulamıştar, legendalar*; insanın doğal ve

²⁴⁵ Konuyla ilgil daha fazla bilgi için bkz.: “Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı”, **Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)/ Kırgız Edebiyatı**, Haz. S. Kayıpvov, C. 31, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 13-24.

²⁴⁶ *Epika*, Yunancada *epos* “söz”, “konuşma”, “hikâye” sözcüğünden gelen *epika*; folklorlarda, geniş anlamda, evrende nesnelerin, olguların ve kavramların oluşumunu, gelişimini ve sonunu; insanın diğer canlı ve cansız varlıklar ile ilişkisini anlatan türlü hikâyelerdir. *Epika*; dar anlamda *eldik epos*’tur (halk destanı), yani mevzuu halkın tarihi olan uzun manzum hikâye. Epik türün lirik türden en önemli farkı, içinde bir olayın veya olay zincirinin yer almasıdır. Yunanca *lira* (Eski Yunanlarda bir çalgı) kelimesinden gelen *lirika*; folklorlarda geniş anlamda, insanın duygularını (sevgi, sevinç, kaygı vb.), insanın Yaradan ve evren ile ilişkisini, toplumsal kuralları (görgü kuralları vb.) dile getiren küçük nazım türlerini bir çatıda toplayan bir terimdir. *Lirika*, dar anlamda, aşk türkülerine verilen addır. Epik anlatılarda anlatıcı, bir gözlemci konumundadır; lirik eserlerde ise icracı hislerini ve fikirlerini bizzat ifade eder. (Bkz.: **Kırgız Adabiyatının Tarihi. Oozeki Çıgarmaçılıktan Janrları. Folkloristika**, C. 1, yayına hazırlayan A. Akmatiev, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Bişkek, 2002, s. 25-26).

İnsan muhayyilesinin mahsulü olan destanlar, mazide bir zaman diliminde teşekkül etmiş ve zaman akışına kapılarak tarihi müşahede etmiştir. Sözlü kültürün lirik, epik ve dramatik evrelerden geçtiğini öne süren Sorokin “*İlkel zamanlar liriktir, eski zamanlar epiktir, modern zaman ise dramatiktir. Ode (lirik şiir) ölümsüzlüğün şarkısını söyler, epik tarihi kutlar, dram hayatı resmeder*” demiştir. (Bkz.: Pitirim Aleksandroviç Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008, s. 56.)

²⁴⁷ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Kayıpvov, a.g.e., s. 94-106.

sosyal çevresiyle ilişkilerini genelde nesir, nadiren nazım karışık anlatan masallar/*cöö comoktor* girer.

Epik şiirler (*epikalık ırlar*) veya destanlar (*comoktor*)_ yapı ve içerik açısından birkaç gruba ayrılırlar. Hacim itibariyle bu eserler, *kence epostor* (küçük destanlar) ve *çoŋ epostor* (büyük destanlar) olarak ikiye bölünür. “Manas”²⁴⁸ dışındaki destanlar, küçük destanlardır. Arkaik-kahramanlık destanlar (*arkaik-baatırdık comoktor*); mitolojik dönemi yansıtan ve ulusu sevmek ve korumaktan çok aile ya da boy hayatı çerçevesindeki sorunları anlatan yaratmalar. Bu tür destanlarda yansıtılan âlem, hakikate uymaz. “Er Töştük”, “Kococaş”, “Karaç, Kökül Bayanı”, “Boston”, “Coodarbeşim” destanları bu türe örnektir. Milleti ve vatanı sevmek konusunu arkaik motifler, mitik ve tarihî öğeler aracılığıyla, epik bir biçimde yansıtan destanlar tarihî-kahramanlık destanlardır (*tarihîy-baatırdık comoktor*). Bu türe “Manas”-“Semetey”-“Seytek” üçlemesi ve “Canış Bayış”, “Kumanbek”, “Er Tabıldı”, “Seyitbek” vb. destanlar girer. Tarihî bir şahsiyetin hayatını ve faaliyetlerini anlatan tarihî destanlara (*tarihîy comoktor*) “Mendirman”, “Caŋıl Mırza”, “Şırdakbek” vb. örnek gösterilebilir. Lirik-romantik (*lirio-romantikalık comoktor*) destanların teması aşktır. Bu destanlarda tarihte yaşanmış olaylar anlatılır. “Olcobay menen Kişimcan”, “Sarıncı Bököy”, “Gülgaaki”, “Ak Möör” gibi eserler bu türe misaldir. İnsan ve toplum yaşamında İslam dinin önemini vurgulayan dinî (*diniy ır*) ve fakirlik-zenginlik, eskilik-yenilik, adalet vb. toplum yaşamını sorgulayan sosyal konulu destanlara (*sotsialdık-turmuştuk comoktor*) “Kız Darıyka”, “Kedeykan”, “Munduk Zarlık” örnek verilebilir.²⁴⁹

Kırgız edebiyatında lirik halk türküleri (*lirikalık ırlar*) başlıca şu gruplara ayrılabilir: *Em-dom ırları*, halk tabipleri olan *bakşı*, *bakşı bübü*, *emci-domçu* ve *tamırçı*’ların tedavi esnasında söyledikleri eski inanışlara dayalı türküler,²⁵⁰ günlük yaşamda ve özel günlerde (düğün, Nevruz vb.) söylenen manzum dualar da bu türe girer; *emgek ırları*, geleneksel işler yapılırken söylenen iş türküleri; *salt ırları* geçiş törenlerinde söylenen türküleri (*ölöŋ/ evlenme türküsü*) ve *koşok/ ağıt*; *süyüü*

²⁴⁸ **Destanın kapsamlı varyantlarının hacimleri:** Sagımbay Orozbak uulu (1922-1926 yıllarında 180378 satır yazıya geçirilmiştir), Sayakbay Karalaev (1935-1937 yıllarında yazıya geçirilen “Manas” destanı 84513 satırdır. “Manas”, “Semetey” ve “Seytek” bölümleri bir arada 500553 satır ile dünyanın en uzun destanıdır) Şapak İrismendeev (1935-1938 yıllarında 24588 satır yazıya geçirilmiştir), Bayımbet Abdrahmanov (Togolok Moldo) (53045 satır/ 1936-1937 yıllarında), Bağış Sazanov (41147/ 1938-1940), Moldobasan Musulmankulov (57718/ 1944-1945). Bkz: **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, s. 49-51.

²⁴⁹ Temur, a.g.e., s. 25-26.

²⁵⁰ Yıldız, a.g.e., s. 259.

*ırları/aşk türküleri; didaktik ırlar / eğitici türküler; tarihî ırlar / tarihi türküler; arman ırları/ hüznü türküler;doğa ile ilgili türküler; aytış ırları/ atışma.*²⁵¹

Ölçülü sözlere *alkıştar/* hayır dualar, *kargıştar/* beddualar, *tıyuular/* yasaklamalar, *makal-lakaptar/* atasözleri, deyimler, *tabışmaktar/* bilmeceler, *cañılmaçtar/* tekerlemeler, *talptar/* yalanlar²⁵² girer.

Çocuk folkloru (baldar folkloru) *aleyler/ beşik ırı/ ninniler* ve *cöö comoktor/* masallar içerir.

Âşıklık geleneği: Kırgız âşıklık geleneğinin kaynağını *bakşı* (bahşi), *emçi-domçu* (üfürükçü), *körümçü* (falcı), *sınçı* (canlı-cansız varlıkları sınavı göze değerlendiren, vasıfları hakkında tahmin yürüten kimse), *tökmö akın* (âşık), *comokçu* (destancı) gelenekleri oluşturur. Folklor materyallerinde, Kırgız âşıklık geleneğinin başlangıcıyla ilgili bilgi bulunmasa da tarihte yaşamış bazı *ırçı*’lar (âşık) –Caysaң ırçı ve Iramandın Irçı uulu (IX. yy.), Ketbuka (XIII. yy.), Tokotogul Irçı, Tolubay Sınçı (XIV. yy.), Asan Kaygı (XIV-XV. yy.), Sañçı Sınçı (XVI-XVII. yy.) – hakkında çok az da olsa malumat mevcut. Bunların dışında, bu gelenek ile ilgili XIX. yüzyıla kadar bilgi yoktur.

XIX. yy. ortalarından başlayarak bölgede gerçekleşen politik, ekonomik ve sosyal süreçlerin halk hayatına derin tesiri, âşıkların eserlerinde ifade bulmuştur. Moldo Niyaz (1823-1896), Arstanbek Buylaş uulu (1840-1882), Moldo Kılıç Şamırkan uulu (1866-1917), Ceñicok Kökö uulu (1860-1919), Toktogul Satılğanov (1864-1933) ve diğer değerli sanatçılar, sonraki nesillere emsal teşkil etmişlerdir. XIX. yy. sonundan itibaren okuma yazmayı bilen ve söyledikleri metinleri yazıya aktarabilen *cazgıç akın*’ların sayısı artmıştır. Kalık Akiev (1883-1953), Barpı Alıkulov (1884-1949) ve başka usta âşıkların geleneğini bugün Zamirbek Üsönbaev, Ceñışbek Toktobekov ve diğerleri devam ettirmektedir.²⁵³

Böylece, sözlü ve âşıklık geleneklerinde muhafaza edilen ataların söz mirası, XX. yy. ilk çeyreğinde yazılı söz sanatına aktarılmıştır ve kısa zamanda Cengiz Aytmatov gibi edebî bir dâhi ile halk edebiyatının gücünü göstermiştir.

Yazılı edebiyat: Kırgız edebiyat tarihçisi Salıcan Cigitov (1936-2006) Kırgız yazılı edebiyatı tarihini Sovyet öncesi (XIX. yy. son çeyreği-XX. yy. ilk

²⁵¹ **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, s. 659-672.

²⁵² **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, s. 674-679

²⁵³ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Sulayman Kayıpo, **Folklor Üzerine Yazılar**, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 106-110.

çeyreği), Sovyet devri (1917-1990) ve Sovyet sonrası (1991'den sonra) olmak üzere üç döneme ayırmıştır.²⁵⁴

Sovyet öncesi dönemde “*Herhangi bir yazı sistemini kullanmadan, eğitim almadan ana dilde yazılı metinler oluşturmaksızın Kırgız boyları arasından, az da olsa, bugüne intikal eden yazar, şair ve tarihçiler çıkmış ve onların arasından on kadarı ana dilde sanat değeri olmayan tarihî ve pedagojik eserler yazmışlardır. Bu eserlerden birkaçı ayrıca basılmıştır. Basılan metinlerin edebî değer taşıyanlar ise tamamıyla şiirdir. Bu yazılı edebî ürünlerin oluşturduğu dönemi millî edebiyatın başlangıç dönemi olarak değerlendirerek alt bölümlere ayırmadan incelemek gerekir*”.²⁵⁵ Modern Kırgız edebiyatının teşekkül safhasında temalar günlük yaşam, zamaneden şikâyet, millet ve vatan sevgisi, hürriyet, dünya, ölüm ve 1916 Ürkün²⁵⁶’dür.

Sovyet devri (1917-1991) Kırgız yazını kendi içinde Sovyetleştirme zamanındaki edebî süreç (1919-1924), Sovyet totaliter rejimi zamanındaki edebî süreç (1925-1955) ve Sovyet döneminin az çok liberalleştiği zamandaki edebî süreç (1956-1991) olarak ele almak mümkündür.

Tarih sürecinde, yazı sistemini kaybeden ve ana dili sözlü ortamda yaşatan Kırgızlar, tekrar yazılı kültüre 1924’te geçtiler. O yıl, Türkistan Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti Yönetim Kurulu 12. Kurultayı kararına göre Kırgız Bilim Heyeti (*Kara Kırgız İlim Komissiası*) oluşturuldu, Kırgız dilinin ses özelliklerine uyarlanmış Arap harfli alfabe hazırlandı, Kırgız dilinde ders kitapları basıldı, sözlü gelenek ürünleri derlemeleri yapıldı ve ilk Kırgız gazetesi “Erkin Too” yayına başladı (7 Kasım 1924). Böylece, daha önce Kazak, Özbek ve Tatar süreli yayınlarında o dillerde eserler neşreden Kırgız gençleri, fikirlerini ana dillerinde ifade etme imkânına sahip oldular. Eğitimin yaygınlaşması ve süreli yayınların nicelik ve nitelik bakımından gelişmesi, yeniliğe susamış gençlere yaşamı nazım, nesir ve tiyatro eserlerinde yansıtmaları için ivme kazandırdı.²⁵⁷ Böylece, ilk Sovyetleştirme yıllarında (1919-1924) Kırgız edebiyatı Lenin’i, Ekim İhtilalı’nı, kolhozlaştırmayı övme, eski sosyo-

²⁵⁴ Salican Cigitov, “*Kırgız Adabiyatının Tarihi Suroo-Cooptor Küzgüsündö: Adabiyat Tarihinin Mezgildeşirüü Maselesi*”, **Bishkek Times**, 29. 08. 2003, No: 31, Çev: Nurcan Özgen, **Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı Tarihi**, Ankara, TDK Yayınları, 2014, s. 35-36.

²⁵⁵ Cigitov, a.g.m., s. 6. Bu dönemde

²⁵⁶ Ürkün: 1916’da Kırgızların Rus İmparatorluğu idaresine karşı Millî Bağımsızlık Mücadelesinin başarısızlıkla sonuçlanması, isyanın kanlı bastırılması ve soykırımdan ürken halkın Çin’e kaçması.

²⁵⁷ Sulayman Kayıpov, **Folklor Üzerine Yazılar**, Bişkek, KTMÜ Yayınları, 2009, s. 111-112.

kültürel yapıyı yerme, sınıf mücadelesi, kadın hakları, kültür inkılâbı ekseninde ürünler vermiştir.²⁵⁸

1925-1955 yılları arasında Sovyetler Birliğinde yaşanan yönetimin totaliter bir rejime dönüşmesi ve II. Dünya Savaşı gibi ağır politik, sosyal ve ekonomik süreçler elbette edebiyata tesir etmiştir. Bu dönemdeki edebiyatı, kendi içinde ikiye ayırmak mümkün:

a. İkinci Dünya Savaşına kadarki edebî süreç (1925-1940): Bu dönemde çağdaş Kırgız edebiyatı, Sovyet Yazarlar Birliğinin resmi öğretisi olan sosyalist realizm akımının ilkeleri (sosyalist toplumun zaferi için mücadele) doğrultusunda ilerleme gösterir. Nazımda folklorik geleneğe dayanarak profesyonel nazma geçme çabaları yapılır. Serbest şiir, dramatik şiir, marş, manzum roman denemeleri yapılır. Nesirde gazete haberleri, kısa hikaye, uzun hikaye, mizahî hikaye, otobiyografik roman, bilim kurguda gelişmeler görülür. Bu dönemde güncel temalar arasına sosyalist yapılanmanın aşamaları, eski-yeni çatışması, zenginleri ifşa etme, kolektifleştirme, Ürkün girer.²⁵⁹

b. Savaş ve savaş sonrası edebî süreç (1941-1955): II. Dünya Harbi, devlet propaganda aracı olarak kullanılan edebiyatta kahramanlık ve vatanseverlik temalarını öne çıkardı. Nazımda mektup tarzı (*salam kat*), nesirde ise belgesel tarzında deneme (*dokumentaldık oçerk*) eserler kaleme alındı. Savaş sonrasını takip eden on senede cephe ve cephenin gerisinde kalan yaşamı yansıtan etkili yaratmalar ortaya konuldu.

5 Mart 1953'te Stalin'in ölmesinden sonra Komünist Parti Birinci Sekreterliğine Nikita Kruşçev'in gelmesiyle anti-Stalinist kampanya başlatıldı ve edebiyatı "politik propaganda" aracı olarak kullanma yoğunluğu azaldı. 1991'e kadar devam eden Sovyet rejiminin az-çok liberalleştiği yıllarda nesir, nazım, tiyatro ve mizah alanında insan ve toplum meseleleri üzerinde duran başarılı ürünler yaratıldı.

SSCB'nin 1991'de dağılmasından sonra başlayan Bağımsızlık döneminde Kırgız yazar ve şairleri tema ve teknik açısından yeni arayışlar içindedirler. Toplum ile edebiyat iç içedir; toplumun pazar ekonomisi ve tüketim odaklı anlayışa geçişiyle edebî ve eğitici vasfı zayıf, çabuk tüketilir eserlere talep artışı gözlemlenmektedir.

²⁵⁸ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.:Nurcan Özgen, **Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı Tarihi**, Ankara, TDK Yayınları, 2014, s. 55-91.

²⁵⁹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.:Özgen, a.g.e., s. 91-132.

William Bascom'un “Önemli sayıdaki halk anlatılarının, halkın kendini edebi olarak ifade etmesinden daha fazla bir anlamı vardır. Aslında, gerçek anlamda halk anlatıları sistematik olarak incelendiğinde, bir halkın kendi yaşam biçimiyle ilgili derinlemesine bilgi veren, etnografyasıdır”²⁶⁰ tespitinden hareketle bu bölümde; Kırgız kültür çevresinden²⁶¹ uzakta yaşayan göçmenlerin sözlü yaratıcılığının önemli ürünleri olarak aşk türküleri örneklerinde değişen ve değişmeyen öğeleri bulmak ve değerlendirmek için Van Kırgızları arasında derlenen ve Kırgızistan'da bulunan metinler ile bağlamsal ve işlevsel bir yaklaşımla ele alınarak karşılaştırılacaktır.

3.1. Aşk Türkülerinin Mukayesesi:

Aşk türküsü; karşı cinsten bir insana duyulan sevgi, hasret, davet; sevgilinin nazından, ilgisizliğinden dolayı sitem, yalvarma; gurbet, aile veya rakipler gibi herhangi bir engelden dolayı maşuka kavuşamayan aşığın duygu ve düşüncelerini dile getiren lirik türdür. Aşk türküsü genelde bir ithaftır ve kime ithaf edildiği eserde aşıkâr veya gizlidir.

Aşk türküsüne Kırgızcada *süyüü ırı/ aşıktık ır/ aşıklık ır* denir. Kırgız sözlü geleneğinde aşk türküsüne *süyüü ırı/aşıktık ır/ aşıklıkır* denir. Kırgız aşk türküleri, konuya göre *seketbay ırı, küygön ırı* ve *aşıklık ırı* olarak üç gruba ayrılırlar: *seketpay*'da âşık, maşukun güzelliğini över ve ona hislerinden bahseder; *küygön*, aşığın maşukuna kavuşamadığında yaktığı hüznü türküdür; *aşıklık ırı*, çalgısız söylenen hacimli aşk türküsüdür.

3.1.1. Aşk Türkülerinin İşlevleri: İşlevsel halkbilimi yöntemine göre aşk türkülerinin başlıca dört işlevi vardır:

1) Toplumsal ve kişisel baskıdan kurtulma: Aşk türkülerinde aşk ve ulaşılmazlık, bir madalyonun iki yüzü gibidir; maşukuna kavuşamayan âşığın iç dünyası yansıtılır. Sevgiliye ulaşamamanın sebebi, geçmişte (Pamir Kırgızları arasında bugün de geçerli) görücü usulü evlenmedir. Geleneksel toplumda, kız veya erkek, genelde gönül verdiği kişiyle değil, ailenin münasip bulduğu adayla evlendirildiği için, iç dünyasında olan biteni kimseyi huzursuz etmemek için ancak aşk türküsünde ifade edebilmiştir. Başka bir ifadeyle, aşk türkülerinin çoğu, karşı cinse yönelik bastırılmış duyguların dışavurumudur.

²⁶⁰ William R. Bascom, “Four Functions of Folklore”, **Journal of American Folklore**, 1954, vol. 67, s. 337.

²⁶¹ Kültür çevresi, kültürel özellikler ve öncelikle dil açısından benzeyen toplulukların yayıldığı kültür alanıdır.

2) Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme: Türkü çığırmaq, yaratıcılıqdır. İnsanın tabiatında, yarattığı eseri başkaların beğenisine sunma ve takdir alma isteği vardır. Çağdaş insan, televizyon ve internet aracılığıyla gerekli-gereksiz görsel, sesli, yazılı bilgi akışı içindedir. Zihnen yorucu bu ortamda aşk türküsü söylemek ve dinlemek, insanı günlük rutinden uzaklaştırır, rahatlatır, neşelendirir. Söyleyenin ve dinleyenin çağrışımlarla hayal dünyasını genişletir, sözü güzel ve etkili kullanma yeteneğini artırır.

3) Kültürün genç kuşaklara aktarılması: Kaynak kişiler, eserlerini Pamir’de başkaları dinleyerek öğrendiklerini anlattılar. Ulupamir’de birkaç kişi bir evde toplanır ve ırçı’lara ır söylettirir, teyip/ video kameraya kaydeder, kasetleri hatıra olarak saklar, meraklı olanlar (40 yaş ve üstü) kayıtları birbirinden alıp dinlerler. Böylece, hem hoş vakit geçirilir, hem (pasif de olsa) kültür genç kuşaklara aktarılır. Bu uygulama gitgide azalmaktadır ve yerini güncel eğlence türlerine bırakmaktadır.

4) Düzenin protesto edilmesi: Pamir’de sevdiği ile evlenemeyenlerden kimileri, kendileri veya başkaları aracılığıyla dertlerini bir türküde dile getirirler. Bu şekilde, görücü usulü evlendirme protesto edilir. Turgan Koşar (60, evhanımı) anlatıyor: “Anneannem [Pamir’de] Tat ile Meçitbay için türkü yakmış. Ödülüne tay, inek, dana ve sayısız giyim-kuşam almış. Neden? Tat, Abdülhat’ın zevcesi imiş. Abdülhat ölünce han Tat’ı kayınağası Bekiş ile evlendirmek istemiş. Tat “Meçit ile evleneceğim” diye buna razı olmamış. Anneannem Tat ile Meçit’in aşkını bir türküde dillendirmiş. Bundan sonra “Haa, bunun gönlü ondaymış” diye ikisini rahat bırakmışlar. Tat ile Meçit evlenmişler”.

3.1.2. Aşk Türkülerinin Oluştugu ve Anlatıldığı Sosyal Ortam: Kırgız halk bilimcilerine göre Kırgız aşk türküleri, tür olarak ağıt, gelenek ve iş türkülerinden sonra oluşmuştur. İlk şeklini gelenek türkülerinden, özellikle yeni evlenen kızı koca evine uğurlarken söylenen ağıtlardan ve oyun türkülerinden almıştır. Evvel bu eserlerde cinsel arzu dile getirilirken, zamanla aşkı yüceltme ve sevgiliyi övme motifleri ilave edilmiştir.²⁶²

Aşk türküleri, şahsî hisleri ifade etmekle beraber cemiyetin umumi halini de aksettirirler. Van Kırgızları arasında derlediğimiz aşk türküleri, icracıların Pamir’deyken öğrendikleri eserler olup, geleneksel toplumda kız-erkek ilişkisini

²⁶² **Kırgız Adabiyatının Tarihi: Oozeki Çıgarmaçılığın Janrları: Folkloristika**, Ed.: A. Akmatiev, C: I, Bışkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastanuu cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru, 2002, s. 205-20N.

yansıtırlar. Bundan on yıl öncesine kadar görücü usulü evliliğin hakim olduğu Van Kırgızları arasında orta yaşın üzerindekiiler “*Kırgız âşık olsa ne yazar!? Zaten âşık olduğu adam ile evlenemez*” derler. Böyle bir yaşam düzeninde âşık –genelde erkek-, toplum kurallarını bozmamak için aşkını türküde ifade eder. Türkü, takma bir kız adına söylenir; gerçekte kızın kim olduğu gizlenir. Aksi takdirde yiğit, kızın ailesi tarafından cezalandırılabilir. Mesela, sevdiği kız için bir türkü yakıp, kızın ağabeyleri tarafından dövülen bir delikanlının hikâyesini anlattılar. Yiğit, kızın ağabeylerinden özür dilemek (*astına tüşüü*) için âdete göre bir koyun kesmiş ve birer kaftan hediye etmiş (*çapan cabuu*). Turgan Koşar’ın anlattığına göre, kimi delikanlılar küçük çocuklara türkü öğretir, sevdiği kıza yollarmış. Böylece, “postacı” çocuk “alıcı” kıza gizli “mesaj” iletirmiş.

Bugün Van Kırgızları arasında aşağıdaki nedenlerden dolayı aşk türküleri yaratma ve söyleme geleneği yok olmak üzere olduğu söylenebilir:

1) Aşk türküleri, Pakistan’da ölüm-kalım mücadelesiyle geçen iltica döneminde sekteye uğramıştır.

2) Bugün Van Kırgızları arasında, özellikle üçüncü kuşakta, kız-erkek ilişkisi anlayışı değişmiştir. Gençler, karşı cinsten birine beğenilerini açıkça söyleyebilirler, hayat yoldaşlarını kendileri seçebilirler. Bu bağlamda geleneksel aşk türkülerine ihtiyaç yoktur.

3) Kırgız dilinin işlevselliği daraldığı için gençler, Kırgızca-Türkçe karışık bir dil kullanırlar, Kırgız dili ve özellikle halk edebiyatına tam vakıf değiller.

4) Geleneksel aşk türküleri, bugün kitle iletişim ve eğlence araçlarının sunduğu popüler kültür ile rekabet edememektedir.

3.1.3. Aşk Türkülerini Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri:

Metinlerini verdiğimiz aşk türkülerinin ilk defa hangi şartlarda, kimin tarafından söylendiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Şiirlerde mahlasın/şairin adının olmaması, şiirlerin zaman içinde beğenilip anonimleştiği anlaşılmaktadır. Varlıklarını icracıların hafızalarında sürdüren türküler tarafımızdan derlenirken, kaynak kişiler çoğu zaman hatırlamakta zorluk çektiler. Bu durum icranın akıcılığını ve bütünlüğünü bozdu. Kaynak kişiler unutmayı uzun zamandır türkü çığdırmamakla açıkladılar. Kaynak kişiler, türkü yakmayı kendilerine uğraş edinmiş ustalar olmayıp, Pamir’deyken öğrendiklerini hatırlayabildikleri kadarıyla söyleyen kimselerdir. Bu sebeple söz konusu türküler Pamir’de olduğu ve yayıldığı geleneksel yaşamı yansıtmaktadır.

Ulupamir: Pamir'den Ulupamir'e 5 yıl önce göç eden Ubeydullah Muhammedkul'dan²⁶³ diğer kaynak kişilere göre daha fazla türkü kaydettik. Bunun nedeni, diğer kaynak kişilere göre Pamir'den henüz yeni göç etmesi ve daha genç olduğu için hafızasının kuvvetli olmasıdır. Hem evinde ziyaret ederek hem muhtarın evine davet ederek, sessiz yapay ortamda *aşıklık ırı* söylemesini rica ettik. O, eserlerini çalgısız ve kendine özgü bir ezgiyle icra etti. "Türküleri kimden ve neden öğrendin?" sorusunu "*Pamir'de bir kızı beğendiğinde gidip ona söyleyemezsin. Tek başına kalınca onun hayalini kurarsın, daha önce duyduğun mısralara kendi ifadelerini katarak mırıldanırsın. Bir bakmışsın, hoşlandığın kıza türkü yakmışsın*" diye yanıtladı.

İstanbul: Turgan Kutlu ile İstanbul Zeytinburnu'ndaki evinde görüştük. "*Uzaktan gelen kızımı kırmayayım*" diye hafızasında muhafaza ettiği diğer eserlerle birlikte "Kantesiñ?" /"Neylersin?" türküsünü çalgısız ve kendine has bir melodiyle söyledi.

3.1.4. Sözel Metin Özellikleri:

Bu kısımda 2010-2014 yıllarında Türkiye Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyünde derlenen dört türkü, Oş Devlet Üniversitesi²⁶⁴ arşivinde bulunan üç ve Tacikistan'da yaşayan Cergetal Kırgızları arasında derlenen bir aşk türküsü (sekiz metin) incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Aşk türkülerini ele almamızın amacı, Pamir ve Türkiye'ye göç eden Kırgızların bu iki bölgeye ait aynı türkülerin varyant veya versiyonunu tespit edip icra şartlarındaki ve poetik yapıdaki ortak, benzer ve farklı yönleri tespit etmektir. Fakat saha araştırmalarında ve yazılı kaynaklarda yaptığımız çalışmalarda sadece bir türkünün varyantlarına rastlayabildik. Bunun dışında diğer metinler, söyleyiş tarzı ve konu olarak benzerlik gösterdiği için karşılaştırmaya çalıştık.

Mukayese için; her grupta karşılaştırılacak iki metni Türkçe aktarımlarıyla birlikte arka arkaya yerleştirdik. Çoñ Alay bölgesine ait metni (Ç), Van Kırgızlarına ait metni (V) harfleri ile belirttik. Daha sonra türküleri; konu, tema, kompozisyon, dil, üslup ve şekil özellikleri bakımından inceledik.

²⁶³ Kaynak kişi: Ubeydullah Muhammedkul
Derleme tarihindeki yaşı: 36
Eğitimi: Arap alfabesine hâkimdir, temel düzeyde Farsça ve Türkçe konuşabilmektedir.
Mesleği: serbest
Derleme tarihi: 26.06.2013.
Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva.

²⁶⁴ [Kırgızistan](#)'ın güneybatısındaki Kırgızistan'ın ikinci büyük şehri olan [Oş](#)'ta bulunan Oş Devlet Üniversitesi, [Kırgızistan](#)'ın en eski ve tanınmış üniversitelerinden biridir.

1. Aşk Türküsü Örnekleri:

Bu iki türküyü seçmemizin sebebi, “parmak sayısı” olarak adlandırabileceğimiz kompozisyon oluşturma tekniğinin ortak kullanılmasıdır.

(Ç)²⁶⁵

Birinci kolum barmagım
Kat cazıp saga arnadım
Katımdın coovun kaytarvay
Kadırkeç degi ne boldun

*Birinci elim başparmağım
Mektup yazıp sana yolladım.
Mektubuma cevap vermedin,
Kıymetlim, sana ne oldu?*

Ekinçi kolum söömöyüm
Çın beken senin süygönü
Çın ele süydüm dep koyup
Çıday älväy cürböğün

*İkinçi elim işaret parmağım
Sahi mi senin sevdiğin?
Sahiden sevdim deyip de
Dayanamıyor olmayasın?*

Üçünçü kolum ortonum
Ayıldan çıkan çolponum
Acıraşıp ketem dep
Eç ele seket korkpogun

*Üçüncü elim ortancam
Köyden çıkan Çolpan 'ım,
Ayrı kalacağım diye
Hiç, güzelim korkmayasın.*

Törtünçü kolum atı çok
Berilgen kattın coobu çok
Katımdın coovun kaytarvay
Senin cürögündün kurçu çok

*Dörtüncü elim yüzük parmağım
Verilen mektubun cevabı yok.
Mektubuma cevap veremeyen
Senin yüreğinin gücü yok.*

Beşinçi kolum çıpalak
Terezeden şıkaalap
Öödö bir tömön ötösün
Adamdın için kuykalap

*Beşinçi elim serçe parmağım
Pencereden gizli bakarak
İleri geri geçiyorsun
Adamın içini yakarak.*

(V)²⁶⁶

²⁶⁵ Kaynak kişi: Galov Egemberdi
Derleme tarihindeki yaşı: 52
Eğitimi: Yüksek
Mesleği: inşaatçı
Derlemenin yapıldığı yer: Gülçö
Derleme tarihi: belirtilmemiş
Derleyen: belirtilmemiş
²⁶⁶ Kaynak kişi: Kiçibay Oğuz
Derleme tarihindeki yaşı: 44

Birinci kolum çinçalak
Cürögüm başı kuykalayt
Ekinçi kolum atı çok
Ataylap cazgan hatım çok
Üçünçü kolum ortonum
Koynuna karap cortomun
Törtünçü kolum sömöyüm
Tut betiñnen övöyün
Beşinçi kolum barmagım
Koynunñan köönüm kanbadı
Altınçı kolum alakan
Ak zirek özü palapan
Cetinçi kolum bileğim
Ceter go menin tileğim
Koş alakan koş kamçı
Kolumnan carak sınbadı
Koynunñan köönüm tınbadı
Cez alakan cez kamçı
Ceñimnen carak sınmadı
Ayılıñnan köönüm tınbadı

*Birinci elim serçe parmağım
Yüreğimin başını yakar
İkinci elim yüzük parmağım
Özel yazdığım mektubum yok
Üçüncü elim ortanca parmağım
Koynuna doğru geliyorum
Dördüncü elim işaret parmağım
Tut yanağından öpeyim
Beşinci elim başparmağım
Koynuna gönlüm doymadı
Altıncı elim avucum
Ak Zirek özü yavrudur
Yedinci elim bileğim
Yeter mi benim dileğim
Çift avuçta çift kamçı
Elimde silah kırılmadı
Koynuna gönlüm doymadı
Bakır avuçta bakır kamçı
Yenimde silah kırılmadı
Avluna gönlüm doymadı*

A. İçerik: Aşk temalı iki türküde konu:

(Ç) Sevgiliye yollanan mektuba cevap alamamak. Türküde bir kıza/ kadına duyulan ilgi, ondan beklenen karşılık, kızın/ kadının suskunluğu karşısında “avını gören ama eline geçiremeyen avcı” erkeğin isyanı.

(V) Sevilen kızı arzu etmek. Erkeğin kızı/ kadını arzuladığını dile getirdiği bu şiirde seven atiktir, kızı ele geçirmek, korumak, şefkat göstermek, sahiplenmek isteği güçlüdür.

B. Kompozisyon: (Ç) Âşık, mektubuna cevap alamadığından duyduğu endişeyi parmakla sayar. Bu şiirde ritmik bir akış sağlamaktadır. Dizeler peş peşe “birinci kolum” ile başlayıp “beşinci elim”e kadar bir sırayı takip etmektedir.

Eğitimi: Arap alfabesine hâkim, Türkçe okuma-yazması var.
Mesleği: Emekli korucu
Derlemenin yapıldığı yer: Ulupamir
Derlemenin yapıldığı tarih: 10.06.2012
Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva

Bentlerdeki diğer mısralar ile anlam açısından bütünlük oluşturmeyen ilk mısralar, arayı doldurmak için söylenir.

(V) Âşık, kıza duyduğu aşk, kızın koynuna girme ve öpme isteği, kıza “doyamama” gibi arzularını “parmak ile sayar”. Dizeler peş peşe “birinci kolum” ile başlayıp “yedinci elim”e kadar bir sırayı takip etmekte.

Her iki türküde kompozisyon monolog ve paralelizm teknikleri ile kurulmuştur. Dörtlüklerin diğer mısraları ile anlam bütünlüğü taşımayan “*birinçi kolum...*”, “*ekinçi kolum...*” şeklindeki kalıp ifadeler, muhtemelen, ilk söyleyen ırçının kendi zihninde oluşturduğu çağırışıdır. Bu dizeler, psikolojik paralelizm grubuna girer.

Her iki türküde parmaklara sembolik anlam yüklendiği; parmakların fiziksel fonksiyonundan hareketle onların manevi manalarına işaret edildiği düşünülebilir. Mesela, birinci türküde mektup yazmada kalemi tutan parmaklardan biri başparmak, ilk adım atan, hareketi başlatan parmağıdır. Ayrıca, başparmak bir mühür parmağı olma özelliğiyle kadere ve kısmete işaret eder. İşaret parmağı “Gerçek mi senin sevdiğin?” sorusuyla sevgiliye yönelir. Başka bir ifadeyle seven, sevilene başparmak aracılığıyla sevgisini bildirir. İşaret parmağıyla aşkına karşılık arar. “Koynuna doğru geliyorum” ifadesiyle ortanca parmak kararlılığı gösterir. Yüzük parmağı ise karşı taraftan beklenen cevabı sembolleştirir. Serçe parmak ise âşığın kalbinin aşk ateşiyle kavrulduğunu dile getirir. Serçe parmağın bu özelliği iki türküde de aynıdır.

C. Dil: Karşılaştırma İçkilik ağzına özgü birkaç ses, şekil ve sözlük bilgisi ögesi üzerinden yapılacaktır.

a. Ses bilgisi özellikleri:

1. ä sesi: Standart Kırgızcanın ünlüleri arasında bulunmayan ä sesinin varlığı, İçkilik ağzının ayırt edici temel öğelerinden biridir.²⁶⁷

İçkilik-Pamir	İçkilik-ÇonAlay	Standart Kırgız
	-A(y) ä/- “-A bil-” yeterlilik kipi	-A(y) al-

2. /b/ < /w/ Standart Kırgızcada ünlü veya /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzleriyle sonlanan bir hecenin ardından /b/ ünsüzü ile başlayan bir hece geliyorsa genellikle bu /b/ ünsüzü /w/’ye döner. Kişiden kişiye değişen ve söyleyişte olan bu özellik imlaya

²⁶⁷ Filiz Kılıç, “Kırgız Türkçesinin İçkilik Ağzı”, **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Vol. V., Num. 1 (Spring 2003), s. 85.

yansıtılmaz. İçkilik ağzında bu ses olayı düzenlidir ve standart dilde olandan daha güçlüdür.²⁶⁸

İçkilik-Pamir	İçkilik-ÇonAlay	Standart Kırgız
	<i>kaytar-va-y</i> “geri vermeden”	<i>kaytar-ba-y</i>
	<i>çiday äl-va-y</i> “dayanamayıp-”	<i>çiday al-ba-y</i>

b. Şekil bilgisi özellikleri:

1. *ele* → *ede* ~ *edi* Standart Kırgızcadaki *ele* “idi” ek fiili İçkilik ağzında genellikle *ede*, bazen *edi* şeklindedir. Eski Türkçe *erdi* şeklinin karşılığı olan bu ek fiilinin *ede* şeklinde olması Özbekçenin tesiriyle izah edilebilir.²⁶⁹ Pamir Kırgızlarında bu ekin *ede* şekli mevcuttur; *edi* kullanılmaz. İncelediğimiz iki metinde bu ek fiil geçmemiştir.

2. Zamir n’si: Standart Kırgız Türkçesinden farklı olarak İçkilik ağzında 3. Şahıs iyelik eki almış isimler üzerine yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma durum ekleri, isimle hal eki arasına zamir n’si girmeden gelir. Bu durum, Özbekçenin etkisiyle açıklanabilir.²⁷⁰ İncelediğimiz iki metinde bu ses olayı geçmemiştir.

3. {-(I)ş-/ -(U)ş-} → {-IAr/ -LOr}: Standart Kırgızcada çokluk 3. Şahıs eki, fiil tabanı üzerine {-(I)ş-/ -(U)ş-} biçiminde gelirken İçkilik ağzında bu ekin fiil sonunda bazen {-IAr/ -LOr} şeklinde eklendiği görülür.²⁷¹ İncelediğimiz iki metinde bu ses olayı geçmemiştir.

c. Sözlük bilgisi özellikleri:

1. Standart Kırgızcanın söz varlığında bulunmayan, Özbekçe aracılığıyla dile yerleşen Arapça ve Farsça menşeli kelimelerin kullanıldığı görülür.

İncelediğimiz iki metinde standart Kırgızcanın söz varlığında bulunmayan ödünç sözcük yoktur.

2. Standart Kırgız Türkçesinde *al*, *bul*, *oşol*, *uşul* zamirlerinin yanında bunların *o ol*, *bu*, *şu*, *şol*, *şo* biçimleri de kullanılır.

İncelediğimiz iki metinde standart Kırgızcanın söz konusu zamir biçimleri kullanılmamıştır.

²⁶⁸ Kılıç, a.g.m., s. 92.

²⁶⁹ Kılıç, a.g.m., s. 98.

²⁷⁰ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Kılıç, a.g.m., s. 81-135.

²⁷¹ Kılıç, a.g.m., s. 100.

3. Türkiye Türkçesi özellikle genç neslin dili üzerinde oldukça etkilidir. Bu metinler 50 yaş üstü kişilerden derlenmesine rağmen Türkçenin etkisi alıntı kelimelerde hissedilmektedir.

Van Kırgızları arasında derlenen metinde Türkiye Türkçesinden alıntı sözcük yoktur.

Ç. Üslup: (Ç) Şiir konuşma üslubundadır ve ilk iki kıtada sorularla devam ederken, söyleyenin gittikçe asabileşen psikolojisini yansıtmaktadır.

(V) Bu şiir de konuşma üslubu taşımakla birlikte yer yer “Ak Zirek özü yavrudur”, “bakır avuç” teşbihleri ve “avluna gönlüm dolmadı” ifadesinde teşhis sanatı kullanılmıştır.

D. Şekil: Metnini verdiğimiz türküler halktan kişiler tarafından söylendiğinden şekil bakımından, özellikle de kafiye bakımlarından oldukça düzensizdir.

(Ç) Türkü 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. Kafiye örgüsü sırasıyla *aabc, abdb, aadc, eebe, fdbd*’dir. Kafiye yarı, tam ve zengin türdedir, bir dörtlükte redif (“*cok*”) kullanılmıştır. Türkü, 5 bentten müteşekkildir. Bentlerde mısra sayısı 4’tür.

(V)Türkü, 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. Kafiye örgüsü *ab cc dd ee ...* şeklindedir. Türkü 20 mısradan müteşekkildir.

Sonuç:

Bu türkülerin ilkinde konu, mektuba cevap alamamak, ikincisinde ise sevilen kızı arzu etmektir. İki türkü de 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. Türkülerin dili sade ve yalındır. Kompozisyonu oluşturan “parmak sayısı” ilk türküde “beşinci parmağa”, ikinci türküde “yedinci parmağa” kadar çıkar. İlk şiirde sayı başparmak ile, ikinci türküde ise tersinden serçe parmak ile başlar. Her iki türkü monolog olup, her ikisinde de psikolojik paralelizm kullanılmıştır.

Genellikle çocukların parmaklarını göstererek bir şey anlatma tarzını kullanarak, benzer kalıp ifadeler ile duygularını dile getirme, Kırgızlara özgü bir söyleyiş tarzıdır.

2. Aşk Türküsü Örnekleri

Bu iki örneği, bir türkünün iki varyantı olmaları sebebiyle seçtik.

(C) *Kız-Cigit Aytışı*²⁷² / Kız-Yiğit Atışması

²⁷² Kırgızistan’ın güney komşusu Tacikistan’ın Pamir ve Karategin bölgelerinde eskiden beri Kırgızlar yaşamaktadır. Burada oturan Kırgızlar; Kırgızistan’ın Çonj Alay bölgesinde, Afganistan’ın Pamir vilayetinde, Çin’in Sincan eyaletinde ikamet eden Kırgızlar ile komşudurlar.

Kız:

*Eski bir curtan köçördö
Cañılap curtkı konordo
Ak örgögö üç çeçip
Ayrattanğa cüg artıp
Cüg arkandı bek tartıp
Agımı katık suv keçip
Alayga köçör vah boldu
Alayga köçsöm kantesiñ?*

Bala:

*Hup aytasiñ ay kız can
Ep aytasiñ ay kız can
Alayga köçkön vahtında
Sır corgomdu sılcıtıp
Turumtay kuşum ırıtıp
Tuş aldınnan men çıgıp
Torup bir alsam kantesiñ?*

Kız:

*Ölgölü cürgön sen cigit
Sılcıma corgoñ sılcıtıp
Turumtay kuşuñ ırıtıp
Torup bir alğan ceriñde
Adırmak tovgo añ salıp
Muzduv bir tovgo muñ salıp
Bugularga koşulup
Beş müyüz kulca men bolup
Tovlordo cürsöm kantesiñ?*

Bala:

*Hup aytasiñ ay kız can
Ep aytasiñ ay kız can
Adırmak tovgo añ salıp
Muzduv bir tovgo muñ salıp*

Kız:

*Eski bir yurttan göçerken
Yeni bir yurda konarken
Beyaz çadırı üç çözüp
Kısırlaştırılmış deveyi yükleyip
Yük ipini sıkı bağlayıp
Akını sert suyu geçip
Alay’a göçme vakti geldi
Alay’a göçersem neylersin?*

Yiğit:

*Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Alay’a göçtüğün vakit
Cins atıma binip
Doğan kuşumu salıp
Karşıdan çıkıp
Yolunu kesersem neylersin?*

Kız:

*Eceline susamış yiğit
Cins atına binip
Doğan kuşunu salıp
Yolumu kestiğin yerde
Yüksek dağda av olup
Buzlu dağda ses salıp
Geyiklere katılıp
Beş boynuzlu dağ koçu olarak
Dağlarda yaşarsam ne yaparsın?*

Yiğit:

*Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Yüksek dağda av olup
Buzlu dağda ses salıp*

Bu türkü, Tacikistan’ın Karategin bölgesine bağlı Cerge Tal ilçesinde oturan *Cergetaldık Kırgızdar* arasında derlenmiştir. Tacikistan’ın Pamir bölgesinde Murgap’ta (Dağlık Badahşan) meskûn Kırgızlara *Murgaptık Kırgızdar* denir.

Metin, 1983’te Kırgız SSCB İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ekibi tarafından Cergetal Kırgızları arasında derlenmiştir. Bkz.: “*Kız-Cigittin Aytışı*”, **Cergetaldık Kırgızdardın El Oozerki Çıgarmaları**, Yay. Haz. A. Tokombaeva, Frunze, İlim Yayınevi, 1987, s. 106-109.

*Bugularga koşulup
Beş müyüz kulca sen bolup
Tovlordo cürgön ceriñde
Ak parañ mltık asınıp
Ayaktay taşka caşınıp
Caldıratıp közüñdö
Calındatıp özüñdö
Atıp bir tüşsöm kantesiñ?*

*Kız:
Ölgülü cürgön sen cigit
Ak parañ mltık asınıp
Atıp bir alar çağıñda
Ak çabak balık men bolup
Agımı katık dayraga
Çögüp bir ketsem kantesiñ?*

*Bala:
Hup aytasiñ ay kız can
Ep aytasiñ ay kız can
Agımı katık dayraga
Çögüp bir alğan keziñde
Usta Doot çıgargan
Uçunu zaar sugargan
Cez kayırmak men bolup
İlip bir alsam kantesiñ?*

*Kız:
Ölgölü cürgön sen cigit
Usta Doot çırargan
Uçunu uzun sugargan
Cez kayırmak sen bolup
İlip bir alğan çağıñda
Kır tülküsi men bolup
Kırlarda cürsöm kantesiñ?*

*Bala:
Hup aytasiñ, ay kız can,
Ep aytasiñ, ay kız can
Kır tülküsi sen bolup*

*Geyiklere katılıp
Beş boynuzlu dağ koçu olarak
Dağlarda yaşadığın yerde
Ak pistonlu tüfek asınıp
Ayak gibi taşta gizlenip
Yalvartıp gözlerini
Yakıp kendini
Vurursam neylersin?*

*Kız:
Eceline susamış yiğit
Ak pistonlu tüfek asınıp
Vuracağın anda
Ak çapak balığı ben olup
Akını hızlı nehre
Atlarsam neylersin?*

*Yiğit:
Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Akını hızlı nehre
Atladığın anda
Usta Doot'un ürettiği
Ucu zehirli
Bakır olta men olup
Yakalarsan neylersin?*

*Kız:
Eceline susamış yiğit,
Usta Doot'un ürettiği
Ucu zehirli
Bakır olta sen olup
Yakaladığın anda
Kır tilkisi ben olup
Kırlara kaçsam neylersin?*

*Yiğit:
Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Kır tilkisi sen olup*

*Kırlarda cürgön keziñde
Kavırğa cünüm gapsaytıp
Beş turmagım arsaytıp
Baltır cünüm parpaytıp
Bürgüt palvan men bolup
Caldıratıp közüñdö
Calındırıp özüñdö
İlip bir alsam kantesiñ?*

*Kız:
Eey ölgölü cürgön sen cigit
Bürgüt palvan sen bolup
İlip alar çağında
Tarık bir bolup tırkırap
Buvday bir bolup burkurap
Çaçılıp ketsem kantesiñ?*

*Bala:
Hup aytasiñ, ay kız can,
Ep aytasiñ, ay kız can
Tarıg bolup tırkırap
Buvday bolup burkurap
Çaçılıp ketken ceriñde
Çöcöliv tovuk men bolup
Çöcölörüm eerçitip
Bittañdi cerge koyvoston
Cakcığama toyvoston
Terip bir alsam kantesiñ?*

*Kız:
Eey ölgölü cürgön sen cigit
Çöcöliv tovuk sen bolup
Terip algan keziñde
Bozoydun boz turumtay kuş bolup
Egiz bir uçsam kantesiñ?*

*Cigit:
Hup aytasiñ ay kız can
Ep aytasiñ ay kız can
Künçülökkö bağılan*

*Kırlara kaçtıñ anda
Göğüs tüyümü uzatıp
Beş kanca gibi tırnağımı açıp
Baldır tüyümü sallayıp
Pehlivan kartal ben olup
Yalvartıp gözlerini
Yakıp kendini
Yakalarsam neylersin?*

*Kız:
Eey, eceline susamış yiğit
Pehlivan kartal sen olup
Yakaladıñ anda
Darı olup dağılıp
Buğday olup yayılıp
Saçılırsan neylersin?*

*Yiğit:
Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Darı olup dağılıp
Buğday olup yayılıp
Saçıldığın yerde
Civcivli tavuk ben olup
Civcivlerim peşimde
Bir tane yere koymadan
Yediğime doymadan
Derersem neylersin?*

*Kız:
Eey, eceline susamış yiğit
Civcivli tavuk sen olup
Derdiğın anda
Boz doğan kuşu ben olup
Yüksekten uçsam neyledin?*

*Yiğit:
Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Avcılığa eğitilen*

*Kümüştön cagov tagılğan
İlaaçın algıç men bolup
Aldıñdan ödö kamalap
Üstüñnön ıldıy çamalap
İlip bir tüşsöm kantesiñ?*

Gümüş parça takılan
Laçın kuşu ben olup
Altından üste uçup
Üstünden altına uçup
Yakalarsan neylersin?

*Kız:
Eey ölgölü cürgön sen cigit
İlaaçın algıç sen bolup
İlip bir alğan keziñde
Atakemin üyüdö
Enekemin törüdö
Ars içigim camınıp
Tülkü içigim töşönüp
Cakkan ottoy calındap
Catıp bir alsam kantesiñ?*

*Kız:
Eey, eceline susamış yiğit
Laçın kuşu sen olup
Yakaladıñın anda
Babacığımın evinde
Anneciğimin başköşesinde
Ars kürkümü örtünüp
Tilki kürkümü döşenip
Ateş gibi alevlenip
Yatarsam neylersin?*

*Cigit:
Hup aytasiñ ay kız can
Ep aytasiñ ay kız can
Tülkü içigiñ töşönüp
Ars içigiñ camınıp
Catıp alğan ceriñde
Tal bosogoñ tayanbay
İt kabat dep ayanbay
Kirip barsam kantesiñ?*

*Yiğit:
Hoş dedin ay kız can
Hakkın var ay kız can
Tilki kürkümü döşenip
Arskürkümü örtünüp
Yattıñın yerde
Dal eşiğine dayanmadan
Köpek ısıtır diye korkmadan
Girersem neylersin?*

*Kız:
Altı aylık nan alğın
Alistan kelip kamalğın
Hiç dabanı tappadım
Emi kel da meni alğın!*

*Kız:
Altı aylık ekmek al
Uzaktan gelip yakalan
Hiç devanı bulamadım
Artık gel de beni al!*

(V) “*Kantesän?*”/ “*Neylersin?*” Türküsü

İcracı²⁷³, eserine şöyle bir giriş ile başladı: “Kadim bir zamanda kız ile oğlan atışmışlar. Yiğit, kıza âşık olmuş. Kız onu istememiş. Bu türküde oğlan “Seni

²⁷³ Kaynak kişi: Turgan Kutlu
Derleme tarihindeki yaşı: 67
Eğitimi: okuma-yazması yok
Mesleği: Ev hanımı

alırım” demiş, kız ise “Senden kaçarım” demiş. Bu türküyü anneannem söylerdi. Ben ondan öğrendim”.²⁷⁴

Kız:

*Altı atanga cük artıp
Altı azamat bel tartıp
Alayga karap col tartıp
Ceti atanga cük artıp
Ceti azamat bel tartıp
Cerkenge karap col tartıp
Köçüp ketsem kantesän?*

Bala:

*Köçüp ketken ceriñde
Argımak minip alkıntıp
Budoonu minip bulkuntup
Arkandan çıksam kantesän?*

Kız:

*Argımak minip alkıntıp
Budoonu minip bulkuntup
Arkamdan çıkkın ceriñde
Äkäri kiyiw akçıñdap
Bulgaarı kiyip bulastap
Aytka ketsem kantesän?*

Bala:

*Äkäri kiyip akçıñdap
Bulgaarı kiyip bulastap
Aytka ketken ceriñde
Kök corgo minip süürütüp
Köldön öydö ırgıtıp
Sur corgo minip süürütüp
Sulardan suksup ırgıtıp
Arkandan cetsem kantesän?*

Kız:

*Altı kısırlaştırılmış deveyi yükleyip
Altı dağ geçidini geçip
Alay’a doğru yol alıp
Yedi kısırlaştırılmış deveyi yükleyip
Yedi dağ geçidini geçip
Yarkent’edoğru yol alıp
Göçüp gitsem neylersin?*

Yiğit:

*Göçüp gittiğin yerde
Cins at binip çırpınıp
İri sığır binip deprenip
Arkandan çıksam neylersin?*

Kız:

*Cins at binip çırpınıp
İri sığır binip deprenip
Arkamdan çıktığın yerde
Äkäri giyip serpilip
Telâtin giyip süslenip
Bayramlaşmayagitsem neylersin?*

Yiğit:

*Akerek giyip akçıñdap
Telâtin giyip bulastap
Aytka gittiğin yerde
Kök yorga binip **süürütüp**
Gölden yukarı atlatıp
Sur yorga binip **süürütüp**
Sulardan **suksup** atlatıp
Arkandan yetişsem neylersin?*

Derlemenin yapıldığı yer: Zeytinburnu/ İstanbul

Derlemenin yapıldığı tarih: 15.11.2011.

Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva.

²⁷⁴ “Hadım bir kız menen bala ırdaşkan eken. Bala bir kızdı süüyüptür, kız anı kaalabaptır. Bul ırdı bala “seni alamın” dep ırdaptır, kız bolso “senden kaçamın” Bul ırdı tayenem ırdap beret el. Oşol adamdan tutup algam.”

Kız:

Arkamdan cetken ceriñde
Ak arkar Kayıp men bolup
Adırmak toonu aralap
Arkamdı kılçap karalap
Kaçıp ketsem kantesän?

Bala:

Ak arkar Kayıp sen bolup
Adırmak toonu aralap
Arkañdı kılçap karalap
Kaçıp ketken ceriñde
Ak barañ multık asınıp
Ayaktay taşka çaşınıp
Kök barañ multık asınıp
Könöktöy taşka çaşınıp
Körüp alsam kantesän?
Ayaktay taşka çaşınıp
Atıp alsam kantesän?

Kız:

Ak barañ multık asınıp
Atıp alğan ceriñde
Altaydın tülkü men bolup
Adırmakadır aralap
Kaçıp ketsem kantesän?

Bala:

Altaydın tülkü sen bolup
Kaçıp ketken ceriñde
Korgoşun kapkan men bolup
Koluñdan tutsam kantesän?

Kız:

Kolumdan tutkan ceriñde

Kız:

Arkamdan yetiştigin yerde
Ak arkar²⁷⁵ Kayıp²⁷⁶ ben olup
Dağ sırtını aralayıp
Arkamabakıp, göz atıp
Kaçıp gitsem neylersin?

Yiğit:

Ak arkar Kayıp sen olup
Dağ sırtını aralayıp
Arkana bakıp, göz atıp
Kaçıp gittiğın yerde
Ak pistonlu tüfek asınıp
Ayak gibi taş saklanıp
Mavi pistonlu tüfek asınıp
Küçük taş saklanıp
Görürsem neylersin?
Ayak gibi taş saklanıp
Vurup alırsam neylersin?

Kız:

Ak pistonlu tüfek asınıp
Vurup aldığın yerde
Altay'ın tilkisi ben olup
Tepenin sırtını aralayıp
Kaçıp gitsem neylersin?

Yiğit:

Altay'ın tilkisi sen olup
Kaçıp gittiğın yerde
Kurşun tuzak ben olup
Elinden tutarsam neylersin?

Kız:

Elimden tuttuğın yerde

²⁷⁵ Arkar: dağ koyununun dişisi.

²⁷⁶ Kayıp:dağlı geviş getiren hayvanların umumî adı. Kırgızcanın söz varlığında “geviş getiren yabani hayvanların (geyik, dağkeçisi, dağ koyunu, karaca vs.) hamisi” anlamında kullanılan ve şekil olarak *kayıp* +*eren* gibi Arapça ile Türkçe kelimelerin birleşiminden oluşan *Kayberen* kelimesi de mevcuttur.

*Ak çabak bolup aykalıp
Kök çabak bolup köykölüp
Kölgö kirsem kantesän?*

Bala:

*Kök çabak bolup köykölüp
Kölgö kirgen ceriñde
Ustalarga oozanıp
Uçunu daam sugartıp
Cez kayırmak iydirip
Söölcan taap kiydirip
Serpip alsam kantesän?*

Kız:

*Cez kayırmak iydirip
Söölcan taap kiydirip
Serpip algan ceriñde
Buuday bolup burkurap
Tarık bolup tarkırap
Çaçılıp ketsem kantesän?*

Bala:

*Çaçılıp ketken ceriñde
Cöcölüü took men bolup
Terip cesem kantesän?*

Kız:

*Terip cegen ceriñde
Bödönö çımçık men bolup
Agunmagun corgolop
calwırakka korgolop
Catıp alsam kantesän?*

Bala:

*Agunmagun corgolop
Calwırakka korgolop
Catıp algan ceriñde
İlaçin kuştar men bolup
İlip ketsem kantesän?*

Kız:

*Beyaz çapak olup oynayan
Mavi çapak olup oynayan
Göle girersem neylersin?*

Yiğit:

*Mavi çapak olup oynayan
Göle girdiğin yerde
Ustalara söyleyip
Ucunu tatlandırıp
Bakır olta eğdirip
Solucan bulup giydirip
Serpip alırsam neylersin?*

Kız:

*Bakır olta eğdirip
Solucan bulup giydirip
Serpip aldıgın yerde
Buğday olup yayılıp
Darı olup dağılıp
Saçılıp gitsem neylersin?*

Yiğit:

*Saçılıp gittiğin yerde
Civcivli tavuk ben olup
Derip yesem neylersin?*

Kız:

*Derip yediğin yerde
Bıldırcın kuş ben olup
Paytak paytak yürüyüp
Yaprağa gizlenip
Yatarsam neylersin?*

Yiğit:

*Paytak paytakyürüyüp
Yaprağa gizlenip
Yattığın yerde
Laçın kuş ben olup
Yakalarsam neylersin?*

Kız:

*İlip ketken ceriñde
Bödönö çımçık men bolup
Kekilik bolup kekirip
Taştan taşka sekirip
Kaçıp ketsem kantesän?*

*Bala:
Kekilik bolup kekirip
Kaçıp ketken ceriñde
Mizämi kuştar men bolup
İlip ketsem kantesän?*

*Kız:
İlip ketken ceriñde
Atayımdın üyündö
Ak sandıktın tüyündö
Ars içigim camınıp
Tülkü içigim töşönüp
Canıma sakçı koydurup
Catıp alsam kantesän?*

*Bala:
Atayıñdın üyündö
Ak sandıktın tüyündö
Ars içigiñ camınıp
Tülkü içigiñ töşönüp
Canıña sakçı koydurup
Catıp alğan ceriñde
Koktuga kelse çabışıp
Koyçuñ menen tabışıp
Uvazirkelse çabışıp
Cılkıñ kelse tabışıp
Sakçıña eşik açtırıp
Koyçuña eşik açtırıp
Komşuña putuñ taptırıp
Sakçıña itiñ bastırıp
Koynuña kirsem kantesän?*

*Kız:
Koynuma kirgen ceriñde*

*Yakaladıñın yerde
Bildircın kuş ben olup
Keklik olup geğirip
Taştan taş zıplayıp
Kaçıp gidersem neylersin?*

*Yiğit:
Keklik olup geğirip
Kaçıp gittiğın yerde
Mizami kuş ben olup
Yakalarsan neylersin?*

*Kız:
Yakaladıñın yerde
Babacığımın evinde
Ak sandığın dibinde
Arskürkümü örtünüp
Tilki kürkümü döşenip
Yanıma bekçi koydurup
Yatarsam neylersin?*

*Yiğit:
Babacığının evinde
Ak sandığın dibinde
Arskürkünü örtünüp
Tilki kürkünü döşenip
Yanına bekçi koydurup
Yattığın yerde
Tepeyegelse yapışıp
Çobanın ile tanışıp
Vezir gelse yapışıp
At çobanı gelse yapışıp
Bekçine kapı açtırıp
Çobanına açtırıp
Komşuna ayağını buldurup
Bekçine köpeğini bastırıp
Koynuna girsem neylersin?*

*Kız:
Koynuma girdiğın yerde*

*Tört kazıkka kerdirip
Tört murutuñ terdirip
Beş kazıkka kerdirip
Beş murutuñ terdirip
Keltirip kaltak çaptırıp
Kelgisiz kılsam kantesän?*

*Bala:
Kelgisiz kılğan ceriñde
Aydap aydap mal berip
Aydagan malga baş kılıp
Ayrı örköç nar berip
Sürüp sürüp mal berip
Sürgön malga baş kılıp
Süyrü örköç nar berip
Aksarbaşıl soydurup
Moldo-koco cıydırıp
Ayakka suunu kuydurup
Ak nikemdi kıydırıp
Alıp alsam kantesän?*

*Kız:
Alıp alğan ceriñde
Eç davanı tappadım
Kasmar bolsun barmagıñ
Tüşüp kalsın tırmagıñ
İçinde kalsın armanıñ!*

Akırında bala maksatına cetip kızdı alat.

*Dört kazığa gerdirip
Dört bıyığın yoldurup
Beş kazığa gerdirip
Beş bıyığın yoldurup
İyice dövdürüp
Gelmez kılsam neylersin?*

*Yiğit:
Gelmez kıldığın yerde
Sürü sürü mal verip
Sürü mala baş kılıp
Çift hörgüçlü deveverip
Sürü sürü mal verip
Sürü mala baş kılıp
Sivri hörgüçlü deve verip
Ak koyunkestirip
Molla-hoca çağırıp
Ayağa su döktürüp
Nikâhımı kıydırıp
Evlenirsem neylersin?*

*Kız:
Evleneceğin yerde
Hiç devanı bulamadım
Kırılın parmağın
Düşüp kalsın tırnağın
İçinde kalsın beyanın!*

Sonunda delikanlı, kız ile evlenip muradına erer.

A. İçerik: Türkünün konusu, erkeğin kıza vurulması ve onu elde etmek istemesi; kızın ise ondan kaçmak istemesidir.

B. Kompozisyon: Türküde, kim oldukları belirsiz kız ile yiğit arasında geçen diyalogun konusu şekil değiştirmedir. Kız, kendisini oğlandan kurtarmak için şekil değiştirmek istemektedir; yiğit ise bu yeni varlığı ele geçirmek ondan daha güçlü bir varlığa dönüşmek istemektedir. Şekil değiştirme örneklerinde konar-göçerlik, hayvancılık ve avcılık üzerine kurulu yaşam düzeni ve dünya görüşü yansıtılmıştır. Maşuğun aşığından kaçma maksadıyla şekil değiştirme arzusu, yiğidi

sevmediğinden değil nazındandır ve tabiatında mücadelecı olan erkeğē kazanma olanağı sağlamak ve neticede zafer hissi tattırmaktır. Kız bunu erkeğē göre edilgen konumda kalarak sağlamaktadır. Türkü, mutlu son ile bitmektedir.

C. Dil: Karşılaştırma sesi şekil ve sözlük bilgisi olmak üzere üç kategoride yapılmıştır.

Dil: Karşılaştırma sesi şekil ve sözlük bilgisi olmak üzere üç kategoride yapılmıştır.

a. Ses bilgisi özellikleri:

1. ä sesi: Standart Kırgızcanın ünlüleri arasında bulunmayan ä sesinin varlığı, İçkilik ağzının ayırt edici temel öğelerinden biridir.²⁷⁷ Cergetal Kırgızları arasında derlenen metnin matbu şeklinde bu öge belirtilmemiştir.

İçkilik-Pamir	Standart Kırgız
<i>kantesän</i> “neylersin”	<i>kantesin</i>
<i>cäşinip</i> “saklanıp”	<i>caşınip</i>
<i>çäçilip</i> “saçılıp”	<i>çaçılıp</i>
<i>iläçin</i> “laçin”	<i>ilaçin</i>
<i>cänimä</i> “canıma”	<i>canima</i>
<i>äydap</i> “sürüp”	<i>aydap</i>
<i>nikä</i> “nikah”	<i>nike</i>

2. -Vğ, -VğV < -ow/ -uw: Güney Kırgız ağızlarında VG ya da VGV tarzındaki ses gruplarının büzülmesi sonucunda yuvarlak uzun ünlüye geçişin ilk basamağı olan diftonglaşma (/ow/, /öw/, /uw/, /üw/)görülür. Cergetal Kırgızları arasında derlenen metinde bu öge vardır. Van Kırgızları arasında –Vğ, -VğV sesleri hem uzun ünlü hem diftong olarak kullanılmaktadır. Bu metinde uzun ünlü geçmektedir.

İçkilik-Pamir	İçkilik-Cergetal	Standart Kırgız
	<i>suw</i> “suu”	<i>suu</i>
<i>too</i> “dağ”	<i>tow</i>	<i>too</i>
	<i>muzduw</i> “buzlu”	<i>muzduu</i>
<i>buuday</i> “buğday”	<i>buwday</i>	<i>buuday</i>

²⁷⁷ Filiz Kılıç, “Kırgız Türkçesinin İçkilik Ağzı”, **Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Vol. V., Num. 1 (Spring 2003), s. 85.

<i>too</i>	<i>tow</i> “dağ”	<i>too</i>
<i>cöcölüü</i> “civcivli”	<i>cöcölüw</i>	<i>cöcölüü took</i>
<i>too k</i>	<i>towuk</i>	<i>took</i>

3. /b/ < /w/ kelime içinde: Standart Kırgızcada ünlü veya /l/, /r/, /y/ akıcı ünsüzleriyle sonlanan bir hecenin ardından /b/ ünsüzü ile başlayan bir hece geliyorsa genellikle bu /b/ ünsüzü /w/’ye döner. Kişiden kişiye değişen ve söyleyişte olan bu özellik imlaya yansıtılmaz. İçkilik ağzında bu ses olayı düzenlidir ve standart dilde olandan daha güçlüdür.²⁷⁸

İçkilik-Pamir	Standart Kırgız
<i>calwıraq</i> “yaprak”	<i>calbırak</i>

4. /b/ < /w/ iki kelime arasında: /b/ ünsüzünün, ünlülerden ve /l/, /r/, /y/ ünsüzlerinden sonra daha da ötümlüleşerek yan seslerine değişmesi olayına sadece bir kelimenin yapısı içinde rastlanmıyor. Ünlü ya da akıcı ünsüz ile biten bir kelimenin ardından /b/ ile başlayan bir kelime geliyorsa, genellikle bu /b/, /w/ şeklinde telaffuz edilir.²⁷⁹ Cergetal Kırgızları arasında derlenen metnin matbu şeklinde bu öge belirtilmemiştir.

İçkilik-Pamir	Standart Kırgız
<i>nar werip</i> “deve verip”	<i>töö berip</i>
<i>mal werip</i> “mal verip”	<i>mal berip</i>
<i>kasmar wolsun</i> “kırılsın”	<i>kasmar bolsun</i>

5. /p/ < /w/: Ünsüzünün konumundan kaynaklanan yukarıdakine benzer bir olay /p/ ünsüzü için de gerçekleşmektedir. /p/ ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde iki ünlü arasında kalan /p/ ötümlüleştirmekte ve /w/ sesi ile telaffuz edilmektedir.²⁸⁰ Cergetal Kırgızları arasında derlenen metnin matbu şeklinde bu öge belirtilmemiştir.

İçkilik-Pamir	Standart Kırgız
<i>kiyiw äkçındaw</i> “kiyip süslenip”	<i>kiyip akçındap</i>
<i>körüw alsam</i> “görürsem”	<i>körüp alsam</i>

²⁷⁸ Kılıç, a.g.m., s. 92.

²⁷⁹ Kılıç, a.g.m., s. 93.

²⁸⁰ Kılıç, a.g.m., s. 94.

<i>catıw alsam</i> “yatarsam”	<i>catıp alsam</i>
<i>äydaw ääydaw</i> “sürüp sürüp”	<i>aydap aydap</i>

b. Şekil bilgisi özellikleri:

1. *ele* → *ede* ~ *edi*: Standart Kırgızcadaki *ele* “idi” ek fiili İçkilik ağzında genellikle *ede*, bazen *edi* şeklindedir. Eski Türkçe *erdi* şeklinin karşılığı olan bu ek fiilinin *ede* şeklinde olması Özbekçenin tesiriyle izah edilebilir.²⁸¹ Pamir Kırgızlarında bu ekin *ede* şekli mevcuttur; *edi* kullanılmaz. İncelediğimiz iki metinde bu ek fiil kullanılmamıştır.

2. Zamir n’si: Standart Kırgız Türkçesinden farklı olarak İçkilik ağzında 3. şahıs iyelik eki almış isimler üzerine yönelme, belirtme, bulunma ve ayrılma durum ekleri, isimle hal eki arasına zamir n’si girmeden gelir. Bu durum, Özbekçenin etkisiyle açıklanabilir.²⁸² Van Kırgızlarında arasında zamir n’sinin bazen kullanıldığı ve bazen kullanılmadığı görülür.

İçkilik-Pamir	İçkilik-Cergetal	Standart Kırgız
<i>üyündö</i> “evinde”	<i>üyüdö</i>	<i>üyündö</i>
<i>töründö</i> “başköşesinde”	<i>törüdö</i>	<i>töründö</i>
<i>tüwündö</i> “dibinde”		<i>tüyündö</i>

3. {-Iş-/ -(U)ş-} → {-IAr/ -LOr}: Standart Kırgızcada çokluk 3. şahıs eki, fiil tabanı üzerine {-Iş-/ -(U)ş-} biçiminde gelirken İçkilik ağzında bu ekin fiil sonunda bazen {-IAr/ -LOr} şeklinde eklendiği görülür.²⁸³ İncelediğimiz iki metinde bu özellik görülmemiştir.

4. f.+şahıs eki + {-bI/ -bU} → f.+ {-bI/ -bU}+şahıs eki: Standart Kırgızcada soru işaret eki {-bI/ -bU} çekimli fiil üzerine şahıs ekinden sonra gelirken, İçkilik ağzında bu durum 2. şahıs çekiminde fiillerde bazen değişir; soru işareti eki fiil tabanı ile şahıs eki arasına girer.²⁸⁴ Van Kırgızları arasında her iki çekim şekli de olmakla birlikte soru eki ile şahıs ekinin yer değiştirdiği çekim daha çok kullanılır. İncelediğimiz iki metinde bu özellik görülmemiştir.

²⁸¹ Kılıç, a.g.m., s. 98.

²⁸² Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Kılıç, a.g.m., s. 81-135.

²⁸³ Kılıç, a.g.m., s. 100.

²⁸⁴ Kılıç, a.g.m., s. 101.

5. ciber- → cügör-: Standart Kırgızcada temel ve yardımcı fiil olarak kullanılan *ciber-* “yolla-; gönder-” fiil yerine Van Kırgızları aynı anlamdaki *cügör-* fiili kullanırlar. İncelediğimiz iki metinde bu özellik görülmemiştir.

c. Sözlük bilgisi özellikleri:

1. Standart Kırgız Türkçesinde al, bul, oşol, uşul zamirlerinin yanında bunların o ol, bu, şu, şol, şo biçimleri de kullanılır. İncelediğimiz iki metinde bu şekiller görülmemiştir.

2. Türkiye Türkçesi özellikle genç neslin dili üzerinde oldukça etkilidir. Bu metinler 50 yaş üstü kişilerden derlenmesine rağmen Türkçenin etkisi alıntı kelimelerde hissedilmektedir. Van Kırgızları arasında derlenen metinde Türkçeden ödünç alınan kelimeler görülmemiştir.

Ç. Üslup: Türkü, şekil değiştirme motifine bağlı istiare misallerinden ibarettir. Bunlar:

(C) Dağ koçu –avcı, kaya balığı-olta, tilki-kartal, buğday ve darı – tavuk, doğan- laçın.

(V) Dağ koyunu-avcı, tilki-tuzak, çapak balığı - olta, buğday- tavuk, bildiricın-laçın.

Benzetileni benzeyenin yerine koyma örnekleri iki varyantta kısmen ortaklık, kısmen benzerlik göstermektedir.

D. Şekil: (C) Türküde bent sayısı 15’dir. Bentlerde mısra sayısı 4 ila 12 arası değişir. Türkü genelde 7’li (4+3), 8’li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir; 9 ((1)+5+3) heceli üç mısra ve 10 (3+4+3) heceli bir dize vardır. Bazı bentlerde mısra başı kafiye bulunur. Mısra sonu kafiye örgüsü değişkendir; bentlerde iki veya üç mısra kendi arasında kafiyelidir. Türküde redif olarak kantesiñ kelimesi kullanılmıştır.

(V) Türküde bent sayısı 21’dir. Bentlerde mısra sayısı 3 ila 15 arası değişir. Türkü genelde 7’li (4+3), 8’li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir. Bazı bentlerde mısra başı kafiye bulunur. Mısra sonu kafiye örgüsü değişkendir; bentlerde iki ve daha fazla mısra kendi arasında kafiyelidir. Türküde redif olarak kantesiñ kelimesi kullanılmıştır.

Sonuç:

İncelediğimiz iki metin, bir türkünün varyantlarıdır. Metinler içerik, kompozisyon, üslup ve şekil bakımından ortaktır. Cergetal Kırgızları arasında derlenen metinde, Van Kırgızları arasında derlenen metne göre Arapça ve Farsça menşeli kelimeler daha fazladır.

“Kantesin” türküsü Anadolu’da neylersin, neynersin ve ne dersin, Azerbaycan’da néylersen, Karakalpaklarda ne dersen, Özbeklerde qaytasan ve néytesen redifleri ile ortak bir türküdür.²⁸⁵

3. Aşk Türküsi Örnekleri:

Karşılaştırmak için bu iki türküyü seçmemizin sebebi, ortak konusunun erkeğin kıza ulaşma isteği olmasıdır.

(Ç)²⁸⁶

Dolono butak keñ konuş

Dolono²⁸⁷ ağaçlı geniş konak

Toguz üy sogot konobuz

Dokuz ev dikip konarız

Tolgon ayday ak selki

Dolunay gibi güzelim

Toktoy tur taanış bolobuz

Dur azıcık, tanışalım

Almaluu butak keñ konuş

Elma ağaçlı geniş konak

Altı üy sogot konobuz

Altı ev dikip konarız

Appak ayday ak selki

Bembeyaz ay gibi güzelim

Aşıkpa taanış bolobuz

Acele etme, tanışalım

Sen bir bışkan andalek

Sen olgun bir kavunsun

Özün döy bizge can kerek

Senin gibi bize can gerek

Kıyalıñ kımbat eñ sonun

Hayalin çok kıymetli

Kanday can sizge par kelet

Nasıl biri size denk gelir

Sen bir bışkan çiyesiñ

Sen olgun bir çiyesin

Uktasam tüşkö kiresiñ

Uyusam rüyama girersin

Ubara boldu asıl can

Avare oldu asıl can

Kay küñü kolgo tiyesin

Hangi gün ele geçersin

²⁸⁵ Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Selahattin Tolkun, “*Türk Dünyasının Ortak Türküleri-2 Neylersin*”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 9, İstanbul, Kocav, 2003, S. 9, s. 175-194

²⁸⁶ Kaynak kişi: Altımişov Turgun
Derleme tarihindeki yaşı: 75
Eğitimi: lise
Mesleği: çoban
Derlemenin yapıldığı yer: Gülçö
Derlemenin yapıldığı tarih: belirtilmemiş
Derleyen: belirtilmemiş.

²⁸⁷ Dolono: ağaç türü.

*Sen bir bışkan cüzümsün
Akılduu adam tüşünsün
Cüzümdö barbakmaçı
Kanday can kolgo tüşörsün*

*Sen bir bışkan almasıñ
Kol cetpes biyik caydasıñ
Cetpese da tübünön
Cetilgen bulbul sayrasın*

*Sen bir bışkan anarsıñ
İş cönündö karaarsıñ
Selkiden asıl sendey cok
Aylasın özüñ tabaarsıñ*

*Sen bir bışkan örüksün
Calınısıñ cüröktün
Tınçım aldın tilekteş
Cetüügö saga eeliktim*

*Sen bir toonun uları
Men bolsom kuştun tınarı
Ularga tınar çoluksa
Tarkabaybı kumarı*

*Sen bolsoñ baktın bulbulu
Men bolsom kuştuntuygunu
Bulbuldu tuygun çabıttap
Tappaybı baktan kurbunu*

*Sen bolsoñ baktın bulbulu
Men bolsom suunun balığı*

Sen olgun bir üzümsün
Akıllı adam anlasın
Üzümde var bahçıvan
Nasıl bir cana geçersin

Sen olgun bir elmasıñ
El ulaşmaz yüksekliktesin
Ulaşmazsa da dibinde
Olgun bülbül ötsün

Sen olgun bir narsın
İşin düşer uğrarsın
Kızda senin gibi yok
Çaresine kendin bakarsın

Sen olgun bir eriksin
Ateşisin yüreğin
Rahatımı bozdun dileğim
Ulaşmaya sana koyuldum

Sen bir dağ kekliği
Ben ise kuşun tınarı²⁸⁸
Keklik ile tınar buluşsa
Zevk almazlar mı?

Sen isen bağın bülbülü
Ben isem kuşun doğanı
Bülbüle doğan yaklaşısa
Bulmaz mı bağda dostunu

Sen isen bağın bülbülü
Ben isem suyun balığı

²⁸⁸ Tınar: kuş türü.

Bulbulga balık süylösö
Bolboybu kalkım ayıbı

Bülbüle balık konuşsa
Olmaz mı, halkım, ayıbı?

Porumuñ sonun güldönüp
Cürösün sen türlönüp
Bolcogon oygo cete albay
Men cüröm bozdop ündönüp.

Endamın güzel gül açıp
Yürüyorsun sallanıp
Yüreğime dekine ulaşamayıp
Üzülüyorum.

(V)²⁸⁹

Toktomo köldö toguz kaz
Toguzdu atpay birdi caz
Tolgoşup catsañ moynum saz

Duru gölde dokuz kaz
Dokuzu vurma birini ser
Dolanıp yatsan boynum hazır

Aylanma köldö altı kaz
Altını atpay birdi caz
Almaşıp catsañ moynum saz

Dönme gölde altı kaz
Altını vurma birini ser
Dönüp yatsan boynum hazır

Korooñ çeti şıralcın
Korooloş bolduk bir aldın
Korooloş bolmok bat eken
Kol salmak müşkül därt eken

Ağılının kenarı şıralcın
Ağıldaş olduk bir ara
Ağıldaş olmak tez imiş
Kol salmak müşkil dert imiş

Ayılın çeti şıralcın
Ayıldeş bolduk bir aldın
Ayıldeş bolmok bat eken
Aytalmak müşkül därt eken

Avlunun çeti şıralcın
Avludaş olduk bir ara
Avludaş olmak tez imiş
Açılmak müşkil dert imiş

Asmandan uçkan ak kuştay
Sızıp go baram ziregim
Ziregim seni körgönü
Kızıp go baram ziregim

Asumanda uçan ak kuş gibi
Sızarak gelirim Ziregim
Ziregim seni görmek için
Kızarak gelirim Ziregim

²⁸⁹ Kaynak kişi: Ubeydullah Muhammedkul

*Kök köldön uçan kök kuştay
Sızıp go baram ziregim
Ziregim seni körgönü
Kızıp go baram ziregim*

*Uturgu toonun boorunda
Ular bir ottop çokşoybu
Uruuda sendey izdesem
Ziregim saga okşoybu*

*Mañdaygı toonun boorunda
Ular bir ottop çokşoybu
Kızda go sendey izdesem
Ziregim saga okşoybu*

*Aynektey çarçı boyuñ bar
Ziregim seni onosom
Alamga ceter oyum bar*

*Küzgüdöy çarçı boyuñ bar
Ziregim seni onosom
Küyütkö ceter oyum bar*

*Kaşın bir çiygen alıptay
Boyuñ bir kuygan kalıptay
Eşigiñde men cürsöm
Estebey kaday uktaysın*

*Oynoşko köönüñ bolboso
Ubara kılba garıptı
Ayılın da men cürsöm
Oyloboy kaday uktaysın*

Gök gölde uçan gök kuş gibi
Sızarak gelirim Ziregim
Ziregim seni görmek için
Kızarak gelirim Ziregim

Sıradağın yamacında
Keklik otlayıp gevşer mi
Urukta senin gibisini arasam
Ziregim sana benzer mi

Karşı dağın yamacında
Ular otlayıp gevşer mi
Kızda senin gibisini arasam
Ziregim sana benzer mi

Cam gibi kare boyun var
Ziregim seni ansam
Âleme yeter hayalim var

Ayna gibi kare boyun var
Ziregim seni ansam
Aleve yeter hayalim var

Kaşın çizilmiş elif gibi
Boyun dökülmüş kalıp gibi
Dışarıda ben var iken
Anmadan nasıl uyursun

Oynamaya gönlün yok ise
Âvare kılma garibi
Avlunda ben var iken
Düşünmeden nasıl uyursun

Keçmelikte ılay bar
Kel oynoyluk ziregim
Keçire turgan Kuday bar

Geçmelikte balçık var,
Gel oynayalım ziregim
Geçirecek olan Hüdâ var.

Ötmölüktö ılay bar
Öbüşölük ziregim
Ötkörö turgan Kuday bar

Geçmelikte balçık var,
Öpüşelim ziregim
Geçirecek olan Hüdâ var

A. İçerik: Aşk temalı iki türküde konu:

(Ç) Yiğidin kız ile tanışma isteği, kızın ulaşılmazlığından muzdarip olması.

(V) Erkeğin sevdiği kıza dair “sesli düşünmesi”, yani kendi kendine kıızı sevdiğini, arzu ettiğini dile getirmesidir.

B. Kompozisyon: Türküler birer monologdur. İki türküde giriş, gövde ve sonuç bölümleri vardır. İki türkünün giriş bölümleri birbirine benzer:

(Ç)

Dolono bulak keş konuş
Toguz üy sogot konobuz
Tolgon ayday ak selki
Toktoy tur taanış bolobuz

Dolono ağaçlı geniş konak
Dokuz ev dikip konarız
Dolunay gibi güzelim
Dur azıcık, tanışalım

Almaluu bulak keş konuş
Altı üylüü sogot konobuz
Appak ayday ak selki
Aşıkpä taanış bolobuz

Elmalı pınar geniş konak
Altı ev dikip konarız
Bembeyaz ay gibi güzelim
Acele etme, tanışalım

(V)

Toktomo köldö toguz kaz
Toguzdu atpay birdi caz
Tolgoşup catsaŋ moynum saz

Duru gölde dokuz kaz
Dokuzu vurma birini ser
Dolanıp yatsan boynum hazır

Aylanma köldö altı kaz
Altını atpay birdi caz
Almaşıp catsaŋ moynum saz

Dönme gölde altı kaz
Altını vurma birini ser
Dönüp yatsan boynum hazır

(Ç) Gövde metinde kızı övme ve kızı arzulama motifleri var. Gövde metin iki poetik bloktan oluşur. Birinci poetik blokta kız, “*Sen bir bışkan...*” sözleriyle başlayan mısralarda çeşitli lezzetli meyveler ile anılır. İkinci blokta kız-yiğit ilişkisi sembollerle anlatılır. Türkü, yiğidin düşüncesini gerçekleştirememekten doğan üzüntüsünü dile getirmekle son bulur.

Bu türkü, hayalde bolluk ve bereketin olduğu yaz aylarını, hem yayla hem tarımcılıkla uğraşan topluluğu canlandırır. Şahıs kadrosu, âşık, mâşuk ve hayalî rakipten müteşekkildir.

(V) Gövde metinde kıza ulaşma isteği, kızı övme, düşman motifleri var. Aralarında anlam ve şekil bütünlüğü olan ikişer bentler halinde poetik bloklar var. Bitişte dinî ve toplumsal kuralları es geçip, kıza yakınlaşma teklifi var.

Türküde olay göl kenarında, dağ eteğinde, yaylada geçer. Şahıs kadrosunda âşık, mâşuk ve düşman var.

C. Dil: İKi türküde ağız özellikleri görülmektedir.

Ç. Üslup: Türküler sanatkârane üsluba sahiptir.

(Ç) Timsal (sembol): Sembol seçiminde mantık aranır ve sembol olarak birbiriyle ilişkili unsurlar (kuşlar) seçilir.

Epitet: *Dolono butak keş konuş, almaluu butak keş konuş*

Sayı epiteti: *toguz üy* “dokuz ev”, *altı üy* “altı ev”.

Benzetme (teşbih): *Tolgon ayday ak selki, appak ayday ak selki*

Metafor (istiare/ eğretilme): *Sen bir bışkan...* diye başlayıp *andalek, çiye, üzüm, alma, nar, erik. “Calınısın cüröktün”*

(V) Epitetler: Durum epiteti: Toktomo köl, aylanma köl

Sayı epiteti: Toguz kaz, altı kaz

Renk epiteti: Ak şıbak, kök şıbak

Benzetme (teşbih): Bu türküde sık sık “-dey” eki ile benzetmeler yapılır.

Âşığın kendisini benzetmesi:

Asmandan uçkan ak kuştay

Asumandan uçan ak kuş gibi

Sızıp go baram ziregim

Sızarak gelirim ziregim

Kök köldön uçkan kök kuştay

Gök gölden uçan gök kuş gibi

Sızıp go baram ziregim

Sızarak gelirim ziregim

Sevgilisinin güzelliğini ifade etmek için:

Aynektey çarçı boyuñ bar

Cam gibi kare boyun var

Küzgüdöy çarçı boyuñ bar

Ayna gibi kare boyun var

Kaşuñ bir çiygen aliptey

Kaşın çizilmiş elif gibi

Boyuñ bir kuygan kalıptay

Boyun dökülmüş kalıp gibi

Mukayese: Yiğit, sevdiği kızın eşsiz-benzersiz olduğunu ifade etmek için başka kızlarla kıyaslar.

Uruuda sendey izdesem

Urukta senin gibisini arasam

Ziregim saga okşoybu

Ziregim sana benzer mi

Kızda go sendey izdesem

Kızda senin gibisini arasam

Kimçayım saga okşoybu

Kimçayım sana benzer mi

D. Şekil: (Ç) Türkü 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. Türkünün ilk iki bendinde dikey aliterasyon var ve birinci sözcük dışında diğerleri rediftir. Kalan bentlerde kafiye örgüsü *aabc, dded...* şeklindedir. Kafiye türü zengindir. Türkü, 12 bentten müteşekkildir. Bentlerde mısra sayısı 4'tür.

(V)Türkü, 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. Türkü, ikişer bentlik poetik bloklardan oluşmaktadır ve her poetik blokta ilk kelimeler hariç diğerleri rediftir. Türkünün ilk dört bendinde dikey aliterasyon var. Türkü, 14 bentten müteşekkildir. Bentlerde mısra sayısı 3 ve 4'tür.

Sonuç:

Bu iki türkünün konusu, Kırgız aşk türkülerinin çoğunda olduğu gibi, erkeğin kıza duyduğu aşk ve kıza ulaşma isteğidir. Birinci aşk türküsünde aile kurmak gibi sosyal konu ön plandadır. Âşık, “*Tıñım aldın tilekteş/ Cetüügö saga eeliktim*” (Rahatımı bozdun dileğim/ Ulaşmaya sana koyuldum) sözleriyle evlenmeye hazır olduğunu bildirir. Sevdiği kıızı olgun meyveler ile istiare ederek, onun da evlenme zamanının geldiğini, ergenlik çağı geçmeden yeni bir hayata adım atması gerektiğini ima eder.

İkinci türkü âşığın mâşuğa karşı duyguları ve sevgilinin dış güzelliği ile ilgilidir. Kaş-göz, boy-pos gibi geleneksel güzellik kalıpları dile getirilir. Ergenlik,

olgunluk gibi hayatın geçiş dönemlerine gönderme yoktur, kalıcı sevgi ifadesi vardır. Kadına yalvarış, yakarış ahengiyle klasik gazel türüne benzer.

İki türkü, âşğın duygu ve düşüncelerini dile getiren monologdur. Sevgilinin güzelliğı ayrıntılarıyla tasvir edilir. İkinci türkünün içinde diğerk dizelerle bağlantılı olmayan didaktik dörtlükler yer alır.

İki türküde de giriş, gövde ve bitiş olarak nitelendirilebilecek poetik bloklar vardır. Gövde metinlerde ise kızı övme ve kıza ulaşma isteğı motifleri ortaktır. Türküler, tabiat fonunda geçer. İlk türküde tarımcılık ile ilgili meyve adları geçer, ikinci türküde ise yayla hayatı tasvir edilir. İki türküde de âşık, mâşuk ve düşman anılır.

Söz sanatları açısından, birinci türküde sevgili için sembol ve metaforun en güzel örnekleri kullanılır, ikinci türküde ise sevgilinin boyunu-posunu, yüz güzelliğini ifade etmek için benzetme kullanılır.

Her iki türküde kuş önemli bir semboldür. Halk şiirinde güvercin, kaz gibi kuşlar sevgililer arasında iletişim sağlayıcı, müjde getiricidirler. İkinci türküde geçen beyaz kuş ve mavi kuş bu sembolik anlamı yeniler, ek anlam katar. Burada kuşlar, âşık ve mâşuk arasında vasıta değil, aşk müjdesini veren âşğın ta kendisidir. Beyaz kuş ve mavi kuş, sevenin sevgiliye ulaşmak için kendinden emin olduğunu gösterir ve özgürlüğü ifade eder. Gül ve bülbül ise geleneksel olarak âşık ve mâşuğun timsalidir.

İki türküde de doğayı tasvir ederken sayı ve renk epitetleri yer alır. “Altı”, “dokuz” ve “ular” (kuş) motifleri ortaktır.

Birinci türküde bentler 4 mısralık iken, ikinci türküde 3 mısralık bentler de mevcut. Her iki türküde 8’li hece vezni (5+3) kullanılır; hepsinde olmamakla birlikte, çoğı bentlerde dikey aliterasyon var, kafiye sistemi muntazamdır.

4. Aşk Türküsü Örnekleri:

Bu iki örneğı seçmemizin sebebi, ortak konusunun “yasak aşk” olmasıdır. Evli bir insana âşık olmak, toplumda istenmeyen bir davranıştır. Talihsiz âşık, duygularını mısralara dökebilir.

(Ç)²⁹⁰

²⁹⁰ Kaynak kişı: Karıbekov Toktobek
Derleme tarihideki yaşı: 58
Eğitimi: lise
Mesleğı: şoför
Derlemenin yapıldığı yer:

*Kerege cayıp çiy kılıp
Kelbetiñ içti kuykalap
Kel desen, ceñe, barayın
Töşögüñ çetin sıypalap*

*Bosogo cayıp çiy kılıp
Porumuñ içti kuykalap
Bolcoluu kılsañ barayın
Töşögüñ çetin sıypalap*

*Mektepke cakın aylıñız
Men üçün barbı kaygıñız
Porumuñ aşık bir kelin
Bolsoñçu bizdin zayıbız*

*Erte keç kirip otursam
Eritet seniñ kıyalıñ
Erkibizge koybogon
Eriñdi kanday kılamın*

*Karaça kaymal cetelep
Köp talaadan ötösüñ
Kadırman carım Külüypa
Meni kakşatıp kayda ketesiñ*

*Botoço kaymal cetelep
Boz adırdan ötösüñ
Bolcoşkon carım Külüypa
Meni bozdortup kayda ketesiñ*

Adırdagı altı ečki

*Kerege yayıp çiy yapıp
Görünüşün içi yakıp
Gel desen, yenge, geleyim
Döşeğinin kenarını okşayıp*

*Eşik yayıp çiy yapıp
Formun içi yakıp
İşaret etsen geleyim
Döşeğinin kenarını okşayıp*

*Mektebe yakın avlunuz
Benim için var mı kaygınız
Bir gelin
Olsaydın bizim zevcemiz*

*Er geç girip otursam
Eritir senin hayalin
Erkimize koymayan
Erini ne yapayım?*

*Siyah deve ile birlikte
Sık tarladan geçersin
Kıymetli yârim Külüypa
Beni bırakıp nereye gidersin*

*Yavrulu deve
Boz tepeden geçersin
Anlaştığım yârim Külüypa
Beni bırakıp nereye gidersin*

Tepedeki altı keçi

Atturbastan maaraştı
Aylımdağı kımçanı
Alıstan begi talaştı.

Vurdurmayıp melediler
Köyümdeki ince belliyi
Uzaktan beyi paylaştı

Tişin appak kürüçtöy
Siz menen birge cürüşpöy
Armanım kaydan arılsın
Azıraak door sürüşpöy

Dişin beyaz pirinç gibi
Sizinle birlikte olmadan
Derdim nasıl bitsin
Birazcık devir sürmeden

(V)²⁹¹

Altı kotoz bir atka
Ata zatiñ birigip
Kayıp kıldı bezatka

Altı yak ve bir ata
Baba zatın toplanıp
Nikah kıydı zavallıya

Eki kotoz bir atka
Ene zatiñ birigip
Ep kılıptır bezatka

İki yak ve bir ata
Anne zatın toplanıp
Uygun görmüş zavallıya

Etegin tilla zar kılba
Esiñde bolso Tolmoçum
Eskige başın har kılba

Eteğini altına muhtaç kılma
Hatrındaysa Tolmoç'um
Eskiye başını hor kılma

Cakañdı tilla zar kılba
Cadıñda bolso Tolmoçum
Camanga başın har kılba

Yakanı altına muhtaç kılma
Yadıdaysa Tolmoç'um
Kötüye başını hor kılma

Kırgağın dın çekesi
Kızıl ala mancara

Elbisenin kenarı
Kırmızılı püskül

²⁹¹ Kaynak kişi: Kiçibay Oğuz
Derleme tarihindeki yaşı: 45
Eğitimi: Arap alfabesine hâkim, Türkçe okuma-yazması var.
Mesleği: Emekli korucu
Derleme yeri: Ulupamir
Derleme tarihi: 28.07.2013
Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva

*Kılımda bizdey bendege
Kızıglıg otun salbasın*

*Çaçkebiñnin çekesi
Caşıl ala mancara
Cähändä bizdey bendege
Caşçılık otun salbasın*

*Egizdegi ermenge
Putum tiydi Tolmoçum
El içinde özünö
İçim küydü Tolmoçum
Kapıstagı ermenge
Putum tiydi Tolmoçum
Halk içinde özünö
İçim küydü Tolmoçum*

*Tolmoçum özü kaşıktay
Tolmoçumnun alğanı
İt mülçügön aşıktay*

*Tolmoçum özü peridey
Tolmoçumnun alğanı
Küngö küygön teridey*

*Argımagım tokutup
Miñgizeyin kaynarım
Atläs menen şayını
Kiygizeyin kaynarım*

*Toobuçagın tokutup
Miñgizeyin kaynarım
Tovar menen torkonu*

*Asırda bizim gibi bendege
Aşk ateşini koymasın*

*Saç süsünün kenarı
Yeşilli mancara
Cihanda bizim gibi bendege
Gençlik ateşi koymasın*

*Yülsekteki peline
Ayağım değdi Tolmoç'um
El içinde özüne
İçim yandı Tolmoç'um
Alçaktaki peline
Ayağım değdi Tolmoç'um
Halk içinde özüne
İçim yandı Tolmoç'um*

*Tolmoç'um özü kaşık gibi
Tolmoç'umu alan ise
İt kemiren aşık gibi*

*Tolmoç'um özü peri gibi
Tolmoç'umu alan ise
Güneşte yanmış deri gibi*

*Cins atımı eyerleyip
Bindireyim kaynarım
Kıymetli kumaşları
Giydireyim kaynarım*

*Cins atımı eyerleyip
Bindireyim kaynarım
Pahalı bezleri*

Kiygizeyin kaynarım

Giydireyim kaynarım

Altınnan çağgak бүчүндөй

Altından ...

Alganıñ kiçik özüñ zor

Alanın küçük, kendin ise büyük

Armanıñ barbı içiñde

Derdin var mı içinde

Kümüştön çağgak бүчүндөй

Gümüşten ...

Küyөөң kiçik özüñ zor

Kocan küçük kendin ise büyük

Küyütüñ barbı içiñde?

Yanığın var mı içinde?

A. İçerik: İki türkünün konusu:

(Ç) “Yenge” olarak adlandırılan evli kadına âşık olan erkeğin, arzusunu dile getirmesidir.

(V) Yiğidin, ailesi tarafından başka biri ile evlendirilen sevdiği kız için içinin yanması, rakibini hor görmesidir.

B. Kompozisyon: İki türkü de aşkın monologudur.

(Ç) Türkü, köyde günlük işlerle uğraşan yengenin tasviriyle başlıyor. Daha sonra kadını övme, kocasından kıskanma ve çaresizlik motifleri gelir. Türküde olay, dağlarla çevrili köyde geleneksel yaşam fonunda geçer. Şahıs kadrosu, yiğit, yiğidin âşık olduğu evli kadın ve kocası.

(V) Türkü, sevdiği kızı başka biri ile evlendirdikleri için kızın anne-babasına yiğidin sitem etmesiyle başlar. Kalın, “altı kotoz bir at/ eki kotoz bir at” olarak belirtildiğine göre, kızın kocası zengin değil. Daha sonra sevdiği kıza “kötüye hor olma” şeklinde öğüt, kızı övme ve rakibini yerme, motifleri gelir. Türküde yiğit, sevilen kız, sevilen kızın anne-babası ve kocası geçer.

C. Dil: İki türküde ağız özellikleri görülmektedir.

Ç. Üslup: İki türküde sanatkarane üslup kullanılmıştır.

(Ç) Epitet: *Karaça kaymal, botoço kaymal*.

Renk epiteti: *boz adır*

Sayı epiteti: *altı ečki*

Benzetme (teşbih): *Tişin appak kürüçtöy* “Dişin bembeyaz pirinç gibi”

(V) Sayı epiteti: *altı kotoz, eki kotoz, bir at*

Renk epiteti: *kızıl ala mancara, çaşıl ala düriya*

Mübalâğa:

Tolmoçum özü kaşıktay

Tolmoçumnun alganı

İt mülçügön aşıktay

Tolmoç’um özü kaşık gibi

Tolmoç’umu alan ise

İt kemiren aşık gibi

Tolmoçum özü peridey

Tolmoçumnun alganı

Küngö küygön teridey

Tolmoç’um özü peri gibi

Tolmoç’umu alan ise

Güneşte yanmış deri gibi

D. Şekil: (Ç) Türkü 8 heceli ve 5+3 duraklıdır. “*Kerege cayıp çiy kılıp*” ve “*Karaça kaymal cetelep*” mısraları ile başlayan ikili bentlerde ilk bir-iki kelime hariç diğerleri rediftir. Kalan dörtlüklerde *aaba* olarak iç kafiye vardır. Türkü, 8 bentten müteşekkildir. Bentlerde mısra sayısı 4’tür.

(V)Türkü, 7 ve 8 heceli, 4+3 ve 5+3 duraklıdır. Türkü, ikişer bentlik poetik bloklardan oluşmaktadır ve her poetik blokta ilk kelimeler hariç diğerleri rediftir. Türkü, 14 bentten müteşekkildir. Bentlerde mısra sayısı 3 ve 4’tür.

Sonuç:

Bu iki türküde konu, evli kadına duyulan sevgi ve ilgidir. İlk türküde, genç bir erkeğin evli bir kadına meyil etmesi “cüret” olarak değerlendirilebilir. İkinci türküde, yiğidin sevdiği kız ailesi tarafından başka biriyle evlendirilmiştir ve bundan dolayı içi yanmıştır. Bu, yakın tarihe kadar Van Kırızlarında evlenme yaşına gelen yetişkinlerin aile büyüklerinin seçtiği insan ile evlenme geleneğinden haber verir. İkisinde de sevilen kadının kocasını hor görme motifi var.

Her iki türkü monologdur ve sevilen kadının güzelliği tasvir edilir. İki türküde ortak “altı” sayı epiteti geçer.

Birinci türkü, ikinci türküye nazaran daha kısadır. Birinci türküde bentlerde mısra sayısı 4 ve mısrada hece sayısı 8 olarak sabit iken, ikinci türküde bentlerde mısra sayısı 3-4, mısrada hece sayısı 7-8 olarak değişir.

3.2. Ağıtların Mukayesesi:

Ağıt; kişiler (bir insanın ölmesi, gelinin evden ayrılması²⁹² vb.), sosyal olaylar (savaş, yenilgi, yangın, kıtlık, göç²⁹³ vb.), tabii afetler, hayvanlar, yaşanan

²⁹² Düşün türkülerinin ağıt niteliği taşımasını İlhan Başgöz “Mutlu bir olayın ağıda dönüşmesi, ataerkil aile yapısında, genç kızın varacağı evde başına geleceklerin, pek öyle sevinecek şeyler olmamasına bağlıdır. Kocasının evinde onu, anne olana kadar veya daha doğrusu erkek çocuk doğurana kadar zor

yer ile anıları derin iz bırakan acıklı durumlarda yakılan ve bu acı karşısında üzülen insanın o anki hüznünü dile getiren lirik türdür. Ağıtta ölümün nasıl meydana geldiği ve geride kalanları nasıl etkilediği, ölenin kişisel ve fiziksel özellikleri, sosyal statüsü anlatılır.

Ağıta Kırgızcada *koşok* denir. *Koşok* kelimesi, Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde “katmak, eklemek; abartmak” anlamındaki *koş-* fiiline fiilden isim yapan *-(o)k* ekinin gelmesiyle oluşmuştur.²⁹⁴ Ağıt yakmak, sagu sağmak için *koşok* *koş-* ifadesi kullanılır.

Yukarıda belirtildiği gibi insanlar muayyen bir sebeple vatanlarını terk etmek zorunda kaldıklarında yurtları için ağıtlar yakmışlardır. Burada çalışmamızın konusuna uygun olarak göç nedeniyle yakılan bir mekân ağıtına yer vermek istiyoruz. Temmuz 1978’de Afganistan Pamirinden Pakistan’a göç eden Kırgızların acısını Malik Rahman “Asli Vatan” adlı ağıtında dile getirmiştir.²⁹⁵

Asli vatan/ Asıl Vatan

<i>Canı bir öskön gül edem,</i>	Taze yetişmiş bir gül idim
<i>Vatanımda bir zaman.</i>	Vatanımda bir zaman
<i>Oinop bir cürgön bala edem</i>	Oynayan bir çocuktum
<i>Ot-tördü aralap,</i>	Çimen-çayırdı gezen,
<i>Köpölök kuugan men elem.</i>	Kelebekleri kovalayan,
<i>Kaptalımdı sel alsa</i>	Yanı başımda sel olsa
<i>İşim çok caman bala edem.</i>	İşim olmazdı, kötü bir çocuktum.
<i>Caşıl bir öskön gül edem,</i>	Yeşil yetişmiş bir gül idim,
<i>Dünyanın aççığın</i>	Dünyanın acısını
<i>Bilbegen canı, caş edem.</i>	Bilmeyen taze genç idim.
<i>Çonoygon sayın dünüya</i>	Büyüdükçe dünya
<i>Caman cana köründü.</i>	Kötü gözüktü
<i>Özüdü tartıp dünüya</i>	Kendine çekip dünya
<i>Asta asta bölündü.</i>	Yavaş yavaş bölündü.
<i>Zoroyup karasam</i>	Büyüdüğümde baktım
<i>Dünüya caman başkaça</i>	Dünya yaman başka

işler, hor görülme ve değersiz sayılma beklemektedir” şeklinde açıklamıştır. Bkz.: İlhan Başgöz, “Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya”, **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri**, Haz. M. Öcal Oğuz, Tuba Saltık Özkan, Ankara, Gazi Üniversitesi THB-MER Yayınları, 2004, s. 27.

²⁹⁴ Seydakatov, **Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalık Sözdüğü**, Frunze, 1988, s. 151.

²⁹⁵ Bkz.: Aydaralı Saparbaev, Kubanıçbek Temirkulov, **Pamir Kırgızları**, Oş, 2003, s. 78-87.

*Muşunu mına körsöttü.
Kılıcı menen çappasa,
Çonoydum.
Kördüm kalba carani.
Cana kördüm
musaapırlık baleeni.
Tuulgan cerden acırap,
Tozuduk endi ıdırap.
Bolbodu endi aytayın
Ey kalayık, ukkula
Dardimdi beri kattayın.
Eç banda bizdey bolbosun,
Caratkan huda bandasın
Musafırlık kılbasın.
Tirik turup vatandin
Ayrigani dart boldu.
Rasim, ürpü-adatım
Oylosom emi cat boldu.
Öz uyamdan acırap,
Talpınıp ketken kuş boldum.
Kençilikten kubulp,
Tarçılıkka tuş boldum.
Kindik kanım tögülgön,
Vatanimbi, cerimbi?
Kök üstündö çaşagan,
Kırgızımbı, elimbi?
Terip bir münöz aytayın, vatan.
Cannategin kattayın, vatan!
Oylop körsön endi men,
Cürögümdö köp cara.
Köz salıp go karasam,
Körünböy endi Munara.
Asmanın açık, ken eden, Vatan!
Salkın senin şamalın
Vucudumdun kubatı,
Hayatımdın nemati.*

*Yumruğunu gösterdi
Kılıcıyla vurmasa,
Büyüdüm.
Gördüm kaba yarayı
Sonra gördüm
Garibanlık belasını.
Doğduğum yerden ayrıldım,
Tozlandık artık söküldük
Olmadı artık, anlatayım
Ey ahali dinleyin,
Derdimi beri katlayayım
Hiç bir kul bizim gibi olmasın
Yaradan Rabbim kulunu
Gariban kılmasın
Canlıyken vatandan
Ayırdığı dert oldu.
Resmiyetim, örf - âdetim
Düşünsem şimdi yabancı oldu,
Öz yuvamdan ayrılıp,
Fırlayıp uçan kuş oldum.
Bolluktan dönüp
Darlığa denk geldim.
Göbek kanım damlayan
Vatanım mı? Toprağım mı?
Yeşillikte yaşayan
Kırgız'ım bı? Halkım mı?
Seçip bir özellik söyleyim, vatan,
Cennetliğin söyleyim vatan!
Düşünürsem şimdi ben
Yüreğimde çok yara
Göz atıp eğer bakarsam
Görünmez artık Munara.
Gökyüzün açık, genişmiş, Vatan!
Serin senin rüzgârın
Vücudumun kuvveti,
Hayatımın devleti (nemati)*

Tan saharda sayragan
Torgoylorun oylonup men karasam...
Ak-Taştan Ala-Toolorun,
Kökala moyun ördök-kaz
Aylanıp ketse Çakmak-Köl.
Atrafın kök şiber,
Canımdan ketpes Çakmak-Köl.
Şamal tiyse tolkugan
Cürögümdün tolkunu.
Kün tiygende karasam,
Çakmak-Köldün salkını
Biz keldik gilgit cerlerge,
Tili buru elderge.
Teribiz bizdin tar boldu,
Asıl-asıl multıktar
Maylanbay emi zan boldu.
Curtubuz bizdin sar boldu.
Badahşandan kelgen tulparlar
Mında kelip har boldu.
Pamirdin asıl koyloru
Narkı onun pas boldu.
Gücürdün arık ečkisi
Aşıp bir bizge baş boldu.
Tokulbay bizdin eeribiz
Çarasınan bölündü.
Bul işterge tan koem,
Kıyın bir bizge köründü.
Şamalbak bizdin üzöngü
Kün körböy emi dat boldu.
Başbızga tüşkön iş,
Kaygıluu parça kat boldu.
Büldürgölüü kamçıbiz
Mıkka emi ilindi
Murun aytkan malıbiz
Kadıırı çokto bilindi.
Kümüş saptuu pıçaktar

Tan sahurda öten
Bülbülleri düşünerek ben baksam...
Ak-Taş'tan, Ala- Too'lorun
Mavili boyunlu ördek-kaz
Dönüp giderse Çakmak Göl,
Etrafımız yeşil otlar.
Yanımdan ayrılmaz Çakmak - Göl.
Rüzgâr değerse dalgalı
Yüreğimin dalgası.
Güneş vurunca bakarsam,
Çakmak-Göl'ün serinliği
Biz ulaştık yabancı yerlere
Dili değişmiş halklara
Derimiz bize dar oldu
Hakiki silahlar
Yağlanmaz artık ziyan oldu.
Yurdumuz bizim muhtaç oldu
Badahşan'dan gelen cins atlar
Buraya gelip hor oldu;
Pamir'in asil koyunları
Onların değeri düştü;
Gücürün en iyi keçisi
Geçti bize baş oldu;
Kurulmadan bizim eyerimiz
Gövdesinden bölündü.
Bul işlere şaşırdım
Bize zorluk göründü
Rüzgârlı bizim üzengi
Güneş görmez artık pas oldu
Başımıza gelen iş
Kaygılı parça hat oldu;.
Süslü kırbacımız
Çiviye artık asıldı;
Evvelden söylenen malımızın
Değeri yok pahasına bilindi;
Gümüş saplı bıçaklar

*Toltosunan üzüldü.
Tagdırı huda başka eken
Takpiribiz buzuldu.
Canimizdin rahatı
Cazadan körö kış boldu.
Har türlü coldu bilişke
Bizge müşkül iş boldu.
Cegen bir içken aştbız
İçibizge turbadı.
Sarçaka çıgıp badanda
Gilgittin suu ılgadı.
Esen da bolsun Pakistan
Bizdi koydu cerige.
Rahmat emi okuylu
Musulman munun elige.
Munu munda biz koyup
Vatandan emi aytayın,
Gözöl şirin vatandı.
Kış kıştoom Mülkale
Kışta emi kim caylayt?
At baylagan ahırğa
Attı emi kim baylayt?
(Cay) Cayloom Ken-Seki
Cazıda ogo kim caylayt?
Kozuların kögöngö
Katarlatıp kim baylayt?
Ak-Suunu emi oylosom
İçibizge dart tolot.
(Küz) Küzdööm Koş-Ötök
Küzündö ogo kim konot?
Ar mildettin ürfü-adatı
Öz cerige caraşat.
Caktayt eken başka cer
Kavagı menen karaşat.
Başkaların cerinde
Kılsan endi salt Anat,*

*Gövdesinen kırıldı;
Kaderi Allah'ım başkaymış
Tekbirimiz bozuldu
Canımızın rahatı
Cezadan çok kış oldu.
Her türlü yolu bilmek
Bize meşakkatli iş oldu.
Yediğimiz içtiğimiz aşımız
İçimizde durmadı.
Hastalık çıkıp bedende
Gilgit'in suyu zorladı
Sağ olsun Pakistan
Bizi koydu toprağına,
Rahmet şimdi okuyalım
Oranın Müslüman halkına,
Bunu burada biz bırakıp
Vatandan şimdi bahsedeyim
Güzel şirin vatandı.
Kışlık yayla Mülkale,
Orada kim kışı geçirecek?
At bağlanan ahıra
Atı artık kim bağlar?
(Yaz) Yaylam Ken-Seki
Yazı orda kim geçirecek?
Kuzuları yavruyken
Sıralara kim bağlar?
Ak-Suu'yu şimdi düşünsem
İçimize dert dolar.
Son bahar otlağım Koş-Ötök
Son baharda oraya kim yerleşir?
Her milletin örf-adeti
Öz toprağına yakışır.
Hoş gelmez başka toprak,
Suratla bakarlar,
Başkaların toprağında,
Yaparsan şimdi saltanat,*

Öz cerinde tilmeçi
Bolson emdi gamadat.
Emdi mında toktoyun,
Vatanımdı cокtoyun.
Asli Pamir vatandin
Tabiyatın aytayın.
Eki cüz u ellik üy
Camyatin aytayın.
Ular otu, kumuru
Güldörünü aytayın
Buharada sayragan
Bulbuldarın aytayın.
Betege menen Kızıl-Bur
Mallarını aytayın.
Kakır çulduk, ördök-kaz
Turnaların aytayın.
Ar türlüü cıtı bar
Ottorunu aytayın.
Kuuşup uçkan baaki kuş
Bürküttörün aytayın.
Müyüzdörün aylantıp,
Kulcaların aytayın.
Ularları ottogon
Cılgaların aytayın.
Közdörünü karartıp
Arkaların aytayın
Karlıgaçça kara kaş
Torgoylorun aytayın.
Şıldıragan şarkırap
Suularını aytayın.
Şınkıldagan suluu car
Kızdarını aytayın.
Ak şayı coluk salıngan
Cuvanların aytayın.
Ak kalpak kiygen kırgızdın

Kendi toprağında dilci
Olsan fakirliktir
Şimdi burada durayım,
Vatanımı yoklayım,
Asil Pamir vatandin
Tabiyatını anlatayım
İki yüz elli ev
Cemiyetini anlatayım
Ular, kumuru otları
Çiçeklerini anlatayım
Buhara'da öten
Bülbülleri anlatayım
Betege ve Kızıl-Bur
Hayvanlarını anlatayım
Kakır, çulduk²⁹⁶ ördek – kaz
Turnaları anlatayım
Her tür kokusu var
Otları anlatayım
Kovalayarak uçan baaki kuş
Şahinlerini anlatayım
Boynuzları döngülü
Keçilerini anlatayım
Ularları otlayan
Kırları anlatayım
Gözlerini karartıp
Arkaların aytayın
Kırlangıca kara kaş
Bülbüllerini anlatayım
Şakır şakır akan
Suularını anlatayım
Neşeli gülen güzel yar
Kızlarını anlatayım
Ak ipek eşarp takan
Eşlerini anlatayım
Ak kalpak giyen kırgızın

²⁹⁶ Kuş isimleri

*Ulandarın aytayın.
Kızıl cooluk salıngan
Kızdarını aytayın.
Vatanımdin ayalı
Uzdarını aytayın.
Oymok iyne kolgo, alıp
Gül kılğanın aytayın.
Takta kılıç menen ey
Cül kılğanın aytayın
Temir komuz koluga
Alğanını aytayın.
Kırgızdın kızı kıyın kız
Çalğanını aytayın.
Cigitter(i) kır kırdap
Koy cayganın aytayın.
Aşık car dep dastanda
Ir koygonun aytayın.
Ayluu-Döşüü cerlerde
Catkanını aytayın.
Ak-Suunun dariyasın
Boylogonun aytayın.
Elim menen toy-toydo
Oynogonum aytayın.
Payge talaa daştarda
At çapkanım aytayın.
Şıkar kılıp daştarda
Uu atkanım aytayın.
Suluularga suktanıp
Cürgöndüğüm aytayın.
Kızdar menen karmaşıp
Külgöndörüm aytayın.
Ak kagazga hattagan
Cerlerimdi aytayın.
Ak karlarga kaptalğan
Cerimdi men aytayın.
Asli uruu bir kırgız*

*Delikanlılarını anlatayım
Kızıl eşarp takan
Kızlarını anlatayım
Vatanımın kadını
Ustasını anlatayım
Yüksük, iğneyi ele alıp
Gül yapmalarını anlatayım
Tahta kılıçla ey
Cül yapmalarını anlatayım
Demir komuzu koluna
Aldığını anlatayım
Kırgızdın kızı zor kız
Çaldığını (komuzu) anlatayım
Yiğitler kırlarda
Koyun güttüklerini anlatayım
Aşık yar diye dastanda
Şarkı sunduğunu anlatayım
Aylu-Döşüü yerlerde
Yattığını anlatayım
Ak-Su'yun deryasın
Boyladığını anlatayım
Halkımla düğünlerde
Oynadığımı anlatayım
Tarla taşlara
At koşturduğunu anlatayım
Hedef edip taşları
Zehir attığını anlatayım
Güzellere hayran bakıp
Gezdiğimi anlatayım
Kızlarla el ele
Güldüğümü anlatayım
Beyaz kâğıda yazılan
Yerlerimi anlatayım
Beyaz karlarla kaplanan
Yerleri ben anlatayım
Asil soylu bir Kırgız*

Elimdi men aytayın.
Vatanımdin emi (men)
Baylığını aytayın.
İyri örköç buura
Taylagını aytayın.
Caşan cayloo ottogon
Koylorundu aytayın.
Argımağı kanattuu
Attarındı aytayın.
Elimnin cegen
Tamaktarın aytayın.
Şerbettey bolgon
Kaymaktarın aytayın.
Kırgız elim el bayı
Muzafir parvarlık
Hoştugunu aytayın.
Mehmannavas elimdin
Dostugunu aytayın.
Tagdıırdı hattayın.
Zamanıma dattayın.
Mandayıma çiyilgen
Tagdıırdı hattayın.
Başıma tüşkön hiyra
Aleemimdi aytayın.
Amaldooç falaktın
Azdırğanın hattayın.
Kara cerge kakşatıp
Dar urğanın hattayın.
Asıl ömür akıbat
Çal bolgonun hattayın.
Caşıl güldöy soolup
Tal bolgonun hattayın.
Kalamday kaştıu kara köz
Soolğanın hattayın.
Tişim tüşüp çaçımdin
Kuarganın hattayın.

Halkımı ben anlatayım
Vatanımdan şimdi ben
Zenginliğini anlatayım
Eğri hörgüç buura
Taylagını (yavrusunu) anlatayım
Yayla dolu otlayan
Koyunları anlatayım
Argımağı kanatlı
Atlarını anlatayım
Halkımın yediği
Yemekleri anlatayım
Şerbet gibi
Kaymakları anlatayım
Kırgız halkım eli bol
Misafirperverlik
Hoşluğunu anlatayım
Misafir perver halkımın
Dostluğunu anlatayım
Kaderimi yazayım
Zamanıma şikayet edeyim
Alnıma çizilen
Kaderimi yazayım
Başıma gelen hayra
Alemime yazayım anlatayım
Fırsatçı feleğin
Azdırdığını anlatayım
Kara toprağa söyletip
Darlık vurduğunu anlatayım
Esas ömür – akıbet
İhtiyar olduğunu yazayım
Yeşil çiçek gibi kurup
Dal olduğunu yazayım
Kalem kaşlı kara göz (lû kız)
Kuruduğunu yazayım
Dişim düşüp, saçımın
Kuruduğunu yazayım

*Canı bir çıkkın almaday
Caştıgımdı hattayın.
Bul keteer omurga
Hoştugumdu hattayın.
Karagayday tüz çıkkın
Boylorumdu hattayın.
Caşçılıkta kılğan ey
Oylorumdu hattayın.
Çıkıldagan saatın
Ötkönünü hattayın.
Çartay bolup falaktın
Ketekendigin hattayın.
Az küz seni amaldap
Hoş kılğanın hattayın.
Akıbeti darbadar
Kuş kılğanın hattayın.
Eerçitip öpkönö
Tepkenini hattayın.
Amaldar eey azgırıp
Ketkenini hattayın.
Beş kün saga nobatti
Bergenini hattayın.
Altınçı künü cetkende
Alğanını hattayın.
Birinçi künü seni ey
Şablıgınnı hattayın.
Ekinçi künündö
Godolıgın hattayın.
Dünyadagı işterdin
Bolgondorun hattayın.
Citna aşıp dünyaga
Toygonlorun hattayın.
Hudanin colun insandar
Bilbegenin aytayın.
İras sözdör kulakka
Kirbegenin aytayın.*

*Yeni çıkan elma gibi
Gençliğimi yazayım
Bu gidici ömre
Hoşluğumu yazayım
Çam ağacı gibi düz biten
Boylarımı yazayım
Gençlikte yaptığım hey
Düşüncelerimi yazayım
Çık-çık eden saatın
Geçtiğini yazayım
Cartay olan feleğin
Gittiğini yazayım
Az buz seni amel edip
Hoş kıldığını anlatayım
Akıbeti derbeder
Kuş yaptığını yazayım
Beraberce ciğere
Tekme attığını yazayım
Ameller hey kandırıp
Gittiğini yazayım
Beş gün sana nöbeti
Verdiğini yazayım
Altıncı günü ulaştığında
Aldığını yazayım
Birinci günü seni ey
Gençliğini yazayım
İkinci gününde
Hırçınlığını yazayım
Dünyadaki işlerin
Olduğunu yazayım
Citna aşıp dünyaya
Doyduklarını yazayım
Allahın yolun insanlar
Bilmediğini yazayım
Güzel sözler kulağa
Girmediğini anlatayım*

*Kalpçılardın coluga
Cürgöndörün hattayın.
Közüm menen dünyanı
Körgöndörüm hattayın
Kambagalsın, baysın dep
Bölgöndörün hattayın.
Duşmandaşıp karmaşıp
Ölgöndörün hattayın.
Balçibek şum ortodo
Payda alğanın hattayın.
Musulmansın moldo dep
Aydalğanın hattayın.
Zaman kimdin zamanı
Ekendigin hattayın.
Karakçı menen uurunun
Zamanını hattayın.
Günakar kılıp seni ey
Cazdırğanın hattayın.
Bu dacallar seni ey
Azdırğanın hattayın.
Tarakkı boldu dünya dep,
Tan kalğanın hattayın.
Nana tabalbay dünyada
Tım kalğanın hattayın.
Cakşılardın dünyada
Harlığını hattayın.
Ayvan sıpat bekayda
Bolgondorun hattayın.
Uşak menen gayvattın
Tolgondorun hattayın.
Aksakaldan urmatı
Kalbaganın hattayın.
Ata-ene sözdörün
Albaganın hattayın.
İnsan da iray pendesi
Cırtılğanın hattayın.*

*Yalancıların yoluna
Gittiklerini yazayım
Gözümle dünyayı
Gördüğümü yazayım
Fakirsın zenginsin diye
Ayırdıklarını yazayım
Düşman kesilip tutuşup
Öldüklerini yazayım
Balçibek ortada
Fayda ettiğini yazayım
Müslümansın molla diye
Kovulduğunu yazayım
Zaman kimin zamanı
Olduğunu yazayım
Harami ile hırsızın
Zamanını yazayın
Günahkar edip seni hey
Yazdırdığını yazayım
Bu inatçılar seni hey
Azdırdığını yazayım
Terakki oldu dünya diye
Şaşırdığını yazayım
Ekmek bulamadan dünyada
Öyle kaldığını yazayım
İyilerin dünyada
Horluğunu yazayım
Hayvan surat Allahsız
Olduğunu yazayım
Dedikodu ve gıybet ile
Dolduğunu yazayım
İhtiyarlara saygı
Kalmadığını yazayım
Anne-baba sözlerin
Dinlemediğini yazayım
İnsan da kul
Yırtıldığını yazayım*

*Güzar ovkat kıla albay
Kırkılğanın hattayın.
Kara kalam kolgo alıp,
Daptarimdi hattayın.
İçimdegi karayı
Dartlarimdi hattayın.
Kıyın zaman kaygıya
Tuş bolgonun hattayın.
Türk elimdin cahanda
Kul bolgonun hattayın.
Türklerdin eey taalayın
Taş bolgonun hattayın.
Türk atamdı öçürüp
Muhacir de hattayın.
Zamanı Babur Temirdi
Bahadır dep hattayın.
Cüz cıldan beri Türk elim
Muhacir dep hattayın.
Bölök ceride
Musapır dep hattayın.
Ayağımız üzülböy
Kaçkanımdı hattayın.
Cer tabalbay kıdırıp
Baskanımdı hattayın.
Kara kazan kulağı
Törttüğünü hattayın.
Çaçıbızdan kaytımız
Köptüğünü hattayın.
Bul cahanda şeytanat
Kıtmıldığın hattayın.
Bödönödö üyü çok
Bıtpıldığın hattayın.
Oşo zirek ırçını
Emi men eey cattayın.
Asili vatan cer kana?
Taanış ey biliş el kana?*

*Güzel iş yapamadan
Kesildiğini yazayım
Kara kalem kola alıp
Defterimi yazayım
İçimdegi karayı
Dertlerimi yazayım
Zor zaman kaygıya
Denk geldiğini yazayım
Türk halkımın cihanda
Kul olduğunu yazayım
Türklerin hey bahtısın
Taş olduğunu yazayın
Türk atamı silip
Muhacir de yazayım
Zamanı Babur Temirdi
Bahadır diye yazayım
Yüz yıldır Türk halkım
Muhacir diye yazayım
Başka yerde
Gariban diye yazayım
Ayağınız durmadan
Kaçtığımızı yazayım
Toprak bulamadan dolaşıp
Yürüdüğümü yazayım
Kara kaza kulağı
Dörtlüğünü yazayım
Saçımızdan vazgeçip
Kibirlendiğimizi yazayım
Bu cihanda şeytanlık
Bolluğunu yazayım
Bödönödö evi yok
Bıldırcını yazayım
O nazik şarkıcıyı
Şimdi ben hey ezberleyim
Asıl vatan yer nerde?
Taandığın bildiğin halk nerde?*

Koroo-koroo koy kana?
Koşmok oo örköç töö kana?
Tuylagan tulpar at kana?
Koştogon belek hat kana?
Möörögön torpok, tay kana?
Pamirdey asıl cay kana?
Ak örgödöy üy kana?
Ak-Suuday cakşı cer kana?
Alistan eey körüngön
Ak-Taştay kızıl kır kana?
Kımızı ayran ak kana?
Kölkügön asman ken kana?
Kögörgön şiber kök kana?
Ak buuday sepken cer kana?
Min zerlep algan zer kana
Kırman o kırman cay kana?
Calanaç kalaa mal kana?
Mexnet o zahmat bul kana?
Aydamin chard ol kana?
Bostanın bağı bul kana?
Lal-e Badahşan kana?
Mazardın kızıl kül kana?
Markezin Kabıl bul kana?
Munaytıp meni eey ırdatkan
Mussapır menin elimbi?
Kaygırtıp meni ırdatkan
Karan go kalgan cerimbi?
Zarlanıp men eey ırdaymın
Zamanım şol eey boluptur.
Irdabay kanday eey kılamın?
Ot koyson küyüp çok bolot.
Er cigitti ırdatkan
Karan kalgan dart bolot.
Bir kılday ötpögön
Eki cüzdüü dünyaya.
Bafası bolboyt bahuda.

Avlu dolusu koyun nerde?
Çift hörgüçlü deve nerde?
Hareketlenen tulpar nerde?
Eşlik eden hediye nerde?
Möö diyen inek yavrusu, tay nerde?
Pamir gibi asıl mekan nerde?
Ak saray gibi ev nerde?
Ak-Suu gibi güzel yer nerde?
Uzaktan hey gözüken
Ak-Taş gibi kızıl kır nerde?
Kımız, ayran nerde?
Geniş gökyüzü nerde?
Yeşil kırlar nerde?
Ak buğday ektiğin toprak nerde?
Bin zerden aldığın zer nerde?
Kırman ----
Ova dolusu hayvan nerde?
Emek o zahmet nerde?
Aydamin cihad nerde?
Bostanın bağı nerde?
Lal-e Badahşan nerde?
Mezarın kırmızı gülü nerde?
Merkezin Kabıl bul nerde?
Üzgün beni hey şarkı söyleten nerde?
Gariban benim halkım mı?
Üzülerek bana şarkı söyleten
Suret mi bana kalan toprağım?
Üzülerek şarkı söylerim
Zamanımız artık öyle
Şarkı söylemeden ne yaparım?
Ateş versen yanar göz olur.
Kahraman yığitti söyleten
Suret eden dert olur
Bir tel geçmeyen
İki yüzlü dünya
Dahası olmaz bahuda

Bu falaktan e insanlar

İylavay ketkenbi?

Bu düniyanın tübügö

Diktatör çahlar cetkenbi?

Aytsam-aytsam köp gap bar,

Koyoyun emi kıssanı.

Kalamımdı tartayın,

Cogotoyun kıssanı...

Bu felekten ey insanlar

Ağlamadan gider mi?

Bu dünyanın dibine

Diktatörler ulaşmış mı?

Söylesem-söylesem çok laf var,

Koyayım şimdi kıssayı

Kalemimi çekeyim

Yok edeyim kıssayı.

3.2.1. Ağıtların İşlevleri: Ağıtlar, İşlevsel Halk Bilimi Yöntemine göre, şu işlevleri yerine getirirler:

1) Değerlere, törelere ve toplumsal kurumlara destek: “Ağıt, özünde sevgi barındırdığı için ölen veya giden kişinin ardından toplumda diğer insanların (yakınlık derecesine göre) yas tutması, toplumda birlik bilincinden kaynaklanır. Ölüm ardı yas tutmada, dayanışmanın ve yaşama birlikte sırt vermenin gizleri bulunmaktadır”.²⁹⁷ “Güven verici, umut verici ve genellikle pasif olduğu için bu sihirli bağlılık, çocuğun anne ve babasına olan bağlılığı gibi toplum üyelerinin yakın bağları, çaresizlik hissinin üstesinden gelmeye yarar”.²⁹⁸

2) Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması: Kırgızlar saygın insanların cenaze merasimlerine usta ağıtçıları özellikle davet ederlerdi. Onlar, merhumun hayattaki önemini, halkına hizmetlerini övgü ve hüznle dile getirerek, gençlerin ondan örnek almalarını, ülkesine ve halkına sahip çıkmalarını vs. öğütlerler

3) Kişisel baskıdan kurtulma: Yakınını kaybeden kimse, acısını ağıt aracılığı ile başkalarıyla paylaşır. Paylaşmanın psikolojik rahatlatıcı özelliği vardır. Ağıtlarda sık geçen “Keşke hayattayken ona daha çok vakit ayırsaydım”, “Keşke ona daha iyi davransaydım” mahiyetinde nedametle doğan içsel baskı, ağıtta söz ve ezgi ile dışa çıkar. Böylece, ağıt bir iletişim aracı olarak kullanır ve insan ruhsal boyutta mevtadan af diler.

3.2.2. Ağıtların Oluştugu ve Anlatıldığı Sosyal Ortam: Ağıt yakma geleneği, insanlık tarihi kadar eskidir. Ölüm, varoluşta canlı varlıkların bu dünyadan ayrılma olayıdır. Bu ayrılma ve kaybetme ile ilgili dile gelen korku, feryat, isyan gibi

²⁹⁷ Mehmet Naci Önal, “Muğla’da Yas Etme Geleneği”, **Ağıt Kitabı**, Ed. Emine Gürsöy Naskali, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 7.

²⁹⁸ Erich Fromm, **Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması**, Çev. Aydın Arıtan, İstanbul, Arıtan Yayınları, 1998, s. 98.

duygu ve düşünceler, ağıt olarak sözlü edebiyatın eski bir türünü oluşturur. Ağıt yakmanın biçimi ve içeriği, zaman ve mekâna göre şekillenir.

Pamir’de biri öldüğünde *boz üyün* (geleneksel keçe çadır) bir tarafına perde (*köşögö*) çekilir, merhum perdenin arkasına yatırılır ve uzaktaki akrabaların cenazeye yetişmeleri için 3 gün bekletilir. Pamir’de her köyden her evden bir kişi yas tutan aileye taziyeye (*köz körsötüü/ göz göstermek, coluguu/ görüşmek, köñül aytuu/ başsağlığı dilemek*) gelir. Taziyeye gelen erkekler eve ağlamaklı yüksek sesle -ölenin yakınlık derecesine göre- “*küyöörüm oy*”, (desteğim) “*boorum oy*” (bağrım), “*tagam oy*” (dayım), “*ayaş atam oy*” diyerek girerler (*bakırıp kelüü*) ve yas tutanların yanına varırlar. Yas tutan erkekler ise onlara “Babam ooy!” veya “Ağabeyim ooy!”, “Desteğimi yedim!” veya “Çırağımı yedim!” ifadeleriyle karşılık verirler. Yas tutan kadınlar yüzleri duvara dönük otururlar ve merhumun vasıflarını methederek uzun uzun ağlarlar (*tetiri oturup ıyloo*).²⁹⁹ Herkes kendi metnini kendi ezgisi ile söyler. Merhumun yakınları gerçekten ağlar, çok yakın olmayanlar ise ağlar gibi yaparlar; ağlamamak ve ağıt yakmamak ayıplanır. Ağlamaktan şişen gözleri, yüzleri yıkamak için yanlarına sürahi (*çöögün*) ve tas konur. Ağıt yakma, yas dönemi boyunca devam eder.

Van Kırgızları arasında ölenin arkasından ağıtı Pamir’de geleneği gören bilen –ve sayıları gittikçe azalan- bazı yaşlılar yakar. Yaşlıların anlatımına göre gençler ağıt yakmayı bilmiyorlar ve öğrenmiyorlar. Genel olarak, aşağıdaki nedenlerden dolayı Van Kırgızları arasında ağıt yakma geleneğinin zayıfladığı söylenebilir:

1) Ağıt yakma geleneğinin gerilemesi 1979’da Pamir’den göç ile başlar. Pakistan’da alışılmadık iklim ve hayat şartlarından çoğalan beşerî kayıplar, ölümü alışılmış bir duruma getirmiş. Kaynak kişilerin anlatımına göre, Pakistan’da çevredeki halklar Kırgızların ağıt yakmalarını hoş karşılamadıkları için çevreye uymak için geleneği durdurmuşlar.

2) Türkiye’de Ulupamir köyüne yerleştikten sonra ağıt yakma geleneği canlansa da, eskisi gibi olamamıştır. Çünkü gençler ilgilenmiyorlar ve Türkçe-Kırgızca karışık bir dil kullanırlar.

²⁹⁹ Kaynak kişi: Ubeydullah Muhammedkul, 30.07.2014: “*Pamılda kança ayıl bolso ar bir üydön bir adam aza kütön üygö köz körsötüp, köñül aytıp kelet. Coluguuga kelgenderdi körgöndö azadar erekteler oñ karap “Atam ooy!” ce “Agam ooy!”, “Küyöörümdü cep aldım” ce “Çırağımı cep aldım” dep ıylayttar. Azizeler tetiri karap uzun uzun ıylayt ölgöndü maktap caktap*”.

3) Van Kırızları arasında Nakşibendî tarikatının mensupları, içinde ağıt yakma geleneğinin de bulunduğu bazı Kırız geleneklerine karşıdırlar.

3.2.3. Ağıtları Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri:

Ağıt geleneğinin taşıyıcıları genelde kadınlardır. Erkeklerin daha dayanıklı olması gerektiği düşüncesinden olsa gerek ağıtlar daha çok kadınlar tarafından yakılır. “Ağıt, kadın yaratıcılığının eseridir. Erkeğin hâkim olduğu toplumda ağıtlar, kadına yaratıcılığını ifade etmek için tanınan sayılı olanaklardan biridir”.³⁰⁰

Kırızlarda *koşok*, ölenin yakın –çoğunlukla kadın- akrabaları tarafından söylenir. Ağıtı ustaca yakan kadına *koşokçu* denir. Van Kırızları, ağıta *ır*, ağıt yakana *ırçı* derler.

Çoş Alay’da Daroot Korgon köyünde İris Koyçubaeva ile evinde görüştük. Yaşı itibariyle (91) bedeni yaşlanmışsa da zihnen dinç, güler yüzlü, hoşsohbet ve hazırcevap bir nine vardı karşımda. İkimiz bir odaya oturduk, ben kendimi tanıttım ve geliş amacımı açıkladım. İris Hanım’ın hayat hikâyesinden 16 yaşında evlendiğini ve 26 yaşında dul kaldığını, birkaç yıl sonra 17 yaşındaki oğlu Orozbay’ı trafik kazasında kaybettiğini öğrendim. Yakınlarının ölümü ile yaşadığı acıları canlandırıp ağıt yakmaya başlayınca öbür odadan yetişkin erkek torunu geldi ve “Herkes sağ; neden ağıt yakıyorsun?” diye kızdı. O gidince İris nine kısık sesle devam etti. Bir süre sonra kapıda beliren deminki delikanlı ikazını bakışlarıyla yineledi. Bu sefer İris nine bana yarın gelmemi söyledi. Ertesi günkü ziyaretimde o, “Benim yardımcısı ruhlarım var. Onlar geldi. Halim yok, kızım” dedi ve bana hayır duasını vererek yola saldı. Böylece, İris Koyçubayeva ile bir daha görüşmeden Daroot Korgon köyünden ayrıldım.

Uluşamir’de Gencehan Yar ile evinde görüştük. Gencehan Yar ve Mehmet Yar’ın oğulları Abdüsselam, 15.09.2006 tarihinde koruculuk nöbeti sırasında PKK teröristlerinin yaptığı saldırıda şehit düşmüştür. Gencehan Hanım, “Ne kadar anlatsam da bu dert bitmez” diyerek evlat acısını ağıt mısralarına döktü.

Uluşamir’de Alma Akalı ile evinde görüştük. Alma Hanım’a geliş gayemi belirtince boş bir odaya götürdü beni. Anlatacaklarının kimsenin duymasını istemiyordu. Uzun zamandır icra etmediği eserleri akla getirmek kolay olmadı; duraklayarak, dizeleri karıştırarak yıllar önce annesi ve babası için yaktığı ağıtları

³⁰⁰ İlhan Başgöz, “Ağıt, Sosyal Tarih ve Etnografya”, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri, Haz. M. Öcal Oğuz, Tuba Saltık Özkan, Ankara, Gazi Üniversitesi THB-MER Yayınları, 2004, s. 16.

söyleyebildi. “Ağıt yakmayı kimden öğrendiniz?” sorusuna “Küçüklüğümde babam öldüğünde annem ağıt yakardı, onu ve ablalarımı dinleye dinleye öğrendim. Annem ben on dört yaşındayken vefat etti. “Evladım, benim için yüreğiniz yanarsa ağıt çıkar, yanmazsa çıkmaz” derdi” cevabını verdi.

Görüldüğü gibi, derlenen ağıtlar yapay bir ortamda ve yönlendirme sonucu icra edilmiştir.

3.2.4. Sözel Metin Özellikleri:

Bu kısımda 2010-2014 yıllarında Türkiye Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyünde, Kırgızistan’ın Çon Alay ilçesi Daroot-Korgon köyünde tarafımızdan derlenen ve Oş Devlet Üniversitesi arşivinde bulunan ağıtlar içinden seçilen altı metin incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Ağıtları ele almamızın amacı, Pamir ve Türkiye’ye göç eden Kırgızların bu iki bölgeye ait aynı türkülerin varyant veya versiyonunu tespit edip icra şartlarındaki ve poetik yapıdaki ortak, benzer ve farklı yönleri tespit etmektir. Fakat saha araştırmalarında ve yazılı kaynaklarda yaptığımız çalışmalarda ne yazık ki arzu ettiğimiz niteliklere sahip metinlere rastlayamadık. Bu sebeple belli nitelik gösteren ve söyleyiş tarzı, konu olarak mümkün olduğu kadar benzerlik gösteren ağıtları ele alıp karşılaştırmaya çalıştık.

Mukayese için; karşılaştırılacak iki metni Türkçe aktarımlarıyla birlikte arka arkaya yerleştirdik. Çon Alay bölgesine ait metni (Ç), Van Kırgızlarına ait metni (V) harfleri ile belirttik. Daha sonra türkülerini; konu, tema, kompozisyon, dil, üslup ve şekil özellikleri bakımından inceledik.

1. Ağıt Örnekleri:

(Ç) *Uulga Koşok*³⁰¹ / Oğula ağıt

Bu iki ağıtta anneler, evlat acısını dile getirmektedirler.

Ooo!

Ayıp bir boldu cürgönüm

Avariya palakät

Ooo!

Cezadır benim yaşamam,

Kaza bir felaket

³⁰¹ Kaynak kişi: İris Koyçubaeva
Derleme tarihindeki yaşı: 91
Eğitimi: Yüksek
Mesleği: Emekli; Sovyet döneminde ilçede çeşitli idari görevlerde bulunmuş.
Derleme yeri: Daroot Korgon köyü
Derleme tarihi: 14.08.2012.
Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva

*Başıma saldı balânı
Ay közündöy balamdı
Kara tal kıybay ak taldan
Kara taldı ne kıydıñ
Maşinege tüşöm dep
Ak canıñdı ne kıydıñ
Alpeştep seni men baktım
Atadan cetim kalganda
Ay çırayluu balamdı
Kara cer alıp men kaldım
Künügö süyüp balamdı
Et cürögüm çok boldu
Cürögüm katıp toktoldu
Kün sayın menin balam dep
Orozbay degen balam dep
Ol öttü da men kaldım*

*Kızıldan kıybey bürmönü
Kızıgı körböy düynönün
Közü açık kettiñ can balam
Közü açık kettiñ can balam*

*Kımıktan kiyit kiygizip
Kıraan bir corgo miñgizip
Kelin bir alam dey elem
Kelin emes özün çok
Cürökkö katuu saldıñ çok*

*Kara tañga koomartpay
Kara bir çeke kol artpay
Beyarman kettiñ kubatım
Kök atañga köp artpay
Aylı bir çaşka kol artpay*

Başıma saldı belayı,
Nur topu gibi oğlum
Kara dalı kıyamadan beyaz daldan
Kara dalı neden kıydın
Arabaya bineceğim diye
Tatlı canına neden kıydın
Özenerek seni büyüttüm
Babadan yetim kaldığında,
Ay yüzlü evladımı
Kara toprak aldı, ben kaldım!
Her gün severken oğlumu
Yüreğim yok oldu,
Yüreğim katılaşıp durdu
Hergün benim oğlum dedim
Orozbay isimli oğlum dedim
O göçtü de ben kaldım

Kırmızı renk elbise giymeden
Dünyanın zevkini tatmadan
Gözü açık gittin canım evladım
Gözü açık gittin canım evladım

Narin kumaştan elbise giydirip
Cins ata bindirip
Gelin alacağım derdim hep
Gelini bırak sen yoksun
Yüreğimi yaktın çok

Kara tanı ağartmadan
Kara alna kol uzatmadan
Kederli gittin kuvvetim
Deveye çok binemedi
Aylı bir yaşa ulaşmadan

Armanduu kettiñ kulunum

*Kulunum dep ıylasam
Oorubayt eken Kudaydın
Booru dele körünböyt
Iylap bir cürüp oturup*

*Bak alma berip koluña
Kötördüm kaydan conuma
Emgegim ketti ezilip
Kara bir cerge caşınıp
Ayday bir balam men kaldım*

*Kudayım berse balamdı
Akirette körörmün
Kalganga tova kılayın
Balama omur tileyin
Bir uul menen bir kızdı
Allayım berdi koluma
Omurunu tileyin
Şahit bir bolduñ bir balam
Seni bir ırdap men cüröm
Cüröktö kalgan dârdimdi
Armanda bolup men küyöm*

*Keregem başı tuşalbay
Kelin bir alıp cumşalbay
Birinçi körgön balamdı
Otunu tartıp kalganmın*

*Aaay dünüyösü kurusun
Ölgön ört salat ortogo
Eki bir kolum bosogo*

Kederli gittin evladım

Evladım diye ağlasam
Rabbimin ciğeri sızlamaz
Ağlayarak ilerledim
Ciğirim artık görünmez

Ağaçtan elma verdim eline
Taşdım seni sırtımda
Emeğim gitti eridi
Kara toprağa gizlendi
Ay gibi oğlum, ben kaldım

Allah nasip ederse ahirette
Görürüm oğlumu,
Kalanlara şükür edeyim
Evladıma ömür dileyim
Bir oğlanla bir kıızı
Allahım verdi koluma
Ömürlerini dileyim.
Şehit oldun evladım
Ağıt söyleyip ben kalıyorum
Yüreğimdaki derdimden
Kederli oldum yanıyorum

Evimin çatısı sağlamlaşmadan
Geline iş buyuramadım
İlk doğurduğum evladımın
Ateşini çekip kaldım

Aaay dünyası batsın
Ölen ateş atıyor ortaya
Eki elim eşikte

*Kızım menen bir uulum
Omurun bersin oşogo!*

*Kızım ile bir oğlum
Ömrünü versin onlara!*

(V) Uulga Koşok³⁰²/ Oğula Ağıt

*Aktan bir tilek äy takkanım
Azizdäp cürüp äy bakkanım
Kurşunnan tilek äy takkanım
Hudaydan tilep äy bakkanım*

*Ey Hak'tan bir dilek taktığım
Ey aziz gibi baktığım
Ey kurşundan dilek taktığım
Ey Hüdâ'dan dileyip baktığım*

*Agargan toonun äy arkasın
Altı aylana äy dooladıñ
Äsili go calgız ay küydürgüm
Armandın cibin äy uladıñ a*

*Ey ağaran dağın arkasını
Ey altı kez dönerek korudun
Ey asılım yalnız yürek acım
Ey kederin ipini çözdün*

*Kırgıymdı äy kaçırdım a
Kızıl bir beles aşırdım a
Kaytka bändä go bolvodu a*

*Ey atmacamı kaçırdım
Kızıl bir tepeden aşırdım
Geri getiren bende olmadı*

*Turumtayım kaçırdım a
Tuura bir beles aşırdım a
Turguzganı bändä bolvodu a*

*Atmacamı kaçırdım
Doğruca bir tepeden aşırdım
Yerden kaldıran bende olmadı*

*Agala toonun ay boorunda
Şayit a bolduñ calgızım a
Ak kagazga oo basılıp a
Beyit a boldu oo calgızım a*

*Ey beyazımsı dağın yamacında
Şehit oldun yalnızım
Oo beyaz kâğıda basılıp
Oo mezar oldun yalnızım*

*Kögälä toonun oo boorunda a
Şayit a boldu calgızım a
Kök kagazga oo cazılıp a*

*Oo mavimsi dağın yamacında
Şehit oldun yalnızım
Oo mavi kâğıda yazılıp*

³⁰² Kaynak kişi: Gencehan Yar
Derleme tarihindeki yaşı:

Beyit a boldu calgızım a

Mezar oldun yalnızım

Ohhoooy, attañ a nalat ay!

Ohhoooy, lanet olsun!

O calgızımdı oo men äytsäm
Saparga çıkkın oo saat ede a
Paygambar ötkön oo kün ede a

*Oo yalnızımı ben anlatsam
Oo sefere çıktığı saat idi
Oo peygamberin geçtiği gün idi*

Ohhhoooy ahhhaaay!

Ohhhoooy ahhhaaay!

Altı oo kavat oo apartman a
Duval oo kıldın oo şäyitim a
Altımıştagı ataña a
Uval oo boldu şäyitim a

*Oo altı katlı apartman
Oo duvar yaptın şehidim
Altmıştaki babana
Oo vebal oldu şehidim.*

Ceti go kavat oo apartman a
Duval oo boldu oo calgızım a
Cetimiştegi ataña a
Uval oo boldu calgızım a

*Oo yedi katlı apartman
Oo duvar ördün yalnızım
Yetmişteki babana
Oo vebal oldu yalnızım.*

Ohhhoooyyy aaa!

Ohhhoooyyy aaa!

Altı go kavat oo apartman a
Kınadıñbı oo calgızım a
Atañ menen oo eneñdi a
Sınadıñbı oo calgızım a

*Oo altı katlı apartman
Oo kınadın mı yalnızım
Oo baban ile anneni
Oo sinadın mı yalnızım?*

Ceti go kavat oo apartman a
Kınadıñbı oo calgızım a
Cetimişte oo atañdı a
Sınadıñbı oo calgızım a

*Oo yedi katlı apartman
Oo kınadın mı yalnızım
Oo yetmişteki babanı
Oo sinadın mı yalnızım?*

Güldöy oo bolgon oo bakçañdı a

Oo gülistanlık bahçeni

Cezir o kıldın oo calgızım a
Cetiltip bakkan oo kızındı a
Esir oo kıldın oo calgızım a

Ohhhoooy ahhhhaay!

Aykalıp turgan oo bakçaındı a
Cezir oo kıldın oo calgızım a
Alpəzdəp bakkan oo kızındı a
Esir oo kıldın oo calgızım a

Ohhhoooyy ahhhhaay!

Altın bir kaktık oo kāmār kur a
Arkasın oo kapşırdın a
Altı bir cəşār oo Nurbanuñ a
Armanın äytıp oo tapşırdın a

Kümüş äy gadap kāmār kur a
Ohhhoooy ahhhhaay!
Gücürötö äy kəpşırdın a
Ohhhiiyyy ahha!
Güldöy o bolgon oo Nurbanuñ
Küyütün äytıp oo tapşırdın a

Ohhhhooy ahha!

Cänindän oo barıp oy karasam a
Calgızım catat oo kaytkısız
Cavırın tärtip oo äytkısız a

Ohhhoooy ahha!

*Oo sahıpsız bıraktın yalnızım.
Oo yetiştire baktığın kızını
Oo esir kıldın yalnızım.*

Ohhhoooy ahhhhaay!

*Oo sarmaşık duran bahçeni
Oo sahıpsız bıraktın yalnızım
Oo uğraşa baktığın kızını
Oo esir kıldın yalnızım*

Ohhhoooyy ahhhhaay!

*Oo altın kaktığımız kemerin
Oo iki ucunu birleştirdin
Oo altı yaşındaki Nurbanu'yu
Oo derdini anlata elime verdin*

*Ey gümüş taktığımız kemeri
Ohhhoooy ahhhhaay!
Ey gıcırdata doladın
Ohhhiiyyy ahha!
Oo gül gibi Nurbanı'yu
Oo acını anlata elime verdin*

Ohhhhooy ahha!

*Oo yanına gidip baksam
Oo yalnızım yatar dönüşsüz
Oo azabını çekiyorum sessiz*

Ohhhoooy ahha!

Kıyıda barıp oy karasam a
Kırçınım catat oy kaytkısız a
Ohhhoooy aaa!
Kıynooon tarttik oy äytkisiz a

Ohhhoooyy aaa!

Buudurmak toonun oy etegin a
Bugular basıp oy kazıldı a
Ohhhoooyyy aaa!
Muñayıp ıylap oy otursam a
Buyrugun şunday oy cazıldı a

Ohhhoooyyy aaa!

Kara bir toonun oy bir etegini a
Kakmalar basıp oy kazıldı oyy
Kakşap bir ıylap oy otursam a
Ohhhoooyyy aaa!
Kadırın şunday cazıldı oy a
Ahhhaaay!

Eçkini maral baştağı oy
Ohhhoooy ahha!
Esi bir ketken oy atađı a
Eseytip kaday oy tãştađı oy a

Ohhhoooy ahha!

Arkardı maral oy baştağı a
Akılı ketken oy atasın a
Ohhoyy ahha!
Añkaytıp kaday oy taşdağı?

*Oy kenardan gidip baksam
Oy hırçınım yatar dönüşsüz
Ohhhoooy aaa!
Oy eziyetini çektik sessiz*

Ohhhoooyy aaa!

*Oy sıradağın eteği
Oy geyikler basıp kazıldı
Ohhhoooyyy aaa!
Oy hüzin içinde ağlayıp otursam
Oy yazgın öyle yazıldı*

Ohhhoooyyy aaa!

*Oy kara bir dağın eteğini
Oy keçiler basıp kazıldı
Oy hıçkırarak ağlayıp otursam
Ohhhoooyyy aaa!
Oy kaderin böyle yazıldı
Ahhhaaay!*

*Oy dağ keçilerinin başına maral geçti
Ohhhoooy ahha!
Oy usunu kaybeden babanı
Oy güçsüz nasıl bıraktın*

Ohhhoooy ahha!

*Oy dağ koyunlarının başına maral geçti
Oy aklını kaybeden babanı
Ohhoyy ahha!
Oy kuvvetsiz nasıl bıraktın?*

Ohhoy ahha

Ohhoy ahha

Calgızımdı oy men aytsam

Oy yalnızımı ben anlatsam

Altoonı oy teñ urup a

Oy altısını bir vurup

Gazi go boldu calgızım

Gazi oldu yalnızım

Alla bir taala cārātkān

Allahu Teāla yaratan

Sazı go boldu calgızım

Cennetlik oldu yalnızım

Ohhhooy ahha!

Ohhhooy ahha!

On cāşıga oy kirgende a

Oy on yaşına girdiğinde

Olonçok örüp koldodum a

Örgü örüp kolladım

Ohhooy ahha ahha

Ohhooy ahha ahha

Oy cavırın tartıp oy calgızdın a

Oy azabını çekip yalnızımın

Okuluga oy coldodum a

Oy okula yolladım

Ohhhiiy ahhay!

Ohhhiiy ahhay!

Oy cigirmā o cāška kirgende

Oy yirmi yaşına girdiğinde

Cigit oy tonun kiygizip a

Oy yiğit kaftanını giydirdim

Ohhhooy ahhay!

Ohhhooy ahhay!

Çaŋ kondurvay bir püylödüm a

Toz kondurmayıp üflədim

Cavırın tartıp üylödüm a

Zahmete girip evlendirdim

Ohhhooy ahhay!

Ohhhooy ahhay!

A. İçerik: İki ağıtın konusu, ölümdür.

(Ç) Ölümün nedeni, trafik kazasıdır.

(V) Ölümün nedeni teröristlerle çatışmadır.

B. Kompozisyon: (Ç) Ağıt, trafik kazasında genç oğlunu kaybeden annenin acısını dile getiren bir monologdur. Anne, oğluna seslenir: onu güzel güzel giyindiremediğini, cins ata bindiremediğini, güzel bir kız ile evlendiremediğini esef

ile dile getirir. Oğlunu erken alan Allah'ına “merhametsiz” der ve derhal evladına öbür dünyada kavuşma ümidiyle tövde eder. Yaradan'a diğer çocukları için müteşekkirdir ve duacıdır.

(V) Ağıt, tek oğlunu kaybeden annenin acısını yansıtan bir monologdur. Kimi yerde anne, oğlu ile konuşurcasına ona soru sorar, sitem eder. Anne, oğlunun yaşamındaki geçiş dönemleri anlatır (büyümesi, okula gitmesi, evlenmesi, şehit düşmesi). Bunu yaparken doğum-ölüm, ümit-gerçek, hayal-gerçek gibi zıt kavramları kavramlar arka arkaya ustaca kullanır. İkişer dörtlük bloklarda renk (beyaz ve mavi) ve sayı (altı, yedi, altmış, yetmiş) epitetleri arasında stilistik paralelizm görülür.

Anne, ağıtta çocuk sahibi olmak için Allah'a yalvarışını, oğlunun okula gitmesini, evlenmesini, göreve gitmesini, şehit düşmesini, anne-babanın ızdırabını karma bir sıra ile anlatır. İlk iki bentte doğumu ve ölümü anlatır. İlk dörtlükte evlat sahibi olmanın, onu büyütmenin sevincini, sıcaklığını anlatır; tek erkek evladı olan Abdüsselam'ı doğumunu Hak'tan dileyerek, kurşun dökerek dua ederek bulduğunu, ona gözbebeği gibi baktığını anlatır. He hemen arkasından ölümünü anlatır: korucu olarak görev yaptığı bölge dağlık bölgedir, o dağlarda nöbet tutar. Oğlunun ölümü annesinin canını yakmıştır.

Anne, oğlunun ölümünü elden kaçan atmacaya benzetir. Kuş, sahibinin elinden uçarak tepeyi aşmış, gözden kaybolmuştur. Ani kayıpla çaresizliğe düşen kuş sahibi, insanların onu yakalayıp geri getirebileceği ümidindedir. Ama bu bekleyişin nafile olduğunu anlar. Anne, oğlundan geriye sadece şehit düştüğüne dair ordudan gelen kağıt ve dağın eteğinde defnedildiği kabir kaldığını dile getirir.

Ağıtın gidişatına uygun olarak ilave edilen hayalî altı katlı/ yedi katlı apartman, özünde annenin “Eğer ölmeseydin bir ev kurardın” beklentisini gizler ve hemen arkasından “Ama ölümün yaşlı babana vebal oldu” soğuk gerçeğini hatırlatır.

İmgelerle sahipsiz bırakılan evin ıssızlığı ve babasız kalan küçük kızın başkaların bakımına, yardımına muhtaç zor durumu, esarete benzetilir. Sonra evin önüne tabut içinde getirilen oğulla vedalaşma sahnesi gözler önüne getirilir. Anne, artık oğlunu hiçbir zaman göremeyeceği gerçeğiyle yüzleşir.

İmanın altı şartından sonuncusu olan kadere inanmak, kadere boyun eğmek hatırlatılır. Tek erkek evladının vefatıyla yaşlı babası, sevinç kaynağını kaybettiğini anlatır. Abdüsselam Yar, teröristlerle çatışmada hayatını yitirdi. Burada anne gözüyle çatışma canlandırılır.

Ağıtın son kısmında ölüm anından geriye doğru gidildiği görülür. Başka bir ifadeyle, anne, Abdüsselam'ın küçüklüğünü ve gençliğini hatırlıyor. Aklında ona nasıl kazak ördüğünü, okula gönderdiğini, evlendirdiğini artık hiç tekrarlanmayacak mutluluk anları olarak canlandırıyor.

C. Dil: İki ağıt, ağız özellikleri içermektedirler.

Ç. Üslup: İki ağıda söz sanatlarına zengin sanatkârane üslup hâkimdir.

Hitaplar: (Ç) *ay közündöy balam* “ay gözü gibi oğlum”, *ay cırayluu balam* “ay gibi güzel oğlum”, *can balam, kulunum*.

(V) *Şäyitim* “şehidim”, *calgızım* “yalnızım”, *küydürgüm* “yürek acım”, *kırcınım* “hırçınım”.

İmgeler: (Ç) *Kara taldı ne kıydıñ?* “Kara dala kıy-”:canına kıy-

(V) *Kırgıy kaçır-,turumtay kaçır* -“atmaca kaçır-”: evladını kaybetmek.

Güldöp turgan bakçanıcezir kıl- “gülistanlık bahçeni sahipsiz bırak-”, *Cetiltip bakkan kızındı esir kıl-*: sahipsiz bırakılan evin ıssızlığı ve babasız kalan küçük kızın başkaların bakımına, yardımına muhtaç zor durumu, esarete benzetilir.

Altından kemer, gümüştön kemer: eskiden Pamir’de varlıklı Kırgız aileler, oğullarına altın ve gümüş kemer takarlarmış. Bu, evlada verilen değer göstergesiymiş. Türkiye’ye yerleştikten sonra bu gelenek ortadan kalksa da, tek erkek evlatlarına verdikleri değere istinaden “altın/ gümüş kemer taktığım” denmiştir.

Epitetler:İki ağıtta teknik olarak birbirine anlamca yakın kavramları, nesneleri, varlıkları kullanıyor.

Renk epitetleri: (Ç) *Kara tal, ak tal, kızıl bürmö, kara atan, kök atan*.

(V) *Agargan too, kızıl beles, agala too, kögala too; ak kagaz, kök kagaz;*

Sayı epitetleri: (V) *Altı kabat apartman, ceti kabat apartman; altmıştağı atan, cetmiştegi atan; altı bir caşar Nurbanuñ; on caşıga kirgende; cigirma caşıga kirgende*.

Giyim, kuşam epitetleri: (Ç) *Kızıl bürmö, kımkap kiyit*.

(V) *Altın kemer, kümüş kemer; cigit tonu, oloñçok*.

Bir nesnenin fiziksel epiteti: (Ç) *et cürök, kıraan corgo*.

(V) *Güldöy bolgon bakçañ* “gülistanlık bahçen”, *aykalıp turgan bakçañ* “sarmaşık duran bahçen”;

Kahramanın kişisel ve fiziksel epitetleri: (Ç) *ay közündöy balam, ay çırayluu balam.*

V) Ölen adamın kızı ve babası ile ilgili: *cetiltip kalgan kızın* “yetiştire baktığın kızın”, *älpäzdäp bakkankızın* “uğraşa baktığın kızın”; *esi ketken ataŋ* “usunu kaybeden baban”, *akılı ketken ataŋ* “aklını kaybeden baban”.

Kahramanın yiğitliği, saygınlığı ile ilgili epitetler: (V)

<i>Altoonu oy teŋ urup a</i>	Altısını bir vurup
<i>Gazi go boldu calgızım</i>	Gazi oldu yalnızım
<i>Alla bir taala cärätkän</i>	Allahu Teâla yaratan
<i>Sazı go boldu calgızım</i>	Cennetlikoldu yalnızım
<i>Ak kagazga oo basılıp a</i>	Beyaz kâğıda basılıp
<i>Şayit a bolduŋ oo calgızım a</i>	Şehit oldun yalnızım
<i>Kök kagazga oo cazılıp a</i>	Mavi kâğıda yazılıp
<i>Şayit a bolduŋ calgızım a</i>	Şehit oldun yalnızım

Düşmanla savaşıp gazi olmak, vatan için can vererek şehit mertebesine ulaşmak herkese nasip değildir.

Kahramanın sosyal statü ve mevki epitetleri:

(V) Kahramanın “okumuş, evlenmiş, çocuk sahibi” olduğu aşağıdaki mısralarda belirtilmiştir:

<i>On cäşiŋa oy kirgende ...</i>	On yaşına girdiğinde...
<i>Okuluga oy coldodum</i>	Okula yolladım
<i>Oy cigirmä o cäşka kirgende</i>	Yirmi yaşına girdiğinde
<i>Cavırın tartıp üylödüm</i>	Zahmete girip evlendirdim
<i>Güldöy oo bolgon oo bakçaŋdı a</i>	Gülistanlık bahçeni
<i>Cezir o kıldın oo calgızım a</i>	Sahipsiz bıraktın yalnızım.
<i>Cetiltip bakkan oo kızınđı a</i>	Yetiştire baktığın kızını
<i>Esir oo kıldın oo calgızım a</i>	Esir kıldın yalnızım

D. Şekil:(Ç) Ağıtta bent sayısı 16'dır. Bentlerde mısra sayısı 3 ila 5 arası değişir. Ağıt 7'li (4+3), 8'li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir. Bazı bentlerde mısra başı kafiye var. Mısra sonu kafiye örgüsü muntazam değildir. "Ooo", "aaay" ünlemleri kullanılmıştır.

(V) Ağıtta bent sayısı 24'tür. Bentlerde mısra sayısı 3-5 arasında farklılık gösterir. Ağıt 7'li (4+3), 8'li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir. Ağıt, kendi içinde ahenkli ikişer bentlik poetik bloklardan oluşur. Blok içinde mısra başı kafiye düzenli değildir, mısra sonu kafiye (her poetik blokta farklı olmak üzere) *aaaa*, *aaba*, *aab*, *abcb* şeklindedir.

Derin kederi ifade etmek için adeta yardımcı olan "äy, ä, oo, ohhhoooy *ahha!*" ünlemleri oldukça sık kullanılmıştır. Kaybettiği tek oğluna ağıt yakan anne, içindeki ahını bazen "*Attan ä naalat!*" ("Lanet olası!") ifadesiyle dışa vurur.

Sonuç:

Bu iki ağıtın konusu, çocuğu ölen annenin duygu ve düşünceleridir. Birinci ağıtta ölüm sebebi trafik kazası, ikincisinde teröristlerle çatışmadır. İki ağıtta kompozisyon tekniği olarak monolog, tasvir, paralelizm var. İki ağıtta zıt kavramlar kullanılır: ilk ağıtta karamsarlıktan iyimserliğe doğru gidiş var, ikinci ağıtta ise doğum-ölüm, hayal-gerçek gibi zıt kavramlar arka arkaya sunulur.

İlk ağıt, ikinciye göre kısadır. İkinci ağıt kendi içinde bir bütün olan iki dörtlülük poetik bloklardan oluşur. Bentlerde mısra sayısı 3-5 arası değişir. Her iki ağıt 7'li (4+3) 8'li hece vezni (5+3) kullanılır; hepsinde olmamakla birlikte, çoğu bentte mısra başı kafiye var. Mısra sonu kafiye örgüsü ilk ağıtta muntazam değildir, ikinci ağıtta ise daha düzenlidir.

2. Ağıt Örnekleri:

Bu iki ağıtı seçmemizin sebebi, kız evlatlarının vefat eden babalarının arkalarından derin kederi ifade etmeleridir.

(Ç)Ataga koşok/ Babaya ağıt³⁰³

Ooooooooooy!

Ölgöndön gana caman oooy öksüdüm oooy

Ketkenden gana caman oooy keyidim oooy

Ooooooooooy!

Ölümünle yetim kaldım

Gitmene yaman üzöldüm

³⁰³ Kaynak kişi: Iris Koyçubaeva

Derleme tarihindeki yaşı: 91

Boy: Barkı

İkamet yeri: Daroot Korgon köyü

Meslek: emekli. Sovyet döneminde ilçede çeşitli idari görevlerde bulunmuş.

Derleme tarihi: 14.08.2012.

Ak şumkar çapkan oooy konogo eeey
Argımak mıngen sorogo eeey
Aylansam atam korgonum
Korgondon gana egiz bolgonum eeey
Kıraan bir aaay kiyik ulagan
Ak kiyikti aaay köp tiktep
Toodon bir gana kiyik ulagan oooy
Adis bir gana kıraan oooy mergenim oooy
Alla go belek bergenim eeey
Kagılayın oo kanatım a
Kan atam o ötüp ketkende
Kabırgalar kuuşup eeey
Cüralbay kaldım bürüşüp
Kök corgo gana mıngen oooy çaŋgay a
Körk içik gana kiygen şaŋgay oooy
Ak corgo gana mıngen oooy çaŋgay a
Ars içik gana kiygen şaŋgay a
Körböy ötkön oooy korgonum
Uul oooy üylöp oo kız berip
Urmattı go kördün oo korgonum
Korgonum oy atam oooy ötköndö
Cürögüm oo küyüp kor boldu eeey
El atasın ooo körgöndö
Ezilet go menin cürögüm oooy
Kagılayın oooy mergenim
Toodon bir oo teke tergenim
Ak paraŋ gana multık oooy asıŋan
Ayaktay gana taşka oooy çaşınan
Caşınan mergen bolgonu
Aylansam atam korgonum
Kögala goy corgo mıŋgizip
Körk içik gana tandap kiygizip
Baktıŋ go meni oooy asırıp
Aylansam atam ooo dünüyöm oooy
Kımbat go aydap oooy mal sürüp
Kelin bir go alğan ooy tuşunda

Beyaz at binen bahadır
Cins at binen yiğit
Sevdiğim babam kurganım
Kurgandan yüksek olanım
Nişancı geyik avladı
Ak geyiğe uzunca bakıp
Dağdan geyik avlayan
Nişancı usta avcım
Allah'ın armağan ettiği
Sevgili kanadım
Han babam vefat edince
Kaburgalar kuruyup
Yürüyemiyorum buruştum
Kır at binen çevik
Görkemli kürk giyen canın
Ak at binen çevik
Pars derisini giyen canın
Korku bilmeden yaşadı
Oğul evledirip kız verip
Saygıyı gördün koruduğum
Koruduğum babam vefat edince
Yüreğim yandı kül oldu
El babasını görünce
Ezilir benim kalbim
Sevdiğim avcım
Dağdan bir keçi vurdun
Ak sırtın silah taşıyan
Taşın arkasına saklanan
Gençliğinden beri avcıydı
Sevdiğim babam koruduğum
Mavili yorga bindirdim
Mavi kürk seçtim giydirdim
Baktın bana gücünden oldun
Senden önce gitsem dünyam oy
Kıymetli malı sürdün
Gelin aldın bir tane

*Kagılayın oo korgonum
Korgonum a kulap kor boldu
Korgonum oooy
Alladan uruksat kelgende
Aydınım go kayda cogolduñ?
Betege gülü oooy biyakta
Peyişi gana bolmuş oyakta
Ak alma gülü oooy biyakta
Açık bir go cürgün şoyakta
Aylanayım korgonum
Kaza bolup ooooy a
Tuura go turup gör cattı
Aleyna atam korgonum
Baldarıñdı cölöy cat.*

*Sevdiğim kurganım,
Kurganım harap oldu
Kurganım
Allahtan izin gelirse
Aydınım nereye kayboldun
Yabani gül buralarda
Cenneti bulmuş oralarda
Ak elma çiçeği burada
Açık gez oralarda
Sevdiğim kurganım
Vefat ettin ooy
Düz durdu, mezara yattı
Güzel babam kurganım
Çocuklarına destek olarak yat.*

(V) Ataga Koşok³⁰⁴/ Babaya Ağıt

*Katardan akkan kaşka suu
Kaşkayıp barıp muzdasın
Halkınan ketken can atam
Kaygırbay catıp uktasın*

*Sırayla akan temiz su
Berraklaşıp buz bağlar
Halkını terk eden can babam
Tasalanmadan uyusun*

*Egizden akkan ekki suu
Eñkeyip barıp muzdasın
Elinen ketken can atam
Erikpey catıp uktasın*

*Yukarıdan akan iki su
Eğilip gider buz bağlar
Milletini terk eden can babam
Üşenmeden uyusun*

*Çılbırın uçun at bastı
Çınıday tänin dat bastı
Kamçısın uçun at bastı
Kalemdey tänin dat bastı*

*Atı bağlayan ipe at bastı
Kâse gibi bedenini pas kapladı
Kırbacın uçunu at bastı
Kalem gibi bedenini pas kapladı*

³⁰⁴ Kaynak kişi: Alma Akalı
Derleme tarihindeki yaşı: 61
Mensup olduğu boy: Otunçu
Mesleği: ev hanımı,
Eğitimi: Türkçe okuma-yazması var, Arap alfabesine hâkim.

Argımak minsen cākā ket
Adırda catpay mākā ket
Külüktü minsen cākā ket
Topodo catpay mākā ket

Caminganıñ topurak
Cäniñda küysün şam çırak
Töşöngönüñ topurak
Töründö küysün şam çırak

Oturup kopkon ceriñe
Ordoluu şäär ornosun
Oluyalar koldosun

Kocoy Kızır küzürüp
Coluñnan öksü bolvosun
Koş bederlüü piyala
Koluñnan öksü bolvosun

Canattı barıp bettesen
Canattın cıtı ketpesin
Peyiştı barıp bettesen
Peyiştin cıtı ketpesin

Altın bir topçu körpö içik
Camınayın deyt edem
Ayda atamdı körbööm
Sagınamın deyt edem

Kümüş bir topçu körpö içik
Camınayın deyt edem
Kündö atamdı körbööm
Sagınamın deyt edem

Kümüş bir müyüz tekeçe
Kündö bir kelip suu içer

Cins at binersen oraya git
Çayıra varmadan buraya git
Yorga at binersen oraya git
Toprağa bulanma buraya git

Örtündüğün toprak
Yanında yansım kandil
Döşendiğin toprak
Önünde yansın kandil

Oturup çoğaldığın yere
Esaslı şehir kurulsun
Evliyalı kollasın

Hoca Hızır dizilip
Yolundan eksik olmasın
Çift kenarlı piyale
Elinden eksik olmasın

Cennetti gidip rastlasan
Cennet kokusu gitmesin
Cennetle gidip yüzleşsen
Cennet kokusu gitmesin

Altın düğmeli yeni kürk
Örtüneyim derdim
Her ay babamı görmesem
Hasretim derdim

Gümüş düğmeli yeni kürk
Örtüneyim derdim
Her gün babamı görmesem
Hasretim derdim

Gümüş boynuzlu dağ tekesi
Günde bir gelir su içer

*Garip go bolgon baldarıñ
Emi bir künü ne keçer*

Garip kalan çocukların
Artık bir gün nasıl geçer

Armanduu ötkön can atam

Kederle göçen can babam

*Katar katar bel aşıp
Handar menen canaşıp
Beles beles col aşıp
Bekter menen canaşıp*

Sıra sıra dağ aşıp
Hanların yanına çıkıp
Dizi dizi yolları geçip
Beylerin yanına çıkıp

Armanduu ötkön can atam

Kederle göçen can babam

*Say boyunda sıyr kum
Sagınsak bizge kıyın kün
Köl boyunda sıyr kum
Körbösök bizge kıyın kün*

Dere kenarında kum var
Özlesek bize günler zor
Göl boyunca kum var
Görmesek bize günler zor

A. İçerik: İki ağıtın konusu, ölümdür.

(Ç) Ölümün sebebi izah edilmemekle birlikte metnin manasından yaşlılık ihtimali kuvvetlidir.

(V) Ölümün nedeni açıklanmamıştır.

B. Kompozisyon: İki ağıt, monologdur. İki ağıtta kızlar, babalarını yâd etmektedir; babalarının sahip olduğu vasıfları övmekte, ölümünün onlara ettiği tesiri ifade etmekte ve babalarına mekânının cennet olmasını temenni etmektedirler.

C. Dil: İki ağıt, ağız özellikleri içermektedir.

Ç. Üslup: İki ağıda söz sanatlarına zengin sanatkârane üslup hâkimdir.

Hitaplar: (Ç) *Konogo, sorogo, korgonum, mergenim, kanatım, aydınım.*

(V) *Can atam.*

Epitetler: İki ağıtta teknik olarak birbirine anlamca yakın kavramları, nesneleri, varlıkları kullanıyor.

Renk epitetleri: (Ç) *Ak şumkar, ak corgo, kök corgo*

Giyim, kuşam epitetleri: (Ç) *Körk içik, ars içik.*

(V) *Altın topçu körpö içik, gümüş topçu körpö içik.*

Kahramanın kişisel ve fiziksel epitetleri: (Ç) *Ak şumkar çapkan, argımak mingen, kıraan kiyik ulagan, korgondon egiz, toodon teke tergen, ak parañ multık asıngan, ayaktay taşka çaşıngan.*

D. Şekil: (Ç) Ağıt 52 dizeden oluşur. Ağıt esas olarak 7’li (4+3) ve 8’li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmekle birlikte çoğu dizede ortasında ve sonundaki “bir”, “gana”, “ooy”, “eeey” gibi sözcükler hece sayısını 9-10’a çıkarmıştır. İkişer-üçer dizede mısra başı kafiye görülür. Mısra sonu kafiye örgüsü muntazam değildir.

(V) Ağıtta bent sayısı 13’tür. Bentlerde mısra sayısı 3-4 arasında farklılık gösterir. Ağıt 7’li (4+3), 8’li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir. Ağıt, kendi içinde ahenkli ikişer bentlik poetik bloklardan oluşur. Blok içinde hem mısra başı hem mısra sonu kafiye var. Mısra sonu kafiye örgüsü (her poetik blokta farklı olmak üzere) muntazamdır ve *abcb, abcb, abab, aaa, abb...* şeklindedir.

Sonuç:

Bu iki ağıtın konusu, babası ölen kızın duygu ve düşünceleridir. İki ağıtta ecelin sebebi söylenmemiştir. İki ağıtta kompozisyon tekniği olarak merhumun hatıralarını canlandıran monolog, onun güzel vasıflarını tasvir ve mekânının cennet olması temennisi var. İki ağıtta birbirine yakın kavramları paralel kullanılmıştır.

İlk ağıt, ikinciye göre kısadır. İkinci ağıt kendi içinde bir bütün olan iki dörtlülük poetik bloklardan oluşur. Bentlerde mısra sayısı 3-4 arası değişir. Her iki ağıt 7’li (4+3) 8’li hece vezni (5+3) kullanılır; hepsinde olmamakla birlikte, çoğu bentte mısra başı kafiye var. Mısra sonu kafiye örgüsü ilk ağıtta muntazam değildir, ikinci ağıtta ise daha düzenlidir.

3. Ağıt Örnekleri:

(Ç) *Enege Koşok*³⁰⁵/Anneye Ağıt

Çalkağdan catıp uktaysın

Çakırsam kaday ukpaysın

Kırığdan catıp uktaysın

Kıykırsam kaday ukpaysın

Sırtüstü yatarak uyuyorsun

Çağırıyorum, nasıl duymuyorsun?

Yan yatarak uyuyorsun

Bağırıyorum, nasıl duymuyorsun?

Alma saamal tatıppı

Elma kısarak sütü tadında mı?

³⁰⁵ Kaynak kişi: Akmataalı Ermamatov
Derleme tarihindeki yaşı: 57
Meslek: belirtilmemiş
Derleme yeri: Zenger
Derleme tarihi: belirtilmemiş

Aylanayın can ene
Uykun uşunday katıkpı

Kömönöydö tilim bar
Köküröktö canım bar

Cabağı caydın şirgesi
Kaşka candın birgesi
Kulun taydın şirgesi
Kaşka candın birgesi

Cañı aytkanın emi aytım
Cañılıp yam ketipmin

Turumtay kuştun kanatı
Mınday uçtuu bolobu
Karçıga kuştun kanatı
Mınday uçtuu bolobu
Caş enemdin küyütü
Mınday küçtüü bolobu

Argımak minip duulagan
Altımış baştuu ak üygö
Aylanıp uuk ulagan

Toburçak minip duulagan
Tokson baştuu ak üygö
Tolgonup uuk ulagan

Kapşıtı kara kim bolgon
Karmaganı miñ bolgon
Tuurduğu kim bolgon
Tutkanı beri miñ bolgon

Kurban olayım, canım anne
Uykun böyle ağır mı?

Damağımda dilim var
Göğsümde canım var

Yumuşak yerin sırtı
Şuurlu adamın yoldaşı
Kulun ve tayın burunluğu
Şuurlu adamın yoldaşı

Demin dediğini şimdi söyledim
Bir de yanılmışım ben

Doğan kuşunun kanadı
Böyle sivri mi olur
Atmaca kuşunun kanadı
Böyle sivri mi olur
Genç anamın üzüntüsü
Böyle şiddetli mi olur

Yürük ata binip koşturmuş
Altmış kubbeli beyaz evde
Dönerek uuklar³⁰⁶ saplamış

İyi ve iri ata binip koşturmuş
Doksan kubbeli beyaz evde
Dolanarak uuklar saplamış

Duvarı siyah kim olmuş
Tuttuğu şey bin olmuş
Tuurduku³⁰⁷ kim olmuş
Tuttuğu şey bin olmuş

³⁰⁶ Uuk: keçe çadırın kubbесinin sırtları

³⁰⁷ Tuurduk: keçe çadırı örten keçe

*Cabığın manat oyduрган
Canına çını koyduрган
Çaynekke çayın kaynatkan
Kaymağın suuday kaynaktan*

*Aylanayın can enem
Oñ barmagın maylantkan
Beş ay cuban, beş ay kız
Beldeşip iyne sayışkan
Sılama teri sır bıçkan*

*Sırtınan sılap bilgenim
İştin közün bilgenim*

*Kaysıl emçek karay köz
Kalkınan çıkkın şirin söz
Torkul emçek torgoy köz
Tobunan çıkkın şirin söz*

*Enem can kılğan çepkenim
Gül bermet salıp iyirgen
Külüşö bazar kiyirgen
Baz-bazdar körüp baalagan
Akimder kiyp pkaalagan*

*Enem can kılğan çepkenim
Ak bermet salıp iyirgem
Anciyan bazar kiyirgen
Baz-bazdar körüp baalagan
Akimder kiyp kaalagan*

*Ak içine bölöngön
Enem can kök üyünö cölöngön*

*Ak sandıktın kutu eden
Kök sandıktın putu eden*

*Örtüsünü kırmızı çuha ile süslemiş
Yanına piyale koydurmuş
Çaydanlıkta çayını pişirmiş
Kaymağını su gibi kaynatmış*

*Kurban olayım, canım anne
Sağ başparmağını yağlatmış
Beş ay genç gelin, beş ay kız
Birlikte dikiş dikenim
Yumuşak deri biçenim*

*Üstünü sıvamayı bilenim
İşin özünü bilenim*

*Kaysıl memeli, siyah gözlü,
Halkından çıkan şirin sözlü
Torkul memeli, turgay gözlü,
Çevresinden çıkan şirin sözlü*

*Can annemin diktiği kaftan
Çiçek ve inci desenli
Gülüşerek giyim giydirmiş
Bilenler görüp değer vermiş
Başkanlar giymek istemiş*

*Can annemin diktiği kaftan
Beyaz incilerle süslemiş
Endican pazarına götürmüş
Bilenler görüp değer vermiş
Başkanlar giymek istemiş*

*Beyazlar içinde
Canım anne, mavi evinin desteği*

*Beyaz sandığın kutu idin
Mavi sandığın ayağı idin*

*Ak sandıktan kut ketti
Kök sandıktan put ketti.*

Beyaz sandığın kutu gitti
Mavi sandığın ayağı gitti.

(V) Enege Koşok³⁰⁸ / Anneye Ağıt

*Bedirlüüdö kuş muñduu
Beş kökül çaçta men muñduu
Takaluuda tay muñduu
Takıyaluu men muñduu*

Kanatlıda kuş kaygılı
Beş kakül saçta ben kaygılı
Ökçelide tay kaygılı
Takıya'lı³⁰⁹ ben kaygılı

*Taň saarda sayragan
Küküktün ünü kurusun
Taň ata elek ıylagan
Menin da ünüm kurusun*

Sahurda öten
Kumrunun sesi kesilsin
Tan ağarmadan ağlayan
Benim de sesim kesilsin

*İştetken iynem kıl bolot
İşensem enem kim bolot
Saptagan iynem kıl bolot
Sagınsam enem kim bolot*

İş yaptığım iğne kıl olur
Güvendiğim annem kim olacak
İplik geçirdiğim iğne kıl olur
Özlesem annem kim olacak

*Eşikte ermen şoodurayt
El enesin körgöndö
Eki ele közüm coodurayt*

Dışardan ermen³¹⁰ çıtırdar
Millet anasını görünce
Benim iki gözüm parlar

*Kapşıtta ermen şoodurayt
Halk enesin körgöndö
Karap bir közüm coodurayt*

Kuytuda ermen çıtırdar
Millet anasını görünce
Bakar gözlerim ve bir parlar

*Ay tiygen menin cagımnan
Altınnan çatır kölönkö
Aylansam enem cölönköm*

Ay ışığı üzerimde
Altın çadır gölgesi
Sevgili annem desteğim

³⁰⁸ Kaynak kişi: Alma Akalı
Derleme tarihindeki yaşı: 61
Eğitimi: Türkçe okuma-yazması var, Kuran okumayı biliyor
Mesleği: ev hanımı

³⁰⁹ Takıya: millî şapka türü.

³¹⁰ Ermen: bitki adı

*Kün tiygen menin cagımnan
Kümüştön çatır kölönkö
Küyöörüm enem cölönköm*

*Altımış baştuu ak ordoñ
Arkasınnan kapşırdıñ
Alpezdep bakkan baldarıñ
Ataylap kimge tapşırdıñ*

*Cetimiş baştuu ak ordoñ
Celkesinnen kapşırdıñ
Cetiltip bakkan baldarıñ
Cetelep kimge tapşırdıñ*

*Sılap bir çäçim köz körgön
Sırlaşsam dârdim böskörgön
Tarap bir çäçim köz körgön
Därttäşsam dârdim böskörgön*

*Iylap bir kalğan cerimde
Ak navat berip soorotkoon
Uktap bir kalğan cerimde
Ak upa seep oygotkon*

*Aylansam enem Mädinam
Tutkan üyün gül kılğan
Tutkuç kabın cülkılğan*

*Altınnan komuz küü aytkan
Ayçılık catsa duva aytkan
Kümüştön komuz küü aytkan
Künçülük catsa duva aytkan*

*Aylansam enem topurum
Tolturup köönüm ulagan*

Güneş ışıǵı üzerimde
Gümüştön çadır gölgesi
Sevgili annem desteǵım

Altmış başlı ak otaǵını
Arkanda bıraktın
Büyüttüǵün çocukları
Kime bıraktın

Yetmiş başlı ak orda
Sırtında bıraktın
Yetiştirdiǵın çocukları
Kime bıraktın

Okşayıp saçımı göz görünce
Sır paylaşınca derdim azalır
Tarayıp saçımı göz görünce
Dertleşsem derdim azalır

Aǵlayıp kaldıǵım yerde
Ak şeker verip teselli ettin
Uyuyup kaldıǵım yerde
Nazikçe uyandırdın

Sevdiǵım annem Medinem
Tuttuǵu evi güle çeviren
Tutmaç kabı parlatır

Altından komuzla ezgi çalar
Ay çıkarsa dua eder
Kümüştön komuzla ezgi çalar
Güneş doğunca dua eder

Sevdiǵım annem dayanaǵım
Doldurup gönlümü çoşturan

*Tokson bir baştuu tor közgö
Tolturup uuk ulagan*

*Aylansam enen topurum
Cetiltip könüm ulagan
Cetimiş baştuu ak üygö
Cetkirip uuk ulagan*

*Bosogo boyluu kar caasa
Boz torgoy kelbeyt cem üçün
Bozdop bir ıylap otursam
Can enem kelbeyt men üçün*

*Kapşıt bir boyluu kar caasa
Karçıga kelbeyt cem üçün
Kakşap bir ıylap otursam
Can enem kelbeyt men üçün*

*Bulak bir bolup tarçıdım
Muñduu bir bolup cäşidim
Karçıga bolup äşidim
Kaygıluu bolup cäşidim*

*Can enemdin barında
Bürmölüü ede köynögüm
Bütüv bir ede böyrögüm*

*Can enemdin barında
Tañırkayt edem şundaydı
Taanıbayt edem Kudaydı*

*Can enemdin barında
Esirkeyt edem mundaydı
Estebeyt edem Kudaydı*

Doksan başlı gözlü ağılara
Doldurup uuk³¹¹ yerleştiren

Sevdiğim annem dayanağım
Yetiştirip gönlümü çoşturan
Yetmiş gözlü beyaz eve
Yetiştirip uuk yerleştiren

Kapı kadar kar yağarsa
Bülbül gelmez yemliğe
Hıçkırır hıçkırır ağlasam
Can annem gelmez benim için

Duvar boyunda kar yağarsa
Kuşlar gelmez yemliğe
Söylene söylene ağlasam
Can annem gelmez benim için

Pınar oldum damladım
Kaygılı oldum ağladım
Kuşlar gibi eksildim
Hüzünlü oldum ağladım

Can annem varken
Kat etekliydi elbisem
Her şeyimi bilirdi ciğerim

Can annem varken
Şaşırırdım böylesine
Tanımazdım Rabbimi

Can annem varken
Yadırgardım böylesini
Hatırlamazdım Rabbimi

³¹¹ Keçe evin bir parçası

*Can enem közü ötköndö
Külüm bir küldöy çaçıldı
Uykum bir çayday açıldı
Can enem közü ötköndö*

Can annemin gözleri kapanınca
Kül gibi saçıldı
Uykum hemen açıldı
Can annemin gözü kapanınca

*Dürüya tigip taptagan
Gülpezdep canın saktagan*

Dünyalık dikip toplayan
Özenle canımı saklayan

Armanduu ötkön Mädinäm

Kederle göçen Medinem

*Altı atangacük artıp
Altı azamat bel tartıp
Alayga karap col tartıp
Ceti azamat cük artıp
Certkenge karap col tartıp*

Altı deveye yük yükleyip
Altı pehlivan bel bağlayıp
Alay'ya doğru yol alıp
Yedi pehlivan yük bağlayıp
Yarkent'e doğru yol alıp

Armanduu ötkön can enem

Kederle göçen can annemi

*Karala manat böktördük
Hadırın bilbey ötkördük
Kızıl bir manat böktördük
Kırdarın bilbey ötkördük*

Siyahlı kaftan katlattık
Kadirin bilmeden geçirdik
Kırmızı kaftan katlattık
Kıymetin bilmeden geçirdik

*Dolono saptuu kamçıday
Tolgonot ede biz üçün
Biz emne kıldık siz üçün*

Tunç saplı kırbaç gibi
Bizim için döner dururdun
Biz ne yaptık sizin için

*Altın bir saptuu kamçıday
Aylanat ede biz üçün
Biz emne kıldık siz üçün*

Altın saplı kırbaç gibi
Bizim için döner dururdun
Biz ne yaptık sizin için

A. İçerik: İki ağıtın konusu, ölümdür.

İki öğütte de ölümün nedeni açıklanmamıştır.

B. Kompozisyon: İki ağıt, monologdur. İki ağıtta annenin şefkati, iç ve dış güzelliği, evi çekip çeviren çevikliği ve becerileri övülmektedir ve onun dönüşsüz gidişiyle ailede doğan boşluk dile getirilmektedir.

C. Dil: İki ağıt, ağız özellikleri içermektedir.

Ç. Üslup: İki ağıda söz sanatlarına zengin sanatkârane üslup hâkimdir.

Hitaplar: (Ç) *Ene can.*

(V) *Cölönköm, can enem, mädinem, topurum.*

Epitetler:İki ağıtta teknik olarak birbirine anlamca yakın kavramları, nesneleri, varlıkları kullanıyor.

Renk epitetleri: (Ç) *Ak sandık, kök sandık.*

Sayı epitetleri: (Ç) *Beş ay, altmış baştuu üy, tokson baştuu üy.*

(V) *Beş kökül çaç,altmış/ cetmiş/ tokson baştuu örgö, altı atan, altı/ ceti bel.*

Giyim, kuşam epitetleri: (Ç) *bürmöliü köynök, düriüya..*

Kahramanın kişisel ve fiziklssel epitetleri: (Ç) *Argımak/ toburçak mini duulagan, uuk uulagan, karmaganı miñ bolgon, manat oydurgan, teri bıçkan, çayın kaynaktan, on barmagın maylantkan, ıyne sayışkan, kaysıl/ torkul emçek, karay/ torgoy köz, şirin söz.*

(V) *Ak navat berip soorotkoon, ak upa seep oygotkon, tutkan üyün gül kılğan, tutkuç kabın cülkilğan, altınnan/ kümüştön komuz küü aytkan, ayçılık/ künçülük catsa duva aytkan, tolturup köönüm ulagan, uuk ulagan, cetilip köönüm ulagan.*

D. Şekil: (Ç) Ağıtta bent sayısı 17'dir. Bentlerde mısra sayısı 2 ila 6 arasında değişmektedir.Ağıt esas olarak 7'li (4+3) ve 8'li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir.İkişer-üçer dizede mısra başı kafiye görülür. Mısra sonu kafiye örgüsü bir veya iki bentlik bloklarda düzenlidir.

(V) Ağıtta bent sayısı 28'dir. Bentlerde mısra sayısı 3-4 arasında farklılık gösterir. Ağıt 7'li (4+3), 8'li (5+3) hece ölçüsüyle söylenmiştir. Ağıt, kendi içinde ahenkli ikişer bentlik poetik bloklardan oluşur. Blok içinde hem mısra başı hem mısra sonu kafiye var. Mısra sonu kafiye örgüsü (her poetik blokta farklı olmak üzere) muntazamdır.

Sonuç:

Bu iki ağıtın konusu, annesini kaybeden çocuğun duygu ve düşünceleridir. İki ağıtta ölümün nedeni açıklanmamıştır. İki ağıt monologdur. İlk ağıtta annenin ölümünün geride kalanlarda etkisi, annenin kişisel nitelikleri tasvir edilirken birbirine yakın kavramları paralel kullanılmıştır.

İlk ağıt, ikinciye göre kısadır. İki ağıt kendi içinde bir bütün bir veya iki bentlik poetik bloklardan oluşur. İlk ağıtta bentlerde mısra sayısı 2-6, ikincisinde 3-4 arası değişir. Her iki ağıt 7'li (4+3) 8'li hece vezni (5+3) kullanılır; hepsinde

olmamakla birlikte, çoğu bentte mısra başı kafiye var. İki ağıtta mısra sonu kafiye örgüsü dizenlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MANAS DESTANININ RADLOFF VARYANTI İLE PAMİR VE VAN KIRGIZLARI ARASINDA DERLENEN VARYANTLARININ MUKAYESESİ

Bu bölümde Kırgızistan’da ve Türkiye’de Van Kırgızları arasında Manas destanı geleneği, anlatım ortamı, anlatıcı ve anlatı açısından karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Epik destan, bir yiğidin yaşamına yansıtılan, boyların ulus olma öyküsünü anlatan uzun manzum hikâyedir. Halkın ittifak, istiklal ve devlet hakkındaki fikirleri destanda bir kahramanın hayat hikâyesine işlenir. Epik destanı Çobanoğlu “...Yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öyküler”³¹² şeklinde tanımlamıştır.

Kırgızcada epik destana *comok*, *epikalık ır*, *epos* denir.

4.1. Epik Destanın İşlevleri: İşlevsel Halkbilimi Yöntemine göre epik destan başlıca şu işlevleri yerine getirir:

1) Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirmek: Epik destan, genel anlamıyla, sıra dışı vasıflara sahip kahramanın türlü mücadeleler ve kahramanlıklar ile dolu hayat hikâyesidir. Bu hikâye, anlatıcı tarafından teatral bir biçimde dinleyicilere anlatılır. Yani, destan anlatımı kültürel ve sosyal bir olgudur. Bu gelenek; “...göçerevli bir kültürel bağlamda –yazının icat olmadığı dönemler veya kullanımının son derece sınırlı olduğu yakın çağlar- düşünüldüğünde çok küçük yaşlardan itibaren sabahdan akşama kadar tek başına veya bir iki arkadaşıyla sürülerin peşinde dolaşan yahut avlanan bir insanın, ailesi dışında bir bireyin –gelenek kurumsallaşması

³¹² Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003, s. 16.

*dâhilinde- dramatize ederek aktardığı anlatıların onun hayatında taşıdığı önem ve yer düşünülmeden, anlaşılamaz”.*³¹³

2) Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermek: Geçmişten bugüne destanlar aile, tören, şölen, toy, cenaze merasimleri, devlet büyüklerinin huzuru, savaş cephesi gibi türlü ortamlarda anlatılagelmiştir. Destan anlatmak ve destan dinlemek, sosyalleşme ve kültürleşme aracıdır. Destan anlatımı, gerçek zaman içinde mitik ve tarihî çağlara yolculuktur. Çünkü hikâye, dünyanın en başından, ilk atadan başlatılır ve kahramanın insanüstü varlıklar ile münasebetiyle devam eder. Destanda metafiziğe atıf, dinleyicilere kahramanın “Tanrı tarafından kutsanan kişi” olduğuna inandırır ve aktarılan bilgi ve değerlere ayrı bir önem kazandırır.

3) Eğitim, yani kültürü genç kuşaklara taşımak: Destanın önemi geçmiş anlatmasında değil, tarihî hadiselerde hissedilenleri dillendirmesindedir. Yani “*Destan, tarihi gerçeklik değildir, o manevi bir mirastır*”.³¹⁴ Epik destan halkın örf-âdetlerini, değerler sistemini, insan-dünya ilişkisini yansıtır. Tecrübeli büyükler, destan kahramanları aracılığıyla gençlere hayatta iyilik-kötülük, adalet-adaletsizlik, güzel-çirkin, doğru-yanlış anlayışını ve davranış biçimlerini öğretirler.

4.2. Epik Destanın Oluştugu ve Anlatıldığı Sosyal Ortam: İnsan, hayatın ve tabiatın nizamlarını keşfettikçe varoluşu anlamlandır. Zihniyet, bir grup, topluluk veya toplumdaki belli bir döneme ait ortak inanç, düşünce ve davranışların bütünüdür. Düşüncenin gelişimine bağlı olarak mitik, dinî ve modern zihniyet dönemleri oluşmuştur. İnsan, içinde bulunduğu zihniyetin kalıplarıyla (değer, inanç, gelenek-görenek vb.) ile dünyayı algılar. Algılayış şekli, o çağda üretilen sözlü ve yazılı ürünleri doğrudan etkisi altına alır. Zihniyet geçişinde eski devirlere ait değerlerin tesiri, yeniçağda yaratılan eserlerin muhtevasında devam eder.³¹⁵

Epik destanın kaynağı mitik zihniyet devridir. Türk destanlarının ortaya çıkışını D. Yıldırım, E. Tursunov’un görüşüne dayanarak atalar kültünün güçlü olduğu çağa götürmektedir. Ona göre Türk destanlarının ve destan anlatıcılarının bugünkü şekilleri ve tipleri M.Ö. VII. - M.S. VI-VII. yy. arasında ortaya çıkmıştır.³¹⁶ Mitlerden sonra ortaya çıktığı düşünülen destanlarda mitik ve tarihî unsurlar iç içe geçmiştir. Başka bir ifadeyle, mitin kahramanı, gücün tek kaynağı olan tanrı ve ilk atadır; destan kahramanının prototipi ise tanrı ile insan arasında bağ kuran kamdır.

³¹³ Çobanoğlu, a.g.e., s. 22.

³¹⁴ İbrayev, a.g.e., s. 143.

³¹⁵ Şerif Aktaş, *Şiir Tahlili/ Teori-Uygulama*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 29.

³¹⁶ Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yayınları 1999, s. 149.

Kam ve destan kahramanı, mutlak güç olan tanrının kutunu (adalet, saadet) yeryüzüne dağıtır. Kamın ayin esnasında temas kurduğu insanüstü varlıklar ise destanda kahramanı korurlar.³¹⁷ Destan teşekkülü ile ilgili Ekici'nin şu tespiti isabetlidir: *“Masal, destan ve efsanenin oluşum süreci, mitik dönemin tamamlanması sonucu icracılar tarafından ortaya çıkarılır. Mitik dönemin sonunda kamların görevi üçe bölünmüştür: olağanüstü özellikler masallara, kahramanlık ve olağanüstü özellikler destanlara, olağanüstü dinî özellikler ise efsanelere geçmiş ve bu üç tür karşılıklı ilişki içinde bulunarak eşzamanlı olarak varolmuştur. Masal ve efsane belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan, destan türü ise belli bir anlatıcı tipine bağlı olarak yaratılmış olmalıdır”*.³¹⁸

Genel olarak, destan oluşumunu beş aşamaya bölmek mümkündür:

1. Destanı yaratan topluluğun, mitoloji öğelerinin (olağanüstülüklerin) etkili olduğu, Bozkır kültürüne özgü “alp” tipinin toplumu yönettiği “destan devri”nde yaşaması gerek. Kahramanlığın yerini yerleşik hayat tarzı değerleri aldıkça “destan devri” yavaşlamakta ve “hikâye devri” başlamaktadır.

2. Destanı yaratan topluluk, kültür öğelerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı güçlü bir sözlü gelenek ortamına sahiptir.

3. Destanın yaratılmasına neden olan, toplumu derinden etkileyen ve ağızdan ağza yayılan çekirdek bir olay olur.

4. Bu olay, biz ozan tarafından edebî bir metin haline getirilmelidir. Bu metin, ozandan ozana, kuşaktan kuşağa aktararak yaşatılır.

5. Toplum, sözlü gelenekte yaşayan bu metni “destan devri” tamamlanmadan tespit eder.³¹⁹

³¹⁷ Nezir Temur, **Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2012, s. 3.

³¹⁸ Metin Ekici, *“Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eşzamanlı (Senkronik) Bir Bakış”*, **Mitten Meddaha Türk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Ankara, Gazi Üniversitesi THB-MER Yayınları, 2006, s. 86.

³¹⁹ Bkz.: M. Öcal Oğuz, “Destandan Hikâyeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1995, s. 177-182.

Epik destanın mitik zihniyetle ilişkisi odaklı çalışmaların yanı sıra modern zihniyet dönemi ürünleri ile ilişkisi irdelenmiştir. M. Baktin'e göre “kanonlaşmış” edebiyat türleri arasında yer alan epik destan, romanla karşılaştırıldığında oldukça katı ve belirli biçimsel ve söylemsel özelliklere sahiptir. Epik anlatının üç kurucu ögesi vardır:

1. Ulusal bir epik geçmiş: epiğin konusu işlevini görür.

2. Ulusal gelenek (kişisel deneyim ve ondan kaynaklanan özgür düşünce değil). Epiğin kaynağı olarak işlev görür.

3. Mutlak bir epik mesafe, epik dünyayı içinde bulunan gerçeklikten, yani ozanın (yaratıcının ve izleyicinin) içinde yaşadığı zamandan ayırır. Destanın dünyası, ulusal tarihte başlangıçların ve

Manas Destanının Oluşumu: Kırgız folklorunun şaheseri Manas destanının teşekkülü ile ilgili farklı fikirler öne sürülmüştür. Jirmunski, mitik anlatıların zamanla tarihî hadise ve örf-âdetlerle zenginleşerek destana dönüştüğünü şöyle açıklamıştır:

“Kırgız destanının karmaşık teribini aşağı yukarı üç ana tabakaya ayırabiliriz. Eski, tarih öncesi tabaka ki kahramanlık masallarının arkaik tiplmesi büyük ölçüde masalsı mitolojik hayalle ilgilidir ve herhangi bir tarihle bağlantılı değildir. Geniş çerçevede VI-XIV. yüzyıllara aittir. Manas tiplmesi (başlangıç noktası) ile Coloy, Saykal, Töştük, Orongu, Kococaş ve pek çok diğerleri bu tabakaya aittir. Buraya dahil olan kahraman ve konular, Sibirya’daki Türk boylarının kahramanlık masallarıyla yakın benzerlikler taşırlar ve bizi Yenisey’in yukarı taraflarına, Kırgızların eski vatanlarına götürürler. İkinci tabaka ise daha çok Kalmık savaşları görüntüsündeki tarihî gerçekliği yansıtan XV-XVI. yüzyıllar dönemidir. Destanın tarihî, siyasî esasının konusu –Kırgızların Kıtaylarla mücadelesi ve bu mücadelede Manas’ın bir önder olarak rolü- bu dönemde belirginleşir. Bu tabaka, diğer Orta Asya boylarının destanlarında, özellikle Nogay ve Kazak silsilesinde bilinen bir dizi tiplmelerin, “Manas” destanı içerisine girmesiyle bunlar arasında ortaya çıkan büyük bir ilişkiyi karakterize etmektedir. Ortaya çıkışları bakımından bu kahramanların arasına Kökçö, Camgırçı, muhtemelen Koşoy, Şa-Temir, bunların yanında Kırgızların düşmanı Esen Han, Konurbay ve Alook de dâhildir. Daha sonraki XVII-XIX. yüzyılları kapsayan son tabaka, destanın Müslümanlaştırıldığını ortaya koyar: “Kâfirlere” karşı “kutsal savaş”, Manas’ın bu savaşla Orta Asya Müslüman halklarının önderine ve büyük fatihe dönüşmesi, “inanç kahramanı” olarak (çağdaş kılığı bakımından) Almambet tiplmesi, Manas’ın Müslümanlığa girmesi, manevi hocası Ay Koco tiplmesi, Müslüman mitoloji ve efsanesinin unsurları (Hızır, Kırklar (Çiltan) vd.), Mekke’ye hac ziyareti, Cahangir Hoca tiplmesi vd...

Aynı zamanda destansı konunun içten genişlediği görülür. Manas, birbirine bağlı şu destansı biyografilerden oluşur: Doğumu ve çocukluğunun folklorik “genel yönleri”, kahramanca dünürlüğü. Manas’ın esas silah arkadaşları Almambet’in, daha sonraları Çubak’ın destansı biyografileri de bu sistemde kurulmuştur (Karalayev’de).

Şecerede, Manas’ın babasının öcünü almak isteyen ve şöhretini devam ettiren oğlu Semetey ile babası Semetey’in öcünü almak isteyen, ayrıca vârisi olan torun Seytek tiplmeleri böyle ortaya çıkar.

Sonuç olarak Kırgız ozanları destanda, başlangıçtaki kısa bahadır nağmelerinin daha sonra büyük bir millî destana dönüştürülüşünü, stilistik açılım ve ayrıntılı kurulum sürecinin gelişimini, olayların ve taşıyıcı şahısların toplanmasını, hem savaş hem de barış

zirvelerin, babaların ve aile kurucuların, ilklerin ve en iyilerin dünyasıdır. (Bkz.: Bakhtin, 2001, s. 177)

dönemlerini, bahadırların karşı karşıya gelmesini, kitle halinde savaşlar ve halk şölenlerini, ortamın ve yaşayışın gerçekçi ifadesini ve bunlarla birlikte geçmiş ve geleceğin idealize edilmiş ayrıntılarını dinleyiciler önünde büyük bir sevgiyle sergilerler."³²⁰

P. N. Berkov'a göre Manas destanının mitolojik yapıdan destanî karaktere geçmesi Kırgızların Yenisey'den Tanrı Dağlarına göçleri sırasında gerçekleşmiştir. Bu göç sırasındaki tarihî hadiseler mitolojik mahiyetteki olağanüstü kahramanı tarihî bir şahsiyete dönüştürmüş ve böylece destanın kahramanı Manas'ın kişiliği ortaya çıkmıştır.³²¹

Manas destanı üzerine yapılan incelemelerin birçoğu, destanın tarihî dönemlerle olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Kırgız filolog Yunusaliev ile tarihçi Camgırçinov Manas destanının ilk tarihi temelini Kidanlara (Hıtaylar) karşı yapılan savaşlar döneminde atıldığını belirtmişlerdir. Bernştam, "Manas Kırgız Halkının Kahramanlık Destanı" adlı eserinde destanın tarihle ilişkisini üç ana başlıkta toplar:

1. Sibir-Moğol Seferleri (aynı zamanda Kırgızların Altay'dan Tanrı Dağlarına göçü)

2. Orta Asya Seferleri

3. Doğu Türkistan Seferleri³²²

Bu sınıflandırmada Bernştam, görüşlerini destanda verilen coğrafi yer adlarına dayandırır. Olaylarda 17-19.yy.da Kalmuk-Hıtay savaşlarından bahsedilmektedir. Destandaki tarihî tabakalar ve dönemleri İmel Moldobayev şu şekilde sınıflandırır:

1. Hunlar devri (M.Ö. 18 - M.S. 5 yy.)

2. Eski Türk ve Kırgız Devri (6-9. yy.)

3. Kara Kıtay ve Karahanlılar Zamanı (10-12. yy.)

4. Moğol Devri (13.yy)

5. Altın Ordo ve başka hanlıkların zamanlarındaki tarihî olaylar (14-16. yy.)

6. Cungan ve Oyrot-Kalmak Devri (15-18.yy.)

7. Sonraki Eklemeler (19-20.yy. başı)³²³

³²⁰ V. M. Jirmunskiy, **Türk Kahramanlık Destanları (I-II. Bölüm)**, Çev. Doç. Dr. Mehmet İsmail, Yrd. Doç. Dr. Hülya Arslan-Erol, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 93-94.

³²¹ Dursun Yıldırım, **Manas Destanı ve Kökötay Hanın Ertegüsü (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979, s. 40-41.

³²² Şurubu Kayhan, **Manas Destanının Tarihî Tabakaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 23.

³²³ İmel Moldobayev Bakıyoğlu, "*Manas Destanının Doğuş ve Gelişme Devri Tarihî Aşamalar*", **Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Bilgi Şöleni**, Ankara, AKM Yayınları, 1995, s. 35-37.

Moldobayev bu sınıflandırmada ilk iki sıradaki dönemlerin destanda çok fazla yer almadığını dile getirip destandaki temel olayların Kara Kıtayların kovulduğu zamana ait olduğu görüşünü savunmuştur. Destandaki olaylar Kırgızların Altay bölgesinde bulundukları dönemden başlatılmaktadır. Destanın tarihî olaylarla ilişkisini araştıran ve bu konuda tezler ileri süren birçok bilim adamının destandaki tarihi tabakalar hakkındaki görüşleri özet olarak aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- Bernştam, Avezov, Yunusaliev, Abdrakmanov'a göre Manas destanı, Kırgız tarihi ile benzer içerikler taşıyıp, bir merkezî kahraman etrafında oluşturulan olay örgüsü tarihî gerçekleri yansıtmaktadır.

- Radloff, Jirmusky, Kıdırbaeva, Sarıpbekov yukarıdaki grubun görüşlerine karşı çıkarak, destanın tamamen kurgusal olduğunu ve özelde icracıların genelde ise Kırgızların yaratıcılıklarını bu eser aracılığıyla yansıttıklarını savunmuşlardır.

- Abdılđaev, Mollabaev ve Bakirov ise her iki görüşe de katıldıklarını ve Manas destanının tarihî gerçekliklerden ilham alan kurgusal bir sözlü edebiyat ürünü olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir.³²⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi, epik destan, gerçek tarihi olayların sözel tarih şeklinde aktarılması değil, icracının destanda tarihî olayları içinde bulunduğu bağlama ve çağın şartlarına göre yeniden yorumlamasıdır.

Destan Anlatımı: Türk destan geleneği, kamlık kurumunun geçirdiği değişimlere bağlı olarak oluşmuştur. Bu dönüşümü Çobanoğlu şöyle açıklamaktadır:

*“... kadın kamların hayata hakim olduğu anaerkil dönemden itibaren kam ve onların kainatı, kainat içinde obalarının yerini ve obalıların kimliğini anlamlı kılma çabalarının ürünü olan mitleri anlatma, günlük ve yaşanan toplumsal hayatı bunlar etrafında yorumlayıp bir bütüne kavuşturma faaliyetinin kurumlaşmış ritüelleri üzerine, demire ve ata kavuşan ataerkil bir yapıya dönüşen, yerleşik ve yarı yerleşik yapılardan göçerevli, hayvancılıkla uğraşan hale gelen, bu nedenle de ormanlar yerine bozkıra çıkışla birlikte oluşan boy birliklerinin, beylerinin yanında teşekkül eden ozan-baksı kurumunun bir ürünüdür”.*³²⁵

Böylece, kamların uzantıları olan ozanların, savaşımlardan ve avlardan sonra hanın ve beylerin başarılarını övme, eski kahramanların hikâyelerini yâd etme, cenaze törenlerinde ölenin hoş hatırasını yaşatma geleneği, destan anlatımına

³²⁴ Kayhan, a.g.e., s.

³²⁵ Çobanoğlu, a.g.e., s. 55.

dönüşmüştür. Göktürk yazıtlarında defin merasimlerinde ozanlar (*yuğ*) *sıgıtçı* “ağlayıcı/ ağlatıcı”, *ağıtçı* “yas tutturucu” ve “övücü” olarak anılırlar.³²⁶

Destanın başarılı anlatımı, üç koşulun sağlanmasına bağlıdır:

1) Destancının anlatacağı hikâyenin kahraman, olaylar ve olay örgüsü gibi ana hatlarını iyi bilmesi, geleneksel yapı formüllerini ezberlemesi, irticaili söz söyleme kabiliyetine ve bu nedenle de yaratıcı bir hafızaya sahip olması;

2) Destan anlatma sırasında epik destan anlatma geleneğinin repertuarında yer alan temalara uygun geleneksel melodileri bulup kullanmadaki ustalığını ortaya koyabileceği geleneksel icra töresini uygulaması;

3) İcra sırasında sanatçıyı teşvik edecek ve geleneksel icra töresine göre destandan anlayan bir dinleyici topluluğunun bulunması.³²⁷

Destan, doğaçlama anlatılır ve bu anlatım esnasında anlatıcı ve dinleyici arasında bir iletişim kurulur. Bu iletişim, destanı yapı, işlev ve tema bakımından etkiler. Başka bir ifadeyle anlatıcı, dinleyicilerin tepkisine göre anlatısında gelenek çerçevesinde değişiklikler yapabilir.

Bugün Kırgızistan’da Manas: Bugün Kırgızlar arasında Manas’ın şahsı ve destanı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Manas’ı “Kırgız ruhu”, destanı ise “Kırgız sanatının şaheseri” sayanlar olduğu gibi, esere “asılsız uydurma” diyenler vardır.

Halk arasında İslam ile örülerek atalar kültü devam etmektedir ve bireysel veya toplumsal olaylarda “*Ata-babaların ruhu koldosun!*” ve “*Manas atabızdın ruhu koldosun!*” duası, bunun yalın ifadesidir. Halk inanışında hami ruh olan Manas ile ilgili anlatılanlar, elbette kutsal kabul edilir. Bu bağlamda, Manas’ın ruhunun destancıların yaşamını yönlendirdiğine, destana saygısız davranışın cezalandırıldığına, Manas’ın icrasının doğumu kolaylaştırdığına, oğulların Manas gibi olmasını dilemekle birlikte çocukların “bu ağır adı kaldıramayıp” ölebileceğine inanılır. Bu konuda Çobanoğlu’nun tespiti isabetlidir:

“Kırgızistan’da halk bir yeri veya dağ, kaya ve benzeri coğrafi bir objeyi, Semetey’in beşiğine benzetiyor, başka bir yeri de Bakay’ın atının bağladığı direğe, yine bir başka yeri Manas’ın namazgâhına benzetiyor ve buna inanıyor. Bu tür efsaneleştirmelerin ve inanışların temelinde, Kırgız halkının bütün iyi dileklerini, iyi düşüncelerini millî kahraman etrafında toplaması, onların adalet için yaptıkları mücadelelerin halkın ruhunda ve maneviyatında sahip olduğu değer yatmaktadır. Dahası, bu tür maddî kültürel

³²⁶ Fuat Köprülü, 1989, s. 72-102.

³²⁷ Yıldırım, a.g.e., s. 153.

*hatırlatıcılar bir yandan destana, halk muhayyilesinde somut ve inandırıcı deliller sağlarken, öte yandan kutsanan ve ziyaretgâha dönen bu yerler halk dinini etkileyen merkezlere de dönüşmektedir”.*³²⁸

Son 24 senede Kırgızistan’da Manas mirasını korumak için devlet ve özel sektörde yürütülen işler şunlardır:

Devlet desteği ile: - 02.12.2013’te Bakü’de gerçekleştirilen UNESCO toplantısında “Manas”, “Semetey”, “Seytek” üçlüsü “İnsanlığın Somut Olmayan Kültür Mirası” listesine alındı.³²⁹

- *Manastaanuu (Manas tanıma), lise ve üniversite müfredatında zorunlu bir derstir. Bu dersi “milliyetçilik okulu” ve “gereksiz” olarak görenler var.*

- Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev “Kırgız Tarih ve Kültür Mirasını Araştırma ve Vatandaşlarda Vatanseverlik Oluşturma Çalışmalarına Dair Kararnâme” imzalamıştır.

- “Aygine” kültür araştırma merkezinde gündemde olan meseleler:

a) Manasçılar merkezi kurmak;

b) Cumhurbaşkanına bağlı Manas Araştırmaları Kurumu kurmak;

c) İşenaalı Arabaev Üniversitesinde Manas Araştırmaları Merkezi kurmak;

ç) Manas mirasını zedeleyecek her tür faaliyeti önlemek;

d) Destan kahramanlarının adlarını ticari amaçlarda kullananlardan ücret almak.³³⁰

- Kırgızistan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı Askar Akaev’in girişimiyle 1995’te “Manas-1000” kutlamaları düzenlenmiştir. Merasimin maksadı, yeni kurulan ulus-devletin kökünü dünyaya göstermek, ülke içinde ve dışındaki Kırgızları bir fikir etrafında birleştirmektir.

- 1995’te Kırgızistan ve Türkiye arasında köprü olarak kurulan üniversiteye “Manas” adı verildi.

Şahsî teşebbüsler: - Manasçıları bir araya getirmek, onlara maddî ve manevî destek sağlamak, genç manasçıları yetiştirmek, halk arasında manasçılık geleneğini yaymak amacıyla, sponsor ve UNESCO desteğiyle 2003’te Bişkek’te “Manas Muras” vakfı kurulmuştur.³³¹

³²⁸ Çobanoğlu, a.g.e., s. 68-69.

³²⁹ <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2013/12/17/samakov-ky-rgy-zga-oomat-keldi/>, (19.01.2014).

³³⁰ <http://www.aigine.kg/?p=5765>, (19.01.2014)

³³¹ Rusbay İsakov, “Manasçılık-Bul Özgöçö Önör, Kaytalangıs Talant”, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://experiment.journalist.kg/2013/06/12/ry-sbaj-isakov-manaschy-manaschy-ly-k-bul-zg-ch-n-r-kajtalangy-s-talant/>, (19.01.2014)

- Kırgızistan Eğitim Bakanlığı ve özel “Manas Muras”, “Aytış” vakıfları aralıklarla genç manasçı yarışmaları düzenlemektedirler.

Bugün Kırgızistan’da destan geleneğinin durumunu ünlü manasçı Rısbay İsakov “Ülkemizde Manas’ın ulusal önder olarak kabul edilmesi, onun adına çeşitli kurumların kurulması, işadamlarının manasçıları desteklemesi açısından halk bilinçlidir. Millî namus, millî şuur uyanmış vaziyettedir. Bunu devlet desteklemelidir. Günümüzde Manas’a ilgi gösterilmekle birlikte onun hakkını vermekten uzağız”³³² diye değerlendirmiştir.

Manas destanına “asılsız uydurma” diyenlere büyük manasçı merhum Urkaş Mambetaliev “Manas, hayal mahsulü değildir; gerçekte yaşamış bir Kırgız beyidir; eski Çin kaynaklarında adı geçer. Eskiden Manas anlatısına “Uluu comok” (Yüce masal), manasçılara ise “comokçu” (masalcı) denmesinin sebebi, eskiden comokçu kelimesinin “akın” (âşık) manasına da sahip olmasındandır. Mâlum, akındık (âşıklık) herkese verilmez”³³³ cevabını vermiştir. Usta manasçısı Rısbay İsakov ise “Kırgız, “Geçmişte önderim var mıydı yok muydu” diye tereddüt ettikçe geleceğe olan inancını yitirir. Mesele, Manas’ın ilk örneğini bulmak değildir; mesele, halkın, tarihine inanması ve sarılmasıdır. “Manas olmamıştır, yaşamamıştır” dedikçe ulusun gücü zayıflar, yarını belirsizleşir. Demek bu şüphe, düşmanın icadıdır. Kırgız’ın geleceğini düşünenler, belirsizlik düşüncesini beyninden söküp atmalıdır. “Ben Kırgız’ım” diyen herkes, Manas Atamızın anlatısına inandığında parlak geleceğe doğru yön alır...”³³⁴ demiştir.

Van Kırgızlarında Manas Destanı: “Van Kırgızları arasında Manas destanı var mı?”, “Varsa, geleneğin geçmişte ve günümüzde durumu nedir?” sorusuna cevap aradığımız bu araştırmada ulaştığımız bilgiler şunlardır:

Yazılı kaynaklarda Remy Dor tarafından 1973’te Pamir’de Aşım Afız’dan derlenen ve 1983’te Türkiye’de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından Van’ın Karagündüz köyünde Ceenbek Yurdakul’dan derlenen Manas destanın iki varyantına ulaştık. Dor’un kaydettiği 517 mısralık nazım metin, derleme ortamındaki koşullardan ötürü eksiktir. Ceenbek Yurdakul’un varyantı nazım-nesir karışıktır. 2011’de Ulupamir’den İstanbul’a göç eden Turgan Kutlu’dan nazım-nesir karışık bir varyant kaydettik.

³³² <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2011/03/07/rysbaj-isakov-manaschylar-zhogolup-baratkan-dinozavrlardaj-ele/>, (19.01.2014)

³³³ “Manasçılık-Kılımdı Karıtkan Muras”, <http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (21.01.14)

³³⁴ Rusbay İsakov, “Manasçılık-Bul Özgöçö Önör, Kaytalangıs Talant”, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://experiment.journalist.kg/2013/06/12/ry-sbaj-isakov-manaschy-manaschy-ly-k-bul-zg-ch-n-r-kajtalangy-s-talant/>, (21.01.2014)

Kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre, 1978 göç öncesinde Pamir’de obada günlük uğraşlar tamamlandıktan sonra ahali akşam vaktini müşterek değerlendirirmiş. Gençler türlü oyunlara dalar, kız-gelinler ve yiğitler birbiriyle atışarak eğlenir, yanan ocağın çevresinde ihtiyarlar hikmetlerini yeni nesillere aktarırlarmış. Bir gün biri masal anlatırken, öbür gün diğeri tarihî hadiselerin hafızada tazeler, başkası mazide meşhur bir âşık ile maşukun hikâyesini hatırlarken, dördüncüsü bir türkü mırıldanmış. Okumayı bilenler, bilmeyenlere Ahmed Yasevî’nin hikmetlerini, Ali Şir Nevâî’nin şiirlerini okurmuş. Aralarında Manas adlı alpin yaşamını anlatanlar da varmış. Abdulhalim Vatan o günleri şöyle hatırlamaktadır:

“Pazıl âkâmız vardı. Babasının adı Manas’tı. Bize misafirlğe geldiğinde “Güzel yemek yaparsanız, uyumazsanız size Manas’ı anlatacağım. Manas’ı 7-8 gün anlatsam dahi bitmez, çünkü halk, yapılan iyi-kötü ne varsa hepsini Manas’a atfeder. Hep “Manas yaptı” der. O yüzden Manas büyüdü” derdi. Ve sabaha kadar dinlenmeden anlatırdı. Tıpkı Sayakbay [Karalaev] gibi kâh gürler, kâh yavaşlar, kâh ağlar, kâh güler, eli kolu havada uçuşurdu. Manas anlatırken bakışı gibi kendinden geçerdi. [Destanı] Endican’da bir adamdan öğrenmiş. 1977’de Badahşan’a gitti. Göçe katılmadı. Biz gittikten sonra Pamir’e dönmüş, orada ölmüş. Onun dışında Bakas vardı, Ceenbek Yurdakul var. Onların anlatımı masal gibi düz”.

Van Kırgızları arasında derlenen metinler Pamir’de öğrenilmiştir ve Pamir manasçılık ekolü özelliklerini taşırlar. Bize verilen bilgiye göre bugün Van Kırgızları arasında Aşım Afız ve Turgan Kutlu’dan başka Manas adlı kahramanın hikâyesini anlatan kimse yoktur. Başka bir ifadeyle, Van Kırgızları arasında Manas destanı geleneği şu nedenlerden dolayı yok olmak üzeredir:

1) Göç, Pamir Kırgızlarının dünyasını geri dönülmez biçimde değiştiren bir dönüm noktası olmuştur. Pakistan’a göç ve orada ölüm-kalım sınırında yaşam koşulları, tehlikeler ve riskler, korkular ve ümitler, kayıplar ve yeni keşifler ile geçen göç serüveni, göçmenlerin zihinlerini yıllarca iâşe-ibate, “öteki”ye uyum sağlama ve kendini kabul ettirme meseleleriyle meşgul etmiştir. Bu sebeplerle hoş vakit geçirmek için bir araya gelip halk anlatıları anlatma geleneği sekteye uğramıştır.

2) Türkiye’ye göç ile modern sanayi ülkenin eğitim-çalışma-dinlenme düzenine geçiş, destan anlatma ve dinleme geleneğine yer bırakmamıştır.

Neticede, talep olmadığı için bugün Van Kırgızları arasında Manas destanı anlatılmamaktadır. Van Kırgızları arasında sözlü gelenek ürünlerinin yaşlı kuşak ile

birlikte gittikçe yok oluşunu Abdulhalim Galip şöyle açıklamaktadır: “Eskiden bizde türkü çağırانلار, masal, destan anlatانلار çoktu. Çoğu dünya değıştirdi. Türkü için insanın vatani olmalı, yeri yurdu olmalı, karnı ve gönlü tok olmalı. O zaman bir şeyler çıkar. Biz ise hep vatan hasreti çektik, gittiğimiz yerlerin dillerini öğrendik, dilimiz karıştı, karman çorman oldu”.

Van Kırgızları arasında Manas destanının bir varyantını derlediğimiz Turgan Kutlu’nun “Bildiklerimi bir Süleyman’a [Kırgızistan’dan Prof. Dr. Süleyman Kayıpov], “Okul için gerek” dediğinden torunum Ayşe’ye [Van Kırgızlarından araştırmacı Ayşenur Kırgız], bir de sana anlattım” sözleri, bu türün icra ortamını özetlemektedir.

4.3. Destan Anlatıcılarının Özellikleri

Destan geleneğini yaşatanlar, onu anlatanlardır.³³⁵ Kırgızlar arasında destan anlatan söz ustaları geçmişten bugüne çeşitli adlar ile anılagelmıştır:

1. Bakşılar
2. Sınçılar
3. Çeçender
4. Kuuduldar
5. Tökmö ırçılar/ akındar
6. Camakçı ırçılar/ akındar
7. Comokçular
- A) Comokçular
- B) Manasçılar
- a) Manasçı
- b) Semeteyçi

³³⁵ “Destan şairliğinde geleneklere bağlılık yanında, bireysel farklılıklar da vardır. Her destancı, geleneksel değerlere bağlı olmayabilir. Bir destan sunma, büyük ustalık ve yetenek ister. Bu durum, hikâye anlatmada şiirsel dil kullanmak, hatırlamak ve gelenekselliği vurgulamaktır. Destancı, bir sahneyi zenginleştirmede, vurgulamaları değıştirmede, belirli bir olay ve karakterlere öncelik tanımda, belirli sahneler ve şahıslara ağırlık vermede, kısaltmalarda, başka biçimlere sokmada, açıklamada ve yeni motivasyonlar ilave etmede özgürdür. Destancı, olaylara tasarladığı açıdan da bakabilir. Bu, özellikle destancının dinî duygularını vurgulamasında ya da araya “demokratik unsurları sokmasında” belli olur. Bir destanın rivayeti ne kadar kişisel olsa da, geleneksel unsurların destan içerisinde görülmesi şaşırtıcıdır. Pasajlar ne kadar ayrıntılı incelenirse, geleneksel özellik o kadar belli olur. Destancının geleneksel olmasının sebebi şiirsel konular (konular sabittir, yeni konu eklenmemektedir), şiirsel anlatım ve hikâyelerin formüleleştirilmiş (düşünceler kalıplaşmış, sahneler sabit yapıdadır) olmasıdır”. (Karl Reichl, “Manas Anlatımlarında Değişken ve Statik Unsurlar (Formül Üslupları)”, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, yay. Haz. Prof. Dr. Emine Gürsöy-Naskali, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1995, s. 58.)

c) *Seytekçi*

Kırgız destancılık geleneğinde icracıların en son halkasını *manasçılar* oluşturur. *Manasçı* terimini ilk olarak Kuseyin Karasaev **Kızıl Kırgızstan** gazetesinde yayımlanan “*Manas*” adlı makalesinde (27 Mayıs 1930) Sagımbay Orozbekov için kullanmıştır.³³⁶

Manas, Kırgız halkının piridir ve halk inanışında sadece “seçilmişler” onun hikâyesini anlatabilirler. Manas destanını anlatmak için “seçilenler”, kam adayları gibi belirli rüyalar görürler veya belirli hastalıklar geçirirler. Macar etnograf Şomfai Kara, manasçılar ile şamanlar arasındaki bağa şöyle işaret etmiştir:

“Manasçılar, şamanlar gibi insanüstü güçler tarafından seçilirler ve sınanırlar. Küçükken dağlarda kaybolurlar, gaibler³³⁷ ile karşılaşır, emir (ayan) alırlar ve söyleneni yerine getirerek onları razı ederler. Bübü-bakşı (şaman) ile manasçı arasındaki bağın başka bir kanıtı, bakşı sözcüğü Kazak, Kırgız ve Uygur lehçelerinde “şaman”, Karakalpak, Türkmen, Özbek lehçelerinde ise “destan anlatan” anlamında kullanmasıdır.”³³⁸

Kırgızlar için Manas destanı “gaipten gelen söz”dür ve o “sözü” insanlara ileten *manasçı*, kutsanmış kişidir.

Manasçılıkta Tüş (Rüya) ve Ooru (Hastalık)³³⁹: Manasçı olacak kişi ilk olarak, *bübü-bakşı* (şaman) gibi “*kayıptardın daaruusu*” (gaiblerin değerek, dokunarak geçmesi) sürecini yaşar. Adayın gaiblerle ilk karşılaşması tanışmadır. Sonra gaibler adaydan “Manas” destanını söylemesini rica veya emir ederler. Seçilmiş, herhangi bir sebeple bu isteği yerine getirmezse ileride hastalık, kaza veya zorluk geçirir.

Adaylar gaibleri rüyada veya gerçekte görürler. Karşılaşma epizotları ortaktır: genelde, atlılar kolu, çadırdaki sofrada oturan Manas ve kırk çerisi, bazen Bakay, Kanıkey, Semetey, Ayçürök, Külçoro veya Manas ile Koñurbay’ın dövüş sahneleri, merhum ulu manasçılar görünür. Aday ile her gaib değil, genelde “beş gaib”den -Bakay, Kanıkey, Semetey, Ayçürök, Külçoro- biri, aksakal, geçmişte

³³⁶ Nezir Temur, **Manas Destanı’ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012, s. 26-27.

³³⁷ Sözlüklerde “dağdaki geviş getiren hayvanların hamisi” ve “yitik” olarak yer alan *kayıp* kelimesi, Kırgızca’ya İslamiyet’in tesiri ile girmiş olabilir. *Kayıp* kelimesi, Kırgız destanlarında üç şekilde mevcuttur: 1) Görünmez, görünmeyen: Tasavvuftaki 3’ler, 7’ler ve 40’lar olarak bilinen erenlerin tümüne verilen “gayb erenleri” inancı ile ilgilidir. 2) Kutsal; 3) Dağdaki geviş getiren hayvanların hamisi.

³³⁸ Şomfai Kara, “Religioznıy Sinkretizm Jiteley Kırgızskoy Derevni. Şamanizm i İslam”, **Tsentrálnaya Aziya i Kultura Mira**, S. 1-2 (12-13), Bişkek, 2002, s. 13.

³³⁹ Talantaalı Bakçiev, “Manasçı cana İlme Kayıp Düynösü”, (Çevrimiçi) <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2013/04/11/manaschy-zhana-ilme-kajy-p-d-jn-s/>, 21 Ocak 2014.

yaşamış büyük manasçı veya bir ses temasa geçer. Aracılar müstakbel manasçıya adı ile hitap eder, atlı veya sofrada oturan bahadırları tanıştırır, nereye yol aldıklarını açıklar, onu [adayı] özellikle seçtiklerini belirtip, bundan sonra onları anlatmalarını ister. Gaiblerin adaya bir nesne (inci, kum), yiyecek-içecek (darı, yoğurt) verdiği veya vücuduna mühür bastıkları olur. Verilen şey, adayın destanın hangi bölümünü anlatacağını gösteren semboldür, yani “metin”dir. Adayın gaiblerin ikramını yemesi veya yememesi, manasçı olup olmayacağını belirler. Eğer aday korkar, şaşırır, çekinir, anlamaz, dikkate almaz ve Manas anlatmaz ise ilerleyen günlerde gaibler ziyaretini tekrarlarlar ve baskı yaparlar.

Başka bir manasçılık alâmeti, adayın –şaman adayı gibi- hastalanmasıdır. Aday genelde, baş ağrısı, epilepsi ve depresyon geçirir; kalabalıktan kaçınır, yalnızlıkta kendi dünyasına dalar. Bu süreç, Manas dünyasına giriş sınavı olarak kabul edilir. Gaiblerin temas kurduğu dönemde adayın anne-babası onu usta manasçının eline verir, kurban keser, usta manasçıdan ve yaşlılardan dua alır. Çünkü Kırgızlar Manas’ı “Yadaran’dan sonraki büyük güç” olarak kabul ederler ve Manas dünyasına ait gaibin talebini karşılamaya çalışırlar. Aday, Manas söylemeye başlayınca sağalır. Destan anlatmak, manasçının ilacı, görevi, kaderidir. Destan, halka anlatılmayıp, manasçının içinde kalırsa, onu içinden yer. Seçilmiş, Manas anlatmaya başladıktan sonra gaibler zaman zaman ona uğrar, manevî kuvvet verir, doğru yola koyar, ömrünün sonuna kadar destekler.

Irsî manasçı, filolog Doç. Dr. Talantaalı Bakçiev “*Tıp bu “hastalığı” metafizik kaynaklı özel bir psikolojik durum olarak araştırmak yerine, “şizofreni” demeyi yeğler; büyük manasçı Şaabay Azizov’da olduğu gibi. Manasçı, bu dünya ile gaibler dünyası arasında köprüdür; gaibler dünyasından aldığı haberi bu dünyada duyurur. Gaibler dünyasının varlığını veya yokluğunu ortaya koymak ise geleceğin işidir*”³⁴⁰ diyerek, artık manasçılık geleneğini “metin merkezli” materyalist bilim yaklaşımından farklı yöntemlerle araştırmak gerektiğini; halkbilimi yanı sıra antropoloji, psikoloji, etnoloji, teosofi, felsefe yöntemlerinden yararlanmak gerektiğini vurgulamıştır.

Usta-Çırak İlişkisi: Manasçılık, usta-çırak geleneği ile sürdürülür. Manasçılar, yetenek ve eğitim düzeyine göre dörde ayrılır: 1) *üyrönçük manasçı* (yeni öğrenmekte olan manasçı), 2) *çala manasçı* (destanı henüz ezber ile anlatabilen “yarı

³⁴⁰ Talantaalı Bakçiev, Manasçı cana İlme Kayıp Düynösü, <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2013/04/11/manaschy-zhana-ilme-kajy-p-d-jn-s/>, (21.01.14)

manasçı”), 3) *çınığı manasçı* (“gerçek manasçı”) ve 4) *çoŋ manasçı* (büyük manasçı).³⁴¹ Ayrıca, destandan küçük parçalar anlatan *kiçik manasçı* (küçük manasçı) ve büyük bölümleri anlatan *çoŋ manasçı* (büyük manasçı) ayırımı vardır.

Manasçılık yoluna giren talebe usta bir manasçıyı örnek alarak kendini geliştirir. Usta-çırak ilişkisinin belirli çerçevesi yoktur. Birkaç üstadta tâbî olan veya üstadından hiç bahsetmeyenler; üstat olarak ilk hocasını değil, en çok tesir aldığı hocasını sayanlar; üstat olarak sözlü edebiyat örnekleri ile ilk tanıştıran nine ve dedelerini kabul edenler; bir üstadın peşine düşenler veya çeşitli zaman ve mekânlarda çeşitli manasçıları dinleyerek öğrenenler var.

Geçmişte manasçılar, geçim sağlamak ve Manas anlatmak için oba oba gezmişlerdir. Bu nedenle bölgelerdeki Manas destanının varyantları ve manasçı ekolleri arasında sürekli etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla, usta-çırak ilişkileri geniş alana yayılmıştır. Büyük manasçıların hem ustaları hem çırakları çoktur.³⁴²

Bugün usta manasçısı Rısbay İsakov “Çıraklarınız var mı?” sorusuna: “Çırak demek için biraz erken, ama “Manas Muras” vakfında çalıştığımız öğrencilerimiz var. Onların bu geleneği devam ettirip ettirmeyeceğini zaman gösterir. Sadece eğitim ile manasçı olunmaz. Her şey Yaradanın yazısı ile olur”³⁴³ cevabını vermiş.

Manasçılık yolunda büyük manasçıdan dua almak da önemlidir. Bu konuda genç manasçı Döölötbek Sıdıkov: “2005’te Kaşgar’da Çin Kırgızlarının büyük manasçısı Cusup Mamay ile görüşüp, batasını (duasını) aldım. O görüşmeden sonrayeteneğim gelişti, Semetey ve Seytek’ten bölümler anlatmaya başladım”³⁴⁴ şeklinde tecrübesini paylaşmış.

Manasçı ekolleri: Manas araştırmacısı Raisa Kızırbaeva, manasçının yetiştiği bölgeye göre³⁴⁵ ekoller (mektep) ortaya çıkarmıştır: *Çüy, Isık Göl, Tyanşan* (Tanrı Dağı) ve *Tüştük* (Güney).³⁴⁶ Çinli Kırgız araştırmacı Turdakun Mamıt, varyantları özelliklerine göre bölgelere ayırmıştır ve varyantların bölgesel haritasını çıkarılmıştır: Tanrı Dağları varyantları, Pamir varyantları ve ara bölge (Oş, Endican)

³⁴¹ Musaev, 1959, s. 31-59.

³⁴² Mambetturdu Mambetakun, “Kırgız El Ooz Adabiyatının Pamir Mektebi”, <http://kg.manas.cc/forum.php?mod=viewthread&tid=413>, (21.01.2014)

³⁴³ <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2011/03/07/rysba-j-isakov-manaschylar-zhogolup-baratkan-dinozavrlardaj-ele/>, (19.01.2014)

³⁴⁴ <http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (22.01.2014)

³⁴⁵ Bölge esaslı tasnifte çıraklık dikkate alınmamıştır; hâlbuki manasçılar, farklı mekteplerde gösterilseler de usta-çırak ilişkisiyle birbirini yetiştirmişlerdir.

³⁴⁶ Raisa Kızırbaeva, *Skazitelnoe Masterstvo Manasçı*, Frunze, 1984, s.

varyantları. Biri anlatıcı odaklı, diğeri metin odaklı bu iki tasnif bir araya getirildiğinde *Çüy*, *Isık Göl*, *Tyanşan* mekteplerine mensup manasçılarının anlatıları, destan haritasında Tanrı Dağları bölgesine ait varyantlar, *tüştük* (güney) ekolüne üye anlatıcıların anlatıları ise Pamir ve ara bölgeye ait varyantlar olarak değerlendirilebilir.

Manasçılık ekolleri, dolayısıyla varyantları arasında stil, epizot ve başka öğeler açısından bazı farklılıklar görülür:

1. Manasçılık mekteplerinin oluşumunda ana etken, stil ve ezgidir (*obon*).
2. Epizot: Bütün mekteplerde ortak epizotlar anlatılırken, bazı mekteplerde destanın bir kısım epizotları anlatılmaz. Çıraklık sisteminde manasçı ait olduğu mektebin dışında bir manasçıya çırak olabilir. Dolayısıyla, bir mektebin bütün manasçılarında görülen epizot veya motif o mektebe mensup bir manasçıda bulunmayabilir. Ya da bir mektebe bağlı hiçbir manasçıda olmayan bir epizot, aynı mektepte bir manasçıda görülebilir.
2. Epizotlar anlatılırken olayların sırasında farklılıklar görülür.
4. Bazı mekteplerde küçük savaşlar küçük ayrıntılarına kadar anlatılırken, bazı mekteplerde büyük savaşlar kısaca anlatılır.
5. Motif: Meselâ, belirli bir epizotta *Çüy* mektebinde dinî motifler görülürken, *Isık Göl* mektebi manasçılarının çoğunda görülmez.
6. Kafiye: Diğer mekteplerde kulağa dayalı kafiye, Tanrı Dağ manasçılarında ise kitabî kafiye görülür.
7. Olayları anlatan şahıs: Bazı manasçılar destandaki olayları kendi ağızlarından, bazıları ise destan kahramanlarının ağızlarından anlatırlar.
8. *Tüştük* mektebi, diğer mekteplerden oldukça farklıdır ve esas olarak destanın Semetey ve Seytek bölümlerini anlatır.³⁴⁷

Pamir ekolü varyantlarının özellikleri: 1. Manas destanının Tanrı Dağları bölgesi varyantları nazım, Pamir varyantları ise nazım-nesir karışıktır. Eserlerde olay akışı nesir, konuşmalar ise nazım biçiminde anlatılır. Tamamen nesir metinler de vardır. Manzum kısımlar, hece sayısı ve ses ahengi bakımından *ölön* biçimine yakındır. “Bu, destanların teşekkülünde önce diyalogların, daha sonra olayların kafiyeyle hale geldiğini gösterir. Pamir bölgesi destancılar bu geleneğe sadık kalmıştır; Tanrı Dağı

³⁴⁷ Metin Ergun, “Manasçılık Mektepleri”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1995, 104-105.

bölgesi destancıları ise “epik devir” geleneğine doğaçlama yeteneğini katarak onu şiirselleştirmiştir. Başka bir sebep, tarihî zor coğrafyanın şifahî edebiyatın yeni safhaya geçmesi için müsait olmamasıdır. Ayrıca, bilmediğimiz nedenler de olabilir”.³⁴⁸

2. Anlatım biçimine bağlı olarak ezgi de değişmektedir.

3. Pamir manasçılarının çoğu, destanının sadece ön epizotlarını (çocuksuzluk, doğum, büyüme, evlenme, bir kere savaşıması ve ölmesi, dirilmesi) anlatırlar. Kırgızistan’ın güney bölgelerinde (Pamir’e yakın) yaşayan bazı manasçılar, yukarıdaki epizotları Pamir ekolüne göre anlatırken destandaki diğer epizotları (Almambet’in Manas’a gelişi, Çoň kazat, Kökötöydün aş, Semeteydin comogu vb.) Tanrı Dağı bölgesi manasçıları gibi anlatırlar.

4. Pamir varyantlarında Türk-Moğol sözlü türlerde görülen ortak arkaik motifler çoktur.

5. Kompozisyon tekniklerinden kalıp ifade sık kullanılır.

6. Dil, ağız özelliklerini yansıtır.³⁴⁹

Bugün Kırgızistan’da Manasçılar: Aşağıda, bugün her biri meşhur manasçı olan Rısbay İsakov (1975 d.), Döölöt Sıdıkov (1983 d.) ve Ulan İsmayilov’un (1984 d.) manasçı olma yolunda yaşadıklarına yer vermek istiyoruz.

Rısbay İsakov’un hatıralarına göre o, okumayı öğrenince babaannesi ona destan okutmuş. Kulak aşinalığı kazanan küçük Rısbay, televizyonda gördüğü manasçıları taklit edermiş. 12-13 yaşındayken delikanlı, Manas ile ilgili rüyalar görmüş, ama önem vermemiş ve ağır hastalanmış. Destandan bölümler anlatmaya başlayınca sağalmış. Lise öğretmeni onun yeteneğini fark etmiş ve geliştirmesini önermiş. Böylece, Rısbay İsakov 1995’te “Manas-1000” kutlamalarında ulu manasçılarla birlikte aynı sahneyi paylaşmış.³⁵⁰

Döölöt Sıdıkov: “Dedem ve babam manasçı idiler. Aslında, manasçı olacak çocuk gaipten alâmet aldığı anda ailesi kurban keser, çocuğa halkın önünde Manas anlattırır, halkın duasını alır. Böylece “yolunu açtırır”. Genç yaşta dul kalan babaannemin, oğlunun “yolunu açtırmaya” imkânı olmamış.

Babam, ben küçükken Manas dinletirdi, eve gelen misafirlerin önünde Manas söyletirdi. Misafirler “Kaçkın [Döölöt’ün babası], sen manasçısın, sen de söyle” deyince, babam “Hayır, ben artık söylemeyeceğim. Oğlum söyleyecek” derdi. Şimdi anlıyorum ki o zaman babam, ileride büyük manasçı olmam için enerjisini bana aktarıyormuş. 1999’da ilk

³⁴⁸ Turdakun Mamıt, **Manasçılardan Pamir Mektebi**, Bışkek, 2010, s. 245.

³⁴⁹ Mamıt, a.g.e., s. 244-248.

³⁵⁰ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://experiment.journalist.kg/2013/06/12/ry-sbaj-isakov-manaschy-manaschy-ly-k-bul-zg-ch-n-r-kajtalangy-s-talant/>

defa Bişkek'te manasçıların yarışmasına katıldım. Büyük kalabalığın önüne ilk çıkışım idi. Kura çektim, vakıf olmadığım kısım çıktı. Korkumdan sahneyi terk edecekken salonda oturan babam ile göz göze geldik. Babam "Gitme. Anlat" diye işaret etti. Ne anlattığımı, nasıl anlattığımı hatırlamıyorum. Neticede elliden fazla katılımcının içinde üçüncü oldum. O anda yeteneğimi farkına vardım".³⁵¹

Ulan İsmailov: "Kırk yıl düşünsem Manas anlatmak aklıma gelmezdi. Ervahın işaretiyle birden bire destan söylemeye başladım. O ana kadar "Manas"ı tam okumamıştım bile. On sekiz yaşında bir akşamüstü Manas çerileriyle göründü ve "Beni unutma, anlat", dedi. Bir gün Manas'ın çerilerinden biri "Burada bahadır sana duasını vermez. Manas'ın türbesine git. Orada iyi anlatırsan adam, kötü anlatırsan özürlü olarak dönersin" dedi. Bir sene sonra yedi koyun götürüp, türbede yedi gün destan anlatıp, bahadırın duasını aldım".³⁵²

Manasçılar, halk nezdinde muteber olmakla birlikte bugünkü Kırgızistan'ın sosyo-ekonomik-kültürel şartlarından muzdaripler. Manasçılar, sanatları/ meslekleri ile geçim sağlayamamaktadırlar. Bu konuda Rısbay İsakov "Eskiden manasçıyı düğüne, yemeğe, at yarışına davet ettiklerinde mutlaka hediye verirlerdi. Günümüzde bir törene manasçı davet etseler bile kuru söz ile teşekkür ederler"³⁵³ demiştir vebu sanat türünün yok olmaması için devletin manasçıları desteklemesi gerektiğini dile getirmektedir. "Bugün Manas anlatarak geçim sağlamak mümkün mü?" sorusuna manasçı Talantaalı Bakçiev "Eğer halk bizi dinleseydi, manasçılık geçim kaynağı olabilirdi. Mesela, Sagımbay Orozbekov bu hüneri ile köyleri gezerek ailesini, hattâ köyünü geçindirmiştir. Günümüzde bu imkânsızdır. Sebebi, insanların maneviyatı düştü, Manas'ı hakkıyla dinleyen kimse yok. Bu yüzden manasçıların çift mesleği var. Mesela, ben öğretim görevlisiyim".³⁵⁴ Cevabını vermiştir.

Bugün Kırgızistan'da meşhur manasçılar şunlardır: Saparbek Kasmambetov (1934), Kubanıçbek Almabekov (1955), Anarbek Cumaliev (1958), Alimbay Maatov (1958), Salimbay Tursunbaev (1959), Şayloobek Raşev (1968), Talantaalı Bakçiev (1971 d.), Rısbay İsakov (1975 d.), Zamir Bayaliev (1980 d.), Kamil Mamadaliev (1981 d.), Tilek Asanov (1982 d.), Samat Köçörbaev (1983 d.), Döölöt Sıdıkov (1983 d.), Ulan İsmailov (1984 d.), Kadırbek Beyşenov (1992 d.).

³⁵¹ http://kyrgyz.vb.kg/doc/236404_manaschy_doolot_sydykov_al_kishi_bashyn_chaykap_ketpe_ayt_dep_ishaarat_kyldy.html, (19.01.2014)

³⁵² <http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (18.01.2014)

³⁵³ <http://www.bpc.kg/news/forprint/8198>, (19.01.2014)

³⁵⁴ <http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (18.01.2014)

Van Kırgızlarında Manas Anlatıcısı: Pamir Kırgızları destan anlatıcısı için genel “şair” anlamında *apız* (şeklen Arapça “hâfız” kelimesidir) ve *akın* derler. Geçmişte Pamir’de Gencebay Poroy, İmar Bek, Pazıl, Mamat adlı şahıslar Manas anlatırmış.

Bugün Ulupamir’de oturan Aşım Afız’dan göç öncesinde 01.07.1973’de Fransız Türkolog Rémy Dor Manas destanının manzum varyantını kaydetmiştir. Çobanlık yapan Aşım Afız’ın okuma yazması yoktur, Manas’ı Umarbay’dan (İmar Bek olabilir) öğrenmiştir. Derleme tarihindeki yaşı 51’dir.

Türkiye’ye göç ettikten sonra Ceenbek Yurdakul’dan iki kere Manas metni derlenmiştir. İlki, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü ekibi tarafından 29.07.1983 tarihinde Van’ın Karagündüz köyünde, ikincisi ise aynı müessesenin başka bir heyeti tarafından 19.06.1984 tarihinde Malatya’da kaydedilmiştir. Çoban olan Ceenbek tek dillidir, okuma yazması yoktur. Derleme sırasında 40 yaşında olan Ceenbek, Manas’ı ilk defa 15 yaşında Gencebay Poroy’dan dinlemiş ve ondan öğrenmiştir.

22.12.2011 tarihinde İstanbul’da ikamet eden Van Kırgızı Turgan Kutlu’dan Manas destanının nazım-nesir karışık bir varyantı tarafımızdan kaydedilmiştir. Evhanımı olan Turgan Kutlu 1944 doğumludur, tek dillidir ve okuma-yazması yoktur. Ulupamir’den ailesiyle birlikte İstanbul’a (Zeytinburnu) taşınmıştır. Turgan Hanım, Manas ile ilgili anlatıyı küçükliğünde ninesinden öğrenmiştir ve sadece aile ortamında anlatmıştır.

Turgan Kutlu’yu bir akşamüstü evinde ziyaret ettik. Yer sofrasında ailece yenilen akşam yemeğinde Van Kırgızlarıyla ilgili çeşitli konular konuşuldu. Müsait bir anda halk edebiyatı mevzusunu açtım ve halk arasında eskiden beri anlatılagelen masallar, destanlar, efsaneler ve sair bilip bilmediklerini sordum. Aile fertlerinin ilk akıllarına gelen atasözleri ve bilmecelelerdi. Daha sonra Turgan Hanım masal, türkü, ağıt, destan örnekleri anlattı. Bunların arasında Manas destanının varyantı da vardı. Anlatıcı açısından Manas ile ilgili anlatının diğer anlatılardan ayrı bir önemi ve ayrı bir anlatım tarzı yoktu; nazım bölümlerde az belirgin bir ritim dışında destan üslubu değil, tahkiye üslubu hâkimdi. Turgan Hanım, icra ettiği eserlerini küçükken ninesini dinleyerek öğrenmiş. Türkiye’de doğal ortamda icra ettiği ağıtlar olmuştur. Bildiği diğer eserleri ağız araştırması, folklor araştırması yapan uzmanlar dışında kimseye anlatmamıştır, çünkü ilgilenen olmamıştır.

4.4. Sözel Metin Özellikleri:

Bu bölümde “Manas” destanının Radloff varyantı (=RV), Aşım Apız varyantı (=AAV), Ceenbek Yurdakul varyantı (=CYV) ve Turgan Kutlu varyantı (=TKV) içerik (konu, zaman, mekân, şahıs kadrosu, epizotlar ve eğitici iletiler), kompozisyon, dil, üslup ve şekil özellikleri açısından karşılaştırılacaktır.

Karşılaştırmalı incelemeye geçmeden önce varyantların metinleri Kırgızca ve Türkçe olarak sırayla verilecektir.

“Manas” destanının Radloff varyantı: Bu metin için bakınız: Wilhelm Radloff, **Manas Destanı/** Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, Türksoy Yayınları, 1995.

“Manas” Destanının Aşım Afız Varyantı³⁵⁵:

Rémy Dor, Aşım Apız ile yaylaya göç sırasında görüştüğü için 3-4 saatlik sürede 616 dizelik metin kaydedebilmiştir. Anlatım ortamı koşullarından ötürü kaynak kişi varyantını tam anlatamamıştır. Bu metin, Manas’ın sözlüsüne gizlice gelmesiyle başlar ve Manas’ın Talas ile dövüşte yaralanmasıyla biter. Bu metinde Şilevkan adlı kız, başta Manas’ın sözlüsü, ortada ise Nakılay’ın yengesi olarak geçer. Burada anlatıcının ilk başta Manas’ın sözlüsünün adını aklına getiremeyip, ona eşlik eden ikinci plandaki kadının adını söylediği düşünülebilir.³⁵⁶

<i>Şunu menen ey tokoydon a</i>	Şu ormandan
<i>Etegi peşin ey ildirbey ya</i>	Eteği takılmadan
<i>Şüñüp ötkön ey kim eken a?</i>	Hıştırtıyla geçen kim?
<i>Atakem calgız attın ey sokmok iz a</i>	Babam, tek atlık patikayı
<i>Cazbay kelgen ey kim eken a?</i>	Takip ederek gelen kim
<i>Atakem say-say bir keçü dey, say keçü</i>	Babam, dereli geçitten
<i>Sayrañday keçken ey kim eken a?</i>	Oynayarak geçen kim?
<i>Atakem kum-kum bir keçü dey kum keçü</i>	Babam, kumlu geçitten
<i>Kum ayrıy keçken ey kim eken a?</i>	Kumu ayırarak geçen kim?
<i>Atakem pañ pañ ürbös ey bay töböt ey</i>	Babam, hav hav havlamaz erkek köpek
<i>Pañkıldap ürüp ey barganda a</i>	Havlayarak gittiğinde

³⁵⁵ Kaynak kişi: Aşım Apız
Derleme tarihindeki yaşı: 51
Eğitimi: Okuma-yazması yok
Mesleği: Çoban
Derleme yeri: Büyük Pamir/ Afganistan
Derleme Tarihi: 01.08.1978
Derleyen: Rémy Dor

³⁵⁶ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Aydaralı Saparbaev, Kubanıçbek Temirkulov, **Pamir Kırgızdarı**, Oş, ACTED Yayınları, 2003, s. 46-69

Başka çapkan ey kim eken a?
Atakem kerege boylu dey ker kançık a
Kerilip ürüp ey barganda ya
Kerilte çapkan ey kim eken a
Aşık atpas ey ak ordo ay-ya
Altın saka kalçap ötkön ey kim eken a?
Atakem kamçısın ilbes ey kara tal a
Kamçısın ilgen ey kim eken a?
Atakem saadagin ilbes ey sarı tal a
Saadagin ilgen ay kim eken a?
Atakem altmış baştuu dey ak üyün a
Eşigin egiz açıp ey pas taştap a
Salam berip kirip kelgen ey kim eken a?
Kızıñar kayda dey cattı dep
Surap ötkön ey kim eken a?
Ayagımda dey açık pal a
Attap ötkön ey kim eken a?
Baş cagımda dey suuk pal a
Suusunda cutkan ey kim eken a?
Karkara menen ey kaz kabak a
Kagıp cegen ey kim eken a?
Turna menen ey tus kabak a
Tuzdap cegen ay kim eken a?
On rupiya dey on topçunu
Onoboy çeçken ey kim eken a?
San rupiya dey san topçunu
Sanabay çeçken ey kim eken a?
Surayılday³⁵⁷ ey boyuma ya
Boy teñegen ey kim eken a
Anardan apak ay etime ya
Et teñegen ey kim eken a?
Anardan kızıl ey betime ya
Bet teñegen ey kim eken a?
Karagattay³⁵⁸ ey közümö ya

Onu başa vuran kim?
Babam, kerege³⁵⁹ boylu dişi köpek
Gerilerek gittiğinde
Onu gere vuran kim?
Aşık atmaz ak ordo³⁶⁰
Altın saka³⁶¹ vurup geçen kim?
Baba, kamçı asılmaz kara dala
Kamçısını asan kim?
Baba, sadak asılmaz sarı dala
Sadağını asan kim?
Baba, altmış başlı³⁶² çadırın
Kapısını yüksek açıp alçak bırakıp³⁶³
Selam vererek giren kim?
Kızınız nerede yatıyor diye
Sorarak geçen kim
Ayağımda açık bal
Atlayarak geçen kim?
Başucumda soğuk bal
Susadığında yutan kim?
Turna ile kaz eti
Tokuşturup yiyen kim?
Turna ile tuzlu et
Tuzlayıp yiyen kim?
On rupi³⁶⁴ gibi on düğmeyi
Düşünmeden çözen kim?
Sayılı rupi gibi sayılı düğmeyi
Saymadan çözen kim?
Devgibi boyuma
Boyunu denk getiren kim?
Nar gibi beyaz tenime
Tenini denk getiren kim?
Nar gibi kızıl yüzüme
Yüzünü denk getiren kim?
Siyah gözlerime

³⁵⁷ Surayıl: hilkat garibesi.

³⁵⁸ Karagat: siyah Frenk üzümü.

³⁵⁹ Kerege: keçe çadırın kafes şeklinde ahşap duvarı.

*Köz teñegen ey kim eken ya?
Kanttan şirin ey sözümö ya
Söz teñegen ey kim eken a?*

Manas:

*“Atakeñ calgız attın ey sokmok iz a
Cazbay kelgen ey Manasın a.
Atakeñ şunu menin ey tokoydon a
Etek peşin ey ildirbey ya
Şüñüp ötkön ey Manasın a.
Atakeñ say-say keçü dey, say keçü
Sayrañday keçken ey Manasın a.
Atakeñ kum keçü dey kum keçü
Kum ayrıy keçken ey Manasın a.
Atakeñ pañ pañ ürbös ey bay töböt ey
Pañkıldap ürüp ey kелgende a
Başka çapkan ey Manasın a.
Atakeñ kerege boyly dey ker kançık a
Kerilip ürüp ey barganda ya
Kerilte çapkan ey Manasın a.
Atakeñ aşık atpas ak ordo ay-ya
Altın saka kalçap ötkön ey Manasın a.
Atakeñ at baylabas ey akurga ya
At baylagan ey Manasın a.
Atakeñ kişmişin tökpös ey supaga ya
Kişmişin tökkön ey Manasın a.
Atakeñ saadagin ilbes ey sarı tal a
Saadagin ilgen ey Manasın a.
Atakeñ kamçısın ilbes ey kara talga ya
Kamçısın ilgen ey Manasın a.
Atakeñ altımış baştuu dey ak üyün a*

*Gözlerini denk getiren kim?
Şekerden şirin sözüme
Sözünü denk getiren kim?*

Manas:

*“Baban, tek atlı patıkayı
Takip ederek gelen Manas’ın.
Baban, şu ormanda
Eteği takılmadan
Hıştırtıyla geçen Manas’ın
Baban, dereli geçitten
Oynayarak geçen Manas’ın.
Babam, kumlu geçitten
Kumu ayırarak geçen Manas’ın.
Baban, hav hav havlamaz erkek köpek
Havlayarak geldiğinde
Onu başa vuran Manas’ın.
Baban, kerege boyly dişi köpek
Gerilerek geldiğinde
Onu gere vuran Manas’ın.
Baban, aşık atmaz ak ordo
Altın saka vurup geçen Manas’ın.
Baban, at bağlamaz ahıra
At bağlayan Manas’ın.
Baban, kuru üzüm dökmez supraya³⁶⁵
Kuru üzün döken Manas’ın
Baban, sadak asılmaz sarı dala
Sadağını asan Manas’ın.
Baban, kamçı asılmaz kara dala
Kamçısını asan Manas’ın.
Baban, altmış başlı çadırın*

³⁶⁰ Ordo: aşık kemikleriyle oynanan geleneksel spor oyunu.

³⁶¹ Saka: ordo oyunun unsuru. Koyun, keçi veya dağ keçisinin büyük ve sağlam aşığıdır.

³⁶² Keçe çadırın kubbesi, yaş iken eğilmiş saplardan yapılır. Çadırın ebadı, sap sayısına bağlıdır. 60 başlı, yani 60 saplı çadır, büyük çadırır.

³⁶³ Keçe çadırın kapısı, asmalı keçe parçasıdır ve aşağıdan yukarı kaldırılarak açılır.

³⁶⁴ Rupi: demir para.

³⁶⁵ ?

*Eşigin egiz açıp ey pas taştap a
Kirip kelgen ey Manasıñ a.
Kızıñar kayda dey catti dep
Surap ötkön ey Manasıñ a.
Ayağında dey açık pal a
Attap ötkön ey Manasıñ a.
Karkıra menen ey kaz kabak a
Kagıp cegen ey Manasıñ a.
Turna menen ey tus kabak a
Tuzdap cegen Manasıñ a.
Baş cagında dey suuk pal a
Suusunda cutkan ey Manasıñ a.
On rupiya dey on topçunu
Onoboy çeçken ey Manasıñ a.
San rupiya dey san topçunu
Sanabay çeçken ey Manasıñ a.*

*Surayılday ey boyuñ a
Boy teñegen ey Manasıñ a.
Anardan apak ay etiñe ya
Et teñegen ey Manasıñ a.
Anardan kızıl ey betiñe ya
Bet teñegen ey Manasıñ a.*

Şilevkan:

*“Teñdep bir teñdep otun al, Manas a
Teñtuşuñ taap ey katın al, Manas a
Tekeçer müyüz ey teñ emes, Manas a
Senin bir teñiñ men emes ey, Manas a
Kurlap bir kurlap otun al, Manas a
Kurdaşıñ taap da katın al, Manas a
Kulçaçar müyüz ey kup emes, Manas a
Kurdaşım menin ey sen emes, Manas a”.*

Manas:

Kapısını yüksek açıp alçak bırakıp³⁶⁶
Giriveren Manas’ın.
Kızınız nerede yatıyor diye
Sorarak geçen Manas’ın.
Ayağında açık bal
Atlayarak geçen Manas’ın.
Turna ile kaz eti
Tokuşturup yiyen Manas’ın.
Turna ile tuzlu et
Tuzlayıp yiyen Manas’ın.
Başucunda soğuk bal
Susadığında yutan Manas’ın.
On rupi gibi on düğmeyi
Düşünmeden çözen Manas’ın.
Sayılı rupi gibi sayılı düğmeyi
Saymadan çözen Manas’ın.

Devgibi boyuna
Boyunu denk getiren Manas’ın.
Nar gibi beyaz tenine
Tenini denk getiren Manas’ın.
Nar gibi kızıl yüzüne
Yüzünü denk getiren Manas’ın”.

Şilevkan:

*“Denk tutup odun al, Manas
Dengini bul da karı al, Manas
Teke boynuzu eşit değil, Manas
Senin dengin ben değil, Manas
Kucaklayıp odun al, Manas
Eşitini bul da karı al, Manas
Dağ koçunun boynuzu hup değil, Manas
Eşitim benim sen değil, Manas”.*

Manas:

³⁶⁶ Keçe çadırın kapısı, asmalı keçe parçasıdır ve aşağıdan yukarı kaldırılarak açılır.

*“Teñdep bir otun alğanmın Nakım a
Teñtuştap saña dey bolgonmun Nakım a
Tekeçer müyüz teñ ele Nakım a
Teñtuşum menin ey sen ele Nakım a
Kurlap bir otun ey alğanmın Nakım a
Kurdaşım dep saña bolgonmun Nakım a
Kulçaçar müyüz ey kup ele Nakım a
Kurdaşım menin ey sen ele Nakım a”.*

Şilevkan:

*“Ket degende dey it ketet Manas a
İtten bir caman ekensiñ Manasa
Koş degende dey koy ketet Manas a
Koydon bir caman ekensiñ Manas a”*

Manas:

*“Ket degende dey it ketse Nakım a
Ketpegenim ey surasañ Nakım a
Tezdigim ey emespi ay Nakım a
Koş degende dey koy ketse ay Nakım a
Ketpegenim ey surasañ Nakım a
Konurlugum ey emespi ay Nakım a”*

Şilevkan:

*“Atakem aş ce dep bergen ey ak kezdik a
Aş cebeyin ey taş ceyin a
Şul tööçüdöy sarbandın a
Aç cürökkö dey muştayın a
Enekem et c edep bergen ey ak kezdik a
Et cebeyin ey taş ceyin a
Şul tööçüdöy sarbandın a
Et cürökkö ey muştayın a”*

Manas:

“Han eşigi dey dep kelsem a

*“Denk tutup odun almışım, Nakım³⁶⁷
Dengimi sende bulmuşum, Nakım
Teke boynuzu eşittir, Nakım
Benim dengim sensin, Nakım
Kucaklayıp odun almışım, Nakım
Eşitimi sende bulmuşum, Nakım
Dağ koçu boynuzu huptur, Nakım
Benim eşitim sensin, Nakım”*

Şilevkan:

*“Git der demez köpek gider, Manas
Köpekten betermişsin, Manas
Git der demez koyun gider, Manas
Koyundan betermişsin, Manas”.*

Manas:

*“Git der demez köpek giderse, Nakım
Gitmememi iste, Nakım
Tezliğimdir, Nakım
Git der demez koyun giderse, Nakım
Gitmememi iste, Nakım
Hoşluğumdur, Nakım”*

Şilevkan:

*“Babam aş ye diye verdiği ak bıçak
Aş yemeyeyim taş yiyeyim
Şu deveci gibi garibin
Aç yüreğe vurayım
Anam et ye diye verdiği ak bıçak
Et yemeyeyim taş yiyeyim
Şu deveci gibi garibin
Et yüreğe vurayım”*

Manas:

“Han kapısı diye gelmiştim

³⁶⁷ Nakım: Nakılay isminin kısaltılmış şekli.

*Kara bir kande ey bar eken a
Kaap bir aldı dey kolumnan a
Bek eşigi dep kelsem a
Bezat ele kaçık bar eken a
Tiştep aldı ey kolumnan a
Kan toktoboyt ey caramnan a”*

*Kaşka cilik ey kara san a
Kayra buyra dey kamçı urgan a
Coto cilik ey coon san a
Corttura tüşüp ey kamçı urgan a
Şonon cönöp ey ketti deyt a*

*Manas:
“Oy kırılğan ey kırk çorom
Oy coyulğan ey çok çorom
Bir bir kobo dey kalınar a
Otton kalay ey kalınar*

*Bir bir kobo dey kalınar a
Kaşkar ıldıy ey çabınar a
Kaşkaldak ötün ey tabınar a
Bir bir kobo dey kalınar a
Cerken ıldıy ey çabınar a
Cerenin ötün ey tabınar a
Han eşigi dey dep barsam a
Kaap bir aldı dey kolumnan a
Bek eşigi dey dep kelsem a
Bezat da kaçık ey bar eken a
Tiştep aldı dey kolumnan a
Kan toktoboyt ey carımnan*

*Oy kırılğan kırk çoro ay ya
Bir bir kobo kaldı deyt a
Otton kalay ey koydu deyt a
Oy coyulğan ey çok çoro ay ya*

Kara köpek var imiş
Isırdı kolumdan
Bey kapısı diye gelmişim
Kancık var imiş
Isırdı elimden
Kan durmaz yaramdan”

Ön ayak kara buta
Evire çevire kamçı vurdu
Arka ayak kalın buta
Yeltene kamçı vurdu
Oradan uzaklaştı.

Manas:
“Kırılması kırk çerim
Yok olası yok çerim
Bir bir kalkın ayağa
Büyük ateş yakın

Bir bir ayağa kalkın
Kaşkar’a doğru at sürün
Kaşkaldak ödünü bulun
Bir bir ayağa kalkın
Yarkent’e doğru at sürün
Ceylan ödünü bulun
Han kapısı diye gitmişim
Isırdı kolumdan
Bek eşigi diye gitmişim
Kancık var imiş
Isırdı kolumdan
Kan durmaz yaramdan

Kırılması kırk çeri
Bir bir ayağa kalktı
Büyük ateş yaktı
Yok olası yok çeri

*Bir bir kobo kaldı deyt a
Kaşkar ıldıy ey çaptı deyt a
Kaşkaldak ötün ey taptı deyt a
Oy kırılğan ey kırk çoro ay ya
Cerken ıldıy ey çaptı deyt a
Cerendin ötüp ey taptı deyt a
Kup sakayıp ey aldı deyt a
Taň ertesi dey bar ede ay ya.*

Manas:

*“Oy kırılğan ey kırk çoro ay ya
Oy coyulğan ey çok çoro ay
Azık tülük ey caylañar a
Atka taka dey baylañar a
Taň ertesi dey cönöybüz a
Han Şooruk kızı Nakılay a
Munu dele barıp ey köröbüz a
Onon da narı dey ötöbüz a
Talastan cılkı dep süröybüz a
Bekerdən katın ey alabız a
Belen da tondu dey kiyebiz a*

*Oy kırılğan ey kırk çoro ay ya
Atka taka dey bayladı ay ya
Azık-tülük ey şayladı ay ya
Şonon bir cönöp ey keldi deyt a
Altı oluya dey birigip a
Ar birinde dey caratkan a
Ceti oluya dey birigip a
Ceň ceñinde dey caratkan a
Koco da Kızır ey birigip a
Kol kolunda dey Caratkan a
Alışkannın ey alpı ede ay ya
Ay tegirmen ey taş ede ay ya
Arstanım Manas ey özü ede ay ya
Şonon bir cönöp ey keldi deyt a*

*Bir bir ayağa kalktı
Kaşkar’a doğru at sürdü
Kaşkaldak ödünü buldu
Bir bir ayağa kalktı
Yarkent’e doğru at sürdü
Ceylan ödünü buldu
Tamamen iyileşti
Tan ağardı.*

Manas:

*Kırılası kırk çeri
Yok olası yok çeri
Erzak hazırlayın
Atları nallayın
Tan atınca çıkacağız
Han Şooruk kızı Nakılay’ı
Gidip göreceğiz
Ondan öte geçeceğiz
Talas’tan ylık süreceğiz
Bedava kadın alacağız
Geniş kaftan giyeceğiz*

*Kırılası kırk çeri
Yok olası yok çeri
Erzak hazırladı
Oradan yola çıktılar
Altı evliya gibi birleşip
Her birinde yaradan
Yedi evliya gibi birleşip
Yen yeninde yaradan
Hoca Hızır birleşip
Kol kolunda Yaradan
Savaşanın alpı idi
Ay değirmen taşı idi
Arslanım Manas özü idi
Oradan yola çıktılar*

*Davulını dey kaktı ede ay ya
Han Şooruktun ey korosu ay ya
İşteme kalbay ey cönödü ay ya”*

Manas:

*Oy karay bet ey bebaktı ay ya
Birbiri körüp kelem ey men dedi ay ya
Şonon da kaytıp ey kel dedi ay ya
Oygoo bir bolsoñ ey oygongun dolu
Uktap bir bolsoñ ey oygongun dolu ya
Koş atım ketti dey kol menen dolu ya
Koştoşor bolsoñ ey çık beri ey dolu ya
Kaarçam ketti dey koy menen dolu ya
Karnayım ketti dey koy menen dolu ya
Kapşıtkı kelip ey bakırdı ay dolu ya
Han Şooruk kızı dey Nakılay dedi ay
Çaçın cuup suu catkan dey dedi ya
Şondon bir tooş ey boldu deyt dedi ya
Ak kezdigin ey kolgo alıp dedi ay ya
Kapşıttı tilip ey karasa ay ya
Er Manas kelip ey kalıptır dedi ay ya
Ataşa naalat ey arman küin dedi ay ya
Adamdı degen ey gep buzat dedi ay
Ceri bir degen ey suu buzat dedi ay ya
Küyöösünü dey toktosun dedi ay ya
Aylanayın ay han atam dedi ay ya
Küyöösün şonon cönündö ay dedi ay ya
Han Şooruk kızı dey Nakılay ya
Çaçını tüyüp ey saldı deyt a
Arkasınan ey cönödü ay ya.*

Nakılay:

*Atıñın başın ey bura tur Manas a
Arz aytımın ey tura tur Manas a*

Davuluna bir vurdu
Han Şooruk’un avlusuna
Kimse kalmadan yürüdüler

Manas:

*O yüzü kara bedbahtı
Bir görüp geleceğim ben diye
Oradan dön gel
Uyanıksan da uyan
Uyuyorsan da uyan
Çift atım gitti kol ile
Vedalaşacaksan çık beri
Kaarçam gitti koyun ile
Kerneyim³⁶⁸ gitti koyun ile
Kapşıta³⁶⁹ gelip bağırdı
Han Şooruk kızı Nakılay dedi
Saçlarını yıkıyordu
Oradan bir ses geldi
Ak bıçağını eline aldı
Kapşıtı dilip baktığında
Er Manas gelmiş
Lanet olası bu bela
İnsanı söz bozar
Yeri su bozar
Kocasını dursun diye
Sevgili han babam
Kocasını anlattı
Han Şooruk kızı Nakılay
Saçlarını topladı
Arkasından yürüdü.*

Nakılay:

*Atının başını çevir, Manas
Şikayet edeceğim, bekle Manas*

³⁶⁸ Kerney: ocağın duman bacası.

³⁶⁹ Kapşıt: keçe çadırı örten iki keçe halının birleştiği yer.

*Buudanın başın ey bura tur Manas a
Muñ aytamın ey tura tur Manas a
Kırkına kırk kız ey beremin Manas a
Ak Kurtkaday ey agan ey Manas a
Şilevkan degen ey ceñem bar Manas
Onu bir ogo dey beremin Manas a
Özüñö özüm ey teñeymin Manas a
Bekerdən katın ey şol bolot Manas a
Emi bir kaytıp kele kör Manas a”.*

*Ak Kurtka degen ey agası ay dedi ay ya
“Alğanıga ey saydırgan Manas a
Arsız bir Manas kaytıp ket a” dedi ay ya
“Katinga dey saydırgan Manas a
Katın bir Manas kaytıp ket a” dedi ay ya*

*Manas:
“Minnan bir narı dey baramın ay ya
Talastan cılkı dey kubamın dedi ay ya
Bekerdən atın ey minemin ay ya
Belen tondu dey kiyemin ay ya
Bekerdən katın ey alamın ay ya
Şah Temir han kızı Çaçıke dedi ay ya
Onu bir kelip ey albasam dedi ay ya”.*

*Munu bir körüp ey bul Manas
Kat açuusu keldi deyt a
Kanduu bir beti dey nur çalıp a
Ant içkendey sargarıp a
Uu içkendey kubarıp a
Aldıngı eerdin ey tişteyt deyt a
Üstünkü eerdin ey gezdeyt deyt a
Altı öküzdün ey terisin a
Altı kıl örgön ey buldursun a
Ceti öküzdün ey terisin a
Ceti kıl örgün ey buldursun a*

*Yürüğün başını döndür, Manas
Hüznümü anlatacağım, bekle Manas.
Kırkına kırk kız veririm Manas
Ak Kurtka ağabeyine Manas
Şilevkan adlı yengem var, Manas
Onu bir ona veririm, Manas
Özüne özüm dengim, Manas
Bedavadan karı budur Manas
Artık geri dön, Manas”.*

*Ak Kurtka adlı ağabeyi
“Karısından bıçak yiyen, Manas
Arsız Manas dön git” dedi
“Kadından bıçak yiyen Manas
Kadın Manas dön git” dedi*

*Manas:
Buradan öte gideceğim
Talas’tan yolkı süreceğim
Bedava at bineceğim
Geniş kaftan giyeceğim
Bedava karı alacağım
Şah Temir han kızı Çaçıke
Gelip onu alacağım”*

*Bunu gören bu Manas
Çok kızdı
Kanlı yüzü nur saçtı
Ant içmiş gibi sarardı
Ağu içmiş gibi rengi soldu
Alt dudağını bir ısıtır
Üst dudağını bir ısıtır
Altı öküzün derisi
Altı kıldan örülü kırbaç
Yedi öküzün derisi
Yedi kıldan örülü kırbaç*

Çapsa da kulak ey tundursun a
Han Şooruk kızı Nakılay a
Emçekke karap ey şiltedi ay ya
Şonon da cönöp ketti deyt a
Ak daşka kötün ey dars urup a
Alakanın ey çak urup a
Şondo da catıp kaldı deyt a.

Arkasınan ey cönödü ay ya
“Atının başın ey colgo koy Manas a
Oñ kulagıñ ey maña koy Manas a
Kılıçın kelsin ey kını çok Manas a
Kırk cigit kelsin ey özüñ çok Manas
Saadagıñ kelsin ey ogu çok Manas a
San cigit kelsin özüñ çok Manas a
Ak Kurtkaday agañdı ay Manas a
Taldıktın suu dey taşısın Manas a
Şondoy bir şayıt oy kılğaysıñ Manas a
Kırk cigit kelsin özüñ çok Manas a”.

Şonon bir cönöp berdi deyt Manas a
Taldıktın suu dey taşıdı ay dedi ay ya
Tal boyundan ay aşdı ay dedi ay ya
Köpürük suu dey köbürüp dedi ay ya
Köpürüktön ey aşdı ay dedi ay ya
Şondon bir catıp ey kaldı deyt Manas a
Kırdı bir kırdıy corttu deyt Manas a
Kırdan bir olco dey taba albay Manas a
Kırk büktölüp ey cattı deyt Manas a
Oydu bir oyday ey corttu deyt Manas a
Oydon bir olco dey taba albay Manas a
On büktölüp ey cattı deyt Manas a
Birde çaçıp ey birde cep Manas a
Birde siyip bir çıçıp Manas a.

Kırk cigit şondo dey kaldı dedi ay ya

Vursa kulak **tundursun**
Han Şooruk kızı Nakılay’ı
Göğsüne doğru bir vurdu
Oradan yürüdü gitti
Ak taş a götünü “tars” vurup
Avuçlarını “çak” vurup
Oracıkta yığıldı [Nakılay]

Arkasından yürüdü
“Atının başını yola döndür, Manas
Sağ kulağını bana döndür, Manas
Kılıcın kelsin kını yok, Manas
Kırk yiğit gelsin kendin yok, Manas,
Sadağın gelsin oku yok, Manas
Çok yiğit gelsin özün yok, Manas
Ak Kurtka gibi ağabeyini Manas
Taldık’ın suyu taşısın, Manas
Şöyle bir şehit olasın, Manas
Kırk yiğit gelsin, kendin yok, Manas”.

Oradan yürüdü gitti
Taldık’ın suyu taşı
Dal boyundan aştı
Köprü suyu köpürdü
Köprüden aştı
Oracıkta kaldı Manas
Kır boyunca yağma yaptı, Manas
Kırda ganimet bulamayıp, Manas
Kırk büklüm yattı Manas
Ova boyunca yağma yaptı, Manas
Ovada ganimet bulamayıp, Manas
On büklüm yattı, Manas
Birde saçtı birde yedi Manas
Birde siydi, birde sıçtı Manas.

Kırk yiğit orada kaldı

*Bir küniüsü dey bar ele ay ya
Ak Kurtka urup ey ayttı deyt dedi ay
“Manası emi kaytarıp dedi ay ya
Alıp bir emi dey keteyin ay dedi ay
Han Şooruk kızı dey Nakılay dedi ay
Ogo bir alıp ey bereyin dedi ay ya
Şilevkanday ey ceñesin dedi ay ya
Özüm bir alıp alayın dedi ay ya
Kırk cigitke doy kırk kızdı dedi ay ya
Munu bir alıp bereyin” dedi ay.*

*Manas bir kaytıp ey keldi deyt ay
Ak Kurtka turup ey ayttı deyt dedi ay
“Bolbodu Manas ey kaytalık dedi ay ya
Şilevkanday ey ceñesin dedi ay ya
Nakılayday ey sulunu dedi ay ya
Özüñ bir alıp alğınçı dedi ay ya
Kırk cigitke dey kırk kızdı dedi ay ya
Munu bir alıp berelik dedi ay ya
Emi bir kaytıp ey ketelik dedi ay ya”.*

*Munu bir körüp ey bul Manas a
Kat açuusu keldi deyt a
Kanduu beti dey nur çalıp a
Ant içkendey sargarıp a
Uu içkendey kubarıp a
Aldıñkı eerdin ey tişteyt deyt a
Üstünkü eerdin gezdeyt deyt a*

*“Ol niminedegen dey degeniñ a
Ondoy dele boktu dey cebegin a
Bul nimine dey degeniñ a
Munday da boktu dey cebegin a”*

*Altı ögüzdün ey terisin a
Altı kıl örgön ey buldursun a*

Bir gün
Ak Kurtka dedi
“Manas’ı geri
Götüreyim
Han Şooruk kızı Nakılay’ı
Ona alayım
Şilevkan gibi yengesi
Kendim alayım
Kırk yiğide
Kırk kızı alayım”

Manas bir döndü
Ak Kurtka’ya ona dedi
“Olmadı, Manas. Dönelim
Şilevkan gibi yengesini
Nakılay gibi güzeli
Kendin al.
Kırk yiğide kırk kızı
Alalım.
Artık dönelim”.

Bunu gören Manas
Çok kızdı
Kanlı yüzü nur saçtı
Ant içmiş gibi sarardı
Ağu içmiş gibi rengi soldu
Alt dudağını bir ısırır
Üstt dudağını bir ısırır

“O ne dediğin”
Öyle bok yeme.
Bu ne dediğin
Böyle bok yeme”.

Altı öküzün derisi
Altı kıldan örülü kırbaç

*Ceti ögüzdün ey terisin a
Ceti kıl örgün ey buldursun a*

*Bir putunan ey depsedi ay ya
Bir putunan ey karmadı ay ya
Putunu culup ey burgandı ay ya
Onon da karma dey munan tut a
Calgız öügör kılıp ey koydu dey a*

*Saar menen koptu dey a
Taldıktın suu dey karasa ya
O dele azdap kaldı dey a
Köpürük suu dey karasa ya
Bu dele azdap kaldı dey a
Kırk cigittin dey bar ede ay ya
Cigirmasın ey bar caka ya
Bir teñ kılıp koydu dey a
Kak Kulaga dey arttı dey a
Üstügö ırıp ey mindi dey a
Şu kamçısın alıp ey “Cür” dedi dey a
Tuyagın malıp ey öttü dey a
Şondo bir tüşüp ey kaldı dey a
Koyon kuşu dey köp eken a
Şunda tüşüp ey turgula ya
Üç ay üç kün ey turuñar a
Üç ay üç kün kelbesem a
Tört ay dört kün turuñar a
Tört ay dört kün kelbesem a
Beş ay beş kün turuñar a
Men de kaytıp kelermin” dey a.*

*Aylanayın ey kan törö ya
Üç ay üç kün mında ele ya
Nimneni ceybiz ey dedi ele ay ya
Oy kurugan ey kırk cigit a
Üç ay üç kün degenim a*

Yedi öküzün derisi
Yedi kıldan örülü kırbaç

Bir ayağını ezdi
Bir ayağını tuttu
Ayağını koparmaya
Onu tut da bunu tut
Yalnız ayak yapacaktı.

Sabah kalktı
Taldık’ın suyuna baktı
O da azalmış
Köprü suya baktı
Bu da azalmış
Kırk yiğidin tümünü
Yirmisini bir yana
Eşitledi
Kak Kula’nın bağını çözdü
Üstüne atlayıp bindi
Kamçısını alıp “Yürü” dedi
Toynağını batırıp geçti
Orada [attan] inip durdu
Tavşan, kuşu çok imiş
Burada inin, durun
Üç ay üç gün durun
Üç ay üç gün gelmezsem
Dört ay dört gün durun
Dört ay dört gün gelmezsem
Beş ay beş gün durun
Ben dönerim.

“Muhterem han törö
Üç ay gün burada
Ne yiyeceğiz?”
“Garip kırk yiğit
Üç ay üç gün dediğim

Üç ele kün emespi ay ya
Tört ay tört kün degenim a
Tört ele kün emespi ay ya
Beş ay beş kün degenim a
Beş ele kün emespi ay ya.
Beş kündö kanday çıdabay ya?

Şonon da cönöp ketti deyt a
Kak Kuladay ey canıbar a
Şonon da alıp ey cetti deyt a
Talaksa barıp cetti deyt a
Altı san cılkı dey bar eken a
Cılkı ayakka dey bardı deyt a
Eki cigit ey catıptır a
Bir kulagın ey camınıp a
Bir kulagın ey töşönüp a
Kulagın ayra çaptı deyt a
Pah, pah, pah munun çımını
Ne köp bolot eken dep
Şonon kobo kaldı deyt
Kobo kalıp karasa
Şonon bir cigit turat deyt
Aylanayın cigit deyt
Sen kaydan kelgen cigitsin?
Talas degendin cılkısı şu bolot deyt
Talaştın miner atı kaysı deyt
Anan “şo” deyt,
Şonon barıp karmadı deyt
Cal kuyruğun kesti deyt
Eki cigitti mingizip
Talaksa karatıp cönötiip cügördü deyt.

Tañ ertesi bar ede
Eki cigit cetti deyt
Ataşa naalat Talas deyt
Eneşe naalat Talas deyt

Sadece üç gün
Dört ay dört gün dediğim
Sadece dört gün
Beş ay beş gün dediğim
Sadece beş gün”.
Beş gün nasıl dayanmazsın?

Oradan yürüyüp gitti
Kak Kula gibi canlı
Oradan onu götürdü
Talas’a ulaştı
Altı sayı yılkı var imiş
Yılkılara doğru gitti
İki yiğit yatıyormuş
Bir kulağını örtünüp
Bir kulağını döşenip
Kulağını ayıra vurdu
Pah, pah, pah buranın sineği
Ne çok imiş diye
Orada uyanıvermiş
Uyanıp baktığında
Bir yiğit duruyormuş
“Delikanlı,
Sen nereden gelen yiğitsin?
Talas’ın yılkı budur
Talas’ın binek atı hangisi?
“Şudur”
Gidip onu yakaladı
Yelesini kuyruğunu kesti
İki yiğidi bindirip
Talas’a doğru gönderdi.

Tan vakti idi
İki yiğit ulaştı
Babana lanet olsun, Talas
Anana lanet olsun, Talas

*Munday bir arak içkiçeñ Talas a
Ataınñın kanın ey içseñçi Talas a
Munday bir arak içkiçeñ Talas a
Eneñnin kanın ey içseñçi Talas a
Men da bir ermin deyt edeñ Talas a
Erdi bir körsöñ ey siyesin Talas
Iştanıña bir siyesin Talas a
Cılkıñdı kuup ketti deyt Talas a
Kayırda eç kep cok ey cok dedi Talas a*

*Tañ ertesi dey bar ede ay Talas a
Arkasınan ey keldi deyt Talas a
Eki bee soyup ey kabaptı ya
Şondo salıp ey cattı deyt a
Munu körüp ey bu Talas a
İç kançalık eu adam ay ya
Bu dele emes ey eken dep a
Eki bee soyup ey dele ya ay
Şondo bir catıp ey kaldı deyt a
Manas bir koop ey karadı ay ya
Koop bir emi de karasa ay ya
Talas da kelip kaldı deyt a
Dabilını ey kaktı deyt a
Kak kulaga dey mindi deyt a
Altı san colkı dey türülüp a
Aldıga tüşüp ey cürdü deyt a
Közdön da kayıp ey boldı deyt a
Talas bir koop karasa ay ya
Manas bir turmak ey topo cok a
Cılkı bir turmak ey topo cok a
Kırk kanattuu dey Karay Boz
Onu da minip cetti deyt
Arkasınan ey keldi deyt:
“Aylanayın ey can cigit a*

Böyle arak³⁷⁰ içeceğine
Babanın kanını içseydin
Öyle arak içeceğine
Ananın kanını içseydin.
Ben bir erim derdin
Er görsen işersin, Talas
Altına edersin, Talas
Yılkını kaçırdı Talas
Cevaba söz yok, Talas.

Tan vakti idi, Talas
Arkasından geldi Talas
İki kısrak kesip etini
Pişirmekteymiş
Bunu gören Talas
O kadarlık da
Adam değilmiş
İki kısrak kesip
Orada yatakalmış.
Manas bir kaklı baktı
Kalkıp bir baksa
Talas gelmiş
Davuluna vurdu
Kaka Kula'ya bindi
Altı sayı yılıkyı toplayıp
Öne alıp yürüdü
Gözden kayboldu
Talas bir kalkıp baksa
Değil Manas bir şey yok
Değil yılık bir şey yok
Kırk kanatlı Karay Boz
Ona binip yetiştı
Arkasından geldi:
“Delikanlı can yiğit

³⁷⁰ Arak: bugün Kırgızcada “votka” kelimesini karşılayan *arak*, geçmişte votkadan farklı bir içecek olduğu düşünülebilir.

Aydagan cılkuñ ey altı san cigit a
Ataıñnıñ atın aytıp ket cigit a
Eneıñnıñ atın aytıp ket cigit a
Katıñnıñ atın aytıp ket cigit a
Balaıñnıñ atın aytıp ket cigit a
Uuluñ bolso dey kız berem cigit a
Kızıñ bir bolso dey uul berem cigit a
Aç bõrüdöy ey açkasıñ cigit a”

“Kuu bõrüdöy ey kuupsuñ Talas a
Alıñ bir cetse alıp dey alıp kal dedi ay ya
Atam bir turgan enem cok Talas a
Katınım turgay ey balam cok Talas a
O dese ogo dey boldu Manas a
Oyakka moynun ey tolgodu Manas a
Buyakka moynun ey tolgodu Manas a
Şonon bir cürüp ketti deyt Manas a
Carım bir colgo dey cetti deyt Manas a
Carım colgo dey cetkende Manas a
Şonon bir kuup ey keldi deyt Talas a
“Ököbüz biri biribizdi atalık Manas a”
Sen ölsöñ men alıp keteyin
Men ölsöm sen alıp kektin” deyt.
Manas attan ırıp tüşüp
Ak döşünü kılayıp
Şoono buta bolup turdu deyt
“Erteñ tartıp keç koyup
Kalmak eer kaşın kör
Kak cüröktün başın kör” dep
Cüröktün başıga koyup
Eer tokulgasını şıpıra attı deyt
Talas da kobo kaldı deyt
Ak döşünü kılayıp
Tükmölörün çıkarıp
Put bolup turdu deyt
“Erteñ bir tartıp keç koyup

Sürdüğün yıldı altıdır yiğit
Atanın adını söyle yiğit
Ananın adını söyle yiğit
Karının adını söyle yiğit
Çocuğın adını söyle yiğit
Oğlun varsa kız verem yiğit
Kızın varsa oğul verem yiğit
Aç kurt gibi açsın yiğit”

“Kurnaz kurt gibi kovaladın Talas
Gücün varsa geri al
Değil atam anam yok Talas
Değil karım oğlum yok Talas
O dese o oldu Manas
Oraya boynunu burdu Manas
Buraya boynunu burdu Manas
Oradan yürüyüp gitti.
Yarım yola geldi Manas
Yarım yola geldiğinde Manas
Peşinden yetiştı Talas
“İkimiz birbirimizi vuralım, Manas
Sen ölürsem ben götüreyim
Ben ölürsem sen götür” dedi
Manas attan atladı
Beyaz döşünü gösterdi
Böyle put gibi durdu
“Erken gerip geç bırakıp
Kalmak eyer kaşını gör
Bu yüreğın başını gör” diye
Yüreğın başına koyup
Eyer takımını indirdi
Talas da ayağa katlı
Beyaz döşünü gösterdi
Tükmö lerini çıkartıp
Put gibi durdu
“Erken gerip geç bırakıp

*Oy kıstıram belıne
Orunday kektin elıne
Belek berem belıne
Bekitip kektin elıne
Kalmak eer kaşın kör
Kak cüröktün başın kör” dep
Cüröktün başıga koyup irmedi
Oyaktan tutam çıgıp
Kak Kulanın tokum terligin alıp
Arkasıga tañıp
Kak Kulaga minip kamçı urup
Davılını kaktı deyt.
Altı san cılkı aldıga tüşüp cönödü
Şonon bir cönöp ketti deyt
Bir añ çek adır suu keldi
“Kuday bir Kuday ey deyt edem a
Kanday dele Kuday deyt edem a
Kudayım azır ey turganda ya
Palaket kayda deyt edem a
Men ötkönçö şunday tur
Men ötkönnön ey şu kiyin a
O too bu tonu takagan a
Katta köl bolup ey catıp kal a”
Ol ötkönçö dey turdu deyt a
Ol ötkönnö ey şu kiyin a
O too bu tonu dey takagan a
Katta köl bolup kaldı deyt a
Onon bir ötüp ey bardı deyt a
Arkasınan ey cetti deyt a
“Kuday bir Kuday ey deyt edem a
Kanday dele Kuday deyt edem a
Kudayım azır ey turganda ya
Palaket kayda deyt edem a
Men ötkönçö şunday tur
Men ötkönnön ey şu kiyin a
Çıçkan bir murdun ey katkısız a*

*Kısacağım belini
Git yurduna
Hediye vereceğim eline
Sıkı tut elinde
Kalmak eyer kaşını gör
Bu yüreğin başını gör” diye
Yüreğine bir vurdu
Oradan kıvılcım çıktı
Kak Kulanın eyer terliğini
Arkasına bağladı
Kak Kulaya bindi kamçı vurdu
Davuluna vurdu
Altı sayı yılkı önünde
Oradan yürüdü gitti.
Küçük bir suya geldi.
“Hüda bir Hüda der idim
Nasıldır Hüda der idim
Hüda’m var iken
Felaket nerede der idim.
Ben geçene kadar böyle dur
Ben geçtikten sonra
O dağdan bu dağa dayanan
Büyük göl oluver.
O geçene kadar durdu
O geçtikten sonra
O dağdan bu dağa dayanan
Büyük göl oluverdi.
[Talas] Oradan geçti.
Arkasından yetiştı.
“Hüda bir Hüda der idim
Nasıldır Hüda der idim
Hüda’m var iken
Felaket nerede der idim.
Ben geçene kadar böyle dur
Ben geçtikten sonra
Sıçan burnu sokulmaz*

Çıtırman tokoy ey bolup kal a”.
Ol ötkönçö dey turdu deyt a
Ol ötkönnö ey şu kiyin a
Çıçkan bir murdun ey katkısız a
Çıtırman tokoy ey boldu deyt a.
“Kuday bir Kuday ey deyt edem a
Kanday dele Kuday deyt edem a
Kudayım azır ey turganda ya
Palaket kayda deyt edem a
Men ötkönçö şunday tur
Men ötkönnön ey şu kiyin a
Asman melcigen ak zoo bolup kal a”.
Ol ötkönçö dey turdu deyt a
Ol ötkönnö ey şu kiyin a
Asman melcigen ak zoo bolup kaldı deyt.
Şonon bir kamçı dey saldı deyt a
Carıp bir colgo cetkende ay ya
Beli üzülüp öldü deyt a
Talas da kaytıp ketti deyt a
Manas da şonon cetti deyt a

Oy kırılğan ey kırk çoro ay ya
Oy coyulğan ey çok çoro ay ya
Kırk beni soyup ey şondo deyt a
Kabaptı salıp ey cedi deyt a
Kırk attı karmap mindi deyt a
Ogo çe Manas cetti deyt a
Eki bee soyup cigitter a
Kabaptı salıp ey koydu deyt a
Manas da cetip keldi deyt a
Kabaptı alıp keldi deyt a
Birkeden çımçıp ey cedi deyt a
“Oy kırılğan ey kırk çorom ay ya
Oy coyulğan ey çok çorom ay ya
Çapçañ bir aydap ey cürgülö ay ya
Er Kökçö menen Almambet a

Geçilmez orman ol”.
O geçene kadar durdu
O geçtikten sonra
Sıçan burnu sokulmaz
Geçilmez orman oldu
“Hüda bir Hüda der idim
Nasıldır Hüda der idim
Hüda’m var iken
Felaket nerede der idim.
Ben geçene kadar böyle dur
Ben geçtikten sonra
Göge dayanan kaya ol”.
O geçene kadar durdu
O geçtikten sonra
Göge dayanan kaya oldu.
Orada bir kamçı vurdu
Yarım yola vardığında
Beli kırılıp öldü
Talas oradan döndü
Manas yurduna vardı.

Ya kırılan kırk çeri
Ya yok olan yok çeri
Kırk kısarak kesti
Kebap yapıp yedi
Kırk ata bindi
O zaman Manas ulaştı.
İki kısarak kesti yiğitler
Eti kazana koydular
O zaman Manas yetiştı.
Eti alıp getirdi
Bir çimdik etten yedi.
“Ya kırılan kırk çerim
Ya yok olan yok çerim
Hemen yola çıkalım
Er Kökçö ile Almambet a

O da bir cetip kelbesin a
Zor berip aydap ey cönödü ay ya.

Onlar yetişmesinler.
Sürdü, yola çıktı.

Kırk cigit başı başı Kırgın Çal
Aylanayın er töröm a
Üyrölöyün ey cat töröm a
Sen dele taza dey emessiñ a
Caraluu bolup ey kelipsiñ a
Carañdı körsöt ey can töröm a
Men caralı dey bolbodum a
Tazamın aydap ey cürgülö ay ya

Kırk yigit başı Kırgın Çal
Muhterem er töröm³⁷¹
Muhterem can töröm
Sen sağlam değilsin
Yaralı dönmüşsün
Yaranı göster can töröm
Ben yaralı değilim
Sağlamım. Yürüyün

Şonon da cürüp ey ketti deyt a
Carım bir colgo cetti deyt a
Carım bir colgo barganda ya
Almanbet menen Er Kökçö ay ya
Bu dele cetip keldi deyt a
Öldüm bir desem ey bolboñor a
Cettim bir desem ey bolboñor a
Men caralı dey bolgonmun a.

Oradan yürüyüp gitti
Yarım yola geldi der
Yarım yola geldiğinde
Almanbet ile Er Kökçö
Bunlar yetiştiler
Öldüm bir desem inanmayın
Yıttım bir desem inanmayın
Ben yaralıyım.

Ceenbek Yurdakul Varyantı³⁷² (Kırgızca Metin)

Bar eken da cog eken
Aç eken da tok eken
Börü bökek eken
Kuyruğu söpök eken
Ayuv akar eken
Kuyruğu pakal eken
Tülkü tümön eken
Kuyruğu tümön eken
Bir Cakıp Bay bar eken

³⁷¹ Törö: başkan, reis.

³⁷² Kaynak kişi: Ceenbek Yurdakul

Derleme tarihindeki yaşı: 40

Eğitimi: Okuma-yazması yok

Mesleği: Çoban

Derleme yeri: Karagündüz köyü/ Van/ Türkiye

Derleme Tarihi: 29.07.1983

Derleyen: Ahmet Bican Ercilasun, Saim Sakaoğlu, Şekür Turan.

Malı köp eken

Balası çok eken

Bir kün, eli curtun naziri kılıp ol baydı kışırıptır. Baydı kışırğannan kiyin aytatıganday:

"Balaluvga balaluvday göş beriner

Balası çok Bay Cakıpga

Közün oygon kör çokun

Kulagın oygon kü çokun

Tuvromdon kalgan çarımdı

Tuvrovsuz kalgan karındı

Koyçulardı baş kılıv

Anele şonu tartınar deyt

"Balaluvnun balasınan kaytar" deyt

"Balası çok Bay Cakıptın

İmnesine kaytar? deyt

Balaluvga balaluvday göş tartat

Balası çok Bay Cakıpga

Közün oygon kör çokun

Kulagın oygon kü çokun

Tuvromdon kalgan çarımdı

Tuvrovsuz kalgan çarımdı

Koyçulardı baş kılıv

Anele şonu tarttı ay deyt.

"Kem bolbosun!" dev

Onon bir özuga salıp

Munan bir özuga salıv

Anan ant içkendey sargarıv

Uu içkendey kuvarıp

Astıngı erdin tişteyt" teyt

Üstüngü erdin kesdeyt deyt

Cügürüp çıga kalat deyt

Temir taman üzöngü

"Teppey ırıp minet deyt

"Atana nalat aram kün!

Enene nalat siygek tün!

Senin tövönö törttü çalbasam

Tört çarçı cöluk ottu cakpasam
Mene veşti yalbasam
Beş çarçı ottu cakpasam
"Bir ul vala maga tuvbapsın!" dep zayıvıga açüsu keliv Akıpkanı erçitiv alıp
cönöytuganday. Bir maalda Akıpkası kelet:
"Cakıp kannın açusu kelip seni urgalı kele catat. Emi kandy kılasın?" deyt.
"Men kandy kılamin, anan kuday berbegen balanı? deyt oğöçon;
On betige dal koyot
Sol betige gal koyot
Kızıl an, içinen kızıl kiyet deyt
Tışınan gara ak kiyet deyt
On betige dal koyot
Sol betige gal koyot
Cügürüp Cakıp kannın aldığa cügürüp çıga kalat. Zayıvını körgöndö onosunan
çıgıp ketip gaytıp gelip oturat.
Bir küin dağı bu eli curtun nazırı kılıp Cakıp kandı kışırat. Kışırgannan kiyyin
aytat:
"Balalıvga balalıvday göş beriner
Balası çok Bay Cakıpğa
Közün oygon kör Çokun
Kulagın oygon ku Çokun
Turamdan kalgan carımdı
Turavsız galgan karındı
Koyçulardı baş kılıv
Anele şonu tartınar
Balalunun balasınnan kaytar
Balası yok Bay Cakıptın
İmnesinnen kaytar?" deyt
Balaluga balalıvday göş tarat
Balası yok Bay Cakıpğa
Közün oygon kör çokun
Kulagın oygon ku çokun
Tuvramdan kalgan carımdı
Tuvrovsuz kalgan garındı
Koyçulardı vaş kılıv anele
Şonu tartı ay deyt
"Kee volbosun!" dep

Anan bir ozuga salıp
Munan bir ozuga salıp
Şonon jügürüp çıga kalat deyt
Temir taman üzöngü
Teppey ırgıp minet deyt
Ant içkendey sargarıv
Uvu içkendey guvarıp
Astıngı erdin tişteyt deyt
Üstüngü erdin kesteyt deyt
"Atana nalat aram kün!
Enene nalat siygek tün!
Seni tövönö törttü çalbasam
Tört çarço ottu cakbasam
Meene veşti çalbasam
Beş çarçı ottu jakpasam!"
-dep kayra vuyra kamçılöp jönöytuganday Akıpka kul aldıda eken.
Cügürüp cetip kelip havar kılat:
"Seni mana şunday urgalı kele kılat" dep; "Kanday kılasın?" deyt.
"Men kanday kılayın, huday verbegen balanı?" munday oturatuganday. Oğöçon

çetet:

"Atana nalat aram kün!
Enene nalat siygek tün!
Seni tövönö törttü çalbasam
Tört çarçı ottu cakbasam
Meene beşti çalbasam
Beş çarçı ottu cakbasam!
Sen bir uul vala tuvvapsın emigeçen!" deyt.
"A! men kanday kılayın kудay verbegen balanı? Sen dagı vir naziri kılğın. Tilek
tilegin kudadan, anan bir neme volör." deyt.

"A! mennin esime tovo tiyiptir, esimdi huday alıptır," dep;
Koydu soyup koro konşun kıcırat
Attı soyuv arka jurtun kıcırat
Tödü soyup tögörök curtun kıcırat
Bir uul vala versin dep
Bata verereken dev,
Oğöçon köşün tartıp beret
Goşün tartkannan kiyin

"Allo akbar cakşısın

Tümönnön türülsün

Tündüğü dö güyülsün

Munanday veter bay volsun." -

dep turup ketetiganday. Ogo kapa voluv ıylav, ekov eki cerde ıylav oturat. Ogoçon bir ak sakal adam kiret:

Eşikten kirgenin da bilbeyt

Eşikten kirgenin da bilbeyt

Al sallası var

Asa tayagı var:

"Assalam alayküm! deyt

"Alaykum salam!" deyt.

"Sen imne volup kapa voluv ıylav oturgan adamsın?" deyt.

"Men malım düniyadan köv ede. Bir ul balam cog ede. Men nazırı tilöv öko börü curtumdu kıcırip bir neme kılсам birisinin ozunan bir ul vala versin dep çıkpadı. Men şogo kapa voluv oturamın." deyt.

"E, acav adam ekensin. Mal bergen huday ne vaş verbesin? Kele göşün bolso alıp kel" deyt. "Kampırım göşün bar bı?" deyt.

"Göş da kalvaptır. Tuvramdan kalgan çarım bar, tuvrovsuz kalgan karın bar. Közün oygon kör çoku, kulağın oygon ku çoku galıptı" deyt.

"E! Kele kör, göşü da alp gel onu" deyt. Onu alp kelet. Onı birtke cep bir cartı alma, bir pütün alma veret.

"Men ketkennen kiyin yartı almanı özün cep pütün almanı zayıvına ver" deyt. Eşikten çıkkanın da vilbeyt deyt, eşikten çıkkanın da vilbeyt deyt. Ol galandar cogolup ketet. O ketkennen kiyin yartı almanı özü ceyt, bütün almanı zayıvıga veret.

Cürö veret, cürö veret; bir kün karasa zayıvının boyuga volp galptır. "E, huday bizge parzant beretiganday" deşip hudadan tileşip hoş boluşup yatat. Bir kün anan balası garında touş gılat:

"mınan bölököçünö

Bir künçülük barınar

Hudaydan tilek tilener

Tündöle tünök tünögün

Ondole tüşüp bararmın

Eki künçülük barınar

Eki sunun urunuş

Eki tonun urunuş

Eki sunun guyuluş

Ondo tünök tünönör
Hudaydan tilek tilener
Ondole tüşüp bararmın
Ondole tüşüp gelbesem
Üç günçülük barınar
Andale tünök tünönör
Hudaydan tilek tilener
Andale tüşüp gelermin
Altı garın maydın özün açınar
Ag ala volsun colunar
Ceti garın maydın özün açınar
Con ele volsun colunar"
deytıganday. Ogoçon köçüv alıp:
Bir künçülük barat deyt
Tündöle tünök tünöyt deyt
Hudaydan tilek tileyt deyt
Andale tüşüp gelbeyt deyt
Ekki künçülük barat deyt
Ekki sunun urunuş
Ekki zonun urunuş
Ekki sunun guyuluş
Ondo tünök tünöyt deyt
Hudaydan tilek tileyt deyt
Andale tüşüp kelbeyt deyt
Üç künçülü barat deyt
Tündöle tünök tünöyt deyt
Hudaydan tilek tileyt deyt
Andale tüşüp kelbeyt deyt.

"E, bizdi kalp menen aldap goyson nemedey eken?" dev ekö eki cerge kapa volup ıylap şondo oturatıganday bir malda cerini cetkende ak ingeni var eken, o çilerip kaçıp galatıganday:

"E, bayviçe! Cetim uldun turpatı malda kar zar gorü çu. Töşök ingen bir cerde tuup taylagımızda ölbösün. Barıv alıp kele gal. Tüşüp kelbedi emi. Hudaydan amir çok da eken." dep ana ekö şonday deyt.

Ogoçon Bagdagul kan baybiçe şonon cügürüp barıv atasın alıp goluga alıp alıp bir agınnan attav ötköndö bel içidei tüşetıganday. Cügürüp cetiv ak ingendi karmap cetelev alıp kelet. Narcakta Akıpka kul koydu kütüp cürgön eken; "Bagdagul kan baybiçe hannan attav

ötköndö belinen bir nan tüşüp galganday bolup atkan eken; taap cey goyoyun." dev o cügürüp kelse ağının içinde bir bala çoçoğuna kum kuyup oşondoyunan oturatıganday. Oğocom Akıpka kul da cügürüp Bagdagul kan baybiçege kelet. Karasa, tayagı kan bolup galıptır. Karındagı bala çok:

"Atana nalat aram kün!

Enene nalat siydik tün!

Senin tövönö törttü yalbasam

Tört çarçı ottu cakpasam

Meene veşti yalvasam

Beş çarçı ottu yakpasam!

"Senin karnındagı bala kanake? deyt.

"A! Huday verbegen valanı men kandy kılamın? Bilgenim çok, gayda tüşüp kalptır; bilvedim, tuyvadım." deyt. Oğocom Akıpka kul keletıganday:

"Salamım alıv algın bay vayım,

Salamat esen cattın bı bay vayım?" deyt.

"Salamın alıp men aldım gurtkam

Salamat esen men cattım gurtkam.

Kaydan gelesin gurtkam?

Sen süyünçügö geldin bi ay gurtkam,

Küyünçügö keldinbi ay gurtkam?" deyt.

Küyünçüsü gurusun bayım

Men süyünçügö kel, kelgenmin.

Takırı cerge ot çıktı ay bayım,

Taz başına cün çıktı ay vayım.

Kuvakay cerge ot çıktı ay vayım.

Ku vaşına cün çıktı ay vayım.

Bagdagul kan bayviçe

Ağınnan attav ötkönün

Belinen bir nan tüşüp kalganın

Men nan eken taap cey koyoyun

dep cügürüp barsam, şondo bir bala çoçoğgu kumkuyup şondoy oynop oturat." deyt.

"O, baybiçe! Varıp barıp alıp kele kal valandı." deyt. Cügürüp cetip barsa şondo çoçoğuga kum kuyup bir bala oynov oturat.

Altörö kiyiz aldıga orogo volvoyt deyt, ceterö kiyiz arkasıga orogo volboyt deyt.

Altı karın maydın ozun açiv agaları özün cölaptır. Ceti karın maydın ozun açıptır. Ceneleri ozun colaptır. Şonon ana alp keliv anan bağıptır.

Bir künde bir çaşar, eki kündö eki çaşar, üç gündö üç çaşar tört kündö tört çaşar voluv anan zoroyuptur. Bir kün çiyden ok gılıp çırpıktan ca kılıp çımçığ at kılup cürsö, vır agının boyuda bir katın

içeği cuup yatkan eken. "Barıv ogo vır azil kılayın." deyt. Barıv o katinga azil kılrat.

"İy alp ketsin caman Cakıptın kesiktisi! Oval bir kolundu alaldatıp keliv anan mana azil kılbaşın bı?" deyt.

"E, menin bul ayıvım bar eken. Munu atama vır varıv aytayın" dep şonon kaytıp geletiganday.

"Cenay! Men kafırdın balası bedem, men busurmandın balası bedem; men şunça yaşka kirginçe menin kolumdu alaldap koyvopsunar?" deyt.

"E, esivizge tovo tiyiptir. Esivizdi huday alıptır." dep tödü soyup deyt tögörök jurtun kışırar. Attı soyot, arka curtun kışırar. Koydu soyot koro konşun kışırar.

"Balamdın kolu alaldap bergile tugandar!" deyt. Ogoçon göşün tartat. Göşün cep bolgonnon kiyin; "yakşıragga alaldasak go cukuv-ukuv bir cerin oorutup goysok bul biribizdi biribizge urat; biribizdi taşka urat. Omun allo akbar! Cakıptın tümönünnen türülsün, tündüğü de guyulsun. munan da veter bay bolsun." dep koyup çıgıp ketiptir.

"E! Atana nalat ay!" deo kapa volup şonon iyılav oturatıganday.

Bir gün anan, ogoçon anan er Manas ant içkendey sargarıv uu içkendey guvarıv astıngı erdin gesteyt deyt, üsütñkü erdin tişteyt deyt. Bir koluna taktanı alıp bir koluna paltanı alıp turup barıp; Paltaga goyup taktaga goyup balta menen ırğıta çavat da taktanı taktav alıp gelip attı catıp sakayıp koyot.

(S munun koygon cerlerin unutup kalıpmin.)

Bilgenizdi aytın.

O! Anan sakayıp koyuv anan çır çırpıktan ok gılıp çiyden caa kılıp alıv anan anan da oynop cürö veret, cürö veret. Bir kün barsa cangı katın dağı içeği cuup catatıganday.

"dagı nimne ayıbım bar eken, varıp dağı azil kılayın" dev o katinga varıv azil kılratıganday:

"İy, alıp kelipsin, caman Cakıptın angisi! Oval bir nikanın suun urttap keliv anan mana azil kılbaşın bı?" dep.

"E, bul ayıvım bar eken. Barıv atama bir aytayın." dep kaytıv anan keletiganday kelip üydün arkasına kelip:

Pan pan baskan pan baskan

Kança cıl bele cügüncön sen baskan?

Ayrı körsün ey kom baskana

Tört bay bir törön tödön bir cakşı var beken?

Cıvıraşıp cay bir gızdar aşıp kelip maraşıva

Koydon bir cakşı da ey var veken a?

Şıvıraşıp süylöşüp şın şına ırdaşıp teey külişüiva

Kızdan bir cakşı da ey var veken

deytiganda:

"E, balabızga gu girip galptır, varıp zayıv alıp bereli," dep

Badagul kan baybiçe şonon cönöp kalatıganday;

"Ene kayda varasın?" deyt,

"E, balam, bizdin ölorübüz kaldı, ösörüyüz kalgan jok, seni bir üylöp goyoluk,"

deyt;

"Meni üylöp mana zayıv alıp berer bolsonor, közü közüüm okşogon, kolu kolum okşogon, putu putum okşogon, sözü sözüüm okşogon, özü özüüm okşogon zayıv alıp bergile, bolboso men zayıv albaymın." deyt.

"Makul balam." deyt.

Arıvas argumagını minet, tügövöz azığın alat, tozuva tonunu kiyet ta, Akıpka kuldu erçitiv alıp cönöytiganday; barbagan jeri kalbayt, bargan ceri bakbayt teyt; gönülügö cakpayt teyt. Manastın tenin tappayt deyt. Eç barbagan jeri kalbaptır. Dovasın kıluv anan "emi bolbadı emi gaytıp keteli" dev anan şonon anan.

Kaytıp kele jatsa bir sagırgan kuş arkasınnan üç kün erçip gelip bir çılgannın başıga çıgıp ketet:

"E, kurıka! Mana şol kuşnun arkasından şo da bizdi üç gün erdi. Biz da şonon çaçtan tüşpöy erçiyli, şol bir jön kuş emes ede." deyt.

"Emi kudaydın caratkan insanın kızı senin balana tavılbay emi, Kudaydın uçup cürgön bir parandası senin balana zayıp taap bere bi? Bar sen barsan bara ver! Men barmaymın, ketemin." Kayra vuyya kamçılav Akıpka kul şonon ketip baratıganday. Bagdagul kan baybiçe kayra vuyya kamçılav cangı cılgaga çıgıp barsa çılganın içide vır koro koy cürötuganday. Koygo varsa, biröv koy kütön neme cüröt ogo colugup:

"Munan narı ayıl var bı? deyt.

"Ayıl var." deyt. "E kara han degennin bir ayılı var." deyt.

"Ondo kız mızı var bı?" deyt

"Sen imne kıl cürgön kampırsın?" deyt.

"E, men Manastın tenin tappay cürömün." deyt.

"E, emese şunan narı varsan;

Kara hannın ayılı var;

Cügürüştün kör da tişin kör

Civekti kör da çaçın kör

Manastı kör da şonu kör

Kara hannın kızı var" deyt.

"Ni yemese şondo varayın" dep gayra vuyya kamçılav şonon anan cönöp

kalatıganday.

Ayıldın tuvrasınnan çıksa cangı kız başın cup yatkan eken. Kişirip garat. Garasa vır attu kampir kele catat.

“Kim bar balam” deyt.

“E, ata! Bir kembagaldın kampiri kele catat.”

“Cün surap kele cata vı, un surap kele cata vı? Deyt. Oğçoñ keliv attan tüşö kalıv atın baylap kirip kelet. Kirp kelse kir cuup catkan eken Manas şondo oturat!

“Kel valam, mandayında bir öp goyoyun” deyt.

“Ce alıp ketsin! Buyurusa vala vala kılasın; buyurvasa imneni bala kılasın? - deyt.

“Buyurusa da vala kıldım, buyurvasa da vala kıldım.” dev anan bir öp goyuv oturatıganday. O küñü miyman kılıp yatkızat. Ertesi kara hannın bir kuşu var, karçıgası var eken. Ol boşonup kaçıp ketiptir. Attu guptur, cuyo guptur; heç gup tatalvaptır. Ogoçoñ Bagdagul han baybiçe cangı arıvas argımakı minip Kayra vuyra kamçılup ay huy degiçen cangı karçıgasın tutup gele galat. Tutup gelgennen kiyn:

“Bir kampırdab surağılar; beçaranın arısı volso arısıga geteyin, dardı volso dardıga geteyin; un surap kelse un bereyin, cün surap kelse cün bereyin” deytıganday.

“Arısı volso arzın aytsın, dardı volso dardın aytsın. İmne tep tese şonu vereyin. Cün surasa cün bereyin, un surasa un bereyin” dep şondoy deyt.

Deyt:

“Men un da suravaymın, cün da suravaymın, men;

Curttan kelgen cuçumun

Cuçulukga horluk cok

Elden kelden elçimin

Elçilikge zorluk cok

Kar ılaçın sizde var

Gaz balası bizde var

Karmalaşıv oynosun

Ku ılaçın sizde var

Kuş valası bizde var

Kuvalaşıv oynosun

Men cuçu kelgenmin“ deyt.

“E men Manaska verbey kimgе veremin? Berdim” deyt. Gap berptir. Koydu kesip şondo pata toyunu kılat dag anan kaytatıganday.

Bir malda Manaska Akupka kul kelet:

“Enem kaneke?” deyt.

“E, enen kaldı, palanı şarda:

Tozuvas ton tozuruv

Arıvas argımag arıdı

Tügövös azık tügödü

Şıyrak kuykalap tuyak ceyt

Kella kuykalap guyak ceyt enen,

Men basa verdim” deyt.

“E, Manas’ın enesi şondoy volp galıptır degiçe, görö Manas ölptür dese volgur emes pi? deyt. “Barıp enemdi bir tap keleyin.” dep Manas şonon anan açusu keliv anan cönöp kalatıganday. Bir malda cönöp ber cakka enesi kele catatıganday.

“ene sen bir ay bir kündö kelsen çi ay

Eki ay eki kündö kelsen çi ay

Üç ay üç kündö kelsen çi ay

Şunça künnön beri sen nimne kılıp cürdün? deytıganday:

“E, bala! degen; beker ekemin; barbagan mazarım kalbay, tartıpgan azarım kalbay; kelsem murunkularga uşul eken.” – dev enesi tarınıp kaçatıganday: “Men enemdin bir oval surav anan neme kılbaıbn, hapa volp galdı vı?” dep cügürüp cetip enesinin tegeregin emçegin çölçügösü caş malıdagıday iyip ketetıganday:

“Ene kaydan barıp kaydan kayt, kayttın? Bargan cerin baktılı, kız köünö çaktı vı, menin tenimi taptın bı?” deyt.

“E, balam! Bargan cerim baktı, kıs köünö çaktı. Palanı cerde kara han degennin bir kızı var eken. Ogo pata kılıp keldim.” deyt.

“E, emese varıp men babir ip sınaı kele kalayın.” – dep bir aksak beıe miniv alıp, çap çetip baratıganday. Varsa berki savap yatkan baykuş çeneleri al yağından ötöt deyt, bı yağıdan ötöt teyt. Ogoçon berkin çenesi var eken, koro koyut alıp kalma volat:

“İsmimdi de sen devey dep teripsin” dev; “ ordun Manas men emes, bizdin Manas men emes. Manas mendey er bele? Men Manas’ın cılkıçısının, men bir be jogolup ketip şonu izdep keldim ede. Şunday koşulup kaldı veken dep” deyt.

“Biz da aş içken baldarbız. Tanıybız. Manas sensin” deyt.

“E emese men sizderdi sınaymın dev özüm singa tüşüp kaldım. Emi ceneler meni koyo vergile” deyt.

“Makul, koyo versek koyo vereli” dep koyo verişet. Kaytıp üyügö kelet.

“Kündüz sınaymın deb özüm singa tüşüp galdım. Emi tündö varıp tagı vır neme kılıp kele kalayın” dep bir attı miniv alıp kayra vuyya kamçılup şonon cönöytıganday.

Anan kırk cigiti var eken. Kırk cigit menen Akııka kuldu erçitiv alıv anan cönöytugayday. Gara hannın ayılının aldıga varıv anan:

“pan pan başkan pan başkan

Suda ele cünün Çan baskan ay

Erköşün kan başkan

Murdunan tartsa da ey gup tegan a

Tört payın cüktögön

Tödön bir cakşı da var veken na?

Cıvıraşıp cayılıv ızıldaşıp ta maraşıv a

Koydon bir cakşı day var veken na?

Şıvıraşıp suylöşüp şın şındaşıp da külüşüv a

Kızdan bir jakşı day var veken?" dep aytıganday.

Ogoçon cangı kız başın cup yatkan eken. Baş bagıp garasa Manas ötüp ket baratat. Ay dese atı çok, kün dese körkü çok bir cigit. "Boyvoy! Bul, men Manas'tan galgıçam ölgönüm."

"Cakşı! Varıv atana vır aytıla; kırk cigitige kırk kızını öküp kemini versin. Akıpka kulga şul ekönün birini bersin." deyt. "Ebirbe! Berbey imne kıla? Bilgenini kıla versin" deytıganday. Ogoçon çaçını mandayıga tüyö koyup şonon cügürüp getetıganday.

"Kırk cigitine kırk kız, Akıpka kulga şul ekönün biri. Özünö özüm, közünö közüm" deytıganday. Ogoçon turup Manas aytat:

"Ey cürgülö emi keteliner. Beker katın; begen ton degen şul. Emi munan narı kayda varavız, cürgülö" deyt.

"Emese ketse keteli" dep turup ogoçon kırk cigitin Akıpka kul anan:

"Kırk jigiti kırk kızı al; buga özügö özü, közügö közü, men bir şilov kamdı alat ekenmin dep, men;

Kızdı kılday çappasam,

Tandap katın albasam!

Oydu oyday tappasam,

Ondu katın albasam!"

Dep gayra vuyra kamçılöp gaşattan gaça veret, deyt. Ogoçon kırk cigitin maslat kılıp;

"şo kızdardın da cakşısı vardır, camanı var. Akıpka kul tapkan kızdı kayda biz tappaylı? Cürgüle, biz de tandap gatın alavız" dev cigirması cügürüp getetıganday, cigirması kalat:

"Bular tapkan biz tappaybız bı? cürgülö, biz da varıp tandap gatın alavız;

Alganınnan tayak cev

Arsız Manas kaytıp ket

Katınınnan tayak cep

Kayran Manas kaytıp ket

Dev olor aşaveretıganday. Şolor tapkan katındı kayda men tappayın? dep atıga kamçı salatıganday:

"çılburıga çırmalat

Oronuga orolot

Özünö özüm

Közünö közüm

deyt unavaytıganday;

munnan narı sen barsan

taltıktın suvu taşsın

tal boyunun aşsın

köldüktün suvu köçsün

köl boyunun aşsın

Kırk cigitinin atını kırk kündö soyup ce! Özünnün atındı bir kündö soyup cegin!

Dep pata veretiganday.

Katın kargışı erge cetpeptir

Börü kargışı koygo cetpeptir

dep kayra vuyra kamçılup şonon cürüp getetiganday, cürüp ketetiganday. Ogoçon anan arkasınnan ala çap bolot. Gökürögün dal sürüp göçüğüñ taşga taşırıp şondo oturup kalat gatını.

Barıv anan o kılıp turatiganday bir malda bir kün saar bolso tartıktın suvu taşıptır, talboyunnan aşıptır. Köldüktün suvu köçüptür, köl boyunun aşıptır. Şondo kamalıp kalıv anan ötölbay catip getiptiler, Manas birkeden ü kılattıganday. Kırk cigiti menen Akıpka kul anan kırk cigittin atını kırk kündö soyup yeptir; Akıpka kuldun atın bir kündö soyup yeptir. Bir Manas'ın atı galıptır. Ogoçon Manas udan kele catkanda maslat kılát:

“Emi görgö kırsın! Şu suvdan bir bala kılıv össök agıv ölböyt keter edem. Şul ekövün bosso le agayın bir görsö Kırsın! Pok cegen ekenbiz! Bir künü ketip kalganda bir bala cog ede. Em Manasga kimin aytasınar ketelik? deyt; içkimisi:

“Aytalbayvız, aytalbayvız” deytganday:

“İmnege aytalbaysınar?”

“Men aytamın. Koluma çüçülüüp çonoytkon balam, men aytamın” dev Akıpka kul dep şuduratigandy:

“Makul! Emese sen aytsan barıv ayt” deyt. Bir malda karasa Manas tüşüp kele yatkan eken aldığa cügürüp cetet, deyt:

“Aylanayın Manas can, üyrülüüñ Masan can! Mında yatıp bersek kırılıp kalgıdayvız. Bugün menin atındı soyup cedik emi özünün atın kaldı. Emi şu suvdan boşor kılıp bir ötkörsön keter elem. Şilo kem bolmokçu tügöl. Gör bolsun alvayın. Şo gorgo kitayt dagırsın!” deyt. Tegin da bul şilökönü alatıgan nemeken.

“Uşul kündö kayda kaldın ede? Tandav alsan bolboy bu?” bir putunnan depsep, bir putunnan girip suvga burgap cügörüp kelet. Onu körüp bu kırk cigitinin can kuruşuv olor oturatıganday. Ogoçon birke çaap koygon eken. Alıp kelet, onon bir eki kağıp ceyt dagı

anan cigirmasini bir ten kılıp baştayt. Cigirmasını da bir ten kılıp baştayt dagı tay burulga artıp kak üstündö minip “çu canıverim!” dep şuvga kiret. Key volbosun dep bir tuyagını malıp ötötuganday. Bayagın göldün suvuga ayağın aparıp tüşürse, biri “kavırgam!” dev ontoytuganday, biri “omurtkam! dep ontoytuganday.

“Emi ontosso ontop şunday çatıp tursanar. Men barıp bir Talastan bir cılkı kuup kele kalayın dep kayra vuyra kamçılup Talas’ka karap ketetiganday bir cılgaga çıgıp bara çatıp barsa bir kul uktap catat, deyt. Bir kulağı camınçı, bir kulağı töşönçü. Nayda menen kulagıga saysa:

“Pa pa pa pa! Şu cerdin e paşa çirkeyi kurusun” dep bi yaga antarılıp catatiganday.

“Tegini! Buga men paşa çirkey “Körünüppün!” deyt. Kulak murdunu kesiv alat dagı cılkının başıga çıgıp barsa bir kul uktap

Catat deyt; bir kulağı töşönçü, bir kulağı camınçı. Barıp kulağına saysa;

“Pa pa pa pa! Şu cerdin boroşo çapkını kurusun!” dep bir yaga antarılıp catatiganday.

“Tegini! Buga men boroşo çapkın körünüppün” dep kulak murdunu kesiv alat dagı oşonon anan; özü cadatçı nemeken; cada kılıp beretiganday. Bir malda boroşo çapkın kelet. Ey parvardigar! şırkıratıp kırk kanattu harayvoz halı venin, harı benin kulunu eken. Cılkıların arasığa kelip mına onun başını çerge salıp çıga galat. Gap berip yetip moynuga çalma taştayt. Kırk asmanga alıp çıgat. Kırk cerge alıp tüşöt. Eç goyo verbeyt. Garayvozdu tutat ta ganat guyrugunu kırkıp kara kul menen sarı kulnu birinin on birinin tetiri mingizet dagı:

“Bar Talas’ka havar kıl!” dep davulunu dank etip cılkılardı sürüv alp ketet parvardigar. Bir malda cılkının aldı cankı jigitke cetetiganday:

“A! Talas’tan bir korkuptur, Manas! Dep cılkının aldı cetkende bir beni karmap soyup cev olor cata veretiganday. Bir malda Talastın canıga kelet:

“Altın san cılkın ay var ed ay talas

Aydap bir ketti ay bir val ay talas

Eerden çıgar da çıkpas ay vaşı var talas

On beşke kirer da kirves ay caşı var talas”

deytiganday.

“o cangı cantakçının zayıvının kardıga bergen emestey ekensiner; bezildep catat. Çık, bir nan alp çıgıp ber!” deyt. Ogo bir

Nan alp çıgıp beret. Onu alp barıp koyot. Dagı cangıday dep bezildeytiganday:

Altı san cılkın ay var ed ay talas

Aydap bir ketti yay bir valay talas

Eerden çıgar da çıkpas ay vaşı var Talas

*On beşke kirer da kirbes ay caşı var Talas
deyt.*

“Oy voy! A, vul kara kul akam menen sarı kul akamın tovuşu. Çıgıp garagılaçı!

Deyt.

*“Başka go ceri cok, kulak murdu cok, hudaydan bir umutu cok bir eki neme keliv
alptır” deyt.*

*Altı san cılkın ay var ed ay talas
Aydap bir ketti yay bir val ay talas
Eerden çıgar da çıkpas ay vaşı var Talas
On beşke kirer da kirbes ay caşı var Talas
deyt.*

*“O, cakşırak çıgıp garagılaçı! Kara kul akam menen sarı kul akam ele touşu oşol”
deyt.*

*“E, cok! Gulak murdu cok, hudaydan umutu cok bir eki neme keliv alptır. Özün da
çıgıp kara!” deyt. Özü çıgıp garasa, kara kul menen sarı kul, kulak murdu cok, hudaydan
ümütü cok bolup kelet.*

“Ol imn olup cürösünör?” deyt.

*“Cılkılarındı bir bala kuup getti” deyt şonon kımız menen cuup gılıç menen sızıp
Karayvozdun ganat guyrugunu sakayta goyot. Tagı parvardıga miniv alp manastın
arkasınnan çaap cetetiganday:*

*Altı san cılkı ay aydapsın bal ey
Eerden çıgar da çıkpas ay vaşın var val ey
On beşke kirer da kirves ay caşın bar val ey
Cılkılardı ay taştap ket bal ey
Bir cerin mayıv ay volvosun bal ey
Bir cerin kıyıv ay volvosun balev
Deytiganda:*

*Alalsan alp gal kakbaş
Alalbasan aç börüdüy ulup gal kakbaş
Dep davılını dank etip dagı üsülüp getet deyt; arkasınnan dagı etekteyt, deyt:*

*Altı san cılkı ay aydapsın manas
Eerden çıgar da çıkpas ay varşın bar Manas
On beşke kirer da kirves ay caşın bar Manas
Üçönü ay sen algın Manas
Üçönü da taştap ket,
Manas ’tan cılkı munu aciratıp geldim dep menin nomuma da çakşı;*

Talas'tan cılkı kup geldim dep senin nomuna de cakşı" deyt.

(D 2 şimdi bekle)

Alalsan alp gal kakbaş

Alalbasan aç börüdöy ulup gal kakbaş

Dep davulunu dank etip dağı sürüp getet deyt; bir malda dağı cetet teyt. Bir targadı var eken:

"Men ötküçö şunday şunu menen ötkönnön kiwin kuş ötiw öt, ötküsüz, uçuv ötküsüz bir zo volup kalgın" dep onu taştav ötöt. Ol ötküçö şondoy turat. Ol ötkönnön kiwin kuş uçuv ötküsüz to volup galatıgınday. Cılkıardı sürüp alıp getet. Bir malda kelse vır arık daşıp galptır. "Çu canıver!" dep kamçı salganda karayvoz şonon ırgıp eki kolu çıgıv eki putu menen tıyalbay beli sınıp şondo Karayvoz

Ölöt cuyo gelet. Şonon anan Talas şonon gaytıp ketet. Talastın cılkaların Manas sürüp alıp alıp barat.

"barsa kırk cigiti şondoy cılkıardı soyup kavavını salıp cep, barsıldatıp Manas kelet dep büttün göydü soyup kavaptı salıp goygön eken. Alıp geliv aldıga oturatıgınday:

"Öş siler cey vergile! Menin cege tavım çok. Cegile cönöybüz." deyt.

"Co sen imnege ceveysin? Senin jürögündö caran bar. Senin arızın bar, dardın var, sen dardını bizge aytkın." deyt.

"Co menin caram da çok men azalı bugün kanca kunnön beri uykusuz uykudan betaviyatmın" deyt.

"Co uykudan sen betaviyat bolboyt eden. Senin bir dardın bar" deyt. Karasa o yağdan tutam bu yağınan tutam; ok çıgıp galgan eken, anan sındırıp taştayt.

"E, senin cürögünö ok tiyiptir " dev anan atka mingiziv alıp şonon anan cönöytıgınday, " keliv anan bir çerger kep tüşüp yatatıgınday anan Manas şondoy özgörüv galat:

"Men atsız jürvögön canım; atsız bir kaday cürömün? Karayvozdu başıma baylap koyunar. Susu çok cürbögön canım; susuz bir kaday jatamın? Bir ağınnın suvunu başıma burup koyunar. Multıksız jürbögn canım multıksız kaday jürömün? Ak kaltannı yanıma jölöp koyunar" dev anan şondoy deytıgınday;

"Makul!" deyt ogoşon anan tanga mal Manas şondoy ölüptür. Ölgönnön kiwin anan aru cuv ak geppendep şondo göyüp goyuv emiyüp ölgönnön kiwin;

"Emi munun aytkanın kim kladı? Cürgüle keteli! dep şonon anan bir nerselerin alıp alp cönöytıgınday. Cönöp narak barganda, kun bürkölöp bir can ketet. Keteveret, keteveret, keteveret... "şamgaça col cürüp şamda bir çerger tüşüp gelip yatatıgınday. Sar menen gopso ak kümböztün canında Manas'tın görünüv canında! Ekişi alp ketippiz dev anan koop yönöşüv alıp dağı keteveret, keteveret... bir camı kelet. Aldı keçkeçen bassıp geçtigende kelp tüşüp yatat. Sar menen kopso, Manastın görünüv

canında!

“E, azalı Manastın aytkanını kulvasak bolboyt eken” deyt. Bir cılğanın ağının suyunun başıga burulup kelp goyot. Atını başıga baylap goyot. Mıltığını canına cönöp goyot. Tagı anan şonon anan cönöyt ta cılkıardı sürüv alıv ey, parvardıgar! Keteveret keteveret... bir malda cılkının aldı baratıganday ogoçon enesi cügürüp uturlap geletıganday:

“Tay mingen keldi yey taytandav

Taygan boz mingen ay menin bir valam ay

Er Manas kan ay?

Koy müngeni keldi a koylondov

Koyon boz müngen ay er Manas Kan ay?

deytıganday:

“Er Manas arkada keke catat, cılkıardı arkadaşın ciyip deyt.

“E, atana nalat! Manas arkada kalatıgan er bede? Kör Manas öldü desener? deyt.

“Manas öldü anan kaday kılavız? Hudadan cetti.” deyt. Şonon ekki vetini tırmap anan zayıvının tütögösügö nika kıyiv algan eken da akmanga. Bir malda köşögösün açıp karasa, vetin tırmav alp kara kıyiv alptır.

“E, görgöyay! dev anan; manas şondo ölüp.

Ceenbek Yurdakul Varyantı (Türkçe Metin)

Var imiş da yok imiş

Aç imiş da tok imiş

Kurt bükük iken

Kuyruğu uzun iken

Ayı hantal iken

Kuyruğu kısa iken

Tilki tümen iken

Kuyruğu alçak iken

Bir Cakıp bey var imiş

Malı çok imiş

Çocuğu yok imiş.

Bir gün hayvan kesip halka ziyafet verir. O beyi çağırır. Beyi çağırdıktan sonra der:

“Çocukluya çocuklu gibi et verin

Çocuğu yok Cakıp beye

Gözü oyulmuş kör kelle

Kulağı oyulmuş kuru kelle

Doğramadan kalan siniri

Doğramasız kalan karını

Çobanlardan başlayıp
İşte şunu sununuz.
Çocuklunun çocuğundan geri gelir
Çocuğu yok Cakıp beyden
Nesinden geri gelir?”.
Çocukluya çocuklu gibi et sunarlar.
Çocuğu yok Cakıp beye
Gözü oyulmuş kör kelle
Kulağı oyulmuş kuru kelle
Doğramadan kalan siniri
Doğramasız kalan karını
İşte şunu sunarlar.
“Eksik olmayın!” diye
Ondan bir dilim ağzına koyar
Bundan bir dilim ağzına koyar
Ant içmiş gibi sararır
Ağu içmiş gibi rengi solar
Alt dudağını ısırır
Üst dudağını ısırır
Koşarak çıkar
Demir taban üzengi
Basmadan ata biner
“Babana lanet haram gün!
Anana lanet sidikli gece!
Senin tepene dördü çalayım
Dört köşe başörtüsü ateş yakayım
Beynine beşi çalayım
Beş köşe ateş yakayım
Bir oğul bana doğurmadın”, diye karısına kızıp, Akıpka’yı yanına alıp yola çıkar.

Akıpka [Cakıp’ın karısına] gelir: “Cakıp han kızgın, seni dövmeye gelecek. Ne yapacaksın?” der. “Hüdâ’nın vermediği evlada ben ne yapabilirim?” der. O zaman:

Sağ betine dal koyar
Sol betine hal koyar
İçinden kızıl giyer
Dışından kara giyer
Sağ betine dal koyar
Sol betine hal koyar.

Koşarak Cakıp hanı karşılar. Karısını görünce hanın aklı gider, gelir oturur.
Bir gün hayvan kesip halka ziyafet verir. Cakıp hanı çağırır. Çağırdıktan sonra der:

“Çocukluya çocuklu gibi et verin

Çocuğu yok Cakıp beye

Gözü oyulmuş kör kelle

Kulağı oyulmuş kuru kelle

Doğramadan kalan siniri

Doğramasız kalan karını

Çobanlardan başlayıp

İşte şunu sununuz.

Çocuklunun çocuğundan geri gelir

Çocuğu yok Cakıp beyden

Nesinden geri gelir?”.

Çocukluya çocuklu gibi et sundular.

Çocuğu yok Cakıp beye

Gözü oyulmuş kör kelle

Kulağı oyulmuş kuru kelle

Doğramadan kalan siniri

Doğramasız kalan karını

İşte şunu sundular.

“Eksik olmayın!” diye

Ondan bir ağzına koydu

Bundan bir ağzına koydu

Koşarak çıktı

Demir taban üzengi

Basmadan atladı bindi

Ant içmiş gibi sarardı

Ağu içmiş gibi rengi soldu

Alt dudağını bir ısırıldı

Üst dudağını bir ısırıldı

“Babana lanet haram gün!

Anana lanet sidikli gece!

Senin tepene dördü çalayım

Dört köşe başörtüsü ateş yakayım

Beynine beşi çalayım

Beş köşe ateş yakayım!”, diye evire çevire atını kamçılıyıp yola çıkar. Akıpka kul
önden koşarak gelip [Cakıp’ın karısına] haber verir: “Seni öyle bir dövecek ki! Ne

yapacaksın?” der. “Hüdâ’nın vermediği evlada ben ne yapayım?” der ve oturur. O zamana kadar Cakıp gelir:

“Babana lanet haram gün!
Anana lanet sidikli gece!
Senin tepene dördü çalayım
Dört köşe başörtüsü ateş yakayım
Beynine beşi çalayım
Beş köşe ateş yakayım
Bir oğul doğurmadın hala!”, der.

“Hüdâ’nın vermediği evlada ben ne yapabilirim? Sen hayvan kes, adak ada, halka yemek ver, dilek dile Hüdâ’dan. O zaman olur”. [Cakıp] “E, benim aklım gitmiş” deyip:

Koyun kesip komşuları çağırır
At kesip ahaliyi çağırır
Deve kesip çevresini çağır
Bir oğlan çocuk versin diye
Dua etsinler diye
Et sunulur
Et yedikten sonra
“Allahu ekber! İyi olsun
Aşağıdan yukarı dürülsün
[Evin] Tepesinden dağılsın

Malı-mülkü artsın”, diye kalkıp giderler. Buna üzülen ikisi, iki ayrı yerde ağlarlar.

Bir aksakal adam girer.

Kapıdan girdiği bilinmez
Delikten girdiği bilinmez
Ak sakalı var
Asa sırtığı var.

“Selam aleykum!”, der. “Aleykum selam!”, derler. “Neden ağlarsın be adam?” der. “Malım dünyadan çok. Bir oğlum yok. Adak adadım, dilek diledim, yurduma yemek verdim. Hiçbiri “Oğul versin” diye dua etmedi ya. Buna üzülür ağlarım”, der. “Acayip adammışsın be! Mal-mülk veren Hüdâ evlat mı vermez? Haydi, et varsa getir”, der. “Hanım, et var mı?”, diye sorar. “Kalmadı.

Doğramadan kalan sinir var
Doğramasız kalan karın var.
Gözü oyuk kör kelle
Kulağı oyuk kuru kelle kaldı”, der.

“E, getir onu”, der. Onu getirir. Ondan biraz yiyip, bir yarım elma, bir bütün elma verir. “Ben gittikten sonra yarım elmayı kendin ye, bütün elmayı hanımına ver”, der.

Kapıdan çıktığı bilinmez

Delikten çıktığı bilinmez.

O kalender gözden kaybolur. O gittikten sonra yarım elmayı kendisi yer, bütün elmayı hanımına verir.

Aradan zaman geçer. Bir gün karısı gebe kalır. “E, Hüdâ bize oğul ver” diye Hüdâ’ya dilekte bulunurlar, gönülleri hoş olur. Bir gün karındaki çocuk konuşur:

“Buradan başka yere

Bir günlük yol gidin

Hüdâ’dan dilek dileyin

Gece geceleyin

Orada [dünyaya] geleceğim.

İki günlük yol gidin

İki dağın buluştuğu

İki suyun birleştiği

Yerde geceleyin

Hüdâ’dan dilek dileyin

Orada geleceğim.

Orada gelmezsem

Üç günlük yol gidin

Hüdâ’dan dilek dileyin

Gece geceleyin

Orada geleceğim.

Altı karın yağ ağzını açın

Açık olsun yolunuz

Yedi karın yağ ağzını açın

Kolay olsun yolunuz”.

Yola çıkarlar.

Bir günlük yol giderler

Gece gecelerler

Hüdâ’dan dilek dilerler

Orada gelmez.

İki günlük yol giderler

İki dağın buluştuğu

İki suyun birleştiği

Yerde gecelerler

Hüdâ'dan dilek dilerler

Orada gelmez.

Üç günlük yol giderler

Gece gecelerler

Hüdâ'dan dilek dilerler

Orada gelmez.

“Bizi kandırdı mı?” diye ikisi iki ayrı yerde ağlarlar. Beyaz gebe develeri varmış. O kaçar.

“Hanım, deve ıssız bir yerde doğurur da yavrusu ölmesin. Gidip getiriver. Nasılsa çocuğun doğacağı yok. Hüdâ'dan emir yok” diye ikisi konuşur.

Bagdagül hanım koşarak gider. Bir dereden atlarken içindeki [çocuk] düşüverir. Deveyi yakalayıp getirir. O tarafta Akıpka kul koyun güdüyormuş. “Bagdagül hanım dereden atlarken belinden ekmek düştü sanki. Bulup yiyeyim” diye suya koşar. Geldiğinde ne görsün; derenin içinde bir çocuk erkeklik uzvuna kum dökerek oynuyor. Akıpka kul Bagdagül hanımın yanına koşar. Bagdagül hanımın eteğinde kan görür. Karnında ise çocuk yok.

“Babana lanet haram gün!

Anana lanet sidikli gece!

Senin tepene dördü çalayım

Dört köşe başörtüsü ateş yakayım

Beynine beşi çalayım

Beş köşe ateş yakayım

Karnındaki çocuk nerede?”, der.

“Hüdâ'nın vermediği evladı ben ne yapayım? Bilmem nereye düştüğünü; görmedim de, duymadım da”, der. Akıpka kul yetişir:

“Selamımı al, beyim

Selamette misin, beyim?”

“Selamımı aldım, Kurtkam

Selametteyim, Kurtkam.

Nereden gelirsin, Kurtkam?

İyi haber mi getirdin, Kurtkam?

Kötü haber mi getirdin, Kurtkam? ”

“Kötü haber kurusun, beyim

İyi haber getirdim, beyim.

Otsuz yere ot çıktı, beyim

Kel kalana tel çıktı, beyim.

Kurak yere ot çıktı, beyim

Kuru kafana yün çıktı, beyim.

Bagdagül hanım dereden atlarken belinden düşenin ekmek olduğunu düşünerek gittiğinde suda bir çocuğun erkeklik uzvuna kum dökerek oynuyordu”, der. “Hanım! Git, getir çocuğunu”, der. Koşarak dereye gelir ve erkeklik uzvuna kum dökerek oynayan çocuğu görür.

Altı kat keçe halıya sığmaz,
Yedi kat keçe halıya sığmaz.
Altı karın yağın ağzını açıp
Ağaları ağzına sürmüş
Yedi karın yağın ağzını açıp
Yengeleri ağzına sürmüş.
Bu şekilde getirmişler.

Bir günde bir yaşına, iki günde iki yaşına, üç günde üç yaşına, dört günde dört yaşına girer ve büyür. Bir gün çiğden³⁷³ ok, çırpıdan yay yapıp kuş avlarken dere kıyısında bağırsak yıkayan kadını görür. Onunla atışmak ister.

“Zavallı Cakıp’ın zürriyeti! Evvel sünnet ol da benimle atış”, der. “Ayıbım var. Bunu babama söyleyeyim” diye döner. “Ben kâfir veledi miyim, Müslüman çocuğu muyum? Bunca yaşına gelmişim sünnet ettirmemişsiniz?”, der. “Aklımız kalmamış. Aklımızı Hüdâ almış”, diye

Deve keser, tüm yurdu çağırır,
At keser, akrabayı çağırır
Koyun keser, komşuyu çağırır.

“Oğlumu sünnet edin, kardeşler!”, der. Et sunar. Et yedikten sonra “İyi sünnet edemezsek bu bizi yerden yere vurur.

Allahu ekber! İyi olsun
Aşağıdan yukarı dürülsün
[Evin] Tepesinden dağılsın
Malı-mülkü artsın”, diye çıkarlar.

“Lanet olsun!” diye üzüntüden ağlar. Bir gün er Manas

Ant içmiş gibi sararır
Ağu içmiş gibi rengi solar
Alt dudağını ısırır
Üst dudağını ısırır
Bir eline tahta alır
Bir eline balta alır

³⁷³ Çiğ: yüksek sert bir ot.

Tahtaya koyar

Baltayla vurur.

İyileşince çiğden ok, çırpıdan yay yapıp oynarken bir gün bağırsak yıkayan kadını görür. “Bakalım, başka ne ayıbım var? Gidip görüşeyim”, der.

“Bedbaht Cakıp’ın budalas! Evvel nikâh kıydır da benimle atış”, der. “Ayıbım var. Bunu babama söyleyeyim” diye döner. Evin arkasına gelip:

“Pan pan basan pan basan

Suda yününü toz basan

Erköösünü kan basan

Burnunu çekse hup diyen

Dört payını yükleyen

Deveden iyi var mı?

Yayılp meleyip

Koyundan iyi var mı?

Sır paylaşıp gülüşen

Kızdan iyi var mı?” der.

“Oğlumuzu evlendirelim” diye Bagdagül hanım yola çıkar. “Ana, nereye gidersin?”, der. “Yavrum, biz yaşayacağımızı yaşadık, artık öleceğimiz kaldı. Seni evlendirelim”, der.

“Beni evlendirecekseniz;

Gözü gözüm gibi

Kolu kolum gibi

Ayağı ayağım gibi

Sözü sözüm gibi

Özü özüm gibi kız alın.

Yoksa evlenmem”, der.

“Tamam, oğlum”, der.

Yorulmaz ata biner

Tükenmez erzak alır

Eskimez kaftan giyer

Akıpka kulu yanına alır ve yola çıkar.

Gitmediği yer kalmaz

Gittiği yer bakmaz

Gönlüne yatmaz

Manas’ın dengini bulamaz.

Duasını yapar ve “Bulamadık, dönelim artık” diye dönerken bir saksagan onları üç gün takip eder ve bir tepeye çıkar. “Kurtka, bu sıradan bir kuş değil. Bunun yolundan gidelim”, der. “Hüdâ’nın yarattığı insanlar arasında oğluna kız bulunamadı, Hüdâ’nın yarattığı kuş mu oğluna kız bulacak? Gideceksen git, ben döneceğim” diye evire çevire atını kamçılıyıp Akıpka kul gider. Bagdagül hanım evire çevire atını kamçılıyıp tepeyi aşar. Vadide bir koyun sürüsü görür. Koyun güden çoban ile görüşür:

- “İleride köy var mı?”, der. “Var. Kara Han’ın köyü”, der. “Orada kız var mı?”, der. “Kocakarı, sen ne ararsın?”, der. “Manas’ın dengini ararım”, der. “O halde, ilerle.

Kara Han’ın köyü var

Kara Han’ın kızı var

Hızını gör de dişini gör

İpeği gör de saçını gör

Manas’ı gör de onu gör”, der.

“O halde, oraya gideyim” diye evire çevire atını kamçılar ve yola çıkar. Köye geldiğinde o kız saçlarını yıkıyormuş. Kapı aralığında bakar. Atlı bir kocakarı yaklaşır. “Yün mü ister, un mu ister?”, der. [Bagdagül] attan inip, atını bağlayıp eve girer. Evde âdeta Manas oturuyor saçını yıkıyor! “Gel, evladım, alnından öpeyim”, der. “Nasipse evlat edinirsin, değilse ne çare?”. “Kismetse de çocuğumsun, değilse de çocuğumsun” diye öpüp oturur. O gün misafir edip yatırır.

Ertesi gün Kara Han’ın atmacası kaçır. Onu atlı da, yaya da yakalayamaz. Bagdagül hanım yorulmaz atına biner, evire çevire kamçılar ve atmacayı yakalayıp getirir. Kuşu getirince “Bu kocakarıya sorun;

Ağrısı varsa ağrısını alayım

Derdi varsa derdini alayım

Un isterse un vereyim

Yün isterse yün vereyim”, der.

“Ben un da istemem, yün de istemem”.

Yurttan gelen elçiyim

Elçiliğe horluk tok

Elden gelen elçiyim

Elçiliğe zorluk yok

Kara laçın sizde var

Kaz yavrusu bizde var

Oynasın

Kurnaz laçın sizde var

Kuş yavrusu bizde var

Oynasın.

Ben kız istemeye geldim.

“Manas’a vermeyip kime veririm? Verdim”, der. Koyun kesip, nişan töreni yapıp, kadın yola çıkar.

Akupka kul Manas’ın yanına gelir. “Anam nerede?”, der. “Anan kaldı falan şehirde.

Eskimez kaftan eskidi

Yorulmaz at yoruldu

Tükenmez erzak tükendi

Kuru bacak tüylerini yakıp toynak yer

Kelle tüylerini yakıp kulak yer, anan.

Ben geri geldim”.

“Manas’ın anası ne hale düşmüş diyeceğine Manas ölmüş dese yeğ değil mi?” diye kızar ve anasını aramaya çıkar. Yolda anası ile karşılaşır.

“Ana, sen bir ay bir günde gelseydin?!

İki ay iki günde gelseydin?!

Üç ay üç günde gelseydin?!

Bunca gündür ne gezersin?”, der.

“Oğul!

Gitmediğim mezar kalmadı,

Çekmediğim azap kalmadı.

Sonunda duyacağım buymuş”, diye anası küsüp gitmiş. Manas “Evvel anamın halini-hatırını sormadım, gönlünü kırdım” diye ona yetişip etrafında pervane döner:

“Ana,

Nereye gidip nereden döndün?

Gittiğin yer baktı mı?

Kız gönlüne yattı mı?

Benim dengimi buldun mu?”.

“Oğul,

Gittiğim yer baktı.

Kız gönlüme yattı.

Falan yerde Kara Han’ın kızı var. Seni ona nişanladım”.

“Gidip onu sınavayım” diye aksak kısağa atlayıp kızın köyüne gelir. Kızın yengelerinden biri onu yakalar. “Ben Manas değilim. Manas benim gibi er miydi? Ben Manas’ın at çobanıyım. Bir at kaybettim, karışmıştır diye bakmaya geldim”, der. “Biz de güngörmüş insanlarız. Sensin Manas”, derler. “Neyse, sınavayım derken sınandım, yengeler. Salın beni”, der. “Peki” diye bırakırlar.

Evine döner. “Gündüz sınavayım derken sınandım. Ben de gece denerim” diye atına evire çevire kamçı vurup yola çıkar. Kırk yiğidi ve Akıpka’yı da yanına alır. Kara Han’ın köyüne girişte:

“Pan pan basan pan basan
Suda yününü toz basan
Erköösünü kan basan
Burnunu çekse hup diyen
Dört payını yükleyen
Deveden iyi var mı?
Yayılp meleyip
Koyundan iyi var mı?
Sırlaşıp gülüşüp
Kızdan iyi var mı?” der.

O sırada kız saçlarını yıkıyormuş. Kapı aralığından bakar ve Manas’ı görür. Ay dese adı yok, gün dese görkemi yok bir yiğit! “Oy voy! Manas’sız kalacağıma öleyim” der. Manas “Babanıza bir söyleyin, kırk yiğide kırk kızı, Akıpka kul’a ikisinden birini versin”, der. Kız “Verir. Vermeyip ne yapsın? İsteddiğini yapsın” der. Saçlarını toplayıp koşarak Manas’ın yanına gelir “Kırk yiğidine kırk kız, Akıpka kul’a bu ikisinden biri. Özüne özüm, gözüne gözüm” der.

O zaman Manas der “Bedava kadın bu işte! Yürüyün, gidelim” der. Akıpka kul “Kırk yiğit kırk kızı alsın, kendisine kendisi, ben Şilevkan’ı alırım. Ben

Kızı kıl gibi yararım
Seçip karı alırım
Düşüncüyü bulurum

Düzgün karı alırım” diye evire çevire atına kamçı vurup tepeden kaçır. Kırk yiğit düşünür taşınır: “Kızların iyisi var, kötüsü var. Akıpka kulun bulduğu kızı biz niye bulmayalım? Yürüyün, biz de seçip karı alırız” diye yirmisi gider, yirmisi kalır. “Bunların bulduğunu biz niye bulmayalım? Yürüyün, biz de seçip karı alırız”.

Karısından dayak yiyen
Arsız Manas dön git
Kadınından dayak yiyen

Korkak Manas dön git”, diye onlar söverler. “Onların bulduğu karıyı ben biye bulmayayım” diye atına kamçı vurur:

“Yulara takılır
Beze sarılır
Özüne özüm

Gözüne gözüm”, der. İkna olmaz.

“Bundan böyle

Taldık’ın suyu taşsın

Dal boyundan aşsın

Köldük’ün suyu göçsün

Göl boyundan aşsın.

Kırk yiğidin atını

Kırk günde kesip ye

Kendi atını

Bir günde kesip ye”, diye beddua eder.

“Kadın kargışı ere yetişmemiş

Kurt kargışı koyuna yetişmemiş”, diye evire çevire atına kamçı vurup giderken kıza arkadan vurur. Kız taş üzerine oturur.

Yolda bir sabah Taldık’ın suyu taşmış

Dal boyundan aşmış

Köldük’ün suyu göçmüş

Göl boyundan aşmış.

Geçemeyip orada kalırlar. Manas ava çıkar. Kırk yiğit ve Akıpka kul kırk yiğidin atını kırk günde yerler, Akıpka kulun atını bir günde yerler. Bir Manas’ın atı kalır. Manas avdan dönerken istişare ederler: “Şu sudan boğulmadan geçerse giderdik. Önceden gitseydik bu bela başımıza gelmezdi. Buradan gidelim. Bunu Manas’a kim söyler?”. “Söyleyemeyiz, söyleyemeyiz”, diye kimse cesaret edemez. “Ben söylerim. Elimde büyüyen çocuk” der Akıpka kul. “Tamam” derler, “Git, söyle”. Manas tepeden inerken önünden çıkar:

“Sevgili Manas can! Burada kalırsak ölürüz. Bugün benim atımı yedik. Tek senin atın kaldı. Şu sudan geçirirsen giderdim. Değil Şilevkan, kimse ile evlenmem. Canı cehenneme!” dediyse de aslında Şilevkan ile evlenmek ister.

[Manas] “Bu zamana kadar neredeydin?” diye [Akıpka’nın] bir ayağını kendi ayakları altına alarak ezer, öbür ayağından tutarak suya atar. Bunu gören kırk yiğit sinip oturur. Yirmi yiğidin başına geçer, Kak Kula’ya biner, “Çü, canavarım” diye suya girer... Göl suyuna giren [yiğitlerden] biri “Kaburgam” diye sızlanır, biri “Omuriliğim” diye sızlanır.

“Sızlanırsanız burada yatıp bekleyin. ”

Ben gidip Talas’tan yılka kaçırıp geleyim”, der. Evire çevire kamçı vurup Talas’a doğru yol alır. Bir bele çıkarken bir kulun uyuduğunu görür. Bir kulağı yorgan, bir kulağı döşek. Mızrağı kulağına saplar, "Pa pa pa pa! Şu yerin sivrisineği kurusun" diye bir yana dönüp yatar.

"Şuna bak! Buna ben sivrisinek görünmüşüm" der. Kulak burnunu keser da belin başına çıktığında bir kulun uyuduğunu görür. Bir kulağı döşek, bir kulağı yorgan. Mızrağı kulağına saplar, "Pa pa pa pa! Şu yerin kasırgası kurusun" diye öbür yana dönüp yatar.

"Şuna bak! Buna ben kasırga görünmüşüm" der. Kulak burnunu keser. **Özü cadatçı nemeken; cada kılıp beretiganday.** Birazdan kasırga başlar. Çağlayarak kırkkanatlı Karay Boz, yaşlı kırsığın kulunu gelir ve yılmaların arasına karışır. Onun yanına varıp boynuna çelme atar. Göge kırk çıkar, yere kırk iner. Hiç bırakmaz Karay Boz'u ve yakalar. Kanat kuyruğunu keser, Karakul ile Sarıkul'u birini ön, öbürünü ters bindirir ve "Git, Talas'a haber ver" diye davuluna "dank" vurup yılmaları sürüp gider. Öndeki yılmalar o yiğide yetiştiğinde: "Manas, Talas'tan korkmuş" diye, bir kırsığı yakalar, keser, yer, yatar. Sonra Talas'ın yanına gelir.

"Altı sayı yılmın var idi, Talas

Yılmaları kaçırdı bir oğlan, Talas

Eylerden görünür de görünmez başı var, Talas

On beşe girer de girmez yaşı var, Talas", der.

[Talas] "**Cantakçının** karısına yemek vermediniz mi, söyleniyor. Çık, bir ekmek ver!", der. Ekmek götürürler. Yine ses gelir:

"Altı sayı yılmın var idi, Talas

Yılmaları kaçırdı bir oğlan, Talas

Eylerden görünür de görünmez başı var, Talas

On beşe girer de girmez yaşı var, Talas", der.

"Oy-voy, bu Karakul ağabeyim ile Sarıkul ağabeyim'in sesi. Çıkıp bakın!", der. "Yabancı gibi. Kulak burnu yok, Hüdâ'dan ümidi yok iki garip gelmiş", derler.

"Altı sayı yılmın var idi, Talas

Yılmaları kaçırdı bir oğlan, Talas

Eylerden görünür de görünmez başı var, Talas

On beşe girer de girmez yaşı var, Talas", der.

"İyice bakın. Karakul ağabeyim ile Sarıkul ağabeyim'in sesi sanki", der. "Hayır! Kulak burnu yok, Hüdâ'dan ümidi yok iki garip gelmiş. Kendin çık bak!", der. Kendisi çıkıp bakar, kulak burnu yok, Hüdâ'dan ümidi yok Karakul ağabeyi ile Sarıkul ağabeyini görür. "Ne oldu size?", der. "Yılmalarını bir oğlan kaçırdı", derler. Orada Karay Boz'un kanat ve kuyruğunu kımız ile yıkayıp sağaltır. Ona binip Manas'ın arkasından yetişir:

"Altı sayı yılm sürmüşsün, çocuk

Eylerden görünür de görünmez başın var, çocuk

On beşe girer de girmez yaşı var, çocuk

Yılmaları bırak da git, çocuk

Bir yerin sakatlanmasın, çocuk
Bir yerin kırılmasın, çocuk”, dediğinde
"Alabilirsen al, kurnaz,
Alamazsan aç kurt gibi ulu, kurnaz”, diye davuluna “dank” vurup devam eder. Peşinden gelir.

“Altı sayı yılık sürmüşsün, Manas
Eyerden görünür de görünmez başın var, Manas
On beşe girer de girmez yaşın var, Manas
Üçünü sen al, Manas, üçünü bırak.
Manas’tan yılık ayırıp geldim, diye
Benim namıma iyi.
Talas’tan yılık sürüp geldim diye
Senin namına iyi”, der.

"Alabilirsen al, kurnaz,
Alamazsan aç kurt gibi ulu, kurnaz”, diye davuluna “dank” vurup devam eder. Bir vakit tekrar yetişir. Bir **targak** varmış: “Ben geçene kadar böyle dur. Ben geçtikten sonra kuş uçarak aşamaz bir kaya ol” der ve geçer. O geçene kadar böyle durur. O geçtikten sonra kuş uçarak aşamaz dağ olur. Yılkıları sürer gider.

[Burada, anlatıcı tarafından atlanılan kısım var.]

Bir arka gelir. Arkın suyu taşmış. “Yürü, canavar!” diye kamçı vurduğunda Karay Boz’un beli kırılır ve ölür. Yaya gelir. Talas oradan döner. Talas’ın yılmalarını Manas sürüp götürür.

Geldiğinde kırk yiğidi “Manas gelecek” diye koyunları kesip, kebabı hazırlamışlar. Oturur, eti önüne getirirler. “Siz yiyin. Benim iştahım yok. Yiyin, gideceğiz”, der.

“Yoo! Sen niye yemiyorsun? Senin yüreğinde yaran var. Senin şikâyetin var, derdin var. Sen derdini bize anlat” derler. “Yoo! Yaram yok. Kaç gündüz uykusuzum. Uykudan muzdaribim”. “Yoo! Sen uykudan muzdarip olmazdın. Senin bir derdin var”, derler.

Bakarlar, o yandan bir tutam, bu yandan bir tutam ok çıkmış. Onu kırarlar. “Senin yüreğine ok gelmiş” diye ata bindirip yola çıkarlar. Bir yerde yatmak için dururlar. Orada Manas değişir:

"Atsız yaşamaz canım
Atsız nasıl kalırım?
Karay Boz’u [Kak Kula’yı] başucuma bağlayın.
Susuz yaşamaz canım,
Susuz nasıl yatarım?

Bir akarsuyu başucumdan akıtın.

Tüfeksiz yaşamaz canım

Tüfeksiz nasıl kalırım?

Tüfeğimi yanıma yaslayın", der.

"Tamam!" derler. Tan vakti Manas ölür. Öldükten sonra onu yıkayıp, kefenleyip, defnederler. Öldükten sonra "Artık bunun dediğini kim yapar? Haydi, gidelim", diye [kırk çeri] yola çıkar. Biraz yol alınca hava kararır, yağmur yağar. Giderler, giderler, giderler... Akşama kadar yol giderler ve bir yerde gecelerler. Sabah kalktıklarında ak türbenin yanındalar, Manas'ın mezarının yanındalar... Yine yola çıkarlar. Giderler, giderler, giderler... Geceye kadar yürürler, gece uyurlar. Sabah kalktıklarında yine Manas'ın kabrinin yanındalar!

"Manas'ın dediğini yapmazsak olmaz", derler. Bir akarsuyu ona doğru akıtırlar. Atını başucuna bağlarlar. Tüfeğini yanına koyarlar. Sonra yıkları sürüp giderler. Az giderler, uz giderler. Öndeki yıkları obaya vardığında [Manas'ın] annesi koşarak karşılar:

"Tay binen gelir paytak paytak,

Boz potuk gibi at binen Manas'ım nerede?

Koyun binen gelir aheste aheste,

Boztavşangibi at binen Manasım nerede?" der.

"Er Manas arkada geliyor, yıkların arkasını toplayıp" der. "E, babana lanet! Manas arkada kalacak er miydi? Manasöldü, desenize!" der.

"Manas öldü, artık elden ne gelir? Takdir-i ilâhi", derler. İki yanağını tırnaklayarak ağlar. Nikâhlı karısının *köşögösünü*³⁷⁴ açıp bakar, [o] karaları giyer, yüzünü tırnaklar. Manas orada ölür.

"Manas" Destanının Turgan Kutlu Varyantı³⁷⁵ (Kırgızca metin)

Cartı kepiç Cakıpbay degen boluptur. Balası çok eken. Kökkurtka degen agası bar eken. Cürüptür, cürüptür, bir küñü

Ala beesin soyuptur,

Elin-curtun cıyıptır,

Kara beesin soyuptur,

³⁷⁴ Kayınbabasının evine yeni gelen gelin, birkaç gün çadırın (odanın) bir tarafına çekilen perdenin arkasında oturur. Bu mahremiyet perdesi *köşögö*'dür.

³⁷⁵ Kaynak kişi: Turgan Kutlu
Derleme tarihindeki yaşı: 67
Eğitimi: Okuma-yazması yok
Mesleği: Evhanımı
Derleme yeri: Zeytinburnu/ İstanbul/ Türkiye
Derleme tarihi: 03.11.2011
Derleyen: Janyl Myrza Bapaeva

*Kalkın-curtun cıyıptır,
canakı cartı kepiç Cakıpbaydı da kışırıptır. Oşondo barıptır, bargandan kiyin attı
çaap döngö çığıptır. Agası*

*Balaluuga baş tartkın,
Kızduuga döş tartkın,
Balası çok Cakıpka
Kulagı çok kuu kelle,
Közü çok kör kelle tartkın*

*deptir. “Oşentsem namıs kılıp katın alar beken” deptirçi. Balaluuga baş, kızduuga
döş, balası çok Cakıpka kulagı çok kuu kelle, közü çok kör kelle tartışıptır. “Bıssımılta” dep
etti çımçıp oozuna salıptır dagı tabaktı teep, temir tapan üzöngü teppey attı miniptir,*

*Beş çarçı ottu cakpasam tuura
Beş booru dedek kılbasam
Üstünjö üçtü albasam dolu
Uç çarçı ottu cakpasam dolu
Üçöönü dedek kılbasam*

*Dep cönöptür. Akkurтка degen bagıp algan balası bar eken. Al Cakıpbaydın
Bagdasuluu attuu baybiçesine keliptir dagı aytıptır “Atamdın katuu açuusu keldi, ene.*

*Tışından kızıl kiyingin,
İçinnden sarı kiyingin,
Upa menen endik koşup camıngın,
Şurumenen mervet koşup tagıngın,
Aldıga kiyiz caylagın,
Ak atıñdı baylagın,*

*Ak köñülçök kişi ele, unutup kalar beken deptir”. Cakıpbay kelse Bagdasuluu
baybiçe*

*Tışından kızıl kiyiptir,
İçinnden sarı kiyiptir,
Upa menen endik koşup camınıptır,
Şurumenen mervet koşup tagınıptır,
Aldıga kiyiz caylaptır,
Ak atın çıgıp baylaptır.*

Cakıpbay bayakı açuusunu unutup gana kalıptır.

*Cürüptür, cürüptür. Bir küñü Kökkurтка biröönü cügöröt “Barıp kabar alçı, Cakıp
oşol ele kuubaş menen beken ce zayıp alıp, bala körüptürbü”. Al kelet “E çok, zayıp
albaptır”. Anda Kökkurтка*

Ala beesin soyuptur,

Elin-curtun cıyıptır,
Kara beesin soyuptur,
Kalkın-curtun cıyıptır,
Cakıpbaydı da kıcırıptır.

Barsa dagı:

“Balaluuga baş tartkın,
Kızduuga döş tartkın
Balası çok Cakıpka
Kulagı çok kuu kelle

Közü çok kör kelle

alıp kel da oşonu tart” deytir. Alıp kelip kuu kelleni tartkanda “Bıssımıl da” dep etti çımçıp oozuna salıptır da katar tabaktı katar ırğata teep, temir tapan üzöngü teppey attka miniptir da üyünö keliptir.

Tügönbös azık alıptır,
Tozubas torko kiyeptir,
Dastorkonun cıyıptır,
Arıbas atka miniptir,

ögöy balası Akkurtkaga “Ölsök, mal-ı dünyam seniki, ölbösök kelebiz” dep kempiri menen ketiptir.

Ketip bara catıp bir cerge kelgende
Tozubas torko tozuaptır,
Tügönbös azık tügöptür,
Arıbas atı arıptır.

Bir bulaktın başıga kelip, daarat alıp otursa bir bütün alma, bir cartı alma ağıp keliptir. Bütün almanı kempir alıp cep cügörüptür, cartı almanı Cakıpkın alıp cep cügörüptür. Oşondo üç dubana payda boluptur. “Siler emne kılıp cürösünör?” deyt. “Balabız çok, baarı cogubuzdu taştap uşintip cüröbüz” dese aytıptır.

“Toguz coldun **tonuna** kongun.
Aç kalganga aş bergin,
Arıganga at bergin,
Tozuganga ton bergin,
Saga Hüdaa bala beret” deytir. Oşondon Cakıp kaytıp keliptir,
Toguz coldun **tonuna** konuptur,
Aç kalganga aş beriptir,
Arıganga at beriptir,
Tozuganga ton beriptir.

Bir künü katını koyondun közüñö talgak bolup kalıptır. Koyon atıp kelip beriptir. Bir aylık, eki aylık, üç aylık, dört aylık, beş aylık, altı aylık, ceti aylık, segiz aylık, toguz aylık bolgondo Cakıpbaydın bir üyür cılkısı cogolup ketken eken. Cakıpkın cılkılardı tapkanı ketiptir.

Bala tuulganı enesi tolgotup kalıptır. “Talduu bir cerge koyuñar, taldı bir karmap tüşöyün” deyt. Talduu bir cerge konso tal koñorulup ketet. “Arçaluu cerge koyuñar, arçanı karmap tüşöyün” deyt. Arçaluu cerge koyso er Manas tuulat. Tuulganda on eki ala kiyizge oroso butuga kelbeyt. Oşondon on eki çarını soyup, boor-kuyruk şış kebab kılıp oozdandırat. Oşondon bir küñdö bir caşar bolot, eki küñdö eki caşar bolot.

Cakıpkın cogolup ketken üyür cılkısını taap kele catsa aldınan bir kempir çıgat:

“Takır bir cerge çöp çıktı, ay bayım,

Taz başıña cün çıktı, ay bayım!

Kumay bir cerge çöp çıktı, ay bayım,

Kuu başıña cün çıktı, ay bayım!”.

Aga bir üyür cılkısını beret. Biröö barat, koy beret, biröö barat, inek beret, oşentip eşiktin tüyünö kelgende bir kempir süyünçülöp çıgat:

“Takır bir cerge çöp çıktı, ay bayım,

Taz başıña cün çıktı, ay bayım!”.

“Atañdın körü, eç nersem kalbadı” dep belinde bir mataa bar eken, anı beret.

Oturganda bir kempir kelet:

“Takır bir cerge çöp çıktı, ay bayım,

Taz başıña cün çıktı, ay bayım!

Kumay bir cerge çöp çıktı, ay bayım,

Kuu başıña cün çıktı, ay bayım!”.

Belinde bir mataası bar eken, anı sıyrıp beret.

Ala kiyizin oyup,

Eli-curtun cıyat,

Kara kiyiz oyup

Kalkı-curtunu cıyat, toy kılát.

Agası Kökkurtka da kelet. “Balamdın toyun cediñer, emi balama bir at koyup bergile” deyt. Birine biri kirip, biri sanga tiyip “Karıganda körgön balasıga ne dep at koyobuz?” dep çatışsa bayakı bulaktın başında colukkan üç dubana payda bolot. Üç dubana:

*“Bayım, **kun** alıp catabısıñ?*

Kun berip catabısıñ?

Toy alıp catabısıñ?

Toy berip catabısıñ

Üç künden beri koroň düpdürü?” dep suraşat. “Ee, aylanayın. Toy alarga alım çok, toy bererge alım çok. Bir çıkanday bala kördüm, uşuga at tappaym” deyt. “Bizdin kardıbzıdı toyguz, at koyup bereli” deşet. Bagdasuluu baybiçe aşkanaga cügüröt, Cakıpbay eşikke cügüröt koy soyom dep. “Oy, avam, koy soybo. Karın-kurun, çarım-çurum bolso bergile” deyt üç dubana. Katta tabak göş çığıraşat. Tıtıp-pıtıp tabaktı calap-cuktap cügüröt da aytat “Bay avam, emi cakşı tıñşap tur, at koyup berebiz.

Alışkandın alpı bolsun,
Ay tegirmen taşı bolsun,
Arslandan aşkan özü bolsun,
Küröşkündün kücü bolsun
Gül tegirmen taşı bolsun
Gülistan Manas özü bolsun!
Oomin, Allahu akbar”.

Canagı dubanalardın eşikten çıkkanın da körböyt, teşikten çıkkanın da körböyt. Bagdasuluu baybiçe üç dubananın oturgan cerinen üç çımçım topo tüyüp alat. Eşke çıgıp curtkı “At koyduñarby balama?” dep surayt. “Cok, bay ava, tappay catabız”. “Tıñşap turgula özüm koydum.

Alışkandın alpı bolsun,
Ay tegirmen taşı bolsun,
Asan Manas özü bolsun.
Küröşkündün kücü bolsun
Gül tegirmen taşı bolsun
Gülistan Manas özü bolsun!” deyt.

“At tappadık” dep uyatınan biröö atın çeçip kaçat, biröö atın kesip kaçat.

Üç kün bolot, Manas üç caşar bolot, dört kün bolot, dört caşar bolot, beş kün bolot beş caşar bolot, altı kün bolot altı caşar bolot, ceti kün bolot ceti caşar bolot, segiz kün bolot segiz caşar bolot, toguz kün bolot, toguz caşar bolot.

Bir künü atasının belige minip-tüşüp oynop catsa ögöy balası Akkurtkı kele catat. Cakıp Manaska: “Şıgayhandın şaarından kabar alıp kel dep cügördüm ele, surap kelçi” - deyt. Manas Akkurtkanın aldınan cügürüp çıgıp: “Şıgayhandın şaarında ne kabar bar?” - dep surayt.

Anda tigil:

“Aldıma tüş da kete ber, bala!

Ata-eneñe cete ber, bala” - deyt.

Manas, atasına cügürüp kelip: “Kuday urup turat, uşunu iki ayırıp cügöröm” - deyt. “Oy-boy, aylanayın tura tur. Eki söz kep kılıp bereyin. Şıgayhandın şaarında şıgır-şugur mayda köp, şıgırgan kep da köp” deyt.

Cügürüp enesine kelet: “Ene, maga cıygan atıñar barbı, tonuñar barbı?” - deyt. “Ataňa bar” - deyt. Atasına barıp: “Ata, maga cıygan atıñar barbı, tonuñar barbı? Men Şıgayhandın şaarındagı soguşka baram” - deyt. “Eneşe barçı, balam” - deyt. Enesige üç kelet, atasıga üç kelet. Akırı aytat: “Ee, maga at da cıybapsıñar, ton da cıybapsıñar, anda men tayaktı alam da Şıgayhandın şaarındagı uruşka baram” - dep tayaktı alıp cönöyt. Cönösö anan oşondo: “Aylanayın Manas ay, üyrülayın Manas ay, saga cıygan atıbız da bar, tonubuz da bar” - dep alıp kelet. Bir cılgada bir bee tuuptur, atasınan da alıs ırğıyt imiş kulunu, enesinen da alıs ırğıyt imiş, oşonu alıp kelet. Bir çarşembide attı alıp kelet, bir çarşembide Ak Kula dep at koyot, bir çarşembide tokum salat, bir çarşembide eer tokuyt, bir çarşembide er Manastı Şıgayhandın şaarıga cönötöt. Manas birtke col cürgöndön kiyin: “Ata-enem maga hoş ele beken ce kapa beken?” - dep kayrılıp kelip tıñsayt. Tıñşasa: “Biz Manastı cügördük, emi aman-soo ele kelse boldı” - dep oturat beçaralar. Manas kayta ketet da:

“Sarı car ıldıy sürbösöm

Sarı bir kırgın kılbasam

Kızıl car ıldıy sürbösöm

Kızılday bir kırgın kılbasam

Emgektegen caşı bar

Enjenegen karı bar” -

dep Şıgayhandın şaarındagı coonu kuup çıgat. Şaardı duşmandan acıratıp beret. Bir cılgaga barıp nayzasın sayıp, aga Kakkulasın otko baylap koyot da ay cıl uktayt.

Şıgay han eldi çoğultup surayt: “Menin şaarımdı kim acıratı?” - dep. Biröo ötöt: “Men, Manasın” - dep, dagı biröo ötöt: “Men, Manasın” - dep, üçüncüsü ötöt: “Men, Manasın” - dep. Anda bir çal aytat: “Eç kimiň Manas emessiň. Şıgayhandın şaarın

Toodoy kızıl atı bar,

Toltodoy kızıl beti bar,

Kırdıy kızıl atı bar,

Kırmızı kızıl beti bar bir cigit acıratkan. Al Manas cılgaga çıgıp ketken”.

Şıgayhan anı: “Bar, anı taap kel” - dep cügöröt. Barıp Manastın kulagina: “Teñir, olco köp boldı, bayım, teñ bölüşüp alalı” - deyt. “Pa-pa-pa, pokçu koñuz köp eken” - dep başın arı burup catat. Çal, tigil kulağına iyilip: “Teñir, olco köp boldı, bayım, teñbölüşüp alalı” - deyt. “Pokçu koñuz köp eken” - dep Manas başın beri burup catat. Bir maalda Kakkulası kelip çapçıp oygotot. Attı minip alıp tündö kelip, ayıldın üstü cagında dagı uktap kalıptır. Enesi tündö: “Ay çal, kop. Manas kelgendey, Kakkulası kelip suu içip catat” - deyt. Barıp oygotuşsa inabayt. Alıp barıp üydü üstünö tigişet.

Manastı moldogo okuuga berişet. Moldodo okup otursa bir kızmatçısı kiret. Manas aga tiyişip koyot. Anda al:

“Teñdep bir teñdep otun al, Manas.

Teñtuşuñ tap da katın al, Manas.

Kurulap da kurulap otun al, Manas.

Kurdaşuñ tap da katın al, Manas.

Men senin kızmatçıñmın, uyalbaybısıñ?” - deyt. Barıp catıp alat. Enesi barıp oygotot, atası barıp oygotot, koppoyt. Okutkan moldosun ciberiшет. “Men zayıp alam” - deyt. Oşondo Bagdasuluu baybiçe bakma balası Akkurтка menen cönöyt. Cönögöndö Manas aytat:

“Ene,

Boyu boyuma okşosun,

Özü özüümö okşosun.

Başıtkıtağı talkandan

Başın salıp cep koyup,

Uul tubam dep koyup

Uuru kapır bolbosun” - deyt.

Orustun kızı Oloñçaçka kelet takta surap takıldap. Takımın itke üzdüröt, elge surap epildeyt, etegin itke üzdüröt, Manastın teñin tappayt. “Emi kaytalı” - dese Akkurтка aytat: “Oy-boy, baatır bizdi öltüröt. Kaytalbaylı”. Coldo bir sagızgan eerçip alat. “Sagızgan biz üydön cönögöndö eerçidi ele, biz anı eerçibeylibi?” - deyt. Kempirge: “Sen kuştı kantip eerçiyisin?” dep keyiyt. “Meyli, emese, sen kete ber, men uşunu eerçiyim” - deyt. Naraak barıp: “Enem til ugat” - dep oylonup kaytıp kelet.

Bir cılgaga barsa köp kız takıya teep oynop cüröt, arasında Manas cüröt. Arkasına ötüp karasa çaçı bar. “Manastın tegin taapmın”- dep süyünöt. Canına barsa, Han Şooruk kızı Nakılay. “Özü özüümö okşoş, közü közğnö okşoş Manastın tegin taptım”- dese Han Şooruk: “Kızıma elli-altmış kişi cuuçı. Men bir karçıga kuşumdu kaçırğanmın. Oşonu kim tutup kelse oşogo berem”. Saar koop Bagdasuluu baybiçe ak cibekten tor tüyüp ak kepterdi salıp otursa karçıgası kelip torgo tüşöt. Alıp kelip eşikten kirgende koyo berse Han Şooruktun iynine barıp konot. Nakılaydı bere turgan bolot. Saar menen koop, cuudurup çaçın ördürüp, kıldırıp aşın içet, küldrüp tişin köröt anan aytat: “Cuudurup çaçıñ men ördüm, küldürüp tişiñ men kördüm, tişi eşiktüü körünöt, balam erge bir karşı bolboso”. Han Şooruk:

“Bir may bulak salsın,

Bir süt bulak salsın,

Bir cılgadan kan agızsın,

Bir cılgadan cin agızsın.

May bulaktın başıga

Çınar terek ornotsun,

Süt bulaktın başıga

Munar terek ornotsun.

Çınar terektin bulbulu

sayrap munar terekke konsun,

Munar terektin bulbulu

Sayrap çınar terekke konsun” dep kalıñ salat. Colgo çığışat.

Manas: “Enem cogoldu, emne boldu?” - dep izdep çıkkan eken. Enesine kelip ele: “Uşunçadan beri cürösün?” - dep tildeyt. “Altı ay, ceti aydan beri cürsöm, ene, emne bolduñ debeysin, katın suraysın” - dep enesi taarınıp kalat. Oşondo: “Aylanayın enecan, üyrülayın enecan, kanday keldiñ, cakşı keldiñbi?” - deyt. “Han Şooruk kızı Nakılayga kuda boldum. Kalıñ bir maldı köp saldı” deyt. “Ak kalpak kırıgız elim bar, ene” deyt.

Manas kırk cigiti menen

Bir may bulak salat,

Bir süt bulak salat,

Bir cılgadan kan agızat,

Bir cılgadan cin agızat,

May bulaktın başıga

Çınar terek ornotot,

Süt bulaktın başıga

munar terek ornotot,

Çınar terektin bulbulu

Sayrap munar terekke konot,

Munar terektin bulbulu

Sayrap çınar terekke konot.

Han Şoorukka barat, toyloşmok bolot.

*“Nakılaydı bir köröyünçü” - dep Kakkulasına minip alıp barat. Bir ınak ceñesi bar eken, bir çunak ceñesi. Koy kütökön çabandardın eginderin kiyip alıp barat. Ceñesi tarta berse tartması üzülüp kalıp cıgılıp kalat “İiy, bir **sarbançı** kulga beriptir kızımızdı” - dep çunak ceñesi ötöt, “Ee, cakşı kişige beriptir kızımızdı” - dep ınak ceñesi ötöt. Nakılay çunak ceñesinin tilin alat.*

Manas çoñ suu bar eken, anı ötüp kelet. Nakılay catkan cerinen:

“Atam şıldırata keçpes say

Şıldırata keçken kim boldu ay?

Tañ tañ ürgön bay döböt,

Başka çapkan kim boldu ay?

Kerege boyluu ker kançık

Kerilip catkan kim boldu ay?

Atam at baylabas ayılga
At baylagan kim boldu ay?
Kişmişin tökpös akırğa,
Kişmişin tökkön kim boldu ay?
Atam sırdaşın koybos **supraga**
Sırdaşın koygon kim boldu ay?
Karkıra menen kas kebab
Kagıp cegen kim boldu ay?
Turna menen tuz krbap
Tuzdap cegen kim boldu ay?
Ayağımda açık bar
Attap ötkön kim boldu ay?
Suusunga kuygan suyuq bar
Cutup alğan kim boldu ay
Sıraylıday boyuma
Boy teñegen kim boldu ay?
Kalemdey kara kaşıma
Kaş teñegen kim boldu ay?
Karagattay közümö
Köz teñegen kim boldu ay?
Karay çaçım burmaluu
Sılap koygon kim boldu ay
Kara közüüm surmaluu
Uykumdu açkan kim boldu ay? ” – dese,
Manas aytat:
“Ataŋ şıldırata keçpes say keçpes
Şıldırata keçken Manasıŋ
Paŋ-paŋ ürgön dobotüŋ
Başka çapkan Manasıŋ
Kerege boyluu ker kançık
Kerilip catkan Manasıŋ
Ataŋ at taylabas
At taylagan Manasıŋ
Kişmiş tökkön takırğa
Kişmişin tökkön Manasıŋ
On kapşıtta elçi
“Kızıŋar kayda?” dep

Surap ötkön Manasıñ
Atañ suldasin koyboyt
Suldasin koygon Manasıñ
Ot boyunda
Karkıra menen kaz kebab
Kagıp cegen Manasıñ
Turna menen tuz kebab
Tuzdap cegen Manasıñ
Ayagıñda açık bar
Attap ötkön Manasıñ
Suusunga koygon suusunduk
Cutup algan Manasıñ
Surayılday boyuñ
Boy teñegen Manasıñ
Kalemdey kara kaşıñ
Kaş teñegen Manasıñ
Karagaday közüñö
Köz teñegen Manasıñ
Sedepsey ak tişiñe
Tiş teñegen Manasıñ
Kara çaçıñ burmaluu
Sılap koygon Manasıñ
Kara közüñ surmaluu
Uykuñdu açkan Manasıñ
On urkuya...
Çeçken Manasıñ
On topçu
Sanabay çeçken Manasıñ” – dese,
“Atam aş ce dep bergen bıçağım
Aş cebeyin taş ceyin
Enem et ce dep bergen bıçağım
Et cebeyin taş ceyin
...
Kak cürökkö muştayın” - dep bıçak menen muştaganda kolun toso koygon
Manastın alakanın teşip ketet. Oşondo başını бүгүп, kötүнү түйүп kızдын капşıtıна bir urat.
“Han eşigi dep kelsem
Kara kañçık bar tura

*Kaap aldı kolumdan
Kan toktoboyt caramdan” - dese köpçülük katın eşikti basıp kalat. Irgıta tebet.*
Temir taban üzöngü teppey atka miniptir:
“*Kan eşigi dep kelsem
Kara kañçık bar eken
Kaap aldı kolumdan
Kan toktoboyt caramdan” -dep kolunu koyo berse kan tögülöt, katındar basıp*
kalışat: “*Oy-boy, ölügündü köröyün, kız kurusu küyöönü öltürüptür” - dep. Bir küñü aytat:*
“*Eki tulpar tebişet
Tuuşkerler kanekey
...
Ceñeleri kanekey?”.*
Ceñeleri kelgiçe Manas ketet. Kırk cigiline barat:
“*Kırk cigit,
Biriñ kobo kalgıla
Cibekten tar taba kalgıla
Biriñ kobo kalgıla
Çöp darı kıl kalgıla
Biriñ kobo kalgıla
Buhar ıldıy çapkıla
Buhardın otun tapkıla
Biriñ kobo kalgıla
Kaşkar ıldıy çapkıla
Kaşkardın otun tapkıla”.*
*Biri kobo kalıptır
Cibekten tar tabıptır
Biri kobo kalıptır
Çöp darı kılıp tartıptır
Biri kobo kalıptır
Buhar ıldıy çabıptır.
Buhardın otun tabıptır
Biröö kobo kalıptır
Kaşkar ıldıy çabıptır
Kaşkardın otun tabıptır.*
...
Kolun sakaytıp alıptır

“Saar menen Nakılayga körünüp ötüyün. Bir cakka ketemin” - deytir. Saar menen kelip Han Şooruktun kapşıtını şıpıra çapsa Nakılay catkan eken.

Bir maalda kırk cigit davulunu çalganda eç teme koyboy, baytal baylanuu kalıptır, baarı-cogun alıp ketiptir. “Oy-boy, ataña cügür, Manas ketip kalıptır, taarınıptır” - deyt, “Eneşe bar” - deyt, enesine barsa: “Kayneneşe bar” -deyt. Kaynenesine barsa: “Balamdı kim taarıntsa, oşol tossun” - deyt. Oşondon çulduu baytaldı minip alıp arkasınan barat: “Aylanayın Manas ay, üyrölöyün Manas ay! Kırk cigitişe kırk sıjdim. Ak kurtkaday agaña Ookem degen ecem bar. Özüñö özüm” - deyt.

Eldeşip kaytkanı bolso Akkurtka aytat:

“Katınına saydırıp,

Katın Manas kaytıptır.

Ayalına saydırıp

Arsız Manas kaytıptır” - dese oşondo Nakılaydın emçegin bölö çaaptır. Nakılay kök taşka kötün koyup kargap-ıylap kalıptır:

“Oy-boy degen ceşeler

On börüsü teñ kelet

.

Kırk börüsü teñ kelet

Mından kanday ötösün

..

Kırk börüsü teñ kelse

Kıya bir çaap ötömün

..

Kakkulam özü tayıktı” - dep ketip kalat. Ketse

Oy-boy degen ceşeler kelet

On börüsü teñ kelet

...çaap ötüptür

... degen cel kelet

Kırk börüsü teñ kelet

Kıya bir çaap ötüptür.

..taşiptır

Tal boyunun aşiptır.

Oşondon Kakkulası ırıp ötüptür. Kırk cigiti menen aç catat. Bir maalda Manas Talastın cılıksın sürüp kelem dep ketet. Talastın kırk kanattu Karaboz degen atı bar eken, kırk kanattuu kuyrugunu kırkıp, Sarıkul degen agasının kulagın, Karakul degen agasının murdunu keset dağı birini oñ, birini tetiri aydap cügöröt.

Bir maalda Talas zayıbına aytat: “Çıgıp karaçı, Karakul agamdın dobuşu”. Çıgıp da aytat:

“Karakul akeñde kulak cok,

Sarıkul akeñde murun cok.

Kırk kanattuu Karabozdo

Cal kuyruğu dağı cok.

Biri tetiri, biri oñ minip turat”. “Bul caman emne deyt” - dep çıçalap çapsa, kempirinin töböşün oyo çaaptır. Çıgıp karasa kırk kanattuu Karabozdun cal kuyruğu cok. Oşondon ak töönün sütiügö cuudurup, kelin-kızga taratıp attın cal kuyrugun östüröt. Manas kırk cigiti menen cıkıların aydap ketiptir.

Dağı keliptir Talaska. Kelse Talas uktap catat. Manas dağı kelip bir congo uktayt. Bir maalda oygonup ketse Manas bir condo uktap catat. Oşondo kılıcın alıp cügürüp kelip cüzün açıp karap. “Uşunday cigitten kep surabay kaday öltüröyün?” - deyt. Oşondon koop eköo ay küröşöt, cıl küröşöt. Oy cer tüz bolot, tüz cer oy bolot. Anan eköo: “Ok salısalı” - deyt. Oşondo: “Kalmak er kaşınan, kak cüröktün başınan” - dep Talas atat. Atsa Manastın cürögünö tiyip dal ortosunan çıgat. Tokum terdiginen kesip koyup tañıp ırgıp minet da: “Kalmak er kaşınan, kak cüröktün başınan” - dep Talastın töşünön kirip dalınan çıgat. [Talas] Atınan tüşüp tokum terdiginen kesip tañıp, [Manastın] arkasınan kuap kelet.

[Manas] Bir kiçik agım suuga kelet. Aytat: “Kiçigimde ırgıp ötüp turgan agınım edeñ, men ötköñgö çeyin uşunday bol, men ötköndön kiyn toonu takagan katta darıya bol”. Anı ötüp bir kiçik döñgö barat: “Kiçigimde sekirip oynop cürgön döñüm ediñ, men ötköñgö çeyin uşunday tur, men ötköndön kiyn o too bu toonu takagan zımırın zoo bolup kal”. Andan ötüp tal-çırpıktarga barat: “Kiçigimde kesip oynogon çırpıgım edeñ, men ötkönçö uşunday tur, men ötköndön kiyn çıçkan aralagıs çımırkan tokoy bolup kal”.

Oşol ele suuga Talas kelet. Atı kırk kanattuu Karaboz tuyagını malıp ötöt. “Manastın Kakkulası ötkön sen ötö albay” - dep başka bir çabat. Zımırın zoogo kelgende: “Manastın Kakkulası ötkön zoodon sen kaday ötö albay” - dep başka çapkanda attın kolu kırdın başında, butu kırdın tübündö belı üzülüp ölot.

Manas barsa kırk cigit beeni soyuptur, carası oorulaptır. Anan aytıptır:

“Suusuz da cürbös kuu başım,

Suusuz da kaday catamın?

Canıma bir agım burup koygula.

Göşsüz da cürbös bu canım,

Göşsüz da kaday catamın?

Bir tuubas bee soyup

Kazanga salıp koygula” - deyt, “Oktu tartkıla” deyt, okmaş tartkanda Manas ölot, ondo koyot, Kakkulasını başıga sayıp koyot.

*Nakılaydı ogo köçürüp barat. Saar menen kaynenesi Bagdasuluu baybiçe kirse
çaçını cayıp kara kiyip oturat:*

“Bugün men catıp tüş kördüm, ene.

Tüşümö karşı iş kördüm, ene.

Kököördö kan kördüm,

Kancıgada baş kördüm”.

“Uberege çıkkın çükür, ay balam,

Çükürünü cıyıp al,

Atań bir Şooruk бүкүрү,

Бүкүрү чалга тийип al” - dep cügürüp çıksa kırk cigit kele catat.

“Koy mingen kelet koykondop,

Koyon boz sinduu at mingen

Menin Manasım kanakey?

Tay mingen kelet taytandap,

Taylak boz sinduu at mingen

Menin Manasım kanakey?”

“Kayrılçaktın belinde

Karındaşı köp eken

Kara manat alam dep

Oşondo kaldı Manasıñ.

Kızıl manat alam dep

Oşondo kaldı Manasıñ” - dep kırk cigiti aytsa,

“Kayrılçaktın belinde

Karındaş uruk bar bele?

Kara manat alat degeniñ

Kara çaçtı cay degeniñ,

Kızıl manat al degeniñ

*Kızıl betti tıt degeniñ” - dep ıylap-kakşap çal-kempir kalat. Ata-enesi da Manastın
körügö barat, kördün baş-ayagında eköo ıylap otursa bayakı üç dubana dagı payda bolot.
Oşondo baatır biyak-tiyak kaptalga oonap: “Pah-pah köp uktapmın” dep kobo kalat, oşodon
kele catıp Kanikeydi alıptır.*

“Manas” Destanının Turgan Kutlu Varyantı (Türkçe metin)

Yarı pabuçlu Cakırbay isimli bir varmış. Hiç çocuğu olmamış. Kökkurtka adlı ağabeyi varmış. Aylardan bir ay, günlerden bir gün o,

Ala kısırağını kesmiş,

Halkını-yurdunu toplamış,

Kara kırsrağını kesmiş,
Halkını-yurdunu toplamış,
Yarı pabuç Cakıpbay'ı da çağırmiş. Cakıpbay atına binmiş, ziyafetin verildiği
tepeye çıkmış. Ağabeyi

“Oğlu olana baş sunun,
Kızı olana döş sunun,
Çocuğu olmayan Cakıp'a
Kulağı yok kuru kelle,

Gözü yok kör kelle sunun!” demiş. “Böyle yaparsam, namusuna dokunur da
evlenir mi?” diye düşünmüş. Oğlu olana baş, kızı olana döş, çocuğu olmayan Cakıpbay'a ise
kulağı yok kuru kelle, gözü yok kör kelle sunmuşlar. “Bismillah” diye etten küçük bir parça
koparip, ağzına koymuş, sıra sıra dizilmiş tabakları ayağıyla bir vurmuş, demir tabanlı
üzengiye basmadan atına diye gitmiş.

Akkurtka isimli evlatlığı varmış. O, Cakıpbay'ın zevcesi Bagdasuluu'ya gelmiş ve
“Babam çok kızgın, ana.

Dışından kızıl giy,
İçinden sarı giy,
Yüzüne beyaz sür,
İnci boncuk tak,
Yere keçe ser,

Ak atını bağla. Alçak gönüllüdür, seni böyle görünce belki geçer kızgınlığı” demiş.
Cakıpbay geldiğinde Bagdasuluu,

Dışından kızıl giymiş,
İçinden sarı giymiş,
Yüzüne beyaz sürmüş,
İnci boncuk takmış,
Yere keçe sermiş,

Ak atını bağlamış. Bunu gören Cakıpbay'ın kızgınlığı geçmiş.

Aradan zaman geçmiş bir gün Kökkurtka birini gönderirdir “git haber al! Cakıp
hala o kısır karısıyla mıymış ya da yenisini alıp çocuk mu görmüş?” ulak döner “yok
evlenmemiş.” O zaman Kökkurtka

Ala kırsrağını kesmiş,
Halkını-yurdunu toplamış,
Kara kırsrağını kesmiş,
Halkını-yurdunu toplamış,

Cakıpbay'ı da çağırmiş. Cakıpbay geldiğinde yine
“Oğlu olana baş sunun,

Kızı olana döş sunun,
Çocuğu olmayan Cakıp’a
Kulağı yok kuru kelle,

Gözü yok kör kelle sunun!” demiş. Kulağı yok kuru kelle, gözü yok kör kelle Cakıpbay’a sunulduğunda o “Bismillah” diye etten küçük bir parça koparıp, ağzına koymuş, sıra sıra tabakları ayağıyla bir vurmuş, demir tabanlı üzengiye basmadan atına binmiş, evine dönmüş.

Tükenmez erzak almış
Eskimez kaftan giymiş
Sofrasını toplamış,

Yorulmaz ata binmiş, üvey oğlu Akkurtka’ya “Ölürsek, mal-ı dünyamız senindir, ölmezsek döneriz” diye karısıyla yola çıkmışlar. Yolda bir yerde

Tükenmez erzak tükenmiş
Eskimez kaftan eskimiş
Yorulmaz atı yorulmuş

Bir pınarın başına gelip abdest alırken bir bütün elma, bir yarım elma suda akıp gelmiş. Bütün elmayı yaşlı karısı yemiş, yarım elmayı Cakıphan yemiş. O zaman üç divane peyda olmuş, “Ne yapıyorsunuz?” diye sormuşlar. “Çocuğumuz yok, varımızı yokumuzu bırakıp, öylece dolaşıyoruz.” demişler.

“Dokuz yol kavşağına kon,
Aç kalana aş ver,
Yorulana at ver,
Çıplağa don ver
Sana Huda çocuk verir” demişler. Cakıp dönmüş,
Dokuz yol kavşağına konmuş,
Aç kalana aş vermiş,
Yorulana at vermiş,
Çıplağa don vermiş.

Bir gün karısı tavşanın gözüne aş ermiş. Ona tavşan avlayıp getirmiş. Bir ay, iki ay, üç ay, dört ay, beş ay, altı ay, yedi ay, sekiz ay, dokuz aydolunca Cakıpbay’ın bir sürü atı kayboluş. Çakıp atlarını aramaya gitmiş. Çocuğun doğumu yaklaşınca annesi sancılanmış. “Beni söğütlü yere koyun. Söğüde tutunarak doğurayım” demiş. Söğütlü yere götürmüşler, söğüt yerinden devrilmiş. “Ardıçlı yere götürün, ardıca tutunarak doğurayım” demiş. Ardıçlı yere götürdüklerinde Manas doğmuş. Doğduğunda oniki keçeye sarmışlar, sığmamış. İki koyun kesmişler, ciğer-kuyruğundan şişkebab yapıp vermişler. Bir günde bir yaşına, iki günde iki yaşına girmiş.

Cakıp kaybolan at sürüsünü bulup dönerken, önünden bir kocakarı çıkmış.

Otsuz bir yere bir ot çıktı, beyim!

Kel kafana yün çıktı, beyim!

Kumlu bir yere ot çıktı, beyim!

Kel kafana yün çıktı, beyim!

diye Cakıp'ı müjdelemiş. Cakıp ona at sürüsünü verir. Biri gelir, ona koyun, biri gelir, ona inek verir. Böylece eve gelince evden bir ihtiyar kadın çıkar.

Otsuz bir yere bir ot çıktı, beyim!

Kel kafana yün çıktı, beyim!

diye müjdeler. “Ey vah bir şeyim kalmadı” diye beline sarılı bez parçasını çıkarıp verir. Oturunca da bir ihtiyar kadın gelir ve

Otsuz bir yere bir ot çıktı, beyim!

Kel kafana yün çıktı, beyim!

Kumlu bir yere ot çıktı, beyim!

Kel kafana yün çıktı, beyim!

der. Ona da bezin geri kalan kısmını verir.

Ala keçesini sermiş,

Eli-yurdu toplamış,

Siyah keçesi sermiş,

Halkını-yurdunu toplamış ve büyük toy yapmış. Ağabeyi Kökkurtka da gelmiş. “Çocuğum için verdiğim yemekten yediniz, şimdi ona ad koyun”, demiş. “Yaşlandığında gördüğü oğluna ne ad koysak?” diye herkes birbirine bakmış. O sırada pınar başında karşılaştıkları üç divane peyda olmuş. Üç divane: “Beyim,

Öç mü alıyorsun,

Öç mü veriyorsun?

Toy mu alıyorsun,

Toy mu veriyorsun?

Üç gündür avlun kalabalık?” diye sormuşlar. “Toy almaya gücüm yok, toy vermeye gücüm yok. Sıçan kadar oğlum oldu, ona ad bulamıyorum”, demiş. “Bizim karnımızı doyur, ona ad verelim” demişler. Bagdasuluu mutfağa koşmuş, Cakıpbay “Koyun keseyim” diye dışarıya koşmuş. “Beyim, koyun kesme. Karın-kurun varsa getir” demiş üçü. Büyük tabakta et getirirmişler. Yiyip-yalayıp tabağı tertemiz yapmışlar ve “Beyim, şimdi bizi iyi dinle,

Savaşanın alpi olsun

Ay değirmen taşı olsun

Aslanı aşan özü olsun

Güreşenin gücü olsun

Gül değirmen taşı olsun

Gülistan Manas özü olsun!

Amin, Allahu ekber!”

Divaneler kaybolmuş. Ne kapıdan çıktığı, ne delikten çıktığını görmüşler. Bagdasuluu üç divanenin oturduğu yerden üç çimdik toprak alıp beze sarmış. Cakıpbay dışarı çıkıp ahaliye “At buldunuz mu çocuğuma?” diye sormuş. “Yok, bulamıyoruz”, “O zaman dinleyin, ben kendim koydum.

Savaşanın alpı olsun

Ay değirmen taşı olsun

Aslanı aşan özü olsun

Güreşenin gücü olsun

Gül değirmen taşı olsun

Gülistan Manas özü olsun!

Amin, Allahu ekber!”

Gelenler “Ad bulamadık” diye utancından biri atının ipini çözerek kaçmış, biri atının ipini keserek kaçmış.

Üç gün geçer Manas üç yaşına girer, dört gün geçer dört yaşına girer, beş gün geçer beş yaşına girer, altı gün geçer altı yaşına girer, sekiz gün geçer sekiz yaşına girer, dokuz gün geçer dokuz yaşına girer. Bir gün babasının sırtına binip-inip oynarken üvey kardeşi Akkurtka karşıdan gelir. Cakıp, Manas’a “Şıgayhan’ın şehrinden haber getirmesi için yollamıştım, git sor” der. Manas koşarak Akkurtka’ya gelir “Şıgayhan’ın şehrinde ne haber var?” diye sorar. “Önüme geç de yürü git, çocuk! Anne-babanın yanına ulaş, çocuk!” der. Manas, babasının yanına koşarak gelir “Kalles, onu şimdi ikiye parçaya ayırırım” diye sinirlenir. “Müsaade et, iki kelime laf söyleyeyim. Şıgayhan’ın şehrinde şakır-şukur eşya çok, şıgıragan laf da çok”.

Manas, koşarak annesine gelir “Ana, benim için yığdığınız atlarınız, kürkleriniz var mı?” diye sorar. “Babana sor” der. Babasına gidip “Baba, benim için yığdığınız atlarınız, kürkleriniz var mı?”. “Annene git, oğlum” der. Annesine üç kere gelir, babasına üç kere gelir. Sonunda “Benim için ne at, ne kürk yığmışsınız. Ben bir asa alırsın, Şıgayhan’ın şehrine savaşa giderim ” diye elinde bir asayla yola çıkar. O zaman “Sevgili Manas, senin için yığdığımız atlarımız da var, kürklerimiz de” diye getiriler. Bir çayın yatağında bir kısrak kulunlamış, babasından da uzağa zırlıyormuş kulun, annesinden de. Bir Çarşamba atı getirirler, bir çarşamba ona Kak Kula diye ad verirler, bir çarşamba eyerlerler, bir Çarşamba er Manas’ı Şıhayhan’ın şehrine yollarlar. Manas “Anne-babamın bana karşı gönülleri hoş mu acaba? ” diye merak eder ve kısa yoldan geri döner, evde konuşulanları dinler. “Biz Manas’ı yolladık, sağ salim dönsün” diye dua ediyorlar. Manas yoluna devam eder:

Sarı yar aşağı süreceğim

Sarı bir yağma yapacağım
Kızıl yar aşağı süreceğim
Kızıl bir yağma yapacağım
Emekleyen genci var
Aceleci yaşlısı var

Diye Şıgayhan'ın şehrindeki düşmanı kovmuş. Şehri düşmandan kurtardıktan sonra bir çayın yatağına gider, mızrağını toprağa saplar, Kakkula'sını otlanmaya bağlar ve ay-yıl uyur. Şıgayhan halkı toplayıp sorar “Benim şehrimi düşmandan kim temizledi?”. Biri geçer “Ben, Manas” diye, öbürü geçer “Ben, Manas” diye, üçüncüsü geçer “Ben, Manas” diye. O zaman bir yaşlı “Hiç kimseniz Manas değilsiniz. Şıgayhan'ın şehrini dağ gibi kırmızı atı var, tolto³⁷⁶ gibi kırmızı yüzü var, kır gibi kırmızı atı var, kırmızı kızıl beti var bir yiğit temizledi. O Manas çayın yatağına gitti”. Şıgayhan “Git, onu bulup getir” diye adamı gönderir. Adam gelip Manas'ın kulağına “Ganimet çok, beyim, bölüşelim” der. “Pa-pa-pa, bokçu böcek çok imiş” diye yüzünü o tarafa çevirir. İhtiyar, diğer kulağına gelip “Ganimet çok, beyim, bölüşelim” der. “Bokçu böcek çok imiş” diye Manas, başını bu tarafa çevirir. Kakkula ön ayağıyla yere vurarak uyandırır. Atına binip gece köyüne gelir ve köyün üst tarafında uyuyakalır. Annesi gece kocasına “İhtiyar, kalk, Manas geldi gibi, Kakkulası gelip su içiyor” der. Gidip uyandırır, kalkmaz. Evi götürüp onun üstüne dikerler.

Manas'ı okutmak için mollaya verirler. Mollanın evinde otururken bir hizmetçi girer. Manas onu şakayla çimdikler. O zaman o,

“Dengeleyip odun al, Manas.
Dengini bul da karı al, Manas.
Kurulayıp odun al, Manas.
Arkadaşını bul da kadın al, Manas.

Ben senin hizmetçinim, utanmıyor musun?”, demiş. Manas evine gidip yatar. Annesi uyandırır, kalkmaz; babası uyandırır, kalkmaz. Yanına hocasını gönderirler. “Ben evleneceğim” der. O zaman Bagdasuluu Hanım ile evlatlığı Akkurtka yola çıkarlar. Onlar giderken Manas “Ana, boyu boyuma benzesin, özü özüm benzesin. Torbadaki kavuttan başın salıp yiyip, oğul doğuracağım diye yatan hırsız kâfir olmasın” der. Rusun kızı Oloğçaç'ın kapısına gelirler. Eteklerini köpeklere parlatırlar, etrafa sorarlar, Manas'ın dengini bulamazlar. Annesi “Artık dönelim” der, Akkurtka “Bahadır bizi öldürür. Dönmeyelim” der. Yolda peşlerine takılan saksağanı gören yaşlı kadın “Saksağan biz evden çıkarken peşimize takılmıştı, ya biz şimdi onu takip etsek?” der. Akkurtka “Kuşun peşinden nasıl gidersin?” diye hayıflanır. “O halde sen eve dön, ben bunu takip ederim” der. Biraz yol gittikten sonra “Annem laf yer” diye düşünerek geri döner. Bir çayın yatağına gelirler, birçok

³⁷⁶ Tolto: bıçağı sapına pekiten halka yahut toka.

kız oynadığını görürler, aralarında Manas var. Arkasına geçip bakarlar ki saç bar. “Manas’ın dengini bulduk” diye sevinirler. Yanına giderler, Han Şooruk’un kızı Nakılay’dır. Han Şooruk’a gelip “Özü özüne benzer, gözü gözüne benzer, Manas’ın dengini bulduk” derler. Han Şooruk “Kızıma elli-altmış kişi taliptir. Ben bir **karçıga** kuşumu kaçırdım. Onu kim tutup getirirse kızımı ona veririm” der. Bagdasulu Hanım seher kalkıp, beyaz ipekten ağ örüp, içine beyaz güvercin koyup, beklemeye başlar. **Karçıga** gelip ağa konar. Bagdasulu onu getirip kapıdan bırakınca Han Şooruk’un omzuna konar. Böylece, Nakılay’ı verecek olur. Sabah kalkıp, yıkatıp, saçını ördürüp, yemek yedirip, güldürerek dişlerine bakar ve “Yıkatıp, saçını ben ördüm, güldürüp dişlerini ben gördüm, ön dişlerin arası açık, çocuğum ere karşı olmasa” der. Han Şooruk

“Bir yağ pınar kursun,
Bir süt pınar kursun,
Bir çay yatağından kan akıtsın,
Bir çay yatağından cin akıtsın,
Yağ pınarın başına çınar kavak diksin,
Süt pınarın başına munar³⁷⁷ kavak diksin,
Çınar kavağın bülbülü
Öterek munar kavağa konsun,
Munar kavağın bülbülü

Öterek çınar kavağa konsun” diye şart koşar. Yola çıkarlar. Manas “Annem bir gitti pir gitti, ne oldu acep?” diye aramaya çıkmış. Annesini görür görmez “Bunca zaman nerede kaldın?” diye dil uzatır. “Altı ay, yedi aydır yollardayım. “Ana, nasılsın?” diye sormuyorsun da kadın soruyorsun” diye alınır. Bu sözlerle kendine gelen Manas “Sevgili anacan, nasıl geldin? İyi geldin mi?” diye sorar. “Han Şooruk’un kızı Nakılay’ı istedim. Zor şart koştu” der. Manas “Merak etme, Ak kalpak Kırgız halkım var, ana” der.

Manas kırk yiğidi ile
Bir yağ pınarı kurar,
Bir süt pınarı kurar,
Bir çay yatağından kan akıtır,
Bir çay yatağından cin akıtır,
Yağ pınarının başına çınar kavak diker,
Süt pınarının başına munar kavar diker,
Çınar kavağın bülbülü
Öterek munar kavağa konar,
Munar kavağın bülbülü

³⁷⁷ Munar: (destanda) kocaman bir ağacın adıdır.

Öterek çınar kavağa konar.

Han Şooruk'a giderler, düğün hazırlıkları başlar.

Manas “Nakılay’a bir bakayım” diye Kakkulası’na binerek gelir. Bir uslu yengesi varmış, bir de yaramaz yengesi. Koyun güden çobanların giyimlerini giyerek gider. Yengesi bir çeker, kemeri koparak yere düşer. “Eyvah, bir **sarbançı** kula vermiş kızımızı” der çunak yengesi, “İyi insana vermiş kızımızı” der uslu yengesi. Nakılay yaramaz yengesinin sözüne inanır. Manas büyük bir suyu geçerek gelir. Nakılay yattığı yerinden:

“Babam şarıldata geçmez say
Şarıldata geçen kimdir ay?
Tan tan havlayan köpek,
Başka vuran kimdir ay?
Kerege³⁷⁸ boylu siyah kancık
Gerilip yatan kimdir, ay?
Babam at bağlamaz obaya
At bağlayan kimdir, ay?
Kışmışın dökmez tarlaya,
Kışmışın dökken kimdir, ay?
Babam sırdaşını koymaz **supraya**³⁷⁹
Sırdaşını koyan kimdir, ay?
Turna ile kaz kebab
Tokuşturup yiyen kimdir, ay?
Turna ile tuz kebab
Tuzlayıp yiyen kimdir, ay?
Ayağımda açık var
Üstünden geçen kimdir, ay?
Susayana su verirler
Yutup içen kimdir, ay?
Hilkat garibesi gibi boyuma
Boy ölçüşen kimdir, ay?
Kalem gibi kara kaşıma
Kaş ölçüşen kimdir, ay?
Siyah frenk üzümü gibi gözüme
Göz ölçüşen kimdir, ay?
Siyah saçım burmalı

³⁷⁸ Kerege: keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes.

³⁷⁹ Supra, supura: hamur için sergi (sepilenmiş olan koyun ve keçi derisinden yapılır).

Sevip okşayan kimdir, ay?
Siyah gözüm sürmeli
Uykumdu açan kimdir, ay? ”
Dediğinde Manas cevap verir:
Baban şarıldata geçmez say
Şarıldata geçen Manas’ın
Tan tan havlayan köpeğin
Başa vuran Manas’ın
Kerege boylu siyah kancık
Gerilip yatan Manas’ın
Baban obaya at bağlamaz
At bağlayan Manas’ın
Kışmış dökmez tarlaya
Kışmış döken Manas’ın
On **kapsıtt**a elçi
“Kızınız nerede?” diye
Sorup geçen Manas’ın
Baban **suldasın** koymaz
Suldasın koyan Manas’ın
Ot boyunda
Turna ile kaz kebab
Tokuşturup yiye Manas’ın
Turna ile tuz kebab
Tuzlayıp yiye Manas’ın
Ayağında açık var
Üzerinden geçen Manas’ın
Susayana verilen suyu
Yutup içen Manas’ın
Hilkat garibesi gibi boyuna
Boy ölçüşen Manas’ın
Kalem gibi kara kaşına
Kaş ölçüşen Manas’ın
Frenk üzümü gibi siyah gözüne
Göz ölçüşen Manas’ın
Sedef gibi beyaz dişine
Diş ölçüşen Manas’ın
Siyah saçın burmalı

Okşayıp seven Manas'ın
Siyah gözün sürmeli
Uykunu açan Manas'ın
dediğinde
“Babam aş ye diye verdiği bıçağım,
Aş yemeyeyim taş yiyeyim.
Anam et ye diye verdiği bıçağım,
Et yemeyeyim taş yiyeyim.
...
Tam kalbine saplayayım”
Diye bıçağını Manas'ın kalbine vurmak isterken o, elini siper eder, bıçak avucunu
deşer. O anda başını büküp, götünü kısıp kızın **kapşıtına** bir vurur.
“Han kapısı diye gelmişim
Siyah kancık var imiş
Isırdı elimden
Kan durmaz yaramdan”
Dediğinde kadınlar kapıyı kapatırlar. Ayağıyla bir vurur dışarı çıkar.
Demir taban üzengiye
Dayanmadan ata binmiş
Han kapısı diye gelmişim
Siyah kancık var imiş
Isırdı elimden
Kan durmaz yaramdan”
Diye elini silktiğinde kan dökülür, kadınlar “Eyvah, ölüsünü gördüğüm kız kurusu,
kocasını öldürmüş” diye kızın üzerine giderler. Bir hizmetçisi der:
İki yürük at tepişir
Tuuşkerler nerede?
...
Yengeleri nerede?
Yengeleri gelene kadar Manas gider, kırk yiğidinin yanına gelir.
“Kırk yiğit,
Biri kalksın
İpekten bez bulsun
Biri kalksın
Bitkiden macun sürsün
Biri kalksın
Buhara'ya doğru at sürsün

Buhara'nın bitkisini bulsun
Biri kalsın
Kaşgar'a doğru at sürsün
Kaşgar'ın bitkisini bulsun

Biri kalkmış
İpekten bez bulmuş
Biri kalkmış
Bitkiden macun sürmüş
Biri kalkmış
Buhara'ya doğru at sürmüş
Buhara'nın bitkisini bulmuş
Biri kalkmış
Kaşgar'a doğru at sürmüş
Kaşgar'ın bitkisini bulmuş
Elini iyileştirmiş

“Seher Nakılay’a görüneyim. Bir yere gideceğim” demiş. Sabah Han Şooruk’un çadırına geldiğinde Nakılay yatıyormuş. ...

Bir vakit kırk yiğit davulunu çalar, bir kısrağı bağı kalır, hiçbir şey bırakmadan alıp gitmiş. “Eyvah, babana koş, Manas küsmüş, gitmiş” derler, “Annene git” der, anası “Kaynanana git” der. Kaynanasına gelse “Oğlumu kim küstürmüşse, o karşılaşın” der. O zaman **çulduu** gider, peşinden gider:

“Sevgili Manas, kırk yiğidine kırk kız kardeşim. Akkurtka ağabeyine Ookem adlı ablam var. Özüne ise özüm”, der.

İkisi barışıp dönecekken Akkurtka “Karısından bıçak yiyen kadın Manas dönmüş. Eşinden bıçak yiyen arsız Manas dönmüş” dediğinde Manas kılıcıyla Nakılay’ın göğsüne vurur. Nakılay mavi taşla yaslanarak ağlar, beddua eder.

Eyvah diyen yengeler
On kurdu bir gelir
.
.
Kırk kurdu bir gelir
Bundan nasıl geçersin
..
..
..

Kırk kurdu bir gelse

Kıya vurup geçerim

..

Kakkula'm özü yoruldu

Diye gider. Gittiğinde

Oy-boylu degen cel kelet

On kurdubir gelir

...çaap ötüptür

... degen cel kelet

Kırk kurdu bir gelir

Kıya vurarak geçmiş

..taşıptır

Dal boyundan aşmış.

O zaman Kakkula üzerinden sıçrayıp geçmiş. Kırk yiğidi ile aç kalırlar. Bir vakit Manas Talas'ın atlarını sürüp gelirim diye gider. Talas'ın kırk kanatlı Karaboz adlı atı varmış, kırk kanatlı kuyruğunu kesip, Sarıkul adlı ağabeyinin kulağını, Karakul adlı ağabeyinin burnunu keser, birini önden, diğerini tersinden oturtup kovar.

O akarsuya Talas gelmiş. Atı kırk kanatlı Karaboz akarsuyu zar zor geçmiş. “Manas'ın Kakkula'sı geçtiği suyu sen geçemiyorsun” diye atın kafasına bir vurmuş. Kayaya geldiğinde “Manas'ın Kakkula'sı aştığı kayayı sen aşamıyorsun” diye atın kafasına bir vurmuş. Atın ön ayakları kayanın tepesinde, arka ayakları ise kayanın eteğinde kalmış ve beli kırılmış. Manas geldiğinde kırk yiğidi kısrağı kesmiş, yarası ağırlaşmış. Demiş

“Susuz yaşamaz bu başım,

Susuz nasıl yatarım?

Yanımdan su akıtın.

Etsiz yaşamaz bu canım,

Etsiz nasıl yatarım?

Doğurmaz kısrağ kesip

Etini kazana koyun” der, “Oku atın” der, ok attıklarında Manas ölür, orada gömerler, Kakkula'sını mezarının başına bağlarlar.

Nakılay'ı koca evine götürmeye hazırlanırlar. Sabah kaynanası Bagdasuluu Hanım yanına geldiğinde onun saçını yayıp karalar giyiniş oturduğunu görür.

“Bugün ben yatıp düş gördüm, ana.

Düşüme karşı iş gördüm, ana.

Kököörde³⁸⁰ kan gördüm,

³⁸⁰ Köökör: kırmızı için kullanılan ve deve derisinden yapılan kap.

Eyerin terkisinde baş gördüm, ana”, der.
“**Uberege** çıkan **çükürü**³⁸¹, ay yavrum,
Çükürünü topla al.
Baban bir Şooruk kamburu
Kambur ihtiyara ere var”
diye kapıdan çıkar, kırk yiğidin geldiğini görür.
“Koyun binen gelir aheste aheste,
Boztavşangibi at binen Manasım nerede?
Tay binen gelir paytak paytak,
Boz potuk gibi at binen Manas’ım nerede?
Kırk yiğidi:
“Kayrılçak’ın³⁸² belinde
Karındaşı çok imiş
Kara kumaş alırım diye
Orada kaldı Manas’ın
Kızıl kumaş alırım diye
Orada kaldı Manas’ın”,
dediğinde,
“Kayrılçak’ın belinde
Kardeş soy mu var?
Kara kumaş al dediğin
Kara saçı dağıt dediğin
Kızıl kumaş al dediğin
Kızıl yüzü yırt dediğin”.

diye yaşlı karı-koca ağlaya ağlaya Manas’ın mezarına gitmişler. Biri mezarın başında, öbürü mezarın ayağında ağlarken üç divane peyda olmuş. O zaman bahadır “Pah-pah, çok uyumuşum” diye ayağa kalkıvermiş. Dönüşte Kanıkey ile evlenmiş.

A. İçerik:

a. Varyantların Konusu:

RV: Bu varyantta konu; Kırgızların, üzerinde toplumu kurmak istedikleri değerler için verdikleri mücadeledir. Bu mücadele, Manas adlı alpin olağanüstü doğumu, ad alması, kavmine ve vatanına kasteden düşmanla mücadelesi, evlenmesi,

³⁸¹ Çükürü: balçuuran adlı bitkinin kökü, koyun postunu boyamak için sarı boya çıkarılır.

³⁸² Kayrılçak: yer adı.

ölümü ve çocuklarının onun ülküsünü aynı şekilde devam ettirmesi gibi temalar ile anlatılır.

AAV: Eksik anlatılan bu metinde mevcut temalar şunlardır: Manas'ın evleneceği kızı sınaması, Manas'ın Talas'ın yolkılarını kaçırmaması nedeniyle ikisinin dövüşmesi ve Manas'ın yaralanması.

CYV: Bu varyantta konu olarak Manas'ın şahsî hayatı -olağanüstü doğumu, büyümesi, evlenmesi, ilk yağması- işlenir.

TKV: Bu varyantta insanüstü kuvvete sahip kahramanın şahsî ve mahallî ihtirasları -evlenmesi, at kaçırmaması- ön plandadır.

Karşılaştırma:

Konu olarak Radloff varyantında millî dava (Manas'ın Kırgızları düşmandan kurtarması, bir bayrak altında toplaması, doğru ve dürüst olanın kazanması için kötülerin ele geçirdikleri gücün ve kurdukları düzenin yok edilmesi) işlenirken, Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantları şahsî ve mahallî davalar (Manas'ın evlenmesi, Talas'tan at kaçırmaması) üzerine kuruludur.

b. Varnatlarda Geçen Zaman(lar): Toplumlar mitik, dinî ve modern olmak üzere üç zihniyet dönemi geçirmiştir. Bu zihniyet dönemlerini ve aralarındaki geçişleri destanın tip ve motif yapısında görmek mümkündür. Destan kahramanlarının ve eylemlerinin özelliklerine göre destanda geçen zamanı mitik ve tarihî zaman diye ikiye ayırabiliriz. Destanda anlatılan olayların çoğu akılla algılanabilen, gerçek bir zaman boyutunda gerçekleşirken, bazıları ise akılla algılanamayan zaman boyutunda (mesela, Manas'ın ölüp dirilmesi) geçer.

RV: Bu varyant,

“Yedi-Tör'ün başında

Yetkili doğmuş Böyön han,

Böyön hanın oğlu

Güçlü doğmuş Kara han,

Kara hanın oğlu

Güçlü doğmuş Cakıp han

Çuñkur-Uya üstünde

Almatı'nın ağzında

Yerleşmiş Cakıp han.

Aydar hanın kızı Çıyırıcı ile

Evlenmiş Cakıp han” şeklinde bir şecere ile başlar. Bu şecere, tespiti mümkün olmamakla birlikte tarihî bir zamana işaret eder. P.N. Berkov’a göre Manas destanı, mitolojik yapıdan destanî yapıya Kırgızların Yenisey’den Tanrı Dağlarına göçleri sırasında geçmiştir. Bu göç sırasındaki tarihî hadiseler mitolojik mahiyetteki olağanüstü kahramanı tarihî bir şahsiyete dönüştürmüş ve böylece destanın kahramanı Manas’ın kişiliği ortaya çıkmıştır.³⁸³ Manas destanı birçok tarihî devrin izlerini taşır.

AAV: Bu varyantta zaman muğlâktır.

CYV: Varyantın başında yer alan

“Var imiş da yok imiş

Aç imiş da tok imiş

Kurt bükükiken

Kuyruğu uzuniken

Ayı hantal iken

Kuyruğu kısa iken

Tilki tümen iken

Kuyruğu alçak iken

Bir Cakıp bey var imiş

Malı-mülkü çok imiş

Çocuğu yok imiş” şeklinde tekerleme ve diğer mitik motifler, anlatıda geçen zamanı mitik zamana yaklaştırmaktadır.

TKV: Bu varyantta olayların ne zaman başlayıp ne zaman bittiği belirtilmez.

Karşılaştırma: Radloff varyantında mitik ve birçok tarihî devrin izleri görülür. Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantlarında yer yer mitik öğeler yer almakla birlikte zaman belirsizdir.

c. Varyantlarda Geçen Mekânlar: “Manas”destanında geçen mekânların bir kısmı hakikî bir kısmı hayalîdir. Yer-su adlarının bazıları mahallîdir, bazıları ise bugün kullanılmaz.

RV: Varyantta Kırım’dan Hindistan’a kadar geniş bir coğrafya yer alır.

AAV: Han Şooruk’un evi: Manas, evlenmek istediği kız Nakılay’ı evinde görmeye gelir ve haddini aştığı için Nakılay tarafından bıçaklanır.

³⁸³ Dursun Yıldırım, “Manas Destanı ve Kökötay Hanın Ertegüsü (İnceleme-Metin)”, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979, s. 40-41.

Kaşgar, Yarkent: Manas'ın yarasına ilaç Kaşgar ve Yarkent'te bulunur.

Taldık, Köprük: Nakılay'ın bedduasıyla Manas ve kırk çeri bu iki nehrin ortasında mahsur kalırlar.

Talas'ın yurdu: Manas, Talas'ın yurduna giderek atlarını kaçıır.

Göle dönüşen dere, ormana dönüşen çalı, kayaya dönüşen tepe: Talas'tan kaçarken Manas'ı koruyan mekanlar.

CYV: Adsız şahsın evinde verilen yemek: Ev sahibi, verdiği ziyafette çocuksuz Cakıp'a hor davranır.

Cakıp'ın evi:

Bir günlük yol, iki günlük yol, üç günlük yol; iki dağın buluştuğu, iki suyun birleştiği yer: Manas'ın anne karnındayken konuşur ve dünyaya geleceği yeri belirtir.

Dere: Bagdagül, dereden atlarken karnındaki bebek suya düşer.

Karahan'ın köyü: Bagdagül, Manas için aradığı kızı Karahan'ın köyünde bulur.

Tartık, Köldük: Karahan'ın kızının bedduasıyla Manas ve kırk çeri bu iki nehrin ortasında mahsur kalırlar.

Talas'ın yurdu: Manas, Talas'ın yurduna giderek atlarını kaçıır.

Kaya: Talas'tan kaçarken Manas'ı korur.

Manas'ın mezarı: Manas öldükten sonra vasiyetini yerine getirmeyen kırk çeri görünmeyen bir kuvvet tarafından Manas'ın mezarından uzaklaşamaz.

TKV: Dokuz yol kavşağı: çocuksuzluktan yurdunu terk eden Cakıp'a üç divane dokuz yolun kavşağına konmasını söyler.

Söğütlü yer, ardıçlı yer: Bagdasuluu doğum yapmak için önce söğütlü yere gider. Doğum yapamayınca ardıçlı yere gider ve Manas dünyaya gelir.

Şıgayhan'ın şehri: Manas'ın ilk akın yeri;

Han Şooruk'un köyü: Manas ile sözlüsü Nakılay arasında olayların geçtiği yer.

Pekin, Buhara, Kaşgar: Manas'ın yarasına ilaç buralarda bulunur.

Talas'ın yurdu: Manas, Talas'ın yurduna giderek atlarını kaçıır.

Göle dönüşen dere, ormana dönüşen çalı, kayaya dönüşen tepe: Talas'tan kaçarken Manas'ı koruyan mekânlar.

Kayrılçak: Manas'ın gömüldüğü yer.

Karşılaştırma:

Varyantlarda geçen mekânların bir kısmı hayali, bir kısmı hakikidir. Radloff varyantında olaylar Kırım'dan Hindistan'a kadar geniş coğrafyada geçer. Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantlarında kalıp ifadede geçen Pekin, Kaşgar, Buhara, Yarkent şehir adları hariç, mekânlar mahallîdir. Son üç varyantta mekânların adlarında ufak farklar olmakla birlikte işlevleri aynıdır. Her mekânın "ruhu" olduğuna dair halk inancı, halk anlatılarına yansımıştır ve bazen mekânlar kahramanlara yardım ederler. "*Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/ kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır*"³⁸⁴ diyen Korkmaz'a göre mekân, fiziksel bir objeden öte içsel derinlik sunan bir yerdir.

d. Varyantlarda Yer Alan Kişiler: Destanda kahramanlar aracılığıyla toplumun idealleri aktarılır. Destan, anlatılan kahramanın yaşam öyküsüdür ve anlatının en büyük kuralı, dikkati başkahramanın üzerine toplamaktır. Destanda geçen şahıslar, karakterleri anlatı boyunca aynı kaldığı için tip özelliğine sahiptir. Böylece, destanın merkezinde ana tip, onun çevresinde birincil alt tipler (norm tipler) ve ikincil alt tipler (fon tipler) bulunur.

*"Epik kahraman, kaderi dışında bir hiçtir; bu nedenle kaderin kendisine tahsis ettiği olay örgüsünün bir işlevidir. Başka bir kaderin veya başka bir olay örgüsünün kahramanı olamaz".*³⁸⁵ Norm tipler, destanda başkahramandan sonra en çok işlevselliğe sahip tiplerdir. Norm tipleri temsil ettikleri değerler açısından olumlu ve olumsuz tipler olarak ikiye ayırmak mümkün. Olumlu tipler, kahramanın koruyucuları ve yardımcılardır; olumsuz tipler ise çatışma çıkaran ve başkahraman kadar güçlü özelliklere sahip düşmanlardır. Fon tiplerin ana tiplerle ilişkileri dolaylıdır ve işlevselliği zayıftır.³⁸⁶

RV³⁸⁷: Cakıp ve Çıyırçı: Çocuk sahibi olacakları yaşı çoktan geçmiş, mala-mülke, taca-tahta sahip ama nesillerini devam ettirecek bir çocuktan mahrum karı-kocalar.

³⁸⁴ Ramazan Korkmaz, "Romanda Mekânın Poetigi", **Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'e Armağan**, Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara, Grafiker Yayınları, 2007, s. 400.

³⁸⁵ Bakhtin, 2001, s. 203.

³⁸⁶ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Nezir Temur, **Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2012, s. 103-

³⁸⁷ "Manas" destanında yer alan kahramanları erkek ve kadın olmak üzere alfabetik sırası:

1) Erkek Kahramanlar: Abeke (Manas'ın kardeşlerindendir. Ancak Manas ölene kadar destanda ismi geçmemektedir), Abıla(y) Caŋgır (han, Müslüman hoca unvanlarıyla anılan bu kahraman destanda ayrıntılı tanıtılmaz), Acıbay (Manas'a daima destek olan, ancak yaşlandığında Semetey'e hizmet etmek istemediği için diğer çoralarla birlikte öldürülen bir kahramandır), Aganday (Cakıp'ın düşmana esir düşen kardeşi Közkaman'ın oğlu, geri plandaki bir kahraman),

Er Ağış (Hitay kahraman), Ak Bala-Ak Balta (Manas'ın çorası Bolot'un babası), Ak Baltar (ayrıntılı anlatılmaz), Akın Han (Aycürök'ün babası), Ak Kıyas (Almanbet ile Kökçö arasına düşmanlık eken olumsuz bir kahramandır), Ak padişa (Rus çarı ve Manas'ın dostu), Alamandı (Manas'ın kırk çorası), Alp Aymet (kardeşinin tanıtımında adı geçen bir yiğit), Alp Börü (Koşoy'un güreştiği yiğitlerden biri), Anğıçal (Ak Saykal'ın babası), Aydar Han (Cakıp'ın hanımı Çıyırçı'nın ve Kökçö'nün babası), Ay Han (Almanbet'in hanımı Aycürök'ün babası); Bakay (Manas'a daima yol gösteren yoldaşı), Balbay (Manas'ın çoralarından biri, özellikleri verilmez), Bokmurun (destanda yuğ merasimi işlenen Kökötöy hanın oğludur), Bolot (Manas'ın kırk çorasından biri), Boobey (destanda sadece adı geçer), Bozuul (İki ayrı şahsın adı. Birincisi, Kırımlı bir yiğit. İkincisi, Manas'ın kırk çorasından biri), Bölök (destanda sadece adı geçer), Börbölçün (Cakıp'ın küçük yaşta esir düşen kardeşi Közkaman'ın oğullarından biri), Börü ve Börüş (sadece adları geçen iki kahraman), Böyön (Manas'ın üçüncü göbekten atası, Kara Hanın babası), Bürküt Baatır (çora); Cakıp Han (Manas'ın babası), Calmanbet (sadece adı geçer), Camgırçı (Nogay asıllı yiğit), Can Keldi (çora), Caş-Cığış (çora), Caş Kamış (sadece adı geçen bir kişi), Cayılmış (Manas'ın çorası Bolot takdim edilirken adı geçen ağabeyi), Cayma Kökül (çora), Caynur (çora), Caysaŋ (çora), Cıl-Basal (yuğ merasimine davet eidlen kafir han), Coloy (Manas'ın düşmanı), Çağanday (Cakıp'ın esir düşen kardeşi Közkaman'ın oğlu), Çalbay (çora), Çubak (çora), Dörbölçün (Cakıp'ın düşmana esir düşen kardeşi Közkaman'ın oğlu), Dürsün (çora), Eleman bay (sadece adı geçer), Elim (çora), Er Bağış (Kökötöy'ün aşına çağrılan biri), Er Canbay (çora), Eriş (Kökötöy'ün aşına çağrılan biri), Er Kıyas (olumsuz bir kahraman), Er Toltoy (Cediger'in oğlu, Er Kıyas'ın kardeşi), Er Töştük (Kökötöy hanın aşına çağrılan bir kahraman), Kaman (çora), Kaman Kız (Manas'ı zehirleyen bir hırsız), Kan Çora (Semetey'in daha sonra kendisine ihanet eden çorası), Kambarkan (Er Kökçö'nün atası), Kankeldi (çora), Kara Badişa (çora), Karabay (Altınay'ın birlikte oyuna çıktığı bir delikanlı), Kara Bayır (çora), Karabiy (Er Kıyas'ın at çobanlarının başıdır), Karaca (bir hanın oğludur), Kara Coltoy (çora), Kara Dalıcı (koyunun kürek kemiği ve sağrı kemiği falına bakan bir kahraman), Kara Döŋ (Kanıkey'in obasından, destanın asıl kahramanı olan Manas ile isim benzerliği olan bir başka Manas'ın babasıdır), Kara Han (Cakıp'ın babası), Kara Toko (çora), Kara Tölök (çora), Kargarday (çora), Karım Bay (Kanıkey'in vekil babası), Kayıp (Manas'ın hanımlarından birinin babası), Kazalat (çora), Kazatar (sadece ismi geçer), Ken Caman (çora), Kenceke (destanda toy ile ilgili adı geçer), Kenen (çoralardan birinin babası), Kırgın (çora), Kırgınçal (çora), Kıranşalbay (çora), Kocoş (Manas'ın üzerine sefer yaptığı kişi, ismi Ağış ile birlikte geçer), Kalmanbet (çora), Konurbay (adı sık geçen bir Çinli), Koş Abış (çora), Koşoy (akıl danışılan, duası alınan bir aksakal), Koyluu bay (sadece adı geçer), Koyon Han (sadece adı geçer), Koyun çobanı (Cakıp, Manas için eş ararken karşısına çıkar ve yol gösterir), Köböş (Manas'ın kardeşi), Kök Börü (Ümütöy'ün yeğeni), Kökçö (Müslüman bir han), Kökçö Kız (iki ayrı kişinin adı. Birincisi, Mençibay'ın Manas'ı zehirlediği iki hırsızdan biri. İkincisi, Cakıp hanın düşmana esir düşen kardeşinin beş oğlundan biri), Kök Kıyas (Kökçö hanın Almanbet'i çekemeyip aralarına fitne sokan kardeşlerinin küçüğü), Kök koyon (Kökötöy hanın aşına gelen yiğit), Kökötöy han (destanda yuğ aş işlenen bir han), Kök Sırgak (çora), Közkaman (Cakıp hanın küçük yaşta esir düşen kardeşi), Köküm (yuğ merasimine davet edilen zat), Kül çoro (kimliği, doğumu, çocukluğu Kan Çoro adlı kahraman ile benzeşen çora), Kün han (Kalmuk hanı), Madış (çora), Manas (destanın baş kahramanı), Manay (çora), Mendibay (fitneci bir kahraman), Mirza (çora), Mus Burçak (Manas'ın ülkesini yağmaladığı Afgan hanı), Neskara (kâfir han), Orok (Rus kahraman. Manas onun yılmalarını yağmalar), Ögüs han (sadece adı geçer), Öküm Bolot (Coloy'un oğlu, ayrıntıları anlatılmaz), Sarı Tas (Semetey'e büyük atası tarafından çocukken verilen at bakıcısı ve yoldaşı), Sazam Batır (çora), Segiş (Manas'ın esir aldığı kahraman), Semetey (Manas'ın kendisi öldükten sonra doğan ve atası Cakıp han ile amcalarının kötülüğünden kurtarmak için Kanıkey ile baybiçenin kaçırılan oğlu), Serek (çora), Seyit (çora), Seytek (Manas'ın torunu), Sırgak (çora), Soltonkul (sadece adı geçer), Şirkim bay (Kanıkey'in atasının katıldığı bir daveti düzenleyen kişi), Şolok usta (demirci), Şoruk (Manas'ın ganimet alıp evlendiği eşlerinden birinin babası), Şuut (çora), Targıl Tas (kürek kemiği falına bakan kişi), Tasbaymat (çora), Taşşabek (Manas'ın yolkı çobanının adı), Taylak (çora), Tebiç (Altınay'ın birlikte oyuna çıktığı erlerden birinin babası), Tekeçi (Kökçö'nün Almanbet'e istetip vermediği ve aralarında savaşa sevep olan Gökala isimli atın ilk sahibi), Temirbala (Kökötöy hanın), Tootenşir (Kökötöy hanın yuğ merasimine davet edilen zat), Tökör usta (Cakıp'ın halkından bir demirci), Töröbek (Manas'ın düşmanı Coloy'un iki oğlundan biri), Töştük (Manas'ın mücadele ettiği kahraman), Ümöt (çora), Ümütöy (Semetey'in önce düşmanı, sonra dostudur), Ürbü (Kökötöy'ün aşında yarışların nasıl düzenleneceği konusunda akıl veren zat), Üşün (çora).

Manas, çocuksuzluktan muzdarip yaşlı Cakıp'ın bir oğul göndermesi için Allah'a ettiği duanın kabul olmasıyla dünyaya gelen biricik oğludur. Olağanüstü çabuk büyüyen Manas'ın bahadır olacağı çocukluğundan bellidir. Manas, boylu poslu, güçlü, gözüpek bir yiğittir, usta at binicisi ve ok atıcısıdır. Manas'ın kahramanlığı, düşmanı bozguna uğratma, kırk çerisi başta olmak üzere halkına bağlılığı, İslam'ı yayma, halkını birleştirme, sevgili uğruna gidilen yol ve davranışlardır. Bununla birlikte, Manas “hep kazanan” değildir, düşmanları tarafından zehirlenerek ve yaralanarak ölür. Fakat her mağlubiyet, onu olgunlaştırır ve güçlendirir.

Bakay: Manas'ı eğitici ve yol gösterici işlevini yerine getiren bilge tipi. Destanda kutsal bilgiye sahip bilge ile Tanrı kutuna sahip başkahraman arasındaki ilişki, birbirini tamamlayıcı türdendir. Hakikati ve özünü bilen, kötülüğü anlayışla ve iyiliği ağırbaşlılıkla karşılayan bilge, kahramana içinde bulunduğu umutsuz durumda yapacağı eylemlerde ve vereceği kararlarda yardımcı olur ve yol gösterir. Kahraman, danışmanın rehberliğinde insanın dışındaki ve içindeki dünyaya dair birçok sırda ulaşır.

Kanıkey: Manas'ın hanımı bir alp kadın tipidir. Temirkan'ın akıllı kızı Kanıkey Manas'ı korur, ona danışmanlık yapar, onun neslinin devamını sağlar, değer aktarır ve olay örgüsünde çoğu zaman ön plana çıkar. *“Kahramanlık destanlarının yaşandığı dönemin sosyal hayat şartları gereği, en büyük beşerî değer his ve hayal sahasında değil, hareket sahasında tecelli etmiş olduğu görülür. Bu destanlarda en büyük değer, “kahramanlık”tır ve kahramanlık, muhariplik ve vücut kuvvetini göstermek şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle destanda kadında da en yüksek kıymet*

2) Kadın Kahramanlar: Akerkeç (Kökçö'nün hanımlarından biri), Akılay (Manas'ın hanımlarından biri), Aksaykal, (Manas'ın düşmanı Coloy'un hanımı), Altınay (Ayhan'ın kızı, Almanbet'in keşfe gidip kayıp arayıcı olarak kendisine soru sormasına aldanmayıp kim olduğunu, niçin geldiğini sezen akıllı bir kadındır), Akkanış (Altınay'ın annesi), Ayayım (Albanbet'in okuması için Kuran getirip açan kişi), Ayçürök (Semetey'in aşık olduğu ve Ümütöy'ün nişanlısı olmasına rağmen kaçırarak evlendiği hanımı), Buudaybek (Kökçö'nün güzel hanımı, kıskanç ve iftiracıdır), Çıyırçı (Cakıp'ın hanımı, Manas'ın annesi), Çaçıke (Semetey'in ganimet alıp Külçörö'ya verdiği bir carie), Kanıkey (Manas'ın geleneğe uygun olarak evlendiği hanımı ve tek oğlu Semetey'in annesidir), Kara Börük (Manas'ın evlendiği kadınlardan biri), Kara Caş (Kökçö'nün obasından bir kadının ismi), Kanımcan (Kanıkey'in atasının yurdundan bir genç kız), Kardıgaç (Manas'ın kız kardeşi), Kışmış (Manas'ın düşmanı Coloy'un küçük kızı, Coloy Manas tarafından öldürüldükten sonra kılıç ve zırh yapan ustanın oğluna verilmektedir), Körpöcan (Kökçö'nün kızı), Kubulcan (Kanıkey'in atasının yurdundan bir genç kız), Orongo (yaptıkları hoş karşılanmayan bir kadın), Uulbike (Manas'ın düşmanı Coloy'un kızı). (Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Naciye Yıldız, **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 83-165.:)

kabul edilen kahramanlık vasfı aranır".³⁸⁸ Alp kadın tipini tamamlayan önemli özellik, onun kırk soylu kıza sahip olmasıdır.

İki yenge: anlatıya süreklilik kazandıran fon tiplerdir. Kırgız kültüründe evlenme sürecinde, özellikle gelin ile damadı yüz yüze görüştürmede (*cüz körüştürüü*) önemli yeri olan tiplerdir. Kanıkey iki yengesi düğünden önce gece Manas'ı gizlice Kanıkey'in çadırına götürürler.

Kırk yiğit, kırk kız: Destanda toplumun ideallerini şahsında toplayan ana tipin gerçek ya da metafizik âlemden kendisine yardım etmesi için seçilmiş ya da gönderilmiş yardımcıları vardır. Metafizik dünyaya ait ve kahramana en zor anında yardım eden kırklar veya *kırk çilten*'in maddî âleme yansıması kırk yiğittir. Kırklar kahramanı, ruhanî âlemden gelecek tehlikelere karşı, kırk yiğit³⁸⁹ ise maddî âlemden gelecek tehlikelere karşı korur. Sadece grup olarak anılan bu tiplerin her biri ayrı bir yetenek ve işleve sahip olmasının yanında ana tipi korumak gibi tek işlevde birleşirler."³⁹⁰

Manas'ın öderliğinde yekpare hareket eden *kırk çoro*, onun ölümünden sonra ittifakı yitirirler. "*Çoralar,hanın yurt için mücadelesi sırasında, hana hizmet için var oldukları inancındadırlar. Bu inanca sahip kişilerle bir liderin başarılı olması söz konusu olamaz. Yüksek ideallerin gerçekleşmesi, yüksek karakterli ve bu ideale hizmet için var olduğuna inanan insanların sayesinde. İdealler ölümsüz, kişiler ise ölümlüdür. Kişiye hizmet anlayışı yerleştğinde, bu kişiyle birlikte amaç da ortadan kalkar. Tarihteki başarılarda, en az lider kadar mücadele eden değerlerin farkında olan ve bunun uğruna ölümü bile göze alan kahramanların payı vardır*".³⁹¹

Kanıkey'in çevresindeki kırk kız, tıpkı Manas'ın kırk yiğidi gibi teşkilatlı, asil, ata binerler, ok atarlar, savaşır, dövüşürler. Manas destanında Kanıkey Manas'la evlenirken kırk kızı Manas'ın kırk yiğidi ile evlenir.

AAV: Şilevkan: başta Manas'ın sözlüsü, ortada ise Nakılay'ın yengesi olarak geçer. Burada anlatıcının ilk başta Manas'ın sözlüsünün adını aklına getiremeyip, ona eşlik eden ikinci plandaki kadının adını söylediği düşünülebilir

³⁸⁸ Kaplan, 1951, s. 100.

³⁸⁹ Naskali, kırk sayısının bir sayı ismi veya sayı sıfatı olmaktan ziyade çokluk ve bütünlük ifade eden bir belirsizlik sıfatı ve zamiri görevinde olduğu görüşündedir. Ona göre bu sayı, mükemmeliyeti açıklamanın bir yoludur. Bkz: Emine Gürsoy Naskali, "Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit?)", *Türk Dili*, 529, 1996, s. 58.

³⁹⁰ Nezir Temur, **Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2012, s. 103.

³⁹¹ Naciye Yıldız, **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 527.

Manas: İri yarı, gözü pek, cesur, cüretkâr bir yiğittir. Han Şooruk'un kızı Nakılay'ı görmek için gece yarısı evlerine davetsiz misafir olarak girer. Bununla yetinmeyip Nakılay'ın kucağına girmeye yeltenince kız tarafından bıçaklanır. Daha sonra Talas'ın atlarını kaçıırır, Talas tarafından yaralanır ve kaçarak kurtulur.

Han Şooruk'un kızı Nakılay: Manas'ın görüştüğü alp bir kızdır. Manas kendisine yaklaşmaya çalışınca onu bıçakla yaralar. Ertesi gün Nakılay, Manas ile evlenmeye razı olduğunu söyler. Ak Kurtka "Kadından bıçak yiyen arsız Manas" deyince Manas öfkelenir, kıza bir vurur ve çekip gider.

Ak Kurtka: Bir yerde Manas'ın ağabeyi, başka bir yerde ise baba tarafından akraba olarak geçer.

Kırk çeri, kırk kız: Kırk çeri, Manas'ın yiğitleridir. Manas ile kırk çeri arasında ilişki çelişkilidir. Mesela, iki ırmağın arasında kapalı kaldıklarında Manas akına tek başına çıkar, Talas'tan at kaçırmaya tek gider. Talas ile dövüşte yaralandığını Manas yiğitlerinden gizler. Kırk kız, Nakılay ile Manas'ın görüşmesinde anılır. Nakılay, Manas'ın kırk yiğidine kırk kızını vermeye razı olduğunu dile getirir.

Karakul, Sarikul: Talas'ın yurdunda yaşayan iri kulaklı kimseler.

Talas: Manas'ın düşmanı.

Kak Kula: Manas'ın atı. Sıradan bir at gibi takdim edilir.

Karay Boz: Talas'ın atı. Kırk kanatlı uçan at.

Almambet, Erkökçö: Manas'ın kaçtığı şahıslar olarak adları geçer. Metin eksik anlatıldığı için işlevleri bilinmemektedir.

CYV: Cakıp, Bagdagül: Çocuksuzluktan muzdarip karı-koca. Cakıp, çocuksuz olduğu için toplum tarafından hor görülür. Bagdagül, her soruna çözüm üretebilen akıllı ve alp bir kadındır.

Akıpka: Başta Cakıp ve Bagdagül'ün kulu, daha sonra Manas'ın yardımcısı olarak geçer.

Sıradışı yardımcıları: aksakal, saksagan, çoban:

Karahan: Bagdagül Manas'ı evlendirmek için Karahan adlı beyin kızını ister. Bunun karşılığında Karahan şart koşar.

Karahan'ın kızı: Manas'ın dengi olan kız.

Yengeler: Manas, çoban kılığında sözlüsünü sınamaya geldiğinde kızın yengeleri tarafından yakalanır.

Kırk çeri, kırk kız: Kırk çeri, Manas'ın yiğitleridir. Manas ile kırk çeri arasında ilişki çelişkilidir. Mesela, iki ırmağın arasında kapalı kaldıklarında Manas akına tek başına çıkar, Talas'tan at kaçırmaya tek gider. Kırk çeri Manas'ın ölmeden evvel söylediği vasiyetini yerine getirmezler ve cezalandırılırlar. Kırk kız, Nakılay ile Manas'ın görüşmesinde anılır. Nakılay, Manas'ın kırk yiğidine kırk kızını vermeye razı olduğunu dile getirir.

Karakul, Sarikul: Talas'ın yurdunda yaşayan iri kulaklı kimseler.

Talas: Manas'ın düşmanı.

Karay Boz: Talas'ın atı. Kırk kanatlı uçan at.

TKV: Cakıp ve Bagdasuluu, çocuk sahibi olacakları yaşı çoktan geçmiş, mala-mülke, taca-tahta sahip ama nesillerini devam ettirecek bir çocuktan mahrum karı-kocalar. Cakıp, bazen muhakeme yürütmeden hanımı veya akrabalarının sözlerine göre hareket edebilmektedir. Bagdasuluu, karşılaştığı her sorunda çözüm üretebilen akıllı ve iradeli bir kadındır ve fedakar bir annedir.

Kökkurtka, kardeşi Cakıp'ı çocuksuz olması sebebiyle halkın gözünde küçük düşüren ve ailesini yıkmaya çalışan olumsuz bir karakterdir.

Manas, çocuksuzluktan muzdarip yaşlı anne-babasının çocuksuzluğa çare aradıkları adak, aç doyurmak, çıplak giydirmek, kutsal yerleri ziyaret etmek, kurban kesmek gibi hayırların kabul olmasıyla dünyaya gelen ailesinin biricik oğludur. Olağanüstü çabuk büyüyen Manas'ın bahadır olacağı çocukluğundan bellidir. Manas, boylu poslu, güçlü, gözüpek bir yiğittir, usta at binicisi ve ok atıcısıdır. Manas'ın kahramanlığı, düşmanı bozguna uğratma, kırk çerisi başta olmak üzere halkına bağlılığı, sevgili uğruna gidilen yol ve davranışlardır. Bununla birlikte, Manas “hep kazanan” değildir, yenilmeyi de bilir: mesela, sözlüsünü tarafından bıçaklanır, çerisi tarafından azarlanır, düşmanı tarafından yaralanır, kaçır, ölür. Fakat her mağlubiyet, onu olgunlaştırır ve güçlendirir.

Akkurtka, Cakıp ve Bagdasuluu'nun evlatlığıdır, ailenin yardımcısıdır.

Nakılay, Şooruk hanın kızı ve Manas'ın koşulan şartları yerine getirerek evlendiği ilk hanımıdır. İşin aslını astarını öğrenmeden başkasının sözüne göre hareket etmenin yanlış olduğunu bizzat tecrübe etmiştir.

İki yenge, Kırgız kültüründe evlenme sürecinde, özellikle gelin ile damadı yüz yüze görüşürmede (*cüz körüştürüü*) önemli yeri olan tiplerdir. Nakılay'ın yengelerden biri geline damadı kötilediği için Manas ile Nakılay'ın ilk görüşmesi, Nakılay'ın Manas'ı bıçakla yaralamasıyla sonuçlanır.

Kırk çeri, Manas'ın yanında bulunan, Manas'ın arkasında güç oluşturan yiğitler. Varyantta *çoro* yerine *nöker* kelimesi kullanılmıştır. Moğol tarihine dair kaynaklar, kabile muhafızlarından, yani kavim ve kabile başbuğlarının yanında asker olarak hizmet eden serbest kişilerden söz eder. Eski Moğol muhafızları birçok yönden eski Cermen başbuğlarının maiyet silahşorları ve öte yandan eski Rus prenslerinin (knyaz) muhafız kıtalarını andırırlar. Eski Cermen ve Rus muhafızları gibi, Moğol muhafız silahşorlara da “arkadaşlar” anlamına gelen *nököd* (tekili *nökör*; *nökür*) denirdi.³⁹²

Talas, Manas'ın Kalmuk asıllı düşmanıdır. Manas ile Talas, at sürüleri nedeniyle savaşır.

Sıra dışı yardımcıları: *Pir*, *oluya*, “*dubana*”, *koco paygambar* gibi adlarla geçen tipler, kahramanın doğumundan itibaren en zor anlarında yetişip kahramanın kurtarıcısı olurlar. Ayrıca, Manas'a eş arayan Bagdasuluu'yu Nakılay'a getiren saksagan.

Ak Kula/ Kak Kula: Manas'ın atı.

Karaboz: Talas'ın kırk kanatlı atı.

e. Varyantlarda Epizotlar ve Epizotlarda Verilen İletiler:

Bu bölümde varyantlarda olay örgüsü:

a) Epizotlar³⁹³ ortak, benzer ve farklı unsurlar açısından karşılaştırılacaktır. Böylece, manasçılık geleneğinde bölgesel (Tanrı Dağları ekolü ve Pamir ekolü) özellikler belirlenecektir.

b) Destanın halk eğitimi (etnopedagoji) konusunda işlevini göstermek için her epizoda yüklenen etik, psikolojik, sosyolojik açıdan eğitici iletiler gösterilecektir. Bu konuda, Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından hazırlanan “İleti Dizini”nden³⁹⁴ yararlanılmıştır. Destanın önemi sadece tarihî hadiselerden haber vermesinde değil, olayları ve kahramanları vasıtasıyla insanoğlu için her zaman ve her yerde geçerli olan psikolojik ve felsefî durumları göstermesindedir.³⁹⁵

³⁹² Boris Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Çev. Abdulkadir İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944, s. 87.

³⁹³ Aşım Apız varyantı, kayıt sırasındaki koşullardan dolayı eksik anlatılmıştır ve Manas'ın evleneceği kızın köyüne gitmesiyle başlar.

³⁹⁴ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Masalların Eğitimsel İşlevleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 37-51. İleti dizini masallar için hazırlanmış olsa da diğer halk anlatı türleri için ortak kullanılabilir olduğu görüşündeyiz.

³⁹⁵ Çınar A. Şakeeva, “Manas Eposundaki İnsanın Cürüm-Turumuna Analiz”, **Millî Folklor**, C. 4, Yıl: 7, S: 28, Kış, 1995, s. 42.

Destanın olay örgüsü başkahramanın epik biyografisi üzerine kururlur. Kahramanın doğumu ile başlayan olay örgüsü, onun ata ve silaha sahip olması, evlenmesi, türlü sebeplerle seferlere çıkması ve yurda dönüşü gibi her biri bir bütün olan bölümlerin (epizotların) arka arkaya sıralanmasından oluşur. Kahramanın yaşam öyküsünü, her birinin kendine özgü kurgusu ve motif yapısı olan dört döneme bölmek mümkün:

1) Kahramanın doğumu, ad alması ve çocukluğu: Epik destanın girişinde genelde başkahramanın ailesi ve ecdadı -çocuksuzluktan muzdarip ihtiyar anne-baba, bazen kahramanın dedesi ve amcaları- tanıtılır. Kahramanın doğumu öncesi, sırası ve sonrası, çocukluğu ve ad alması destanın birinci bölümünde anlatılır.

2) Kahramanın eğitimi, ata ve silaha sahip olması: İkinci bölümde kahraman çocukluktan çıkar, erginliğe geçer, eğitimini tamamlar, ileride savaşlarda kullanacağı atına ve silahlarına kavuşur.

3) Kahramanın alplık, ganimet ve evlenmek için akına çıkması: Savaşabilecek olgunluğa ulaşan delikanlı, kahraman olmak, evleneceği kadını elde etmek veya ganimet sahibi olmak için seferlere çıkar, muzaffer olur

4) Kahramanın dönüşü ve sonuç: Seferde zafere ulaşan kahraman vatan yoluna koyulur. Bu dönüş yolculuğunda başına gelen olaylar ile destan sona erer.³⁹⁶

1. Kahramanın doğumu, ad alması ve çocukluğu: Kahramanın sıradan insanlardan farklı şekilde dünyaya gelmesi ve büyümesi anlatılır.

Giriş: Kahramanın nasıl bir coğrafyada ve ailede doğduğunu anlatmak için destan, kahramanın doğumundan önce ailesinin tasviri ile başlar.

(RV) Anlatı, kahramanın ailesinin yaşadığı yeri ve soyunu tanıtmakla başlar. Kahramanın babası Cakıp ve annesi Çıyırçı han soyundan gelmektedirler.

Ceti-tördün başında

Cetkilen tuugan Böyön kan,

Böyön kandın balası

Kayrattuu tuugan Kara kan,

Kara kandın balası

Kayrattuu tuugan Cakıp kan

Çuñkur-uya üstündö

Almatının oosunda

Cerdep catkan Cakıp kan.

Yedi-Tör'ün başında

Yetkili doğmuş Böyön han,

Böyön hanın oğlu

Güçlü doğmuş Kara han,

Kara hanın oğlu

Güçlü doğmuş Cakıp han

Çuñkur-Uya üstünde

Almatı'nın ağzında

Yerleşmiş Cakıp han.

³⁹⁶ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Şahin, a.g.e., s. 223-224.

Keçe Aydar kandin kısı Çıyırıcı
Algan eken Cakıp kan.

Aydar hanın kızı Çıyırıcı ile
Evlenmiş Cakıp han.

(CYV) Anlatı, giriş formelinden sonra kahramanın babası Cakıp'ın adı belirtilmeyen birinin evine misafirliğe davet edilmesiyle başlar.

(TKV) Anlatı, kahramanın babası Cakıp'ın amcası Kökkurtka tarafından yemeğe davet edilmesiyle başlar.

Çocuksuzluk: Bu epizotta toplumun çocuksuzluğu ayıpladığı ve çocuksuz aileleri dışladığı görülür.

(RV) On dört yıldır evli olan Cakıp ve Çıyırıcı çocuksuzdur. Cakıp bunu Çıyırıcı'nın belini bağlamadığına, evliya mezarlarını ziyaret etmediğine, elmalı yerde yuvarlanmadığına ve kaplıcada gecelemediğine bağlar.

Oşu Çıyırıcını alganı
Men cıttap bala öppödüm.
Bu Çıyırıcı
Caygan çaçın tarabayt
Kudayga toboo dep
Tipti meni katabayt.
Belin bekem buubadı
Bu Çıyırıcı
Erkek bala tuubadı
Bu Çıyırıcını alganı
Cayı-kışı on tört cıl
Bu mazarluu cerge sıdırbayt
Bu almaluu cerge oonabayt
Bu araşanduu cerge tünöböyt.

Şu Çıyırıcı'yı alalı
Ben koklayıp çocuk öpmedim
Bu Çıyırıcı
Dağınık saçını taramaz
Allah'a tövbe deyip
Hiç işime bakmaz.
Belini sıkı boğmadı
Bu Çıyırıcı
Erkek çocuk doğurmadı
Çıyırıcı'yı alalı
Yaz kış on dört yıl
Bu, evliya mezarına gitmez
Bu, elmalıkta yuvarlanmaz
Bu, kaplıcada gecelemez.

(CYV) Cakıp, misafir olarak davet edildiği sofrada çocuksuz olduğu ev sahibi tarafından

Balaluuga baş tartkın
Kızduuga töş tartkın
Balası çok Cakıpkanga
Kulağı çok kuu kelle
Közü çok kör kelle tartkın
şeklinde küçük düşürülür.

Oğlu olana baş sun
Kızı olana döş sun
Çocuğu olmayan Cakıp hana
Kulağı yok kuru kelle
Gözü yok kör kelle sun

(TKV) Kökkurtka, halk sofrasında varisi olmayan kardeşi Cakıp'ı küçük düşürür:

Balaluuga baş tartkın

Oğlu olana baş sun

Kızduuga töş tartkın

Kızı olana döş sun

Balası cok Cakıpkanga

Çocuğu olmayan Cakıp hana

Kulağı cok kuu kelle

Kulağı yok kuru kelle

Közü cok kör kelle tartkın

Gözü yok kör kelle sun

Burada Cakıp'ın maruz kaldığı muamele, Dede Korkut Kitabı'ndaki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi"nde çocuksuz Dirse Hanın düştüğü zor duruma benzemektedir. Bayındır Han, yılda bir kez düzenlediği toyların birinde beyleri sahip oldukları çocuklara göre ağırlamaya karar verince oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, çocuğu olmayanı ise kara otağa oturtup altına kara keçe, önüne kara koyun, yahnisinden konmasını emreder ve "oğlu kızı olmayanı Allah Taala kargayupdur, biz dahı kargaruz" diyerek bu davranışının nedenini açıklar.³⁹⁷

Toplumun çocuksuzluğu ayıplaması motifi Türkmen "Tulum Hoca" destanında da geçer. Toktamış Han'ın takdirini kazanan veziri Tulum Hocayı diğer beyler kıskanırlar ve divandan uzaklaştırmak için çocuksuzluk gerekçesini kullanırlar. Beylerden Gencebay Köse, Toktamış Han'a gelerek "Padişahım, çocuksuzun yüzünü görmek doğru değildir. Çocuksuzun haysiyeti olmaz, diye duymuştum" der. Toktamış Han, Tulum Hocayı ülkeden kovmaya karar verir. Tulum Hoca, divana geldiğinde kimse yerinden kalkmaz ve selamını almaz. Bunun sebebini soran Tulum Hoca'ya cevap olarak "Ey Tulum Hoca, bu divanda, bu köşkte kimin oğlu ya da kızı varsa ona yer var. Çocuğu olmayana horlama, eziyet, zülüm var. Çocuksuza hiçbir zaman gün aydın olmaz" derler ve onu ülkeden kovarlar. Tulum Hoca, malını mülkünü dağıtır ve Gonrat'tan ayrılır. Çölleri, dağları, denizleri aşarak Hakim Ata'nın kabrine gelir ve ondan yardım ister.³⁹⁸

İleti dizisi:

A51. Kimseye karşı kötü niyet beslememeli ve kötü söz söylememelidir.

³⁹⁷ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, s. 77-79.

³⁹⁸ Şahin, a.g.e., s. 226.

B151. Olaylardan ders almalı ve aynı oyuna iki kez gelmemelidir.

C10. “Oğlan eve direk, kız ele dayaktır” soyun devamını erkek evlat sürdürür.

C18. Bir ailenin kutsal sayılacak mirasları, babadan oğula geçerek, varlığını sürdürmelidir.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

C182. Düşenin dostu olmaz, kardeşi bile ona tekme vurabilir.

C161. Karşısındakiyle anlaşmak isteyen insan, kullandığı dile dikkat etmelidir.

Çocuksuzluğa çare arama: Bu bölümde yıllarca çocuk hasreti çeken yaşlı karı-kocanın çocuksuzluğa çözüm aramaları anlatılır.

(RV) Tüm acizliği ile Allah’a dua eden Cakıp’ın dileği kabul olur ve Yaradan ona bir oğul bağışlar.

<i>E Kuday Taala car bolso</i>	Hüdâ Teâlâ yar olsa
<i>Çıyırıcının kursagina</i>	Çıyırıcı’nın karnında
<i>Erkek bala bar bolso!</i>	Erkek çocuk var olsa!
<i>Bu belin bekem buudursam</i>	Bu belini sıkı bağlasam
<i>Bu Çıyırıcını erkek bala tuudursam.</i>	Çıyırıcı’dan erkek çocuk doğurtsam.
<i>Noktoluu ötük, kök köpüç</i>	Süslü çizmeli, mavi kaloşlu
<i>Noyguttu buzup cegendey</i>	Noygut’u yercesine yok etse
<i>Kuşbaş eer, kök çapan</i>	Kuş başı eyerli, mavi cübbeli
<i>Kokondur buzup cegendey</i>	Hokand’ı yercesine yok etse
<i>Coor eşek, teşik tam</i>	Yaralı eşekli, delik damlı
<i>Sarttı buzup cegendey</i>	Sartları yercesine yok etse
<i>Çiri tokum, kuu nayza</i>	Çürük bellemeli, kuru kargılı
<i>Kazaktı buzup cegendey</i>	Kazak’ı yercesine yok etse,
<i>Sugalagin koybogon</i>	Hep açgözlü,
<i>Surap içip toybogon</i>	Yemek isteyip doymayan
<i>Kırgıstı buzup cegendey!</i>	Kırgız’ı yercesine yok etse!
<i>Emi belge sadak buudurdu</i>	Artık beline sadak bağlattı
<i>Cakıp kan Çıyırıcıday katından</i>	Cakıp han, karısı Çıyırıcı’dan
<i>Emi ekrek bala tuudurdu.</i>	Artık erkek çocuk doğurttu.

(CYV) Cakıp ve Bagdagül “hayırlı evlat versin” duasını almak için halka ziyafet verirler. Misafirler yiyip içtikten sonra çok bekledikleri bu duayı değil, farklı dualar edip giderler. Karı-koca buna üzülüp ağlarken gaipten bir aksakal peydah olur ve onlara bir bütün bir yarım elma verir. Bütün elmayı Bagdagül, yarım elmayı Cakıp yer. Bir süre sonra Bagdagül gebe kalır.

(TKV) Toyda yarasına tuz basılan Cakıp, hanımına öfkelenerek “Üstüne üç karı alacağım” diye evine döner. Fakat Bagdasuluu, akıllı bir kadındır; en güzel libasını giyer, ziynetleri takar takıştırır, betine-benzine allık sürer ve tatlı diliyle beyinin gönlünü alır. İkisi malı-mülkü evlatlığa bırakıp obayı terk ederler. Yolda bir subaşı dinlenirken suda bir bütün bir yarım elma görürler ve yerler. Gaipten üç divane çıkar ve şunu söyler:

<i>Toguz coldun tonuna kongun,</i>	Dokuz yolun kesilişine kon,
<i>Aç kalganga aş bergin,</i>	Aç kalana aş ver,
<i>Arıganga at bergin,</i>	Yorulana at ver,
<i>Tozuganga ton bergin,</i>	Garibana giyim ver,
<i>Saga Hüdâa bala beret</i>	Sana Hüdâ çocuk verir

Cakıp, söyleneni yapar ve bir gün karısı tavşan gözüne aş erer.

Çocuk sahibi olamayan karı-kocanın muhtaçların ihtiyaçlarını giderme ve dualarını alma, manevî olarak kuvvetli zatların yardımı ile çocuk sahibi olması Dede Korkut hikâyelerinde de görülür. Dirse Han, hanımının fikrine uyarak bir toy verir, çıplakları giydirir, borçluları borcundan kurtarır, bir ağzı dualının duasıyla bir oğul sahibi olur. Salur Kazan’ın oğlu Uruz için annesi kuru çaylara su salmış, kara donlu dervişlere adak adanmış, açları doyurmuş, çıplakları giydirmiş ve ancak bu şekilde bir oğul doğurmuştur.³⁹⁹

İleti dizini:

B7. Sınavlara sabırla katlanmalıdır, çünkü yaşam baştan sona kadar bir sınavlar dizgesidir.

B50. İnsan, hiçbir zaman umudunu yitirmemelidir, en umutsuz anında bile yardım eli uzanabilir.

B202. İyiler iyilik, kötüler kötülük bulur.

³⁹⁹ Ergin, a.g.e., s. 81, 164-165.

B256. Bazı kadınlar, düştükleri zor durumdan kurtulmak için kurnazlık ederek cinselliklerini kullanabilirler.

C101. İyi yöneticiler, halkın sorunlarıyla ilgilenirler.

Doğum: Doğumu sıradan insanlardan farklı olan çocuğun bedeni ve zihni de sıradan insanlardan üstündür.

(RV) Yeni doğan bebeğin

Appak eti çüştödöy

Ustukan sööğü mistedey

Beyaz eti pamuk gibi

Kemikleri bakır gibi

Doğum toyuna gelen konuklar çocuğu görünce şöyle derler:

Cerkenden kelgen ceti elçi

Centegin maktap cep ketti,

'Manas celmogus çıgat!' dep ketti;

Kıtaydan kelgen kırk elçi

Kaynasın mıktap cep ketti,

'Manas Kıtaydı kırat!' dep ketti;

Nogoydon kelgen on elçi

Oturup etin cep ketti,

'Manas oyron çıgat!' dep ketti.

Bu baybiçe Çıyırıcı

Manastı sır beşikke bölödü

Manastı Kıdır cölödü.

Manas kabak cerden buguldu

Kapır menen busurman

Manastın kabarı mıktap uguldu.

Yarkent'ten gelen yedi elçi

Yemeği övüp yiyip gitti,

'Manas obur çıkacak!' deyip gitti;

Çin'den gelen kırk elçi

Yemeklerden bol yiyip gitti,

'Manas Çinlileri kıracak!' deyip gitti;

Nogay'dan gelen on elçi

Oturup eti yiyip gitti,

'Manas korkunç olacak!' deyip gitti.

Bu baybiçe Çıyırıcı

Manas'ı alaca beşiğe yatırdı

Manas'ı Hızır korudu.

Manas yar kenarında kundaklandı

Kâfir ile Müslümana

Manas'ın haberi iyice duyuldu

(CYV) Bagdagül'ün karnındaki çocuk konuşur ve anne-babasına evden üç günlük uzağa, iki dağın buluştuğu, iki ırmağın birleştiği yere gitmelerini söyler. Cakıp ve Bagdagül söyleneni yaparlar. Bagdagül bir dereden atlarken karnındaki çocuk suda doğar.

(TKV) Doğum sancıları başlayınca Bagdasuluu, çocuğu söğüt ağacına tutunarak doğurmak istediğini söyler. Söğüdü tuttuğunda, ağaç yerinden devrilir. Ardıç ağacına tutunarak doğurmak istediğini söyler. Çocuk, ardıçların arasında dünyaya gelir. Yeni doğan bebek o kadar büyük ki kundaklamak için on iki keçe kilime sığmaz.

Halk, Cakıp'a müjdeler:

Otsuz cerge ot çıktı, bayım!

Kuu başına cün çıktı, bayım!

Kumduu cerge ot çıktı, bayım!

Kuu başına cün çıktı, bayım!

Otsuz yere ot çıktı, beyim!

Kel kafana saç çıktı, beyim!

Kumlu yere ot çıktı, beyim!

Kel kafana saç çıktı, beyim!

Cakıp, müjde getirenleri mal-mülk ile mükafatlandırır ki elinde bir şey kalmadığında bel bağını çıkarıp verir.

İleti dizini:

C181. İnsanlar ancak, büyük güçler ve tansıklar karşısında etkilenirler.

Ad verme: Doğumdan sonra destan kahramanı, büyük bir toyda ad alır.

(RV) Cakıp, bebek için yemek verir ve oğluna dört peygamber Manas adını verir.

Ak bos bee soydurdu

Cakıp kan tuugan balasına

Tört paygambar kocogo

Atın "Manas" koydurdu

Bir ak kısrak kestirdi

Cakıp han doğan oğluna

Dört peygamber hocaya

"Manas" adını koydurdu

(CYV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(TKV) Cakıp, bebek için yemek verir ve konuklara çocuğa ad vermelerini söyler. Kimse ad bulamaz. Gayipten üç divane peydah olur ve çocuğun savaşları yenen alp, zorlukları değirmen taşı gibi öğüten sert, aslan gibi heybetli olması temennisiyle ona Manas adını verir.

Alışkandın alpı bolsun,

Ay tegirmen taşı bolsun,

Arslandan aşkan özü bolsun,

Küröşkөndün küçü bolsun

Gül tegirmen taşı bolsun

Gülistan Manas özü bolsun!

Oomin, Allahuakbar!

Savaşanın alpı olsun

Ay değirmen taşı olsun

Aslanı aşan özü olsun

Güreşenin gücü olsun

Gül değirmen taşı olsun

Gülistan Manas özü olsun!

Amin, Allahü ekber!

İleti dizini:

B50. İnsan, hiçbir zaman umudunu yitirmemelidir, en umutsuz anında bile yardım eli uzanabilir.

B51. Şans, en beklenmedik anda insana gelebilir.

B255. Kimseye karşı önyargılı olmamalıdır.

C10. “Oğlan eve direk, kız ele dayaktır” soyun devamını erkek evlat sürdürür.

C150. İnsanları ve olayları, dış görünüşlerine göre değerlendirmemek gerekir.

C181. İnsanlar ancak, büyük güçler ve tansıklar karşısında etkilenirler.

Olağanüstü güce sahip olmak ve çocukluk: Destanda “kahramanların doğumunda yavaşlayan zaman, doğumdan sonra hızlanır”⁴⁰⁰ ve Manas “bir günde bir yaş, iki günde iki yaş...” hızıyla büyür. Dede Korkut’ta ozan, kahramanın doğumundan on beş yaşına gelene kadarki zaman dilimini “At ayağı külüg olur ozan dili çevük olur. Eyegülü ulalur kapurgalu büyür. Oğlan on biş yaşına girdi”⁴⁰¹ ifadesine sığdırır. Destanda kahramanın çocukluk çağının atlanmasını Şahin “Destancının, doğumdan kahramanlığa kadar geçen dönemi anlatmamakta hakkı var. Destanlar, kahramanın sıra dışı hayatını ve mücadelelerini anlatır. Hâlbuki çocukluk döneminde kahraman sadece biyolojik bir varlıktır. Kahramanlık yapabilecek yetkinlikte değildir”⁴⁰² şeklinde açıklamıştır.

(RV) Manas, beşikte iken konuşur ve İslam’ı yayacağını söyler:

<i>Ak sakal atake Cakıp kan</i>	Ak sakal babam Cakıp kan
<i>Busurman colun açamın</i>	Müslüman yolunu açacağım
<i>Kapırdın malın çaçamın</i>	Kafirin malını saçacağım
<i>Kapırğa ketet kılamın</i>	Kafiri sürerek çıkarıp
<i>Busurman cetet salamın!</i>	Müslümananecat salacağım!

(CYV) Manas, bir günde bir yaşa, iki günde iki yaşa... dokuz günde dokuz yaşa girer.

(TKV) Manas, bir günde bir yaşa, iki günde iki yaşa... dokuz günde dokuz yaşa girer.

İleti dizini:

⁴⁰⁰ Şahin, a.g.e., s. 231.

⁴⁰¹ Ergin, a.g.e., s. 81.

⁴⁰² Şahin, a.g.e., s. 231.

C174. Ülke ve toplum çıkarları, kişisel çıkarlardan üstün tutulmalıdır.

2. Kahramanın eğitimi, ata ve silaha sahip olması: Kahraman, olağanüstü şekilde dünyaya geldikten ve adını aldıktan sonra mücadeleye hazırlanır. O, çocukluktan çıkıp gençliğe adım attığında kılıç kullanmayı ve ok atmayı öğrenir. Kendine uygun sıra dışı yetenekleri olan bir ata ve silaha sahip olur. Her ne kadar iyi bir binici ve savaşçı olsa da, kahraman atının ve silahının özel oluşu ile farklıdır. At ve silahlar, kahramanın hünerini tamamlayan, kahramanın gücüne güç katan, düşmanları karşısında ona üstünlük sağlayan unsurlardır. Delikanlının kahraman olabilmesi için gerekli olan eğitimini bilge üstlenir. Kahramanın eğitim bölümleri, destanın yaratıldığı toplumun medenî seviyesine göre değişiklik gösterir.

Eğitim:

(RV) Cakıp, beşikteki Manas'ın davasını duyunca Bakay han'ı yanına çağırır, oğlunun ileride yapmak istediği akınları anlatır ve Bakay ile Manas'ın kıyamete kadar dost olmalarını ister.

<i>Menin Manas kulunum</i>	Benim er Manas oğlum
<i>“Attanamın, cortom!” deyt</i>	Ata bineceğim dedi
<i>“Alıska sapar baram” deyt</i>	Uzak sefere gideceğim dedi
<i>Medineni sıdırıp</i>	Medine'den sıyırıp
<i>Çoñ Bukardı kıdırıp</i>	Ulu Buhara'dan dolanıp
<i>İt keçüüdön keçem deyt</i>	İt Keçüü'den geçeceğim dedi
<i>Beş terekten ötöm deyt</i>	Beş Terek'ten aşarak
<i>Becindegi Koñurbay</i>	Pekin'dek, Konurbay'a
<i>Barıp uruş salam deyt</i>	Varıp vuruşacağım dedi
<i>Ak tenge buldu açam deyt</i>	Ak tenge dolu kasasını açacağım dedi
<i>Kalmaktın malın çaçam deyt</i>	Kalmuk'un malını da saçaacağım dedi
<i>Uzun bulak aşam deyt</i>	Uzun Bulak'ı aşacağım dedi
<i>Kebes bulak tüşöm deyt</i>	Kebeş Bulak'a ineceğim dedi
<i>Şemey menen Kızılcar</i>	Şemey ile Kızıl Car'ın
<i>Ortosunda Kır Keçüü</i>	Ortasındaki Kır Keçüü geçidini
<i>Oşondon keçip agam deyt</i>	Yüzerek geçeceğim dedi
<i>Beş terekten ötöm deyt</i>	Beş Terek'ten dolanıp dedi
<i>Kum Bulunđu basam deyt</i>	Kum Bulunđ'a varacağım dedi
<i>Almatını aşam deyt</i>	Almatı'yı aşacağım dedi
<i>Eşikti menen türgöndö</i>	Bana kapıyı kaparlarsa

Enkeyip ötüm çıgam deyt
Kopoluunu keçem deyt
Tor aygırdı aşam deyt
Sarı kaykan basam deyt
Temirdikti aşam deyt
Medine çöldü sızırıp
Uşu keñ İleni kızırıp
Çoñ Buuranın boyunda
Altı künü catam deyt
At sergitip ötöm deyt
Keñ İleni keme menen
Keçem deyt
Keñ Kulcanı tegerene
Ötöm deyt
Koconun şerin basam deyt
Korguştan tuura ötöm deyt
Oşu Manas balama
Kazan asıp, ot cagıp
Canına coldoş bolsoñçu, Bakay!
Körbögönün körsötüp Bakay
Kötünön Birge cürsöñçü, Bakay
Bilbegenin bilgisiip Bakay
Birge cortup cürsöñçu Bakay
Adam ata, Oobo ene,
Tuugan ceriñ bilçi edeñ
Oñ cagina Oysul ata
Buka ekten, Bakay!
Sol cagina Koco Kızır
Duka etken, Bakay
Baabedin başında, Bakay
Koco Kızır kaşında, Bakay
Oşu Manas balamdın Bakay
Abrayıp adam bolgondo Bakay
At calındı tartıp mingende Bakay
Erbeyip adam bolgonço Bakay
Eegine sakal çıkanda Bakay

Eğilip geçeceğim dedi
Kopoluu'yu geçeceğim dedi
Tor Aygır'ı aşacağım dedi
Sarı Kaykan'ı basacağım dedi
Temirlik'i aşacağım dedi
Medine çölünden geçerek
Geniş İli'den vurarak
Çoñ Buura suyu boyunca
Altı gün ben yatacağım dedi
Atları dinlendirip dedi
Geniş İli'yi gemi ile
Geçeyim dedi
Geniş Kulca'yı dolanıp
Geçeceğim dedi
Koco şehrini basacağım dedi
Korguş'tan dolanacağım dedi
Şu Manas çocuğuma
Kazan asıp ateş yakıp
Yanına yoldaş ol, sen Bakay
Görmediğini gösterip, Bakay
Arkasından beraber yürü, Bakay
Bilmediğini öğretip, Bakay
Beraber yürüyüp "Haydi yürü" de, Bakay
Adem atanın, Hava ananın
Doğduğu yeri bildir ona
Sağ yanına Oysul Ata'yı
Boğa et, Bakay
Sol başına Hızır
Kollasın, Bakay
Bahaeddin başında olsun, Bakay
Hızır yanında olsun, Bakay
Şu Manas oğlum, Bakay
Sivirli adam olunca, Bakay
Yelesine tutup ata binince, Bakay
Büyüyüp adam olunca, Bakay
Çenesinde sakal çıkınca, Bakay

<i>Minerine at tapçı Bakay</i>	Ona binecek at bul, Bakay
<i>Kiyerine ton tapçı Bakay</i>	Ona giyecek elbise bul, Bakay.
<i>At başınday Kurandı Bakay</i>	Atın kafası kadar Kuran'ı Bakay
<i>Koy başınday kitepti Bakay</i>	Koyun kafası kadar kitabı Bakay
<i>Kıyamat colun turuşup Bakay</i>	Kıyamet yolunda birlikte Bakay
<i>Cılkı içinde bos bolçu Bakay</i>	Sürünün içinde kır at ol, Bakay
<i>Manas menen kıyamattık</i>	Manas ile kıyamete kadar
<i>Dos bolçu, Bakay!</i>	Dost ol, Bakay!

(CYV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(TKV) Cakıp, Manas'ı okutmak için mollaya verir.

Kahramanın ata ve silaha sahip olması:

(RV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(CYV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(TKV) Manas, dokuz günde dokuz yaşına geldiğinde koşarak annesine gelir “Ana, benim için yığdığınız atlarınız, kürkleriniz var mı?” diye sorar. “Babana sor” der . Babasına gidip “Baba, benim için yığdığınız atlarınız, kürkleriniz var mı?”. “Annene git, oğlum” der. Annesine üç kere gelir, babasına üç kere gelir. Sonunda “Benim için ne at, ne kürk yığmışsınız. Ben bir asa alır, Şıgayhan'ın şehrine savaşa giderim ” diye elinde bir asayla yola çıkar. O zaman “Sevgili Manas, senin için yığdığımız atlarımız da var, kürklerimiz de” diye getiriler. Bir çayın yatağında bir kısarak kulunlamış, babasından da uzağa zırlıyormuş kulun, annesinden de. Bir Çarşamba atı getirirler, bir çarşamba ona Kak Kula diye ad verirler, bir çarşamba eyerlerler, bir Çarşamba er Manas'ı Şıhayhan'ın şehrine yollarlar.

3. Kahramanın alplık, ganimet ve evlenmek için akına çıkması: Destan kahramanının vatanını tehdit veya istila eden düşmanı sürmek, dini yaymak, evleneceği hanımı elde etmek, mal-mülk toplamak gibi görevleri ve bu yolda aşması gereken engeller vardır. Düşmana karşı sefere çıkan ve zafer ile dönen kahraman, artık alp olarak toplumda yerini alır. “*Akınlarda değişmeyen unsur mücadele, değişen ise gayedir*”.⁴⁰³ Kahramanı sefere çıkmasını hazırlayan nedenlerde, süreç ve amaçta farklılıklar olsa bile kahraman evinden ayrılır ve başka bir yurda gider, orada düşmanla savaşı ve zafer ile geri döner.

⁴⁰³ Şahin, a.g.e., s. 237.

Manas'ın alplığını kanıtladığı ilk akını:

(RV) Manas, on yaşında ok atar, 14 yaşında tahta oturur ve Hokand, Buhara, Kaşgar ve Turfan'a baskın yapar.

<i>Bitıdıy közün caynatkan</i>	Deve yavrusu gibi gözleri çakarak
<i>Şakarday için kaynaktan</i>	İçerisi cayır cayır yanarak
<i>Cakıp uulu caş Manas</i>	Cakıp'ın oğlu genç Manas
<i>Caŋgis ongon er Manas</i>	Genç kahraman er Manas
<i>On caşında ok aktan</i>	On yaşında ok atan
<i>On törtünö çıkanda</i>	On dördüne girince
<i>Ordo çaykan kan bolgon</i>	Şehirler alt üst edip han olan
<i>Altımış aygır, cüs kunan</i>	Altmış aygır, yüz tay
<i>Aydap cedi Kokandan</i>	Sürüp getirdi Hokand'dan
<i>Seksen batyal, miñ kımkap</i>	Seksen genç kısrak, bin top ipekli
<i>Cetkisip aldı Bukardan</i>	Getirdi o Buhara'dan
<i>Kaşkardagı kıtaydı</i>	Kaşgar'daki Çinliyi
<i>Turpan aydap çıgardı</i>	Çıkardı sürdü Turfan'a
<i>Turpandagı kıtaydı</i>	Turfan'daki Çinliyi
<i>Aksı aydap tüşürdü</i>	Aksu'ya doğru püskürttü.

(CYV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(TKV) Manas, ilk seferini Şıgayhan'ın şehrine yapar, şehri düşmandan temizler.

<i>Sarı car ıldıy sürbösöm</i>	Sarı yar aşağı süreceğim
<i>Sarı bir kırgın kılbasam</i>	Sarı bir yağma yapacağım
<i>Kızıl car ıldıy sürbösöm</i>	Kızıl yar aşağı süreceğim
<i>Kızılday bir kırgın kılbasam</i>	Kızıl bir yağma yapacağım

İleti Dizini:

C174. Ülke ve toplum çıkarları, kişisel çıkarlardan üstün tutulmalıdır.

Manas'ın evlenmek istemesi

(RV) Manas, seferlerde ganimet olarak aldığı cariyeler ile değil kendi dengi bir kızla aile kurmayı arzu etmektedir ve bunu şöyle dile getirir:

<i>Kayıptın kısın Kara Börük</i>	Kayıp'ın kızı Kara Börük'ü
<i>Karmap aldım talaadan,</i>	Yakaladım ovoidan,
<i>Şooruktun kısın Akılay</i>	Şooruk'un kızı Nakılay'ı

*Olcolop aldım korgondon
Kıs alganday bolbodum,
Kısı koynun körbödüm!
Kan ata Cakıp kan,
Argımak atın tistetkin,
Attanıp kıstı istetkin!
Men cakşı katın alayın,
Kısı koynun köröyün!*

Ganimet aldım bir kaleden.
Kız almış gibi olmadım,
Kız koynu görmedim!
Han babam Cakıp han,
Cins atını eyerlet
Atlanıp kız ara!
Ben iyi bir kadın alayım,
Kız koynu göreyim.

(CYV) Bir gün Manas, dere boyunda çamaşır yıkayan bir kadınla şakalaşmak ister. Kadın ona, önce sünnet olmasını ister. Manas kendi kendini sünnet eder. İkinci kere aynı kadınla şakalaşmak ister. Kadın, ona dengini bulup evlenmesini söyler. Manas, evine gelip evlenmek istediğini dile getirir.

(TKV) Bir gün delikanlı Manas, hizmetçi kadına laf atar. Hizmetçinin verdiği cevap, Manas'ın evlenmek için harekete geçirir:

*Tenđep bir tenđep otun al,
Manas Tenđuşuñ tap da katın al, Manas
Kurulap da kurulap otun al,
Manas Kurdaşıñ tap da katın al, Manas.*

Denkleştirip otun al, Manas
Dengini bul da evlen, Manas
Kurulayıp otun al, Manas
Yaşıtını bul da evlen, Manas

Manas utancından üç gün yataktan kalkmaz. Hocası aracılığıyla annesine ve babasına evlenmek istediğini söyler. Nasıl bir kız istediğini şöyle dile getirir:

*Boyu boyuma okşosun
Özü özüümö okşosun
Baştıktagı talkandan
Başın salıp cep koyup
Uul tubam dep koyup
Uuru kapır bolbosun*

Boyu boyuma benzesin
Özü özüme benzesin
Torbadaki kavuttan
Başını sokarak yiyip
Oğul doğuracağım deyip
Hırsız kâfir olmasın

İleti dizini:

C152. Aynı statüdeki insanlar birbirleriyle anlaşabilirler, davul bile dengi dengine vurur.

Kız arama, kız beğenme

(RV) Baba Cakıp kız aramak için yola çıkar. Çin, Sart, Kalmuk, Kalça, Kızıl Baş, Kırgız, Hind, Tacık, Kazak yurtlarını gezer ve uygun kız bulamaz. Yolda rastladığı bir çoban, Cakıp'a Temir Kan'ın kızı Kanıkey'in Manas'ın dengi olduğunu söyler.

(CYV) Anne Bagdagül, Akıpka ile kız ararlar. Uzun süren arayışta Bagdagül bir saksağanın ve yolda karşılaştığı çobanın yardımıyla Han Temir'in köyüne getirir. Bagdagül, Temir kızı Nakılay'a talip olur.

(TKV) Anne Bagdasuluu, evlatlığı Akkurtka ile kız ararlar. Uzun süren arayışta bir saksağan Bagdasuluu'yu Han Şooruk'un köyüne getirir. Bagdasuluu, Han Şooruk'un kızı Nakılay'da aradığını bulur.

İleti dizini:

B1. Sabırlı, kararlı, cesur insanlar amaçlarına ulaşabilirler.

B2. Mutluluğa giden yol uzun ve çetindir.

B403. Anneler çocuklarına karşı daha duyarlı ve özverilidirler.

C154. İnsan, kimseyi küçümsememeli ve yardım önerisini elinin tersiyle itmemelidir, çünkü "Altın kapı ağaç kapıya muhtaçtır".

Kız isteme, şart koşma, kalın

(RV) Temir hanın Mendibay adlı kötü niyetli yardımcısı vardır. Mendibay, Temir han ile Cakıp hanın arasını bozmaya çalışır. Temir han Mendibay'ı dinlemez, Cakıp'ı güzelce ağırlar. Manas'ın yağmacılığı bırakmasını şart koşar. Cakıp, bunu cüret olarak görür ve hiddetlenir. Bu sert tepkinin karşısında Temir yumuşar ve ailesi ile danışacağını söyler. Meclis toplanır ve on vadi dolusu yылkы, kırk vadi dolusu koyun, yüz vadi dolusu sığır, dört vadi dolusu deve kalın isterler.

Manas, kırk çerisi ile birlikte kalın toplar. Beyaz padişah, Manas'a Kanıkey'in iki yengesine vermesi için tepsilerle altın ve gümüş verir.

(CYV) Bagdagül, Temir hanın kaçan kuşunu yakalayıp getirir. Bunun karşılığında ne istediğini sorara Temir han. Bagdagül, kızını ister. Temir han razı olur ve ikisi dünür olurlar.

(TKV) Bagdasuluu, Han Şooruk'tan Nakılay'ı ister. Han Şooruk, Bagdasuluu'ya kaçırdığı kuşunu getirirse kızını vereceğini söyler. Bagdasuluu kuşu yakalar. O zaman Şooruk şöyle şart koşar:

"Bir yağ pınar kursun, bir süt pınar kursun, bir çay yatağından kan akıtsın, bir çay yatağından cin akıtsın, yağ pınarın başına çınar kavak diksin, süt pınarın

başına munar⁴⁰⁴ kavak diksin, çınar kavağın bülbülü öterek munar kavağa konsun, munar kavağın bülbülü öterek çınar kavağa konsun”.

İleti dizini:

B6. Güzele ulaşmak güçtür, her ödülün bir bedeli vardır.

C175. İyi ün, insana nitelikli dostlar kazandırır ve onların yardımıyla sorunlar daha kolay çözülür.

C177. Birlikten güç doğar, ortak amaçlar için güç birliği yapılmalıdır.

Manas’ın karşılanması

(RV) Manas, kırk çerisi ile birlikte kalını toplar ve Temir hana getirir. Mendibay Manas’ın kırk çerisini bir eve kapatır, güzelce ağırlar. Manas ise kırdaki tek başına kalır, onunla kimse ilgilenmez, aç ve susuz kalır, namaz kılar. Çerilerden biri Manas’ın yokluğunu fark eder ve hemen kırk çerisi atlayıp Manas’ın yanına giderler. Af dileyip, altmış çadır dikerler.

Gece Kanıkey’in iki yengesi Manas’ın otağına gelir ve gizlice onu Kanıkey’in evine götürürler.

(CYV) Manas, sözlüsünü sınamak için at çobanı kılığında gündüz Temir hanın köyüne gelir. Nakılay’ın yengeleri onu yakalarlar. Manas, gece kırk yiğidi ile birlikte tekrar Temir hanın köyüne gelir.

(TKV) Manas, Nakılay’ı önceden görmek için çoban kılığında Şooruk’un köyüne gelir. Nakılay’ın biri iyi biri kötü iki yengesi onu yakalar. Nakılay’a haberi yetiştirirler; iyi yenge “iyi adam”, kötü yenge “kul köle” der. Nakılay, kötü yengenin sözüne kulak asar.

İleti dizini:

B255. Kimseye karşı önyargılı olmamalıdır.

İki gencin ilk karşılaşması

(RV) Kanıkey’in iki yengesi, Manas’a gece gelmesini ve Kanıkey’in yanına yatıracaklarını söylerler. Manas, geceleyin Kanıkey’in koynuna sokulur. Uykuda uyanan Kanıkey, babasının Manas adlı at, koyun, deve güden çobanı olduğunu söyler ve bıçağı ile Manas’ı baldırdan yaralar. Manas, kırk çerisiyle birlikte çekip gider. Manas’ın yarasına kırk çerisi derman bulurlar. Sabah Temir hanın yurdunu yağmalamak için hazırlanırlar.

⁴⁰⁴ Munar: (destanda) kocaman bir ağacın adıdır.

(AAV) Manas, geceleyin Nakılay'ın yanına sokulur. Nakılay, bıçağı ile Manas'ın elini yaralar. Manas'ın yarasına kırk çerisi derman bulurlar.

(CYV) Manas, Temir hanın köyüne gidip şu maniye söyler:

<i>Tört payını cüktögön</i>	Dört payını yükleyen
<i>Töödön bir cakşı da var veken a?</i>	Deveden iyi var mı?
<i>Cıvıraşıp cayılıv</i>	Yayılıp meleyip
<i>Koydon bir cakşı day var veken a?</i>	Koyundan iyi var mı?
<i>Şıvıraşıp külüşüp</i>	Sır paylaşıp gülüşen
<i>Kızdan bir cakşı var veken?</i>	Kızdan iyi var mı?

Nakılay, Manas'ı beğenir ve bu dile getirir.

(TKV) Manas, geceleyin Nakılay'ın yanına sokulur. Nakılay, bıçağı ile Manas'ın elini yaralar. Manas ona "Kancık" diyerek çekip gider. Manas'ın yarasına kırk çerisi derman bulurlar. Şooruk hanın yurdunu yağmalamak için hazırlanırlar.

İleti dizini:

A1. Yalanın ve kurnazlığın getireceği mutluluk çok kısa sürer.

B253. Dikkatsizlik ve acelecilik, insanı yanlışlara götürür.

B261. Öç alma duygusunun esiri olmamalıdır.

C50. İnsanlar, işledikleri suçun derecesine göre cezalandırılmalıdırlar.

C171. Kadın, her zaman cinsel tacize uğrayabilir, dikkatli olmalıdır.

C150. İnsanları ve olayları, dış görünüşlerine göre değerlendirmemek gerekir.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

C157. Bir şeyin aslını aramadan karar vermemeli, iftira olasılığı hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

C160. İnsanların davranışlarını, asıl nedenlerini bilmeden, kendi doğrularımıza göre yargılar ve mahkûm edersek, çoğu zaman yanılabiliriz.

C161. Karşısındakiyle anlaşmak isteyen insan, kullandığı dile dikkat etmelidir. "Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır".

C166. Kızlar da erkekler kadar, bazen de daha fazla cesur olabilirler, cesaret cinsiyetle ölçülmez.

C171. Kadın, her zaman cinsel tacize uğrayabilir, dikkatli olmalıdır.

C173. Her şey yoluna-yordamına, kurallarına uygun olarak yapılmalıdır.

Manas'ın gönlünü alma

(RV) Kanıkey, yanlış yaptığını anlar ve Manas'ın gönlünü almak için en güzel kıyafetini giyer, en güzel ata biner, kırk kız toplar, Manas'ın peşinden gider. Manas kırk çadır diktirmiş, kırk yatak serdirmiş, onları bekler. Kanıkey, Manas'a yalvarır:

<i>Köğüçkön uça cünün kes,</i>	Güvercin uçarsa tüyünü kes,
<i>Kara bet köp süylösö tilin kes.</i>	Kahpe çok söylerse dilini kes.
<i>Sagıskan uça cünün kes,</i>	Saksağan uçarsa tüyünü kes,
<i>Kara bet köp süylösö tilin kes!</i>	Kahpe çok söylerse dilini kes!

Kendisini Manas'a, kırk kızı da kırk çeriye sunar.

Manas cevap verir:

<i>Sagıskan uçup sarayga tüştü,</i>	Saksağan uçup saraya kondu,
<i>Sanaasız beybak neg' oygo tüştü?</i>	Akılsız budala neden düşünceli?
<i>Köğüçkön uçup kök üygö tüştü,</i>	Güvercin uçup saraya kondu,
<i>Köjülçök beybak neg' oygo tüştü?</i>	Dertsiz budala neden düşünceli?

Almambet, kendisine sunulan kızı beğenmez. O zaman Kanıkey abla olarak gördüğü Ayıp hanın kızı Altınay'dan Almambet'in gönlülünü almasını rica eder.

Mendibay, Kanıkey'in düştüğü durumu ayıplayarak Temir hanı Manas'a karşı kışkırtmak ister. Fakat Temir han, Mendibay'a Kanıkey'e otuz deve altın, otuz deve gümüş ve otuz deve inci hediye etmesini söyler.

(AAV) Yanlış yaptığını anlayan Nakılay, Manas'ın arkasından yetişir ve şöyle der:

<i>Atının başın ey bura tur Manas a</i>	Atının başını çevir, Manas
<i>Arz aytmin ey tura tur Manas a</i>	Şikayet edeceğim, bekle Manas
<i>Buudanın başın ey bura tur Manas a</i>	Yürüğün başını döndür, Manas
<i>Muñ aytamin ey tura tur Manas a</i>	Hüznümü anlatacağım, bekle Manas.
<i>Kırkına kırk kız ey beremin Manas a</i>	Kırkına kırk kız veririm Manas
<i>Ak Kurtkaday ey agan ey Manas a</i>	Ak Kurtka ağabeyine Manas
<i>Şilevkan degen ey ceñem bar Manas</i>	Şilevkan adlı yengem var, Manas
<i>Onu bir ogo dey beremin Manas a</i>	Onu bir ona veririm, Manas
<i>Özüñö özüm ey teñeymin Manas a</i>	Özüne özüm dengim, Manas
<i>Bekerden katın ey şol bolot Manas a</i>	Bedavadan karı budur Manas

(CYV) Nakılay, Manas’ı beğenir ve bunu ona açık söyler. Bu, Manas’ın hoşuna gitmez ve Manas’a ona “Bedava karı istemem” der. Bu hakaretin karşısında Nakılay ona beddua eder.

(TKV) Kanıkey, kırk kız toplar ve Manas’ın peşinden gider. Kendisini Manas’a, kırk kızını da kırk çeriye sunar.

Aylanayın Manas ay

Sevgili Manas

Üyrölöyün Manas ay

Sevgili Manas

Kırk cigitiğe kırk sinjim

Kırk yiğidine kırk kız kardeşim

Akkurtkaday ağağa

Akkurtka ağabeyine

Ookem degen ecem bar

Ookem adlı ablam var

Özüñö özüüm.

Kendine ise kendim.

İkisi barışır. Akkurtka “Karısından bıçak yiyen kadın Manas dönmüş” manasında Manas’ı azarlar. Manas, Nakılay’ı göğsünden yaralar ve çekip gider.

İleti dizini:

B5. İnsan, sahip olduğu güzelliklerin değerini, ancak onu yitirdikten sonra anlar ve yeniden elde etmek için büyük bir uğraş verir.

C11. Kızlar erkeklere evlenme teklifinde bulunmamalı, bu öneri erkekten gelmelidir, yoksa kınanır ve geri çevrilirler.

Manas’ın ölümü:

Akınlarda kahramanlar, kendilerini şiddetli savaşların içinde bulurlar. Bu savaşlar, destandaki aksiyonun doruğa ulaştığı sahnelerdir. Kahraman, bütün savaşlardan başarıyla çıkamaz.

(RV) Manas, Temir hanın yurdundan dönüşünde “Kalmak’ın bu tarafı, Müslümanın o tarafında” düşmanları Közkaman ve Kökçököz tarafından zehirlenerek ölür. Onlara Manas’ın geleceğini Mendibay haber verir. Kabre konulur konulmaz Manas öbür dünyaya varır, avlanır.

(AAV) Manas, Şooruk hanın yurdundan dönüşte kırk yiğidini doyurmak için tek başına Talas’ın yurduna gider ve Talas’ın at sürülerini kaçıırır. Talas, Manas’ın peşine düşer ve ağır yaralar.

(CYV) Manas, Temir hanın yurdundan dönüşünde kırk yiğidi ile aç kalır. Manas Talas’ın yurduna gider ve onun at sürülerini kaçıırır. Bu nedenle ikisi arasında dövüş çıkar ve Manas ağır yaralanarak ölür.

(TKV) Manas, Şooruk hanın yurdundan dönüşünde kırk yiğidi ile aç kalır. Manas Talas'ın at sürüsünü kaçırmak ister. Manas, Talas'ın atı Karaboz'un kuyruğunu, kanatını keser, Sarıkul adlı ağabeyinin kulağını, Karakul adlı ağabeyinin burnunu keser, birini önden, diğerini tersinden oturtup kovar ve atları kaçıtır.

Manas, Talas'ın yurduna tekrar gelir. Talas uyuyor olur. Manas da yanına yatıp uyur. Talas önce uyanır, Manas'ı görür ve “Böyle bir yiğit ile görüşmeden nasıl öldüreyim?” der. İkisi aylarca, yıllarca güreşir. Sonra ok atarlar. Birbirlerini kalpten yaralarlar. Manas kaçar. Küçük bir akarsuya gelince “Küçüklüğümünden beri üzerinden atlayıp oynayan akınım idin. Ben geçene kadar böyle kal, geçtikten sonra dağa dayanan derya ol” der. Küçük bir tepeye gelince “Küçüklüğümünden beri üzerinde zıplayıp oynayan tepem idin. Ben geçene kadar böyle kal, geçtikten sonra yüksek kaya ol” der. Küçük bir çalının yanına gelince “Küçüklüğümünden beri keserek oynadığım çırpım idin. Ben geçene kadar böyle kal, geçtikten sonra fare geçemez kalın orman ol” der.

Talas bu engelleri aşamaz. Manas, kırk yiğidine ulaşır ve yarısından ecelini bulur. Onu orada gömerler, Ak Kula'sını mezarının başına bağlarlar.

İleti dizini:

B101. Başarı, beceri ve güzellik, kıskançlık uyandırabilir.

B251. Deli, kendisinden daha deliyi görünce, sopasını arkasına saklamış.

B304. Çok bencil, hırslı ve açgözlü olmak, insanı canından edebilir.

B351. Bazı yöneticiler, kendilerinden beklenmeyecek boyutlarda incelik ve duyarlık yüklüdürler.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

Manas'ın Talas ile dövüşme epizodu, Radloff varyantında III. bölümün başında geçen Manas ile Kalmuk asıllı kâfir Er Kökçö'nün dövüşüne benzemektedir.

Manas, Er Kökçö'nün sürüsünü değil geri vermeyi, paylaşmayı reddedince ikisi arasında kavga çıkar. Dövüş sahnesi 168. satırından başlar.

[Er Kökçö:]

‘Mal için ölgön it, Manas,

Mal için ökö ölgölü!

On eki dürmöt kötörgön

Ot çıkar kara multıktı

Ös koluğa bereyin!

[Er Kökçö:]

“Mal için ölen köpek, Manas,

Mal için ikimiz de geberelim!

On iki kurşun dayanır

Ateşler saçan tüfeğimi

Al eline ben vereyim!

*Koçuuştap oktu kuyup al!
Tabaktap darı alıp al!
Alakanday ak töşüm
Anday açp bereyin!
Mıltık menen atıb-bak!
Meni atıp öltürsöñ,
Bul cılkımdı aydap kel!
Öltür'albay sen tursañ,
Zorlugıña bolboyum!''
Aa Manas ayttı deyt:
'Tipti seni korukpaymın
Sayışkanıñ sayışkan,
Atışkanıñ atışkan,
Uruşkanıñ uruşkan,
Ölör ölgüçö karmaşamın,
Mıltık menen atışamın,
Kılıç menen çabışamın!
Atışsañda korukpaymın
Çabışsañda korukpaymın!
Keşene buugan belim bar,
Kiygen kübö tonum bar!'
Ak-kulaga mindi, deydi,
Ak-kübösün kiydi, deydi
Attanıp çıktı bu Manas.
Aydar-kan uulu Er Kökçö
Küröñçü atın mindi,
Kulgun tonun kiydi, deydi.
Bul caktan çıktı Er Köçö
Bul caktan çıktı Er Manas,
Eköo keldi mañdaylaşıp,
Süülöspöy sözün tañdaylaşıp.
Ököo keldi canaşa
Almalı-too alaşa!
Cakasına karmaştı,
Ördö süröp ketti, deydi
İldiy süröp ketti, deydi.*

İki avuç kurşun al koy!
Bir ölçü de saçma koy!
Ak göğsümü bir el kadar
Açıp sana hazırlayım!
Tüfeğın ile çek de vur!
Vurup öldürebilirsın
Sürülerimi al götür!
Fakat beni öldüremezsın
Bu hakarete katlanmam!"
Manas ona dedi ki:
"Senden artık korkum yoktur,
Vuruşalım, vuruşalım,
Tüfek atışalım, atışalım,
Güreşelim, güreşelim,
Ölene kadar boğuşalım,
Tüfek ile vuracağım,
Kılıç ile vuracağım!
Benim kılıçtan korkum yok,
Vuruşmadan korkum yok!
Kemerle boğulmuş belim var,
Arkama giydiğım zırhım var."'
Manas Ak-kulasına bindi,
Ak zırhı da giyindi,
Atına atladı Manas.
Aydar Han'ın oğlu Kökçö
Atı Küröñçü'ye bindi,
Deri elbiseyi giydi.
Kökçö ortyaya fırladı,
Manas ok gibi saldırdı,
Biri birine geçtiler,
Bir tek söz söyleşmediler.
İkisi karşılaşmıştı
Almalı-dağ'ın yanında!
Yakalarından tutarak
Yukarı doğru çekiştiler,
Aşağı doğru çekiştiler.

Sonjo Kökçö calinat:
‘Koyo bergin cakamdı
Ördö süröp bardıñ sen,
İldıy süröp bardıñ sen,
Cılıkımdı tiyip aldıñ sen,
Kırk çoronu kırıdıñ sen!
Kaynı menen kaştasıp,
Katın menen uruşup
“Kamıkkanıñ cassın” dep,
“Bir açuuñdu bassın dep”,
Saa kayra kamçı çaptımbı,
Katuu kepti aytımbı?
Koyo bergin cakamdı!
Sen de edemi Er Manas!
Men de edemi Er Kökçö!
İttey bolup uruşup,
Kulday bolup culuşup,
Caman attuu bolboylu?
Ökümüstüñ bürömüs
Mal üçün ölmök bolduk!
“Koy,koy” desem, bolbodıñ,
Menin tilimdi albadıñ!’
On eki dürmöt kötörgön
Ot çıgar kara miltıktı
Manastın koluna berdi, deyt,
Tabaktap darı saldı, deyt,
Koçuuştap ogun kuydu deyt
“Tars” dedire bir koydu!
Kökçönün atı Kürönçü
Bu Kökçönü kötörüp
Kök tüütin bolup kubuldu!
Minday Kökçö cürgön cok,
Mıltığı bu Kökçönü tiygen cok!
Mañdayında Kökçö turat katkırıp:
‘Ot çıgar kara miltıktı
Menin koluma ber!’

Sonunda yalvararak Kökçö dedi ki:
“Koyuver artık yakamı,
Yukarı doğru ezdin beni
Aşağı doğru sürükledin,
Sürülerimi aldın sen,
Kırk yiğidimi aldın sen!
Kaynım ile savaşıp
Karım ile vuruştun!
“Hiddetini yatıştır!” dedim,
“Nefretini bastır!” dedim,
Sana kamçım mı dokundu?
Katı bir söz mü söyledim?
Gel koyuver şu yakamı,
Sen her zaman Er Manas’sın!
Ben de Er Kökçö’yüm daim!
Köpek gibi boğuşursak,
Köle gibi dögüşürsek,
Adımız fenaya çıkmaz mı?
İkimizden bir mutlak
Bir mal için ölmeli mi?
Bırak, dedim, bırakmadın,
Sözlerimi dinlemedin.”
On iki kurşun dayanan
Ateş saçan tüfeğini
Manas’ın eline verdi,
Bir ölçü de saçma koydu,
İki avuç da kurşun koydu.
Pat! Diye tüfeği boşalttı.
Kökçö’nün atı Kürönçü
Kökçö’yü havaya kaldırdı,
Kökçö mavi duman oldu,
Kökçö gözlerden gaip oldu!
Kurşun ona değmemişti,
Kökçö gülerek karşısına çıktı:
“Ver şu ateş saçan tüfeğini,
Bir de ben ateş edeyim!”

<i>Tamaktap darı salayın,</i>	Ben de içine saçma koyup
<i>Koçuuştap ogun kuyayın!</i>	İki avuç kurşun koyayım!
<i>Tabılga butak bol, Manas!</i>	Tabılga dalı ol, Manas!
<i>Tatuu bolup turup ber, Manas!</i>	Orada dimdik dur, Manas!
<i>Men seni tars deñ atayın!</i>	Bir atışa seni vurayım!
<i>Bek topçulap topçuñdu,</i>	Düğmelerini iyi ilikle,
<i>Bek üpçülöp üpçüñdü,</i>	Bağlarını sıkı bağla,
<i>Acaldın ogu tiygende,</i>	Ecelin oku değerse
<i>Toktotup turgun, ak kübö!</i>	Ak zırhın onu tutsun!
<i>Açık cerge kalbasın,</i>	Açık bir yerin kalmasın!
<i>Ogu cañılıp salbasın!</i>	Ok yanılıp dalmasın!
<i>Manas, Manas ölbögün!</i>	Manas, Manas ölmesin.”
<i>Kökçö “Tars” koyup bir attı, deyt!</i>	Kökçö “güüm!” diye tüfeğini boşalttı,
<i>Manastın cürögün tiydi, deyt!</i>	Manas’ın yüreğine değdi,
<i>Oşu mingen Ak Kula</i>	Bindiği Ak-kula
<i>Kötörüp alıp kaştı, deyt.’</i>	Kaçıp oradan gitti.

Manas’ın hanımının rüya görmesi:

(RV) Kanıkey, rüyasında Manas’ın dirildiğini görür.

<i>Tündö catıp tüş kördüm</i>	Gece ben bir rüya gördüm
<i>Oşu tüşüm opkon tüş</i>	Dehşet bir rüya idi
<i>Cürögüm başı kopkon tüş</i>	Yüreğimi hoplattı
<i>Ay karanğı tün eken</i>	Ay karanlığı gece idi
<i>Ay töbödön tuuptur</i>	Ay tepeden doğdu
<i>Kün karanğı kün eken</i>	Güneş karanlığı gün idi
<i>Kğñ töbödön tuuptur!</i>	Güneş tepeden doğdu!
<i>Mınan alal tilek ıyıptır</i>	Helal dileğim oluyor demek
<i>Kolomtodon bir terek</i>	Ocak başından yüce bir
<i>Koltoyo terek çığıptır</i>	Kavak yükseliyordu
<i>Bir butağı kayrılıp</i>	Dallardan biri eğilip
<i>Aydın kösün alıptır</i>	Aydın ışığını örttü
<i>Bir butağı kayrılıp</i>	Başka bir dal da eğilip
<i>Kündün kösün alıptır</i>	Güneşin ışığını örttü
<i>Kün ıssık bolgondo</i>	Güneş sıcak olunca da
<i>Kölöñkölöp cürüptür</i>	Gölgelenip yürüdü
<i>Külüş cönü Kanıkey</i>	Kanıkey gülümseyip

*Kölöñkölöp cürüptür
Bir butağı kayrılıp
Aspandın kösün alıptır
Ala Toody Cakıp kan
Aa kölöñkölölöp cürüptür
Bir butağı kayrılıp
Cerdin cüsün alıptır
Cer suuk bolgondo
Bagdı-döölöt baybiçe
Aa cılınıp cürüptür!
Padişam Manas tirilip
Tirilip kelgen cürböybü?*

Serin gölgede dolaştı
Dallardan biri eğilip
Göğün ışığını örttü
Ala Dağ gibi Cakıp han
Gölgesinde dolaştı
Dallardan biri eğilip
Yeryüzünü örtüverdi
Yeryüzü soğudupunda
Bagdı-döölöt baybiçe
Güneşte ısınıp yürüdü
Padişahım Manas dirilip
Dirilip geliyor olmasın?

(AAV) Bu epizot anlatılmamıştır.

(CYV) Bu epizot nlatılmamıştır.

(TKV) Nakılay, rüyasında Manas'ın öldüğünü görür.

Nakılay, kocasının evine gitmek için hazırlanırken gördüğü kötü rüyayı kaynanasına anlatır.

*Bugün men catıp tüş kördüm, ene.
Tüşüme karşı iş kördüm, ene.
Köökördö kan kördüm,
Kancıgada baş kördüm*

Bugün ben yatıp düş gördüm, ana.
Düşüme karşı iş gördüm, ana.
Köökörde⁴⁰⁵ kan gördüm,
Eyerin terkisinde baş gördüm

Bagdasuluu gelinine kızar. Çok geçmeden kırk yiğidin Manas'sız döndüğünü görür ve oğlunun öldüğünü anlar.

4. Kahramanın dönüşü ve sonuç.

Manas'ın dirilmesi

(RV) Babası Cakıp, annesi Bagdıdöölöt, kız kardeşi Kardıgaç ve atı Ak Kula, doğanı Ak Şumkar, av köpeği Ak Taygan kahrolurlar. Allah, melek Altınay'ı Manas'ı dirilmesi için yollar. Kanıkey rüyasını anlatıktan sonra Cakıp Manas'ın çerilerine gider. Manas'ın Serek, Sırgak, Kara Toko, Bakay adlı çerileri Kuran okumak için Manas'ın mezarına giderler. Fakat mezarın yerinde saray vardır, Manas güzel bir kadının dizlerinde uyumaktadır. Kırk çeri toplanır, Manas uyanır. Annesi gelir, göğsünden süt emzirir. Hep birlikte murada ererler.

⁴⁰⁵ Köökör: kırmızı için kullanılan ve deve derisinden yapılan kap.

(TKV) Cakıp ve Bagdasuluu Manas'ın mezarında ağlarken üç divane peydah olur ve Manas "Çok uyumuşum" diye uyanır. Eve dönüşte Kanıkey ile evlenir.

B. Kompozisyon: RV: Metnin olay örgüsünde Manas'ın sıra dışı doğumu, ad alması, büyümesi; Almanbet'in Kökçö'ye gelip Müslüman olması; daha sonra aralarının açılması; Kökçö'den ayrılıp Manas'a gelmesi; Manas ile Er Kökçö'nün savaşması; Manas'ın Temir hanın kızı Kanıkey ile evlenmesi; ölüp dirilmesi; Köketey Han'ın ölümü; yağ aşının verilmesi; cenaze merasiminde kâfirler ile Müslümanlar arasında kavga çıkması; Manas'ın kavgayı yatıştırması; Cakıp hanın esir düşen kardeşinin ve oğullarının Manas'a gelmesi, ihanetleri; kırk çerin ölüp dirilmesi; Manas'ın ihtiyarlayıp ölmesi; öldükten sonra oğlu Semetey'in doğumu; Kanıkey'in oğlunu kaçırmak için Temir hana gidişi, Semetey'in büyüüp annesine yapılanların intikamını alması; kendisine tabi olmayan babasının kırk çerisini öldürmesi; Almanbet'in oğlu Kan Çoro'nun ihanet ederek Semetey'i yakalayıp Er Kıyas'a vermesi ve Semetey'in öldürülmesi; ölümünden sonra oğlu Seytek'in doğumu; babasının intikamını alışı olayları sırayla yer alır.⁴⁰⁶

AAV: Eksik anlatılan metnin olay örgüsünde Manas'ın Şilevkan (Nakılay) ile ilk görüşmesi; Nakılay tarafından bıçakla yaralanması; Talas'ın yolkılarını kaçırmaması ve ikisinin dövüşmesi; Talas tarafından yaralanması ve kaçması olayları yer alır.

CYV: Metnin olay örgüsünde sırayla Manas'ın sıra dışı doğumu, ad alması, büyümesi; Şıgayhan'ın şehrine ilk seferi; Kara hanın kızı ile ilk görüşmesi; kız ile atışması; evlenmesi; Talas'ın yolkılarını kaçırmaması ve ikisinin dövüşmesi; Talas tarafından yaralanması, kaçması ve ölmesi anlatılır.

TKV: Metnin olay örgüsünde sırayla Manas'ın sıra dışı doğumu, ad alması, büyümesi; Şooruk hanın kızı Nakılay ile ilk görüşmesi; Nakılay tarafından bıçakla yaralanması; evlenmesi; Talas'ın yolkılarını kaçırmaması ve ikisinin dövüşmesi; Talas tarafından yaralanması ve kaçması; ölmesi ve dirilmesi anlatılır.

Karşılaştırma: Radloff varyantı ile karşılaştırıldığında Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantlarında destanın sadece ön epizotları (çocuksuzluk, Manas'ın doğumu, büyümesi, evlenmesi, bir kere savaşması ve ölmesi, dirilmesi) anlatıldığı görülür.

⁴⁰⁶ Yıldız, a.g.e., s. 80.

C. Dil: RV: Metnin dili, gramer açısından Kırgızcanın kuzey -Tekes, Isık Göl, Tokmok bölgeleri- ağızları özelliklerini yansıtır. Söz varlığı, çoğu Kırgızca olmak üzere Arapça, Farsça, Moğolca kelimelerden oluşur.

AAV: Metnin dili, gramer açısından Kırgızcanın güney-batı diyalekti – Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız- özelliklerini yansıtır. Söz varlığı, çoğu Kırgızca olmak üzere Arapça ve Farsça kelimelerden oluşur.

CYV: Metnin dili, gramer açısından Kırgızcanın güney-batı diyalekti – Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız- özelliklerini yansıtır. Söz varlığı, çoğu Kırgızca olmak üzere Arapça ve Farsça kelimelerden oluşur.

TKV: Metnin dili, gramer açısından Kırgızcanın güney-batı diyalekti –Van Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız- özelliklerini yansıtır. Söz varlığı, çoğu Kırgızca olmak üzere Arapça ve Farsça kelimelerden oluşur.

Ç. Üslup: RV: Metne destanî üslup sağlayan anlatım öğeleri şunlardır: ses taklidi kelimeler, hitaplar, kalıp sözler, benzetmeler, sıfatlar, mecazlar, mübalağalar. Destanın cümle yapısında basit, eylem bildiren cümleler çoğunluktadır. Anlamlarına göre bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümlelerin karışık kullanımı, anlatıma canlılık sağlar.

AAV: Metne destanî üslup sağlayan anlatım öğeleri şunlardır: ses taklidi kelimeler, hitaplar, kalıp sözler, benzetmeler, sıfatlar, mecazlar, mübalağalar. Destanın cümle yapısında basit, eylem bildiren cümleler çoğunluktadır. Anlamlarına göre bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümlelerin karışık kullanımı, anlatıma canlılık sağlar.

CYV: Metne sanatkarane üslup sağlayan anlatım öğeleri şunlardır: masal giriş formelini andıran tekerleme, ses taklidi kelimeler, hitaplar, kalıp sözler, benzetmeler, sıfatlar, mecazlar, mübalağalar. Cümleler eylem ağırlıklıdır. Hareket “isim+fiil (grubu)” şeklinde ifade edilmiştir. Anlamlarına göre bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümlelerin çoğu, de- fiilinin geniş zaman 3 şahıs “deyt” (“der”) sözcüğü ile biter.

TKV: Metne sanatkârane üslup sağlayan anlatım öğeleri şunlardır: ses taklidi kelimeler, hitaplar, kalıp sözler, benzetmeler, sıfatlar, mecazlar, mübalağalar. Anlatım betimleme değil, eylem ağırlıklıdır. Eylem, “isim+fiil (grubu)” şeklinde ifade edilmiştir. Cümleler, sıralı ve zincirlemelidir. Anlamlarına göre bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümlelerin karışık kullanımı, anlatıma canlılık sağlar.

D. Şekil: RV: Metin, manzumdur. Metinde 5’li ve 14’lü arasında değişen hece ölçüsü kullanılmakla birlikte 7’li (3+4, 4+3), 8’li (4+4, 5+3), 10’lu (5+5), 11’li (5+6) kalıplar yaygındır. Dizelerde ritim sağlayan durak kalıpları değişkendir. Destanda tek nazım birimi yoktur; anlam bütünlüğü bir dizeye sığıdığı gibi birçok dizeye taşabilmektedir. Metinde kafiye örgüsü değişkendir. Kafiye, genelde kelimelerin ekleri ve redifle sağlanır; redifsiz kafiyeler az görülür. Ahengi arttırmak için mısra başı kafiye, aliterasyon ve asonans yaygın kullanılır.

AAV: İncelediğimiz varyant, manzumdur. Mısralar peş peşe dizilmiştir. Hece ölçüsü ile söylenen metinde 7’li (3+4, 4+3) ve 8’li (4+4, 5+3) kalıplar yaygındır. Bu çekirdek kalıpların duraklarında “ey”, “ay”, “a”, “ya” gibi 1 hecelik sesler bulunur. Ayrıca, Manas ile Şilevkan’ın konuşmasını anlatan bölümde mısra başı tekrarlanan “Atakem” ve “Atakeñ” sözcükleri, bu çekirdek kalıplara birer ektir. Metinde kafiye örgüsü değişkendir. Kafiye, genelde kelimelerin ekleri ve redifle sağlanır. Ahengi arttırmak için mısra başı kafiye, aliterasyon ve asonans yaygın kullanılır.

CYV: Manzum-mensur olan bu varyantta konuşmalar manzum, olay akışı, geçişler, değımler mensurdur. Manzum bölümlerde hece ölçüsü kullanılmakla birlikte tek kalıba bağılı kalınmamıştır. Destanda görülen 5 ila 14 heceli kalıplar arasında 7’li (3+4, 4+3) ve 8’li (5+3, 4+4) yaygındır. Bentlerde mısra sayısı değişkendir. Metinde kafiye örgüsü değişkendir. Kafiye, genelde kelimelerin ekleri ve redifle sağlanır. Ahengi arttırmak için mısra başı kafiye, aliterasyon ve asonans yaygın kullanılır.

TKV: Manzum-mensur olan bu varyantta konuşmalar manzum, olay akışı, geçişler, değımler mensurdur. Manzum bölümlerde 7’li (4+3) ve 8’li (5+3) hece ölçüsü kullanılmıştır. Tek nazım birimi yoktur, anlam bütünlüğü değışik sayıda dizelerde tamamlanır. Metinde kafiye örgüsü değişkendir. Kafiye, genelde kelimelerin ekleri ve redifle sağlanır. Ahengi arttırmak için mısra başı kafiye, aliterasyon ve asonans yaygın kullanılır.

Karşılaştırma: Radloff varyantı manzum, Aşım Apız varyantı manzum, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantlarında manzumluk zayıflamış olup manzumla mensur arasındır. Manzum varyantlarda hâkim nazım birimi yoktur. Metinlerde 5’li ve 14’lü arasında değişen hece ölçüsü kullanılmakla birlikte 7’li (3+4, 4+3) ve 8’li (4+4, 5+3) kalıplar yaygındır. Metinlerde kafiye örgüsü

değişkendir. Kafiye, genelde kelimelerin ekleri ve redifle sağlanır. Ahengi arttırmak için mısra başı kafiye, aliterasyon ve asonans yaygın kullanılır.

Manzum-mensur varyantlarda konuşmalar çoğunlukla manzum, olay akışı çoğunlukla mensurdur. Manzum kısımlar için yukarıda belirtilen özellikler geçerlidir. Mensur bölümler ise eylem bildiren basit cümlelerden ibarettir.

Radloff varyantı Kırgızcanın kuzey ağızları, Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantları ise güney-batı ağız (Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız) özelliklerini yansıtır. Söz varlığı, çoğu Kırgızca olmak üzere Arapça ve Farsça kelimelerden oluşur.

Tüm varyantlarda destanî üslup sağlayan anlatım öğeleri şunlardır: ses taklidi kelimeler, hitaplar, kalıp sözler, benzetmeler, sıfatlar, mecazlar, mübalağalar. Anlamlarına göre bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümlelerin karışık kullanımı, anlatıma canlılık sağlar.

Sonuç:

“Manas” destanını Radloff varyantı ile Pamir ve Van Kırgızları arasında derlenen Aşım Apız, Ceenbek Yurdakul ve Turgan Kutlu varyantlarının karşılaştırılması:

- 1) Olay örgüsünün kısaldığını;
- 2) Konunun millî davadan ferdî davaya kaydığını;
- 3) Olayların geçtiği mekânın mahallileştiğini;
- 4) Destan tiplerinin azaldığını;
- 5) Şiirsel anlatımdan kısmen düz anlatıma geçildiğini göstermiştir.

Bu tespitlerden hareketle Pamir Kırgızları ve onların devamı olan Van Kırgızlarında kahramanlık destanının hikâyeleşmesinden söz edilebilir. Türler arası geçişte en önemli etkenlerden biri coğrafyadır. Cemiyetin hayat tarzını şekillendiren coğrafya, sözlü yaratmaları doğrudan etkiler. Bir türün muhteva bakımından zenginleşmesi, zaman ve mekân içinde yaygınlaşması, kültürel etkileşime ve yenilenmeye bağlıdır. Afganistan Pamiri, ulaşımı zor bir coğrafya olması nedeniyle yalıtılmış bir yaşam alanı yaratmıştır. Diğer bölgelerin destancıları ile karşılaşmanın ve etkileşimin yetersiz olması, destanın muhtevasını zenginleştiren tarihî hadiselerin az olması, kahramanlık destanın hikâyeleşmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra, Turdakun Mamıt’ın belirttiği gibi: “*Kırgızlar arasında yaygın destanların, mesafe ve zamana bağlı olarak, Pamir’e ulaştığında destandan hikâyeye dönüştüğü varsayılabilir. Ayrıca, icracılar ihtiyarlamakta, hafızaları zayıflamakta, mirası*

*devralacak genç yetenekler yetişmemektedir. Aslında uzun olan destanların kısalarak hikâyeye dönüşmesi bu sebeplerle açıklanabilir”.*⁴⁰⁷

Pamir’den Pakistan’a ve Pakistan’dan Türkiye’ye göç, göçmenler için yaşam koşullarını değiştirmiştir. Türkiye’de Manas destanı, günümüzde hem eser hem icra bakımından etkisini ve işlevlerini koruyamamaktadır. Başta televizyon, radyo, bilgisayar, internet, telefon gibi teknoloji unsurları, göçmen topluluğun yaşamına önemli değişimler getirmiştir. Kimlik, yurt anlayışları değişmiştir; değerler sisteminde değişiklikler olmuştur. Modern kültür etkisinin güçlü olduğu günümüzde, bir önceki kuşağı dinleyerek öğrenilen, duygu ve düşüncenin belirli kalıplarla ifade edildiği kahramanlık destanını yaratma ve icra etme ortamları hiç yok.

⁴⁰⁷ Mamıt, ag.e., s. 247.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÖÇ NEDENİYLE VAN KIRGIZLARININ MASALLARINDA VE EFSANELERİNDE OLUŞAN DEĞİŞMELER

Bu bölümde Van Kırgızları arasında derlenen masallar ve efsaneler, anlatım ortamı, anlatıcı ve Kırgızistan'dan örnekler ile anlatı açısından karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

5.1. Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Masallarında Oluşan Değişmeler:

Masal, insanın doğal ve sosyal çevresi ile ilişkilerini çoğunlukla nesir veya nazım-nesir biçiminde anlatan hikâyedir. Boratav'a göre masal “*Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı*”dır.⁴⁰⁸ Kırgızcada masala *cöö comok*⁴⁰⁹ denir. Kırgız halk masalları hayvan masalları (*aybandar cöündögü cöö comoktor*), peri masalları (*keremettü/ sıykırduu cöö comoktor*) ve realist masallar (*turmuştuk cöö comoktor*) olmak üzere üç gruba ayrılır.

5.1.1. Masalların İşlevleri: İşlevsel Halkbilimi Yöntemine göre masalların başlıca işlevleri şunlardır:

1) Hoş zaman geçirmek, eğlenmek ve eğlendirmek: Masal anlatmak ve dinlemek, insanı günlük işlerden alıkoyar ve hayal dünyasına daldırır, zihni teskin eder. “*Masal analarının, başına toplanan insanlara anlattığı masallardaki olayları, sorunları ve çözümleri, dinleyenler kendi yaşamlarıyla özdeşleştirip; gereken kıssadan hisseyi çıkarırlar ve oradan ayrılırken daha bir mutlu, dingin ve doygun ayrılırlar. Çünkü kendileri gibi sorunları olan yoksul, zavallı ama haklı, iyi kalpli masal kahramanları pek çok acılar çekmiş ama sonunda hak ettikleri mutlu sona ulaşmışlar. Mademki masallarda daima*

⁴⁰⁸ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1969, s. 80.

⁴⁰⁹ Kırgızcada masala *cöö comok*⁴⁰⁹ denir. Kırgızcada *comok* genel adıyla geçen halk anlatıları, ebat, şekil, muhtevasına göre *comok* ve *cöö comok* (“yaya masal”) diye ikiye ayrılır. Türkçede karşılığı “destan” olan *comok*, kahramanlık başta olmak üzere çeşitli konuları içeren, özel ezgiyle anlatılan büyük manzum eserdir. *Cöö comok* ise nispeten az konu ihtiva eden, anlatması özel yetenek gerektirmeyen küçük mensur eserdir. Söz ustalığı gerektiren “Manas” gibi büyük *comok*’u dinlemek, dinleyiciye at üstünde koşturma, yalın söz ile anlatılan *cöö comok* ise dinleyiciye yaya yürüme hissi verir. (Bkz.: Bektenov Z., Bayciev T., **Kırgız Adabiyatı**, Frunze, 1948, s. 3)

*iyiler iyilik, kötüler kötülük bulmaktadır, öyleyse kendileri de sabretmeli, umutsuzluğa düşmemeliler”.*⁴¹⁰

2) Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması: İnsan, masallarla erken çocuklukta tanışır. Özellikle okuma-yazma oranı düşük, dışa kapalı toplumlarda masallar başlı başına bir etnopedagoji aracıdır. Masal çocuğun konuşma ve düşünme yetisini arttırarak onun zihinsel gelişimine katkı sağladığı çocuk psikolojisi ve pedagojisi ilimleri tarafından ispatlanmıştır.⁴¹¹ Masalda anlatılan olaylar ibret vericidir ve “kıssadan hisse çıkarma” yönüyle doğruyu, iyiyi ve güzeli telkin ederler. Halkın irfanını halkın dili ile anlatan masal Boratav’ın belirttiği gibi, “Çocuğa ana dilinin, bir işçinin elindeki alet gibi nasıl kullandığını ilk öğreten; ona bu dilin türlü hünerlerini, kıvraklığını, zenginliğini, inceliğini ilk gösteren ve geniş ölçüde ilk aşıl原因an unsurdur”.⁴¹² Masallar, iyi ve kötü kahramanlar sayesinde her insanın ayrı karaktere sahip olduğunu göstererek çocukların sosyalleşme sürecinde “kendi” ve “öteki” arasında sağlıklı etkileşim kurmalarını sağlarlar.⁴¹³ Hedef yolunda önüne çıkan engelleri aşan masal kahramanı ile özdeşleşen çocuk, aklını kullanmayı ve sorunlarına çözüm bulma öğrenir.

*“Geçmiş zaman masalları, gözle görülmeyen varlıkları anlatıyor. Cin, peri gibi hayali varlıklar masal tipleri arasında yer alıyor... Çocukların etkileneyeceği padişah, kral, vezir gibi tipler başka yönetim biçimlerini çağrıştırıyor gibi önyargılarla konuya yaklaşılarak, eğitimde masalı saf dışı bırakmak, eğitim sisteminin en belirgin yanlışlarından birisidir. Oysa masal bu özelliklerinden dolayı çocuk ruhunu besleyen, süsleyen, donatan, zenginleştiren, çocuğu geleceğe hazırlayan, gerçekliği dolaylı olarak anlatan bir türdür”.*⁴¹⁴

3) Toplumsal düzende olumsuz yönleri eleştirmek, protesto etmek: Masalda anlatılan olaylar toplumsal bir gerçekten doğar. Masal anlatımı “*Pek çok toplumsal olayın, yaşanmış gerçekliğin gelişmesine ve bu gelişmenin de insanların beklentisine uygun, psikolojik dünyasını rahatlatacak bir şekilde sonuçlanmasına götürür*”.⁴¹⁵ Masal, sürükleyici kurgusu ve eğitici iletileri ile toplumsal dengesizliğe ve adaletsizliğe karşı üstü kapalı bir eleştiridir. “*Kişisel düşüncelerin ifade edilemediği, yani yetişkin olmanın/ kişi olmanın yasaklandığı ortamlarda, insanlar*

⁴¹⁰ Helimoğlu Yavuz, **Masallar ve Eğitimsel İşlevleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Bs., 2002, s. 7.

⁴¹¹ Yardımcı, a.g.e., s. 37.

⁴¹² Pertev Naili Boratav, **Zaman Zaman İçinde**, İstanbul, 1969, s. 15.

⁴¹³ Mustafa Şahin, “Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi”, **Milli Folklor**, C. 12, Yıl: 23, S: 89, Bahar, 2011, s. 208-219.

⁴¹⁴ Mustafa Ruhi Şirin, **Masal Atlası**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 88.

⁴¹⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Masallar ve Eğitimsel İşlevleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Bs., 2002, s. 4.

imalı iletişime yönelmektedirler”.⁴¹⁶ Aynı zamanda, doğrunun ve güzelin yendiği mutlu sonu ile umut verir ve direnci güçlendirir.

5.1.2. Masalların Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam:

*“Varlığı ile yokluğu insanı tereddüde düşüren, “Bir varmış, bir yokmuş” tekerlemelerinde kendisini gösteren”*⁴¹⁷ hayalî zaman ve mekândan dolayı masalların ilk ne zaman ortaya çıktığı belli değildir. Masalların ilk insan topluluklarında doğduğu düşünülür.

Kırgız sözlü kültüründe oluşum açısından en eskisi, hayvanlar hakkında masallardır. Tabiat, hayvanat ve nebatat dünyası karşısında aciz ilkel insanın dünya görüşünde hayvanlara olağanüstü vasıflar atfedilmiştir. Hayvan masallarının teşekkülünde toplayıcılık, avcılık, hayvancılık gibi geçim kaynaklarının rolü büyüktür. Peri masallarında kahramanların olağanüstü şartlarda insanüstü varlıklarla mücadelesi anlatılsa da bu hayal kabuğunun içinde hak-hukuk arayışı çekirdeği vardır. Toplumsal yaşamın gelişmesi ve toplum içinde türlü olayların yorumlanması realist masalları doğurmuştur. Realist masalların temelinde günlük yaşamdaki gerçekler yatar. Kahramanları iş ve sınıf bölümü gerçekleşmiş, ataerki toplumun üyeleridir. Realist masallarda çeşitli meslekte ve çeşitli özellikte kahramanlar olağanüstü varlıklar ile değil, ezici sınıf mensupları ile mücadele ederler. Bu masallarda yöneten-yönetilen ilişkisi sorgulanır, insan hakkı arayışı vardır; mazlum fakir kahramanlar mutlulukları için zalim zenginlerle mücadele ederler.⁴¹⁸

Pamir’de obada günlük işler tamamlandıktan sonra komşular akşamüstü bir araya gelirler ve sohbetlerle, oyunlarla veya topluca bir iş başında zamanı hoş geçirirlermiş. O zaman tatlı dilli masal anaları kendine has lisanlarıyla dinleyenleri hayalî bir serüvene sürüklermiş.

Van Kırgızları arasında derlediğimiz masallar Pamir’de öğrenilmiştir. Masallar yapay bir ortamda özel isteğimiz üzerine anlatılmıştır. Başka bir ifadeyle, bugün Van Kırgızları arasında doğal bir ortamda yaşlılar küçüklere Kırgızca masal anlatmamaktadırlar. Orta yaştaki ve genç anneler, çocuklarına kitaplardan Türk masalları okumaktadırlar. Van Kırgızları arasında masal anlatma geleneği şu nedenlerle durmuştur:

⁴¹⁶ Üstün Dökmen, **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1994, s. 173.

⁴¹⁷ Mehmet Yardımcı, **Malatya Masalları**, Malatya Kitaplığı Yayınları, 2012, s. 18.

⁴¹⁸ Zekeriya Karadavut, **Kırgız Masalları**, Haarlem, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s. 3-23.

1) Pakistan’da hayatta kalma mücadelesi, masal anlatma geleneğini geri plana itmiştir.

2)Türkiye’ye uyum sürecinde eğitim, iş, kitle iletişim araçları aracılığıyla genç kuşakların ilgi odağı değişmiştir.

5.1.3. Masalları Oluşturan ve İcra Edenlerin Özellikleri:

*“Masal anlatmak, her yönüyle masalı yorumlamaktır. Masal anlatıldıkça büyür, zamana karşı direnebilir. Masal anlatıcısı dinleyenini buldukça masalların dokusu yenilenebilir”.*⁴¹⁹

Burada yer alan masallar Ulupamir’de ve İstanbul’da yaşayan, yaşlı kadın ve erkek ve orta yaş erkek kaynak kişilerden derlenmiştir. Kaynak kişiler Arap yazısını biliyorlar ve temel din bilgilerine sahipler. Erkekler arasında Farsça konuşabilenler ve Türkiye’de Latin alfabesini öğrenenler var.

Masallar, kaynak kişilerin evlerinde yapay ortamda kaydedilmiştir. Ulupamir’de veya İstanbul’da kaynak kişiler tespit edilip ön görüşme yapıldığında genelde “Kırgızistan’dan gelen misafirsın, bizim kızımızsın, akşam yemeğe gel, yemekten sonra anlatırım” şeklinde misafirperverlik gösterildi. Masalların, diğer türlere göre kaynak kişilerce kolay hatırlanan tür olduğu gözlemlendi. Ulupamir’de yaşlı kaynak kişi Aşım Adıgüzel ve orta yaştaki oğulları bir akşamüstü babalarının evinde toplanarak “Küçüklüğümüzü hatırlayalım” diye sırayla masal anlattılar. Yaşlı kadın Gülendamlı Çelik’i evinde ziyaret ettik ve “Uzaktan gelmişsin, anlatayım” diye uzun bir masal anlattı. Yaşlı kaynak kişi Saadat Kayakeser ile köyde bir kış günü aynı anda girdiğimiz bakkalda tanıştık. Bir beklentiye girmeden, masal bilip bilmediğini sordum. “Biliyorum” cevabını duyunca oracıkta 3 masal kayda aldım. Böylece, Türkiye’ye geldikten sonra Van Kırgızları arasında masallar doğal ortamda çocuklara değil, araştırmacılara anlatılagelmıştır.

5.1.4. Sözel Metin Özellikleri:

Bu kısımda 2010-2014 yıllarında Türkiye Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyünde derlenen masalların ve Oş Devlet Üniversitesi⁴²⁰ arşivinde masalların içinden seçilen dört metin incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Masalları ele almamızın amacı, Pamir ve Türkiye’ye göç eden Kırgızların bu iki bölgeye ait aynı masalların varyant veya versiyonunu tespit edip icra

⁴¹⁹ Mustafa Ruhi Şirin, **Masal Atlası**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 64.

⁴²⁰ [Kırgızistan](#)’ın güneybatısındaki Kırgızistan’ın ikinci büyük şehri olan [Oş](#)’ta bulunan Oş Devlet Üniversitesi, [Kırgızistan](#)’ın en eski ve tanınmış üniversitelerinden biridir.

şartlarındaki ve içerik ve yapılarındaki ortak, benzer ve farklı yönleri tespit etmekte. Fakat saha araştırmalarında ve yazılı kaynaklarda yaptığımız çalışmalarda ne yazık ki arzu ettiğimiz niteliklere sahip metinlere rastlayamadık. Bu sebeple konu olarak mümkün olduğu kadar benzerlik gösteren masalları ele alıp karşılaştırmaya çalıştık.

Mukayese için; her grupta karşılaştırılacak iki metni Türkçe aktarımlarıyla birlikte arka arkaya yerleştirdik. Çoñ Alay bölgesine ait metni (Ç), Van Kırğızlarına ait metni (V) harfleri ile belirttik. Daha sonra masalları; içerik (konu, zaman, mekân, şahıs kadrosu, iletiler ve motifler), kompozisyon, dil, üslup ve şekil özellikleri bakımlarından inceledik.

1. Masal Örnekleri:

(Ç) *Peri Kızı Cana Baydın Balası (Kırğızca)*

İlgeri bir baydın balası boluptur. Al kızıdan kız tandap perinin kızına coluguptur. Perinin kızın üyünö eerçitip kelse, üyündö ata-enesi cayloogo köçüp ketken bolot. Perinin kızına: “Uşul cerde turup tur, barıp cayloodon ata-enemdi çakırıp keleyin” – deyt.

Oşol ayılda kuduk bolot. Kız kuduktun canında otursa ayıldagı bir tantık katın kelet. Al ayal perinin kızına: “Kızım, kirdep ketipsiñ, kudukka cuunup al” – deyt. Kız kudukka cuunayın degende kızdı ayal kudukka itere salat. Kız kudukka tüşüp ak çabak olup süzüp ketet.

Tantık katın perinin kiyimin kiyip çınar terekke çıgıp oturup alat. Baydın balası surnay-kerneydi tarttırıp curtuna kelet. bala kelse tantık katın: “Surnay-kerneyn başında kalsın, seni kütö berip kursagım açıp ketti” – deyt. Bala: “Perinin kızı kubulup tantık katın bolup kalgan okşoyt” – deyt. Baydın balası anı üyünö alıp barıp 40 kün oyun, 40 kün toyun ötközöt. El: “Baydın balası köçödö cürgön tantık katın menen üylönüp aldı” deyt. Baydın balası eldin aytkanına işenbeyt.

Tantık katındın boyuna bütüp, kuduktagı ak çabakka talgak bolot. Handın balası ak çabaktı tutturup kelip tantık katinga beret. Ak çabaktı soydurup catkanda kanı çaçırıp ketet. Kanı çaçıragan cerge çoñ çınar terek ösüp çıgat. Handın balasının ayalı uul töröyt. Uuluna çınar terekten beşik casatıp berüüsün ötünöt. Küyöösü usta alıp kelip çınar terekten beşik casatıp beret. Tantık katın kuu bolgonduktan usta keteerden murda çınar terektin bir da çırpıgın kaltırbay tekşerip alat.

Ustanın tebeteyinin bir kışığına kokusunan çınar terektin çırpığı tüşüp kalat. Çal üyünö kelip kempirine bolgon işti aytıp beret. “Mınçalık iyilçeeek çınar terekti körgön emesmin” – deyt. Çal tebeteyin cerge alganda çınar terektin çırpığı cerge tüşüp kalat. Kempir menen çal al çırpıktı körüp ak çüpörökkö orop tüyüp, üyünö ilip koyot.

Çal-kempir işterine barıp üyünö kaytıp kelişe üyü cıynalıp, çayı kaynalıp, ookatı bışırılıp kalat. Ekinci künü dagı ele uşul okuya kaytalanat. Çal menen kempir tañ kalışıp:

“Kim bizge cardam berip cüröt açikka çık” – deşet. “Ata, bul men”- degende, “Ata degen sen kimsiň?” – deyt. Kız bolgon okuyanı aytıp beret. Oşol okuyanı ukkandan kiyin çal eköönü caraştırayın dep oyloyt. Kızga aytsa, al inabay koyot. “Birinçi iret maga bödönö tutup beriňiz” dep ötüňöt. Atası kızga bödönö karmap kelip beret. Kız bödönögö “Ak ak” degendi üyrötöt. Kız atasına aytat: “Baydın balasın üygö çakırıp, kel, meyman bolup ketsin” – deyt. Atası kızına aytat: “Özübüz kedey bolsok baydın baydın balasın kantip sıylaybız ce soygongo koy cok bolso?”. “Kam sanabaňız, ata. Baarın özüm caygaştırap koyom”- deyt. Atası baydın balasın eerçitip kelse eki boz üy tigilip, koylor soyulup dayar bolot.

Kız meymandarga çay kuyup oturganda başınan bolup ötkön okuyanı aytıp beret. Kız oşol okuyanı aytıp bütüp bödönögö: “Akpi?” dese, al “Ak” dep coop beret. Baydın balası perinin kızınan keçirim surayt.

Uşul okuyadan kiyin baydın balası üyünö barıp tantık katinga: “Kırk bıçak kerekpi ce kırk baytal kerekpi?” – deyt. Tantık katın: “Kırk bıçaktın emne keregi bar? Andan körö kırk baytal kerek” – deyt. Bir azoo baytaldı alıp kelip tantık katındı kuyruguna baylap aydap ciberet. Balasın da öltüröyün degende perinin kızı: “Bul-özünjün balaň, öltürböy ele koy” – deyt. Kayradan perinin kızın üyünö alıp kelip kırk kün oyun, kırk kün toyun ötköröt.

Oşentip baydın balası menen perinin kızı baktılıuı çaşap kalgan eken.

“Peri Kızı ve Bey Oğlu” (Türkçe)

Bir varmış bir yokmuş zengin bir beyin bir oğlu varmış. O, kızdan kız seçerek bir periye beğenmiş. Peri kızını anne-babasıyla tanıştırmak için evine getirdiğinde onlar yaylaya göç etmişler. Bey oğlu, peri kızına “Burada bekle, yayladan anne babamı getireceğim” deyip yola çıkmış.

Obada bir kuyu varmış. Kız kuyunun yanında otururken köyün deli kadını gelmiş ve peri kızına “Kızım, üstün başın toz içinde, kuyuda yıkanır” demiş. Kız, kuyuya eğildiğinde kadın onu itivermiş. Kuyuya düşen kız beyaz çapak balığına dönüşmüş.

Deli kadın peri elbiselerini giymiş ve ağaca tırmanmış. Bey oğlu kap-kacak yüklenmiş, obaya dönmüş. Delikanlı gelince deli kadın “Kap-kacağını başına sar, seni beklerken karnım acıktı” diye bağırılmış. Oğlan “Peri kızı delirmiş, galiba ” demiş içinden. Bey oğlu onu evine götürmüş ve 40 gün 40 gece düğün yapmış. Halk arasında “Bey oğlu, deli kadınla evlendi” sözü yayıldıysa da delikanlı onlara kulak asmamış.

Deli kadın hamile kalmış ve kuyudaki beyaz çapak balığına aş ermiş. Bey oğlu beyaz çapak balığını yakalatmış ve deli kadına vermiş. Beyaz çapak balığını keserken kanı sıçramış. Kan sıçradığı yere çınar ağacı bitmiş. Bey oğlunun hanımı bir oğlan doğurmuş. Annesi, oğluna çınar ağacından beşik yapılmasını istemiş. Kocası usta getirmiş ve beşik yaptırmış. Deli kurnaz kadın usta gitmeden önce çınar ağacının her dalını sayarak teslim almış.

Ustanın şapkasının çınar ağacının küçük bir parçası yapışmış. İhtiyar, eve dönünce karısına olan biteni anlatmış. “Bu kadar esnek çınar ağacını görmemişim” demiş. İhtiyar, şapkasını çıkarınca çınar ağacının parçası yere düşmüş. İhtiyar ve karısı o parçayı beyaz bir beze sarmışlar ve duvara asmışlar.

Ertesi gün yaşlı karı koca günlük işleri bitirip evlerine dönünce ne görsünler! Ev temizlenmiş, çay demlenmiş, yemek pişirilmiş! İkinci gün bu tekrarlanmış. Yaşlı karı koca şaşkınlıkla “Bize yardım eden her kimse, çık ortaya” demişler. “Baba, benim” diye ses gelmiş. “Baba diyen, sen kimsin?” demiş yaşlı adam. Kız, başından geçenleri anlatmış. Olayı duyan yaşlı, ikisini barıştırmaya karar verir. Kıza söyler, ama kız buna yanaşmaz. “Önce bana bir bildircin yakalayın” demiş. Babası kıza bildircin getirmiş. Kız bildircine “Hak, hak” demeyi öğretmiş. Kız babasına “Bey oğlunu eve davet edin, misafirimiz olsun” demiş. Babası kızına: “Biz fakiriz. Bey oğlunu nasıl ağırlayacağız? Kesecek bir koyunumuz yok” demiş. “Merak buyurmayın, baba. Ben her şeyi ayarlarım.” demiş. Babası bey oğlunu eve getirdiğinde iki çadır dikilmiş, koyunlar kesilmiş.

Kız misafirlere çay ikram ederken hikâyesini anlatmış. Sonra bildircine dönmüş ve “Hak mı?” deyince, kuş “Hak” diye cevap vermiş. Bey oğlu peri kızından özür dilemiş.

Beyin oğlu evine dönmüş ve deli kadına “Kırk bıçak mı, kırk kısırak mı?” diye sormuş. Deli kadın “Kırk bıçağa ne hacet? Kırk kısırak” demiş. Bey oğlu, binilmemiş bir kısırağın kuyruğuna deli kadını bağlamış ve kısırağı bırakmış. Oğlunun da öldürecekken peri kızı: “Bu senin çocuğun. Canını alma” demiş. Bey oğlu, peri kızını evine getirmiş ve kırk gün kırk gece düğün yapmış. Böylece, bey oğlu ve peri kızı saadete ermişler.

(V) “Bir kızga atası aşık bolgon”⁴²¹ (Kırgızca)

Bir zamandar bir bay bar eken. Eki kelinçeği bar. Eköo teñ tuubas eken. Bir kün cakşı körgön ayalının boyuna бүтүптүр. Kardında egiz bala bar eken. Al bir künü: ‘Men bir kız bir uul tuam. Balamdın çoçoгу altından’-deptir. Bay küлүптүр.

Bay bir kün uuga ketiptir. Al uuda cürgөндө zayıbının közü carıptır. Caman körgön ayalı canı törөlgөн egizderdi katıp alıp, orduna eki tane küçük koyup koyot: kançık cana döbөт.

Bay uudan kaytkanda aldınan çıgıp: ‘Senin cakşı körgön zayıbıñ altın çoçok bala tuat dediñ ele. Mina, bir kançık bir döбөт tuudu’- deyt. Kız menen uuldu töönün komuguna/ cabız orop katıp koyuptur. Mergen: ‘Ee, bul menin naalattarım’- dep zayıbı menen eki küçüktü koydun başına cügөрүптүр. Kız menen balanı daldalap turup caman bir cerge alıp barganda bir döө таар аlıпtır, döөлөрдүн arasında periler menen zoroyuptur.

⁴²¹ Kaynak kişi: Hüdaverdi Adıgüzel

Enesi küçüktördü emizip koydun başında kalat. Caman körgön zayıbı baydın canında kalat.

Baydın balası zoroygondo bir peri kız menen üylönöt. Kelin aga küzgüdön tuulganın körgözöt: ‘Senin atañ katta bay. Palan cerde mergen’. Bir küni bay kırdın başında çırayluu balanı körüp ayran kalat: ‘Kırdın başında bul cigittin emne işi bar. Menin baldarım ölgön emestey’- dep içinen sezip, kapalanıp kalat. Bala üyünö barıp aytat: ‘Bir adam kördüm, cürögümö süydüm’. Kızdar aytat: ‘Mergendi dağı bir colu körsöñ eerçitip ayılıbızga alıp kel’-deşet. Ayılı bolso toodo bir üñkürdün içinde; Kayberender menen çoğuu çaşayt da.

Balası bir küni mergendi taap üyünö alıp barat. Atası çırayluu kızın körüp aşık boluptur. ‘Bir küni menin üyümö ayılçılup kelseñer kanday bolot?’-dep coop surayt. ‘Cakşı bolot’- dep kızı bir küni baydın üyünö barat. Mıymandap oturuşat. Keç boldondo üy eesi:

-Mıymandardın attarına çöp salgıla!- deyt.

-Bizdin attar çöp cebeyt, taş ceyt.

Koyçular barıp attın astına şagıldı ilip koyup kelişet. Attar taştı cebeyt. Bay:

-Oy, at taş cebeyt.

Anda kelin:

-At taş cegen kayda bar? Atası kızına aşık bolgon kayda bar?

‘kanday menin kızımıñ?’ – dese, peri kelin barın tüşündürüp beret.

Enesin tapkıla dep zayıbın taptırat, uydun sütü menen kirindiret.

Eki ittin peşenesinen süyküm alganda ele alar kañşıp ketip kalat. Caman körgön katının eki butunan eki atka baylap, eköönü eki cakka çapkanda ayaldın buttarı üzülüp ölot.

Baldar muratına cetiptir, atasın taap alıptır.

“Kızına Âşık Olan Baba” (Türkçe)

Bir zamanlar bir bey varmış. İki karısı varmış. İkisinden de hiç çocuğu olmamış. Bir gün en çok sevdiği eşi hamile kalmış. Karnında iki çocuk varmış. Bir gün o, “ben bir kız ve bir oğul doğuracağım. Oğlumun erkeklik uzvu altından olacak” demiş. Bey buna gülmüş.

Bey bir gün ava gitmiş. O, avdayken karısı ikiz doğurmuş. İkinci karısı bebekleri saklamış, yerine iki köpek yavrusu bırakmış. Ve bey avdan dönerken önüne çıkmış “Toz kondurmadığın eşin altın uzuvlu oğul doğuracak demiştin. Al sana, iki enik doğurdu” demiş. Bebekleri ise beze sararak kıra bırakmış. Onları bir dev bulmuş. Kız ile oğlan devler ile periler arasında büyümüşler.

Kötü kadın beyin yanında kalmış, çocukların annelerini ise koyunların başına göndermişler. O, enikleri emzirerek büyütmüş. Beyin oğlu büyüyünce bir peri kızı ile evlenmiş. Bir gün peri kızı ona aynadan nasıl doğduğunu göstermiş ve “Senin baban çok zengin. Falan yerde avcı” diye gerçeği anlatmış.

Bir gün bey kırım başında çok yakışıklı bir oğlanı görmüş “Kırım başında bu yiğidin ne işi var?” diye şaşırılmış. Çocuk gördüklerini evdekilere anlatmış “Bir adam gördüm. Yüreğim onu sevdi”. Kızlar “Avcıyı bir daha görürsen köyümüze getir” demişler.

Çocuk bir gün avcıya rastlamış, evine getirmiş. Orada gördüğü güzel kıza, kendi kızı olduğunu bilmeyen avcı âşık olmuş. “Bir gün de benim misafirim olun” diye onları kendi evine davet etmiş. Anlaştıkları gibi kız, oğlan ve gelin gelmişler. Ziyafet esnasında ev sahibi hizmetçilerine, misafirlerin atlarına yem vermelerini söylemiş. “Bizim atlar yem yemez, taş yer” demişler konuklar. Çoban gidip atların önüne taş dökmüş, atlar da yememiş. Bey buna “Ya at hiç taş yer mi?” diye gülmüş. O zaman oğlunun eşi “Taş yiyen at nerede var? Kızına âşık olan baba nerede var?” demiş ve her şeyi anlatmış.

Onca yıl sonra gerçeği öğrenen ve gözleri açılan bey, çocuklarının annelerini bulmuş ve ona süt banyosu yaptırmış. Kötü karısını ise iki ayağını iki ata bağlayarak ve atları zıt yönlerde sürdürerek öldürmüştür. Böylece, çocuklar annesini ve babasını bulmuşlar ve muradına ermişler.

A. İçerik:a. Masalların Konusu: (Ç) Rakibin/ düşmanın hilesi ile sevgililerin ayrılması ve gerçeğin ortaya çıkmasıyla sevgililerin birleşmesi ve düşmanın cezalandırılması.

(V) Kumanın ortaya attığı iftira ile ailenin dağılması ve gerçeğin ortaya çıkmasıyla düşmanın cezalandırılması ve ailenin birleşmesi.

b. Masallarda Geçen Zaman(lar): Masallardaki hadiseler hayalî bir mazide vuku bulmuştur.

c. Masallarda Geçen Mekân(lar): (Ç) Yayla, oba, kuyu, beyin evi, marangozun evi.

(V) Beyin evi, devler ve perilerin yaşadığı ortam, kır.

d. Masallarda Yer Alan Kişiler: (Ç) Bey: edilgen-kahraman; kolay kandırılan, hanımlarına karşı merhametsiz, nefesine düşkün bir erkektir (evli ve yaşlı olmasına rağmen genç kıza âşık olmuştur).

Beyin hanımlardan biri, ikizlerin annesi: edilgen-kahraman; naif, kaderine razı zayıf bir kadındır.

Beyin ikinci hanımı: düşman; istediğini elde etmek için başkalarına zarar verebilen hırslı bir kadındır.

Beyin kızı ve oğlu: edilgen-kahramanlar; analıkları tarafından aileden uzaklaştırılan mutsuz çocuklardır. Büyüyünce peri kızının yardımı ile anne ve babalarına kavuşurlar.

Peri kızı: etken-kahraman; kocasının yardımcısı ve yol göstericisidir. O, sihirli aynasında kocasına gerçeği gösterir ve dağılmış aileyi birleştirir.

(V) Beyoğlu: edilgen-kahraman; kolay aldatılabilen, dikkatsiz ve temkinsiz bir erkektir.

Peri kızı: etken-kahraman; olağanüstü vasıflara (şekil değiştirmek, canlı/ cansız varlıkları insan gibi konuşturmak, olmayan şeyi oldurmak) sahip peri kızı iyi kalpli, akıllı, mutluluğa ulaşmak için çaba gösteren, olayların gidişini yönlendiren kadındır.

Deli kadın: düşman; mutluluğu yakalamak için yalan ve kurnazlığa başvuran kadın.

Usta ve eşi: yardımcıları.

e. Masallarda Verilen İletiler: Masallar, “zalim”, “zulüm” ve “mazlum”a yönelik iletiler içerirler. Bu ilerler etik, psikolojik, sosyal, ekonomik veya diğer içerikte olur.

(Ç) A6. Yalan, şantaj, hile yoluyla haksız kazanç elde etmeye kalkanlar, sonunda yaşamlarını bile yitirebilirler.

A51. Kimseye karşı kötü niyet beslememeli ve kötü söz söylememelidir, çünkü kötü niyetli insanlar, “kazdıkları kuyuya kendileri düşerler”.

B1. Sabırlı, kararlı, cesur insanlar amaçlarına ulaşabilirler.

B2. Mutluluğa giden yol uzun ve çetindir.

B7. Sınavlara sabırla katlanmalıdır, çünkü yaşam baştan sona kadar bir sınavlar dizgesidir.

B201. Kötülük cezasız kalmaz, iyilik mutlaka kötülüğü yener.

B202. İyiler iyilik, kötüler kötülük bulur.

B203. Haklı olan bir gün mutlaka hakkını alır.

B206. Gök kubbenin altında hiçbir kötülük, sonsuza değin gizli kalmaz.

B207. İnsanlara kötülük yapan kendisi de zarar görür.

B209. Altın çamura düşse de altındır, değeri er-geç anlaşılır.

B252. Zekâ, sağduyu ve dikkat, kaba gücü yener ve en karmaşık sorunları bile çözer.

B253. Dikkatsizlik ve acelecilik, insanı yanlışlara götürür.

B300. İnsan duygularını, sorunlarını yakınlarıyla paylaşmalıdır. “Derdini söylemeyen derman bulamaz”.

C5. Eş adayını iyi tanımadan yapılan evlilikler, bazen ihanet ve felaket getirebilir.

C6. Aile ve toplum içinde büyümemiş, yaşam deneyimi olmayan kızlar, kolayca aldatılabilirler.

C52. Her suçun bir cezası vardır.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

(V) A6. Yalan, şantaj, hile yoluyla haksız kazanç elde etmeye kalkanlar, sonunda yaşamlarını bile yitirebilirler.

A51. Kimseye karşı kötü niyet beslememeli ve kötü söz söylememelidir, çünkü kötü niyetli insanlar, “kazdıkları kuyuya kendileri düşerler”.

B101. Başarı, beceri ve güzellik, kıskançlık uyandırabilir.

B201. Kötülük cezasız kalmaz, iyilik mutlaka kötülüğü yener.

B202. İyiler iyilik, kötüler kötülük bulur.

B203. Haklı olan bir gün mutlaka hakkını alır.

B206. Gök kubbenin altında hiçbir kötülük, sonsuza değin gizli kalmaz.

B207. İnsanlara kötülük yapan kendisi de zarar görür.

B253. Dikkatsizlik ve acelecilik, insanı yanlışlara götürür.

B304. Çok bencil, hırslı ve açgözlü olmak, insanı canından edebilir.

C52. Her suçun bir cezası vardır.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

C157. Bir şeyin aslını aramadan karar vermemeli, iftira olasılığı hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

C177. Birlikten güç doğar, ortak amaçlar için güç birliği yapılmalıdır.

f. Masallarda Geçen Motifler⁴²²:

⁴²² Motif, metin incelemede önemli bir öğedir. Altı ciltlik motif katalogu (**Motif Index of Folk Literature**) hazırlayan Stith Thompson’a göre “*Motif, bir masaldaki en küçük unsur olup, bu unsur gelenekte sürekli bir varoluş gücüne sahiptir. Bu güce sahip olabilmek için bu unsur görülmemiş ve çarpıcı bir özelliğe sahip olmak zorundadır*”⁴²². Motifler, değer sistemine bağlı olarak üretilen kültür kodlarıdır. Bu kodlar, kültür araştırmalarında analiz edilir. Motifleri, içeriğe göre dört grupta ele alacağız:

- 1) Sosyal hayatla ilgili motifler: Doğum, ad verme, toy, yas, av, hile, tuzak, ödül ve cezalarla ilgili motifler;
- 2) Olağanüstülikle ilgili motifler: Olağanüstü varlıklar, mekânlar ve olaylarla ilgili motifler;
- 3) Büyü ve sihirle ilgili motifler: Sihirli nesneler ve büyüyle ilgili olaylar;

(Ç) 1) Sosyal hayatla ilgili motifler:

Evlenmek için anne-babanın rızasını almak: Kırgız sosyo-kültürel yapısında, evlenecek erkek, hanımını üyesi bulunduğu boyun dışından seçer. Müstakbel gelinin veya damadın, aile ahengine uyup uymayacağını ölçmek için eş seçiminde aile fertlerinin fikirleri dikkate alınır. Bu bağlamda, Kırgızlar bugün de muayyen bir şahısla aile kurmak için evvel ebeveynin rızasını alırlar.

Sınavlar: Kahramanın hedefine giden yol, küçük-büyük “çakıl taşlar” ile döşelidir. Kararlılıkla bu engelleri aşan kahraman nihayet muradına erer.

Düğün: Düğün, kahramanın zaferlerinden biridir. Çünkü o, hayatın girift yollarında akıl, sabur, kuvvet, hüner, gayret talep eden imtihanlara tabi olur, ham iken olgunlaşır ve neticede aile kurmak için hak kazanır.

Aşerme: Hamile kadının zamanlı zamansız belirli bir yiyecek yemek istediği gebelik dönemidir.

İftira atan kadının cezalandırılması: Suç ile ceza, gece ile gündüz gibi bir olgunun iki yüzüdür. Bir toplumda düzeni korumak için tarih sürecinde yasama, yargılama ve yürütme kurumları geliştirilmiştir. Mesela, Eski Türk devlet geleneğinde adaleti sağlamak hakanın görevidir. Buna bağlı olarak o, zulmü kaldırmak ve halka adalet vermekle yükümlü idi.⁴²³ Eski Türklerde “edep, usûl, erkân, protokol” anlamlarında da kullanılan *töre* kelimesinin esas manası “kanun”dur.⁴²⁴ “(...) Törenin hususî ve cezaî hükümleri ile ilgili eski Türklerde yargı ve usul şekilleri hakkında bilgimiz azdır. Yabancı kaynaklarda rastlanan dağınık haberlere göre, suçlular oldukça şiddetli bir şekilde cezalandırılmakta idi: adam öldürmenin cezası idamdı; soygun, hırsızlık ve hayvan kaçırma kesin surette yasaktı. Ele geçirilen soyguncu, suçüstü yakalanan hırsız öldürülür, malları müsadere edilir, ailesi efradının hürriyetleri kısıtlanırdı. Ciddi bir tehlike ile karşılaşmadıkça ok-yay kullanmak yasaktı. Barış zamanında başkasına kılıç çekmenin cezası ölümdü. Zinanın cezası da idamdı. Irza tecavüz en ağır suçlardan sayılırdı. Bu da bazen iki taraf arasında uzlaşma olmazsa idamı gerektirirdi. Ordudan kaçanlar ve vatana

4) Dini motifler: Dini içerikli motifler. (Bkz.: Şahin, a.g.e., s. 317-318).

Bu bölümde, incelenen masallarda görülen motifler ve kültürel unsurlar değerlendirilecektir.

⁴²³ Bahaddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 4. bs., İstanbul, 2001, s. 405.

⁴²⁴ Ögel, a.g.e., s. 484.

*iharet edenlerin cezası ölümdü. Hafif suçlular, 10 günü aşmamak üzere hapsedilirdi”.*⁴²⁵

Suçlu için en ağır ceza, hayat hakkının elinden alınmasıdır. “Eğer yaşam sona eriyorsa bunun nasıl olduğu çok da önemli değildir demenin ne kadar yanlış olduğu, öldürme biçimleri arasındaki acı çekme farklılıkları ortaya koyulduğunda daha iyi anlaşılacaktır” diyen Kanat, Ortaçağ Türk devletlerinde şu idam türlerini tespit etmiştir: kılıçla öldürme, asarak öldürme, suda boğarak öldürme, boğarak öldürme, ortadan ikiye bölerek öldürme, çarpmıha gererek öldürme, ateşte yakarak öldürme, derisini yüzerek öldürme, aç bırakarak öldürme, kaynak kazana atarak öldürme, kazığa oturarak öldürme, diri diri gömerek öldürme, okla vurularak öldürme, uçuruma atarak öldürme, zehirli hançer ile öldürme, suçlunun önce el ve ayakları, hatta cinsel organı kestikten sonra taşlayarak öldürme, suçluyu ayaklarından yüksek bir yere baş aşağı asarak ve ellerine ağırlıklar bağlayarak (bir süre sonra kaslarda ve organlarda meydana gelen ayrılımlarla) öldürme vb.⁴²⁶ X. yy.da Türkistan’da bulunan seyyah İbn Fazlan’ın “Seyahatname”sinde “Bulgarlar” bölümünde şunları okuyoruz: “Kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip çırilçıplak yıkanırılar. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler. Kadın ve erkeği ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlar... Hırsız da zina yapan gibi öldürürler”.⁴²⁷

Bu bağlamda, masalda iftiracı kadına uygulanan idam yönteminin yaşamdan alındığı söylenebilir.

2) Olağanüstülükle ilgili motifler:

Peri: Eski mitlerde periler ve melekler, gökyüzünde ve yeryüzünde beraberce yaşarlar. Perilerin ve meleklerin ömürleri, rakamlara sığmayacak kadar uzundur; hatta ölümsüzler arasında bulunurlar.⁴²⁸ Halk inancına göre periler gökyüzünde, manevî âlemde veya cennette yaşarlar, yeryüzünde ise “Çeşme, pınar, hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılır. Perilerin insanlara alışkın olmaması, onlardan

⁴²⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1987, s. 80-81.

⁴²⁶ Cüneyt Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 43-55.

⁴²⁷ Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi**, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975, s. 57.

⁴²⁸ Bayram Erdoğan, **Sorularla Türk Mitolojisi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007, s. 126-127.

kaçması, göze görünmemesi, güzelliği ve çekiciliği ile insanı anında etkilemesi, insanı kendine âşık edip bağlaması, çeşitli kılıklara girmesi, periler hakkında en yaygın inanışlardandır”.⁴²⁹

Şekil değiştirme: Deli kadının peri kızını kuyuya atmasıyla peri kızı çapak balığına dönüşerek “don değiştirir”. Eberhardt ve Boratav tarafından hazırlanan tip katalogunda⁴³⁰ bu değişim⁴³¹, ana karakterin kendisini takip eden düşmanına karşı korunma yöntemi olarak *Magische Flucht* (sihirli kaçış) motifi kapsamında yer alır.

Masallarda don değiştirme motifi, simgesel bir ölümdür. Bu “ölüm”, ruhun teslimiyetini amaçlamaz, geçici olarak başka bir kılıkta kahramana “korunma” sağlar. Bu aşamada kahraman, ölüm ile yaşam arasında kurtuluş/ yeniden doğuş bekleyişindedir. “Girdiği donun” bir süre sonra yırtılarak, yakılarak ve saire yok olmasıyla kahraman, yaşama geri döner. “Donun” aşınması, yırtılması, yakılması ve kahramanın ondan kurtulması kahramanın hamlıktan olgunluğa, cehaletten irfana, eskiden yeniye geçişini ifade eder.⁴³²

Olağanüstü mekânlar: “*Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/ kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır*”⁴³³ diyen Korkmaz’a göre mekân, fiziksel bir objeden öte içsel derinlik sunan bir yerdir. Ayrıca, her mekânın bir çağırışım değeri vardır. Bir yer adı geçtiğinde o göstergeyle aynı kültürü oluşturan/ paylaşan bireylerce bir kavram veya olgu hatırlanır. Ezoterik bir kod gibi paydaşlara açık ancak paydaş olmayanlara kapalı bir imge bir yere yüklendiğinde anlatıcı bu kodu açıklama zahmetine katlanmadan kahramanı oraya götürür veya olayı orada gerçekleştirir.⁴³⁴

Her mekânın “ruhu” olduğuna dair halk inancı, halk anlatılarına yansımıştır ve bazen mekânlar kahramanlara yardım ederler. Anlatıda kahramanı kuyuya atmak, tehlikeyi fark edemeyen ve ölümle burun buruna gelen kahramana ders vermek için anlatıcının başvurduğu bir yöntemdir. “*Zira kahraman gücünün yanında zihnini*

⁴²⁹ Artun, a.g.e., s. 400.

⁴³⁰ Eberhardt ve Boratav, 1953, s. 116, 468.

⁴³¹ Masallarda kılık-kıyafet değişikliği gerektiren temel nedenler: 1. Kayıp olan birini bulmak için; 2) Zor bir durumdan kurtulmak için; 3) Kötülük yapanları tespit etmek için; 4) Verilen işi yapabilmek için; 5) Padişahların memlekette nelerin olup bittiğini anlamaları için; 6) İsteği dışında uzak kaldığı memleketine dönüp olup bitenleri görmek için. (Bkz: Saim Sakaoğlu, 1988, s. 132.)

⁴³² Meral Ozan, “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”, **Millî Folklor**, s. 76.

⁴³³ Ramazan Korkmaz, “*Romanda Mekânın Poetigi*”, **Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan**, Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara, Grafiker Yayınları, 2007, s. 400.

⁴³⁴ Adem Balkaya, “Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma”, **Millî Folklor**, C.13, Yıl 26, S: 102, Yaz 2014, s. 63.

ve sezgiyi en az gücü kadar kullanabilmelidir. Aksi halde bu türden bir yaptırımla cezalandırılır veya böyle pedagojiden geçer”⁴³⁵ diyen Balkaya’ya göre kuyu, ceza veya hile ile ilgili görünse de aslında bir yenilenme ve erginlenme aracıdır. Karanlık ve derin bir alan olan kuyunun insan zihninde tezahürü vardır; insan, korkularını, başarısızlıklarını, utançlarını zihninde bir kuyuya atar. *“Ancak hayat denen mucizevi ve bir o kadar zevkli olguyu elde etmenin yolu, kuyularla hapsedilenlerle mücadeleden geçer. Yaşama dair her bir mücadele kuyuda karşılaşılan bir düşmanı altetmektir”*.⁴³⁶

Olağanüstü unsurlar:

Balık: Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir.⁴³⁷

Kan: “Kan” olgusu antropolojik açıdan bireysel erginlemeye işaret eder. Kan ve soyun devamı arasındaki ilişki, kanlı ritüeller aracılığıyla erginlemenin gerçekleştiği kültürler bağlamında değerlendirildiğinde üç erginleme aşamasından söz edilebilir: âdet kanamasıyla birlikte gerçekleştirilen genç kız kanaması, erkek adaylarına soyun devamlılığındaki rollerini hatırlatıcı sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ve soyun devamlılığıyla ilişkilendirilen bekâret kanı ve son olarak da, soyu devam ettiren doğum kanıdır.⁴³⁸ Bir statüden bir sonraki statüye “geçiş aracı” olarak kabul edilen kan, sembolik anlamda, bilgisizlikten bilgeliğe geçişi, manevî olarak olgunlaşmayı ifade eder.

Beşik: Bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahtadan yapılmış sallanır yatak.⁴³⁹

Olağanüstü ağaç/ Çınar ağacı: Genişyapraklı, koyu gölgeli, heybetli ve ak budaklı, dibinde konaklanan ve sığınılan çınar ağacı, aydınlığın, Tanrı kutunun sembolüdür. Hanların ve beylerin güç kazanma sembolüdür. Çınarla devlet arasında olduğu gibi çınarla çocuk arasında bir bağ söz konusudur. Çocukların uzun ömürlü ve

⁴³⁵ Balkaya, a.g.m., s. 61

⁴³⁶ Adem Balkaya, “Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma”, **Millî Folklor**, C.13, Yıl 26, S: 102, Yaz 2014, s. 63.

⁴³⁷ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000, s. 144.

⁴³⁸ Evrim Ölçer Özünel, “‘Kan’ Olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü”, **Millî Folklor**, C. 9, Yıl: 17, S: 65, Bahar, 2005, s. 40-45.

⁴³⁹ Ahmet Şenol, **Halk Kültürü ve Etnografya Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Özel Matbaası, 2013, s. 37.

dallı budaklı olması, soylarının kıyamete kadar devam etmesi için aileler yeni doğan çocukları adına çınar dikerler.⁴⁴⁰

Olağanüstü kuş/ Konuşan kuş: İslamiyet'ten önceki devirlerde kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun yazıtlarındaki ölümle ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. *Türkçede* uçmak sözcüğü ölümü ima ediyordu. Aynı zamanda cennetin ifadesi olarak kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴¹ Konuşan kuş, eski inanca göre ölmüş ve yardımcı olmak isteyen akrabasının ruhudur.

(V) 1) Sosyal hayatla ilgili motifler:

Cezalandırma: Aynı motif için “Peri Kızı ve Bey Oğlu” masalına bakınız.

2) Olağanüstülükle ilgili motifler:

Dev: Yarı insan, yarı hayvan şeklinde olan bu varlıklar B. Ögel tarafından “İnsana benzemeyen acayip mahlûklar” (*Statüre defarme*) olarak, İ. Melikof tarafından “şekilsiz tanrılar” (*Les dieux difformes*) olarak adlandırılmıştır.⁴⁴² Ögel’e göre Türkçe *yek* kelimesi, devin karşılığıdır.⁴⁴³ *Yek*, Kutadgu Bilig’de “şeytan” yerine kullanılmıştır.⁴⁴⁴ Farsça *dev* kelimesi “*Şeytan, muharebe gününde giydikleri yüнден yapılmış çok katı ve kalın elbise, eğri tabiatlı, fikri bozuk kimse, yürekli, bahadır, benzerlerine nispetle iri, büyük ve kuvvetli olan her şeydir*”.⁴⁴⁵

Devler, genellikle yer altında, karanlıklar ülkesinde yaşarlar. Masallarda devler iri yapılı insanlar şeklinde tanımlanmakla birlikte, boyları arşınla ölçülen, çok başlı, çok kulaklı, kocaman gözlü, bir dudağı yerde bir dudağı gökte, kocaman dişli, ağaç gövdesi kadar kılıklı kollu, iri bacaklı, uzun tırnaklı yaratıklar olarak tasvir edilirler. Devler, kahramanın macerasına mani oldukları gibi, yardımcı da olabilirler. “Eski dönemlerde yaşayan Türk inançlarındaki Erlik veya benzeri varlıklar, daha sonraki dönemlerde, özellikle İslamî inanç içinde dev veya benzeri masal varlığı olarak yerini almıştır”.⁴⁴⁶

Peri: Aynı motif için “Peri Kızı ve Bey Oğlu” masalına bakınız.

⁴⁴⁰ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s. 287-292.

⁴⁴¹ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000, s. 151.

⁴⁴² İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Ankara, 1997, s. 411.

⁴⁴³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. 1, Ankara, s. 430.

⁴⁴⁴ Yusuf Has Hacıb, **Kutadgu Bilig**, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, 1979, s. 502, 619.

⁴⁴⁵ Ziya Şükün, **Farsça-Türkçe Lügât-Gencine-i Güftar-Ferhengi Ziya**, İstanbul, C. 2, 1984, s. 975.

⁴⁴⁶ Ayşe Yücel, “Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri”, **Millî Folklor**, Cilt 5, Yıl: 10, S. 39, Güz, 1998, s. 38-45.

Ayna: 1. Çeşitli amaçlarla kullanılan bir ev eşyası. Eşya olarak kullanılmasının yanı sıra ayna, Türk inanç dünyasında ve pratiklerinde önemli bir yere sahiptir. Gelin alayında gelinin önüne tutulan ayna, aydınlık ve mutlu bir hayat temennisini temsil eder. Çeyize konulan aynalı süpürgelerdeki ayna da gelinin güzelliğini simgeler.⁴⁴⁷ 2. Allah'ın tecelli ettiği kâinat ve özellikle insan-ı kâmilin kalbi. Kâinat, vücud-ı mutlak olan Allah'a ayna mesafesindedir.⁴⁴⁸

Süt: Süt, insan için son derece önemli bir besin ögesi olması yanı sıra beyaz rengiyle temizliği ve iyiliği sembolize eder. Bu yüzden, kalbinde kötülüğü olmayan ve insanlara faydası dokunan kimseler için “Süt gibi temiz insan” denir. Halk inancında sütün bereket ve saadet ile ilgisi vardır. Dolayısıyla, Kırgızlar sütün yere dökmemeye, akşam vakti sütü evden dışarı çıkarmamaya veya ağzı açık bir tasta çıkarmaya dikkat ederler. Aksi takdirde, evden kut gider. Genel olarak, hayvancılıkla uğraşan Türk halklarının kültüründe sütün çok önemli bir yeri vardır.

B. Kompozisyon: Masallar giriş, gelişme ve sonuç kısımlarından oluşur. Masal kurgusunun çekirdeği, başkahramanın içinde bulunduğu ve çözmesi gereken bir meseledir. Başkahramanın bu sorunu çözmek için gerçekleştirdiği eylemler masalın olay örgüsüdür. Masalın olay örgüsü, sayısız kültürel öğeler içerir.

C. Dil: Masallar konuşma dili ile anlatılmıştır ve ağız özellikleri içermektedirler.

Ç. Üslup: İki masalın anlatımı eylem ağırlıklıdır. Masal boyunca “isim+fiil (grubu)” şeklinde hareket ifade edilmiştir Cümleler basit ve sıralıdır. Masalın akıcı üslubunu renklendiren unsurlar şunlardır:

(Ç) “Peri Kızı ve Bey Oğlu”: İkileme: surnay-kerney, çal-kempir, üyü cıynalıp, çayı kaynalıp, ookatı bışırılıp kalat, kırk kün-kırk tün, kırk bıçak-kırk baytal
Pekiştirme sıfatları: Mınçalık iyilçeeek çınar

Deyimler ve deyim biçiminde cümleler: “40 kün oyun, 40 kün toyun ötközöt”, boyuna bütüp “hamile kal-”, tañ kalışıp (diğer masalda ayrıran kal), “Kırk bıçak kerekpi ce kırk baytal kerekpi?”

Formeller: Masalların başında ve sonunda yer alan formeller güçlü değildir, kısa ve yalındır.

a) Giriş formeli: “*İlgeri bir baydın balası boluptur*”

⁴⁴⁷ Ahmet Şenol, **Halk Kültürü ve Etnografya Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Özel Matbaası, 2013, s. 29.

⁴⁴⁸ Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar**, Adana, Karahan Kitabevi, 2014, s. 71.

b) Bitiş formeli: “...kırk kün oyun, kırk kün toyun ötköröt. Oşentip baydın balası menen peri kızı baktıluu caşap kalgan eken”.

(V) “Kızına Aşık Olan Baba”: İkileme: bir kançık bir döböt ,

Pekiştirme sıfatları: katta bay: çok zengin

Deyimler: “Köz caruu”: doğum yapmak közü carıptır, ayran kalat: “hayran kal-”, “At taş cegen kayda bar? Atası kızına aşık bolgon kayda bar?”: olasılığı olmayan bir durumu göstermek için kullanılmıştır. “muratına cetiptir”

Hayır dualar ve beddualar: “Ee, bul menin naalattarım!”

Masal tekerlemeleri: başında “Bir zamandar bir ... bar eken”, sonunda “Baldar muratına cetiptir, atasın taap alıptır”.

Formeller: Masalların başında ve sonunda yer alan formeller güçlü değildir, kısa ve yalındır.

a) Giriş formeli: “Bir zamandar bir bay bar eken. Eki kelinçegi bar. Ekö teñ tuubas eken”.

b) Bitiş formeli: “Baldar muratına cetiptir, atasın taap alıptır”.

D. Şekil: Masalların anlatım biçimi nesirdir.

2.Masal Örnekleri:

(Ç) Carıkteri (Kırgızca)

İlgeri bir baydın üç balası bolot. Alardın eñ kiçüüsü Carıkteri. Kündördün birinde bay ölöör astında baldarına kereezin aytat. “Körüstönümdü üç kün kaytargıla”-deyt.

Bay düynödön kaytkandan kiyn uluu balası körüstöndü kaytarat. Tün ortosu oogon çende körüstöndün içi ızı-çuuga tolup, korkunuçtuu ündör ugulat. Kaytarıp catkan uluu balası korkup kaçıp ketet. Ekinci küünü ortonçu uulu körüstöngö barat. Tün ortosu bolgondo bayakı ele okuya kaytalanat. Al uulu da tañ atkança kaytarbay kaçıp ketet. Üçüncü küünü Carıkteri körüstöngö barat. Kaytarıp catıp uktap ketet. Tün bir ookum bolgondo körüstöndön ızı-çuu çıgıp attın dübürtü ugulat. Carıkteri oygonup ketet. Carıkteri oygonup ketet. Karasa atasının körüstönü açılıp kalgan bolot. Anda kural-caraktarı menen baatırğa ılayık kiyim-keçe, argımak turgan bolot. Carıkterdi alardı alıp, kiyimin kiyet. Kelişimdüü er cigit bolup kalat. Oşol mezigilde kaysıl bir taraptan: “Argımağın calın koluğa karmasañ çükö bolup kalat”- degen ün ugulat. Carıkteri anı atkarat. Üyünö kelse ayıldagılardı baarı şaardı közdöy cönöp catışkan bolot.

Şaardı Akhanı calgız kızın küyöögö berüü üçün coogo caragan er cigitterdi çoğultat. Biyik munaranın başına temeneni koyup oşol temeneni teşe atkan cigitke kızın berüüstün car salat. Cıylgan köp cigitter temeneni teşe ata alışpayt. Carıkteri da özünün

küçün sınamak bolot. Al temeneni atkanda caanın cebess temenenin tak közüñö tiyet. Carıkteri handın kızına üylönöt.

Aradan köp ubakit ötpöy ele Carıkteri öz küçün sinap dagı eki handın kızdarına üylönöt. Carıkterini körö albagan eki ağası andan kutuluu üçün tokoygo börü kapkando koyup: “Koydu karap kel”- dep cönötüşöt.

Carıkteri bara catıp kokusunan börü kapkanga coon sanınan tüşüp kalat. Cardamga çakırayın dese cakın arada eç kim cok. Carıkterinin eki ağası kelinderin alıp, malın aydap köçüp ketet.

Aradan bir neçe kün ötköndçn kiyin alıştan kiyik kuugan mergen körünöt. Mergen: “Kiyikti atpa, al-menin olcom”- degençe bolboy Carıkteri kiyikti atıp tüşüröt. Mergençi Carıkterinin canına kelse anın kapkanda oturganın köröt. Cardam bereyin dese kapkanga alı cetpeyt. Mergençinin közü sokur bolot. Kiyinki künü dagı bir Mergen kiyik uulap cürgönün köröt. Carıkteri anın kiyigin da atıp tüşüröt. Al Mergen berki eköönün canına kelgende anın taz ekendigin körüşöt.

Eki mergen Carıkterini kapkandan boşotuşat. Üçöö üñkürgö barıp ookat ötkörüşöt. Eki mergen ançılık kılışat. Carıkteri alardın alıp keltenderin bışırat. Oşentip kün ötkörülöt. Bir künü üçöö tamaktanıp catıp “Toy tüşkön cerden kız alıp kaçıp kelesi” dep keleşişet. Taz aytat: “Men osurganda tün kiret. Oşondo siler kolgo tiygen kızdı alıp kelesiñer”.

Tün kirip toy kızıp catkan uçurda köp kızdardın içinen bir kızdı uurdap kelişet. Oşentip üçöö mergençilik kılıp, kız üñkürdö alardın kiyim-keçesin dayardap, tamagın bışırıp çaşap cürüşöt. Kündördün birinde agalarınan biri kızga: “Kiyiktin boorun otko salba” dep eskertet. Alar ketkenden kiyin etti kazanga salıp catıp kız kiyiktin boorunan bir üzümün otko salıp koyot. Al bışkanda kız cep köröt. Boor tattuu ekenin körüp “Agalarım boor tattuu ekendiginen cebesin deşken eken” dep boordun çoñ kesimin otko salıp koyot. Boor suuluu bolgonduktan ot öçüp kalat.

Anğıça ağaları keler maalı bolup kalat. Bir ubakta küügüm kirgen maalda kırdan tütün çıgıp catkanın körüp kız oşol tarapka cügüröt. Cakın barganda tütündö oozu kiyiz, başı müyüz kempir oturat. Kız anı menen uçuraşat. Kempir aga: “Tütüngö cakın otur” – deyt. Anan itin çakırat. İti kelip küüngöndö bitteri tüşöt. Kempir ottogu bitterdi alıp kızdın alakanına salıp: “Artıñdı karabay “biriñ kayıñ, biriñ tal” dep ketkin”- deyt.

Kız üñkürgö cetkende artın karasa bargan colu körünböy çıtırman tokoygo aylanıp kalat. Oşondon kiyin ağaları mergençilikke ketkende kempir küñügö kelçü boldu. Al kelgen sayın kızdın tañdayınan, tamanınan bir sorup ketet. Kız kündön-küngö alsırıp, arıktap kalganın körüp “Elin, curtun sagınsa kerek” dep oylop, suraşat. Kız: “Üydön kabatır bolgon cokmun”-deyt. Ağaları kızga aytpay küñügö birden kalışıp kızdı koruunu çeçişet.

Birinci künü sokur mergen kalat. Mergençiler keteeri menen celmoguz kempir payda bolot. Kempirdin oozu kiyiz, başı müyüz ekenin körüp atpay koyot. Celmoguz

kündögüdüy tañdayınan bir sorup, tamanınan bir sorup kete beret. Kiyinki küñü taz kalat. Al da korkup kempirdi atpay koyot. Üçüncü küñü Carikteri kızdı koruganı kalat. Bir ubakta celmoguz kempir payda bolup kızdın tañdayınan sorup catkanda atıp, caradar kılat. Celmoguz Carikterige: “Emi ölöör kezimde canımdı aman saktap kal. Çologuñdu soo kılam, körüñdü közdüü kılam, taziñdi çaçtuu kılam” dep calınat.

Carikteri oylonup makul bolot. Celmoguz eki mergendi sop-soo, cakşınakay cigit kılıp çıgarat. Carikterini cutaar aldında eki mergenge: “Eger meni cutup kayra çıgarbasa kempiridi maydalap cançıp salgıla” – deyt. Celmoguz Carikterini cutkanda eki mergen: “Bir adam üçün emne bolmok ele? Bizdi sop-soo kılıp çıgardı go!”- dep kempirdi cançpay koyuunu oyloşot. Kız oşondo ağalarına: “Silerdin ısıgıñardı da, suugıñardı da koşo tartıp cakşılık kıldı ele go, akırkı ötüñüñün atkarıp koyolu” – deyt. Alar kempirdi maydalap cançıшат. Carikteri eç cerinen çıkpayt. Mergender tüñülüp kızdı alıp bara catışkanda bir çımçık “Çıp çıp çıpalak”bdep sayrayt.

Kız alarga: “Kempirdin çıpalagı cançılбай kalgan okşoyt”- deyt. Alar barıp kempirdin çıpalagın cançıganda içinen Carikteri butu-kolu soo, közü-başı aman çıga kalat. Oşentip üzöö kızdı alıp coldun üç ayrılışına kelet. Agaları: “Üçöbüzdün biribiz menen cür” - deşet. Kız ağalarına: “Üçöñ teñ kete bergile, artıñardan baramın” – deyt. Alardın karaanı körünböy kalganda kız “Carikteri baarıbızga cakşılık kıldı ele” dep oylop Carikterinn artınan tüşüp cönöyt. Carikteri kızdı alıp bara catıp otun terip kele catkan kempirge colugat. Anın: “Baylıktın baarı sende ele, Carikteri küyööm kayda elen?” – dep küñküldöp catkanın ugat. Andan ötüp baratışıp koy kaytargan ayalga coluguшат. Al koyçu ayaldan: “Koyloruñdu, ayaldarıñdı kul kıldı, Carikteri kaydasıñ?” – degen üñdü uguшат. Andan arı uzap bara çatışıp tigilgen üç boz üydü körüşöt. Alardın eköo sırtı koozdolgon çon boz üylör. Al emi alardın çetireek turgan cepireygen kara boz üy alarga cakındaganda oşol boz üydön bir ayal çıgıp ak boz üylördün birine barat. Oşol mezgilde boz üylördün birinen ağalarının biri çıgıp Carikterilerdi közdöy basat. Carikterini konok üygö catkıralı deşse al: “Kuldarıñdın arasında ele catıp tañ atırayın”- deyt. Kuldardın ar kimisi küñügö erten menen öz işterine barış kerek ele. Birok al küñü Carikteri ayaldarın cönötpöy koyot. Ağasının ayaldarı kuldardın boz üyünö karay kıykırıшат. Oşol mezgilde Carikteri çıgıp özün taanıtat. Carikteri ayaldarın alıp, mal-mülkün alıp, özünçö baktıluu çaşap kalışat.

“Carikteri” (Türkçe)

Bir varmış bir yokmuş bir zenginin üç oğlu varmış. Günlerden bir gün babası ölmek üzereyken oğullarına “Ben öldükten sonra kabrimi üç gün koruyun” demiş ve can vermiş. Oğulları sırayla kabrini korumaya koyulmuşlar. Birinci gün büyük oğlu orada kalmış. Gece yarısı kabrin içinden ürkütücü korkunç sesler duyulmuş. Oğul çok korkmuş ve kaçmış. İkinci gün kabre ortanca oğul gelmiş. Gece yarısı olay tekrarlanmış. O da korkmuş ve sabaha kadar durmadan kaçmış. Üçüncü gün küçük oğul gelmiş. İsmi de Carikteri imiş.

Carikteri kabri korurken biraz uyuya kalmış. Gece yarısı kabirden at sesi duyulmuş. Carikteri uyanırmış. Birden ne görsün?! Babasının kabri açılmış ve orada eyer takımıyla bir cins at ve savaşçı giysileri duruyormuş.

Carikteri atı almış, giysileri giymiş. O vakit belirsiz bir yerden: “Atın yelesini tutarsan aşık olur” diye bir ses gelmiş. Carikteri öyle yapmış. Köyde evine gelmiş. Köyde herkes şehre doğru gidiyormuş. Şehirde Ak Han biricik kızını vermek için asker olabilecek yiğitleri topluyormuş. Yüksek minarenin tepesine çuvaldızı koyar ve onu delerek vuran yiğide kızını vereceğini söylemiş. Delikanlıların hiçbiri bu işi becerememiş. Carikteri de bu imtihana katılmak istemiş. Yayı çekmiş, ok çuvaldızın ta gözüne saplanmış. Böylece Carikteri hanın kızıyla evlenmiş. Çok geçmeden Carikteri başka yarışlara da katılmış ve iki padişahın kızlarıyla evlenmiş.

Ağabeyleri Carikteri’yi kıskanmış, ondan kurtulmak istemişler. Ormana bir kurt kapını koymuşlar. Carikteri’yi koyunlara bakmak için ormana göndermişler. O, giderken kapana düşmüş, yardım istemiş ama etrafta yardım edecek kimse yokmuş. Carikteri’nin ağabeyleri ise gelinlerini, mallarını, koyunlarını alıp göçüp gitmişler.

Bir kaç gün geçtikten sonra Carikteri uzakta geyik kovalayan bir avcıyı görmüş. Carikteri, yayla geyiğini vurmuş. Avcı, Carikteri’nin yanına gelmiş, yardım etmek istemiş, ama bir türlü kapandan çıkaramamış. Üstelik avcı körmüş. Ertesi gün Carikteri başka bir avcıyı geyik avlarken görmüş. Onun geyiğini de vurmuş. Avcı, ikisinin yanına geldiğinde onun kel olduğunu görmüşler. İki avcı Carikteri’nin ayağını kapandan çıkarmışlar.

Üçü mağarada yaşamaya başlamışlar. İki avcı av avlar, Carikteri ise onların getirdiklerini pişirmiş. Böylece gün geçirirlermiş. Bir gün üçü yemek yerken, düğün yapılan yerden bir kız kaçırmaya karar vermişler. Kel “Ben osurunca gece olur. Siz de önünüze çıkan bir kızı alın getirin” demiş. Gece olmuş, düğün kızıştığı zaman çok kızların içinden bir kızı alıp gelmişler. Bundan sonra üçü de ava gider olmuş. Kız ise mağarada kalırmış. Onların giysilerini temizlermiş, yemeklerini pişirmiş.

Günlerden bir gün ağabeylerinden biri, kıza geyiğin ciğerini ateşe koymamasını tembih etmiş. Onlar gittikten sonra kız eti kazana koyarken ciğerden bir dilim ateşe koymuş. Pişince onu yemiş. Ciğer çok lezzetliymiş. “Onlar lezzetli olduğunu bilerek yememi yasaklamışlar” diyerek ciğerin büyük kesimini ateşe atmış. Ciğerin sulu olduğu için ateş sönmüş. Ağabeylerinin dönüş vakti gelmiş.

Kız, aniden kırdan dumanın çıktığını görmüş ve oraya koşmuş. Dumana yaklaşınca ağzı keçeli, başı boynuzlu kocakarı oturuyormuş. Kız ona selam vermiş. İhtiyar kadın kıza ateşe yakın oturmasını söylemiş. Kadın köpeğini çağırmış. Köpek gelip silkelendiğinde bitleri ateşe düşmüş. Yaşlı kadın ateşteki bitleri alıp kızın avucuna koymuş ve arkasına bakmadan “Biri selvi, biri söğüt” diye yürümesini söylemiş. Kız mağaraya ulaştığında arkaya bakmış ve yolun kalın ormana dönüştüğünü görmüş.

O günden sonra ağabeyleri ava gidince yaşlı kadın her gün kızın yanına gelmeye başlamış. Her gelişinde o, kızın damağından, tabanından kan emip gidermiş. Kızcağız gitgide zayıflamış, takatten düşmüş. Bunu gören ağabeyleri kızın evini özlediğini düşünmüşler. Kızdan sormuşlar. Kız bir şey olmadığını söylemiş. Ağabeyleri kıza söylemeden sırayla onu korumaya karar vermişler.

Birinci gün kör avcı kalmış. Avcılar gidince yaşlı kadın hemen gelmiş. Kör adam ağzı keçeli, başı boynuzlu cadıyı görünce korkmuş ve vuramamış. Cadı her günki gibi işini yapıp gitmiş. Ertesi gün kel kalmış, o da korkudan vuramamış. Üçüncü gün kızı korumak için Carikteri kalmış. İhtiyar kadın gelmiş, kızın damağından emerken Carikteri onu vurmuş ve yaralamış. İhtiyar kadın canının sağ kalması için Carikteri'ye yalvarıp yakarmış: topalı iyileştireceğini, köre göz, kele saç vereceğini söylemiş. Carikteri biraz düşünmüş ve razı olmuş. Cadı iki avcıyı sapasağlam, yakışıklı yapmış. KocakarıCarikteri'yi yutmak üzereyken o, iki avcıya “Eğer cadı beni yutar da geri çıkarmazsa onu param parça edin” demiş. Kadın onu yutmuş, ama geri çıkarmamış. İki avcı “Kocakarı bizi iyileştirdi. Bir insandan bir şey olmaz, kadını sağ bırakalım” demişler. Kız “Carikteri sizinle birlikte sıcakta yandı, soğukta dondu. Son sözünü yerine getirin” diye karşı çıkmış. Cadıyı parçalamışlar. Ama Carikteri'yi hiç bir yerinden bulamamışlar. O arada bir kuş “Çip-çipçipalak⁴⁴⁹” diye ötmüş. Kız, iki avcıya cadının serçe parmağını parçalamalarını söylemiş. Onun içinden Carikteri sapasağlam çıkmış.

Üçü kızla birlikte yolun üç tarafa ayrılan yerine gelmişler. Ağabeyleri kıza “Üçümüzden biriyle gel!” demişler. Kız “Siz önden gidin. Ben arkanızdan gelirim” demiş. Onlar yolda görünmeyecek kadar uzaklaşınca “Carikteri hepimize iyilik yaptı” diye düşünerek onun arkasından yetişmiş. İkisi yolda odun toplayan yaşlı bir kadına rastlamışlar. Onun “Mal-mülkün hepsi sendeydi, Carikteri kocam neredeydin?” diye mırıldandığını duymuşlar. Yola devam etmişler. İleride koyun güden bir kadına rastlamışlar. Onun da “Koyunlarını yağma ettiler, karılarını köle ettiler. Carikteri neredesin?” diye mırıldandığını duymuşlar. Yola devam etmişler. Giderken dikilen üç çadır görmüşler. İkisi büyük ve süslü. Onlardan biraz uzakta küçük bir siyah çadır varmış. Oradan bir kadın çıkmış ve beyaz çadıra doğru yürümüş. Bu arada büyük çadırların birinden bir ağabeyi çıkmış ve Carikteri'ye doğru yürümüş. Carikteri onu hemen tanımış. Ağabeyleri onu güzelce misafir etmişler. Yatma vakti gelince Carikteri'yi konuk evine almak istemişler, ama o razı olmamış. Kölelerin çadırında yatmak istediğini söylemiş. Oraya gidip karlarına kendisinin Carikteri olduğunu söylemiş.

⁴⁴⁹ Çıpalak: serçe parmak.

Her sabah erkenden işe başlayan köle kadınların hiçbiri ertesi sabah çıkmamışlar. Carikteri onları göndermemiş. Yengeleri onlara seslenmiş. O zaman Carikteri çıkmış ve kendini tanıtmış. Karılarını, mallarını alıp gitmiş ve mesut hayat sürdürmüştür.

(V) “Peri Kızı Birsen” (Kırgızca)

Perinin kızı Birsen kırk kün cerde uktayt eken. 40 kün katta şahane bir üydö uktayt eken. Kırk kün kayırmagı menen asmanda çaşayt eken. Ecelerge barat, ecelerdı köröt, ecelerde çaşayt. Bir kün tüş köröt: eç asmanga çıga albay turgan bolot, uşunça araket kılát, birook asmanga çıga albayt. ‘Emi emne kılсам’ dep uktayın dep cerdegi sarayında uktayt. Kırk kündö uykusu kanganda kayırmagı menen asmanga çıgıp ketet eken.

Bir paşanın akılı cete elek eki kiçine balası bar eken. Eköo talaada oynop cürgöndö bir palakat coo çıgıp, candı-maldı koyboy alıp ketet. Üygö kelse eç nerse cok, künü ılayt, tünü ıylayt. Talaaga çıgat, kardı açat, caka-beline eç nerse cok. Col cürüp baratıp bir koy kütön koyçunu köröt. ‘Menin kardım açtı’ dese koyçunun otko kömgön kömöçü bar eken, anı bölüşüp ceşet.

Baldar armanın aytıp beret ‘Köp künden beri aylıbizdı tappay cüröbüz’.

Bala: ‘Mazhumdun malın alıptır, canduunun canın alıptır degen coo oşol beken?’ dep surayt koyçu.

-Koy kütölavısıñ?

-Kütöm.

-Otun caralavısıñ?

-Caram.

-İş kılalavısıñ?

-Kılam.

-Emese, bir bay bar. Oşogo seni alıp barıp koyoyun, oşondo canıñardı bakkıla,- dep, baydın üyünö eerçitip barıp, tapşıırıp beret.

Ertesi künü baldar otunga çığışat. Paşanın baldarı otun çaopakndı bilmek bele: bir çapsa cerdi çabat, bir çapsa oydu çabat, bir çapsa cıgaçtı çabat.

‘Bular otunga caragıday emes, erten kozuga cumşaylı, kozu kütüp kelsin’ deşet.

Kozu kaytargana çığışat: kozu kayakka bassa artınan basat, oygo çıksa oygo, suuga kirse suuga. Kozulardın teñi öydögö, teñi ıldıyga ketse dele anı menen işi cok. Munu körgön bay:

-Bular eç nersege carabaıy eken. Andan körö munun ubalına kalbay colgo salıp cibereli, deyt.

Baldar barbagan ceri, örbögön ceri kalbay tentip cürüp çoñoyuşat: ‘Eköobüz aç cürdük bir cürdük, tok cürdük bir cürdük, künden bir cürdük, tündö bir cürdük. Emi eköobüz birbirimizge zıyanıñız tiybey dos bololu. Paydabız bolso bir körölü, zıyanıñız bolso bir körölü’ deyt.

Bir künü baldardın tüşünö perinin kızı Birsen kiret. Oşogo barat, oşonu alat, oşonu menen çaşayt. Perinin kızı menen asmanga da çıgat, cerge da tüşöt. Bir kempirga barıp tüşün aytıшат. Kempir coruyt: 'Ee, baldar, silerdin hürmetiñer bar eken, oşol perinin kızı silerdin kolunarga tüşküdüy.

-Kolgo kantip tüşöt al?, dep suraşkanda, kempir

-Allanın buyruğu bolso tüşöt. Temirden kiyim kiygile, kolunarga temir tayak alasınar. Temir tayagınardın başı temenedey kalat, temir egininidin çıkanaktarı cırtılıp çıkanagın körünöt, tizelerin cırtılıp tizen çıgat, oşondo karmap alasın. Oşogo caraysınarbí?

-Caraybız

Temir tayak menen cerdin astı menen barsanar silerge Alla nasip kılát, kolgo tüşöt. Cerdin üstü menen barsanar kanattuu atı adam balası cakındaganda dobuş çıgarat, perinin kızı oygonup, kelgen kişilerdi kılıçı menen çaap öltüröt eken. Oşentip cüzdüy adam ölüptür.

Eköñ batkıday oroo kazıp, içine kirip anan kazıp kete beresiñer. Peri çaşagan cerge kelgende attın dobuşun ugasınar. Oşol ubakıtta cerge kirip ketkile, bolboso perinin kızı kılıçı menen silerdi öltüröt.

Azıgıbız kalbadı. Darıyanın ceegi menen bar. Ceekten çıkpa. Çıksanar insandar birde bolboso birde köröt, duşman bolot. Pas menen bassan, seni eç kim körböyt.

Oşondoy kılıшат. Bir ay bolot. Azıgı da kalbayt, küçü da kalbayt. Egininin çıkanagın karasa cırtılıp çıkanagı çığıptır, tizesin karasa cırtılıp tizesi çığıptır. Asta tışkarı çığıшат. At körünböyt birok dobuşu çıgat. Üç colu at kışneyt, üç colu cerdin astına kire kalıшат. Perinin kızı çıgıp eç nerse taba albayt, atına açuusu kelip 'Sen eç kim kelbese dele dobuş çıgarıp maga tiyişip kaldıñbí?' dep atına keyip koyot.

At 'Emi kolgo tüşsöñ menden künaa ketti' deyt.

Çıgıp asta asta keliшет. Kempir körüp 'kadağı kempir eken? Butunda eki kazık, başında eki kazık, uşunday üç neme catat. Perinin kızı 40 kündün uykuga catat. Baldar kazık kagıp zincir menen baylap taştayt, kamçı menen ura baştayt, kamçı üzülgönö kalganda oygonot, oşondoy tereñ bolot uykusu. Oygonup kolun tartayın dese kolu bekem, butun tartayın dese butu bekem.

Baldar 'Sen bizge buyrugan adamsıñ, biz saga buyrugan adambız' deшет. Bizde mal çok, pul çok, canıbız bar.

-Atımdın sözü tuura eken, dep atına kayrılsa til bilgen atı coo bolup, coop berbeyt.

Bir kün ötöt, eki kün ötöt, üç kün ötöt... Bir aptadan kiyin sır çeçiшет:

-Kimsiñer? Kaydan keldiñer? Emne izdep keldiñer? Meni cüzdögön adam kolgo tüşürö albay acalın tapkan, siler kanday adamsınar?

-Peri kızı, sen bizdin tüşübüzgö kirgensin. Bizdin ata-enebizdi, mal-canıbizdı coo alıp ketken. Saga coldu bir kempir körgözüp bergen. Sen ekööbüzdön biröö menen üylön.

-Men kiçüü bala menen üylönöyün. Emne önörüñör bar?- dep surayt.

-Bizdin eç önörübüz çok. Atabızdan kalgan bir mltık bar, oşonu tapsak kiyik atıp ookat kılabiliriz.

Eköo izdep, katıp koygon cerden mltıktı tabışat. Bir kiyik atıp, perinin kızına alıp kelişet.

‘Bular maga teñ emes. Men emne bolup eki sagır balaga tuş boldum eken?’ dep keyip catkan perinin kızı kiyiktin göşün cegende ‘Zar bolup cürgön Kayberendin etin cegen maga nasip boluptur’ dep süyünöt, kiçi balaga küyöögö tiet.

Kolunda bir cüzdüğü bolot, anı ayaşına beret. Başında bir şapagı bar eken, bir karaganda kızıl, bir karaganda kök körgözöt eken. Anı erine kiygizet. ‘Men tuuraluu kep kılbagıla. Ayılga çukuldaganda şapaktı koynunırga katıp algıla’ deyt.

Bir küni perinin kızı çaçın cuıyt. Kırk kulaç uzun çaçın saydın ceegine barıp bakanga artıp koyup tarayt. Bir tal çaçı suuga agıp ketet. Oşol ubakıtta bir adam atı menen sunu keçip ötüp bara catkan bolot, suuda agıp bara catkan çaç attın butuna çırmalıp, cıgılat. Atın çıgarıp, butundagı çaçtı ‘Bul emnenin kılı? Koydun kılıbı? Attın kılıbı? Kotozdun kılıbı? Adamdın minday çaçı bolboyt’ dep ayran kalıp türüp ayılga alıp barat. Ayılga baydın üyündö kazan cuup, cugundu içip canın bakkan bir kempir aytat: ‘Bul perinin kızı Besendin çaçı. Al pendezattın koluna tüşüptür. Bul kanday bolup tüştü eken? 40 küin asmanda çaşayt, kırk küin cerde çaşayt. Barbagan ceri çok, körbögön ceri çok’ deyt. Türnök çaçtı alıp, bargaban ayılı, bargaan şaarı kalbayt, eç kim bilbeyt perinin kızın. Oşentip cürüp bayakı kempirge uçurayt. Çaçtı körgön kempir ‘Perinin kızı Besen kolgo tüşkön turbaybı’ dep bilet. Adamga bir koy ceteletip, aytçu sözdördü aytıp colgo salat.

Kempir koydu cetelep alıp perinin kızı eri menen çaşagan üygö barat. ‘Menin bir tuuganı bar ele, oşol ölüp kalıp, aga koy soyup bata kıldırayın desem ‘Kiriñ cugat, pitin cugat’ dep eç kim üyünö kirgizbedi. Uşunda keldim’ dep amaldap üygö kiret. Perinin kızı ‘Bul adam cön kelgen çok, maga keldi’ dep sezet da bir tuugandarga ‘Meni bul kempirge karmatsañız, menin da küçüm cogolot, sizdin da küçünüz cogolot’ deyt. Baldar ‘Bul muştumday kempirdin kolunan emne kelet? Seni kötörüp alıp kaçıp ketçi küçü çok. Cürö bersin’ deşet.

Adam perinin kızın kolgo tüşürüünü coldorun oyloyt. ‘Kızım, menin baraarga cerim çok, biraz uşunda turayın’ deyt. Perinin kızına ot kalaganda, kazan-ayak cuuganda artınan eerçip cardam berip turup alat. Bul perinin kızının köñülünö cagıp ‘E, meyli, cürsö cürö bersinçı’ deyt.

Küyööşünö cana dosuna şapak menen cüzdüktü beret ‘Men cogolup ketsem uşulardın cardamı menen tabasıñar’ dep.

Kündör ötö beret. Kündördün birinde baldar kiyikke uuga çıkkanda kempir perinin kızına ‘Talaaga çığıp, taza aba alıp keleli’ dep azgırıp, talaada kolgo tüşüröt. Kayırmagın kolundan alıp, ‘Şuu’ degende paşanın ayılına tüşüp kalışat.

Baldar anı izdeşet, abada balık, suuda balık kalat, cercüzündö bardığına surabagan.

Bir balaga colugat: ‘Bul şapaktı, cüzdüktü paşanın üyünö alıp kire alasıñbı?’. ‘Alıp kire alam’.

Perinin kızı birsen küyöösünün cana ayaşının kelgenin tüşünöt.Üçöö kanattuu atka minip kaçıp ketişet.

“Peri Kızı Birsen” (Türkçe)

Perinin kızı Birsen kırk gün kırk gece yeryüzünde uyur, kırk gün kırk gece oltasıyla birlikte gökyüzüne çıkarmış. Bir gece rüya görür. Rüyasında çok çabalamasına rağmen gökyüzüne çıkamaz.

Bir paşanın aklı ermemiş iki küçük çocuğu varmış. İkisi kırdan oynarken bir musibet canı-malı koymadan köylerini götürür. İkisi eve döndüklerinde hiçbir şey bulmazlar. Gece ağlarlar, gündüz ağlarlar. Ailesini aramak için yola çıkarlar. Yolda koyun güden çobanı görürler. Çoban, onlarla ekmeğini paylaşır, dertlerini dinledikten sonra sorar:

-Koyun güdebilir misin?

-Güderim.

Odun yarabilir misin?

-Yararım.

-İş yapabilir misin?

-Yaparım.

-O zaman bir bey var. Seni ona götüreyim, başınızın çaresine bakarsınız - diye beyin evine götürür.

Ertesi gün çocuklar oduna çıkarlar. Paşanın oğulları odun yarmayı nereden bilsinler?! Bir vuruyorlar yeri vuruyorlar, bir vuruyorlar havaya vuruyorlar, bir vuruyorlar ağaca vuruyorlar. Bunu gören bey “Bunlar oduna yaramıyorlar, yarın kuzu gütmeye gönderelim” der. Ertesi gün kuzu gütmeye çıkarlar. Kuzu nereye giderse peşinden giderler. Kıra çıksa kıra, suya inse suya. Kuzular kırdan yarısı yukarıda, yarısı aşağıda dağılırlar. Onları bir araya getiremezler. Kısacası, kuzu gütmeyi de beceremezler. Bunu gören bey “Bunların elinden hiçbir şey gelmiyor. Veballeri boynuma kalacağına yola salayım, geldikleri yere gitsinler” der. Çocukların gitmediği ve görmediği yer kalmaz. Bir o yanda, bir bu yanda büyürler. “İkimiz aç kaldık, birlikte kaldık. Tok kaldık birlikte kaldık. Gündüz birlikte kaldık, gece birlikte kaldık. Artık ikimizin birbirimize zararımız olmasın. Faydamız olsa paylaşalım, zararımız olsa paylaşalım” diye anlaşırılar.

Bir gece kardeşler rüyalarında peri kızı Birsen’i bulup, onunla evlendiklerini görürler. Düşlerini bir kocakarıya anlatırlar. İhtiyar kadın:

- Çocuklar, sizin hürmetiniz varmış. Perinin kızı elinize geçecek.

- Bu nasıl gerçekleşecek?

- Allah'ın buyruğu ile. Demirden giyim giyinin, elinize demir asa alın. Demir giyiminizin dirsekleri ve dizleri yırtılıp etiniz görüldüğü zaman, demir asanın ucu çuvaldız kadar inceldiği zaman elinize geçer. Yeraltından gidin, çünkü yerüstünden giderseniz peri kızının kanatlı atı sizin kokunuzu alır, uyuyan sahibesini uyandırır. Atından haber alan Birsen kılıcı ile yüzlerce gelenin canını aldı. Yeraltından perinin yaşadığı yere kadar gidin, atın sesini duyunca saklanın.

Kardeşler yola çıkarlar. Günler geçer, aylar geçer. Yemekleri kalmaz, güçleri kalmaz. Demir giyimleri yırtılır, dirsekleri ve dizleri görünür; demir asaları çuvaldız kadar kalır. O zaman yer üstüne çıkarlar. Perinin atı görünmez fakat sesi duyulur. Üç kere kişner. Üçünde de iki kardeş saklanır. Atın kişnemesi ile uykusundan uyanan Birsen “Kimse yok. Neden kişniyorsun?” diye atına kızar ve kırk günlük uykusuna dalar. Atı “Tehlikeyi sezdiğim için. Artık birinin eline geçersen, benden günah gitti” diye küser.

İki kardeş saklandıkları yerden çıkıp Birsen'i ele geçirir, zincirlerle bağlar, kamçıyla dövmeye başlarlar. Derin uykuya dalan peri kamçı kırılınca ancak uyanır. Atını dinlemediği için insanoğlunun eline geçtiğine pişman olur. Bir gün konuşmaz, iki gün konuşmaz, üç gün konuşmaz... Yedinci gün davetsiz misafirlerine sorar:

-Kimsiniz? Nereden geliyorsunuz? Ne arıyorsunuz? Yüzlerce kişi benim elimden ecelini buldu. Beni ele geçirmenin sırrını nereden öğrendiniz?

- Peri kızı, biz yetim büyüdük. Anne-babamızı afette kaybettik. Seni rüyamızda gördük. Yolu yaşlı bir kadın gösterdi. Sen ikimizin birisi ile evlen.

- Ne hüneriniz var?

- Babamızdan kalan tüfeğimizle avlanarak hayatımızı sürdürürüz, -derler ve bir geyik vurarak perinin kızına getirirler.

“Bu iki yetim benim dengim değil” diye içinden sitem eden Birsen geyik eti yiyince “Uzun zamandır yemek istediğim Kayberen'in eti bana sonunda nasip oldu” diye sevinir ve iki kardeşin küçüğü ile evlenir.

Peri kızının parmağında yüzüğü, başında ise bir bakınca kırmızı, bir bakınca mavi görünen şapkası olur. “Benden kimseye söz etmeyin. Bu emanetleri kimseye göstermeyin. Eğer ben kaybolursam, bunların yardımı ile beni bulursunuz” diye yüzüğü kayın ağasına, şapkayı kocasına verir.

Bir gün Birsen nehrin kenarında kırk kulaç uzunluğunda saçlarını yıkar. Bir tel saçı koparak suda akıp gider. Tam o sırada bir bey, at üstünde nehri geçmektedir. Suda akan saç teli atın ayaklarına dolanır ve at düşer. Atlı “Ne hayvanın kılı, ne insanın saçı böyle olur” diye iyice şaşırır, saçı bir yumağa dolar ve ne olduğunu öğrenmek için gitmediği şehir, uğramadığı köy kalmaz.

Bir gün bir köyde bey evinde kap-kacak yıkayan, bey sofrasından artakalanlarla beslenen bir kocakarıya rastlar. Saçı gören yaşlı kadın ” Bu, kırk gün gökyüzünde, kırk gün

yeryüzünde yaşayan peri kızı Birsen'in saçı. Onun gitmediği yer yok, görmediği şey yok. Demek o insanoğlunun eline geçti" diye hemen sırrı çözer. Yaşlı kadın, peri kızını nasıl bulacağını bilir. Yanına bir koyun alır ve Birsen'in yaşadığı yere gelir ve eve girmek için şöyle der:

-Benim yalnız bir kardeşim vardı, dünya değiştirdi. Koyun kesip, ruhuna dua okutmak istiyorum. Fakat "Pissin, pasaklısın. Bitlerin geçer" diye kimse evine almadı. Gidecek yurdum yok, yuvam yok. Biraz sizde kalayım.

Birsen, tehlikeyi hisseder ve evdekileri uyarır:

- Bu kadının niyeti kötü. Beni bu yaşlı kadın eline vermeyiniz, yoksa benim de gücüm kaybolur, sizin de.

-Avuç kadar bu kadının ne seni kaçırarak, ne bize zarar verecek gücü var.

Kadın peri kızına ev işlerinde yardım etmeye başlar. Bu, kızın hoşuna gider, kalmasına razı olur. Bir gün kardeşler ava çıktıklarında kocakarı peri kızını "Biraz kırdı gezinelim, hava alalım" diye kandırarak ele geçirir. Yaşlı kadın, Birsen'in sihirli oltasını bir atar, beyin köyüne gelirler. Peri kızını beyin evinde saklarlar.

Avdan dönen kardeşlerin Birsen'i aramadıkları yer, sormadıkları insan kalmaz. Havada kuş, suda balık kalır sadece sormadıkları. Sonra bir çocuğa rastlar. Eline şapkayı ve yüzüğü vererek beyin evine sokmasını rica ederler. Şapkayı ve yüzüğü gören peri kızı kardeşlerin onu kurtarmaya geldiğini anlar. Kardeşler, Birsen'i kurtarırlar ve üçü kanatlı ata binerek kaçarlar.

A. İçerik: a. Masalların Konusu:

(Ç): Üç erkek kardeşin en küçüğünün çevik ve akıllı olması, kıskanç ağabeylerinin onun canına, malına ve ailesine kast etmesine rağmen tüm olumsuzlukları yenmesi.

(V): Annesiz-babasız ve evsiz-barksız kalan iki küçük erkek kardeşin zorluklar içinde büyümesi ve güçlükleri yenmeyi öğrenmesi.

b. Masallarda Geçen Zaman(lar): Masallarda olaylar belirsiz geçmiş zamanda geçmektedir.

c. Masallarda Geçen Mekân(lar): (Ç) Beyin evi, kabristan, Akhan'ın şehri, iki hanın şehri, dağ, köy, mağara, cadının evi, Carikteri'nin ağabeylerinin obası.

(V) Yeryüzü, gökyüzü, yer altı, iki erkek kardeşin yaşadığı yer, beyin evi.

d. Masallarda Yer Alan Kişiler:

(Ç):Carikteri, etken-kahraman; iyi kalpli, kendine güvenen, akıllı, becerikli, cesur bir erkek; üç kardeşin en küçüğüdür. İki ağabeyi tarafından ihanete uğrayan Carikteri, onları affeder ve cezalandırmaz.

Carikteri'nin iki ağabeyi: düşman; kıskanç ve kardeşini ecele terk edip, hanımlarını ve malını-mülkünü kaçırarak kadar kötü niyetlidir.

Kör avcı ve topal avcı: yardımcı; birbirlerinin eksiklerini tamamlayan, ortak hareket edebilen karakterler.

Carikteri'nin hanımları, kaçırılan kız, : edilgen-kahraman; olumsuzlukları düzeltmek için çabalamayan, boyun eğen kadınlar.

Ağzı keçeli, başı boynuzlu kocakarıCelmoguz:: düşman; insan kanı emen tehlikeli yaratıktır.

(V):İki erkek kardeş: etken-kahraman; doğal afette her şeyini kaybeden iki küçük erkek kardeş hayatta kalmak için birlikte türlü zorluklara göğüs gererler ve alp yiğit olarak büyürler. Uzun ve ağır bir yoldan geçerek, gerekenleri yerine getirerek perinin kızını ele geçirirler.

Peri kızı: edilgen-etken kahraman: kırk gün gökyüzünde kırk gün yeryüzünde yaşayan, kırk gün kırk gece uyuyan, kırk kulaç uzun saçlı, gitmediği yeri yok, görmediği şeyi yok perinin kızı Birsen, zor durumlarda kurtaran sihirli eşyalara (olta, yüzük ve şapka) sahiptir. Bu özellikleriyle Birsen, daima insanların ele geçirmek istediği bir varlıktır. Perinin kızı, iki erkek kardeşin biri ile evlenip insanların arasında yaşamaya başladıktan sonra kurnaz kocakarı hile ile onu zengin bir bey için kaçıtır.

Kocakarı: düşman; kötü niyetli büyücü kadın.

Bey: düşman; kendisi emek vermeden, kolay yoldan kazanç elde etmek isteyen karakter.

e. Masallarda Verilen İletiler: (Ç)A55. Sahtekârlar, çıkarları söz konusu olduğunda aralarında kolayca işbirliği yapabilirler.

B1. Sabırlı, kararlı, cesur insanlar amaçlarına ulaşabilirler.

B2. Mutluluğa giden yol uzun ve çetindir.

B201. Kötülük cezasız kalmaz, iyilik mutlaka kötülüğü yener.

B202. İyiler iyilik, kötüler kötülük bulur.

B203. Haklı olan bir gün mutlaka hakkını alır.

B207. İnsanlara kötülük yapan kendisi de zarar görür.

B260. Zekâ ve yetenek, zenginlikten daha önemlidir.

B300. İnsan duygularını, sorunlarını yakınlarıyla paylaşmalıdır. “Derdini söylemeyen derman bulamaz”.

B350. Bağışlamak, yüce bir duygudur.

C14. Poligami (çok eşlilik), eşler arasında karşılıklı anlayış olursa, sorun çıkmadan yürüyebilir.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

C177. Birlikten güç doğar, ortak amaçlar için güç birliği yapılmalıdır.

D5. Para bazen felaket getirebilir.

(V): B1. Sabırlı, kararlı, cesur insanlar amaçlarına ulaşabilirler.

B2. Mutluluğa giden yol uzun ve çetindir.

B6. Güzele ulaşmak güçtür, her ödülün bir bedeli vardır.

B7. Sınavlara sabırla katlanmalıdır, çünkü yaşam baştan sona kadar bir sınavlar dizgesidir.

B201. Kötülük cezasız kalmaz, iyilik mutlaka kötülüğü yener.

B202. İyiler iyilik, kötüler kötülük bulur.

B253. Dikkatsizlik ve acelecilik, insanı yanlışlara götürür.

B260. Zekâ ve yetenek, zenginlikten daha önemlidir.

C9. Birlikte yaşayan kardeşler, daha mutlu ve güvenli olurlar.

C16. Aileye giren yabancı, evin dirliğini ve kardeşler arasındaki dayanışmayı bozar.

C154. İnsan, kimseyi küçümsememeli ve yardım önerisini elinin tersiyle itmemelidir, çünkü “Altın kapı ağaç kapıya muhtaçtır”.

C156. İnsan ilişkilerinde her zaman, her yerde, herkese karşı çok dikkatli olmalı ve kimseye güvenmemelidir. Bezen en büyük kötülük en yakından gelebilir.

C163. Umarsızlıktan kabul edilen, bazı küçük iyiliklerin bedeli çok ağır olabilir.

C165. En küçük düşmanı bile küçümsememek gerekir, o da kendi gücü kadar zarar verebilir.

C168. Güzelin alıcısı çoktur, onlar daha iyi korunmalıdır.

C177. Birlikten güç doğar, ortak amaçlar için güç birliği yapılmalıdır.

D5. Para bazen felaket getirebilir.

D51. Her şeyin bir bedeli vardır.

D52. Miras eşit paylaşılmalıdır.

D53. Ortaklık denetim ister.

f. Masallarda Geçen Motifler:

(Ç) 1) Sosyal hayatla ilgili motifler:

Ateş: Ateş, insanoğlunun en önemli buluşudur; insanlık medeniyetin yapıtaşlarından biridir. O, hem ısıtır, hem pişirir, hem temizler. Ateş, manevi arınma aracı olarak bazı inanç sistemlerinde kutsallaştırılmıştır. Başlangıçtan beri insanlar ateşin özel bir gücü olduğuna inanmışlar, onu falcılık ve büyücülükte kullanmışlardır. Şamanist Türk kavimlerine göre ateşi tanrı Ülgen getirmiştir: "... Gökten biri ak, biri kara iki taş getirmiş. Bunlardan birisinin üstüne ot ufalamış, öbürüyle vurunca otlar alev almış..."⁴⁵⁰

Sibirya Türk halklarından Tuvalarda her sonbahar her evde ateşe tapma ayini yapılır. Yayladan ovaya döndükten, ekinler biçildikten ve kış hazırlıkları yapıldıktan sonra düzenlenen ateş bayramına kam, aile fertleri ve komşular katılır. Aile, varlıklı bir koyun, fakirse bir kuzu keser. Şaman tarafından gerçekleştirilen ayinin anlamı, eve huzur ve saadet girmesini, çocukların sağlıklı büyümesini, hayvanların çoğalmasını, ürünlerin artmasını ve aile fertlerinin hayat boyu bol şanslı olmasını sağlamaktır. Bir ailede ayin tamamlandıktan sonra, kam davet üzerine başka bir aileye gider ve bu durum tekrarlanır. Tuvaların anlayışına göre, eğer her sene ateşe tapma ayini yapılmazsa, bir felaket olur, bir hastalık yayılır. Ateşi kutsama, Tuvaların aile kültürlerinden en önemlisidir.⁴⁵¹

2) Olağanüstülikle ilgili motifler:

At: At, Türk kültüründe sahibinin en değerli varlığıdır; at sürüleri ise zenginliğin göstergesidir. Halk anlatılarında at, kahramanın taşıyıcısı ve koruyucusudur. "*Şamanist törenlerde at şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurbanlık hayvan olarak önem kazanmıştır. Şamanın davulu da hemen hemen her zaman at olarak nitelendirilmiştir. Çoğu kere Gök Tanrı'nın (yeni tespit edilmiş rivayetlerde baş tanrı sayılan Ülgen'in) simgelerinden biri olarak önem kazanmakta ve kurban olarak da sunulmaktadır. Şaman, at yardımıyla yeraltına ya da öteki dünyayla geçebildiği için ölümün de simgesi olmuştur. At, şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için çoğu kere kanatlı olarak düşünülmüştür...*"⁴⁵²

⁴⁵⁰ Artun, a.g.e., s.

⁴⁵¹ Monguş Kenin Lopsan, **Magiya Tuvinskih Şamanov**, Kızıl, 1993, s. 40.

⁴⁵² Bkz.: Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000, s. 140.

At ve gök tanrı ilişkisi ile ilgili Roux şunları yazmıştır: “*Bu hayvanın gök kökenli olduğu veya göğe benzediği yolundaki düşünce, henüz milattan önceki dönemde bile bozkırlarda yaygın olan bir inanç olsa gerek (...) 12 hayvanlı takvimde at ayı Haziran ayına, başka bir deyişle yaz gündönümünün olduğu aya, yani güneşin en yüksek noktada bulunduğu zamana denk gelir. Kutatgu Bilig’de at, zamanın simgesidir. Turfan metinlerinde at resimleri bazen maviye, yani göğün rengine boyanmıştı*”.⁴⁵³

Celmoguz: Kırgızlarda Celmoguz, Kazaklarda Celmauz, Özbeklerde Yalmoguz, Altaylarda Moñuz, Tuvalarda ve Hakaslarda Moos, Buryatlarda Mangadçay, Moğollarda Mañgas olarak adlandırılan mitik yaratık Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinin sözlü gelenek ürünlerinde geçen bir dev tipidir.⁴⁵⁴ “Yel” kelimesinin “cin”, “kötü ruh” gibi anlamlarından dolayı Yalmavuz, Yelbuga ve Celbegen gibi kelimelerle ilişkilendirilmiştir.⁴⁵⁵ Altay Türklerinin inanç sistemine göre dünya gökyüzü, yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır. Gökyüzü Tanrı Ülgen ile iyi ruhların, yeryüzü canlılar ile yer-su ruhlarının, yer altı ise Erlik ile kötü ruhların bulunduğu mekânlardır. Başlangıçta, Tanrı Ülgen, Erlik ile birlikte yeryüzünü yaratma gayreti içindeyken, Erlik’in sürekli olarak Tanrı’nın yarattıklarını bozması üzerine Tanrı onu yeraltına sürer. Erlik de o günden beri kendi yarattıklarıyla beraber yaşamakta ve yarattığı kötü ruhları yeryüzüne göndererek her fırsatta kötülük işlemeye devam etmektedir.⁴⁵⁶ Celbegen, kötü ruhlardan biridir. Celbegen, yedi başlı, insan eti yiyen, fiziksel özellikleriyle insanda tiksinti ve ürküntü uyandıran, genellikle insanlardan uzakta ve kötü ruhların mekânı olan karanlık ormanlarda yaşayan, kendisi gibi insan etiyle beslenen, kendisi gibi insan eti yiyen bir ailesi olan ve şekil değiştirebilen bir dev tiptir... Celbegen, insanlara bir şekilde zarar vermektedir; ancak anlatmaların sonunda ya kahraman ya kahramanın yardımcısı tarafından etkisiz hale getirilmektedir. Celbegen’in yenilmesi, kötü bir varlığın sonunda mücadeleyi kaybedeceği gerçeğini vurgulamaktadır.⁴⁵⁷

Köpek: Köpek dostluk, sadakat ve sabır ile bağdaştırılır. Hayvancılık ve avcılıkla uğraşan toplumlarda köpek son derece önemli bir hayvandır. Diğer yandan,

⁴⁵³ Jean-Paul Roux, **Eski Türk Mitolojisi**, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Bilgesu, 2011, s. 35.

⁴⁵⁴ Bkz: Alimcan İnayet, **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/ Celmoguz**, İzmir, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları, 2007.

⁴⁵⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. 2, Ankara, TTK Yayınları, 2002, s. 561, 567.

⁴⁵⁶ Ögel, **a.g.e.**, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 2003, s. 451-466.

⁴⁵⁷ Ferah Türker, “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Millî Folklor**, C. 12, Yıl: 24, S: 94, Yaz 2012, s. 89.

kurdun özel bir konumu olduğu Türk kültüründe köpek “...Kurdun karşısında koyunun konumuna benzer bir işlev üstlenmiştir. Nitekim ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken, zayıf şamanlar köpek şekline giriyordu ve köpek genellikle yer altına inilirken kullanılıyordu”.⁴⁵⁸

(V) 1) Olağanüstü Motifler

Rüya: Düş, gerçekleşmesi imkânsız durum, hayal ve gerçekleşmesi beklenen, istenen şey, umut. İnsanlar, eski çağlardan bu yana rüya yorumları yaparlar.

İrmak: doğanın ve zamanın yaratıcı gücünü gösteren karma bir semboldür. Bir taraftan, sulama ile toprağın bereketini belirtir, diğer taraftan, akıp giden zaman ile faniliği ifade eder.⁴⁵⁹

Sihir ve Büyü ile İlgili Motifler

Sihirli yüzük: Parmak üzerine takılan, kimi zaman kıymetli taşlarla süslenmiş ve nişan, evlilik, bir gruba aidiyet gibi sembolik bir anlam taşıyan altın ve gümüş halkanın adıdır. Oldukça kaba formda halkalardan ibaret ilk örneklerine Tunç Çağı buluntularında rastlanmıştır.⁴⁶⁰

Saç: 1. Sevgilinin güzellik unsurudur. Sevgilinin topuğuna kadar uzanan saç sihirlidir ve bir teli bile zincir olup âşığı tutsak eder. 2. Tasavvufta sevgilinin siyah saçları ve bükümleri kesretle perdelenmiş Bir'i temsil eder. 3. Orta Asya'da defin merasimlerinde saç ve sakal kesilir ve bunlar mezara konur.⁴⁶¹

Dinî Motifler:

Üç katmandan oluşan âlem (gökyüzü, yeryüzü, yer altı): Şamanizmin dünyaya bakış açısının temel fikri: dünya üç bölümden -yeraltı, yeryüzü, gökyüzü- oluşur; üçünde de bazı farklılıklarla birlikte insana yabancı olmayan hayat tarzı sürdüren ruhlar yaşar. Şamanizmde, insanın değişik görevleri olan birkaç ruhu ve insanın yeryüzündeysen sürdürdüğü hayata göre ölüm sonrası hayatı olduğu inancı hâkimdir.⁴⁶² Hayatında günah işleyenlerin ruhu karadır ve insan öldükten sonra bu ruh yeraltına gider. Ölen iyi insanların ak ruhu göğe yükselir, gökte derecelerine göre sıralanmış tanrıların yanında yaşar. Ölen insan herhangi bir canlı olarak tekrar

⁴⁵⁸ Bkz.: Çoruhlu, a.g.e., s. 154-155.

⁴⁵⁹ J. E. Cirlot, **A Dictionary of Symbols**, Translated from the Spanish by Jack Sage, New York, Philosophical Library, Second Edition, 1971, p. 274.

⁴⁶⁰ Orhan Öztürk, **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Anakara, Phoenix Yayınevi, 2009, s. 1009.

⁴⁶¹ Artun, a.g.e., s. 409.

⁴⁶² Potapov L. P., **Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev**, Moskova, Nauka Yay., 1969, s. 347.

dirilebilir. Bu yüzden yeryüzündeki bitkilerin veya hayvanların bir önceki hayatında insan olma ihtimali vardır.

Halk anlatılarında kahramanın “ölüler ülkesi” olarak kabul edilen yer altı dünyasına yolculuğu, onun ölümle burun buruna geldiği ve ölüme karşı meydan okuduğu yerdir.

B. Kompozisyon: Masallarda başkahramanı, karşılaştığı güçlükleri yenmek için öncelikle kendi aklının ve bedeninin gücüne güvenmeyi öğrenir. Bu önemli yeteneği edinince önüne çıkan sorunlar, onun kendisini güçlendirmek için birer sınav niteliğini kazanır.

C. Dil: İki masal yalın bir Kırgızca ile anlatılmıştır.

Ç. Üslup: İki masalın anlatımı eylem ağırlıklıdır. Masal boyunca “isim+fiil (grubu)” şeklinde hareket ifade edilmiştir Cümleler basit ve sıralıdır. Masalın akıcı üslubunu renklendiren unsurlar şunlardır:

(Ç): İkileme: ızı-çuuga, kural-carak, kiyim-keçe, birin kayın, birin tal, ısıgıñardı da, suuguñardı da, butu-kolu soo, közü-başı aman, mal-mülk

Pekiştirme sıfatları: en kiçüüsü, sop-soo

Ses taklidi: “Çıp çıp çıpalak”

Deyimler veya deyim biçiminde cümleler: Çologuñdu soo kılam, körüñdü közdüü kılam, tazıñdı çaçtuu kılam” dep calınat.

Formeller: Masalların başında ve sonunda yer alan formeller kısa ve yalındır.

a) Giriş formeli: “İlgeri bir baydın üç balası bolot. Alardın en kiçüüsü Carıkteri.” “*Bir varmış bir yokmuş, bir zenginin üç oğlu varmış*”

b) Bitiş formeli: “Carıkteri ayaldarın alıp, mal-mülkün alıp, özünçö baktıлуу чаşap kalışat.”, “*Karılarını ve mallarını alıp gitmiş ve mesut hayat sürdürmüş*”.

(V):İkileme: can-mal, күнү ыlayt, түнү ыlayt, caka-bel, bir çapsa cerdi çabat, bir çapsa oydu çabat, bir çapsa cıgaçtı çabat, oygo çıksa oygo, suuga kirse suuga, Kozulardın teñi öydögö, teñi ıldıyga ketse, barbagan ceri, körbögön eli, aç cürdük bir cürdük, tok cürdük bir cürdük, күндүз bir cürdük, түндө bir cürdük, Paydabız bolso bir körölü, zıyanıbiz bolso bir körölü’, perinin kızı menen asmanga da çıgat, cerge da түşöt, azığı da kalbayt, küçü da kalbayt, mal cok, pul cok, canıbiz bar, abada çımçık, suuda balık kalat surabagan.

Pekiştirme sıfatları: katta şahane, uşunca araket kılát, oşondoy tereñ bolot uykusu

Ses taklidi: Kayırmagın kolundan alıp, ‘Şuu’ degende paşanın ayılına tüşüp kalışat.

Deyimler: “Mazlum dun malın alıptır, canduunun canın alıptır degen coo oşol beken?”, Allanın buyruğu bolso..., menden künaa ketti, nasip boluptur, abada çımçık, suuda balık kalat surabagan.

Benzetmeler: temir tayagındın başı temenedey kalat

Formeller: Masalların başında ve sonunda yer alan formeller kısa ve yalındır.

a) Giriş formeli: “Birsen kırk kün cerde uktayt eken. 40 kün katta şahane bir üydö uktayt eken. Kırk kün kayırmagı menen asmanda çaşayt eken”, *“Birsen kırk gün kırk gece yeryüzünde uyur, kırk gün kırk gece oltasıyla birlikte gökyüzüne çıkarmış”*

b) Bitiş formeli: “Üçöö kanattuu atka minip kaçıp ketişet” *“Kardeşler, Birsen’i kurtarırlar ve üçü kanatlı ata binerek kaçarlar”*.

D. Şekil: Masalın anlatım biçimi nesirdir.

Sonuç:

İncelediğimiz masallar, hak ve adalet konulu peri masallarıdır. Masallarda zaman var ile yok arasında belirsiz bir geçmiştir. Mekânlar hayalîdir, konar-göçerlik ve avcılık hayat tarzının hâkim olduğu coğrafyadır. Kahramanları insan-peri-insanüstü varlık, kadın-erkek, yetişkin-çocuk, etken-edilgen, iyi-kötü olarak türlü insan tipleri ve toplumsal kurumlarda insanlar arası ilişkiler ile ilgili bilgi vermektedirler. Kahramanlar ve olaylar etik, psikolojik ve sosyal iletiler içermektedirler. Masallar konuşma dili ile anlatılmıştır. Kırgızistan’dan örneklerde güney ağız özellikleri görülmemektedir; Van Kırgızlarına ait metinlerde Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız özellikleri görülmektedir. Masalların anlatımı eylem ağırlıklıdır ve akıcıdır. Cümleler basit ve sıralıdır. Bildirme, soru, istek, emir, şart, isim cümleleri ve cümlelerde giriş ve bitiş formelleri, ikilemeler, pekiştirme sıfatları, ses taklidi kelimeler, deyimlerin kullanımı anlatıma canlılık katmıştır. Masalların biçimi mesirdir.

Pamir’den Pakistan’a ve Pakistan’dan Türkiye’ye göç ile değişen yaşam koşulları masalların işlev, icra ve eser açısından tesirini zayıflatmıştır. Türkiye’ye uyum sürecinde dil, eğitim, çalışma-dinlenme biçimi, kitle iletişim araçları, boş vakti

değerlendirme gibi yaşamın pek çok yönü değişmiştir. Eğlenme ve edebiyat zevki değişen genç nesil Kırgız masallarına ihtiyaç duymamaktadır.

5.2. Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Efsanelerinde Oluşan

Değişmeler:

Efsane; evrende canlı ve cansız varlıkların, olguların, olayların ve kavramların ortaya çıkışını, özelliklerini ve yok oluşunu, nesir biçiminde anlatan kısa hikâyedir. Konusu bir hadise, şahıs veya mekân vs. olan efsane gerçeklik, olağanüstülük, kutsallık ve inandırıcılık unsurları içerebilir. Başka bir ifadeyle, efsaneyi anlatanlar ve dinleyenler, efsanede anlatılanların –mantık ile açıklanabilir olmasa da- bir gerçek olduğuna inanırlar. Kırgızcada karabasan, cin, peri, *Ceztirmek* gibi insanüstü varlıkları anlatan kısa hikâyeye *mifologiyalık angeme* (mitolojik hikâyeler); dinî ve tarihî şahsiyetler, mekânlar, tabiat hadiseleri ve sair tahkiye eden kısa anlatıya *ulamış, legenda* denir.

5.2.1. Efsanelerin İşlevleri: İşlevsel Halkbilimi Yöntemine göre efsaneler, başlıca şu işlevleri yerine getirirler:

1) Değerlere, törelere ve toplumsal kurumlara destek: İnsanlar, kendi kültürüne ait tarihî hadiseler, şahıslar ya da mekânlarla ilgili anlatılan bir efsane dinlerken söz konusu olay, kişi ya da yerle bir bağ kurarlar, aidiyet hissederler. Böylece, mensubu oldukları halkın/ milletin toplumsal hafızasını edinirler ve edindikleri kültürel kodları zihinlerinde sistemleştirirler.⁴⁶³

2) Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması: İnsan için olumlu davranışları geliştirmek ve olumsuz alışkanlıkları yok etmek, dinin emir ve yasaklarını yaymak ve yaşatmakta efsaneler, önemli bir “örnekleme aracı” olarak kullanılabilir.⁴⁶⁴

5.2.2. Efsanelerin Oluştığı ve Anlatıldığı Sosyal Ortam: Efsaneler mitolojik, tarihî, dinî, hayalî ve fantastik öğeler içerir. Efsanelerin oluşumu ile ilgili görüşlerin içinde Raoul Rosieres’in yaklaşımı en çok kabul görmüştür. Ona göre efsaneler, üç ayrı kural etrafında oluşur:

⁴⁶³ Abdulkadir Emeksiz, “Efsanelerin İstanbul’u, Fetih ve Fatih”, **2005-2006 Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler**, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, Mayıs 2007, s. 148.

⁴⁶⁴ Ferhat Aslan, İstanbul’un 100 Efsanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, s. 17.

a. Menşelerle ilgili kural: Aynı akli kapasiteye sahip olan bütün milletlerde hayal gücü aynı şekilde ortaya çıkar. Bu, benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.

b. Birinin yerine diğerinin geçmesi kuralı: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur.

c. Kültürel çevre değiştiren her efsane, yeni çevrenin sosyal ve etnografik koşullarına uyum sağlar.⁴⁶⁵ Efsanelerin oluşum süreçleri, beslendikleri kaynağa (mitoloji, tarih, din vb.) göre değişir.

Van Kırğızları arasında kavram mevcut olmakla birlikte *ulamış* kelimesi bilinmemektedir. Misallerle izah edildiği zaman, kaynak kişiler “*Aaa! Pamir’deyken şu vardı...*” deyip muayyen bir hikâyeyi hatırlamaya çalışırlardı. Göçmenler arasında derlediğimiz dinî, tarihî (yer adının ortaya çıkışı, bitkinin yaratılışı) ve fantastik varlıklar ile ilgili efsaneler ekseriyetle Pamir’de yaratılmıştır. Türkiye’de Ulupamirliler tarafından yaratılmış “Âşıklar Tepesi” adlı bir efsane kaydettik. Köye bitişik bir tepenin adını açıklayan bu anlatı Türkçe anlatılmıştır ve konusu telefondur. Bu örnek, bireyi ve toplumu yakından ilgilendiren bir olayın/ olgunun, özel anlatma yeteneği gerektirmediği ve günlük konuşma dili ile dilden dile aktarılabildiği için efsaneye dönüşebildiğini göstermektedir. Zaman içinde göçmenler arasında yeni efsanelerin ortaya çıkma olasılığı yüksektir. Özetle, efsane türü, diğer halk edebiyatı türlerine göre yeniliğe açıktır.

5.2.3. Efsane Oluşturanların ve İcra Edenlerin Özellikleri

Burada yer alan efsaneler Ulupamir’de ve İstanbul’da yaşayan, yaşlı ve orta yaşta kadın ve erkek kaynak kişilerden derlenmiştir. Kadın olsun, erkek olsun yaşlı kaynak kişiler Arap yazısını biliyorlar ve temel din bilgilerine sahipler. Ayrıca, erkekler arasında Farsça konuşabilenler ve Türkiye’de Latin alfabesini öğrenenler var. Orta yaştakilerin okuma-yazması Türkçedir. Kadın kaynak kişiler hayatı boyunca evhanımlığı yapmıştır. Erkek kaynak kişiler arasında eskiden hanın “sağ kolu” olan aktivist, molla, korucu ve başka meslek sahipleridir.

Bir örnek dışında, derlenen efsaneler Pamir’de yaratılmıştır. Onlar çok az da olsa Pamir’in coğrafyası, tarihi, insanların inançları ile ilgili bilgi içerirler. Doğup büyüdükları yerlerden koptukları için olsa gerek, dolaylı ve dolaysız yoldan yönlendirsem de yer-su adları ile ilgili anlatı pek hatırlamadılar. “Gözden uzak olan

⁴⁶⁵ Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s. 7.

gönülden ırak olur” misali zihin, artık yaşanılmayan yerleri canlandırmaya, anlatmaya gerek duymadığı için bu tür anlatıları hafızanın derinliklerine atmış olabilir. Unutulanların yanında unutulmayanlar da vardır. Mesela, insanlar arasında korku salan yaratık Ceztirmek, kut, Hızır ile ilgili anlatıların özelliği ise inanılır olmalarıdır. Mesela, kaynak kişi Hava Kutlu, babası ile bağlantılı olduğu için Hızır ve kut ile ilgili anlatıyı içselleştirerek anlattı. Başka bir ifadeyle, efsane, bireyi veya toplumu yakından ilgilendiren bir olayı/ durumu açıklıyorsa, yaratılmaya/ yaşamaya devam eder. Örnek, “Ulupamir’in çevresi ile ilgili bildiğiniz efsane var mı?” sorusuna kaynak kişi Asil Varol, köylüleri doğrudan etkileyen özel bir durumdan doğan “Âşıklar Tepesi”ni anlatmıştır. Diğer taraftan, Kırgızlar köy mezarlığında yer alan ve dışarıdan ziyaretçilerin geldiği bir Kürt şeyhin türbesine karşı tamamen ilgisizler. Bu ilgisizlik, göçmenlerin yerli halk ile kaynaşamamasına bir tepkidir.

5.2.4. Sözel Metin Özellikleri

Bu kısımda 2010-2014 yıllarında Türkiye Van ili Erciş ilçesi Ulupamir köyünde derlenen efsaneleri, Kırgızistan’ın Çon Alay bölgesinde tarafımızdan derlenen efsaneleri ve Oş Devlet Üniversitesi⁴⁶⁶arşivinde bulunan ve 1991’den bu yana ÇonAlay bölgesinde çeşitli yıllarda derlenmiş efsanelerin içinden seçilen dokuzmetin incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Efsaneleri ele almamızın amacı, Pamir ve Türkiye’ye göç eden Kırgızların bu iki bölgeye ait aynı efsanelerin varyant veya versiyonunu tespit edip icra şartlarındaki ve içerik ve yapılarındaki ortak, benzer ve farklı yönleri tespit etmektir. Fakat saha araştırmalarında ve yazılı kaynaklarda yaptığımız çalışmalarda ne yazık ki arzu ettiğimiz niteliklere sahip metinlere rastlayamadık. Bu sebeple konusu ortak olan efsaneleri ele alıp karşılaştırmaya çalıştık.

Mukayese için; her grupta karşılaştırılacak iki metni Türkçe aktarımlarıyla birlikte arka arkaya yerleştirdik. Çon Alay bölgesine ait metni (Ç), Van Kırgızlarına ait metni (V) harfleri ile belirttik. Daha sonra efsaneleri içerik(konu, zaman, mekân, şahıs, ileti ve motif), kompozisyon, dil, üslup ve şekil özellikleri bakımlarından inceledik.

1. Dinî KonudaHızır ile İlgili İki Efsane Örneği:

(Ç) “*Añçı cana Kızır*”⁴⁶⁷ (Kırgızca)

⁴⁶⁶ Kırgızistan'ın güneybatısındaki Kırgızistan'ın ikinci büyük şehri olan Oş'ta bulunan Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan'ın en eski ve tanınmış üniversitelerinden biridir.

⁴⁶⁷ Kaynak kişi: Adanbay Koçkorbaev, tarih öğretmeni, Alay ilçesi/ Kırgızistan. Derleme tarihi: 04.05.1997, derleyen bilgisi yok.

Kızır ata Alay cerin aralap cürgön kezderde alaylık köp ele adamdarga körüngön, uçuragan, köptörü menen süylöşkön, uçuraşkan. Köbünçö boorukerlik, kayırımdululuk kılğan. Kızır atanı bilbey da, bilip da aga ıks körsötköndördün keesi öz küñöösü için ayıptagan cana cazalagan. Cazalagandardın biri bugün Gülçönün turgunu, ata-tegi Budalıktık Coldoşbayev İsandın tüp tay ataları. Al kişi ançılık menen can bakkan, el bakkan adam eken. Al küñdördün birinde bugünkü Būdölüdön uuçuluktan kele catsa aldıda ayıldeştarının biri, cakın teñtuşu ketip bara catkan bolot. Anı toktoy tur dese da bolboy, çakırsa da bolboy ketip kalat. Akıra cete barat. Oşol uçurda tigi agın suunun boyuna otura kalıp suu içip kalat.

-Emnege unçukpaysın, emnege toktoboysun! - dep açuulanıp uuçtu tayığı menen suu içip catkan teñtuşun celkesinen türtöt. Tigi suuga tizelep cıgılıp, celkesindeki kötörgön ak baştığı suuga tüşöt. Oşondo teñtuşu cini kelip artın karasa başka adam bolup çıgat. Birok uuçtu colooçudan keçirim surap dağı koyboy, turguzup dağı koyboy, suudan attap ötüp araak barıp kılçayıp turup: “Özüñ özüñ kıldın, cerin taştuu, közüñ çaştuu bolup kalgaysın. Tayagına tayanıp mögdöp bozdop kalgaysın, tukumuñdun kara aştarına mal soyup, bıçağını bülöp turgaysın, emi öküñbö ”- dep kubulup ketet.

Aradan köp ötpöy uuçunun uuladarı, kızdarı birinen sala biri kaza bolo beret. Baş ayagın cıydırbay baarı kaza bolup kalat. Kariyalar bul abal bolgon okuyanın kesepeti dep cer kotoruunu sunuş kılışat. Uuçtu azırkı Oktyabr ayılına köçüp kelip, kızıl taşka candap cer kepe salat. Kiyinçireek üy-cayluu, bala-bakıraluu bolot. Uuçunun baldarınan taragandar azır Terekte çaşaşat. Bul bolgon okuyanı uuçunun neberesinen taragan İsandan da köp uktum. İsan el çoğulğan cerlerde ayta berçü. Kızır atanın:-cerin taştuu bolup kalgaysın-degen sözdörünön ulam bugünkü Bülölönün ceri taştuu bolup, kee bir taştarı bülö taşka aylanıp ketkenbi, oşondon ulam ceribiz ”Bülölü” atalıp kalğanbı deçü İsan.

“Avcı ve Hızır” (Türkçe)

Hızır ata Alay’da gezerken pek çok insanla karşılaşmış, selamlaşmış, sohbet etmiş. Onlar için hayırda bulunmuş. Hızır atayı tanıyıp tanımadan saygı göstermeyenler ise cezalandırılmışlar. Cezalananların birisi Gülçö’de oturan Coldoşbayev İsa’nın atalarıdır.

Būdölü’de İsa adında avcı varmış. Avcılıkla hem ailesine hem halkına bakarmış. Bir gün o, av dönüşü yolda köyden tanıdık birini görmüş. Ona seslenmiş, öteki ise arkasına bile bakmadan kaçmış. Avcı ona yetiştiğinde, yolcu derenin kenarına otururup su içmeye başlamış.

Kızgın avcı “Neden kaçtın?” diye sıırıyla onu itmiş ve çantasını yere düşürmüş. Oturan adam ayağa kalkınca tanıdığı değil, yabancı biri olduğunu ortaya çıkmış. Avcı ondan özür bile dilemeden suyu geçerek gitmiş. O zaman o adam “Kendi kendine ettin! Yerin taşı, gözlerin yaşlı olsun! Sırığına dayanıp ağlayıp kalasın, hayvanlarını ailenin cenazesinde kesesin!” diyerek kaybolmuş.

Aradan uzun zaman geçmeden avcının oğulları ve kızları arka arkayla ölmüş. Köyün yaşlıları, olayın nedenini anlamışlar ve avcıya yer değiştirmesini, başka yere göç etmesini önermişler. Avcı başka köye taşınmış ve yeni hayat kurmuş. Zamanla mal-mülk edinmiş, çocukları da olmuş.

(V) “Çaban menen Kızır”⁴⁶⁸ (Kırgızca)

Atavızga Hızır colukkan eken. Atam acıga barıp kelgen. Bay acı deyt ele. Özü aytat: “Şondoy bala elem. Koy kütöm deyt. 14-15 çaştamın deyt. Alayda. Oşoyakta colukkan eken. Tüz cer bar deyt. Koydü kütüp, koydun arkasınan ketip bara catsam bir attın tezeği bar. Şol attın tezeği tik tik tik arkamdan eerçip aldı deyt. Ayakka barsam ayakka barat deyt, biyakka barsam biyakka barat deyt. Anan ukmuşu bar eken da. Aytıptır: “Bir salam aytıp köröyünçü uşuga” dep. Tezekke “Assalamu aleykum” dese bir sakalduu adam bolup kalıptır. Anan “A balam, dünyadan emneni tileysiň?” deytir canağı sakalı bar, sallası bar, ak çapançan adam. Korkpoptur da. Anan aytıptır: “Men dünyadan acıga barişti tileym. Bay bolgondur tileym. Balam bolsun deymen”. “Emne tilegiň bolso ayt” deytir. Atam şondoy degende “Oomin. Balam, koluňdu kötör” deytir. Oomin kılıp şunday kılıp karasa al adam cok anan. Cogolup ketiptir.

“Çoban ve Hızır” (Türkçe)

Babam Hızır ile karşılaşmış. Babam Tolubay Hacca gitti geldi. “Bay Hacı” derlerdi ona. Kendisi anlatıyor: “14-15 yaşında bir çocuktum. Koyun güderdim Alay’da”. Hızır’a orada rastlamış. “Alay’da kırdaki koyunların peşinden giderken atın tezeği var. O atın tezeği tik-tik tik arkamdan geldi. Oraya gitsem oraya gider, buraya gelsem buraya gelir” diyor. Daha önce duymuş bir çocukmuş. “Bir selam vereyim şuna” demiş. “Selam aleykum” deyince bir aksakala dönüvermiş. Sarıklı, beyaz kaftanlı, aksakal adam “Oğlum, dünyadan ne dilerdin?” demiş. Korkmamış ve demiş “Ben bu dünyada Hacca gitmek isterim, zengin olmak isterim, evladım olsun isterim”. “Oğlum, ellerini kaldır. Âmin!”. “Âmin kılıp baktığımda adam yok”.

A. İçerik: a. Efsanelerin Konusu: İki efsanede insan ile Hızır’ın karşılaşması anlatılmaktadır.

b. Efsanelerde Geçen Zaman(lar): “Avcı ve Hızır” efsanesinde vaka, anlatanın dedesinin yetişkinlik çağında, “Çoban ve Hızır” efsanesinde ise anlatanın babasının gençlik çağında geçmiştir. Bu zaman dilimi, XIX. yy. sonları-XX. yy. başlarına denk gelmektedir.

c. Efsanelerde Geçen Mekân(lar): “Avcı ve Hızır”da olay Alay bölgesinin Būdölü köyünde geçmiştir. Hızır ile “kötü” karşılaşmanın sonucunda avcı başka bir

⁴⁶⁸ Kaynak kişi: Hava Kutlu, ev hanımı, Ulupamir köyü/ Türkiye, derleme tarihi: 15.07.2012, derleyen Janyl Myrza Bapaeva

köye taşınmıştır. Anlatıcı, söz konusu avcının torunlarının Gülçö köyünde yaşadıklarını belirtmiştir.

“Çoban ve Hızır”da olay Alay bölgesinde geçmiştir, ama yerleşim adı belirtilmemiştir.

d. Efsanelerde Yer Alan Kişiler: “Avcı ve Hızır”da avcı ve avcıya tanıdık biri şeklinde görünen ve kötü muameleyi cezalandıran Hızır.

“Çoban ve Hızır”da çocuk çoban Tolubay ve çobana tezek şeklinde görünen, aksakala dönüşen ve iyi muameleyi ödüllendiren Hızır.

e. Efsanelerde Verilen İletiler: İki efsanenin eğitici işlevi ön plandadır.

(Ç) “Avcı ve Hızır”: İnsan, karşılaştığı her insana karşı saygılı olmalıdır. Hızır, insanın karşısına kim olarak çıkacağı belli olmaz.

B205. İyi huylu olmalı ve herkesle iyi geçinmelidir.

(V) “Çoban ve Hızır”: Hızır, insanın karşısına kim ve ne olarak çıkacağı belli olmaz. İnsan, olağanüstü bir olayla karşılaştığında korkmamalı ve olağanüstü güçten bir dilekte bulunabilmelidir.

B51. Şans, en beklenmedik anda insana gelebilir.

B55. Şans iyi değerlendirilmelidir.

C150. İnsanları ve olayları, dış görünüşlerine göre değerlendirmemek gerekir.

B255. Kimseye karşı önyargılı olmamalıdır.

C154. İnsan, kimseyi küçümsememeli ve yardım önerisini elinin tersiyle itmemelidir, çünkü “Altın kapı ağaç kapıya muhtaçtır”.

f. Efsanelerde Geçen Motifler: Bu iki efsane, dinî efsaneler grubunda Hızır ile ilgili efsaneler alt grubunda yer alır. İnsan ve yer adlarının belirtilmesi, anlatılara bir derece gerçeklik kattığı söylenebilir. Bu efsaneler, iki bölgede yaşayan Kırgızların Hızır ile ilgili ortak inançlarını yansıtmaktadır.

Dinî motif olarak Hızır’ın menşesine bakacak olursak, Kur’ân-ı Kerim’de El-Kehf sûresinde (60–82) Hz. Musa ile Hızır hakkında bir kıssada Hz. Muhammed’in eğitimci Cibrail Aleyhisselâm, Hz. Musa’nın eğitimci ise Hızır olduğu beyan edilmektedir.

Hızır, Lokman ve Zülkarneyn, mübarek insandırırlar. Kuran’da adları geçer; ama İslam uleması, bunların nebi mi, veli mi oldukları sorusuna kesin cevap veremezler. Bu yüzden Kuran’da geçen 28 peygamber içinde 25’i kesin surette peygamber olup, bu üçüyle ilgili tereddüt söz konusudur.

Hızır hakkında Yunus Emre'nin bu şiiri vardır:

‘Yunus Emrem, bu dünyada

İki kişi kalır dirler

Meğer Hızır-İlyas ola

Âb-ı hayat içmiş gibi.’

Dörtlük gösteriyor ki, Hızır, El-Kehf suresinde anlatıldığı gibi kıyamete kadar yasayacak iki insandan biridir.

Türklerde İslam öncesindeki Hızır anlayışı gök veya aksakallı kocalardır. Bu kocalar, İslam sonrasındaki Hızır inancı ile örtüşür. Eski Türk kocaları Hızır adı ile İslam cilasıyla varlıklarını sürdürürler. Altay kültür çevresinde kayın ağacından inen Ak sakallı koca, Hızır'ın benzeri görevler yapar. Aksakallı koca zor durumda olanların yardımına koşar. Türklerde Hızır ak boz atlı olarak görülür.⁴⁶⁹ Başka bir görüşe göre, İslam'ın Kırgızlar arasında yayılmasıyla Şamanizm inanç sistemindeki koruyucu iyelerin yerini Hızır-İlyas, Süleyman gibi varlıklar almıştır.⁴⁷⁰ Bu noktada Raoul Rosière'nin efsaneler için ileri sürdüğü “Epik Kanunları” arasında “Yer değiştirebilme kanunu (la loi des transpositions)”: Hatırası zayıflayan, unutulmaya yüz tıtan bir anlatı tipine bağlı olan anlatımlar, daha meşhur bir anlatı tipine bağlı olarak anlatılır” ve “Adapte olabilme kanunu (la loi des adaptations)”: Çevre değiştiren her anlatı, kendisini yeni çevresinin sosyal ve etnografik şartlarına adapte eder, değişir” şeklindedir.⁴⁷¹

Halk inanışlarında Hızır'ın işlevleri şunlardır:

- a) Zor durumda ve felaketlerde yardımcı olması;
- b) İyileri mükâfatlandırması, kötülerini cezalandırması;
- c) Bereket ve bolluğa kavuşturması;
- ç) Savaşlara katılması⁴⁷²

İki efsanede Hızır, karşılaştığı durumlarda hayır dua ve bedduaya başvurmaktadır. “Alkış ve kargışların dinsel temelinde Kutsal kitaplardaki dünya görüşü yer almaktadır. Kutsal kitaplardaki dünya görüşü, o dinsel inanca bağlı ulusların oluşturduğu kültür çevresindeki ortak yaşama politikasıdır. Alkış ve kargışlar bir tür Tanrıya seslenme edebiyatı olduğu için, Tanrı-cennet-cehennem-suç-

⁴⁶⁹ Ögel, 1995, 89–90, 92.

⁴⁷⁰ İsa Özkan, “*Manas Destanında İslamî Unsurlar*”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Bilgi Şöleni**, 21-23 Haziran 1995, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 193-200.

⁴⁷¹ Arnold Van Gennep, **La Formation Des Légendes**, Ed. Ernest Flammarion, Paris, 1912, s. 284.

⁴⁷² Ahmet Yaşar Ocak, 1990, s. 104–114.

ceza-sevap-günah-iyi-kötü anlayışı, o dinsel kültür çevresinin belirlediği değer ve biçimdedir. Alkış ve kargışlar bu değerlere paralel yön kazanırlar”.⁴⁷³

Efsanede yer alan kişiler, geçim sağlamak için yaptıkları işleri –avcılık ve hayvancılık- ile anılırlar. Böylece, bu anlatılar -XIX. yy. sonları-XX. yy. başlarında Kırgız toplumunun yaşam tarzından haber vermektedirler. Efsanelerde olaylar, Alay bölgesinde geçer.

Hızır, hem canlı hem cansız varlık olarak insanın karşısına çıkabilir.

B. Kompozisyon: Efsaneler “sebe-sonuç” çerçevesinde anlatılmıştır. Efsaneye konu olan olgu/ olay, bir sebeptir ve insanoğlunun bu sebebi değerlendirmesine göre olumlu veya olumsuz sonuç doğmaktadır.

C. Dil: İki efsane yalın bir Kırgızca ile anlatılmıştır. İlk efsanede standart Kırgızca, ikinci efsane ise yerel ağız ile anlatılmıştır.

Ç. Üslup: İki efsanenin üslubu hatıra esasında tahkiyedir.

D. Şekil: Efsanelerin anlatım biçimi nesirdir.

2. Tarihî Konuda Yer Adlarının Ortaya Çıkışı ile İlgili Efsane Örnekleri:

(Ç) “Ak Bosogo, Taldık”⁴⁷⁴ (Kırgızca)

Kızır ata aylanaga sukatnıp karap bara catıp kenen cılganın kire berişine cetip kalat. Al kire beriş boz üydün kaalgasına okşoşup körünöt. Anan kalsa bul kire beriş bir acayıp düynödön, ekinçi acayıp düynögö kirüüçü ak bosogogo okşop turat. Taştarı ak bolgonduktan bul kire berişti “ Ak bosogo” dep atagan eken. Oşentip Kızır ata andan arı bagıtın ulantat. Kızır ata andan arı iyri-buruluş calgız ayak col menen cürüp oturup, arıp talıganda bir biyik belge çıgat. Tömön cagın karasa özün asman menen cerdin ortosunda turganday sezet. –Adam bul belge arıp-talıganda aran çıkçuday, ötü biyik eken. Beldin atın “Taldık” koydum dep, abdan çarçagandıktan ülgüröp kertiptir. Bugünkü kündö avtomaşınalar ısıp-muzdap, kürküröp-şarkırap, buzulup çirkelip catıp aran çıgıp cürgçn bel aytiluu “Taldık”.

“Ak Bosogo, Taldık” (Türkçe)

Hızır ata dolaşırken bir tepenin karşısına çıkmış. Tepenin eteği çadırın eşğine benziyormuş. Sanki bir dünyadan başka bir dünyaya geçit gibiymiş. Taşları

⁴⁷³ L. Sami Akalın, **Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1990, s. 61.

⁴⁷⁴ Adanbay Koçkorbaev, tarih öğretmeni, Alay ilçesi/ Kırgızistan. Derleme tarihi: 04.05.1997, derleyen bilgisi yok.

bembeyaz olduğu için *Ak Bosogo* (“Beyaz Eşik”) diye ad vermiş. Hızır ata yoluna devam etmiş. Kıvrımlı patikadan yüksek bir tepeye çıkmış ve çok yorulmuş. Aşağı bakmış ve kendisini gök ile yer arasında hissetmiş. Bu tepe, zor ulaşılan yükseklikteymiş. “Tepeye “Taldık” [“yorgunluktan kendinden geçme” anlamında *dalma* sözcüğüne +lık ekinin gelmesiyle oluşan isim] adını verdim” diye uyuyakalmış. Bugün arabaların zor çıktığı bu tepe işte “Taldık”tır.

(V) “Bozoy Kümböz”⁴⁷⁵ (Kırgızca)

Pamirde Bozoy Kümböz cayhanası bar. Bozoy Ata bir kırgız oluya bolgon. Pakistandan basmaçılar -Kencutuk dep koyobuz- çek aradan Pamirge ötüp kelip kırgızdardı öltürüp, talap, küçük baldarın alıp ketet eken. Kencutuktar bir çabuulunda oluya Bozoy Atanı şahit kılıp ketken eken. Bozoy Ata kömülgön cer Bozoy Kümböz dep atalıp kalgan, taanım al cayhana. Bozoy kümbözdün atınan oşol cerge Bozoy degen at berilgen. Menin atam cana akäm oşol cayhanada kömülgön.

“Bozoy Kümböz” (Türkçe)

Pamir’de Bozoy Kümböz mezarlığı var. Bozoy Ata, bir Kırgız evliya idi. Pakistan’dan yağmacılar –Kencutuk diyoruz- sınırdan Pamir’e geçip, Kırgız köylerini yağmalayıp, küçük çocukları esir alırlar. Kencutuklar, baskınların birinde Bozoy Ata’yı şehit ederler. Bozoy Ata’nın defnedildiği yer Bozoy Kümböz adını alır ve zamanla büyük bir mezarlık haline gelir. Bozoy Kümböz’ün adından bölge Bozoy olarak adlandırılır. Babam ve ağabeyimin mezarları orada.

“Âşıklar Tepesi”⁴⁷⁶ (Türkçe anlatılmıştır)

Yıllar önce köyde sadece Turkcell telefon şebekesi çekerdi, diğerleri çekmezdi. Telsim hattı kullananlar ihtiyaç olduğunda köyün girişindeki tepeye çıkıp konuşurlardı. O tepede özellikle genç erkekler ve kızlar sevgilileri ile uzun uzun telefonda görüşürlerdi. Bu sebeple orası Âşıklar Tepesi olarak anılmaya başladı.

A. İçerik: a. Efsanelerin Konusu: Üç efsanede yer adlarının ortaya çıkışı anlatılmaktadır.

b. Efsanelerde Geçen Zaman(lar): “Taldık” efsanesinde belirsiz bir geçmiş zaman söz konusudur.

“Bozoy Kümböz” efsanesinde Pamir’e yerleşen Kırgızlar ile Pakistan tarafından gelen yağmacı tayfalar arasında ilişkiyi yansıtan, XX.yy.a kadar yakın bir

⁴⁷⁵ Nimetullah Şanlı, imam, Ulupamir köyü/ Türkiye, derleme tarihi: 17.12.2010, derleyen Janyl Myrza Bapaeva

⁴⁷⁶ Asil Varol, ev hanımı, Ulupamir köyü/ Türkiye, derleme tarihi: 03.09.2013, derleyen Janyl Myrza Bapaeva

dönem olduğu düşünülebilir. “Âşıklar Tepesi” efsanesi, iletişim aracı olarak telsiz telefonların yaygınlaşmaya başladığı 2000’li yıllarda yaratılmıştır.

c. Efsanelerde Geçen Mekân(lar): “Taldık” efsanesinde olay yeri Kırgızistan’ın Alay bölgesidir. “Bozoy Kümbözü” efsanesinde olay Afganistan’ın Pamir bölgesinde geçmiştir. “Âşıklar Tepesi” efsanesine konu olan yer, Türkiye Van ili Ulupamir köyüne bitişik bir tepedir.

d. Efsanelerde Yer Alan Kişiler: “Taldık” efsanesinde Hızır; “Bozoy Kümböz” efsanesinde Pamir’de yaşayan Kırgızlar, Pakistan’dan gelen yağmacılar, evliya Bozoy; “Âşıklar Tepesi” efsanesinde Ulupamir köyü sakinleri, genç âşıklar.

e. Efsanelerde Verilen İletiler: Yer adının ortaya çıkmasını anlatan bu efsanelerde eğitici iletiler yoktur.

f. Efsanelerde Geçen Motifler: Tarihî efsaneler grubunda yer adlarının ortaya çıkışı ile ilgili efsaneler alt grubunda yer alan üç efsane bilgilendirici, açıklayıcı niteliktedir.

“Taldık” ve “Bozoy Kümböz” efsanelerinde dinî kökler var, Hızır ve evliya. Hızır, İslam âleminde mübarek bir zattır.

Taldık dağ geçidi, Alay sıradağında, Alay ile Gülçö vadilerini arasında bulunmaktadır. Geçidin yüksekliği 3615 m. ve 55—60° eğimli kuzey yamacından 12 dönemeçli yol ile geçilmektedir. Taldık geçidinden Oş-Horog kara yolu geçmektedir.⁴⁷⁷

Bozoy, bu efsaneye göre Pamir Kırgızları arasında yaşamış bir evliyadır. Kancutlular, Pakistan’ın Gilgit-Baltistan eyaletinde Karakurum ve Hindukuş dağlarının birleştiği bölgede Hunza, Nagar ve Yasin vadilerinde yaşayan Hint-Aryan kökenli ve İsmailî etnik bir gruptur.⁴⁷⁸ Bozoy, tarihte yaşamış bir şahıstır ve başka bir kaynakta “han” olarak tanıtılmaktadır.

“13. veya 16. yüzyılda Afgan Pamiri’ndeki Kırgızların hanı Bozoy Han’dır. Günün birinde Kancutlular gelip Bozoy hanı öldürür ve Kırgızların mallarını alıp götürürler. İki halk birbirine düşman olur. Yaptıkları savaşta Köçmambet ve Kasimbek adındaki yiğitleri sayesinde Kırgızlar onlara galip gelir. Kancutlular geri dönmek zorunda kalır.

Çok geçmeden Kancut hanı, Kasimbek ile Köçmambet’i yakalayıp getirmeleri için adamlarını gönderir. Kasimbek yakalanır, ancak Köçmambet kaçmayı başarır. Köçmambet adamlarıyla Kancutluların ileri gelenlerinden bazılarını kaçıır. Kasimbek’in serbest

⁴⁷⁷ (Çevrimiçi) http://ky.wikipedia.org/wiki/Талдык_ашуусу

⁴⁷⁸ Bayas Tural-Ayımkan Camankulova, **Rahmankul Han ve Dönemi**, Çev. Ayşenur Kırgız Sağın, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014, s. 13.

*kalması karşılığında onları salıvereceklerini söyler. Bu hadiseden sonra istediklerini elde edemeyeceklerini anlayan Kancutlular Kırgızlara barış teklifinde bulunur. İki halk barışır. Kasımbek serbest bırakılır. Kız alıp vererek dostluklarını pekiştirirler. Bu tarihten sonra Kırgızlar komşularıyla hiçbir sorun yaşamaz”.*⁴⁷⁹

Yakın dönemde yaratılan“Âşıklar Tepesi”, yaşam dinamiklerinin sözlü kültüre yansımaları gösteren güzel bir örnektir. Bir yandan, iletişim olgusunda teknolojinin yardımı ile “uzaktan anında iletişim” olayından haber vermektedir. Diğer yandan, gençlerin karşı cinsten biriyle telefonda uzun görüşme yapmaları, kadın-erkek ilişki anlayışının değişmesinden haber vermektedir. Turkcell, Telsim gibi telsiz telefon şebekelerinin adlarının geçmesi, tarihî bir vesika mahiyetindedir. Çünkü Telsim günümüzde yoktur, ama çekim kalitesiyle zamanında bir efsanenin oluşuma neden olmuştur.

B. Kompozisyon: Efsanelerde yer adının ortaya çıkışını açıklamak için çok uzak, uzak ve yakın geçmişe gidilmiştir ve devre göre dinî, tarihî ve teknik öğeler kullanılmıştır.

C. Dil: Efsanelerkonuşma dili ile anlatılmıştır. İlk efsane standart Kırgızca, ikinci efsane Pamir Kırgızlarını konuştuğu İçkilik ağzı, üçüncü efsane Türkçe anlatılmıştır.

Ç. Üslup: Efsanenin üslubu tahkiyedir.

D. Şekil: Efsanelele anlatım biçimi nesirdir.

3. Fantastik Varlıklar ve Olaylar ile İlgili Efsane Örnekleri

(Ç) “Ceztirmek”⁴⁸⁰ (Kırgızca)

Karacaak degen bir kişi bolot eken. Anın Karakatın degen ayalı bolot eken. Alardın Taapaldı degen balası bar eken. Zaarlap cürüp tapkan eken. Ceztirmek Taapaldı kiçine kezinde ele atası Karacaaktı azgırıp alıp ketip kalgan eken.

Taapaldı çoñoyup oynop cürsə baldar aytat eken şıldııñdap: “Taapaldı senin ataıñdı cez tırmak alıp ketken cetimsiñ”- dep

Apasına aytsa, apası birinçi caşırat eken. Anan çoñoyup baatır bolgondo aytıp beret eken. Taapaldı atasın izdep, külük atın minip, attanat eken. 3 cıl küñü tünü col cürüp adam balası baspagan Barsa Kelbes degen cerden atasın tabat eken. Barsa Ceztyrmak atasının başın aylantıp koygon eken.

⁴⁷⁹ Tural-Camankulova, a.g.e., s. 13.

⁴⁸⁰ Uulkan Azimova, doğum tarihi: 1945, emekli eğitimci, Çoñ Alay’da doğup büyümüştür ve Oş’ta ikamet etmektedir. Bu efsaneyi oğlu İnaş Azim 31.08.2012’de kaydedip bize yazılı olarak vermiştir.

Taapaldı “Ata, men keldim!”- dese atası zorgo taaniyt eken. Taapaldy Ceztirmaktı öltürüp atasın alıp kelet eken.

“Ceztirmek” (Türkçe)

Karacaak adlı biri varmış. Onun Karakatın adlı karısı varmış. Onların Taapaldı adlı çocuğu varmış. Uzun zaman dilekte bulunarak çocuk sahibi olmuşlar. Ceztirmek, Taapaldı küçükken babası Karacaak’ı büyüleyip götürmüş.

Taapaldı büyünce birlikte oynadığı çocuklar “Taapaldı, sen, babanı Ceztirmek götürmüş bir yetimsin” diye azarlamışlar. Annesine sorunca, annesi ilk önce gizlemiş. Büyüyüp bahadır olunca anlatmış. 3 yıl yol yürüyüp, insanın ayağı basmadığı Gidilse Dönülmez adlı yerde babasını bulmuş. Ceztirmek, babasına büyü yapmış. Taapaldı “Baba, ben geldim!” deyince zar zor tanımış. Taapaldı Ceztirmek’i öldürüp babasını geri getirmiş.

(V) “Ceztirmek”⁴⁸¹ (Kırgızca)

Bir altı üylüü kişi bar eken. Bir saarda bir üydün tündüğü tartılvaptır. Bul emne boluptur dep barsa bir neme cürögün alıp cep alıp ketip kalat eken. Ertesi bir üydü oşentip ketip kalıptır. ‘Ee, bolvodu, mında bir apat çıktı, mindan köçölü’ dep cüktörün cıyattar. Üç üy köçöt. Kurmancan degen bir mázim (kempir) bar eken, al kalat. Bir maalda bir kelin kelet. Kazan asıptır, kolgo suu kuysa bir kolun çaşırap cuat, bolboy ele tırmagı ‘Cart’ dep körünö tüşüptür. Kelini bilveptir, mázip biliptir. Mıyman ketkenden kiyn aytıptır: ‘Balam, bul Ceztirmek eken. Bizdi bugün ceyt. Karındagı maydı al, sızgır, tortosun alat, maydı asta kızıta beret, eki çıraktı dayardap koyot, tündüğün cabat, carık çıkarvayt. Tün bolgondo it ürüp kalat. Karasa, eki ceztirmek kele catat. Kempir aytıptır: ‘Sen bir çömüçkö kızıgan maydı süzüp alıp dayardap tur, kire bergende men källagä uram. Kire bergende biröönü közgö urat. Çırkırap kulap catıp kalat. Ekinçisi kirdende da aga da maykuyup, eköönü küyüzüp öltüröt. Saarda koop turup karaşa eki Ceztirmaktın denesinin müçölörü altın eken. Alardı çıkarıv alıptır.

“Ceztirmek” (Türkçe)

Altı çadırlı oba varmış. Bir sabah bir çadırının tepe örtüsü açılmamış. Komşular “Bunlara ne oldu diye?” diye merak edip eve girdiklerinde, ev ahalisinin kalpleri birisi tarafından yenildiğini görmüşler. Ertesi başka bir evde aynı facia yaşanmış. Komşular “Afet çıktı, buradan göç edelim” diye yüklerini toplayıp orayı terk etmişler. Obada Kurmancan adlı yaşlı bir kadın ve oğlu kalmış.

Bir gün onların evine bir gelin gelmiş. Misafir için kazana et asmışlar. Gelin yaşlı kadına elini yıkaması için su döktüğünde bir elini saklamış. Buna rağmen sakladığı elinin tırnağının parlak olduğu görünmüş. Gelin bunu fark etmemiş, fakat yaşlı kadın görmüş.

⁴⁸¹ Aşım Adıgüzel, Ulupamir köyü/ Türkiye, derleme tarihi: 16.12.2010, derleyen Janyl Myrza Bapaeva

Misafir gittikten sonra oğluna “Oğlum, bu kız Ceztirmek’miş. Bu gece bizi yemeğe gelecek” der. Kesilmiş koyunun karnı içinde muhafaza edilen tereyağını eritmiş, iki kandil hazırlamış ve dışarıya ışık çıkmaması için çadırın tepe örtüsünü kapatmış.

Geceleyin köpek havlamaya başlamış. Bakmışlar; bir değil, iki Ceztirmek gelmiş. Kadın, oğluna “Sen elinde kızgın yağ dolu kâseyle bekle. Ben, giren ilk Ceztirmek’ı kafasından vuracağım” demiş. Birinci Ceztirmek çadırın içine girince onu gözünden vurmuş. İkincisi kapıda peydah olunca üzerine kızgın yağı serpmişler. Tan ağardığında bakmışlar ki iki Ceztirmek’in bedenleri altından imiş.

A. İçerik: a. Efsanelerin Konusu: İki efsanede insanlar ile Ceztirmek’in karşılaşması anlatılmaktadır.

b. Efsanede Geçen Zaman(lar): Yapı ve içerik olarak masala yakın (Ç) “Ceztirmek”tazaman, hayalî bir evvel zamandır; kontekstte hakikat hissi verilmemektedir. (V) “Ceztirmek” efsanesinde belirsiz bir geçmiş zaman söz konusu olmakla birlikte kontekstte “gerçeklik payı” bırakılmaktadır.

c. Efsanede Geçen Mekân(lar): (Ç) “Ceztirmek” efsanesinde olay oba, Barsa Kelbes (Gidilse Dönülmez) adlı meçhul yerde geçmektedir. (V) “Ceztirmek” efsanesinde olay yaylada, obada, çadırdan geçmektedir.

d. Efsanelerde Yer Alan Kişiler: (Ç) “Ceztirmek” efsanesinde Karacaak, Karakatin, Taapaldı, Ceztirmek, komşu çocuklar. (V) “Ceztirmek” efsanesinde oba sakinleri, yaşlı kadın Kurmancan, oğlu, iki Ceztirmek.

e. Efsanelerde Verilen İletiler: Bu efsanelerin eğitici işlevi yoktur.

f. Efsanelerde Geçen Motifler: Fantastik varlıklar ilgili iki efsanede Kırgızların Ceztirmek (bakır tırnaklı) adlı insanlara zarar veren yaratık hakkında inançlarını yansıtmaktadır.

B. Kompozisyon: Efsanelerin kurgusu insanda önce korku uyandırmak, sonra akıl ve yürekle korkuyu yenebileceğini göstermektedir.

C. Dil: Efsanelerkonuşma dili ile anlatılmıştır. İlk efsane standart Kırgızca ile anlatılmıştır. İkinci efsanede Pamir Kırgızlarını konuştuğu İçkilik ağzı, üçüncü efsane Türkçe anlatılmıştır.

Ç. Üslup: Efsanenin üslubu tahkiyedir.

D. Şekil: Efsanelein anlatım biçimi nesirdir.

Kut ile İlgili Efsane Örnekleri

(Ç) “Kut”⁴⁸² (Kırgızca)

Cayloodo aksak Murat degen komşuvuz bar ede. Tayenem: “Kiçinesinde bul adamga kut tüşüp, enesi karmay alvaptır. Caş kelin balasın emizip otursa tündükötn beşikke kut tüşüptür. Caş neme kuttun emne ekenin bilvey karmavaptır, uçuruviyiptir. Oşonnon uulu aksak bolup kalıptır” deyt ede.

(Ç) “Kut” (Türkçe)

Yaylada aksak Murat adlı komşumuz var idi. Anneannem “Küçükken bu adama kut inmiş, annesi tutamamış. Genç gelin oğlunu emzirirken tündükten⁴⁸³ beşiğe kut inmiş. Genç kadın kutun ne olduğunu bilmediği için yakalayamamış, uçurmuş. Ondan oğlu aksak olmuş” diye anlatırdı.

(V)Kut⁴⁸⁴ (Kırgızca)

Kut da tüşkön eken menin atama. Beşikte eken da. Enesi beşıktin biyagina catıptır da anan oygonup ketse canakı atamdın üstündö beşikte kıl kıl kıl degen kıltdagan carıklık cüröt deyt. “Eey, şu kut eken” dep “Bismillahirrahmanirrahiim”dep koop, sandığınan ak bözdü alıp, caap, “Bismillahirrahmanirrahiim” dep akka caap, sandıkka salıp koyuptur.

“Kut” (Türkçe)

Babama kut inmiş. Babam beşikte imiş. Anası beşiğin bir tarafına uzanmış. Uyanıvermiş ve babamın üstünde kıl-kıl-kıl kıpırdayan bir parlaklık görmüş. “Ee, bu kut imiş” diye “Bismillahirrahmanirrahiim” diye kalkıp, sandığından ak bezi alıp, “Bismillahirrahmanirrahiim” diye kutun üzerine örtüp, kutu sarıp sandığa saklamış.

A. İçerik: a. Efsanelerin Konusu: İki efsanede insan yaşamında kutun önemi anlatılmaktadır.

b. Efsanede Geçen Zaman(lar): İki efsanede olayın, XX. yy. başı ve ortası arasında geçtiği tahmin edilir.

c. Efsanede Geçen Mekân(lar): İki efsanede olayın doruk noktası yaylada çadırda geçmektedir.

d. Efsanelerde Yer Alan Kişiler: İki efsanede de anne ve beşikteki oğul söz konusudur.

e. Efsanelerde Verilen İletiler: Efsanelerde verilen iletiler şunlardır:

B51. Şans, en beklenmedik anda insana gelebilir.

B55. Şans iyi değerlendirilmelidir.

⁴⁸²Sulaymanova Süyün (1961 d.), Çoň Alay/ Kırgızistan, tüccar, derleme tarihi 22.08.2012, derleyen Janyl Myrza Bapaeva.

⁴⁸³ Tündük: ışığın girmesi ve ocak dumanının çıkması için keçe evin tepesinde bulunan daire çerçeve.

⁴⁸⁴ Hava Kutlu, evhanımı, Ulupamir köyü/ Türkiye, derleme tarihi: 15.07.2012, derleyen Janyl Myrza Bapaeva.

f. Efsanelerin Geçen Motifler: Fantastik varlıklar ilgili iki efsane, Kırgızların kut hakkında inançlarını yansıtmaktadır.

“Kut”-Türk halklarının geleneksel dünya görüşünde kutsal bir kavramdır. Eski Türlerde “kut” kelimesi şu anlamları belirtmiştir: 1) can, ruh; 2) baht, uğur, başarı, rızık; 3) yücelik, mertebe; 4) gerçeğe ulaşmak, aydınlanmak; 5) sevinç.⁴⁸⁵

Genellikle “servet”, “şans” diye tercüme edilen kut sözcüğünün asıl anlamı çok tartışmalıydı. Kimi metinlerde *kut* aynı zamanda *yarlık* (tanrısal buyruk) ve şans (*ülüg*) ile birlikte çağrılmakta, daha başka metinlerde ise onunla birlikte aynı anda Tengrinin gücü (*küç*) zikredilmektedir. Dolayısıyla belirsiz olan bir şey yok. Metinlerin incelenmesi sonucu *kut* sözcüğünün anlamı belirginleşmekte ve insana gelen ve içine yerleşen gücün, insan kaynaklı olmayan özel bir güç olduğu anlaşılmaktadır; bir çeşit yaşam iksiri... Orhon Yazıtlarından, *kutun* gök tanrı tarafından verildiğini ve hükümdarı etkilediğini anlamaktayız. *Kut* sayesinde hayatta kalmakta ve zafere ulaşmaktadır. Eğer gök “kutu onaylamazsa” hükümdarlık gücü son bulur, yani seçilmiş halkın egemenliği ve hanedanlığın kaderi. *Irk Bitig*’de bir insan tanrıya rastlar ve ondan kutu diler. Böylece onun yardımıyla kaybettiği gücüne tekrar kavuşur, uzun bir yaşama ve büyüyen hayvan sürülerine sahip olur.... Kaşgarlı Mahmud *kutun* olası anlamlarını açıklığa kavuşturur : “Eğer tanrı kuluna kutu ve saadeti bahşederse, bu durumda onun işleri hep rast gider.” – “Yüce tanrı onu rahmetine boğmuştur. Onun inayetiyle gökten *kut* ve saadet yağmıştır”. Bir başka yerde ise, işleri rast gitmeyen bir insanın *kut* sahibi olmadığını söylemektedir.

Kut gökyüzünden “aşağı indiğinden”, uçup gitmek suretiyle de yok olur... Orta Çağ’a ait sözlüklerin hepsi bu sözcüğü tanımakta ve onu “mutlu”, “sevinçli” olarak tercüme etmektedir. Uygur beyi *iduk kut* sıfatını taşımakta ve birçok tarihi şahsiyet, *kut* sözcüğüne isimlerinde yer vermişlerdir.⁴⁸⁶ Halk arasında *kutun* biçimi ve insanlara görünüşü türlü tasvir edilmiştir.

B. Kompozisyon: Efsaneler, insanüstü güçlerin varlığına işaret ederek insanoğlunun onları kendi lehine veya aleyhine kullanabileceğini vurgulamaktadır.

C. Dil: Efsanelerkonuşma dili ile anlatılmıştır ve ağız özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Ç. Üslup: Efsanenin üslubu hatıra esasında tahkiyedir.

⁴⁸⁵ Kazakistan Ulittiq Entsiklopediası, Haz. B. Ayağan, Almatı, 2004, s. 149.

⁴⁸⁶ Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Bilgesu, 2011, s. 90-91.

D. Şekil: Efsaneleinin anlatım biçimi nesirdir.

Sonuç:

İncelediğimiz efsaneler, dinî, tarihî ve fantastik konudur. Efsanelere konu olan hadiseler hem hayalî hem tarihî zamanda hem günümüzde vuku bulmuştur. Mekânlar göçmenlerin tarihî yurtları olan Çoç Alay ve Pamir coğrafyasıdır ve yeni yurtları Türkiye’deki Ulupamir köyüdür. Kahramanları insan--insanüstü varlık, kadın-erkek, yetişkin-çocuk, etken-edilgen, iyi-kötü olarak türlü insan tipleridir. Çoç Alay’da derlenen efsaneler arasında “zengin’in cezalandırılması-fakirin ödüllendirilmesi”, “âdil hükümdar-zâlim hükümdar” motifleri ile sosyal adalet konusu var, Van Kırgızları arasında derlenen efsanelerde toplumsal sınıflara yönelik gönderme yoktur. Bu, topluluğun Pamir’deki yaşamını yansıttığı görüşündeyiz. Dünyada olan-bitenden yalıtılmış bir coğrafyada, zor tabiat şartlarında, az nüfuslu bir topluluğun varlığını sürdürmesi için koşul, bireylerin kenetlenmesidir. Orada yaşam şartları bağlamında zaman içinde “yöneten-yönetilen” düzeni oluşmuştur (zengin fakiri yönetir) ve töreye dayalı toplumda herkesin yeri bellidir. “Yalıtılmışlık” ortamında karşılaştırma olmadığı için birey, içinde doğduğu geleneksel yapıyı doğal kabul eder ve sorgulamaz. Sorgulamak ve karşı çıkmak, toplumdan dışlanma olasılığını barındırır ve Pamir’de “*Bölüngöndü börü ceyt*” (Sürüden ayrılanı kurt kapar) atasözü gerçek olur. Ayrıca, yönetenin kişiliği de önemlidir. Mesela, han Hacı Rahmankul’un idaresinde yaşamış olan kaynak kişiler onunla ilgili hep olumlu düşünceler; yani halk, hanından memnundu.

Efsaneler konuşma dili ile anlatılmıştır. Kırgızistan’dan örneklerde güney ağız özellikleri görülmemektedir; Van Kırgızlarına ait metinlerde Pamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağız özellikleri görülmektedir. Efsanelerin anlatımı eylem ağırlıklıdır ve akıcıdır. Cümleler basit ve sıralıdır. Efsanelerin anlatım biçimi nesirdir.

Efsaneler, bireyi ve toplumu yakından ilgilendiren bir olayın/ olgunun, özel anlatma yeteneği gerektirmediği ve günlük konuşma dili ile yayılabildiği için diğer türlere göre kendini kolay yenileyebilen bir türdür. Zaman içinde göçmenler arasında yeni efsanelerin ortaya çıkma olasılığı yüksektir.

SONUÇ

“Göç Nedeniyle Van Kırgızlarının Sosyo-Kültürel Yapısında Oluşan Değişimler: Halkbilimi Verilerine Göre Bir İnceleme” başlıklı çalışmamız, dış ve iç göçün göçmenlerin sosyo-kültürel yapısına etkisini ortaya koymak için gerçekleştirilmiştir. Göç; genel anlamıyla sosyal, ekonomik, politik, kültürel, çevresel veya bireysel nedenlerle yapılan geçici veya kalıcı yer değiştirmedir. Sosyal yapı, sosyal kurumlar ve aralarındaki ilişkilerden, kültürel yapı ise kültürü oluşturan maddî-manevî birim ve bütünlerden oluşmaktadır. Sosyo-kültürel yapı, iç ve dış faktörlere bağlı olarak değişebilen dinamik bir sistemdir.

1978’de Sovyet ordusunun Afganistan’a girmesiyle, Afganistan Pamir’inde yaşayan Kırgızların bir kısmı önce Pakistan’a, daha sonra 1982’de Pakistan’dan Türkiye’ye göç etmişlerdir. Van’da önce Karagündüz, sonra Ulupamir köyüne (1986) yerleştirilen Pamir Kırgızları zamanla Van Kırgızları olarak anılmaya başlamışlardır; Van Kırgızlarının bir kısmı daha sonra İstanbul’a göç ederek, Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerine yerleşmişlerdir. Bu etnik grup, siyasî sebeplerle gerçekleştirdiği zorunlu dış göç sonucunda Pamir’deki geleneksel toplumdan Türkiye’de geleneksel sonrası (modern) topluma geçmiştir. Kısa sürede gerçekleştirilen bu toplum türleri arasında geçiş ile Kırgız göçmenler Türkiye’de farklı etno-kültürel ortama uyum sağlamak ve küreselleşmenin eksileri ve artıları ile karşılaşmak gibi iç içe ilerleyen iki sürece girmişlerdir. Dış göçün yanı sıra, Türkiye toplumu ile bütünleşme sürecinde eğitim, iş, askerlik ve bireysel nedenlerle yapılan serbest iç göç, göçmenlerin sosyo-kültürel yapısında değişimlere neden olmaktadır.

Göçmenler bir bölgeye yerleştiklerinde, orada yaşayan yerliler onları hemen kabul etmekte zorlanırlar ve dışlarlar. Yerliler tarafından kabul görülmeme ve değersizleştirilme durumu, göçmenlerde psikolojik savunma mekanizması olarak kendi kültürleri içine kapanmalarına ve kendi değerlerine sarılmalarına yol açar. Göçmenler açısından psiko-sosyo-ekonomik olarak ağır geçen bu aşamada onlar, kültür ana öğelerini (anadil, anadilde yaratılan sözlü ve yazılı eserler, aile yapısı, gelenekler ve görenekler vb.), dolayısıyla kültürel kimliklerini korurlar. Ancak her yeni kuşakta göçmenlerin yerli toplum ile ilişkileri yoğunlaşır, göçmenlerin içinde

bulundukları kapalı yapı giderek daha açık hale gelerek içinde bulundukları toplumla bütünleşmeye gidilir.

Göç nedeniyle Van Kırgızlarının sosyo-kültürel yapısında 1982-2015 yılları arasında oluşan değişimleri ortaya koymak için gerçekleştirilen bu araştırmada elde edilen bulguları sosyal entegrasyon açısından şöyle değerlendirebiliriz:

1) Sosyal entegrasyonun birinci boyutu olan göçmenlerin sosyal-ekonomik-politik konumunu:

a. Sosyal Boyut:

Nüfus: Doğal ve sosyal koşullara bağlı olarak Afganistan'da Pamir Kırgızların nüfusu azalmaktadır, Türkiye'de Kırgızların nüfusu artmaktadır. Yaşam standardı (beslenme, barınma, sağlık) yükseldi. Erken yaşta evlilik kaldırılmıştır. Akraba evlilikleri azalmıştır. Ortalama yaş yükseldi.

Aile: Evlenme, Pamir Kırgızlarında örf-âdet ve din, Van Kırgızlarında ise örf-âdet, din ve Türkiye Cumhuriyeti kanunları çerçevesinde yapılmaktadır.

Van Kırgızlarında geniş ailenin yanı sıra çekirdek aileler de yaygındır. Ailede çocuk sayısı azalmıştır. Otorite kriterine göre aile yapısı ataerkildir; Pamir Kırgızlarında baba mutlak söz sahibidir, Van Kırgızlarında ise aile içinde karar alımına, gelir dışındaki konularda tüm aile üyeleri katılabilmektedir. Üretim biçimin değişmesi, yani geleneksel ev içi üretim ve hayvancılıktan pazar için kitle üretim, hizmet ve sanayi sektörüne geçiş, aile içi ilişkileri etkilemiştir. Geleneksel yapıya uygun olarak ev içi işler ve çocuk bakımından kadın sorumludur. Bunun yanı sıra okuyan ve çalışan kadın sayısının artmasıyla eşitlikçiliğe gidilmektedir.

Eğitim: Van Kırgızları arasında birinci kuşaktakiler Türkiye'de örgün eğitim almamıştır. İkinci kuşaktakiler arasında, yerli öğrencilerin dışlaması ve maddî sıkıntılar sebebiyle ortaokulu veya liseyi terk edenler olmuştur. Ulupamir'de 650-700 öğrenci kapasiteli ilk ve ortaokul vardır, lise eğitimi için diğer ilçe ve illere gidilmektedir. Üniversite eğitimi alanların sayısı artmaktadır. Kırgızistan üniversitelerinde okuyanlar vardır.

Yaşanılan mekânlar: Toplu olarak Van Kırgızları Ulupamir'de iskan projesi çerçevesinde satın aldıkları müstakil evlerde oturmaktadırlar. Grup olarak Ankara ve Yozgat ilçelerinde kredi ile TOKİ'den daire edinenler var. İstanbul'a göç edenler, yeni ortamda aynı kültürel havzaya mensup Kazaklar ile daha kolay iletişim kurdukları ve kendilerini daha güvende hissettikleri için onların yoğun yaşadıkları Zeytinburnu ve Bağcılar ilçelerinde oturmayı tercih etmişlerdir. İstanbul ve diğer

illerde göçmenlerin çoğu toplu konutlardaki kiralık dairelerde yaşamaktadırlar. Büyükşehirde daire satın alanlar azdır.

b. Ekonomik boyut: Pamir’de konar-göçer hayat tarzı sürdüren Kırgızlar, Türkiye’de yerleşik yaşama geçtiler. Ulupamir köyünde sakinlerinin çoğu hayvan (koyun, keçi, at, sığır) beslemekle birlikte bunun ticarî hedefi yoktur. İlk yıllarda geçim, köyde devletin her aileye verdiği maaş ve birkaç hayvanla sürdürülen hayvancılıkla sağlanmıştır. 1985’te ülkede köy korucu sistemi yürürlüğe girince, bazı erkekler korucu olmuştur. İkinci kuşaktakilerin çoğu köyde koruculuğa geçmişlerdir. Ayrıca Malatya’da kayısı tarlalarında, İstanbul’da deri ve plastik atölyelerinde, çeşitli şehirlerde inşaatla çalışmışlardır.

Bugün Ulupamir’de insanların istigal ettiği alanlar: koruculuk, halı dokumacılığı, dikiş atölyesi, küçük çapta ticaret, Ulupamir-Erciş hattında minibüs şoförü, Erciş Belediyesinde görevli, hemşirelik, bakkal sahibi. İstanbul’da göçmen erkeklerin çoğu plastik, tekstil ve deri sektörlerinde çalışmaktadırlar, bayanların çoğu ise hemşerilik yapmaktadırlar. Bunun dışında markette kasiyerlik, güvenlik elemanı, modelist ve başka işlerde çalışanlar vardır. Evli hanımlar ise genelde eve iş (hazır giyime düğme dikmek, nakış işlemek vb) almaktadırlar. Türkiye’nin çeşitli ilçe ve illerinde öğretmen, öğretim görevlisi, doktor, ordu görevlisi, güvenlik görevlisi, aşçı olarak çalışanlar ve küçük işyeri açanlar vardır. Teknik eleman olan, kendi işyerini kuran ve üniversite mezunu profesyonel mesleklerde çalışan Van Kırgızlarının sayısındaki artış ile Kırgızlar Türkiye’de çeşitli kademelerde kendilerini göstermektedirler.

c. Politik boyut: Türkiye Cumhuriyeti yönetim sistemine geçen Van Kırgızları arasında kimsenin doğuştan bir statüsü yoktur, kazanılan statü vardır. Ulupamir köyü ile devlet arasında bağlantıyı muhtar sağlamaktadır. Muhtar, köylü tarafından seçilir ve devlet tarafından onaylanır. Töreyi temsilen *aksakallar meclisi*, aile içinde, aileler arasında ve boylar arasında sorunları çözmektedir. Bu halk hukuk kurumu, eskiye göre etkisini yitirmektedir. Modern toplumda törenin yerine hukuk, itaatçilik yerine bağımsızlık önem kazanmaktadır. Kırgız sosyal yapısının ana birimlerinden biridir boy sistemi, önemini korumaktadır.

2) Sosyal entegrasyonun ikinci boyutunu oluşturan kültürleşme konusunda bugün Van Kırgızlarının Kırgız kültürünü devam ettirme oranı, Türk kültürünü benimseme oranından daha yüksektir. Ancak bu oran her yeni kuşak ile

değişmektedir. Dil, din, halk edebiyatı, müzik, mutfak kültür karşılaşmasında en çok etkilenen alanlardır.

Kırgız dilinin, göçmenler için iletişim ve kültürel kimlik belirtme işlevleri her yeni kuşakla daralmaktadır. Kırgızca katıksız konuşanlar yaşlılardır. Göçmenler kendi aralarında Kırgızca-Türkçe karışık dil kullanmaktadırlar. Türkçe konuşma, okuma ve yazma düzeyleri 1. kuşaktakilerde görece düşük, 2. ve 3. kuşakta yüksektir. Yaşı 50'nin üzerinde olan göçmenler arasında Afganistan ve Pakistan yerli dillerini konuşabilenler vardır.

Van Kırgızları arasında geleneksel din anlayışı ve Nakşibendî tarikatı öğretilerini benimseyenler vardır.

3) Sosyal entegrasyonun üçüncü boyutunu oluşturan kimlik konusunda Van Kırgızlarının en kapsamlı kimliği Kırgızlık'tır. Yurtiçinde kendilerini "Kırgız" veya "Kırgız Türkü", yurtdışında Türkiyeli Kırgız (*Türkiyalık Kırgız*), Van Kırgızını (*Vandık Kırgız*) diye tanıtır. Göçmenler Pamir, Kırgızistan ve Türkiye olmak üzere üç yönlü aidiyet geliştirmişlerdir. Göçmenlerin çoğu Türkiye'de yaşamak isterler, Pamir ve Kırgızistan ise sıla-i rahmet mekânlarıdır.

Van Kırgızları arasında eskiden beri mevcut cinsiyet, yaş (*aksakal*, *karasakal*) ve boy (*uruk*) sosyal kimliklerine Türkiye'de dinî, siyasî ve diğer ilgi alanlarına göre yeni sosyal kimlikler ilave edilmiştir.

4) Sosyal entegrasyonun boyutlarından biri olan iletişim konusunda Van Kırgızlarının kendi aralarında iletişim ortamları, Türkiyelilerle iletişim ortamlarından daha yüksektir. Van Kırgızları, Pamir ve Kırgızistan'daki akrabalarıyla irtibat halindeler.

Bu bulgular topluca değerlendirildiğinde, göçmenlerin Türkiye toplumu ile bütünleşme süreci, çoklu entegrasyon ve asimilasyon biçiminde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Çoklu entegrasyon, göçmenlerin, bir yandan Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve politik koşullarına uyum sağlamasında, diğer yandan kök kültür ile bağı devam ettirmek için ulusötesi etkinlikler gerçekleştirmesinde görülmektedir. Çoklu entegrasyon, daha çok maddî kültür alanını kapsamaktadır.

2) Geçiş Törenleri

Doğum ve Çocuk: Van Kırgızları arasında göç öncesinde var olan doğumu yakınlarla haber vermek ve karşılığında müjde istemek, bebeği görmek için görümlük vermek, onun hürmetine *centektoy* ve *beşik toy* yapmak gibi âdetler göç sonrasında da varlığını korumuştur. Bunun yanında, göç nedeniyle çocuğun doğumu ve büyüme

aşamalarında bazı merasimler (ilk saçının alınması, ilk adım atması v.b.) yapılmamaktadır. Türkiye’de doğum günü kutlamak, Türk sünnet elbisesi giydirmek, sünnet odası süslemek, sünnet edilen çocuğa altın takmak gibi âdetler yerine getirilmektedir. Erkek evlat için erkekliğe geçiş olarak görülen sünnet, yeni âdetlerle zenginleşen *sünnöt toy* ile kutlanmaya devam ederken, kız çocuğu için kız tabiatını hissettirmek için yapılan saç örme merasimine Van Kırgızları arasında artık önem verilmemektedir. Modern olma uğruna Kırgızistan’da da bu âdetin yaygınlığını yitirmesi, Kırgız kültürünün dayanaklarından biri olan “*Kızdın kırk çaçı uluu/ Kızın kırk saçı ulu*” kızın aile ve toplumda konumunu yücelten tutumu dikkatlerden kaçırmaktadır.

Evlenme: Ulupamir köyünde topluca yaşayan Kırgızlar, evlenme ile ilgili Pamir’den getirdikleri özgün gelenek-göreneklerin çoğunu yaşatmaktadırlar. Coğrafi ve sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak âdetlerde görülen değişiklikler biçimsel nitelikte olup, sistemin bütünlüğü bozmamaktadır. En önemli değişim eş seçme aşamasında olmuştur; eskiden müstakbel zevci/ zevceyi aile erkânı seçerken, bugün aile kurmak isteyen şahıs bizzat karar vermektedir. Türkiye’de Kırgız göçmenlerin evlenme âdetleri nişanda damada yüzük takma (eskiden sadece kıza takılırdı), kına gecesi (isteğe göre), düğünde geline ve damada altın/ para takmak gibi merasimlerle zenginleşmiştir.

Ölüm: Türkiye’de yaşam kalitesi (beslenme, barınma, sağlık) Pamir’e göre yüksek olduğu için bugün Van Kırgızları arasında ölüm nedeni genelde yaşlılık ve ağır hastalıklardır. Göç öncesinde ölümle ilgili âdetlerden ölüm haberini, ailenin erkeklerine aksakallar, kadınlarına ise yaşlı kadınlar üstü kapalı bir şekilde duyurması, köy ahalisinin hemen o eve başsağlığı dilemeye gelmesi, ceset yıkama ve kefenleme biçimi, ölü yemeği (üçlük, yedilik, kırklık, yıllık) değişmemiştir.

Pamir Kırgızları uzaktan akrabaların gelmesi için ölüyü gömmeden önce bekletirler, Van Kırgızları olabildiğince kısa sürede toprağa verirler. Ölü ile helalleşmek için ıskat ve devir yapılmaz, Van Kırgızlarında helalleşme cenaze namazından sonra molların “Merhum nasıl biriydi?” sualine herkesin bir ağızdan “İyi biriydi” cevabıyla gerçekleşir. Eğer ölenin ödeyemediği borçları varsa, yakınları bunu üstlenirler.

Ulupamir’de köye bitişik kabristanda Pamir tarzı ve Türkiye’de yaygın dikdörtgen mermer mezarlar vardır.

Ağıtlar yaşlı kadınlarca ender yakılır hale gelmiştir. Pamir’de yas tutan erkekler kırk gün saç-sakal bırakırlar; Van Kırgızları arasında yas tutan erkekler arasında çalışanlar, kırk gün saç ve sakal bırakamamaktadırlar; işyerinden izin aldığı gün sayısınca tıraş olmamaktadırlar. Kırk yas gününden sonra akrabaların yas açma âdeti iki bölgede de devam etmektedir.

3) Sözlü Gelenek Ürünleri

Ulupamir’de derlenen aşk türküleri, ağıtlar, Manas destanı varyantları, masallar ve efsaneler Pamir’de yaratıldığı ve öğrenildiği şekilleriyle günümüze aktarılmıştır. Başka bir ifadeyle, Afganistan-Pakistan-Türkiye göçü, söz konusu ürünlerin işlev, icracı, icra ve eser bakımından etkisinin zayıflamasına neden olmuştur. Bunun başlıca etkenleri şunlardır:

1. 1978-1982 arasında Pakistan’da ölüm-kalım arasında geçen mültecilik dönemi, doğal olarak sanatsal faaliyetler için müsait bir muhit olmamıştır.
2. Kırgız göçmenler Pamir’deki konar-göçer yaşam biçiminden Türkiye’de yerleşik yaşam, çalışma ve dinlenme düzenine geçtiler.
3. Pamir’deki “dünyadan yalıtılmış” kapalı topluluktan her türlü çevresel etkileşime açık topluma gelindi. Başta televizyon, radyo, bilgisayar, internet, telefon gibi teknoloji unsurları, göçmen topluluğun yaşamına önemli değişimler getirmiştir. Kimlik, yurt, aşk anlayışları değişmiştir; değerler sisteminde değişiklikler söz konusudur. Gençlerin eğlenme zevki, edebiyat zevki değişmiştir.
3. Türkiye’de iş, eğitim ve kitle iletişim araçları aracılığıyla Türkçe göçmenler arasında baskın bir iletişim dili haline geldi;
4. Kültürel etkileşim, iş, eğitim gençlerin dünya görüşlerini zamanın şartlarına göre şekillendirmekte ve geleneksel kalıplar tek referans olmaktan çıkmaktadır. Gençler, öğrenmek istememektedirler.

Sözlü gelenek ürünleri bir önceki kuşağı dinleyerek öğrenilen, duygu ve düşüncenin belirli kalıplarla ifade edildiği, bir ritimle söylenen bir türdür. Günümüzde modern kültür etkisinin yoğun şekilde hissedildiği şehirlerde, kasabalarda duygu ve düşünceler farklı kanallarla ifade edilir. Günümüzde bu eserlerin toplum karşısında canlı olarak icra edildiği ortamlar neredeyse hiç yok. İkincil sözel ortam denilen televizyon ve internetten izlenir. Eğitim-öğretim, okuyan kesimin Kırgız sözlü geleneğiyle ilgilenmemesi, halk edebiyatı eserlerinin öneminin kavranmasını geciktirmiştir.

Bu genel etkenlerin yanı sıra göç nedeniyle Van Kırgızlarının

a) Aşk türkülerinin yok olmakta olmasının nedeni, Türkiye’de göçmenlerde kadın-erkek ilişkisi anlayışının değişmesidir. Aşk türkülerini, soyu devam ettirme güdüsüne dayanan yaratıcılık ürünleri olduğu için doğrudan kadın-erkek ilişkisi ve aile ile bağlantılıdır. Aşk türkülerini, kadın-erkek münasebetlerinde mahremiyetin hâkim olduğu geleneksel toplumda insanların karşı cinse hissettikleri, ama toplumsal kurallardan dolayı gizlemek zorunda oldukları duygularının en yalın ifadeleridir. Türkiye’de evlenmek isteyen erkekler ve kızlar birbirleriyle rahat iletişim kurabilmektedirler. Bu bağlamda aşk türkülerine gereksinim yoktur.

b) Ağıt yakma geleneğinin zayıflaması, topluluğun Türkiye’de İslam dini ile ilgili bilgilerinin artması ile birlikte ölenin arkasından “ağlama ve sızlamanın” merhumun ruhunu rahatsız edeceği düşüncesinin yaygınlaşmasıdır.

c) Pamir Kırgızları ve onların devamı olan Van Kırgızları arasında anlatılan Manas destanı hikâyeleşmektedir. Bugün Van Kırgızları arasında Manas adlı kahramanın manzum-mensur karışık hikâyesini bilen iki yaşlı anlatıcı vardır.

d) Ulupamir’de hem masal bilen yaşlılar, hem orta yaştakiler, hem gençler arasında masal anlatma geleneği yoktur. Orta yaş ve genç anneler, çocuklarına Türk kitaplarından masallar okuduklarını açıkladılar.

e) Bireyi ve toplumu yakından ilgilendiren bir olayın/ olgunun, özel anlatma yeteneği gerektirmediği ve günlük konuşma dili ile yayılabildiği için diğer türlerle göre kendini kolay yenileyebilen bir türdür. Zaman içinde göçmenler arasında yeni efsanelerin ortaya çıkma olasılığı yüksektir.

Van Kırgızları arasında derlenen ve Kırgızistan’dan alınan sözel metinlerin karşılaştırması, onların iki bölgede, yapı olarak konservatif, içerik olarak eski ile yeni olguları birleştirebilen folklorik türler olduğunu göstermiştir. Göç, incelediğimiz halk edebiyatı türlerini işlev açısından olumsuz etkilemiştir.

Genel Değerlendirme:

Sahada elde edilen bulguların değerlendirilmesi, bizi şu sonuçlara götürmüştür:

1) Kırgız göçmenlerin Türkiye toplumuna uyumu *çoklu entegrasyon ve asimilasyon* şeklinde gerçekleşmektedir;

2) Geçiş törenlerinin sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak geçirdikleri bazı değişimler daha çok yapısal niteliktedir. Kültürel kimliği korumada geçiş törenleri önemli işlev üstlenmişlerdir.

3) Bir yandan Türkiye’de yaşam koşullarına uyum sağlamak, diğer yandan teknoloji ile yaygınlaşan kültürel küreselleşme süreci içinde bulunmak, Kırgızcanın işlevselliğini azaltmıştır ve bu ortamda kendini yenileyemeyen sözlü gelenek ürünleri yok olmak üzeredir.

4) Hem Kırgızistan hem Türkiye açısından göçmenlerin öz kimlikleri olan Kırgızlıklarını kaybetmemesi ve toplumun bütünlüğünü bozmadan etno-kültürel kimliklerini korumaları akılcı bir yaklaşımdır.

Van Kırgızlarının Yaşadığı Sorunlar:

Kültürün söz’e dayalı yönü olan Kırgız dili, bugün yerini Kırgızca-Türkçe karma bir dile bırakmış durumdadır. Her yeni kuşakla dilin işlevselliğini yitirmesi, kullanılmaması ve unutulması, 1950’lerde Türkiye’ye göç eden ve bugün başta dil olmak üzere birçok kültürel özelliğin yitiren Kırgız ailelerin örneğinde gösterilebilir. Sosyolojik açıdan süreç bu şekilde geliştiğinde, göç ülkesindeki ulusal kimliğin göçmenlerin etnik kimliğin yerini alması, göçmenlerin özgün kültürel kimliğini yitirmesi ve yeni kültür ortamında eritilmesi (asimilasyon) beklenir. Göç edilen ülkeye daha fazla uyum sağlayanların kök kültürle ilişkileri zayıflar, kök kültüre bağlı olanların ise göç edilen ülkeye uyumları yüzeysel olur.

Topluluk içinde yaşlılar, gelecekte Türkiye’de Kırgız kimliğinin yok olma olasılığını “*Elüü cılda el cañırat, cüz cılda cer cañırat*” (Elli yılda el yenilenir, yüz yılda yer yenilenir) atasözü ile ifade etmektedirler. Ancak bu durumu önlemek için bir yaptırımda bulunamadıklarını, çünkü ilerleyen yaş ve düşük eğitim düzeyi dolayısıyla bugünün hızlı yaşam akışında geri plana itildiklerini dile getirmektedirler. Dolayısıyla bugün ulusal mirasın korunması sorumluluğu ikinci ve üçüncü kuşaktakilerdedir. Bu bağlamda, yaşlı bir kaynak kişi tarafından üçüncü kuşaktakiler arasında Kırgız ve Türk kültürünü eşit derecede geliştirmektense Kırgız kültürünü geri plana itenler için “özenmekten bir kanadı kırık kuş” benzetmesi de yapılmıştır.

Küreselleşme ortamında halkın kendi kültüründen çok yabancı kaynaklardan beslenmesi sadece Kırgız göçmenler için değil Türkiye geneli için geçerlidir. Kültürel karşılaşmada, yani geleneksel ile modern kültür adı altında Batı merkezli ve kapitalist değerlerin baskın olduğu küresel bir kültürün karşılaşmasında “millî” ve “yabancı” dengesinin korunması önemlidir.

Öneriler:

Hafıza olmadan örf-âdet olmaz, terbiye olmadan maneviyat olmaz, maneviyat olmadan şahsiyet olmaz, şahsiyet olmadan tarihî bir bütünlük olarak halk da olmaz. Bir topluluğun varlığı, kültürel değerlerin korunmasına ve yaşatılmasına, kuşaktan kuşağa aktarılacak yeniden üretimine (kültürel yenilenme) bağlıdır. Kültürün yeniden üretimini dil, aile, folklor, eğitim vb. mekanizmalar sağlar. Dolayısıyla, ulusal kimliği ve ulusal mirası oluşturan maddî ve manevî öğeleri araştırma, geliştirme ve yaygınlaştırma sistemi kurulmalıdır. Bu sistemde misyon ve vizyon belirlenmeli, stratejisi geliştirilmelidir. Bu süreçte devlet desteği gerekmele birlikte, en büyük sorumluluk göçmenlerdedir.

1) Ana dil korunmalıdır. Dil, dünyada bir insanın ve bir halkın kimliğini belirler. İnsan, anadilinin durumuna bakarak “Kimim?”, “Kimlerdenim?”, “Neler yaptım?”, “Neler yapıyorum?”, “Neler yapabilirim?” soruları ile kendisiyle hesaplaşabilir, zaman ve mekân içinde konumunu görebilir. Dilin genç kuşaklara aktarılması, kültürün taşıyıcıları olan anne-babanın sorumluluğundadır. Başka bir ifadeyle, ailede anadil öğretilmelidir. Dil ve sözlü yaratmalar, insanın yaratıcı gücünün ürünleridir. Yaratıcılık, en genel anlamda, hem varoluşu yaratan bir güçtür hem varoluşun bir niteliğidir. Varoluştaki en basitten en gelişmişe kadar her varlıkta kendine özgü bir yaratıcı güç vardır. Dünyada gelişmiş varlıklar arasında yer alan insan, ilkel fiziksel güdülerden özel zihinsel ve ruhsal arayışlara kadar her boyutta yaratma eyleminde bulunur. İnsanın, sadece maddî bedenini değil, manevî varlığını da besleme gereksinimi vardır. Bu gereksinim, insanın iç dünyasında ve dış dünyada güzelliği araması ile kendini belli eder ve insanın yaratıcılık gücünü devreye sokar. İnsan, dış dünyadan gelen veriyi zihninde bir sistemde işler ve tekrar dış dünyaya “hazır ürün” olarak sunar. Bir ürün boş yere değil, bireysel veya kolektif bir ihtiyaca cevap olarak yaratılır. Bu bağlamda, dil ve sözlü yaratmalar, bir etnosun tarih boyunca yaratıcılık birikimidir. Göç sürecinde, göç edilen ülkenin dilini bilmek ve onu iyi konuşabilmek, göçmenlerin eğitim başta olmak üzere tüm yaşamlarını derinden etkilediği bir gerçektir, ama bu konuda özellikle çocuklara dikkat etmek gerekir. İki (veya çok) dilli topluluklarda anadil, yabancı dil ve başarı arasındaki ilişki, yüzeysel değildir ve derin araştırmayı gerektirir.

Almanya’da Türk göçmenleri üzerine araştırmalar yapan eğitimci Prof. Dr. Havva Engin, okul öncesinde iki dilli yaşama sahip çocukların eğitimin ilerleyen yıllarında zor sorunlarla karşılaştıklarını açıklamaktadır. Eğitimbilimci, göçmen topluluklarda çocuğun başarısı açısından en önemli nokta, okul çağına kadar

anadilini en iyi şekilde öğrenmesini, iki dilli davranıştan uzak durmasını; ana dilini çok iyi konuşan bir çocuğun, bir başka dili de en kısa zamanda geliştirdiğini vurgulamaktadır.⁴⁸⁷

Bu bağlamda Van Kırgızları için Kırgız dili kursları açılabilir ve öğrenciler arasında yarışmalar düzenlenebilir. Kırgızistan, Ulupamir’e dil ve edebiyat öğretmenleri göndererek destek sağlamalıdır.

2) Küreselleşme çağında ve farklı etno-kültürel ortamda kimliği korumak, onu dışarıdan gelen unsurlardan yalıtıma anlamına gelmez; çünkü kültür, kendini devamlı yenilemek zorundadır; bugünün şartlarına ve zevklerine göre kendini yenileyemeyen geleneksel kültür yaygınlaşamaz ve yok olmaya mahkûmdur. Kültürlerin karşılaşmasında kültür unsurlarını aynen değil, Kırgızlaştırarak ödünç alınmalıdır. Başka bir ifadeyle, erimeye karşı Kırgız, Türk ve modern küresel kültürden bir sentez yaratılmalıdır. Geleneksel kültür kalıplarını modern formlarda sunarak onlara esneklik ve canlılık kazandırmak için modern sanat türleri ve teknolojiden yararlanılmalıdır.

3) Kültürel gelişme, sosyal ve ekonomik açıdan ilerleme olmaksızın sağlanamayacağı için Van Kırgızları ulus çıkarlarını boy çıkarlarının önünde tutmalı, göçmenler arasında girişimcilik artmalıdır ve gençlerin eğitime önem verilerek ve toplumun eğitim düzeyi yükseltilmelidir.

4) Folklor, kendini ifade etme vasıtasıdır ve yaratıcılık kaynağıdır. Kırgız geleneksel yaratıcılığını canlandırmak için tüm yaş gruplarına yönelik etkinlikler düzenlenmelidir:

- Göçmen çocuklara kendi kültürü, halk edebiyatını, örnek alınabilecek tarihî şahsiyetleri tanıtmak için “Kırgız Folkloru” ders kitabı hazırlanabilir;
- Halk edebiyatı eserleri tiyatro oyunları için kullanılabilir;
- Kırgız müziği ve halk oyunları profesyoneller müzisyenler tarafından yaygınlaştırılabilir;
- Türkü yarışması, atışmalar, atasözleri yarışması gibi toplu eğlenceye dayalı icra ortamları yaratılabilir;
- Van Kırgızları arasında “Kırgız Kültür Yılı”, “Kırgız Tarihi Yılı”, “Kırgız Destan Yılı” gibi kendi kültürlerini araştırmaya yönelten etkinlikler düzenlenebilir;

⁴⁸⁷ Havva Engin, “Ana Dil Çok Önemli”, **Artı 90**, S: 4, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayını, Ekim 2012, s. 34-35.

- Geleneksel sanat türlerini aktarmada kuşaklar arasında birlik sağlamak için “usta-çırak” usulü kullanılabilir. İcracıları takdir ve teşvik etmek için maaş bağlanabilir.

Sonuç olarak, *bütünleşmek* ile *erimek* olguları arasında ayrım olmalıdır. Yani, topluluk, özgünlüğünü kaybetmeden de bütünün (toplumun) bir parçası olabilir, *tekliğin içinde çokluk* oluşturabilir. Böylece daha yararlı olur, çünkü coğrafi, tarihî, siyasî, zihnî olarak birbirini yeterince tanımayan/ tanıyamayan Batı Türklerine Doğu Türklerini kendi çapında tanıtır. Bu esasında, tarihin sunduğu bir fırsattır. Günümüzde ekonomisi güçlü (Batı) devletlerin dayattığı kültürel küreselleşme karşısında millî varlığı ve kimliği korumak, kardeş halkların somut ve somut olmayan kültür miraslarını önce tanımak, korumak ve geliştirmekle mümkündür. O zaman dışarıdan dayatılan ve yararı-zararı sorgulanmadan tüketilen (her tür) maddî-manevî ürün ile değil, kendi doğasına uygun olanla beslenilir.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR:

- Abramzon, Saul: **Kırgız cana Kırgızistan Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter**, Çev. S. Mambetaliev, D. Sulaymankulov, S. Makenov, Bişkek, Kırgızistan-Soros Fondu, 1999.
- Ahmatov, T.- **Kırgız Tili, Fonetika-Leksika**, Frunze, 1990.
- Ömüralieva, S:
- Akayev, Askar: **Kırgız Devlet Geleneği ve Manas**, İstanbul, DA Yayıncılık, 2003.
- Akkayan, Taylan: **Göç ve Değişme**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- Akmataliyev, **Baba Saltı, Ene Adebî: Eldik Salt**, Bişkek, 1993.
- Amantur:
- Anık, Mehmet: **Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, İstanbul, Açılımkitap, 2012.
- Aslan, Ensar: **Çıldırılı Âşık Şenlik Hayatı ve Hikâyeleri**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Assman, Jan: **Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Aydın, Mustafa: **Kurumlar Sosyolojisi/ Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma**, Yay. Haz. Yasin Aktay, Konya, Vadi Yayınları, 1997.
- Aymaz, Göksel: **Popüler Gerilim**, İstanbul, Yeni Hayat Yayıncılık, 2004.
- Bağımsız Kırgızistan. Dügümler ve Çözümler**, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Anakara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Barthold, Vasiliy: **Kırgız Cana Kırgızistan Tarihı Boyunça Tandalma Emgekter**, Haz. Ö. Karaev, Bişkek, 1997.
-: **Kırgızlar**, Çev. Ufuk Deniz Aşçı, Konya, 2000 veya 2002.
-: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Yay. Haz. Hakkı

- Dursun Yıldız, Ankara, TTK, 1990.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)/ Kırgız Edebiyatı**, Haz. S. Kayıpov, C. 31, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Baytur, Anvar: **Kırgız Tarihının Leksiyaları I-II**, Bişkek, 1992.
- Bektenov, Z. - **Kırgız Adabiyatı**, Frunze, 1948.
- Bayciev T:
- Belli, Oktay: **Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2003.
- Bilgin, Nuri: **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007.
- Bilkan, Ali Fuat: **Masal Estetiği**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2001.
- Boratav, Pertev Naili: **Folklor ve Edebiyat**, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1939.
-: **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969.
-: **Zaman Zaman İçinde**, İstanbul, 1969.
- Butanayev, Viktor- **Yenisey Kırgızları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007.
- Butanayeva, İrina:
- Caunce, Stephen: **Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi**, Çev. Ayşe Ozil Bilmez, Bülent Can, Haluk Tunçay, 2.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Cusupov, Keleş: **Kırgızdar I-II**, Bişkek, 1991.
- Cirlot, J. E.: **A Dictionary of Symbols**, Translated from the Spanish by Jack Sage, New York, Philosophical Library, Second Edition, 1971.
- Çetin, İsmet: **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Ankara, 1997.
- Çetin, Nurullah: **Roman Çözümleme Yöntemi**, 8. bs., Ankara, Öncü Kitap, 2009.
-: **Şiir Tahlilleri 1**, 2. bs., Ankara, Öncü Kitap, 2009.
- Çobanoğlu, Özkul: **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, 2. bs. Ankara, Akçağ, 2000.
-: **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, Akçağ,

- 2003.
- Çoruhlu, Yaşar: **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Demir Ömer – **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 3. bs., Ankara, 1997.
- Acar Mustafa: **Kırgız Ulanışları**, Bışkek, 2005.
- Dıykanbaeva, Aygerim: **OoganPamirindegiKırgızdar**, Çev. ve Ed. P. Kazıbayev, Bışkek, Kırgızstan Yayınları, 1993.
- Dor, Rémy: **Kırgız Mültecileri Hakkında Kısa Bir Bilgi**, Çev. Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, 1984.
-: **Contribution a L'étudee Des Kirghiz Du Pamir Afgan**, Paris, Publications Orientalistes de France, 1975.
- Dorson, Richard: **Günümüz Folklor Kuramları**, Çev. Selcan Gürçayır, Yeliz Özay, 2.bs., Geleneksel Yayınları, 2012.
- Dökmen, Üstün: **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul, 1994.
- Eberhard, Wolfram: **Çin'in Şimal Komşuları: Bir Kaynak Kitabı**, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara, TTK, 1942.
- Eflatun, Cem G.: **Folklor ve Eğitim**, Ankara, MEB Yayınları, 1966.
-: **Masallar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Egemerdiev, Sonor: **Koşoktor**, Bışkek, 1998.
- Eker, Gülin Öğüt v.d.: **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara, Millî Folklor Yayınları, 2003.
- Ekici, Metin: **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri**, Ankara, Geleneksel Yayınları, 2004.
- Elçin, Şükrü: **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Emiroğlu, Vedia: **Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi**, Ankara, Varol Matbaası, 1972.
- Ercilasun, Ahmet B.: **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara, 1993.

- Erdem, Mustafa: **Kırgız Türkleri. Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.
- Erdoğan, Bayram: **Sorularla Türk Mitolojisi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007.
- Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Ergun, Metin: **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, C. I-II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ergun, Pervin: **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Erkal, Mustafa: **Sosyoloji**, İstanbul, 1996.
- Erşahin, Seyfettin: **Kırgızlar ve İslamiyet**, Ankara, Sek Yayınları, 1999.
- Esin, Emel: **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Giddens, Anthony: **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Golden, Peter: **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ankara, 2002.
- Goldstein, Kenneth: **Sahada Folklor Derleme Metotları**, Çev. Prof. Dr. Ahmet E. Uysal, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1977.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Toker Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gömeç, Saadettin: **Kırgız Türkleri Tarihi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.
- Görkem, İsmail: **Halk Hikâyeleri Araştırmaları/ Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.
- Güngör, Erol: **Dünden-Bugünden. Tarih-Kültür ve Milliyetçilik**, Ankara, Mayaş Yayınları, 1982.
-: **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul, Ötüken, 1995.
-: **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, Ötüken, İstanbul, 1998.
-: **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötüken,

- 2010.
- Güngör, Şeyma: **Türk Halk Edebiyatına Dâir**, İstanbul, Çantay, 2006.
- Gürkan, Ülker: **Sosyal Değişmeler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.No: 280, Sevinç Matbaası, 1969.
- Has Hacib, Yusuf: **Kutadgu Bilig**, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara, 1979.
- Helimoğlu Yavuz, Muhsine: **Masallar ve Eğitimsel İşlevleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- İçli, Gönül: **Sosyolojiye Giriş**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2002.
- İdil, Aydın: **Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi**, Bişkek, 2007.
- İnan, Abdulkadir: **Makaleler ve Yazılar**, Ankara, 1968.
- İnan, Abdulkadir: **Makaleler ve İncelemeler**, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 1998.
- İnayet, Alimcan: **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/ Celmoğuz**, İzmir, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları, 2007.
- Jirmunskiy, V. M.: **Türk Kahramanlık Destanları (I.-II. Bölüm)**, Çev. Doç. Dr. Mehmet İsmail, Yrd. Doç. Dr. Hülya Arslan-Erol, Ankara, TDK Yayınları, 2011.
- Kafesoğlu, İbrahim: **İstoriyaKırgizskoi SSSR**, C. I, Frunze, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1987.
- Kalkan, Mustafa: **Kırgızlar ve Kazaklar**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.
- Kanat, Cüneyt: **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 43-55.
- Kantarcıoğlu, Selçuk: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kara Düzgün, Ülkü: **Başkurt Destanlarının Tipolojisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Karadavut, Zekeriya: **Kırgız Masalları**, Konya, Kömen Yayınları, 2006.
- Karagül, Mehmet: **Uluslararası İktisadi Örgütler ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Ankara, Nobel Yayınları, 2010.

- Kasapoğlu Çengel, Hülya: **Kırgız Türkçesi Grameri. Ses ve Şekil Bilgisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Kayıpov, Sulayman: **Folklor Üzerine Yazılar**, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2009.
-: **Cılga Bergis Carım Kün (Ce Sanat İrdan Sarıkkan Oylor)/ İlimiy-Popularduu Bayan**, Bişkek, 2006.
- Kaynah, Şurubu: **Manas Destanının Tarihî Tabakaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Kıdırbaeva, Raisa: **Skazitnoe Masterstvo Manasçı**, Frunze, 1984.
- Kıldıroğlu, Mehmet: **Kırgızlar ve Kıpçaklar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi. Oozeki Çıgarmaçılığın Janrları. Folkloristika**, Haz. A. Akmatiev v.d., C. I, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiası, 2002.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi. “Manas” cana Manasçılar. Folkloristika**, Haz. A. Akmatiev v.d., C. II, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiası, 2002.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi. Kence Epostor cana Poemalar. Folkloristika**, Haz. A. Akmatiev v.d., C. III, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiası, 2002.
- Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihi**, Ed. Daniyarov, S., Bişkek, 1993.
- Kırgızdın Cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı**, Çev. M. Kocobekov, T. Abdiev, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2002.
- Kırgız cana Kırgızstan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter**, Bişkek, 1997.
- Kırgızistan Ülke Etüdü**, Haz. Meltem Duran, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2003-1, Kırmızı Tanıtım Yayıncılık, 2002, İstanbul.
- Kızıldağ, Şaban: **Medya Çocukları: Pop Müzikten Popüler Kültüre**,

- İstanbul, Şehir Yayınları, 2001.
- Kenin-Lopsan, M. : **Magiya Tuvinskih Şamanov**, Kızıl, 1993.
- Koşoktor. “El Adabiyatı” Seriası**, Ed. A. Akmatalliev, C. XXI, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiası, Şam Yayınevi, 1998.
- Kongar, Emre: **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Kudayberdiev, R.: **Çoç-Alay Sancırası**, Oş, t.y.
- Kurmanbaeva, Nurgül **Türkiyalık Kırgızdardın Sancırası**, Bişkek, 2013.
- Kutlu: **Manas Destanı: Kırgız Türkçesi metni - Türkiye Türkçesi metni.** / Derleyen Friedrich Wilhelm Radloff, yay. haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, Türksoy Yayınları, 1995.
- Mukaşeva, Kayırık: **Kırgızdın Sancırası**, Bişkek, Biyiktik, 2008.
- Naskali, Emine **Wilhelm Radloff Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin - Türkiye Türkçesi Çevirisi**, Ankara, Türksoy Yayınları, 1995.
- Gürsoy:
- Nurdinov, Almaz: **Oogandık Kırgızdar**, Oş, 2011.
- Ocak, Yaşar: **Bektaş Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983.
- Ong, Walter: **Sözlü ve Yazılı Kültür. Sözüñ Teknolojileşmesi**, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, 2. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- Osmonov, Ö.: **Kırgızstan Tarihı**, Bişkek, 2008.
- Osmonov,Ö- **KırgızstanTarihı: Urunttuu Uçurlar**, Bişkek, 2000.
- Mırzakmatova A.:
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 4. bs., İstanbul, 2001.
-: **Türk Mitolojisi**, C. 2, Ankara, TTK Yayınları, 2002.
-: **Türk Mitolojisi**, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 2003.
- Ömürbekov, T. – **Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Cağı Doordogu Tarihı (XVII-XVIII. kılımdardın başı)**, Bişkek, 1995.
- Çorotegin, T.:

- Ömürzakova,
Tursunay: **Kurmancan Datka. Door, İnsan, İşmerdüülük**, Bişkek, Kırgızstan Yayınevi, 2002.
- Önder, Ali Tayyar: **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, 44 bs., Ankara, Krypto, 2008.
- Örnek, Sedat Veyis: **Türk Halkbilimi**, Ankara, İşbankası Yayınları, 1977.
- Özgen, Nurcan: **Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı Tarihi**, Ankara, TDK Yayınları, 2014.
- Öztekin, Yılmaz: **Van Kırgızları'nın Tarihî Kişiler Hakkındaki Ağıtları (İnceleme-Metin)**, Konya, Palet Yayınları, 2011.
- Öztürk, Orhan: **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Anakara, Phoenix Yayınevi, 2009.
- Parmanov S.-
Tacidinov S.: **Legendı Sarıkola**, Murgab, 2007.
- Paz, Octavio: **Modern İnsan ve Edebiyat**, Çev. Turhan Ilgaz, Remzi Kitabevi, 1993.
- Polat, Kemal: **Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Potapov L. P.: **Oçerki Narodnogo Bıta Tuvintsev**, Moskova, Nauka Yay., 1969.
- Propp, Vladimir: **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**, Çev. Hüseyin Gümüş, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Roux, Jean-Paul: **Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1999.
-: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.
-: **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, Çev. Lale Arslan, Yay. haz. Eda Alagöz, Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001.
-: **Eski Türk Mitolojisi**, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara, Bilgesu, 2011.
- Sakaoğlu, Saim: **Masal Araştırmaları**, Ankara, 1999.
- Sapaev, Musa: **Toolor Cana AyalzatTagdırı**, Bişkek, 1998.
- Saparbaev, A. –
Temirkulov, K.: **Pamir Kırgızdarı**, Oş, 2003.

- Saray, Mehmet: **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Ankara, 1996.
-: **Modern Kırgızistan'ın Doğuşu**, Ankara, TİKA Yayınları, 2004.
- Sayın, Önal: **Sosyolojiye Giriş**, İzmir, Üniversite Kitapları, 1994.
- Soltonoev, Belek: **Kızıl Kırgız Tarihi**, Bişkek, 1993.
- Somersan, Semra: **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, t.y.
- Sorokin, Pitirim: **Bir Bunalm Çağında Toplum Felsefeleri**, Çev. Mete Tuncay, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008.
-: **Süyüürları. "El Adabiyatı" Serisi**, Ed.A. Akmatalliev, C. XXX, Bişkek, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiası, Şam Yayınevi, 2003.
- Şahin, Birsan: **Almanya'daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010.
- Şahin, İlhan: **Nomads and Nomadism New Approaches in Kyrgyz and Ottoman Nomadic Studies**, Tokyo, Graduate School of Humanities and Sociology, The University of Tokyo, 2013.
- Shahrani, M. Nazif: **The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan. Adaptation to Closed Frontiers**, University of Washington Press, 1979.
- Şeşen, Ramazan: **İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi**, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975, s. 57.
-: **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 1985.
- Şirin, Mustafa Ruhi: **Masal Atlası**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Tekin, Talât: **Orhon Yazıtları**, Ankara, 2010.
- Temur, Nezir: **Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2012.
- Tezcan, Mahmut: **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984.
- Thompson, Paul: **Geçmişin Sesi/ Sözlü Tarih**, Çev. Şehnaz Layikel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- Tomlinson, John: **Küreselleşme ve Kültür**, Çev., Arzu Eker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Tural, B. - **Rahmankul Han ve Dönemi**, Çev. Ayşe Nur Kırgız, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014.
- Camankulova, A.: **Kültür Değişmeleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, 1959.
- Turhan, Mümtaz: **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. III, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Cilt 31 Kırgız Edebiyatı 1**, Haz. N. Kösoğlu, A. B. Ercilasun, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınevi, 2005.
- Urstanbekov, B. - **Kırgız Tarihi**, Bişkek, 1990.
- Çoraev, T.: **Moğolların İctimai Teşkilatı**, Çev. Abdulkadir İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1944.
- Vladimirtsov, Boris: **Göç Sosyolojisi**, Ankara, 2004.
- Yalçın, Cemal: **Malatya Masalları**, Malatya Kitaplığı Yayınları, 2012.
- Yardımcı, Mehmet: **Kırgız Epik Terimler Sözlüğü**, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Yayın, Nermin: **Türk Bitiği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.
- Yıldırım, Dursun: **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Yıldız, Naciye: **Kırgız Halk Edebiyatı I, İrlar/ Ezgili Şiirler-Türküler**, Ankara, Alp Yayınevi, 2007.
- Yıldız, Şerife: **Dil Kültür İletişim ve Medya**, Ankara, Sinemis Yayınları, 2005.

BİLDİRİ

KİTAPLARI:

Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 28-29-30 Mayıs 2010 Balıkesir, İstanbul, Motif Vakfı Yayınları, 2012.

Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler. 8-11 Aralık

2005, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2006.

MAKALELER:

- Abramzon, S.: “K Semantike Kirgizskih Etnonimov”, **SAE**, No: 3, Frunze, 1963, s. 124.
- Aça, Mehmet: “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Millî Folklor**, C. 7, Yıl: 14, S: 54, Yaz 2002, s. 77-78.
- Akay, Aydın Sefa: “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Tarih Araştırmalarında Kaynak Olma Özelliği”, **Millî Folklor**, C. 9, Yıl: 18, S. 70, s. 42-43.
- Aman, Fatih: “Bronislaw Malinowski’nin Kültür Teorisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXI, Sayı 1, 2012, s. 135-151.
- Arat, Reşid Rahmeti: “Kırgızistan”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, s. 739.
- Bakırcı, Nedim: “Kırgızistan’da Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan**, Konya-Haarlem, Kömen Yayınları-Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2006, s. 400-423.
- Balkaya, Adem: “Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma”, **Millî Folklor**, C.13, Yıl 26, S: 102, Yaz 2014, s. 63.
- Bascom, William: “Folklorun Dört İşlevi”, Çev. Ferya Çalış, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Cilt 2, Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 138-143.
- Başkaya, Fikret: “Küreselleşme”, **Kavram Sözlüğü Söylem ve Gerçek**, Ed. Fikret Başkaya, Ankara, Maki Basın Yayın, 2005, s. 326.
- Bekki, Selahaddin: “Türk Mitolojisinde Kurban”, **Akademik Araştırmalar** 3, 1996, s. 13.
- Beşirli, Hayati: “Kırgızistan’ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. Güz (15), 2011, s. 315.
- Bilgili, Ahmet: “Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi,-

- Ulupamir Örneği”, **Bilig (Bilim ve Kültür Dergisi)**, S: 2, 1996, s. 247-254
- Birimkulov, Ulan: “Eğitim ve Reformlar”, **Bağımsız Kırgızistan Düşümler ve Çözümler**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 156-166.
- Çakır, Sabri: “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, SDU Fen Edebiyat Fakültesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, Aralık 2011, s. 129-142.
- Çelebi, Nilgün: “Kimlik, Şimdi”, **Türk Yurdu**, Sayı 66, Şubat, 1993, s. 44.
- Çobanoğlu, Özkul: “Aile ve Göçmen Folkloru Bağlamında Türk Halk Kültüründe Göç Hikâyeleri”, **Kayseri Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001), Bildiriler**, 1. Cilt (A-K), Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 248.
- Dundes, Alan: “Halk Kimdir?”, Çev. Metin Ekici, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Ankara, Millî Folklor Yayınları, 2003, s. 10.
- Drompp, R.: “Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları”, **Türkler**, Ed. H. C.Güzel-K. Çiçek-S. Koca, C. III, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 398.
- Ekici, Metin: “Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Context) İlişkisinin Önemi”, **Millî Folklor**, 5 (39), Güz, 1998, s. 30-31.
-: “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eşzamanlı (Senkronik) Bir Bakış”, **Mitten Meddaha Türk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Ankara, Gazi Üniversitesi THB-MER Yayınları, 2006, s. 86.
- Engin, Havva: “Ana Dil Çok Önemli”, **Artı 90**, S: 4, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayını, Ekim 2012, s. 34-35.
- Erginer, Gürbüz: “Küreselleşme ve Geleneksel Kültür (Bilimsel Bulguların Anlamsızlaşması)”, **VI. Milletlerarası Türk Halk**

Kültürü Kongresi Küreselleşme ve Geleneksel Kültür Sektör Bildirileri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 132.

- Ergun, Metin: “Manasçılık Mektepleri”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 1995, 104-105.
-: “Düğün Kavgalarının Mitolojik Kökenleri”, **Millî Folklor**, C. 13, Yıl: 26, S: 101, Bahar 2014, s. 60-72.
- Ersoy, Ruhi: “Sözlü Kültür ve Sözlü Kültür Üzerine Bazı Görüşler”, **Millî Folklor**, S: 61, 2004, s. 102-110.
- Esser, H.: “Integration and Ethnic Stratification”, **Towards Emerging Ethnic Classes in Europe? Volume 1 Workshop Proceedings, Project Conclusions, Integration and Ethnic Stratification, Ethnic Economy and Social Exclusion**, ed. H. Esser, I. Light, C. Petryand G. Pieri, Germany, 2000, s.
- Gökalp, Ziya: “Usullere Dair: Halkiyyat I. Masallar”, **Küçük Mecmua**, 18, 2 Teşrin-evvel 1338/ 2 Ekim 1922, 10. Bak. Makaleler VII, Haz.:Abdulhaluk Çay, Ankara, 1982, 267-270.
- İnan, Abdulkadir: “Epo ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi”, **Makaleler ve İncelemeler I**, 1987, s. 194.
- Kara, Şomfai: “Religioznıy Sinkretizm Jiteley Kırgızskoy Derevni. Şamanizm i İslam”, **Tsentralnaya Aziya i Kultura Mira**, S. 1-2 (12-13), Bişkek, 2002, s. 13.
- Kayıpov, Süleyman: “Ölön ve Dürö Türküleri Üzerine”, **Folklor Üzerine Yazılar**, Bişkek, 2009, s. 167-194.
- Kenin-Lopsan, Moңuş: “Tuvaların Eski Gelenekleri”, Çev. Ekrem Arıkoğlu, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S: 8, 1999, s. 462-463.
- Kıdırbaeva, Burul-Muratov, Abdikerim: “Alplara Mahsus Evlilik”, Çev. Mehmet Aça, **Millî Folklor**, C. 5, Yıl: 10, S: 37, Bahar 1998, 78-79.
- Kıldıroğlu, Mehmet: “Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, No. 159, Ankara, 2005, s. 208-213.

- Kırgız, Ayşe Nur: “Bir Babanın Ağıtı: Kırgızlarda Bir Koşok Örneği”, **Ağıt Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 175-187.
- Korkmaz, Ramazan: “Romanda Mekânın Poetigi”, **Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan**, Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker, Ankara, Grafiker Yayınları, 2007, s. 400.
- Mokeyev, Anvarbek: “Impact of Remnants of Tribalism and Regionalism to The Formation of Modern Political Elite of Kyrgyzstan”, **Central Eurasian Studies: Past, Present and Future**, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 467-477.
- Moldobayev Bakiyoğlu, İmel: “Manas Destanının Doğuş ve Gelişme Devri Tarihi Aşamaları”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Bilgi Şöleni**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s. 35-37.
- Naskali Emine: Gürsoy, “Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit?)”, **Türk Dili**, 529, 1996, s. 58.
- Oğuz, Öcal: “Destandan Hikâyeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s. 177-182.
- Ozan, Meral: “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”, **Millî Folklor**, s. 76.
- Ölçer Özünel, Evrim: “Kan Olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü”, **Millî Folklor**, C. 9, Yıl: 17, S: 65, Bahar, 2005, s. 40-45.
- Özbudun, Sibel: “Kültür”, **Kavram Sözlüğü Söylem ve Gerçek**, Ed. Fikret Başkaya, Ankara, Maki Basın Yayın, 2005, s. 324.
- Özkan, İsa: “Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki Motifler”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri 26-31 Ağustos 1995**, Yay. Haz. Ogün Atilla Budak, Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, s. 153.
- Pekaçar, Çetin: “Pamir Kırgız Türklerinden Derlenen Üç Manas Metni”, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995)**, Haz. Ogün Atilla Budak, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi

- Yayınları, 1997, s. 160.
- Reichl, Karl: “Manas Anlatımlarında Değişken ve Statik Unsurlar (Formül Üslûpları)”, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, yay. Haz. Prof. Dr. Emine Gürsöy-Naskali, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1995, s. 58.
- Sağır, Adem: “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri ile Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme”, **Turkish Studies**, Volume 6/4 Fall 2011, Turkey, pp. 263-286.
- Sakaoğlu, Saim: “Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değiştirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi”, **Dede Korkut Kitabı İncelemeler –Derlemeler-Aktarmalar I İncelemeler-Derlemeler**, Konya, 1998.
- Sakaoğlu, Saim: “Masallar”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. 2, Ankara, 2002, s. 124-125.
- Şahin, İlhan: “Sözlü Tarih Kaynaklarına Göre Avrasya Göçebe Gruplarının Oluşum Süreci: Kırgız Göçebelere Örneği”, **Central Eurasian Studies: Past, Present and Future**, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 447.
- Şahin, Mustafa: “Masalların Çocuk Gelişimine Etkilerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi”, **Millî Folklor**, C. 12, Yıl: 23, S: 89, Bahar, 2011, s. 208-219
- Shahrani, M. Nazif: “Kirghiz Pastoral Nomads of The Afghan Pamirs: An Ecological and Ethnographic Overview”, **Folk**, Vol.: 18, Kobenhavn, 1976, p. 129-143.
-: “The Kirghiz Khans: Styles and Substance of Traditional Local Leadership in Central Asia”, **Central Asian Survey**, Vol.: 0, No: 0, Great Britain, 1985, p. 000-016.
-: “The Kirghiz of Afganistan”, **Odyssey The Human Adventure**, Boston, p. 16-19.
-: “Afganistan’s Kirghiz in Turkey”, **Cultural Survival Quarterly**, Vol.: 8, No: 1, Spring, 1984, p. 31-34.
- Şakeeva, Çınar: “Manas Eposundaki İnsanın Cürüm-Turumuna Analiz”,

Millî Folklor, C. 4, Yıl: 7, S: 28, Kış, 1995, s. 39-42.

- Şimşek, Esmâ: “Türk Folklor ve Halk Edebiyatında Elma”, **Türk Dünyası Araştırmaları** 105, s.203-216.
- Taşdelen, Musa: “Avrupa Türkleri Açısından Siyasi Katılım: Bir Gelecek Perspektifi”, **50. Kuruluş Yılında Avrupa Birliği, Türkler ve Siyasi Katılım**, Amsterdam, Uitgeverji Türkevi, 2007, s. 43-44.
- Temur, Nezir: “Kültürel Bellek Bağlamında Deve Oyunu”, **Millî Kültür**, C. 12, Yıl: 23, S: 90, Yaz 2011, s. 156-163.
- Togan, İsenbike: “Boy Devlet İlişkileri ve Buluo (Bölük) Meselesi”, **Halil İnalcık Armağanı-I Tarih Araştırmaları**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 43-86.
- Türker, Ferah: “Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen”, **Millî Folklor**, C. 12, Yıl: 24, S: 94, Yaz 2012, s. 89.
- Yücel, Ayşe: “Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri”, **Millî Folklor**, Cilt 5, Yıl: 10, S. 39, Güz, 1998, s. 38-45.

TEZLER

- Biray, Nergis: “Afganistan Kazakları Ağzı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- Demir, Turhan Eray: “Göç ve Sosyo-Kültürel Değişim. Kastamonu İli Azdavay İlçesi Sabuncular Köyü Sosyo-Kültürel Yapısında Göç nedeni İle Yaşanan değişim Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Çalışma”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Ersoy, Ersan: “Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)”, basılmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya, 2006.
- Kırgız, Ayşe Nur: “Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat

- Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Konuk, Osman: “Kültür Değişmesi ve Televizyon. Televizyonun Etkileri (Malatya Uygulaması)”, basılmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya, 1991.
- Orozobaev; Mayrambek: “Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Pekacar, Çetin: “Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- Sakenova, Gülcanat: “Rus ve Çin Baskısı Sonucunda Kazak Türkleri’nin Göçleri, Türkiye’ye Gelişleri ve Bugünkü Durumları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.
- Yıldırım, Dursun: Manas Destanı ve Kökötay Hanın Erteğüsü (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979.
- Yıldız, Recep: “Eğitim ve Sosyal Değişme (Türkiye Örneği)” (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1999.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR:

- “Kırgızlar şehidine ağlıyor”, (Çevrimiçi), <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/HaberDetay.aspx?haberid=302258#.UIRKe1L-iDc>, 20.09. 2006.
- Demirtaş, H. “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, (PDF) İletişim: Araştırmaları, 2003, 1(1), s. 123-144.
- Everett, S. Lee: “A Theory of Migration”, **Demography**, Vol 3, No 1, 1966, pp.. 47-57. (PDF) <http://www.jstor.org>.
- İsakov, Rısbay: “Manasçılık-Bul ÖzgöçöÖnör, KaytalangısTalent”, ”<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://experiment.journalist.kg/2013/06/12/ry-sbaj-isakov-manaschy-manaschy-ly-k-bul-zg-ch-n-r-kajtalangy-s-talent/>, (21.01.2014)

Kalafat, Yaşar: “Mefküre-Halk Tasavvufu Kavşağında Türklerde Elma”, III. Lokman Hekim Tıp Tarihinde Folklorik Tıp Günleri Sempozyumu (Urfa 22-24 Ekim 2003), www.yasarkalafat.info.

“Kırgızı, zatoryannie v Pamire”, <http://www.sarykol.ru/stati/pamir/kyrgyzy-zateriannye-v-pamire.html>

Mambetturdu Mambetakun, “Kırgız El OozAdabiyatının Pamir Mektebi”, <http://kg.manas.cc/forum.php?mod=viewthread&tid=413>, (21.01.2014)

Somuncuoğlu, Tuğrul: “Kırgızistan Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, Nisan 2011, http://www.een.kso.org.tr/up/dene/Kirgizistan_ulke_raporu_2011.pdf, s. 2, 19.09.2014.

Talantaalı Bakçiev, “Manasçı cana İlme Kayıp Düynösü”, <http://kmb3.kloop.kg/index.php/2013/04/11/manaschy-zhana-ilme-kajy-p-d-jn-s/>, 21.01.2014.

<http://kmb3.kloop.kg/index.php/2011/03/07/rysbaj-isakov-manaschylar-zhogolup-baratkan-dinozavrlardaj-ele/>, (19.01.2014)

<http://kmb3.kloop.kg/index.php/2013/12/17/samakov-ky-rgy-zga-oomat-keldi/>, (19.01.2014).

<http://www.aigine.kg/?p=5765>, (19.01.2014)

“Manasçılık-Kılımdı KarıtkanMuras”, (21.01.14)

<http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (21.01.14)

<http://www.medresetulmahmudiyye.com/makaleler/ismailaga-cemaati-hakkinda-merak-ettikleriniz/#.VNNnO9KsUzw>,
(01.01.2015).

<http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (22.01.2014)

http://kyrgyz.vb.kg/doc/236404_manaschy_doolot_sydykov:_al_kishi_bashyn_chaykap_ketpe_ayt_dep_ishaarat_kyldy.html,
(19.01.2014)

<http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (18.01.2014)

<http://www.bpc.kg/news/forprint/8198>, (19.01.2014)

<http://www.super.kg/mobile/article/?article=2335>, (18.01.2014)

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://experiment.journalist.kg/2013/06/12/ry-sbaj-isakov-manaschy-manaschy-ly-k-bul-zg-ch-n-r-kajtalangy-s-talant/>

“Pamirskie Kırğızı-Holostyatskaya Jizn”, <http://www.ktrk.kg>

“Mı sdelali tselyu svoevremennoe prinyatie mer vo izbejanie vımiraniya pamirskih kırğızov”, (Çevrimiçi) www.sarykol.ru/stati/pamir/my-sdelali-tceliu-svoevremennoe-priniatie-mer-vo-izbezhanie-vymiraniia-pamirskikh-kyrgyzov.html

<http://www.sosyolojisi.com/component/k2/319-kulturel-yapi.html?start=1>, 31.08.2014.

<http://www.zeytinburnu.com.tr>, (28.06.2014).

<http://www.bagcilar.bel.tr/>, (05.06. 2015).

GAZETE

MAKALELERİ:

- Cigitov, Salican: “Kırgız Adabiyatının Tarihi Suroo-Cooptor Küzgüsündö: Adabiyat Tarihın Mezgildeştirüü Maselesi”, **Bishkek Times**, 29. 08. 2003, No: 31, Çev: Nurcan Özgen, Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında (1900-1950) Kırgız Edebiyatı Tarihi, Ankara, TDK Yayınları, 2014, s. 35-36.
- Türenç, Pınar, “Türkiye’de Soğuk Yere Yerleştirin Bizi”, **Milliyet**, 28 Mart 1982, s. 14.
- Turdubaev, T.: “Vojd Zaoblaçnıh Koçeviy”, **Veçerniy Bişkek**, 19.05.1998.

SÖZLÜKLER

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 18, İstanbul, Gelişim Yayınları, t.y.

The Encyclopedia Americana, Vol. 21, Americana Corporation, 1968.

Türk Ansiklopedisi, C. XXVI, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1977.

- Kaşgarlı, Mahmud: **Dîvân-î Lügâti’t-Türk Tercümesi**, Çev. Besim Atalay, C. 3, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.
- Bilgin, Nuri: **Sosyal Psikoloji Sözlüğü. Kavramlar, Yaklaşımlar**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.
- Erkal, Mustafa: **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.
- Yudahin, K.: **Kırgız Sözlüğü** (S. S. C. B. Bilimler Akademisinin Doğuyu İnceleme Enstitüsü), Türkçeye Çev. Abdullah Taymas, C. I-II, 4. bs, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Yudahin, K.: **Kirgizsko-Russkiy Slovar**, Moskva, Sovetskaya Entsiklopediya, 1956.
- Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, Ed. Erhan Arda, İstanbul, Alfa, 2003
- Temel Türkçe Sözlük/ Kâmus-ı Türkî’nin Sâdeleştirilmiş ve Genişletilmiş Basımı**, Ed. Mertol Tulum, C. 2, İstanbul, Tercüman Genel Kültür Yayınları, 1991.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü Sosyal Bilimler, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2011.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, C. 40, İstanbul, 2011

Türkçe-Kırgızca Sözlük, Haz. GulzuraCumakunova, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2005.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Haz. Ferit Devellioğlu, 26. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınlar, 2010.

Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Kızılçelik, S.- **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Günay Ofset, Konya, 1992.

Örnek, Sedat: **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.

Seyyar, Ali: **İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü)**, İstanbul, Değişim Yayınları, 2007.

Şenol, Ahmet: **Halk Kültürü ve Etnografya Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Özel Matbaası, 2013.

Şükün, Ziya: **Farsça-Türkçe Lügât-Gencine-i Güftar-Ferhengi Ziya**, İstanbul, C. 2, 1984

EKLER

1) Saha Çalışması Yapılan Oş İli Çoş Alay İlçesi Köyleri

1. Çoş Alay vadisi

2. Kara Mık köyü

3. Daroot Korgon köyünde seyyar pazar

4. Çak köyü

5. Carbaşı köyü

6. Cekendi köyü

2) Ulupamir Köyü

1. Kırgız Kültür Şöleni

2. İki katlı betonarme ev

3. Birinci kuşak göçmen Kırgızlar

4. İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşak göçmen Kırgızlar

5. Ulupamir’de koruculuk yapan üçüncü kuşak göçmenler

6. Yemek yapan hanım

7. Geleneksel pilav ve haşlanmış koyun kellesi

Evlenme

8. Geline damat ailesi altın küpe takmaktadır.

9. “Şeker-yüzük” ikramı

10. Öljö söyleyen sağdıçların eşliğinde gelin evine nikah merasimi için giden damat

11." Toguz tabak" âdeti

12. Nikah kıyılırken gelin ayrı odada yengeleriyle birlikte oturur

13. Nikah

14. Gökbörü oynayan gençler

15. Düğün günü akşamı gelin evine gelen damat ve sağdıçları

16. Akşam yemeğinden sonra gelin ve damat üç gün gelinin evinde kalırlar.

Ulupamir Köyünde Mezar Türleri

16. Eski (Pamir’de uygulanan) uygulanan mezar türü

17. Yeni (Türkiye’de uygulanan) mezar türü

18. Hacı Rahmankul Hanın mezarı

3) İstanbul'a Göç Eden Van Kırgızları

1. Ulupamir'den İstanbul'a çalışmaya gelen Kırgız gençler

2. Van Kırgızları yemek yerken yer sofrası kullanmaktadırlar

3. Evde iş yapan Kırgız hanım

4. Hoca Ahmed Yasevi İlim ve İrfan Vakfında Düğün Sofrası/ Bağcılar

6. İstanbul'da Kırgız gençlerinin düğünü

5. Kocasının evine ilk adımını atarken geline "tathı dilli" olması için kaymak yedirilir

7. Gelin alayı

KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

Adı-Soyadı	Doğum Yılı	Doğum Yeri	Eğitimi	Mesleği
Abdulhalim Galip	1954	Pamir/ Afganistan	⁴⁸⁸	Çalışmıyor
Abdulhalim Vatan	1956	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Abdulmetin Keskin	1975	Pamir/ Afganistan		Halkla ilişkiler
Alma Akalı	1952	Pamir/ Afganistan	Ortaokul	Ev hanımı
Arife Çetiner	1988	Türkiye	Lise	Kuran hocası
Asil Varol	1975	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Aşım Adıgüzel	1935	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Cakıpbek Timur	1982	Pakistan	Lise	Serbest
Davut Kılıç	1974	Pamir/ Afganistan	Ortaokul	Girişimci
Esatullah Özoğlu	1982	Gilgit/ Pakistan	Yüksek	Öğretmen
Fevzi Galip	1983	Van/ Türkiye	Lise	İşçi
Gencehan Yar		Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Gülendam Çelik	1930	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Hakan Vatan	1984	Van/ Türkiye	Ortaokul	Bilgisayar teknisyeni
Hakim Galip	1950	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Hanife Cihangir	1937	Çin		Çalışmıyor
Havva Kutlu	1940	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
İrisbübü Şanlı	1957	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Kasimbek Varol	1970	Pamir/ Afganistan		Serbest
Kıçibay Oğuz	1968	Pamir/ Afganistan		Korucu
Hüdaverdi Adıgüzel	1960	Pamir/ Afganistan	Ortaokul	Korucu
Kuttubübü Ersöz	1962	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Muhammed Cuma Güven	1946	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Musa Adıgüzel	1954	Pamir/ Afganistan		Korucu
Nimetullah Şanlı	1944	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Ömer Kesikli	1994	Van/ Türkiye	Lise	İşçi
Özgür Tamer	1983	Pamir/ Afganistan	İlkokul	İşçi
Saadat Kayakeser	1934	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Saddam Yetim	1992	Türkiye	Lise	Gök börü oyuncusu
Satıbalı Tamer	1996	Türkiye	Lise	Öğrenci
Seyidvakkas Tanyeri	1952	Pamir/ Afganistan		Çalışmıyor
Şehriban Aslan	1965	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı

⁴⁸⁸ Birinci kuşaktaki erkekler ve kadınlar, Pamir’de Arap alfabesini öğrenmişlerdir. Arap alfabesiyle Kırgızca, Uygurca ve Özbekçe okuma-yazmaları vardır. Erkekler, alış-veriş için Afganistan’ın köyleri ve şehirlerine gittikleri için aralarında Peştuca ve Darice konuşabilenler vardır. İkinci kuşaktakiler arasında isteyenler Pakistan’da devlet okullarına giderek Urduca öğrenmişlerdir. Türkiye’ye geldikten sonra isteyen her yetişkin 2 aylık Türkçe okuma-yazma kursuna ve dokumacılık, dericilik, demircilik gibi meslek kurslarına katılmıştır. Türkiye’de doğup büyüyen üçüncü kuşaktakiler ise Türk devlet okullarında okumaktadırlar.

Toyluk Adıgüzel	1970	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Turganbübü Kutlu	1944	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı
Ubeydullah Muhammedkul	1977	Pamir/ Afganistan		Serbest
Züpün Anapiyabay	1960	Pamir/ Afganistan		Ev hanımı

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Kırgızistan'ın Narın şehrinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Rus lisesinde tamamladıktan sonra Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümünden 2005 yılında mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalında başladığı yüksek lisans eğitimini 2008 yılında tamamladı. 2008-2015 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında doktora programına devam etmektedir.

Ulusal ve uluslar arası hakemli dergilerde makaleleri ve çeviri yazıları yayınlanmıştır. **Tuva Şamanizmi** ve ortak çeviri niteliğinde **Kazan Şarkiyatçılığının Kaderi (XX. Yüzyıl)** adlı kitapları vardır.